НАЦІОНАЛЬНИЙ ТРАНСПОРТНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

DICTUM FACTUM

“СКАЗАНО - ЗРОБЛЕНО”

юридичний збірник

№ 1(19)

2026

КИЇВ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор – Добкіна Катерина Робертівна, *доктор юридичних наук,професор, заступник директора Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету, Україна;*

Члени редакційної колегії:
Беззубов Дмитро Олександрович, *доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту держави і права імені В.М. Корецького, Україна;*
Vaidotas Vaičaitis*, PhD, Associate Professor, Assoc. Professor at Vilnius University, Faculty of Law, Department of Public Law, Vilnius University, Lithuania;*
Ilyassova Gulzhazira Aktureevna*, Candidate of juridical sciences, Full- Professor the Research Professor of chair of the civil and labor law Buketov Karaganda National Research University, Kazakhstan;*
Кириченко Тетяна Сергіївна*, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна;*
Клюєва Євгенія Миколаївна*, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного університету, Україна;*
Муляр Галина Володимирівна*, доктор юридичних наук, професор, викладач-методист Київського професійно-педагогічного фахового коледжу імені Антона Макаренка, Україна;*
Мірошников Іван Юрійович, *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Україна;*
Россіхіна Галина Володимирівна*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, Україна;*
Романова Альона Сергіївна*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії, історії та конституційного права Інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ, Україна;*
Сидоров Ярослав Олексійович*, кандидат юридичних наук, доцент, доцент, кафедри цивільного права Запорізького національного університету, Україна;*
Шатіло Володимир Анатолійович*, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету, Україна;*
Чорна Вікторія Григорівна*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Україна;*

Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів.
Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Національного транспортного університету, (Протокол № 3 від 26.03.2026р.)

ISSN 2663-6352 (print)

© Автори статей, 2026
© НН ІУТПН НТУ, 2026

DICTUM FACTUM

Національний транспортний університет

№ 1(19), 2026

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бурдоносова М. А.
ДЕМОГРАФІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У 2019-2025 РОКАХ ТА ІНСТИТУТ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА ЯК СТРАТЕГІЧНА ВІДПОВІДЬ 9

Іванов В. М.
ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК І ПРАВОЗНАВЕЦЬ, ДЕРЖАВНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА М.П. ВАСИЛЕНКА) 18

Котюк І. І., Мусієнко А. В., Середа Ю. М.
МЕТОДОЛОГІЧНІ НЕДОЛІКИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ФАКТОР ДЕСТРУКТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПРАКТИКУ ПРАВОВІДНОСИН 24

Маріц Д. О.
СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄС 34

Стременовський С. М., Клюєв Г. О.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВА І ПОЛІТИКИ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 41

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Попович Є. М., Попович І. М., Россіхіна Г. В.
ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ 48

Сторожук І. П.
ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА ЛЮДИНИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ 54

Тарасюк А. В.
ПРАВОВІ ТА СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ 62

Шатохін В. П., Собакарь А. О.
НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ НА ТРАНСПОРТІ: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ 73

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Мусієнко В. В.
ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ВИКЛИК СУСПІЛЬСТВА В АСПЕКТІ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРАВОВА ПРИРОДА, СУТНІСТЬ, ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПРОТИДІЇ 80

Дуліба Є. В., Теремецький В. І.
ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ 85

Легеза Ю. О., Пушкіна О. В.
НУМІЗМАТИЧНА ПРОДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН 93

Луцик В. В.
ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ 100

Озель В. І., Сидоренко Д. В.
СВІТОВІ ПРАКТИКИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ МАЙНА ТА ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 111

Тіменко А. Ю.
ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОГО ПАРТЕРА У КОНЦЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ 120

Шевченко А. Є., Драган І. О., Григорчук М. В.
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І АВТОРСЬКЕ ПРАВО: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ 127

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Вітко О. Ю.
ПРИВЕДЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПОРІВНЯЛЬНОЇ РЕКЛАМИ 135

Фільварочний Д. В.
СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ОРГАНІЗОВАНОГО АГРАРНОГО РИНКУ 144

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Барабаш О. О., Афтанасів В. М.
ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 152

Бернацький О. В., Баранова Н. В.,
ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 163

Стародубова О. А.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА 174

Гриценко П. В.
TELEGRAM ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОШУКУ ТА ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ, РИЗИКИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ 179

Добкіна К. Р.
СИСТЕМА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ТА КОМПЛАЄНСУ В ОБОРОННОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ 191

Зінов'єв Н. Е.
ДИСКРЕЦІЯ В АДМІНІТСРАТИВНОМУ ПРАВІ 200
Кікена П. І.
МУЗЕЙНА СПРАВА ЯК ОБЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 207
Кропивна К. О.
ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СФЕРИ 214
Кузьменко О. В., Шевченко Л. В., Кожура Л. О.
ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 221
Матвійчук А. В.
ІНФОРМАЦІЯ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ, ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ 228
Островський С. О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПОТУЖНОСТЕЙ В УКРАЇНІ 238
Скрипнюк О. В., Беззубов Д. О.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТІЙКОСТІ ТА ЗГУРТОВАНОСТІ . 246
Стріяшко Г. М., Брода А. Ю.
ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ КЕЙТЕРИНГОВИХ ПОСЛУГ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ 254
Цибенко О. В.
СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ЕКОЛОГІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ 262
Чорна В. Г.
АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У СФЕРІ КЕЙТЕРИНГОВОЇ ДІЛЬНОСТІ 271
Чорний С. В.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ 278

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

Киренко С. Г.
ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ БОРОТЬБИ З РОЗПАЛЮВАННЯМ У СУСПІЛЬСТВІ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ ТА ПОРУШЕННЯМ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН 285
Карпенко М. О.
ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА У ПРОЦЕДУРІ СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА ПРИЗОВОМ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ, НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД ТА/АБО ВІЙСЬКОВОЇ СДУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ ОСІБ РЯДОВОГО, СЕРЖАНТСЬКОГО І СТАРШИНСЬКОГО ТА ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ 291
Кравчук О. В., Михайлов В. О., Остапчук М. О.
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ 298
Красій М. О.
ЗОВНІШНЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З МІЖНАРОДНОЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ПОЛІТИКОЮ 306

Охріменко В. В.
ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ 312
Романов В. О.
АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЬ МІСЦЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕЖІ ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ 319
Ботнаренко І. А.
СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА 326
Муляр Г. В., Бабич В. А.,Ханов А. О.
ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО 336

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Задерейко С. Ю.
МІЖНАРОДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 343
Klyuyeva Y. M., Vilkhivska A.O.
A. MARITIME AUTONOMOUS SURFACE SHIPS AS A NEW CHALLENGE FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL MARITIME LAW 349

СЛОВО ПРОВІДНИМ НАУКОВЦЯМ

Бутнік-Сіверський О.Б., Литвин С.Й., Дорожко Г.К., Ромашко А.С. ІНВЕСТИЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ФАКТОРУ ВПЛИВУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ 354

Кобилянський О. Л. ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ 364

Автор (співавтори) несе (несуть) відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, належність останнього йому (їм) особисто, та якість перекладу цитат з іншомовних джерел!

Шановні читачі!

Рада представити вам перший у 2026 році випуск журналу Dictum Factum — № 1 (19), який виходить у непростий, але надзвичайно важливий для нашої держави час. Квітневий номер традиційно об'єднує наукові пошуки, практичні напрацювання та глибокі аналітичні дослідження, спрямовані на сучасні правові процеси та виклики.

Сьогодні правова наука в Україні відіграє ключову роль у формуванні стійкості держави, зміцненні національної безпеки та вдосконаленні механізмів публічного управління. У цьому контексті особливої ваги набувають дослідження, присвячені проблемам ефективності законодавства, розвитку судової експертизи, захисту прав людини, а також адаптації правової системи до умов воєнного стану та післявоєнної відбудови.

Матеріали цього випуску відзначаються актуальністю тематики, міждисциплінарністю підходів та практичною спрямованістю. Автори порушують питання методологічних недоліків чинного законодавства, аналізують роль експертної діяльності у забезпеченні справедливого судочинства, а також досліджують правові аспекти функціонування державних інституцій у кризових умовах.

Окремо хочу відзначити зростання якості наукових досліджень та розширення кола авторів — до співпраці активно долучаються як молоді науковці, так і досвідчені практики, що дозволяє забезпечити баланс теорії і практики, який є визначальним для нашого видання.

Висловлюю щиру подяку всім авторам, рецензентам та членам редакційної колегії за їх сумлінну працю, принциповість і відданість науці. Переконана, що цей випуск буде корисним для науковців, практикуючих юристів, державних службовців та всіх, хто цікавиться розвитком сучасного права.

З повагою,
Катерина ДОБКІНА
Головний редактор наукового журналу "DICTUM FACTUM"

УДК 314.7:342.71
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-9-17
https://orcid.org/0000-0003-1050-6892
Бурдоносова М. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та публічного права,
Національного транспортного університету,
Київ, Україна

ДЕМОГРАФІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У 2019-2025 РОКАХ ТА ІНСТИТУТ МНОЖИННОГО ГРОМАДЯНСТВА ЯК СТРАТЕГІЧНА ВІДПОВІДЬ

Анотація. *Стаття присвячена комплексному аналізу демографічної трансформації українського суспільства у 2019-2025 роках та обґрунтуванню інституту множинного громадянства як стратегічної правової відповіді держави на наслідки повномасштабної війни й масової міграції. Метою дослідження є виявлення структурних змін у статево-віковій конфігурації населення та визначення потенціалу множинного громадянства як інструменту демографічної та публічної політики. Методологія ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує демографічний, формально-юридичний і порівняльно-правовий аналіз. Проведене зіставлення статево-вікових пірамід 2019 і 2023 років засвідчило різке скорочення працездатних і репродуктивних вікових груп, посилення гендерної асиметрії та звуження дитячих когорт. Доведено, що сучасна демографічна криза має структурний характер і створює довгострокові ризики для економічної стабільності та соціального відтворення. У цьому контексті інституціоналізація множинного громадянства, закріплена Законом України № 4502-IX 2025 року, розглядається як модель контрольованого мультипатризму, що поєднує відкритість до глобальної української спільноти з гарантіями суверенітету та національної безпеки. Зроблено висновок, що за умови належного нормативного та інституційного забезпечення множинне громадянство може стати елементом довгострокової стратегії демографічного й соціального відновлення України.*

Ключові слова: *демографічна трансформація, статево-вікова структура, гендерна асиметрія, депопуляція, множинне громадянство, публічна політика, національна безпека.*

BURDONOSOVA M. DEMOGRAPHIC TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN 2019-2025 AND THE INSTITUTE OF PLURIAL CITIZENSHIP AS A STRATEGIC RESPONSE

Abstract. *The article presents a comprehensive and interdisciplinary analysis of the demographic transformation of Ukrainian society in the period 2019–2025, focusing on the structural consequences of the full-scale war and large-scale migration processes. The study aims to identify key changes in the age-sex composition of the population and to substantiate the institution of multiple citizenship as a strategic legal response to emerging demographic challenges. The methodological framework integrates demographic analysis, formal-legal interpretation, and comparative legal approaches. A comparative examination of population pyramids for 2019 and 2023 reveals a significant decline in working-age and reproductive cohorts, a sharp increase in gender asymmetry, and a narrowing of younger age groups, indicating a transition from gradual demographic aging to a deep structural crisis. The findings demonstrate that current demographic processes pose long-term risks to economic stability, labor market sustainability, and social reproduction. In this context, the institutionalization of multiple*

citizenship, introduced by the 2025 Law of Ukraine, is interpreted as a model of controlled multipatrism that balances openness to the global Ukrainian community with the imperatives of sovereignty and national security. The article argues that multiple citizenship should be viewed not only as a legal innovation but also as an instrument of demographic, economic, and identity policy aimed at preserving human capital and strengthening transnational ties. It is concluded that, provided effective regulatory mechanisms and institutional support are ensured, multiple citizenship may become a key element of Ukraine's long-term strategy for demographic stabilization and post-war recovery.

Keywords: *demographic transformation, depopulation, age-sex structure, gender asymmetry, migration processes, full-scale war, human capital, multiple citizenship, multipatrism, public policy, national security, post-war recovery.*

Постановка проблеми. Останні роки стали періодом безпрецедентних демографічних трансформацій для України, які за своїм масштабом і глибиною виходять за межі традиційних кризових коливань, характерних для постсоціалістичних держав. Демографічні процеси, що до 2022 року розвивалися поступово й відносно прогнозовано, після початку повномасштабного вторгнення РФ набули різко деструктивного характеру. Війна не лише прискорила вже наявні негативні тенденції, а й суттєво змінила саму структуру демографічного розвитку, перетворивши демографію з фонової соціальної проблеми на один із ключових чинників національної безпеки.

Повномасштабна агресія у 2022 році спричинила значні людські втрати, масштабну вимушену міграцію, різке падіння народжуваності та глибоку деформацію вікової й статевої структури населення. Сукупний вплив цих факторів зумовив не лише скорочення загальної чисельності населення, а й руйнування демографічного балансу між поколіннями та статями. Особливо вразливими виявилися працездатні та репродуктивні вікові групи, від яких безпосередньо залежить економічна активність, відтворення населення та стабільність соціальних інститутів.

У цьому контексті демографічна криза набуває системного характеру, оскільки її наслідки виходять далеко за межі власне демографічної сфери. Вона безпосередньо впливає на функціонування ринку праці, систему соціального забезпечення, фінансову стійкість держави, а також на здатність суспільства до післявоєнного відновлення. З огляду на це демографічні процеси дедалі частіше розглядаються не лише як об'єкт соціальної статистики, а як ключовий параметр стратегічного планування та публічної політики.

Візуальним і водночас аналітичним інструментом фіксації цих змін є порівняння статево-вікових пірамід населення України за 2019 та 2023 роки. Їхній аналіз дозволяє не лише кількісно зафіксувати масштаб демографічного скорочення, а й виявити глибокі структурні дисбаланси, зокрема різке звуження демографічної основи, посилення гендерної асиметрії та деформацію репродуктивного потенціалу суспільства. Саме ці структурні зрушення формують нову соціальну реальність, у межах якої традиційні інструменти демографічної та соціальної політики виявляються недостатніми.

За таких умов особливої актуальності набуває питання пошуку інституційних і правових відповідей на демографічну кризу, здатних адаптувати державну політику до умов масової мобільності населення та транснаціональних соціальних зв'язків. Однією з таких відповідей стало запровадження інституту множинного громадянства, який розглядається не лише як правова новація, а як елемент ширшої демографічної, економічної та ідентичнісної стратегії держави. У цьому сенсі множинне громадянство постає як інструмент збереження людського капіталу, підтримання зв'язку з глобальною українською спільнотою та формування умов для довгострокової стійкості українського суспільства.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз демографічної трансформації українського суспільства у 2019-2025 роках крізь призму структурних змін вікової та статевої

структури населення, а також обґрунтування інституту множинного громадянства як стратегічної правової відповіді держави на наслідки демографічної кризи, спричиненої повномасштабною війною та масштабними міграційними процесами.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність розв'язання таких основних завдань дослідження:

проаналізувати ключові демографічні тенденції розвитку населення України у довоєнний період та в умовах повномасштабної війни;

здійснити порівняльний аналіз статево-вікових пірамід населення України за 2019 та 2023 роки з метою виявлення структурних демографічних дисбалансів;

визначити соціально-економічні та інституційні наслідки демографічних змін, зокрема зростання гендерної асиметрії та скорочення репродуктивного потенціалу;

дослідити правову природу інституту множинного громадянства у контексті сучасних демографічних викликів;

проаналізувати зміст і реалізаційну логіку Закону України щодо множинного громадянства;

оцінити потенційні переваги, ризики та обмеження інституціоналізації множинного громадянства як елементу демографічної та публічної політики України.

Аналіз наукових публікацій і ступінь дослідженості проблеми. Проблематика демографічного розвитку України традиційно перебуває в полі зору науковців і розглядається у працях, присвячених питанням відтворення населення, міграційних процесів, старіння суспільства та трансформації сімейних моделей. У вітчизняній демографічній науці значна увага приділяється аналізу динаміки народжуваності, смертності та вікової структури населення, а також впливу соціально-економічних чинників на демографічні процеси.

Окремий масив досліджень присвячений наслідкам міграції для демографічної та економічної безпеки держави. У цих роботах акцентується увага на проблемах «витоку людського капіталу», зміні структури ринку праці та довгострокових демографічних ризиках, пов'язаних із зовнішньою трудовою та вимушеною міграцією. Після 2022 року в науковому дискурсі з'явилася низка публікацій, що аналізують демографічні наслідки війни, однак більшість із них мають описовий або статистичний характер і не завжди пропонують інституційні рішення.

Питання громадянства та правового статусу особи традиційно розглядаються в межах конституційного та міжнародного права. У наукових працях досліджуються принципи єдиного громадянства, співвідношення національного та міжнародного правопорядків, а також окремі аспекти подвійного або множинного громадянства. Водночас у вітчизняній юридичній науці інститут множинного громадянства тривалий час розглядався переважно з позицій потенційних загроз для суверенітету та національної безпеки.

У зарубіжних дослідженнях множинне громадянство дедалі частіше аналізується як елемент транснаціонального громадянства, інструмент залучення діаспор і механізм адаптації держав до умов глобальної мобільності. У таких роботах наголошується на його економічному, соціальному та ідентичнісному потенціалі, особливо для держав, що стикаються з депопуляцією або масовою еміграцією.

Разом із тим у науковій літературі залишається недостатньо розробленим комплексний міждисциплінарний підхід, який поєднував би демографічний аналіз із правовим дослідженням інституту множинного громадянства саме в контексті воєнних і післявоєнних трансформацій. Зокрема, бракує робіт, у яких множинне громадянство розглядалося б не лише як юридична категорія, а як стратегічний інструмент демографічної політики.

У цьому контексті дана стаття заповнює наукову прогалину, поєднуючи демографічний аналіз структурних змін населення України з правовим осмисленням інституту множинного громадянства як відповіді на системну демографічну кризу.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить комплексний міждисциплінарний підхід, що поєднує інструменти демографічного аналізу, юридичної науки та публічної політики. Такий підхід зумовлений складною природою досліджуваної проблематики, яка охоплює одночасно кількісні демографічні процеси та якісні правові трансформації.

У межах демографічного аналізу застосовано методи статистичного спостереження, порівняльного та структурного аналізу. Зокрема, використано порівняння статево-вікових пірамід населення України за 2019 та 2023 роки, що дало змогу виявити динаміку змін вікової та статевої структури населення, а також зафіксувати ключові демографічні дисбаланси, спричинені війною та міграційними процесами.

Для дослідження правового виміру проблеми використано формально-юридичний та системно-структурний методи. Формально-юридичний метод застосовано для аналізу положень Закону України щодо множинного громадянства, з метою з'ясування його нормативного змісту, принципів та механізмів реалізації. Системно-структурний метод дозволив розглянути інститут множинного громадянства у взаємозв'язку з іншими елементами публічного права та державної політики.

Крім того, у роботі використано порівняльно-правовий метод для узагальнення підходів до множинного громадянства в міжнародній практиці та для оцінки їх релевантності в українських умовах. Аналітичний і прогностичний методи застосовано з метою оцінки потенційних демографічних, соціально-економічних і інституційних наслідків запровадження множинного громадянства в середньо- та довгостроковій перспективі.

Поєднання зазначених методів забезпечує цілісність дослідження та дозволяє розглядати множинне громадянство не лише як правову конструкцію, а як комплексний інструмент демографічної та публічної політики України.

Демографічна структура населення є одним із ключових індикаторів соціальної стійкості держави, оскільки вона безпосередньо впливає на економічний розвиток, функціонування соціальних інститутів, ринок праці та систему соціального забезпечення. Порівняльний аналіз статево-вікових пірамід України за 2019 та 2023 роки дозволяє зафіксувати не лише кількісні втрати населення, а й трансформації, що формують нову соціально-демографічну реальність [1; 2].

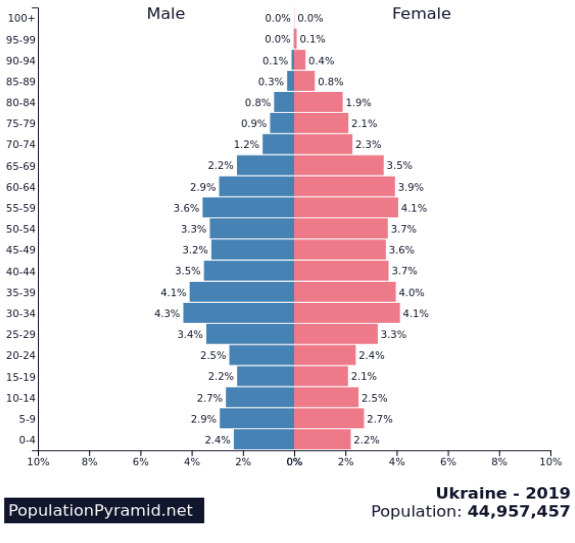

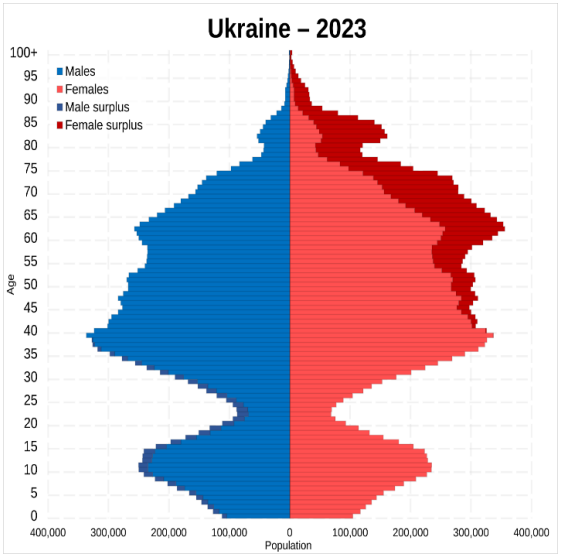

На зображенні представлено дві статево-вікові піраміди населення України:

1. *Ліва піраміда (2019 рік) – офіційні дані Державної служби статистики України.*
2. *Права піраміда (2023 рік) – оновлені дані, на основі оцінок, враховуючи наслідки війни та міграційних процесів.*

У 2019 році демографічна піраміда України демонструвала типову для більшості європейських країн регресивну модель відтворення населення. Вона характеризувалася звуженою основою, що свідчило про низький рівень народжуваності, поступовим скороченням чисельності населення у старших вікових групах та стабільною перевагою жінок у віці 60 років і старше. Така структура відображала довготривалі тенденції демографічного старіння, які формувалися в Україні ще з кінця XX століття під впливом економічних криз, зниження рівня життя та трансформації сімейних моделей.

Водночас у довоєнний період, попри негативну динаміку, зберігався відносно стабільний контингент населення працездатного віку, що забезпечував функціонування ринку праці та базову демографічну інерцію. Саме ця вікова група виконувала роль демографічного «ядра», яке підтримувало економічну активність і потенціал відтворення населення.

Ситуація кардинально змінилася після 2022 року. Статево-вікова піраміда 2023 року фіксує різке звуження саме у тих вікових групах, які традиційно вважаються соціально та економічно найбільш активними. Особливо помітним є спад чисельності чоловіків віком від 20 до 50 років. Така деформація є прямим наслідком бойових втрат, мобілізаційних процесів, а також опосередкованих демографічних ефектів війни, зокрема погіршення стану здоров'я, зростання смертності та вимушеної міграції.

Окремої уваги заслуговує різке скорочення чисельності дітей і підлітків. Зменшення основи піраміди у 2023 році відображає критичний рівень народжуваності, який формується під впливом невизначеності майбутнього, економічної нестабільності, розриву сімейних зв'язків і психологічних наслідків війни. Ця тенденція має відкладений, але надзвичайно потужний ефект: вона означає подальше звуження демографічної бази у середньостроковій і довгостроковій перспективі [6].

Таким чином, порівняльний аналіз статево-вікових пірамід 2019 та 2023 років дозволяє зробити висновок про перехід України від стану поступового демографічного старіння до фази глибокої демографічної кризи структурного характеру. Йдеться не лише про зменшення чисельності населення, а про руйнування балансу між поколіннями, що створює системні ризики для відновлення держави у післявоєнний період.

Одним із найбільш чутливих наслідків демографічної трансформації стала різка гендерна асиметрія у структурі населення України. Якщо у 2019 році дисбаланс між чисельністю чоловіків і жінок був зосереджений переважно у старших вікових групах і пояснювався природними демографічними чинниками, то у 2023 році він набув принципово іншого характеру.

У працездатному віці, який традиційно визначає економічний і репродуктивний потенціал суспільства, співвідношення між чоловіками та жінками суттєво змінилося. Зменшення чисельності чоловіків у віці 25-45 років є прямим результатом бойових дій, мобілізації та підвищених ризиків для чоловічого населення в умовах війни. Одночасно масова міграція жінок з дітьми за кордон поглибила асиметрію не лише за статтю, а й за сімейним статусом [4].

Гендерний дисбаланс має багатовимірний соціально-економічний ефект. На ринку праці він призводить до структурних змін у секторах зайнятості, зростання навантаження на жінок, дефіциту робочої сили у традиційно «чоловічих» галузях та перегляду моделей професійної мобільності. У сімейній сфері асиметрія ускладнює формування стабільних домогосподарств, знижує потенціал народжуваності та сприяє подальшому демографічному спаду.

Крім того, гендерний дисбаланс створює додаткові виклики для системи соціального забезпечення. Зростає частка домогосподарств із підвищеним соціальним навантаженням, збільшується потреба у державній підтримці, змінюється структура споживання та соціальних ризиків. У довгостроковій перспективі це може призвести до трансформації традиційних соціальних ролей і потребуватиме перегляду державної соціальної політики.

Таким чином, гендерна асиметрія, зафіксована у демографічній структурі України після

2022 року, виступає не лише наслідком війни, а й самостійним чинником соціальної нестабільності. Її подолання або пом'якшення неможливе без комплексних рішень, що виходять за межі суто демографічної політики та включають правові, економічні й інституційні механізми.

Умови повномасштабної війни поставили Україну перед необхідністю переосмислення традиційних підходів до інституту громадянства. Класична модель єдиного громадянства, орієнтована на територіальну прив'язаність і постійне проживання, виявилася недостатньо гнучкою в ситуації масової вимушеної міграції та формування багатомільйонної української спільноти за кордоном. У цьому контексті інститут множинного громадянства постає як стратегічний інструмент адаптації держави до нової демографічної реальності.

Демографічні втрати України у 2022-2025 роках мають не лише кількісний, а й якісний характер. Йдеться про втрату значної частини людського капіталу - осіб працездатного віку, молодих сімей, висококваліфікованих фахівців. Відновлення такого потенціалу лише за рахунок внутрішніх ресурсів у коротко- та середньостроковій перспективі є малоймовірним. За цих умов держава змушена шукати правові механізми утримання зв'язку з громадянами, які фізично перебувають за межами країни, але зберігають соціальну, культурну та економічну інтеграцію з Україною.

Множинне громадянство дозволяє інституціоналізувати цю інтеграцію, визнаючи багаторівневу ідентичність сучасної особи. Воно ґрунтується на концепції транснаціонального громадянства, відповідно до якої правовий зв'язок між особою та державою не обмежується виключно територією. Такий підхід дедалі ширше застосовується у країнах, що стикаються з демографічним спадом, еміграцією або потребою залучення діаспори до національного розвитку.

Для України множинне громадянство має особливе значення, оскільки воно поєднує демографічну, економічну та безпекову складові. З одного боку, воно створює правові умови для збереження громадянського статусу осіб, які інтегрувалися в інші правопорядки. З іншого - воно сприяє формуванню глобального українського простору, в межах якого держава може реалізовувати політику залучення інвестицій, знань і соціального капіталу.

Таким чином, множинне громадянство слід розглядати не як виняток із класичної моделі, а як елемент адаптивної правової стратегії, спрямованої на мінімізацію негативних демографічних наслідків війни та створення передумов для післявоєнного відновлення.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» від 18.06.2025 р. № 4502-IX стало важливим етапом трансформації інституту громадянства в національному праві. Підписаний Президентом 15 липня й опублікований 16 липня 2025 року, набуває чинності за шість місяців, тобто 16 січня 2026 року [4].

Цей Закон є результатом багаторічної дискусії про допустимість подвійного громадянства та реформування процедури набуття громадянства України. Він комплексно оновлює низку положень Закону «Про громадянство України» й суміжних актів, запроваджує інститут множинного громадянства, розширює підстави для втрати громадянства, запроваджує іспити на знання мови, Конституції та історії для більшості заявників, а також уточнює правила виходу з громадянства та скасування громадянства [5]. Його реалізаційна логіка базується на поєднанні принципів відкритості, правової визначеності та національної безпеки, що є критично важливим в умовах воєнного стану та гібридних загроз.

Однією з ключових новел закону є диференційований підхід до допустимості множинного громадянства. Законодавець чітко визначає коло держав, громадянство яких може поєднуватися з українським, надаючи відповідні повноваження Кабінету Міністрів України. Такий механізм дозволяє гнучко реагувати на зміни міжнародної ситуації та мінімізувати ризики, пов'язані з подвійною лояльністю.

Принцип єдиного громадянства у межах території України зберігається як

фундаментальна гарантія суверенітету. Особа з множинним громадянством у правовідносинах із державою визнається виключно громадянином України, що унеможливлює використання іншого громадянства як підстави для уникнення публічно-правових обов'язків. Такий підхід відповідає загальноприйнятій міжнародній практиці та забезпечує цілісність правового статусу особи.

Важливою складовою реалізаційної логіки закону є запровадження обов'язку повідомлення про наявність іншого громадянства. Цей механізм має не каральний, а обліково-контрольний характер і спрямований на формування достовірної інформаційної бази. В умовах цифровізації публічного управління він може стати основою для створення єдиного реєстру осіб із множинним громадянством. Отже, Закон про множинне громадянство формує модель «контрольованого мультипатризму», яка дозволяє поєднати інтереси держави та громадян, не руйнуючи основ конституційного ладу та принципів публічного права.

Інституціоналізація множинного громадянства створює комплекс позитивних ефектів, які виходять за межі суто правової площини. Передусім йдеться про демографічний вимір. Збереження громадянського зв'язку з мільйонами українців за кордоном формує потенціал для їхньої репатріації або часткової реінтеграції у вигляді сезонної, дистанційної чи проєктної участі в економічному житті держави.

Економічний ефект полягає у залученні фінансових ресурсів, інвестицій, підприємницьких ініціатив і трансферу знань. Особи з множинним громадянством можуть виступати посередниками між українською економікою та міжнародними ринками, сприяти розвитку стартап-екосистем, науки та інновацій. У цьому сенсі множинне громадянство стає інструментом економічної дипломатії.

Не менш важливим є ідентичнісний вимір. Запровадження цього інституту сприяє формуванню транснаціональної української ідентичності, яка ґрунтується не лише на територіальній приналежності, а й на ціннісному зв'язку з державою. Це дозволяє переосмислити поняття нації в умовах глобалізації та масової мобільності. У підсумку множинне громадянство може стати одним із ключових елементів нової моделі взаємодії між державою та суспільством, де громадянство розглядається як динамічний, багатовимірний правовий статус.

Попри очевидні переваги, інститут множинного громадянства не є універсальним рішенням і потребує зваженого впровадження. Одним із основних ризиків є можливість виникнення юридичних колізій між правопорядками різних держав, зокрема щодо виконання військового обов'язку, оподаткування та участі у виборчих процесах.

Окремого врегулювання потребує питання доступу осіб із множинним громадянством до державної служби та посад, пов'язаних із національною безпекою. Відсутність чітких критеріїв може створювати ризики для інституційної довіри та публічної легітимності.

Не менш важливим є інституційний аспект. Ефективна реалізація закону потребує цифрової інфраструктури, міжвідомчої координації та належної підготовки кадрів. Без цього множинне громадянство може залишитися декларативною нормою, не здатною виконати свою стратегічну функцію. Таким чином, успішність інституту множинного громадянства залежить від його інтеграції у ширшу систему демографічної, соціальної та правової політики держави.

Висновки. Проведений аналіз демографічної трансформації українського суспільства у 2019-2025 роках засвідчує, що сучасна демографічна криза має системний і багатовимірний характер. Вона не зводиться виключно до скорочення чисельності населення, а охоплює глибокі структурні зміни у віковій, статевій та соціальній конфігурації суспільства. Порівняльний аналіз статево-вікових пірамід за 2019 та 2023 роки наочно демонструє руйнування демографічного балансу, особливо у працездатних і репродуктивних вікових групах, що формує довгострокові ризики для економічної стабільності та соціальної відтворюваності держави.

Війна стала каталізатором уже наявних негативних тенденцій, перетворивши поступове демографічне старіння на фазу глибокої демографічної депопуляції. Особливо загрозливим є

поєднання різкого скорочення народжуваності з посиленням гендерної асиметрії, що унеможливлює швидке відновлення демографічного потенціалу навіть у разі припинення воєнних дій. У цьому контексті демографічна проблема набуває ознак питання національної безпеки та стратегічного розвитку.

Запровадження інституту множинного громадянства слід розглядати як відповідь держави на нову демографічну реальність, у якій класичні моделі громадянства виявляються недостатніми. Множинне громадянство виступає не лише правовим механізмом, а й інструментом демографічної, економічної та ідентичнісної політики. Воно дозволяє інституціоналізувати зв'язок між Україною та мільйонами її громадян і вихідців з України, які вимушено інтегрувалися в інші правопорядки, але зберігають потенціал для участі у розвитку держави.

Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України» від 18.06.2025 р. № 4502-IX формує модель контрольованого мультипатризму, що поєднує відкритість до глобального українства з вимогами суверенітету та національної безпеки [4]. Закріплення принципу єдиного громадянства у внутрішніх правовідносинах, запровадження механізмів обліку та диференційований підхід до допустимості множинного громадянства створюють правові запобіжники від можливих зловживань і конфліктів лояльності.

Водночас ефективність цього інституту безпосередньо залежить від його інтеграції у ширший комплекс державної політики. Множинне громадянство не може розглядатися як автономне рішення демографічної кризи. Воно потребує узгодження з політикою у сфері зайнятості, соціального забезпечення, освіти, міграції та цифровізації публічного управління. Без створення належної інституційної інфраструктури, зокрема єдиного реєстру осіб із множинним громадянством і чітких правил доступу до публічної служби, його потенціал може залишитися нереалізованим.

У теоретичному вимірі результати дослідження підтверджують доцільність переосмислення інституту громадянства як динамічної правової категорії, здатної адаптуватися до умов глобальної мобільності та транснаціональних соціальних зв'язків. Для України цей підхід має особливе значення, оскільки дозволяє поєднати завдання збереження національної ідентичності з потребами інтеграції у світовий соціально-економічний простір.

У підсумку множинне громадянство може стати одним із ключових елементів довгострокової стратегії демографічного та соціального відновлення України в післявоєнний період. За умови зваженого правового регулювання та належної інституційної підтримки воно здатне сприяти збереженню людського капіталу, посиленню міжнародних зв'язків і формуванню сучасної, відкритої та глобально орієнтованої моделі громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статево-віковий розподіл населення (1989-2022). URL: https://www.lv.ukrstat.gov.ua/dem/piramid/all.php Дата звернення: 16.02.2026 р.
2. Державна служба статистики України. (2019). Демографічний щорічник України.URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/10/zb_nas_2019.pdf (Дата звернення: 18.02.2026 р.)
3. Звіт про результати обговорення пропозицій до плану заходів на 2022 - 2024 роки щодо реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки, затвердженої Указом Президента України від 27 вересня 2021 р. № 487. URL: https://www.msp.gov.ua/legislation/regulatory-framework/document-bf471ded-6543-4b8c-8b5b-29fbf4d36b12 (Дата звернення: 24.02.2026 р.)
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо множинного громадянства : Закон України

від 18 червня 2025 року №11469. Верховна Рада України. (2025). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44687 (Дата звернення: 24.02.2026 р.)
5. Що змінює закон про множинне громадянство? : Закон України від 18.06.2025 № 4502-IX // Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН». URL: https://ips.ligazakon.net/document/EA018590 (Дата звернення: 19.02.2026).
6. Ланда В., Ревук М. Три важливі демографічні показники. 2023-го народилося найменше дітей за останні 300 років. URL: https://texty.org.ua/articles/112194/try-vazhlyvi-demohrafichni-pokaznyky-2023-ho-narodylosya-najmenshe-ditej-za-ostanni-300-rokiv/ (Дата звернення: 19.02.2026 р.)

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування:20.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

УДК 340.12
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-18-23
https://orcid.org/0000-0003-4659-1953
Іванов В. М.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна.

ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИК І ПРАВОЗНАВЕЦЬ, ДЕРЖАВНИЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ (ДО 160-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА М.П. ВАСИЛЕНКА)

Анотація. *У статті здійснено спробу комплексного аналізу багатоаспектної суспільно-політичної та наукової діяльності ініціатора утворення Української Академії наук та її другого Президента М. П. Василенка. Охарактеризовано основні етапи його життєвого і творчого шляху, участі у громадсько-політичних рухах та національно-культурному відродженні України. Розглядається внесок вченого у дослідження оригінальних джерел українського права, пам'яток правової культури українського народу, заснування наукової школи історії українського права. Підкреслюється визначний внесок творчої спадщини академіка М. П. Василенка у вивчення історичного підґрунтя державно-правового розвитку України та актуальність його наукових праць для сьогодення.*

Ключові слова: *Українська Академія наук, історія українського права, М. П. Василенко.*

IVANOV V. OUTSTANDING UKRAINIAN HISTORIAN AND LAWYER, STATESMAN AND PUBLIC FIGURE (TO THE 160TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF ACADEMICIAN M.P. VASILENKO)

Abstract. *The article attempts to comprehensively summarize the multifaceted socio-political and scientific activities of the outstanding public and statesman, initiator of the formation of the Ukrainian Academy of Sciences and its second President M. P. Vasylenko. The main stages of his life and creative path are characterized.M. P. Vasylenko is a prominent figure of the Ukrainian national and cultural revival, an active participant in the socio-political processes at the turn of the 19th and 20th centuries, which were marked by an ever-deepening aggravation of social contradictions, especially in the field of the national liberation movement in Ukraine. During the Ukrainian Revolution, while holding key government positions, he made many efforts to Ukrainize education and create national cultural and artistic institutions. The contribution of the scientist to the study of original sources of Ukrainian law, monuments of the legal culture of the Ukrainian people, and the founding of the scientific school of the history of Ukrainian law are considered. A significant contribution to the development of Ukrainian historical and legal science was made by the "Commission for the Study of the History of Ukrainian Law of the VUAN", which M. Vasylenko headed from 1920 until the end of its existence. In 1929, M. P. Vasylenko's thorough work "Materials for the History of Ukrainian Law" was published, where for the first time original historical sources of Ukrainian law were introduced into scientific circulation. M. P. Vasylenko was the first to conduct a legal study of the Constitution of Pylyp Orlyk (1710), convincingly proving that its republican ideas, under favorable political circumstances, could significantly influence the nature of the state system of Ukraine in its further development. The significant contribution of the*

creative heritage of Academician M. P. Vasylenko and the relevance of his scientific works for the present day are emphasized. The scientific achievements of M. P. Vasylenko are almost 500 scientific and journalistic works, mainly on the history of the state and law of Ukraine, which still retain their great scientific value.

Keywords: *Ukrainian Academy of Sciences, history of ukrainian law, M. P. Vasylenko.*

Постановка проблеми. В умовах розбудови новітньої України, основу якої має становити верховенство права, надзвичайно актуальним є глибоке наукове переосмислення історичного підґрунтя вітчизняного державно-правового розвитку, розуміння процесу еволюції українського права як цілісного, нерозривного природно-історичного вдосконалення правових форм, переважно на національному ґрунті. Реальна можливість звернення до наукового аналізу історії українського права з'явилася багато в чому завдяки зусиллям видатного громадського і державного діяча, ініціатора утворення Української академії наук та її другого президента, фундатора вітчизняної історико-правової науки академіка М. П. Василенка. Відданий науці, талановитий учений ніколи не стояв осторонь загальнодемократичного руху, поєднував наукову роботу з громадською діяльністю та участю у процесах національно-державного будівництва. Член колегії Генерального суду УНР, заступник голови Ради Міністрів Української Держави, міністр освіти та мистецтв, голова (президент) Державного Сенату - такі стрижневі віхи, викарбовані на його життєвому шляху. При всій своїй науковій фундаментальності, глибині та енциклопедичності, видатний вчений, державний і громадський діяч являв собою взірець справжнього професора-інтелігента. Його служіння Батьківщині, висока громадянська мужність і незалежність у пошуках істини є неперевершеним орієнтиром для сучасних поколінь.

Аналіз досліджень і публікацій. За роки незалежності непересічна постать академіка М. П. Василенка, його суспільно-політична діяльність стали предметом багатьох енциклопедичних, наукових і біографічних публікацій (В. Верстюк, В. Вороненко, В. Заїка, Л. Кістерська, А. Матвєєва, С. Рудько та ін.). Низка статей присвячена його визначному внеску у створення Української академії наук та розвиток української науки (Ю. Горбань, Т. Горбань, М. Гурець, В. Онопрієнко, В. Солдатенко та ін.). На особливу увагу заслуговують праці І. Усенка, в яких досліджується наукова спадщина академіка М. П. Василенка як фундатора української історико-правової науки, засновника юридичної археографії, юридичного джерелознавства та юридичної біографістики [7; 8]. Цікаві відомості, присвячені аналізу окремих аспектів його наукової, викладацької та адвокатської діяльності, містять публікації Т. Андрусяка, І. Василик, М. Лиса, Л. Міхневич, Ю. Осипіва, Н. Туза. Можливості дослідження наукової спадщини М. П. Василенка значно посилилися завдяки виданню за редакцією Ю. Шемшученка та І. Усенка тритомника вибраних творів видатного вченого [4; 5; 6]. З огляду на вказане, метою статті є спроба комплексного аналізу багатоаспектної суспільно-політичної та наукової діяльності засновника української історико-правової науки М. П. Василенка.

Виклад основного матеріалу. Микола Прокопович народився 2 (14) лютого 1866 р. в с. Есмань Чернігівської губернії (нині селище Шосткинського району Сумської області). Виходець з багатодітної родини дрібного службовця, він одержав ґрунтовну середню освіту у Глухівській, а потім Полтавській гімназіях, що дозволило йому вступити до престижного на той час Дерптського (нині Тартуський) університету. Після успішного закінчення історико-філологічного факультету університету Микола Василенко плідно продовжував самоосвіту — прагнув глибше проникнути в сутність тогочасного суспільного розвитку, пізнати особливості, притаманні українському історичному процесові. Його думки концентрувались навколо осмислення ролі і місця українського народу у розвитку світової цивілізації. З такими переконаннями і намірами восени 1890 р. він приїздить до Києва, де факультативно вдосконалює свої знання у Київському університеті св. Володимира, відвідує лекції В. Б. Антоновича, М. Ф. Владимирського-Буданова,

О. М. Лазаревського та інших відомих професорів [4, 6]. Паралельно викладає історію в низці київських гімназій та кадетському корпусі, пише статті на замовлення видавців Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона та інших видань, активно публікується в часописі «Киевская старина». У 1903 р. він вступає на службу до губернських державних установ, але владні особи вбачають у його діяльності «неприпустиме українофільство». Після виходу у відставку з державної служби (1905 р.) М. Василенко повністю переходить до наукової та редакторської праці. Він стає членом Історичного товариства Нестора-Літописця при Університеті св. Володимира та багатьох громадсько-політичних і просвітницьких гуртків (Стара громада, Київське товариство грамотності, Комісія народних читань та ін.). Входить до гуртка «Визволення», діяльність якого мала конституційно-демократичне спрямування, а в часи революції 1905–1907 рр. редагує новостворену газету «Киевские отклики». М. Василенко не мислив свого життя без активної участі в громадсько-політичних процесах, які на зламі століть відзначались дедалі глибшим загостренням соціальних суперечностей, особливо в царині національно-визвольного руху в Україні. За публікацію статей антидержавного змісту, підтримку повстання саперів 1905 р. у Києві, збір коштів на допомогу страйкарям Києва й Петербурга, зв'язки з революційними діячами М. Василенка у 1907 р. Київською судовою палатою було засуджено до одного року ув'язнення у фортеці. Проте через погіршення здоров'я йому було надано відстрочку у відбуванні покарання. І цей час Микола Прокопович сповна використав для підготовки і складання екстерном іспитів за юридичний факультет Новоросійського (Одеського) університету [7, 32].

Переслідуваний царським урядом за революційні погляди, перебуваючи 1908-1909 рр. в ув'язненні у сумнозвісних петербурзьких «Хрестах», він наполегливо займався самоосвітою, вдосконалював свої знання, що дозволило невдовзі після звільнення захистити в Київському університеті ступінь магістра історії. Темою свого дисертаційного дослідження він обрав проблеми розвитку магдебурзького права на Лівобережній Україні. М. Василенко у 1911 р. отримав звання приват-доцента Київського університету св. Володимира, але як політично неблагонадійного, його позбавили права викладати. Відтак він розпочинає власну адвокатську практику в окрузі Одеської судової палати, а згодом і в окрузі Київської судової палати, стає дійсним членом Київського юридичного товариства [4, 11-13]. Будучи послідовним противником царату, Микола Василенко вступив до конституційно-демократичної партії, діяльність якої була спрямована на радикальне реформування політичного ладу в Росії, створення демократичної правової держави, запровадження принципу поділу законодавчої, виконавчої і судової влади. Він також входив до «Товариства українських поступовців», пацифістського товариства «Друзів миру», де послідовно виступав за розвиток української культури, науки і освіти.

Вчений був активним членом Українського наукового товариства (УНТ), очолював його історичну секцію та редагував «Записки» УНТ, а також входив до Наукового товариства ім. Шевченка. Нестримно приваблювала історія Гетьманщини, якій він приділив велику кількість праць, серед них фундаментальну — «Нариси історії Західної Русі та України» (1916 р.) [3, 24-225]. В цей період М. Василенко почав досліджувати історичні джерела українського права, ввів до наукового обігу пам'ятку права козацької доби «Екстракт з указів, інструкцій і установ …1756 р.», опублікував низку наукових статей про магдебурзьке право, Литовсько-Руську державу [4, 410] тощо. Досліджуючи правові інститути України в їхньому історичному розвитку, поєднуючи джерелознавчий аналіз з юридичним, вчений повною мірою пізнав муки і радість наукових пошуків.

Після падіння самодержавства в Російській імперії у 1917 р. М. П. Василенка було призначено очільником Київського шкільного округу. На цій посаді він намагався здійснити певні кроки на шляху до демократизації освіти. Зокрема було усунуто обмеження на вступ до навчальних закладів залежно від національності та віросповідання, утворено Тимчасову

попечительську раду, до якої увійшли представники навчальних закладів, батьківських комітетів, педагогічного товариства, національних об'єднань. За Центральної Ради М. П. Василенко включився в процес національно-державного будівництва. Його було обрано до складу колегії Генерального суду УНР - найвищої інстанції судової гілки влади. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського - долучився до формування уряду Української Держави і тимчасово виконував обов'язкі отамана (голови) Ради Міністрів. Перебуваючи на посадах міністра народної освіти та мистецтв, заступника голови уряду Української держави, сприяв відродженню і розвитку науки, культури й освіти в Україні. За короткий час було засновано україномовні середні та початкові навчальні заклади, започатковувалося обов'язкове вивчення української мови і літератури, а також історії та географії України. Виважена та демократична політика в галузі шкільної освіти проводилася й стосовно представників національних меншин, що проживали на території України: з травня по вересень 1918 р. було відкрито 12 польських і 20 єврейських шкіл. У Києві і Кам'янці-Подільському відкрилися українські університети. Було також засновано Український національний театр, Національну капелу, Національний музей, Національний архів, Всенародну бібліотеку України (нині – Національну бібліотеку України імені В.І. Вернадського). В серпні 1918 р. М. П. Василенко став президентом (головою) новоствореного вищого судового органу - Державного Сенату. Багато в чому завдяки саме його зусиллям і під його патронатом було засновано Українську академію наук (УАН). Також він очолював Комісію з вироблення законопроєкту про вибори до Державного Сейму Української Держави [4, 17-18].

Після зречення гетьмана й зміни влади М. П. Василенко працював у вишах Києва. Він обирається професором юридичного інституту, а невдовзі – екстраординарним професором кафедри історії західноруського та українського права Київського університету св. Володимира. Також викладає в інших навчальних закладах, зокрема, в Київському інституті соціально-економічних наук, реорганізованому в Інститут народного господарства, де на юридичному факультеті читає лекції з історії права та курс «Загальне вчення про право».

Знаний і авторитетний вчений М. П. Василенко продовжував активно працювати в Українській академії наук: очолював Соціально-економічний відділ УАН, а також - Історичне товариство Нестора-літописця, Правниче товариство, Комісію для складання біографічного словника діячів України, був членом Архівної ради, Археологічної комісії, входив до ряду інших комісій, наукових, культурно-освітніх товариств. 1920 р. його було обрано академіком Української академії наук, а у липні 1921 р. – президентом (головою) Української Академії наук. Проте у лютому 1922 р. М. П. Василенко подав у відставку з посади президента УАН, оскільки радянський уряд зволікав із затвердженням його на цій посаді. У квітні 1924 р. М. П. Василенка було безпідставно засуджено до 10 років позбавлення волі по сфабрикованій справі «Київського обласного центру дії». Проте під тиском наукової громадськості влада вдалася до його «помилування» і наприкінці 1924 р. вченого було звільнено [1, 132].

Він повернувся до наукової діяльності в Український академії наук. За його редакцією вийшло 6 томів (у 4 кн.) «Записок соціально-економічного відділу». Вагомий внесок у розвиток української історико-правової науки внесла «Комісія з виучування історії західноруського і українського права ВУАН», яку М. Василенко очолював з 1920 р. до кінця її існування. За його редакцією вийшло 7 томів праць комісії, які містили результати дослідницьких робіт, науково-полемічні та архівно-юридичні матеріали. Останній, 8-й том був надрукований, а попередній – 7-й знищений за наказом влади з ідеологічних міркувань. Як голова комісії, М. П. Василенко брав участь у редагуванні колективної праці «Історико-юридичний словник термінів українського права». Було зібрано і систематизовано кілька тисяч карток з термінами, але 1933 р. з ліквідацією Комісії цей Словник було втрачено. Одночасно Комісія під проводом М. П. Василенка готувала багатотомне видання «Корпусу джерел українського права», але встигла видати тільки «Руську

Правду» [2]. За результатами наукових досліджень членами комісії було здійснено велику кількість публікацій у наукових збірниках ВУАН, наукових і фахових юридичних часописах.

В 1929 р. вийшла друком ґрунтовна праця М. П. Василенка «Матеріяли до історії українського права», де вперше до наукового обігу було введено пам'ятки українського права „Інструкція судам 1730 р.", „Процес короткий приказний 1734 р.", „Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р." [3]. М. П. Василенко першим здійснив юридичне дослідження визначної пам'ятки українського права «Договори і Постановлення Прав і вольностей… (1710 р.)», широко відомої нині під назвою «Конституція Пилипа Орлика» за ім'ям її основного автора. Сенсом «договору», стверджував вчений, було заперечення можливості самодержавної влади гетьмана, задля чого прописувалися всі права й обов'язки останнього; визначався головний державний орган, якому мав підпорядковуватися й сам гетьман, – Генеральна рада, яка й мала б вирішувати колегіально всі важливі та нагальні справи. «Влада гетьмана цілком обмежена... Його політична діяльність перебуває під контролем Генеральної Ради. На ній вирішуються і всі найважливіші відносини». Генеральна Рада мислилася як законодавчий орган, а не тільки як орган, що контролює владу гетьмана. Пропонувалося запровадити виборче право для всіх рівнів урядів, створення нового, незалежного від гетьмана, уряду генерального підскарбія тощо. Отже, вчений розглядав «Договори і Постановлення Прав і вольностей …(1710 р.)», як «свого роду українську конституцію» і переконливо доводив, що республіканські ідеї «договору» Орлика за сприятливих політичних обставин могли б істотно вплинути на характер державного устрою України у її подальшому розвитку [5, с. 391].

М. П. Василенко розвивав і такий вид творчості, як аналітичні нариси про наукову творчість видатних вчених та історичні портрети діячів України. Глибоко змістовно виконані ним описи життя та діяльності М. Грушевського, М. Драгоманова, Б. Кістяківського, М. Костомарова, О. Лазаревського, О. Левицького, П. Полуботка, Б. Хмельницького та ін. [2].

Науковий доробок М. П. Василенка – це майже 500 наукових та публіцистичних праць, переважно з історії держави і права України, які і нині зберігають свою велику наукову цінність.

Арешт і засудження у сфабрикованій справі, а також подальші переслідування радянською владою вчених, які працювали в дореволюційний час або в період Української революції (1917–1921 рр.), негативно вплинули на стан здоров'я академіка. Помер М. П. Василенко 3 жовтня 1935 р., поховано його у Києві на Лук'янівському кладовищі.

Висновки. М. П. Василенко - помітна постать українського національно-культурного відродження, активний учасник громадсько-політичних процесів на зламі XIX-XX століть, що відзначались все глибшим загостренням соціальних суперечностей, особливо в царині національно-визвольного руху в Україні. В період Української революції (1917-1921 рр.), перебуваючи на ключових державних посадах, доклав багато зусиль для створення українських середніх і початкових шкіл, українських університетів у Києві й Кам'янці-Подільському, національних культурно-мистецьких закладів. Ініціатор утворення Української Академії наук та її другий Президент.

Академік М. П. Василенко – основоположник української історико-правової науки. Одним із перших здійснив наукові дослідження оригінальних джерел українського права, пам'яток правової культури українського народу. Його наукові праці стали визначним внеском у вивчення державно-правового минулого України і нині зберігають свою велику наукову цінність. Очолюючи академічну Комісію з виучування українського права, вчений згуртував навколо себе талановитих науковців, створив наукову школу, здобутки якої у галузі дослідження історії держави і права України багато в чому й досі залишаються неперевершеними.

Яскраве й насичене життя видатного вченого, громадського і політичного діяча Миколи Прокоповича Василенка, його служіння Україні, висока культура наукової творчості, величезне працелюбство, прагнення до постійного творчого пошуку, вміння займатися самоосвітою, що

виразно проявилося вже в молоді роки і супроводжувало все його життя, є прикладом для сучасників, особливо для студентської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія української юридичної думки: у 6 т. Т. 3. Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. Київ : Юридична книга, 2003. 584 с.
2. Бібліографія праць М. П. Василенка. URL:http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.htmlmykola-vasylenko-bibliohrafiia-prats-mp-vasylenka. (дата звернення: 10. 03. 2026).
3. Василенко М. П. Матеріяли до історії українського права. Київ, 1929. 336 с.
4. Василенко М. П. Вибрані твори: у 3 т. Т. 1. Історичні праці. Київ : Юридична думка, 2006. 608 с.
5. Василенко М. П. Вибрані твори: у 3 т. Т. 2. Юридичні праці. Київ : Юридична думка, 2006. 560 с.
6. Василенко М. П. Вибрані твори: у 3 т. Т. 3. Спогади. Щоденники. Листування. Київ : Юридична думка, 2006. 720 с.
7. Усенко І. Б. Основоположник української історико-правової науки. Вісник Національної академії наук України. 2006. №6. С. 30-34.
8. Усенко І. Б. М. П. Василенко як фундатор української історико-правової науки. Правова держава. 2016. Вип. 27. С. 8-15.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 340.1
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-24-33
https://orcid.org/0000-0002-2475-0370
Котюк І. І.,
доктор юридичних наук, професор
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0001-6667-9034
Мусієнко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та кримінального права,
ННІУТПН НТУ
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0001-5244-3573
Середа Ю. М.,
доцент кафедри адміністративного
та фінансового права,
Національного університету біоресурсів
та природокористування України,
кандидат юридичних наук,
доцент, адвокат
м. Київ, Україна

МЕТОДОЛОГІЧНІ НЕДОЛІКИ ЧИННОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ФАКТОР ДЕСТРУКТИВНОГО ВПЛИВУ НА ПРАКТИКУ ПРАВОВІДНОСИН

«Ex injuria jus non oritur» – протиправні дії прав не породжують
(Принцип Римського права)

Анотація. *У статті на прикладі трагічної стрілянини на Черкащині ілюструється як хибне національне тлумачення засади верховенства права деструктивно впливає на тлумачення норм кримінально-процесуального законодавства яким регламентовано сучасний порядок відкриття кримінального провадження і початку розслідування та можливі наслідки цього впливу на практику правовідносин. А оскільки ці недоліки суперечать засаді правової визначеності, то авторами внесені пропозиції, спрямовані на вдосконалення як процесуальної регламентації цих питань так і відповідної практики.*

Зокрема, автори обґрунтовують, що: 1) інститут відкриття кримінального провадження є реалізацією принципу публічності в діяльності уповноважених органів і, з одного боку, слугує захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а з іншого – є однією з істотних гарантій недоторканності особи, та способом забезпечення інших прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб; 2) фактично відкриття кримінального провадження є окремою стадією кримінального процесу, а визначений законом його порядок згідно з яким воно повинне відбуватись лише за наявності передбачених законом приводів і підстав є умовою дотримання принципу законності та засади верховенства права у цій стадії; 3) стадії відкриття кримінального провадження та початку розслідування істотно відрізняються не тільки завданнями, які розв'язуються на кожному з них, а й тим, що відкриття

кримінального провадження відбувається в рамках адміністративно-правових, а розслідування – в рамках кримінально-процесуальних правовідносин; 4) недоліком чинного КПК є й те, що у ньому приводи і підстави для відкриття кримінального провадження і початку розслідування ототожнюються, хоча фактично – приводи це наявність фактичних даних та визначених законом їхніх джерел, які дають підстави для висновку про можливість вчинення кримінального правопорушення, а тому вони потребують їх перевірки та уточнення, а підставами для початку розслідування є наявність достатніх даних, під якими є і фактичні дані, і їхні джерела, про вчинення конкретного кримінального правопорушення.

Ключові слова: *право, верховенство права, права і обов'язки, відкриття кримінального провадження, початок розслідування, юридичні факти, процесуальні акти, дослідча перевірка.*

KOTYUK I., MUSIENKO A., SEREDA Y. METHODOLOGICAL DEFICIENCIES OF CURRENT LEGISLATION AS A FACTOR OF DESTRUCTIVE INFLUENCE ON THE PRACTICE OF LEGAL RELATIONS

Abstract. *The article uses the example of a tragic shooting in the Cherkasy region to illustrate how a false national interpretation of the principle of the rule of law has a destructive effect on the interpretation of the norms of criminal procedural legislation that regulate the modern procedure for opening criminal proceedings and starting an investigation, and the possible consequences of this influence.*

And since these shortcomings contradict the principle of legal certainty, and in practice legal relations can be used contrary to the principle of the rule of law, the authors made proposals aimed at improving the procedural regulation of these issues and relevant practice.

In particular, the author has proven that: 1) the institution of opening criminal proceedings is the implementation of the principle of publicity in the activities of authorized bodies and, on the one hand, serves to protect individuals, society, and the state from criminal offenses, and, on the other hand, is one of the essential guarantees of the inviolability of the person, proclaimed by the Constitution, and a means of ensuring the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals and legal entities; 2) the initiation of criminal proceedings is a separate stage of the criminal process, and its procedure, as defined by law in accordance with the grounds provided for by law, is a condition for compliance with the principle of legality and the rule of law at this stage; 3) the stages of opening criminal proceedings and initiating an investigation differ significantly in terms of the tasks to be performed at each stage and in that criminal proceedings opened within the framework of administrative and legal relations, while investigations are conducted within the framework of criminal procedural legal relations; 4) the grounds for opening criminal proceedings are the existence of factual data and their sources specified by law, which give reason to conclude that a criminal offense may have been committed, and therefore they require analytical and practical processing for verification and clarification; 5) the grounds for initiating an investigation are the existence of sufficient data, which means both factual data and their sources, and regard the commission of a specific criminal offense; 6) in order to improve the legal regulation of these legal relations, in Article 25 of the CPC, the phrase «signs of a criminal offense» and in Article 214 of the CPC, the phrase/expression «circumstances that may indicate the commission of a criminal offense» should be replaced with the phrase «signs of a specific criminal offense», which would make it possible at the beginning of the investigation to determine the legal classification of the offense committed, its jurisdiction, and the choice of the appropriate investigation methodology.

Keywords: *law, rule of law, rights and obligations, opening of criminal proceedings, beginning of investigation, legal facts, procedural acts, investigative check.*

Постановка проблеми. Як відомо, соціальне призначення та основна функція законодавства полягає у тому, що воно є нормативним і загальнообов'язковим засобом регулювання суспільних відносин, який реалізується шляхом визначення їхніх об'єктів, суб'єктів, прав і обов'язків кожного з них та порядку їх реалізації, юридичних фактів, що зумовлюють виникнення, зміну чи припинення правовідносин та наслідків порушення цих прав і обов'язків. Все це й зумовлює методологічне значення принципу юридичної визначеності який означає насамперед вимогу чіткості підстав, мети, завдань і змісту нормативних приписів, які давали б можливість кожному учаснику правовідносин передбачати юридичні наслідки своєї поведінки. А прикладом ігнорування цього принципу й стала стрілянина на Черкащині, яка була наскільки жорстокою, то на стільки ж і безглуздою, хоча її учасники діяли свідомо і ніби-то в рамках як Конституції, так і галузевого законодавства України. Зокрема особливістю цих правовідносин було те, що громадянин України С. Русінов у своїй поведінці керувався наданими йому конституційними правами, а представники поліції – вимогами КПК.

Метою статті є привернення уваги до необхідності уточнення змісту засади верховенства права та внесення відповідних корективів як в конституційне, так і галузеве законодавство з метою координації його норм з істинним змістом цієї засади і, таким чином, вдосконалення відповідної практики правовідносин.

Конституційно-правовий аспект проблеми:

Те, що згідно з Конституцією «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» (ст. 3), знає кожен. Відомим є й те, що «кожна людина має невід'ємне право на життя; ніхто не може бути свавільно позбавлений життя; обов'язок держави – захищати життя людини; кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27); кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28), на свободу і особисту недоторканність, а тому ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом (ст. 29). Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30). Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55). Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях, усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь (ст. 62), а тому недоведена винуватість особи прирівнюється до доведеної її невинуватості. Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції та законів, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68).

Важливим є й те, що «права і свободи людини, закріплені Конституцією України, не є вичерпними» (ст. 22) оскільки їхніми джерелами є будь-які загальновизнані види соціальних норм, а також правовідносини, учасниками яких вони є.

А перелічені тут окремі з цих прав як для того, щоб нагадати про те, що вони закріплені у Конституції України, а відтак їх мав кожен з учасників подій, що сталися на Черкащині, так і для того, щоб ще раз підкреслити, що коли йдеться про верховенство права, то мається на увазі не верховенство Конституції, як це визначено у її ст. 8, а про верховенство саме цих і всіх інших прав людини, незалежно від того у яких загальновизнаних видах соціальних норм вони передбачені. Але проблема істинного розуміння змісту засади верховенства права ускладнюється

тим, що не тільки народні депутати, а й Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 2.04.2004 р. дійшов висновку, що «верховенство права – це панування права в суспільстві; верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема, у закони, які за змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із принципів верховенства права є те, що право не обмежується законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори – норми моралі, традиції, звичаї тощо, легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим його культурним рівнем» [1].

А якщо і народні депутати, і судді КСУ правом вважають «законодавство» та «інші соціальні регулятори», то, виявляється, що потрібно пояснити і їм, що хибне ототожнення верховенства права з верховенством «соціальних регуляторів», як про це вони дійшли висновку, є помилкою, яка може бути вибачена лише школярам.

Крім того, їм потрібно нагадати й те, що «право» в вигляді правил, які є змістом ухвалених органами влади так званих «правових актів», панувало завжди, але ніколи не панувала людина, а ідея верховенства права орієнтує на те, що в суспільстві повинна панувати не «правові акти», а людина, її права, свободи і законні інтереси. І не може бути інакше оскільки це випливає з доктрини людиноцентристського світогляду, згідно з яким в центрі соціальної дійсності має бути не держава, не чиновницький апарат, який її уособлює, і не встановлені ним правила, а саме «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека», які є «найвищою соціальною цінністю», що урочисто проголошено й у ст. 3 Конституції України.

Й здавалося б, що це є очевидним. Але оскільки політичні відносини без лукавства не обходяться, то тут принципово важливим є те, що визнання верховенства права у його істинному розумінні зумовлює необхідність визнання й того, що тепер традиційне його розуміння як правил встановлених державою, своїм верховенством повинне поступитися верховенству прав людини. А це для тих, хто уособлює собою державу, діє від її імені та встановлює ці правила, є вкрай невигідним, оскільки внаслідок цього вони втрачають свої як офіційні, так і неофіційні можливості для зловживань, з використанням при цьому ними ж вибудованої «правової системи» як відповідного засобу. Адже саме завдяки цій системі в Україні на сьогодні склалося так, що одні «рівноправні» українці «прихватизували» всю народну власність, придбали у Франції, Англії та Арабських еміратах розкішні вілли і успішно вивезли туди «наколядовані» тут золоті злитки, а інші – не мають можливості оплатити комунальні платежі?

Прикрим є й те, що наявний стан національної правосвідомості обґрунтовується ще й лукавим аргументом щодо того, що Україна ніби-то сповідує «європейські цінності», а тому й її правова система відповідає принципам європейського права.

Водночас очевидним є й те, що якби Україна притримувалась цих принципів, то вона не могла б оминути того, що у звіті Венеційської комісії [2] на підставі аналізу правових систем європейських держав констатовано, що вимогами, які випливають із змісту засади верховенства права, які, водночас, є і засобами її забезпечення, є не тільки безальтернативне верховенство прав людини, які є «основою правової системи країни», а й верховенство Конституції та забезпечення принципу законності, включно з прозорим, підзвітним і демократичним процесом ухвалення законів, не декларативне, а реальне гарантування принципу поділу влади, обмеження дискреційних повноважень державних органів і посадових осіб та заборона довільності у прийнятті ними рішень, рівноправність та рівність усіх перед законом, юридичну визначеність, забезпечення принципу довіри (юридичної певності) до державних органів та посадових осіб, принцип пропорційності поставленої мети та засобів її досягнення, доступ до правосуддя, що здійснюється незалежним і безстороннім судом, включно з можливістю оскаржити в суді адміністративні акти та забезпечення реальної інституційної та функціональної незалежності суду та суддів, що, в свою чергу передбачає необхідність наявності відповідної системи гарантій

кожного із цих принципів. А оскільки втілення в життя цих вимог передбачає докорінну зміну системи принципів насамперед публічних правовідносин, то тому й тлумачення верховенства права тут і Конституційним Судом, і Верховною Радою, і правознавцями, які обслуговують державний апарат, залишається позитивістським згідно з яким «правом» є «правові акти». А так як правила, які є змістом цих актів, ухвалені від імені держави, то цим забезпечується і їхня обов'язковість, яка у разі їх порушення підкріплена можливістю застосування примусу, і їхнє верховенство, і стабільність «закулісних» можливостей тих, хто ці правила у своїх інтересах встановив і постійно «вдосконалює». І саме тому й Конституційний Суд пропагує не панування людини та її прав, а «панування» саме цього «права».

Що ж до правоохоронців, то вони у своїй діяльності також мали б керуватися насамперед ст. 19 Конституції згідно з якою «органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». І якби вони діяли саме так, то розуміли б що «права» ігнорувати та порушувати права людей, і, зокрема, безпідставно відкривати проти них кримінальні провадження та проводити розслідування й під його виглядом свавільно вриватися у їхні помешкання, брутально затримувати їх та знущатися над ними, а тим паче – вбивати їх, як і офіційно санкціонувати ці дії, ще нікому жодним законом не надано.

Більше того, вони пам'ятали б і те, що згідно з ст. 60 Конституції «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази, а їх віддання і виконання є злочинами». Що ж до їхнього ставлення до людей, незалежно у якому процесуальному статусі на конкретний момент вони перебувають, то вони не повинні забувати і того, що навіть за найтяжчі злочини законодавством України смертна кара не передбачена, а тому й при затриманні підозрюваного, вони чи то з переляку, чи то з почуття помсти, мали б як професіонали не вбивати його, а нейтралізувати і «віддати в руки правосуддя». А поки що вони формують в людей уявлення лише про те, що їх багато, і озброєні вони добре, а тому із сутички з ними навіть тоді, коли вони самі її спровокували, живим не вийде ніхто. А якщо так, то хто буде вважати їх правоохоронцями, а тим паче – довіряти їм.

От з урахуванням перелічених конституційних настанов й постає риторичне питання, то чи мав проголошені у Конституції України права її громадянин і захисник Сергій Русінов? І відповідь тут однозначна – мав! А якщо так, то чи мав він, зокрема, право не визнавати обвинувачення його у вбивстві, яке не було доведене судом, як цього вимагає Конституція, а базувалось лише на нічим не обґрунтованих припущеннях поліцейських? Мав! А чи мав він право рятуватися від фактично безпідставного, а тому й свавільного проникнення до його житла серед лютої зими озброєних трьох майорів і двох старших лейтенантів поліції, шляхом втечі? Мав! А чи мав він право в стані необхідної оборони в ході переслідування його цими озброєними людьми, поведінка яких швидше була схожою на поведінку гангстерів, а не поліцейських, дії яких у кожному випадку визначені законом, захищатися від них наявними у нього засобами. Мав! А якщо врахувати, що й ініціатором всіх тих подій був не С. Русінов, а вони, то трагедія українського народу саме у тому, що в Україні таке може трапитись з кожним і в будь-який час. От тому С. Русінов сказав, що живим він їм не здасться.

Кримінально-процесуальний аспект проблеми

Але складність тієї резонансної ситуації ще й у тому, що й правоохоронці також діяли ніби-то «згідно з законом». Адже якщо і Верховна Рада, і Конституційний Суд принцип «верховенства права», тлумачать, як верховенство правових актів, то й вони вважають, що діють згідно з цим принципом. Більше того, слід визнати й той прикрий факт, що правосвідомість національних «правоохоронців», які у цій ситуації всі вимоги норм Конституції просто проігнорували, сформована так, що для них фактично основним законом є не вона, а Кримінальний процесуальний кодекс (КПК), який згідно з сучасними офіційними уявленнями є й втіленням

«кримінального процесуального права». От саме верховенство цього «права» та прав місцевої мафії, складовою якої є й вони самі, вони і забезпечували, і охороняли. А те, що цей кодекс названий «кримінальним», тобто – злочинним, то це тема окремої розмови, водночас, «як ви його назвете, так він і попливе».

Та й як могло бути інакше, якщо і згідно з вимогами ст. 25 КПК і прокурор, і слідчий «зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви (повідомлення) про його вчинення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події цього правопорушення та особи, яка його вчинила». Більше того, і згідно з ст. 214 КПК «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про його вчинення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) і розпочати розслідування». Тобто, якщо у КПК двічі повторюються одній й ті ж вимоги, а відповідну заяву правоохоронці отримали, то й діяли вони згідно з цими вимогами. Що ж до того, чи не підштовхують їх ці вимоги не тільки ігнорувати засаду верховенства права та презумпцію невинуватості особи, то їм про це думати ніколи, оскільки у них ситуація склалася така, що тепер у провадженні кожного слідчого одночасно перебувають сотні (!) справ. А якщо так, то чи може він фактично належним чином розібратися з ними?

Водночас, як виявляється, й вказані вимоги КПК не такі вже прості та однозначні і, насамперед, тому, що в ході розслідування використовуються засоби, які зумовлюють істотне обмеження прав і свобод людини. А якщо так, то чи відповідає чинний порядок його початку методологічним настановам щодо виникнення цих правовідносин, згідно з якими для застосування цих засобів уповноважені особи повинні мати належні фактичні (матеріально-правові) і процесуальні підстави?

Та й згідно з ч. 2 ст. 36 і ч. 2 ст. 40 КПК прокурор і слідчий уповноважені «починати досудове розслідування за наявності підстав, визначених цим Кодексом». А згідно з ч. 6 ст. 214 КПК слідчий, поряд з іншими відомостями, визначеними ч. 5 цієї статті, повинен «у письмовій формі повідомити прокурора про підставу для початку досудового розслідування». Водночас про те, що являють собою ці підстави у КПК навіть не згадується, і лише шляхом тлумачення його норм можна на власний розсуд дійти висновку, що згідно з його ст. 25 ними є або «безпосереднє виявлення прокурором чи слідчим ознак кримінального правопорушення», або «надходження заяви (повідомлення) про його вчинення», а згідно з його ст. 214 ними є або «надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення», або «самостійне виявлення ними з будь-яких джерел обставин, що можуть свідчити про його вчинення».

Але якщо врахувати, що ні жодна з цих умов, ні всі вони разом узяті у кожному випадку достатнім обґрунтуванням того, що правопорушення, про яке йдеться у наявній про нього інформації, вчинене фактично, не є, то це означає, що вони орієнтують лише на необхідність їх перевірки та уточнення, позитивні результати якої й могли б бути підставою для початку розслідування. Водночас, ні про таку перевірку, ні про відкриття провадження у КПК навіть не згадується також.

Все це й свідчить про те, що чинна регламентація початку розслідування методологічним настановам, щодо виникнення цих правовідносин не відповідає, оскільки вони орієнтують на те, що матеріально-правовими підставами їх виникнення, зміни і припинення є юридичні факти, тобто обставини, що виникли у житті конкретних суб'єктів, з настанням яких правові норми пов'язують настання відповідних юридичних наслідків. А настання цих юридичних фактів має принципове значення тому, що для суб'єктів цих правовідносин породжує конкретні права та обов'язки, які визначені їхнім змістом. От тому й такою важливою є проблема встановлення,

посвідчення та доказування і самих цих фактів, і обставин, що їх супроводжують, яка розв'язується в ході розслідування за допомогою доказів, тобто – фактичних даних (відомостей), які уповноваженими особами отримані та зафіксовані у визначеному законом порядку, а фактофіксуюча функція слідчого у ньому є головною.

Але особливе місце серед юридичних фактів посідають юридичні акти якими є вольові вчинки уповноважених осіб, що свідомо спрямовані на досягнення певного правового результату, а ними насамперед є процесуальні акти, тобто, передбачені законодавством форми фіксації і легалізації ухвалених ними рішень та вчинених дій. А з урахуванням цього стає очевидним, що кримінальне провадження може бути ініційоване лише уповноваженою на це особою, що посвідчується процесуальним актом, яким традиційно була відповідна постанова «про порушення кримінальної справи». Але оскільки для ухвалення такого акта повинні бути визначені законом правові підстави, то не випадково з організаційного погляду в структурі кримінального провадження момент його відкриття є юридичним фактом, настанню якого мала б передувати «дослідча перевірка», завданнями якої є уточнення: а) наявності для цього приводів і підстав; б) наявних фактичних даних та їхніх джерел щодо обставин, які згадані у приводах; в) прийняття рішення про відкриття провадження та надання йому форми відповідного процесуального акта; г) занесення цього факту в ЄРДР; д) початок розслідування, який також посвідчувався постановою слідчого, якому було доручено це розслідування. Однак у чинному КПК про таку перевірку й не згадується.

Тобто принциповою проблемою щодо виникнення цих правовідносин є наявність відповідних приводів і підстав. І хоча у КПК не згадується і про них, все ж ні забувати про них, ні ототожнювати їх не варто. А фактично привід – це акт вольової дії заявника змістом якої є заява (повідомлення), адресоване уповноваженій особі щодо вчиненого правопорушення або виявлення про це інформації самою уповноваженою особою, що зобов'язує її провести перевірку наявних у неї з цього приводу відомостей за результатами якої кваліфікувати вчинене діяння і за наявності для цього достатніх підстав, або відкрити кримінальне провадження, або відмовити у його відкритті, або направити наявні у неї джерела інформації за належністю. Його юридичне значення у тому, що він зобов'язує уповноважених осіб у визначений законом спосіб відреагувати на наявну у них інформацію про вчинене або підготовлюване правопорушення. Про важливість їх наявності свідчить і те, що у законодавстві України, зокрема, у ст. 94 КПК 1960 р. вони були визначені офіційно. І хоча у чинному КПК цей аспект даної проблеми залишився поза увагою законодавця, як вже зазначалося, буквальне тлумачення відповідних його норм свідчить про те, що ним такими приводами і підставами (які у ньому ототожнюються) визнаються: «безпосереднє виявлення прокурором, слідчим ознак кримінального правопорушення» чи «надходження заяви (повідомлення) про його вчинення» (ст. 25) або «надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення» чи «самостійне виявлення ними з будь-яких джерел обставин, що можуть свідчити про його вчинення» (ст. 214).

Водночас, крім того, що у цих вимогах поняття «приводи» і «підстави» початку розслідування ототожнюються, а про відкриття кримінального провадження й не згадується, вони відзначаються й іншими недоліками. Так, згідно з ними, особами, які уповноважені на вирішення цих питань є прокурор і слідчий. Але фактично це не відповідає дійсності тому, що хоча згідно з ч. 1 ст. 214 КПК слідчий, прокурор протягом 24 годин з моменту отримання заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення зобов'язані внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування, все ж згідно з вимогами другого речення цієї норми «слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування». А це означає, що згідно з чинним КПК слідчий сам себе призначити слідчим у справі не уповноважений.

Надто вже нескоординованими між собою є ст. 25 та 214 КПК у тому, що згідно з ст. 25 для початку розслідування потрібно виявити «ознаки» кримінального правопорушення, а згідно з ст. 214 для цього потрібно виявити «обставини, що можуть свідчити» про його вчинення. Адже ототожнення понять «ознаки правопорушення» та «обставин, що можуть свідчити про його вчинення» є просто непорозумінням, оскільки, як відомо, ознаки кримінального правопорушення визначені у Кримінальному кодексі і ними визнаються кримінальна протиправність, суспільна небезпечність та винність. Проте вони є настільки загальними, що можуть бути лише підставою відмежування кримінального правопорушення від інших його видів, а ознак конкретного кримінального правопорушення не розкривають. От тому, як слушно зазначає П. Андрушко [3], тут потрібно було б орієнтуватись на наявність не «ознак кримінального правопорушення», а на наявність «ознак складу конкретного кримінального правопорушення», що давало б можливість визначитись і з його юридичною кваліфікацією, і з його підслідністю, і з обранням відповідної методики його розслідування. Тим більше, що й згідно з ст. 214 КПК до ЄРДР повинні бути внесені й відомості про «попередню правову кваліфікацію вчиненого правопорушення з зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу».

Що ж до конструкції «обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення», то вона дає підстави для висновку, що ці обставини можуть свідчить як про його вчинення, так і про те, що його вчинено не було. Та й у буквальному розумінні слово «обставини» означає те, що супроводжує у даному разі такий юридичний факт як конкретне правопорушення.

Принциповим є й те, що з практичного погляду слід розрізняти очевидні та неочевидні правопорушення, а тому й інформація, яка надходить про їх вчинення не завжди є повноою, достовірною та відповідає дійсності, а тому вона потребує відповідного аналітичного і практичного опрацювання та уточнення. От тому у КПК 1960 р. до ухвалення чинного КПК, не випадковими були вимоги згідно з якими коли було необхідно перевірити заяву або повідомлення про злочин до порушення справи, то вона здійснювалась в рамках адміністративно-правових відносин шляхом відібрання пояснень, отримання необхідних документів чи проведення оперативно-розшукових заходів тощо. Крім того, в ході такої перевірки з'ясовувалось чи немає у цій ситуації обставин, що виключають провадження у справі й з інших причин, зокрема, за відсутності події злочину; за відсутності в діянні складу злочину; внаслідок акту амністії; в зв'язку з помилуванням; щодо особи, яка не досягла на час вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку тощо. А з позицій засади верховенства права важливим є й питання щодо прав заявника та потерпілого у разі відмови у такому відкритті, яким за таких обставин потрібно було б надати право ознайомитися не тільки з відповідною постановою, а й з усіма матеріалами перевірки заяви (повідомлення) про вчинене правопорушення, на підставі яких було ухвалене таке рішення.

Отже, з урахуванням необхідності розв'язання цих завдань, якщо при характеристиці стадії відкриття провадження її зміст зводять лише до дій по з'ясуванню наявності чи відсутності необхідних для відкриття підстав і прийняття з цього приводу процесуального рішення про відкриття або про відмову у відкритті провадження, то це не зовсім так оскільки фактично уповноважені особи розв'язують при цьому й багато інших питань, що й дає підстави відкриття кримінального провадження визнавати окремою стадією цих правовідносин.

А оскільки розв'язання всіх цих завдань залишається актуальним і по сьогодні, постає питання – чому законодавець у чинному КПК такої перевірки не передбачив і фактично зобов'язує провести її в ході безпосереднього розслідування. Адже очевидним є і те, що проведення у кожному разі такої перевірки в ході розслідування для держави є надто дорогим задоволенням. Крім того, воно є величезною проблемою для слідчих, оскільки істотно збільшує їхнє навантаження. А з іншого боку застосування процесуальних засобів в ході розслідування

передбачає й обмеження конституційних прав, що суперечить засаді верховенства права, а тому може спровокувати й непередбачені наслідки.

Водночас, навіть розв'язання всіх завдань, які виникають на цій стадії, підставою для відкриття кримінального провадження не є, оскільки аксіомою тут є те, що воно може бути відкрите тільки за наявності достатніх фактичних даних, які вказують на наявність ознак складу конкретного кримінального правопорушення, що і є фактичними підставами його відкриття.

А оскільки таке рішення є юридичним актом, то воно повинне мати й належну процесуальну форму, якою є відповідна постанова, згідно з якою і мали б вноситися про це відомості до ЄРДР, справа прийматися до провадження конкретним слідчим та розпочинатися розслідування, оскільки саме вона є процесуальною підставою для вчинення цих дій. Проте й ухвалення такої постанови чинним КПК не передбачено. А якщо процесуальна підстава для початку розслідування ним не вимагається, то це є не тільки порушенням методологічних настанов щодо виникнення цих правовідносин, оскільки і унеможливлює захист прав їх учасників, і відкриває можливості для зловживань. Адже саме з початком розслідування законом передбачена можливість використання визначених ним його процесуальних засобів і завданнями початкової стадії якого є проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів спрямованих на присікання злочину, виявлення і затримання підозрюваного та забезпечення його права на захист, надання допомоги потерпілим тощо, а також – першочергових слідчих дій, спрямованих на виявлення і закріплення слідів злочину та формування первинних доказів.

Висновки. Поки народні депутати та судді Конституційного Суду будуть думати до визнання верховенства якого права закликати український народ і його правоохоронців – чи до верховенства права, яким вони визнають ухвалені ними ж так звані «законодавчі акти» та «інші соціальні регулятори», чи до верховенства прав людини незалежно від того якими загальновизнаними видами соціальних норм вони передбачені, очевидним є те, що чинний КПК, який був в авральному порядку ухвалений під потреби тих, хто в той час в Україні був при владі, потребує істотного перегляду з урахуванням, насамперед, того, що: 1) ототожнення ним таких стадій кримінального провадження як його відкриття, яке фактично передбачене ст. 25 КПК і мало б відбуватись в рамках адміністративно-правових відносин та початок розслідування, який передбачений ст. 214 КПК й відбувається в рамках кримінально-процесуальних правовідносин, та які істотно відрізняються і завданнями, і суб'єктами, які їх розв'язують, і засобами, які використовуються для цього є помилковим і може призводити до непередбачуваних наслідків на практиці, прикладом яких і стала стрілянина на Черкащині; 2) стадія відкриття кримінального провадження була одним із механізмів реалізації принципу публічності в діяльності державних органів і слугувала захисту особи та суспільства від правопорушень та була однією з гарантій верховенства їхніх прав, але оскільки «демократичні» законодавці цю стадію скасували, то цим вони громадян України цих гарантій позбавили і змусили їх захищати свої права самотужки; 3) помилковим є й ототожнення в КПК приводів і підстав відкриття кримінального провадження та початку розслідування, а тому визначений ним його порядок надає уповноваженим особам право розпочинати розслідування та застосовувати в його ході процесуальні засоби, які обмежують права і свободи його учасників, фактично безпідставно, чим відкрив шлях до зловживання ними своїми повноваженнями; 4) принциповим є й те, що приводи для відкриття кримінального провадження – це наявність визначених законом фактичних даних та їхніх джерел, які як правило дають підстави лише для вірогідного висновку про можливість вчинення кримінального правопорушення, а тому потребують перевірки і уточнення; 5) а підставами для початку розслідування є наявність достатніх визначених законом фактичних даних і їхніх джерел про вчинення конкретного кримінального правопорушення; 6) з метою вдосконалення і правової регламентації, і практики цих правовідносин стадія відкриття кримінального провадження як і необхідність ухвалення відповідної постанови, яким воно посвідчується, потребує відновлення; 7) у ст. 25 КПК конструкція «ознак кримінального правопорушення», а у ст. 214 КПК конструкція «обставин, що можуть свідчити про його вчинення» потребує заміни конструкцією «достатніх фактичних даних, які вказують на наявність ознак складу конкретного кримінального правопорушення».

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп. URL : http: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04
2. Report on the Rule of Law. Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session (Venice, 25–26 March 2011) on the basis of comments by Mr Pieter van Dijk, Ms Gret Haller, Mr Jeffrey Jowell, Mr Kaarlo Tuori. 16 c. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e
3. Андрушко П. Встановлення відсутності події кримінального правопорушення як підстава закриття кримінального провадження (окремі кримінально-правові та кримінально-процесуальні аспекти) Ч. 2. Вісник прокуратури. 2014. № 8 (158). С. 66–80.

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.7
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-34-40
https://orcid.org/0000-0003-3344-6650
Марiц Д. О.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувачка кафедри інтелектуальної власності та приватного права
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА ЄС

Анотація. *У статті проаналізовано розуміння сучасних способів захисту прав людини в Україні та Європейському Союзі. Євроінтеграційні процеси в Україні, а також введення воєнного стану в Україні у своїй сукупності спонукають до вироблення нових підходів щодо захисту прав людини. Крім цього у статті основна увага акцентується на появі «нових прав», що саме і спонукають до їх правової регламентації та вироблення належних способів захисту. Проводиться розмежування понять «система захисту прав людини» та «механізми захисту прав людини». Так, систему захисту прав людини включають судові органи, інститут омбудсмена, регіональні та міжнародні інституції, а також неурядові організації, діяльність яких направлена на запобігання порушенням прав людини. Механізм захисту прав людини поділяють на міжнародні та національні.*

Акцентується увага на тому, що верховенство права є основою будь-якого механізму захисту прав людини, незалежно до якого покоління воно відноситься. Для ілюстрації взаємозв'язку верховенства права та правової визначеності, як базових принципів, на прикладі судової практики ЄСПЛ про право на забуття, продемонстровано особливість їх застосування в кожному конкретному зверненні окремо, з метою забезпечення балансу інтересів всіх учасників процесу.

В результаті дослідження запропоновано теоретико-правове розуміння «нових прав» людини, за яким пропонується розуміти комплекс прав, що формують систему четвертого покоління прав, які виникають в результаті науково-технічного прогресу, глобальних викликів, що є відмінними від класичного розуміння прав, що закріплені на національному та міжнародному рівнях. Зроблено висновок, що сучасні підходи до захисту прав людини трансформуються під впливом розвитку суспільних відносин, появою «нових прав» та перебувають у динамічному стані, що обумовлює необхідність адекватного та своєчасного правотворчого процесу.

Ключові слова: *цифровізація, цифрові права, нові права людини, захист прав людини, верховенство права, право на забуття, принцип правової визначеності, механізми захисту прав людини.*

MARITS D. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE AND THE EU

Abstract*. The article analyzes the understanding of modern methods of protecting human rights in Ukraine and the European Union. The European integration processes in Ukraine, as well as the introduction of martial law in Ukraine, in their totality, encourage the development of new approaches to the protection of human rights. In addition, the article focuses on the emergence of "new rights", which is what prompts their legal regulation and the development of appropriate methods of protection. The concepts of "human rights protection system" and "human rights protection mechanisms" are distinguished. Thus, the system of human rights protection includes judicial bodies, the institution of the*

ombudsman, regional and international institutions, as well as non-governmental organizations whose activities are aimed at preventing human rights violations. The mechanism of human rights protection is divided into international and national.

Attention is drawn to the fact that the rule of law is the basis of any mechanism for the protection of human rights, regardless of which generation it belongs to. To illustrate the relationship between the rule of law and legal certainty as basic principles, the case law of the ECHR on the right to be forgotten demonstrates the peculiarity of their application in each specific application separately, in order to ensure a balance of interests of all participants in the process.

As a result of the study, a theoretical and legal understanding of the "new human rights" is proposed, according to which it is proposed to understand the complex of rights that form the system of the fourth generation of rights that arise as a result of scientific and technological progress, global challenges, which are different from the classical understanding of rights enshrined at the national and international levels. It is concluded that modern approaches to the protection of human rights are transformed under the influence of the development of social relations, the emergence of "new rights" and are in a dynamic state, which necessitates the need for an adequate and timely law-making process.

Keywords and phrases*: digitalization, digital rights, new human rights, protection of human rights, rule of law, right to be forgotten, principle of legal certainty, mechanisms for protecting human rights.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільних відносин та їх трансформації, питання захисту прав людини, створення дієвих механізмів захисту, із врахуванням появи нових загроз, вбачається найважливішим завданням сьогодення. Реалії всього світу вказують на те, що взаємовідносини між державами заходять у «глухий кут», а їх дії, свідчать про свідоме протиправне втручання як в внутрішні справи держав так і зазіхання на їх кордони. Безумовно, все це свідчить про порушення норм національного та міжнародного права. У демократичному суспільстві на перший план мають висуватися саме питання захисту прав людини. Зважаючи на євроінтеграційні процеси в Україні, має передбачатись перегляд існуючих механізмів захисту прав людини, і можливо створення нових, більш дієвих на даний період часу. Крім питань, які стосуються військових конфліктів, існують і інші – пов'язані з науково-технічним прогресом та активним впровадженням цифрових технологій у всі сфери нашого буття. Поява нових прав людини – «цифрових», передбачає не лише їх належну регламентацію та нормативне закріплення, а й способів захисту.

Детальний аналіз стану опрацювання проблематики засвідчує, що окремі питання пов'язані з дослідженням цифрових прав були предметом досліджень Бєлова Д.М., Братасюк О. Б., Верлос Н.В., Ментух Н. Ф. Дідух Х.В., Размєтаєва Ю.С. Специфіку принципу верховенства права вивчали В.Б. Авер'янов, С.П. Головатий, В.О. Зайчук, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.С. Шемшученко. Водночас не зважаючи на великий масив наукових праць, сучасні реалії вимагають додаткового вивчення та вироблення теоретичних положень спрямованих на захист прав людини з урахуванням появи «нових прав» та практики Європейського суду з прав людини.

Метою дослідження є аналіз сучасних способів захисту права власності через призму нових прав, що з'являються в процесі розвитку науково-технічного процесу та цифровізації суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Так, наприклад держава, створюючи та підтримуючи належне підгрунтя для захисту та допомоги своїм громадянам під час військової агресії Російської Федерації, за спільною ініціативою Офісу Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим створили веб-платформу для ефективного збору і обробки інформації про порушення прав людини Російською Федерацією [1]. Як відзначає В. Дорошенко:

«…документування протиправних та злочинних дій російської федерації допоможе підготувати доказову базу для її притягнення до юридичної відповідальності у відповідних міжнародних судових інституціях» [2, с. 325].

Відтак необхідно розрізняти систему захисту прав людини від механізмів. Так, систему захисту прав людини включають судові органи, інститут омбудсмена, регіональні та міжнародні інституції, а також неурядові організації, діяльність яких направлена на запобігання порушенням прав людини. Механізм захисту прав людини поділяють на міжнародні та національні. Під міжнародними механізмами захисту прав розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини чи їх відновлення в разі їх порушення. Національні механізми захисту прав діють на території певної країни. Також механізми захисту прав в українському праві класифікують за галузями права, наприклад, механізм захисту цивільних прав або механізм захисту прав споживачів та ін [3, с. 34]. На думку, І. Сенчук подальші дослідження механізму захисту прав людини мають відповідати сукупності компонентів : процесуальну діяльність, міжнародні механізми забезпечення і захисту прав людини, національні механізми забезпечення і захисту прав людини, вивчення яких мають грунтуватись на порівняльно-правовому методі [4, с. 190, 191]. Цікавою видається класифікація міжнародних механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина, що запропонована А. Романовою: за суб'єктами, які їх створюють та реалізовують (універсальні та регіональні); за сферою дії (універсальні та спеціалізовані); за способами реалізації (превентивні та репресивні) [5, с. 599].

Втім, з появою нових прав людини, класичні права і свободи набувають нового розуміння, а тому, дещо зміщуються і акценти, в механізмах їх захисту. Це обмовлено стрімким розвитком цифрового середовища, в якому, норми права, розроблені для врегулювання відносин (в реальному) суспільстві, не завжди адаптуються до віртуальної реальності. До прикладу, «право на забуття», зміст якого зводиться надання особі можливості вимагати видалення, знищення незаконно оброблених персональних даних з мережі Інтернет Це право вперше було артикульоване у рішенні ЄСПЛ від 13. 05. 2014 року (Google Spain SL, Google Inc. v Agencia Española de Protección de Datos (AEPD), Mario Costeja González). Воно дозволяє особі вимагати від надавача послуг видалення інформації про неї (особисті дані, пости, фотографії, інформацію в соціальних мережах, посилання на веб-сторінки, опубліковані третіми особами і які містять інформацію про цю людину) в будь-який момент, за винятком випадків, коли відповідно до законодавства вона має там залишатися [6, с. 19]. В цьому контексті доречним видається твердження А. Наконечної, що «…згідно із фундаментальною доктриною права людини є можливостями, необхідними для того, щоб діяти певним чином або утриматися від дій у суспільстві задля задоволення своїх потреб, тобто вони опосередковують задоволення потреби їх носія відповідно до рівня розвитку, насамперед, того суспільства, в якому ці потреби сформувалися і в якому він має намір їх задовольнити» [7, 34]. Відтак, конкретний етап розвитку суспільства супроводжує необхідність відповідного правового регулювання, що впливає на динаміку правотворчої діяльності. Все це впливає на ефективність правового регулювання, за умови дотримання балансу приватного та суспільного інтересу, оскільки повертаючись до питання захисту цифрових прав, видалення інформації може спричинити порушення прав інших осіб (зокрема, право на доступ до інформації, свободи слова); так і право на забуття має свої межі (лише географічно в межах Європейського Союзу). Таким чином, механізм захисту прав людини є системою, що складається з певних елементів. Так, М. Осадчук акцентує увагу на необхідності створення в сучасній Україні ефективного механізму захисту прав людини відповідно до вимог верховенства права з метою подолання масового порушення прав людини [8, с. 47]. Розуміння верховенства права закладено у ч. 1 ст. 8 Конституції України: в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права

вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [9]. Своєю чергою, елементами верховенства права є: законність, юридична визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, дотримання прав людини, заборона дискримінації та рівність перед законом. Водночас відмітимо, що в науковій доктрині існують різні підходи щодо елементів принципу верховенства права у практиці ЄСПЛ. Наприклад, С. Головатий виокремлює 17 елементів принципу верховенства права, натомість П. Рабінович та О. Луців – 36 таких елементів. У літературі також мали місце спроби об'єднати елементи верховенства права, що виводить ЄСПЛ у своїх рішеннях, у певні групи. Так, В. Темченко виокремлює чотири групи принципів концепції верховенства права: а) принципи щодо форми права; б) принципи щодо сутності права; в) принципи щодо змісту права; г) верховенство права у правосудді [10, с. 333].

Також варто звернути увагу, як вже було зазначено вище на пропорційність та баланс інтересів. Так, принцип пропорційності спрямований на встановлення балансу між необхідними обмеженнями прав людини так і легітимною метою таких обмежень. У практиці ЄСПЛ це отримало назву «тесту на пропорційність». Варто відмітити, що зміст концепції верховенства права стосується не лише захисту прав людини в цілому, а захисту основоположних цінностей демократичного суспільства.

Одним з аспектів верховенства права є правова визначеність, що передбачає передбачуваність застосування норм права. У своїй практиці ЄСПЛ виходить з того, що застосування норм права має бути передбачуваним для особи і кожен має право сподіватися на те, що норми права будуть застосовані до нього так само, як вони застосовуються до інших осіб, що опинилися у подібній ситуації. Порушення цієї вимоги, як правило, пов'язується із довільним тлумаченням норм права під час правозастосування. Наприклад, порушення зазначеного аспекту було констатоване у справі «Kravchenko v. Ukraine» де суд неправомірно обмежив право особи на доступ до суду, почавши обрахунок строку на апеляційне оскарження з дня проголошення рішення, а не з наступного за цим дня, що суперечило нормам національного законодавства та призвело до помилкового твердження про пропуск строку на апеляційне оскарження [11, с. 375]. На цьому аспекті зупинимось детальніше. Так, поява «нових прав» людини обумовлена розвитком нанотехнологій, бодімодифікаційних практик і швидким розвитком інформаційних технологій [6, с. 16]. Наразі четверте покоління прав людини, а відтак і «нові права» активно формується у сферах біоетики та цифровізації, охоплюючи право на трансплантацію, зміну статі, сексуальні та репродуктивні права**.** Четверте покоління людських прав **– це** незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономії людини, у межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії [13]. Щодо основних характеристик новітніх прав людини, як і щодо їх класифікації серед науковців ведуться жваві дискусії. Кожен дослідник подає власну класифікацію прав людини четвертого покоління, авторські критерії поділу на види, а також особисту аргументацію змісту таких прав. Поширеною також є думка, що новітні права людини не піддаються традиційній класифікації, адже за своєю природою не «вписуються» ні в комплекс природних прав, ані в перелік традиційних позитивних прав як-от політичні, економічні чи культурні [14, с. 179]. Своєю чергою, Ю. Продан в результаті проведеного дослідження, аналізу доктринальних підходів, правового регулювання та судової практики про право на забуття, доходить висновку про те, що таке «нове право» потребує

виокремлення як самостійний правовий інститут. На його думку, складна правова природа, що поєднує елементи приватності, персональної гідності та регуляції цифрової ідентичності, не може бути зведена до окремого аспекту обробки персональних даних. Відтак, право на забуття слід концептуально інтегрувати до системи цифрових прав людини як повноцінну складову п'ятого покоління прав — таких, що спрямовані на захист особистості в умовах тотальної інформаційної доступності та глобального обігу цифрових даних. Подальший розвиток цього права вимагає чітко визначених підстав для його реалізації, врахування плину часу, належного балансування між приватними і суспільними інтересами, а також запровадження ефективних процесуальних механізмів, здатних запобігати зловживанням і надмірному обмеженню свободи вираження поглядів [15, с. 252].

Цифрові права – це один з ключових напрямків «нових прав» людини, що включає в себе і інші види прав. У науковій юридичній літературі почали з'являтись метафоричні позначення – «коперніканський переворот», зокрема, що стосуються правової парадигми, за якої центром – є людина та її права, а держава лише стає інструментом для їх забезпечення. Це стосується не лише національної правової системи. Так, зміни у законодавстві ЄС щодо захисту даних у Європі є революційними за своїм значенням та наслідками, що дає підстави деяким авторам розглядати їх як «коперніканський переворот» у частині захисту прав людини [16, с. 47].

Як нами було зазначено вище, верховенства права передбачає правову визначеність, що передбачає передбачуваність застосування норм права. Натомість, наведемо наступний приклад, який стосується права на забуття. Право на забуття (право бути забутим, англ. right to be forgotten) — це право людини, що дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх особових даних із загального доступу через пошукові системи, тобто посилань на ті дані, які, на її думку, можуть завдати їй шкоди. Це стосується застарілих, недоречних, неповних, неточних або надлишкових даних чи інформації, законні підстави для зберігання якої зникли з плином часу [17].

Так, право на забуття було встановлено рішенням Європейського суду у 2014 р., коли громадянин Іспанії звернувся до Національного агентства із захисту даних із вимогою видалити електронну версію статті про продаж його будинку на аукціоні в рахунок сплати боргу (який був згодом ним погашений), а також посилання на цю статтю. Тоді суд зобов'язав Google видалити результати пошуку, які містять інформацію про торги його нерухомістю, яка, за словами позивача, шкодила його репутації.

Таким чином, громадяни Євросоюзу отримали право звернутися за певних обставин до будь-якої пошукової системи із запитом про видалення неадекватної, такої, що не відповідає дійсності, або застарілої інформації, яка містить їх імена або інші персональні дані. Важливо, що Суд також ухвалив, що дана справа не є універсальною, а право на забуття - абсолютним: рішення в аналогічних справах виноситимуться на основі конкретних обставин, щоб виключити їх протиріччя з фундаментальними правами людини (свободи слова і друку): принцип a case-by-case assessment [18].

З наведеного прикладу, можна зробити наступні висновки. Так, право на забуття є абсолютним правом та дозволяє носію таких прав контролювати поширення будь-якої інформації про себе лише в Інтернет середовищі. Оскільки поширення інформації в ЗМІ, яка, наприклад, є недостовірною, порочить честь, гідність, ділову репутацію особи, передбачає спеціальні способи захисту : право на відповідь; спростування недостовірної інформації; встановлення факту недостовірності поширеної інформації та її спростування у порядку окремого провадження; заборона поширення інформації, якою порушуються особисті немайнові права; право на відповідь. Так, варто згадати і про баланс інтересів сторін у дифамаційному спорі, зміст якого полягає у досягненні балансу і вирішення колізії між правом на захист честі, гідності, ділової репутації й спростування недостовірної інформації, з одного боку, і правом на свободу слова і масової інформації з іншого.

Водночас, право на забуття передбачає лише право вимагати видалення інформації із загального доступу в Інтернет. Відтак, можна говорити про специфічне застосування принципу правової визначеності, оскільки таке право є абсолютним та реалізація якого можлива лише для осіб, які проживають на території ЄС та мають відповідну IP адресу.

Підсумовуючи, в результаті проведеного дослідження доходимо до наступних висновків:

- сучасні підходи до захисту прав людини трансформуються під впливом розвитку суспільних відносин, появою «нових прав» та перебувають у динамічному стані, що обумовлює необхідність адекватного та своєчасного правотворчого процесу;
- під «новими правами» людини пропонуємо розуміти комплекс прав, що формують систему четвертого покоління прав, які виникають в результаті науково-технічного прогресу, глобальних викликів, що є відмінними від класичного розуміння прав, що закріплені на національному та міжнародному рівнях;
- принцип правової визначеності (на прикладі ЄСПЛ у справі про право на забуття) є специфічним, оскільки означає, що норми права будуть застосовані до нього не завжди так само, як вони застосовуються до інших осіб, що опинилися у подібній ситуації. Це обумовлено абсолютним характером відносин та специфікою суміжних фактів, які стосуються балансу приватних інтересів фізичних осіб так і свободи слова. Серед ознак ключових особливих ознак захисту права на забуття визначаємо: місце перебування фізичної особи (територія ЄС); IP – адреса європейської країни, з якої адресовано звернення; сфера реалізації права – Інтернет.

ЛІТЕРАТУРА

1. Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією. URL:https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yedinij-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federaciyeyu (дата звернення: 01.03.2026)
2. Дорошенко В.А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2. С. 323–326.
3. Сидорчук Ю.М. Механізми захисту прав людини та громадянина: сутність і перспективи розвитку в Україні. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Вип. 682. С. 33–35.
4. Сенчук І.І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. 2019. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2019/pdf/93.pdf (дата звернення: 28.02.2026)
5. Романова А. А. Система забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні. Форум права. 2012. № 2. С. 599–603.
6. Вовк В.М., Олійник У.М. Право бути забутим як «нове право» людини у діджиталізованому суспільстві. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право. 2020. № 10 (22). С. 16–22.
7. Наконечна А.М. Права людини в світлі сучасних концепцій : загальнотеоретичне дослідження. Державне будівництво та самоврядування. 2023. Випуск 46. С. 28–36.
8. URL : https://dbmsjournal.com/wp-content/uploads/2024/12/zb_derg_bud_46_2023-28-37.pdf (дата звернення: 28.02.2026)
9. Осадчук М.Ю. Принцип верховенства права як складова механізму ефективного захисту прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 5. С. 47–50.
10. URL : https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava
11. Петечел Н.М. Реалізація принципу верховенства права у практиці європейського суду з прав людини. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія: Право. Випуск 86. Частина 5. С. 331–335.
12. Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2019. № 4. С. 373–379.

13. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. URL : https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-pryiniaty-ne-mozhna-zaboronyty/ (дата звернення: 27.02.2026)
14. Концевич В.А. Новітні права людини: бінарні підходи до їх визначення. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Випуск 82. Ч. 1. С. 177–183.
15. Продан В.І. Цифрове забуття як проєкція п'ятого покоління прав людини: до формування нового правового інституту. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2025. Випуск 89. Частина 1. С. 247–252.
16. Kołodziejczyk M. Right to be forgotten as one of key principles of the EU Data Protection Law Reform. Visegrad journal on human rights. 2016. 1/2. Pp. 40–48.
17. Андрощук Г. Суд ЄС: Google виграв спір щодо права на забуття. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html (дата звернення: 27.02.2026)
18. Право на забуття загрожує свободі слова, - правозахисники. URL : https://yur-gazeta.com/golovna/pravo-na-zabuttya-zagrozhue-svobodi-slova--pravozahisniki.html (дата звернення: 26.02.2026)

_ *Статтю підготовлено в рамках Конкурсу «Передова наука в Україні 2026-2028» за проєктом «Захист прав людини в умовах подолання наслідків війни в Україні: на шляху утвердження правових цінностей Європейського Союзу» (реєстраційний номер 2025.07/0051), що фінансується Національним фондом досліджень України за кошти державного бюджету.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

УДК 340.114:342.518(477)"364"] :341.3
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-41-47
https://orcid.org/0000-0002-2488-7377
Стременовський С. М.,
кандидат юридичних наук,професор кафедри права,
Приватний заклад вищої освіти «Міжнародний
класичний університетімені Пилипа Орлика»
м. Миколаїв, Україна

https://orcid.org/0009-0006-8426-2674
Клюєв Г. О.,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 «Право»,
Приватний заклад вищої освіти
«Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика»
м. Миколаїв, Україна

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРАВА І ПОЛІТИКИ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. *У статті досліджується взаємовплив правої та політичної сфер у контексті сучасної російсько-української війни. Аналізуються особливості їхньої взаємодії під час конфлікту, з акцентом на формування правових механізмів у сфері національної безпеки, воєнного стану та захисту прав громадян. Окрему увагу приділено міжнародно-правовим аспектам, ролі правової політики у забезпеченні стабільності та легітимності державних рішень. Висвітлюються наукові погляди Г. Ситника, Н. Клименко та інших експертів, зокрема щодо глобальних змін у системі міжнародних відносин та гуманітарної безпеки. Визначено перспективи удосконалення правового регулювання у кризових умовах, зокрема щодо захисту прав людини, інформаційної безпеки та відновлення України після війни. Стаття підкреслює важливість узгодження правових та політичних інститутів для стабільного розвитку держави, запобігання правовим зловживанням та зміцнення довіри громадян.*

Ключові слова: *право, політика, правова політика, війна, воєнний стан, конфлікт, безпека.*

STREMENOVSKY S., KLYUYEV G.THE INTERCONNECTION OF LAW AND POLITICS IN PUBLIC LIFE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract.*This article provides a comprehensive examination of the complex and dynamic interplay between the legal and political spheres within the context of the ongoing Russian-Ukrainian war, a conflict that has significantly impacted regional stability and international security. It delves into the intricate features of their mutual influence during the hostilities, analyzing how legal frameworks and political decisions interact and shape each other amidst the evolving crisis. Special emphasis is placed on the development and adaptation of legal mechanisms in critical areas such as national security, the implementation of martial law, and the protection of citizens' fundamental rights and freedoms under wartime conditions. The study also explores the international legal aspects of the conflict, highlighting the role of international law in regulating state behavior, humanitarian law, and the mechanisms aimed at ensuring accountability and justice. Considerable attention is given to the role*

of legal policy in maintaining stability and legitimacy of government actions during wartime, as well as in shaping the broader international response. The article features scholarly insights from prominent experts such as G. Sytnyk, N. Klymenko, and others, particularly concerning the ongoing global shifts in the international relations system, the challenges to humanitarian security, and the implications for Ukraine's sovereignty and territorial integrity. It also discusses potential prospects for improving legal regulation and governance under conditions of crisis, including safeguarding human rights, ensuring information security, and facilitating Ukraine's socio-economic recovery and reconstruction in the post-war period. The paper underscores the critical importance of aligning legal and political institutions to promote the stable development of the state, prevent legal abuses, and foster greater trust among citizens. Ultimately, it aims to contribute to the understanding of how legal and political strategies can be effectively coordinated to address the multifaceted challenges posed by the conflict, ensuring resilience and resilience-building in both national and international contexts.

Keywords: *law, politics, legal policy, war, martial law, conflict, security.*

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві взаємозв'язок між правом і політикою набув особливого значення, особливо в умовах війни між Росією та Україною. Війна стала випробуванням для правової системи, яка має забезпечувати захист прав громадян, підтримувати державний суверенітет та стабільність. Водночас політика визначає стратегічні напрями та пріоритети державної відповіді на виклики війни. Аналіз цього взаємозв'язку важливий для формування ефективних правових механізмів у сфері національної безпеки, правового регулювання воєнного стану та забезпечення прав людини в умовах воєнних дій. Вивчення цієї проблематики сприятиме пошуку оптимальних шляхів узгодження правових та політичних інтересів у контексті сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато вчених, журналістів, військових експертів та істориків досліджують російсько-українську війну. З них особливо виділяються Григорій Ситник і Наталія Клименко. Значний внесок роблять аналітики, такі як Роб Лі, що вивчають стратегічні та військові аспекти конфлікту.

Г. П. Ситник досліджував глобальні зміни у системі міжнародних відносин у контексті російсько-української війни та їх політичних наслідків. Він аналізував дезінтеграцію існуючої світової системи, її кризові процеси та формування багатополярного світу через розподіл на кластери та нові геополітичні центри [1, с. 5]. У його роботах висвітлюється руйнування традиційних міжнародних механізмів узгодження інтересів, зростання ролі силових сценаріїв, поширення ризиків ядерної та біологічної війни. Особлива увага приділялася трансформації таких блоків, як ООН, НАТО, ШОС, БРІКС [1, с. 6], та їх ролі у новій системі безпеки. На думку Ситника, глобальна безпека визначатиметься боротьбою за контроль над буферними зонами і ресурсами, а Україна має знайти свій шлях для збереження суверенітету в умовах нової багатополярної реальності.

Н. Г. Клименко акцентувала увагу на важливості гуманітарної безпеки України у контексті повоєнної відбудови [2, с. 12]. Вчена підкреслювала, що рівень розвитку гуманітарної сфери — освіти, науки, культури, охорони здоров'я та інших — визначає рівень цивілізованості та безпеки держави. Вона аналізувала масштабні руйнування гуманітарної інфраструктури через військові дії та наголошує на необхідності пріоритетного врахування гуманітарних аспектів у національній політиці. Клименко порівнювала українські підходи з міжнародними стратегічними документами інших країн, наголошуючи на важливості комплексної політики у сферах освіти, культури, ідентичності та міжнаціональних відносин. Її висновки підкреслюють, що гуманітарна безпека має бути закріплена у нормативно-правових актах і вимагати системного підходу для відновлення та розвитку України після війни.

Роб Лі відзначав високу кмітливість та технологічну підготовку української армії, водночас підкреслював складність тактичної ситуації в Бахмуті, де росіяни зазнавали значних

втрат, але поступово просувалися до транспортних шляхів міста. Він зазначав, що потенціал українського контрнаступу зростав за умови збереження резервів і правильної тактики, однак визнав ускладнення через виснаження ресурсів, зокрема боєприпасів і техніки. Лі підкреслював, що Росія має значні людські ресурси і веде виснажливу війну, використовуючи стару зброю та артилерію, а її стратегія полягає у захисті та виснаженні українських сил [3]. Він висловлював обережний оптимізм щодо повернення українських територій і можливості звільнення частини Криму у майбутньому, але наголошував на необхідності підтримки союзників і врахуванні змін у політичних та військових умовах.

Важливо відзначити, що, хоча існує значна кількість робіт з історії та військових аспектів конфлікту, на сьогодні недостатньо досліджень, присвячених саме взаємозв'язку права і політики в суспільному житті під час війни. Це створює прогалину у науковому аналізі, оскільки правові норми, політичні рішення та громадська думка тісно переплітаються і визначають характер і динаміку конфлікту.

Аналіз сучасних публікацій свідчить про високий рівень дослідженості історичних, політичних та правових аспектів конфлікту. Однак, залишається низка нерозкритих питань, зокрема щодо внутрішньополітичних механізмів, інструментів міжнародного правового реагування та впливу громадянського суспільства. Це створює перспективи для подальших міждисциплінарних досліджень, що дозволять глибше зрозуміти взаємозв'язки між правом, політикою та суспільним життям у контексті сучасної війни.

Формулювання завдання дослідження (мета статті). Мета цієї статті полягає у всебічному дослідженні взаємозв’язків між правом та політикою в контексті сучасних викликів, зокрема під час російсько-української війни. Це дозволить окреслити їхню роль у забезпеченні стабільності, законності та захисту прав громадян у період конфліктів, а також виявити прогалини у теорії та практиці, що потребують подальшого удосконалення. Задачами дослідження є аналіз сучасних підходів до співвідношення цих інститутів, визначення їхньої функціональної ролі у воєнний час, а також розробка рекомендацій щодо підвищення ефективності правового регулювання політичних процесів у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Практична значущість роботи обумовлена необхідністю формування дієвих механізмів взаємодії права і політики для протистояння викликам війни, збереження правового порядку та підтримки громадянського миру. У сучасних умовах збройного конфлікту, особливо в контексті війни на території України, актуальність дослідження полягає у запобіганні правовому вакууму, посиленні ролі правової політики та адаптації правових інструментів до нових реалій. Це дозволить ліквідувати існуючі прогалини у науковій теорії та практичних механізмах захисту прав і свобод громадян, зокрема у сфері правового забезпечення військового стану, гуманітарної допомоги та міжнаціональних відносин.

Дослідження базується на комплексному аналізі сучасних джерел, нормативно-правових актів, а також на застосуванні методів системного підходу, порівняльного аналізу та теоретичного моделювання. Виявлено, що під час війни політика виступає як інструмент формування і реалізації державних стратегій, спрямованих на захист національних інтересів, забезпечення безпеки та стабільності. Водночас право виступає механізмом закріплення та реалізації політичних цілей, єдиним інструментом нормативного регулювання суспільних відносин у кризовий період.

Взаємозв’язок права і політики у суспільному житті під час російсько-української війни є однією з ключових складових забезпечення стабільності, законності та захисту прав громадян в умовах гострої фази російської агресії. Значущість цієї теми полягає у тому, що війна ставить під питання баланс між правом і політикою, зокрема, щодо обмежень прав і свобод під час воєнного стану, прийняття надзвичайних законів і постанов. Аналіз сучасної ситуації показує, що ці дві сфери виступають взаємопов’язаними інституціями, які забезпечують стабільне функціонування

держави, її безпеку та розвиток суспільства. Вивчення взаємозв'язків між цими сферами дає змогу краще зрозуміти принципи легітимності, легальності та відповідальності у кризових умовах, а також визначити напрями розвитку правової політики для забезпечення стійкості й демократії в суспільстві. Таким чином, аналіз цієї теми є надзвичайно актуальним для формування ефективної державної політики і правового регулювання у сучасних умовах війни, що має безпосередній вплив на життя кожного громадянина і майбутнє України.

В сучасному українському суспільстві, яке характеризується високою складністю соціальних процесів, політика визначає стратегічні пріоритети держави щодо оборони, дипломатії, гуманітарної підтримки та відновлення. Водночас право закріплює ці цілі у нормативних актах, створюючи правову основу для їх реалізації. В умовах війни ця взаємодія набуває особливого значення: через формування правових рамок регулюються воєнні дії, ухвалюються закони про мобілізацію, правовий статус військовослужбовців, режими надзвичайного та воєнного стану та інші нормативні акти, що забезпечують функціонування держави у кризових умовах.

Особливість взаємозв'язку полягає у тому, що право є інструментом реалізації політичних цілей. Воно закріплює правові норми, що дозволяють державі здійснювати необхідні заходи для захисту національної безпеки, проте при цьому має гарантувати дотримання прав і свобод громадян, запобігаючи зловживанням владою. В умовах війни особливо актуальним є дотримання міжнародного гуманітарного права, яке регулює поведінку сторін конфлікту та захищає цивільне населення і культурну спадщину.

Війна, як руйнівний процес, спричиняє масштабні людські та матеріальні втрати, руйнує інфраструктуру і знижує рівень соціальної стабільності [4]. Це ускладнює реалізацію правових норм і політичних рішень, оскільки зростає кількість внутрішньо переміщених осіб, руйнуються сім'ї, традиційні цінності та культурна спадщина. Війна породжує атмосферу страху, недовіри та напруженості, що негативно впливає на психічний стан населення і підриває довіру до державних інститутів. Вона руйнує моральні цінності, людяність і сприяє зниженню рівня громадянської відповідальності, що ускладнює процес відновлення правового порядку.

Важливо також враховувати, що війна спричиняє зміну пріоритетів у системі правового регулювання. З'являються нові нормативно-правові акти, що регулюють особливий режим функціонування держави — воєнний стан, мобілізацію, контроль за інформаційним простором, гуманітарну допомогу. Політичні керівники прагнуть швидко реагувати на виклики, ухвалюючи закони та постанови, які забезпечують мобілізацію ресурсів і підтримку обороноздатності. Водночас, такі акти мають відповідати міжнародним стандартам і не порушувати фундаментальні права людей. Тому баланс між швидкістю прийняття рішень і їхньою правовою обґрунтованістю є ключовим аспектом ефективної правової політики у воєнний час. Це вимагає постійного вдосконалення правового механізму, який має бути гнучким і адаптивним до змін ситуації, одночасно дотримуючись принципів законності та гуманності.

З юридичної точки зору, у період війни особливо важливим є забезпечення дотримання правових процедур, виконання правових обов'язків громадян і державних інституцій. Це необхідно для збереження системи правової держави, запобігання хаосу та зміцнення довіри до інститутів влади. Правова політика спрямована на формування ефективних правових механізмів, що забезпечують правову стабільність і захист прав людини, зокрема у сферах безпеки, соціального захисту, евакуації та гуманітарної допомоги.

У контексті російсько-української війни важливо також враховувати роль міжнародного права, яке стає важливим інструментом у захисті прав людини та забезпеченні гуманітарних норм. Міжнародне гуманітарне право регулює відносини під час збройних конфліктів. Воно має на меті захист жертв війни та обмеження методів ведення бойових дій [4]. Це створює правову основу для захисту прав людини під час ведення військових дій. Україна, як держава, що стала

жертвою агресії, має можливість звертатися до міжнародних судів та організацій для захисту своїх інтересів і прав своїх громадян. Взаємодія між національними і міжнародними нормами стає критично важливою для забезпечення правового захисту в умовах війни, оскільки міжнародні механізми можуть слугувати додатковим бар'єром проти зловживань з боку держави.

Взаємодія права і політики у період війни проявляється у створенні правових засад оборони, мобілізаційних заходів, а також у захисті прав і свобод громадян. Політичні рішення визначають правову політику та законотворчий процес, розробляючи нормативно-правові акти, що регулюють режим воєнного стану, надзвичайний режим і забезпечують безпеку населення. Водночас, право функціонує як гарантія легітимності політичних дій, забезпечуючи законність і правову визначеність у складних умовах конфлікту.

Значущість такої взаємодії полягає у тому, що право є не лише інструментом політичної діяльності, а й базою для формування довіри громадян до держави. Водночас політичні процеси сприяють розвитку правової системи, її адаптації до нових викликів війни, зокрема у сфері прав людини, гуманітарного права та захисту цивільного населення. Важливою складовою є формування правової політики, яка спрямована на зміцнення правової держави, розвиток правової культури і правосвідомості громадян.

В умовах війни особливу роль відіграє правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян, зокрема у сферах безпеки, соціального захисту, евакуації та гуманітарної допомоги. Водночас, необхідно посилювати правову регламентацію надзвичайних заходів, що інколи обмежують права і свободи, але мають бути збалансовані з принципами законності та правової визначеності. Це дозволяє запобігти зловживанням та зберегти демократичний вектор державної політики.

В умовах війни також важливо враховувати вплив інформаційної політики на правову сферу. Контроль за інформаційним простором, боротьба з дезінформацією та пропагандою стають важливими завданнями для держави. Правові норми, що регулюють інформаційні потоки, повинні забезпечувати баланс між свободою слова та необхідністю захисту національної безпеки. Це вимагає чіткої правової регламентації, щоб уникнути зловживань і забезпечити прозорість у діяльності державних органів.

Не менш важливим є питання правового забезпечення відновлення після війни. Після завершення конфлікту Україні знадобиться комплексний підхід до відновлення правового порядку, який включатиме реформи в правовій системі, відновлення довіри до державних інститутів та забезпечення справедливості для жертв війни. Це може включати створення спеціальних комісій для розслідування воєнних злочинів, а також програми реабілітації для постраждалих. Важливо, щоб правова політика в умовах відновлення була спрямована на забезпечення прав людини, справедливість і примирення в суспільстві.

Отже, у сучасних умовах війни взаємозв’язок між правом і політикою набуває особливого значення для підтримки національної безпеки, захисту прав громадян і стабільності суспільства. Ефективна реалізація цих функцій можлива лише за умов тісної взаємодії політичних рішень і правових механізмів, що сприяє балансуванню між оперативністю і законністю, а також дозволяє подолати кризові ситуації та сприяти відновленню нормального функціонування суспільства. Взаємовідносини між правом і політикою у період війни є вирішальним чинником у формуванні правової бази для опору, відновлення та подолання наслідків конфлікту, а також у забезпеченні миру і злагоди в майбутньому.

Висновки. Отримані результати свідчать, що в умовах війни взаємодія політики і права характеризується посиленою роллю правової політики, яка сприяє формуванню правового фундаменту для воєнних і надзвичайних заходів, а також для захисту прав і свобод громадян. Виявлено, що ефективна правова політика повинна забезпечувати баланс між воєнним станом і правовою державою, з урахуванням особливостей сучасного конфлікту. Зокрема, необхідною є

розробка спеціальних правових механізмів щодо внутрішньої безпеки, захисту біженців, а також регулювання правового статусу військовослужбовців і цивільних у воєнний час.

Значущість отриманих результатів полягає у тому, що вони дозволяють визначити пріоритетні напрями удосконалення правового забезпечення у воєнний час, сприяють розробці більш ефективних правових інструментів для забезпечення прав і свобод громадян, а також допомагають уникнути юридичних прогалин і суперечностей у правовому регулюванні воєнних дій. Важливою складовою є формування правової культури суспільства, підвищення рівня правової освіти та розбудова системи правового виховання, що є запорукою сталого розвитку правової держави в умовах війни.

Висновки підтверджують, що взаємозв'язок права і політики під час війни є ключовим фактором у формуванні ефективної системи державного управління і правового захисту. Вдосконалення правового регулювання і підвищення ролі правової культури сприяють не лише стабілізації суспільства, а й запобіганню правовим зловживанням, зміцненню довіри громадян до державних інститутів. Перспективи подальших досліджень передбачають розробку інтеграційних моделей взаємодії політики та права, що враховують особливості воєнного часу, а також створення профілактичних механізмів для запобігання правовим конфліктам у кризових ситуаціях. Перспективами подальших досліджень є глибше вивчення міжнародно-правових аспектів війни, удосконалення законодавства у сфері правового забезпечення військових дій, а також розробка моделей інтеграції правових і політичних інститутів у процесі відновлення країни після завершення конфлікту.

Таким чином, дослідження підкреслює, що взаємозв'язок права і політики у воєнний час є ключовим чинником формування ефективної системи управління суспільством, захисту прав громадян і забезпечення національної безпеки. Надійне правове регулювання, відповідальне політичне керівництво та системна робота правових інститутів сприяють подоланню негативних наслідків війни і сприяють довгостроковій стабілізації й розвитку українського суспільства у складних умовах сучасної війни.

На завершення слід підкреслити, що взаємозв'язок права і політики у період війни визначає не лише ефективність оборони та стабільність держави, а й її міжнародну репутацію. Правові норми, що регулюють військові дії, гуманітарні аспекти та громадянські права, мають бути чіткими та відповідати стандартам міжнародного права. Політична воля повинна сприяти їхньому дотриманню, а правова система — забезпечувати контроль за законністю. Тільки так можливо зберегти демократичний порядок і людські цінності у складних умовах війни, сприяючи збереженню державності та майбутнього України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ситник Г. П. «Політичні наслідки російсько-української війни: глобальний контекст»: збірник матеріалів науково-практичного семінару «Політичні наслідки війни Російської Федерації проти України та шляхи їх подолання» (Київ, 26 травня 2023 р.) / Кафедра глобальної та національної безпеки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. — Київ: 2023. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/4213dddc-7924-44b4-bd33-8077f584a981.pdf&ved=2ahUKEwjCq7vo3OuOAxUCLhAIHXVlKj0QFnoECBoQAQ&usg=AOvVaw2iWvTomlk1Qv284nHrVFkP
2. Клименко Н. Г. «Основні напрями забезпечення гуманітарної безпеки держави в умовах повоєнної відбудови України»: збірник матеріалів науково-практичного семінару «Політичні наслідки війни Російської Федерації проти України та шляхи їх подолання» (Київ, 26 травня 2023 р.) / Кафедра глобальної та національної безпеки, Київський національний університет

імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби. — Київ: 2023. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/4213dddc-7924-44b4-bd33-8077f584a981.pdf&ved=2ahUKEwjCq7vo3OuOAxUCLhAIHXVlKj0QFnoECBoQAQ&usg=AOvVaw2iWvTomlk1Qv284nHrVFkP

3. Рещук К. Як буде розвиватися війна в Україні, прогнози Роба Лі. Forbes.ua. 22.03. 2023. URL: https://forbes.ua/war-in-ukraine/chomu-ukraini-varto-zalishiti-bakhmut-chi-mozhliva-bitva-za-krim-de-mae-buti-kontnastup-zsu-intervyu-amerikanskogo-viyskovogo-analitika-roba-li-22032023-12539
4. Юридичний вимір російсько-української війни: перемоги України в міжнародних судах. Укрінформ. 24.07.2024. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3888571-uridicnij-vimir-rosijskoukrainskoi-vijni-peremogi-ukraini-v-miznarodnih-sudah.html

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 03.04.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.98
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-48-53
https://orcid.org/0000-0002-7167-6855
Попович Є. М.,
доктор юридичних наук, професор,
головний науковий співробітник, Національний науковий центр
«Інститут судових експертиз ім. Засл. про. М.С. Бокаріуса»
м. Харків, Україна

https://orcid.org/0000-0001-9329-5378
Попович І. М.,
докторка юридичних наук, старший дослідник, провідний науковий
співробітник, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М.С.Бокаріуса»
м. Харків, Україна

https://orcid.org/0000-0001-8436-049X
Россіхіна Г. В.,
докторка юридичних наук, професорка,
дійсна членкіня-академік Європейської академії природничих наук,
професорка кафедри державно-правових дисциплін Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна
м. Харків, Україна

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Анотація. *Наукова стаття присвячена дослідженню особливостей визначення правового статусу публічних службовців, зокрема принципів їх становища. Констатовано тезу про те, що структура правового статусу публічного службовця повинна визначатися дещо ширше, ніж її визначають відповідно до законів про державну та муніципальну (органах місцевого самоврядування) службу. Виходячи з особливостей професійної діяльності публічного службовця, його статус включає такі елементи, як принципи його правового становища, права, обов'язки, обмеження, заборони, вимоги до службової поведінки та гарантії забезпечення його прав. Законодавче закріплення всіх цих елементів, їх оптимальне співвідношення є запорукою ефективної роботи публічних службовців. Визначальними у статусі публічного службовця є принципи його правового становища, які випливають насамперед із змісту Конституції України. Треба візначити, що хоча ми і не знаходимо в її нормах спеціально сформульованих принципів правового становища, проте діяльність такого службовця регламентується конституційними нормами загальнішого й високого порядку, які можна зарахувати до принципів. Внутрішню суперечність у закріпленні нормативних вимог до службової поведінки службовців уособлює принцип пріоритету прав і свободи людини і громадянина, де чільне місце посідає обов'язок службовця виконувати посадові обов'язки сумлінно, на високому професійному рівні, а визнання, дотримання і захист прав і свобод людини та громадянина визначають зміст його професійної службової діяльності.*

Звернуто увагу на тому, що закріплені у законодавстві про державну та муніципальну службу обмеження та заборони, зачіпають ряд конституційних прав і свобод складових елементів основи правового статусу особистості. Саме тому, характер і обсяг цих обмежень

і заборон, що у сукупності утворюють особливий, відмінний від загального конституційного статусу людини і громадянина − статус публічного службовця. У цьому контексті, при встановленні заходів та елементів направлених на обмеження, заборону прав та обов'язків публічних службовців, виражаються суспільні інтереси, а такі обмеження компенсуються додатковими спеціальними правовими гарантіями.

Ключові слова: *державна служба, публічна служба, принципи публічної служби, публічна форма влади, адміністративний механізм, функції публічної служби.*

POPOVICH E., POPOVICH I., ROSSIKHINA G. PRINCIPLES OF THE LEGAL POSITION OF PUBLIC OFFICERS.

Abstract. *The scientific article is devoted to the study of the peculiarities of determining the legal status of public servants, in particular the principles of their position. The thesis was established that the structure of the legal status of a public servant should be defined somewhat more broadly than it is defined in accordance with the laws on state and municipal service. Based on the specifics of the professional activity of a public servant, his status includes such elements as the principles of his legal status, rights, duties, restrictions, prohibitions, requirements for official conduct and guarantees of ensuring his rights. The legislative consolidation of all these elements, their optimal ratio, is a guarantee of the effective work of public servants. Determinant in the status of a public servant are the principles of his legal status, which derive primarily from the content of the Constitution of Ukraine, and although we do not find in its norms specially formulated principles of legal status, the activity of such an employee is regulated by constitutional norms of a more general and high order, which can be counted among the principles. The internal contradiction in the establishment of regulatory requirements for the official conduct of employees is represented by the principle of priority of the rights and freedoms of a person and a citizen, where the duty of an employee to perform official duties conscientiously, at a high professional level, and the recognition, observance and protection of human rights and freedoms occupy a prominent place and the citizen determine the content of his professional official activity.*

Attention is drawn to the fact that the restrictions and prohibitions enshrined in the legislation on state and municipal service affect a number of constitutional rights and freedoms that are constituent elements of the basis of the legal status of an individual, therefore the nature and scope of these restrictions and prohibitions, which together form a special, different from the general constitutional the status of a person and a citizen - the status of a public servant. In this context, when establishing measures and elements aimed at limiting, prohibiting the rights and duties of public officials, public interests are expressed, and such restrictions are compensated by additional special legal guarantees.

Keywords: *public service, public service, principles of public service, public form of power, administrative mechanism, functions of public service, tasks of public service.*

Постановка проблеми. У створенні інституту публічної служби, що відповідає сучасним вимогам, у системі вихідних засад організації та проходження самої державної служби особливе значення мають її принципи (їх теоретичне обґрунтування, законодавче закріплення та вдосконалення). Тому поряд з вибором та обґрунтуванням концепції публічної служби мають бути належним чином опрацьовані й принципи публічної служби. Як відомо, принципами є основні керівні положення, ідеї, які пронизують усю службову діяльність та виконують у ній спрямовану та керівну роль. Таким чином, публічна служба організується та функціонує на певних принципах, які закріплені в законодавстві. У змісті принципів публічної служби набувають найбільш чіткого втілення природа та сутність служби як фундаментальної категорії адміністративно-управлінської діяльності.

Стан дослідження. З кінця 80-х та на початку 90-х років у багатьох наукових роботах учених фрагментарно розглядались деякі аспекти принципів державної служби. В Україні цим проблемам приділяли увагу В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. Д. Дубенко, С. В. Ківалов, О. Д. Крупчан, Н. Р. Нижний, О. Ю Оболенський, О. В. Петришин, В. В. Цвєтков, В. М. Шаповал та ін., але принципи забезпечення публічної служби та правового становища службовця належать до малодосліджених тем.

Внаслідок чого, метою даної статі є дослідження та комплексний аналіз принципів правового статусу публічних службовців.

Виклад основного матеріалу. Принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина полягає в тому, що органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи зобов'язані забезпечити кожному можливість ознайомлення з документами та матеріалами, що безпосередньо зачіпають його права та свободи, якщо інше не передбачено законом. Крім цього, встановлено відповідальність посадових осіб за приховування фактів та обставин, які створюють загрозу життю та здоров'ю людей. Цей принцип визначає основний зміст діяльності публічних службовців.

Наступним принципом, що входить до першої групи принципів правового становища є принцип прямої дії прав і свободи. Відповідно до Конституції України права і свободи людини і громадянина визначають значення, зміст та спрямованість законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування та забезпечення правосуддя. Дані конституційні положення безпосередньо стосуються функціонування публічної служби, визначення статусу службовця, із них випливає вимога до службовця забезпечувати і захищати конституційно-правовий статус громадянина. Службовці мають визнавати, дотримуватися і захищати права та свободи людини і громадянина у повному обсязі, встановленому законодавством.

У ряді робіт принцип прямої дії прав і свободи людини та громадянина пов'язують із принципом прямого впливу норм Конституції України, й у остаточному підсумку зі статусом публічного службовця. Так, принцип прямої дії норм Конституції України слід вважати і принципом державної служби, оскільки найбільший обсяг реалізації даної норми припадає, точніше має припадати на правозастосовну практику, що здійснюється цивільними, військовими та правоохоронними службовцями в системі виконавчої влади [1, с. 64]. Справді, трактування принципу прямої дії прав і свобод людини та громадянина має бути нерозривно пов'язане з розумінням принципу прямої дії норм Конституції України, бо лише системний взаємозв'язок цих конституційних положень дозволяє говорити про справжній зміст названого принципу у низці елементів статусу службовця.

Третім у цій групі принципів слід назвати принцип рівного доступу громадян до державної служби, що означає їх право на зайняття будь-якої посади відповідно до своїх здібностей та професійної підготовки, без будь-якої дискримінації. Як вказують автори, у закріпленні принципу рівного доступу до державної служби має місце фактична конкретизація конституційного принципу рівності основних прав і свобод у відповідній сфері відносин [2, с. 74]. При вступі та проходженні служби діє заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження тощо.

Принципом, що входить до другої групи, є принцип поділу влади. Поділ влади − конституційний принцип організації управління державним життям, який проявляється, у двох аспектах: поділ єдиної державної влади, джерелом якої є народ, на три гілки, що представляють самостійні види органів державної влади − законодавчу, виконавчу та судову, та розмежування повноважень між ними; поділ владних функцій за рівнями системи державних органів. Цей принцип поширюється лише на органи державної влади, проте деякі прояви даного принципу мають місце і в системі органів місцевого самоврядування (формування представницьких та

виконавчо-розпорядчих органів, розмежування їх повноважень, визначення форм взаємодії тощо). У цьому аспекті можна говорити про значення принципу поділу влади щодо державних, так і муніципальних службовців. У цьому плані слід погодитися з думкою, що розмежування компетенції дозволяє як оптимізувати функції, здійснювані різними органами місцевого самоврядування, так і допускає зосередження всієї влади у якомусь одному органі, що у своє чергу, дозволяє органам ефективно реалізувати свої повноваження, враховуючи інтереси населення. Крім цього, розмежування компетенції між органами місцевого самоврядування повною мірою дозволить поширити на муніципальний рівень публічної влади принцип поділу влади, на якому, засноване здійснення державної влади [2, с. 100].

Роль принципу поділу влади у визначенні статусу публічних службовців у тому, що за умови функціонування служби з урахуванням єдності, має місце поділ повноважень як сукупності прав і обов'язків − основи статусу службовців залежно від того, до якої гілки влади належить орган у якому, публічний службовець несе службу. Наявність місцевого самоврядування як особливої форми здійснення влади, свідчить про те, що принцип поділу влади має і вертикальний прояв. Звідси поділ влади означає і поділ повноважень державних службовців, а також розмежування повноважень між державними і муніципальними службовцями. У вертикальній децентралізації влади відокремлюються муніципальні утворення, реалізують свої повноваження на іншій основі, ніж органи в структурі державної влади [3, с. 13].

До третьої групи принципів правового становища публічних службовців із конституційного забезпечення розвитку суспільства, належить, передусім, принцип нейтралітету публічних службовців. Проголошене Конституцією України політичне і ідеологічне різноманіття в Україні стосовно статусу службовця має певний прояв. По-перше, державна служба діє на принципі департизації, і тому публічні службовці як професійні управлінці повинні виявляти політичну нейтральність, неупередженість. Цей принцип проявляється в тому, що публічний службовець не повинен використовувати свої посадові повноваження та свій адміністративний ресурс на користь будь-якої політичної партії. Порушення принципу нейтральності веде до зниження загального рівня кваліфікованості чиновників й до заміни цілей державної служби, до перетворення державного апарату в політичну палицю. І тоді падає престиж державної служби, підривається довіра суспільства до держави, а сама служба стає нестабільною, аморфною, перестає якісно виконувати свої соціальні функції [4, с. 71].

По-друге, Україна − світська держава, а тому жодна релігія не може встановлюватися як державна або обов'язкова. Світський характер держави пов'язують безпосередньо з ідеологічним багатоманіттям, адже ідеологічне різноманіття означає вільне існування різних політичних та інших поглядів, шкіл, ідей. Ідеологічне різноманіття є закономірним наслідком таких конституційних прав і свобод людини і громадянина, як свобода думки і слова, свобода совісті тощо [5, с. 10].

Оскільки релігійні об'єднання відокремлені від держави і рівні перед законом, то службовці не мають права втручатися в їхню законну діяльність, передавати або доручати їм виконання будь-яких функцій створювати привілеї будь-яким з них. Службовці можуть брати добровільну участь у релігійних церемоніях як звичайні громадяни, але не як представники держави або її органів. У зв’язку з цим принцип нейтралітету публічних службовців діє як одна з ідей (засад), що вирізняє соціальний статус особи від її правового статусу як публічного службовця. Сам принцип нейтралітету слід відносити до конституційних принципів правового статусу службовців, оскільки він полягає в особливому відношенні службовців до ряду основ конституційного ладу держави − політичного, ідеологічного різноманіття, світського характеру держави. Обмеження права і свободи службовців з дією цього принципу безпосередньо позначається на всьому статусі службовців.

Ще одним принципом, який, на наш погляд, слід включити до цієї групи є принцип свободи праці. Даний конституційний принцип означає, що в державі гарантується загальна правова можливість особистості займатися будь-якою трудовою діяльністю, що не суперечить законодавству України. Конституційний принцип свободи праці проявляється у можливості бути суб'єктом будь-якої трудової діяльності, що забезпечується закріпленням у Конституції низки спеціальних правомочностей особи на використання своїх здібностей для підприємницької та іншої не забороненої законом діяльності, займатися творчою, літературною, художньою, науковою, технічною, викладацькою діяльністю, вступати на державну службу, нести військову службу. Таким чином, дія конституційного принципу свободи праці не обмежується сферою «звичайної» трудової діяльності за наймом на основі трудового договору, а має міжгалузевий характер [6, с. 40].

Принцип свободи праці стосовно публічної служби виявляється у тому, що реалізуючи цю свободу у вигляді вступу на службу, особа, в такий спосіб, набуває статусу, який за своїми елементами, як це вже зазначалося, відрізняється від статусу пересічного громадянина. Крім названих, в третю групу принципів слід віднести і конституційний принцип, згідно з яким права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені законом тільки в тій мірі, якою це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони держави та безпеки держави. Цей принцип, що встановлює спосіб і критерії правомірного обмеження права і свободи будь-яких осіб, однаково відноситься і до прав і свобод державних або муніципальних службовців. Названий конституційний принцип є тим орієнтиром, який має бути направляючою щодо таких елементів статусу громадського службовця, як обмеження і заборони. Обсяг таких обмежень повинен, по-перше, відповідати конституційним критеріям, і, по-друге, може встановлюватися лише законом.

Закріплені у законодавстві про державну та муніципальну службу обмеження та заборони, зачіпають ряд конституційних прав і свобод складових елементів основи правового статусу особистості (право на недоторканність приватного життя, право на участь у мітингах та демонстраціях та ін.). Характер і обсяг цих обмежень і заборон такі, що у сукупності вони утворюють особливий, відмінний від загального конституційного статусу людини і громадянина − статус публічного службовця. У цьому контексті, при встановленні заходів та елементів направлених на обмеження, заборону прав та обов’язків публічних службовців, виражаються суспільні інтереси, а такі обмеження компенсуються додатковими спеціальними правовими гарантіями.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що, по-перше, структура правового статусу публічного службовця повинна визначатися дещо ширше, ніж її визначили відповідно до законів про державну та муніципальну службу. Виходячи з особливостей професійної діяльності публічного службовця, його статус включає такі елементи, як принципи його правового становища, права, обов'язки, обмеження, заборони, вимоги до службової поведінки та гарантії забезпечення його прав. Законодавче закріплення всіх цих елементів, їх оптимальне співвідношення є запорукою ефективної роботи публічних службовців. Визначальними у статусі публічного службовця є принципи його правового становища, які випливають насамперед із змісту Конституції України.Треба звепнути увагу, що хоча ми і не знаходимо в її нормах спеціально сформульованих принципів правового становища, проте діяльність такого службовця регламентується конституційними нормами загальнішого й високого порядку, які можна зарахувати до принципів. Внутрішню суперечність у закріпленні нормативних вимог до службової поведінки службовців уособлює принцип пріоритету прав і свободи людини і громадянина, де чільне місце посідає обов'язок службовця виконувати посадові обов'язки сумлінно, на високому професійному рівні, а визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина визначають зміст його професійної службової діяльності

ЛІТЕРАТУРА

1. Оболенський О. Ю. Державна служба: навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2006. 467 с.
2. Тимощук В. П., Школик А. М. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України. Київ : Конус Ю, 2007. 735 с.
3. Лавренова О. І. Адміністративно-правовий статус державної служби як центрального органу виконавчої влади : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2014. 20 с.
4. Оболенський О. Теоретико-прикладні аспекти розвитку державної служби. Вісник державної служби України. 1999. № 2. С. 40−45.
5. Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин : дис. канд. юрид. наук 12.00.05. Київ, 1999. 186 с.
6. Даниленко Ю. С. Оцінювання у державній службі: теорія і правове регулювання: дис канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2017. 212 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

УДК 34:61:620.9
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-54-61
https://orcid.org/0000-0003-3104-6071
Сторожук І. П.,
кандидат юридичних наук, професор
професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова,
Хмельницький, Україна

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ЕНЕРГОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ЯК СКЛАДОВА ПРАВА ЛЮДИНИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ

Анотація. *У статті досліджено правові гарантії забезпечення енергетичної стійкості медичних закладів як невід'ємної складової реалізації права людини на медичну допомогу. Проаналізовано нормативно-правову базу України у сфері охорони здоров'я, енергетики, цивільного захисту та критичної інфраструктури. Встановлено, що електроенергія є базовою передумовою функціонування медичних закладів і надання безперервної та якісної медичної допомоги. Доведено, що чинне законодавство України формує комплексну, проте фрагментарну систему правового регулювання енергозабезпечення закладів охорони здоров'я, у якій відповідні гарантії мають переважно імпліцитний характер і випливають із норм різних галузей права. З'ясовано, що відсутність чітко визначених законодавчих положень щодо пріоритетності електропостачання медичних закладів, обов'язковості резервних джерел енергії та єдиних стандартів енергетичної стійкості свідчить про наявність істотних прогалин у правовому регулюванні. Обґрунтовано, що енергозабезпечення слід розглядати як невід'ємний елемент права людини на медичну допомогу.*

Ключові слова: *право на медичну допомогу, енергозабезпечення, енергетика, медичні заклади, критична інфраструктура, електроенергія, безперервність медичної допомоги, правове регулювання.*

STOROZHUK I. LEGAL GUARANTEES OF ENERGY SUPPLY OF MEDICAL INSTITUTIONS AS A COMPONENT OF THE HUMAN RIGHT TO MEDICAL CARE

Abstract. *The article examines the legal guarantees of ensuring the energy resilience of healthcare institutions as an integral component of the realization of the human right to medical care. The use of alternative sources of power supply (generators, autonomous systems) for medical institutions is an important element of meeting the requirements of the law. It analyzes the regulatory framework of Ukraine in the fields of healthcare, energy, civil protection, and critical infrastructure. The study also explores constitutional and legislative guarantees of energy supply for healthcare institutions.*
It is established that electricity is a fundamental prerequisite for the functioning of healthcare institutions and the provision of continuous and high-quality medical care. It is demonstrated that the current legislation of Ukraine forms a comprehensive yet fragmented system of legal regulation of energy supply for healthcare facilities, where the relevant guarantees are predominantly implicit and derived from norms of various branches of law. At the same time, the absence of clearly defined legislative provisions regarding the priority of electricity supply to healthcare institutions, mandatory backup energy sources, and unified energy resilience standards indicates significant gaps in legal regulation.

It is further substantiated that energy supply should be considered an integral element of the human right to medical care. The improvement of legislation requires the integration of healthcare and energy law, as well as the introduction of explicit legal guarantees ensuring uninterrupted energy supply to healthcare institutions as objects of critical infrastructure, particularly in conditions of emergencies and martial law.

Keywords: *right to medical care, energy supply, energy sector, healthcare institutions, critical infrastructure, electricity, continuity of medical care, legal regulation.*

Постановка проблеми. Сучасні виклики, зумовлені збройними конфліктами, техногенними аваріями та глобальними енергетичними кризами, загострюють проблему стабільного енергозабезпечення медичних установ. Енергія є критичною умовою для роботи обладнання, збереження медикаментів і надання невідкладної допомоги. У надзвичайних ситуаціях відсутність гарантованого енергопостачання фактично унеможливлює реалізацію права людини на медичну допомогу, закріпленого міжнародними актами та Конституцією України.

Незважаючи на наявність загальних норм щодо охорони здоров'я, національне законодавство не містить системних механізмів забезпечення енергетичної стабільності медичних закладів. Це створює нормативні прогалини та ускладнює доступ пацієнтів до медичних послуг у кризових ситуаціях.

Отже, ключовою проблемою є відсутність цілісного підходу до нормативного закріплення та практичної реалізації гарантій безперебійного енергопостачання медичних закладів як складової права на медичну допомогу. Її вирішення вимагає комплексного аналізу національного та міжнародного правового регулювання, а також практики функціонування систем охорони здоров’я в умовах надзвичайних ситуацій.

Актуальність теми зумовлена тим, що право людини на медичну допомогу неможливо реалізувати без належних матеріально-технічних умов, серед яких ключовим є енергозабезпечення. В умовах військових дій та енергетичних криз питання енергетичної стабільності набуває особливого значення, адже відсутність безперебійного постачання ставить під загрозу основні права пацієнтів. Міжнародні стандарти (ВООЗ, ЄС) наголошують на інфраструктурній готовності систем охорони здоров’я до кризових ситуацій, зокрема енергетичної безпеки. Для України це питання є стратегічно важливим у контексті воєнних викликів та повоєнної відбудови, що зумовлює наукову новизну та практичну значущість дослідження.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Прямі наукові дослідження енергозабезпечення медичних закладів як правової категорії майже відсутні. Наявні роботи розглядають це питання опосередковано, а саме через призму прав пацієнтів, конституційних гарантій та інфраструктурних умов функціонування системи охорони здоров’я.

У працях українських дослідників акцент робиться на праві кожної людини на медичну допомогу, закріпленому в Конституції України та міжнародних актах.

Конституційним засадам та міжнародним гарантіям права на медичну допомогу В. Волков, З. Гладун, В. Журавель, Н. Камінська, С. Козуліна, В. Москаленко, Ю. Назаренко, З. Ромовська, А. Савицька, І. Сенюта, В. Скомороха, С. Стеценко, В. Якубов’як та ін. Зокрема в дисертаційному дослідженні Юлії Назаренко [1] досліджено конституційні права людини на охорону здоров’я і проблеми реалізації забезпечення права на охорону здоров’я в ЄС в питаннях щодо фінансування цієї галузі, громадського здоров’я, корумпованості тощо.

Досліджувався і адміністративно-правовий аспект права на медичну допомогу. Так, в своєму дослідженні В. Коврігіна [2] акцентувала свою увагу саме на адміністративно-правовому аспекті права на охорону здоров’я. А. Федчун у статті «Напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення прав пацієнта» [3] аналізує сучасні проблеми трансформації

сектору охорони здоров'я та необхідність комплексного адміністративно-правового регулювання.

Цивільно-правові гарантії права на медичну допомогу також були предметом дослідження. У публікації «Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти» І. Сенюта [4] досліджує конституційні та цивільно-правові гарантії права на медичну допомогу, а також проект Закону України «Про захист прав пацієнтів». У статті О. Хорошенюк та О. Доценко «Право на медичну допомогу: окремі аспекти правового регулювання» [5] розглянуто окремі аспекти права на медичну допомогу як одного з основоположних особистих немайнових прав фізичної особи.

Питання пов'язані з реалізацією права на медичну допомогу були предметом наувових досліджень таких вітчизняних науковців як Т. Блащук, С. Булеца, Т. Волинець, О. Крилова, Р. Майданик, Г. Миронова, І. Сенюта, Р. Стефанчук. Досліджувались і особливості нормативно-правового забезпечення реалізації права на медичну допомогу в умовах воєнного стану в Україні [6].

Однак, питання енергозабезпечення як складової гарантій реалізації права на життя, в українському законодавстві та науковій літературі, прямо не виділене, воно може бути розглянуте як частина інфраструктурних гарантій, необхідних для реалізації медичних правовідносин. Натомість у європейській практиці право на медичну допомогу тісно пов'язане з гарантіями доступності та безперервності послуг, що включає й технічні аспекти, такі як енергетична стійкість медичних закладів.

Метою дослідження є всебічний аналіз правових, організаційних та інституційних механізмів забезпечення безперебійного енергопостачання медичних закладів як необхідної умови реалізації права людини на медичну допомогу.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: дослідження існуючих норм національного та міжнародного права щодо гарантій охорони здоров'я; виявлення прогалин у правовому регулюванні енергозабезпечення медичних закладів; аналіз практики функціонування систем охорони здоров'я в умовах надзвичайних ситуацій та кризових станів; визначення ролі енергетичної стійкості як складової доступності та безперервності медичних послуг; формулювання пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правових та інституційних механізмів гарантування енергозабезпечення медичних закладів.

Право на медичну допомогу є одним із основних соціальних прав і вимагає від держави створення належних умов для доступності та ефективності системи охорони здоров'я. Реалізація цього права неможлива без належного матеріально-технічного забезпечення медичних закладів.

Важливим фактором є функціонування інфраструктури медичних закладів, яка базується на використанні високотехнологічного обладнання, лабораторних комплексів та систем життєзабезпечення пацієнтів. Усі ці елементи вимагають стабільного енергозабезпечення, яке слід розглядати як одну з основних матеріально-технічних гарантій реалізації права людини на медичну допомогу.

Енергетична стійкість медичних закладів України набуває особливого значення в умовах воєнного стану, системних загроз енергетичній інфраструктурі та зростання ризику техногенних аварій. Безперебійне енергопостачання є необхідною умовою нормального функціонування системи охорони здоров'я, оскільки від цього залежить робота реанімаційного обладнання, операційних блоків, систем зберігання ліків та екстреної медичної допомоги.

За даними МОЗ, усі 632 медичні заклади спроможної мережі та багатопрофільні лікарні прифронтових Донецької, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей на 100% забезпечені резервними джерелами електроенергії. У цих закладах встановлено понад 3,5 тис. генераторів, що дозволяють підтримувати безперебійну роботу критично важливих підрозділів, а також додатково сформовано запас пального для їхньої роботи. Наразі 89% цих лікарень уже

мають автономне теплопостачання, а 63% закладів забезпечені локальними джерелами водопостачання через власні свердловини. Крім того, 468 лікарень мають постійний доступ до супутникового зв'язку Starlink. [7]

Як наголосив голова Комітету з питань здоров'я нації, медичної допомоги та медичного страхування Михайло Радуцький «пріоритет роботи держави – забезпечити автономність медичних закладів, що дає змогу їм працювати незалежно від зовнішніх мереж. Лікарні повинні мати резервне електроживлення, альтернативне теплопостачання, власні джерела водопостачання та стабільний зв'язок. В умовах постійних атак ворога на енергетичну інфраструктуру важливо, щоб медичне обладнання працювало без перебоїв, а в закладах своєчасно надавалася медична допомога». [7]

Правовий механізм забезпечення енергетичної стійкості медичних закладів є складним і включає комплекс нормативних, інституційних, організаційних та фінансових елементів.

Основою правового механізму забезпечення енергетичної стійкості медичних закладів є саме нормативно-правова база, сформована актами у сфері охорони здоров'я, енергетики, цивільного захисту та критичної інфраструктури, які визначають загальні вимоги до безпеки та безперервності функціонування об'єктів життєзабезпечення.

Конституційно-правовими гарантіями правового механізму забезпечення енергетичної стабільності медичних закладів є закріплене в Конституції України (ст. 49) право на медичну допомогу, згідно з яким кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, що передбачає обов'язок держави створювати умови для їх безперервного забезпечення. Деталізуючи конституційну норму в Цивільному кодексі України (статті 283–284) [8] також закріплено, що фізична особа має право на охорону здоров'я та на отримання медичної допомоги.

Законодавчі гарантії у сфері охорони здоров'я передусім формують Основи законодавства України про охорону здоров'я [9], які є базовим актом, що визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади функціонування системи охорони здоров'я та реалізації права людини на медичну допомогу. У контексті енергопостачання медичних закладів цей нормативний акт не містить прямих приписів щодо забезпечення електроенергією, а формує загальну правову базу, в рамках якої така гарантія стає неявною.

Зокрема, статтею 6 Основ Закону України «Про охорону здоров'я» [9] закріплено право громадян на охорону здоров'я, яке включає, серед іншого, доступність і своєчасність медичної допомоги. Реалізація цього права неможлива без належного функціонування медичних закладів, яке, в свою чергу, безпосередньо залежить від безперебійного енергопостачання. Таким чином, електроенергія виступає фактичною матеріальною передумовою реалізації гарантованого державою права.

Крім того, відповідно до статті 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я [9] держава забезпечує розвиток мережі закладів охорони здоров'я та створення умов для їх ефективної діяльності. Поняття «належні умови експлуатації» об'єктивно охоплює технічну інфраструктуру, в тому числі енергопостачання, оскільки без цього неможливе використання сучасних медичних технологій, збереження лікарських засобів та підтримання санітарно-гігієнічних норм.

Важливим є також положення статті 18 Основ законодавства України про охорону здоров'я [9], яка встановлює обов'язок держави щодо матеріально-технічного оснащення закладів охорони здоров'я. В сучасних умовах таке оснащення нерозривно пов'язане з наявністю стабільного енергопостачання, а також резервних джерел електроенергії. Відсутність відповідних ресурсів фактично нівелює можливість використання медичного обладнання, що свідчить про функціональну залежність реалізації права на медичну допомогу від енергетичної інфраструктури.

З огляду на викладене, доцільним є висновок, що Основи законодавства України про охорону здоров'я закріплюють загальну (рамкову) гарантію, в межах якої енергозабезпечення медичних закладів виступає як імпліцитна складова права людини на медичну допомогу. Водночас сучасні виклики, зокрема пов'язані з воєнним станом та енергетичною нестабільністю,

обумовлюють необхідність подальшої нормативної конкретизації цієї гарантії на рівні спеціального законодавства та підзаконних актів.

Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [10] від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII визначає правові, економічні та організаційні засади забезпечення населення медичними послугами за рахунок коштів державного бюджету. Його ключовим завданням є реалізація конституційного права людини на медичну допомогу шляхом запровадження програми медичних гарантій.

З точки зору забезпечення енергетичної стійкості медичних закладів цей Закон має непрямий, але значний вплив. Він не містить прямих норм щодо обов'язкового енергопостачання чи резервного електропостачання, але встановлює механізм фінансування медичних послуг, який передбачає оплату за принципом «гроші ходять за пацієнтом». Відповідно, медичний заклад як виконавець послуг повинен відповідати встановленим вимогам щодо якості та безперервності надання медичної допомоги. Зокрема, відповідно до положень Закону «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [10] Національна служба здоров'я України укладає договори з надавачами медичних послуг за умови відповідності ними певним критеріям, серед яких наявність необхідного матеріально-технічного забезпечення, що об'єктивно передбачає наявність сталого або резервного електропостачання, оскільки без нього неможливе функціонування медичного обладнання та дотримання стандартів лікування.

Таким чином, енергозабезпечення є фактичною передумовою реалізації фінансових гарантій, хоча прямо не закріплено як правова категорія в тексті Закону «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [10]. З огляду на це можна стверджувати, що цей Закон формує економіко-правовий механізм, який опосередковано стимулює забезпечення енергетичної стійкості медичних закладів. Водночас відсутність прямого регулювання щодо обов'язковості резервного енергопостачання чи фінансування відповідної інфраструктури свідчить про наявність прогалин у правовому регулюванні. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, коли значно зростають ризики перебоїв з електропостачанням. Тому в контексті права людини на медичну допомогу енергозабезпечення лікувальних закладів слід розглядати як невід'ємний елемент доступності та безперервності надання медичних послуг, що потребує більш чіткого нормативного закріплення в рамках системи державних фінансових гарантій.

Крім того, підзаконними нормативно-правовими актами, зокрема державними будівельними нормами та наказами МОЗ України, визначаються технічні та організаційні вимоги щодо функціонування закладів охорони здоров'я, у тому числі щодо резервного енергопостачання.

Законодавче регулювання у цій сфері передбачає обов'язок забезпечити безперебійне або резервне електропостачання медичних установ. Зокрема, відповідно до державної політики у сфері охорони здоров'я лікарні мають бути обладнані автономними джерелами електроенергії, що гарантує безперервність надання медичної допомоги навіть у разі відключення централізованого електропостачання. Такі вимоги деталізуються підзаконними актами, зокрема наказами МОЗ України, якими передбачено централізоване забезпечення медичних закладів обладнанням для резервного електропостачання [11].

Важливе значення мають також будівельні та санітарні норми, які встановлюють технічні вимоги до інфраструктури закладів охорони здоров'я. Таким чином, державні будівельні норми визначають необхідність проектування інженерних систем медичних закладів з урахуванням їх безперебійної роботи, у тому числі систем електропостачання. [12] У свою чергу, санітарно-протиепідемічні правила регламентують умови роботи медичних закладів, які безпосередньо залежать від стабільності енергопостачання [13].

Крім того, в період дії воєнного стану було прийнято ряд спеціальних нормативних актів, спрямованих на підвищення стабільності медичної системи. Зокрема, наказами МОЗ України передбачено заходи щодо забезпечення готовності закладів охорони здоров'я до роботи в кризових ситуаціях, у тому числі обов'язкове функціонування резервних джерел енергопостачання та підтримання їх у належному технічному стані. [14] Такі положення відповідають національній політиці енергетичної безпеки критичної інфраструктури.

У свою чергу Кодекс цивільного захисту України [15] визначає правові та організаційні засади захисту населення і територій, у тому числі забезпечення функціонування об'єктів критичної інфраструктури у надзвичайних ситуаціях. Тому важливе місце в законодавчих гарантіях енергозабезпечення медичних закладів як складової права людини на медичну допомогу посідає Закон України «Про критичну інфраструктуру» [16], який встановлює правові основи її захисту, зокрема щодо забезпечення стабільності та безперервності надання життєво важливих послуг. До таких об'єктів належать системи та установи, порушення функціонування яких може призвести до значних негативних наслідків для безпеки держави, економіки, життєдіяльності населення. У контексті забезпечення права людини на медичну допомогу цей Закон має ключове значення, оскільки формує системний підхід до захисту об'єктів, від яких залежить життєдіяльність населення, зокрема закладів охорони здоров'я та енергетики.

Відповідно до Закону України «Про критичну інфраструктуру» до його галузей належать охорона здоров'я та енергетика, які визначені як життєво важливі для функціонування суспільства та держави. Сфера охорони здоров'я визнана ключовою, оскільки її стабільність є умовою національної безпеки та соціальної стабільності.

Закон закріплює принцип безперервності надання життєво важливих послуг, у тому числі медичної, яка безпосередньо залежить від стабільного енергопостачання. Таким чином, енергозабезпечення є необхідною складовою сталості об'єктів критичної інфраструктури у сфері охорони здоров'я.

Документ також містить заходи щодо стійкості, включаючи управління ризиками, резервування ресурсів і планування безперервності бізнесу. У цьому контексті використання альтернативних джерел електропостачання (генераторів, автономних систем) для медичних установ є важливим елементом виконання вимог законодавства.

Водночас Закон не містить прямої деталізації вимог саме до енергопостачання закладів охорони здоров'я, а також не встановлює спеціального правового режиму їх пріоритетного електропостачання. Це свідчить про рамковий характер правового регулювання, яке потребує конкретизації на рівні підзаконних актів, галузевих стратегій та стандартів.

Отже, Закон встановлює інституційні та організаційні основи енергетичної стійкості медичних закладів, але не забезпечує достатнього рівня нормативного уточнення цієї гарантії, що актуалізує необхідність удосконалення правового регулювання.

У сфері енергетики відповідні вимоги випливають із положень Закону України «Про ринок електричної енергії» [17] від 13 квітня 2017 року № 2019-VIII, який визначає правові, економічні та організаційні засади функціонування ринку електричної енергії, спрямованого на забезпечення надійного, безпечного та ефективного електропостачання споживачів. У контексті забезпечення права людини на медичну допомогу цей Закон має принципове значення, оскільки формує базову інфраструктурну гарантію доступу до електроенергії, що є необхідною умовою для функціонування медичних закладів.

Перш за все, Закон встановлює принципи надійності та безпеки електропостачання, які поширюються на всіх споживачів, у тому числі на заклади охорони здоров'я. Це створює загальну законодавчу базу для стабільного енергопостачання, але не передбачає спеціального режиму для медичних установ як критичних споживачів. Тому лікарні формально перебувають у загальному правовому режимі, що не враховує їхню підвищену соціальну значимість.

Водночас Закон запроваджує категорію захищених споживачів, а також передбачає можливість встановлення особливих умов електропостачання для окремих груп. У практичному сенсі це відкриває можливість нормативного віднесення медичних закладів до пріоритетних споживачів електроенергії, зокрема в умовах обмеження чи аварійного відключення електропостачання. Однак ця можливість потребує додаткового уточнення на рівні підзаконних актів та рішень регулятора.

Крім того, Закон встановлює вимоги до операторів систем передачі та розподілу щодо забезпечення безперебійності та якості електропостачання. У цьому контексті медичні заклади виступають як об'єкти, для яких відключення електроенергії має непропорційно великі наслідки, оскільки може

призвести до загрози життю та здоров'ю пацієнтів. Таким чином, обов'язки енергооператорів набувають особливого значення у сфері охорони здоров'я.

Водночас Закон не містить прямих норм, які б встановлювали: обов'язковість гарантованого (безперебійного) електропостачання саме для медичних закладів; спеціальні стандарти якості електроенергії для закладів охорони здоров'я; першочергове відновлення електропостачання лікарень у разі аварій.

Це свідчить про наявність нормативної прогалини, оскільки, незважаючи на загальну гарантію функціонування ринку, не забезпечується належна правова диференціація споживачів за критерієм їх соціальної значущості.

У системному зв'язку із законодавством у сфері охорони здоров'я та цивільного захисту Закон України «Про ринок електричної енергії» формує інфраструктурну складову реалізації права людини на медичну допомогу. У цьому контексті електроенергія виступає не лише як товар на ринку, але й як елемент суспільного інтересу, від якого залежить реалізація основних прав людини.

Отже, Закон створює загальні умови енергозабезпечення медичних закладів, але потребує подальшого розвитку шляхом: встановлення особливого правового статусу закладів охорони здоров'я як пріоритетних споживачів; встановлення гарантій безперебійного електропостачання об'єктів медичної інфраструктури; інтеграція енергетичного законодавства з законодавством про охорону здоров'я та законодавством про критичну інфраструктуру.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що безперебійне енергопостачання медичних закладів є важливою передумовою реалізації права людини на медичну допомогу. Енергозбереженість медичних закладів постає складовою гарантування конституційного права на охорону здоров'я та медичну допомогу. Таким чином, забезпечення безперебійного енергопостачання медичних закладів є не лише технічним чи організаційним питанням, а й важливим елементом правового механізму гарантування права людини на медичну допомогу.

Аналіз нормативно-правових актів показує, що держава має забезпечити належні умови для функціонування медичних закладів, у тому числі шляхом створення ефективних механізмів енергетичної безпеки. В сучасних умовах це питання є особливо актуальним у зв'язку з військовими загрозами, пошкодженням енергетичної інфраструктури та необхідністю забезпечення сталості системи охорони здоров'я.

З метою підвищення ефективності правового регулювання у цій сфері доцільно: удосконалити законодавство щодо забезпечення енергетичної безпеки медичних закладів; розширити використання резервних та альтернативних джерел енергії в закладах охорони здоров'я; запровадити стандарти енергетичної стійкості медичних закладів.

Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню стабільності функціонування медичних закладів та більш ефективному забезпеченню права людини на медичну допомогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 - Право]. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019. 249 с.
2. Ковригіна В. Є. Адміністративно-правовий аспект права на охорону здоров'я. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2015. № 2. С. 112–118.
3. Федчун А. М. Напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання забезпечення прав пацієнта. Науковий вісник Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана. 2019. № 3. С. 145–152.
4. Сенюта І. Я. Право людини на медичну допомогу: деякі теоретико-практичні аспекти. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 17–18 квітня 2008 р.). Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2008. С. 45–52.
5. Хорошенюк О., Доценко О. Право на медичну допомогу: окремі аспекти правового регулювання. Нове українське право. 2022. № 1. С. 85–92.

6. Качмар М. З. Особливості реалізації права на медичну допомогу в умовах воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 7/2024. С. 130-132.
7. Радуцький М. Енергетична автономність лікарень дозволяє забезпечити стабільну роботу та доступність медичної допомоги для пацієнтів в умовах повномасштабної війни. URL: https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/270049.html?utm_source=chatgpt.com
8. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text
10. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text
11. Про розподіл обладнання для забезпечення резервного енергопостачання, закупленого за кошти спеціального фонду Державного бюджету України на 2023 рік за бюджетною програмою 2301610 «оліпшення охорони...»: Наказ МОЗ України від 28.03.2024 № 530. URL: https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-28032024--530-pro-rozpodil-obladnannja-dlja-zabezpechennja-rezervnogo-energopostachannja-zakuplenogo-za-koshti-specialnogo-fondu-derzhavnogo-bjudzhetu-ukraini-na-2023-rik-za-bjudzhetnoju-programoju-2301610-polipshennja-ohoroni
12. ДБН В.2.2-10:2022 «Заклади охорони здоров'я. Основні положення». Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 26.12.2022 №278. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3419055942921094378?doc_type=2&utm_source=chatgpt.com
13. Про затвердження Державних санітарних норм і правил «Санітарно-протиепідемічні вимоги до новозбудованих, реставрованих і реконструйованих закладів охорони здоров'я»: Наказ міністерства охорони здоров'я України від 21.02.2023 р. № 354. URL: https://www.nurseacademy.com.ua/nakaz_moz_%E2%84%96354/?utm_source=chatgpt.com
14. Про затвердження Тимчасових заходів у закладах охорони здоров'я з метою забезпечення їх готовності для надання медичної допомоги постраждалим внаслідок військової [...]: Наказ МОЗ України 24.02.2022 № 374. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0374282-22#Text
15. Кодекс цивільного захисту України: Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text
16. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text
17. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua › rada › show › 2019-19

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

УДК 342.95:351.746.1:004.8
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-62-72
https://orcid.org/0000-0001-9563-6922
Тарасюк А. В.,
доктор юридичних наук, професор,
співробітник Служби безпеки України, полковник
м. Київ, Україна

ПРАВОВІ ТА СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗВІДУВАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОМУ ПРОГНОЗУВАННІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. *У статті здійснено аналіз правових та стратегічних аспектів імплементації технологій штучного інтелекту в оперативно-розвідувальну діяльність Служби безпеки України. В умовах сьогодення, коли інтенсивність накопичення інформаційних ресурсів випереджає когнітивні можливості людського аналізу, автор обґрунтовує парадокс вразливості держави за відсутності алгоритмічних інструментів опрацювання даних. Зосереджуючись на статистичних показниках, зокрема на нейтралізації понад 14 000 кіберінцидентів, доведено, що превентивна функція спецслужб безпосередньо залежить від швидкості ідентифікації загроз.*

Окрему увагу приділено концептуалізації «оперативно-розшукового прогнозування» як еволюційного продовження традиційних методів наукового передбачення. Автор звертається до досвіду операції «Павутина», розглядаючи її як ілюстративний приклад складної діалектики між імовірнісним характером алгоритмічних висновків та фактичними підставами для процесуального втручання. Вбачається, що успіх подібних заходів зумовлений не тільки технічною перевагою, але й виваженим підходом до селекції сигналів у зашифрованих каналах зв'язку та цифрових слідах, що дозволяє трансформувати роботу підрозділів із реактивної на превентивну.

Наукова новизна публікації полягає у розробці авторського алгоритму інтеграції штучного інтелекту, що ґрунтується на принципі «human-in-the-loop» (людського контролю). Зокрема, запропонована модель функціонує як детермінований чотирьохетапний цикл, що бере свій початок від превентивного автоматизованого скринінгу аномальних поведінкових патернів і логічно завершується актом безпосередньої людської верифікації у поєднанні з процедурою так званого «негативного відбору» масивів даних.

Врешті-решт, у статті резюмується, що штучний інтелект має виступати виключно інтелектуальним орієнтиром, а не визначальним суб'єктом прийняття кінцевих процесуальних рішень. Обґрунтовано, що адаптація законодавства України до вимог цифрової епохи є фундаментальною детермінантою збереження національного суверенітету в умовах гібридної агресії. Безумовно, окреслений у роботі підхід створює наукове підґрунтя для подальшого вдосконалення законодавства, гармонізуючи безпекові потреби держави з європейськими стандартами забезпечення прав людини.

Ключові слова: *штучний інтелект; оперативно-розвідувальна діяльність; інформаційно-аналітичне прогнозування; оперативно-розшукова діяльність; національна безпека; Служба безпеки України; прогностична аналітика.*

TARASYUK A. LEGAL AND STRATEGIC ASPECTS OF THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE OPERATIONAL AND INTELLIGENCE ACTIVITIES OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE AND IN INFORMATION AND ANALYTICAL FORECASTING AS DETERMINANTS OF NATIONAL SECURITY.

Abstract. *This article analyses the legal and strategic aspects of implementing artificial intelligence technologies in the operational and intelligence activities of the Security Service of Ukraine. In the current climate, where the rate of accumulation of information resources outstrips the cognitive capabilities of human analysis, the author highlights the paradox of state vulnerability in the absence of algorithmic data processing tools. Focusing on statistical indicators, in particular the neutralisation of over 14,000 cyber incidents, it is demonstrated that the preventive function of the special services directly depends on the speed of threat identification.*

Particular attention is paid to the conceptualisation of 'operational and investigative forecasting' as an evolutionary continuation of traditional methods of scientific prediction. The author draws on the experience of Operation «Spiderweb», considering it as an illustrative example of the complex dialectic between the probabilistic nature of algorithmic conclusions and the factual grounds for procedural intervention. It appears that the success of such measures is determined not only by technical superiority, but also by a balanced approach to signal selection in encrypted communication channels and digital traces, which allows the work of units to be transformed from reactive to preventive.

The scientific novelty of the publication lies in the development of an original algorithm for integrating artificial intelligence, based on the «human-in-the-loop» principle (human control). In particular, the proposed model functions as a deterministic four-stage cycle, beginning with preventive automated screening of anomalous behavioural patterns and logically concluding with direct human verification combined with a procedure of so-called «negative selection» of data sets.

Ultimately, the article concludes that artificial intelligence should serve solely as an intellectual guide, rather than as the decisive entity in making final procedural decisions. It is argued that the adaptation of Ukrainian legislation to the requirements of the digital age is a fundamental determinant of the preservation of national sovereignty in the context of hybrid aggression. Undoubtedly, the approach outlined in this work provides a scientific basis for the further improvement of legislation, harmonising the state's security needs with European standards for the protection of human rights.

Key words: *artificial intelligence; operational intelligence; information and analytical forecasting; operational investigation; national security; Security Service of Ukraine; predictive analytics.*

Вступ. Парадокс сучасної безпекової реальності полягає в тому, що, чим інтенсивніше держава накопичує інформаційні ресурси, тим вразливішою стає без належних інструментів їх опрацювання. В даному випадку штучний інтелект (далі – ШІ) є одним із визначальних чинників формування нової моделі оперативно-розвідувальної діяльності. За оцінками Європейської Комісії, понад 80% усіх даних у сфері безпеки залишаються неструктурованими та фактично не використовуються традиційними методами аналізу, що істотно знижує ефективність реагування на загрози [1]. Водночас, за даними Агентства з питань обслуговування систем інформації та зв'язку НАТО, впровадження алгоритмічних систем аналізу даних дає змогу скоротити час виявлення потенційних загроз щонайменше на 60%, що у воєнних умовах без перебільшення може визначати результат операцій [2].

В сьогоднішніх реаліях питання інформаційно-аналітичного прогнозування набуває якісно нового значення, оскільки, за даними Служби безпеки України (далі – СБУ), з початку повномасштабного вторгнення нейтралізовано понад 14000 кіберінцидентів та кібератак, значна частина з яких виявлялася із застосуванням автоматизованих систем аналізу трафіку та поведінкових моделей [3]. У низці випадків алгоритмічні рішення дозволяли виявити загрози ще до їх фактичної реалізації, зокрема під час протидії диверсійним групам, які координували свої дії через зашифровані канали зв'язку, що також підтверджує практичну ефективність аналітичного прогнозування у сфері державної безпеки.

Слід зазначити, що у відповідь на наростаючі загрози, слідчі СБУ нині розслідують понад 90 000 кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами, що становить щонайменше

85% усіх справ цієї категорії, відкритих правоохоронними органами України [4]. Очевидно, що такий масштаб діяльності потребує високого рівня організації процесуальної роботи, а також чіткої системи статистичного обліку та контролю. СБУ як орган досудового розслідування зосереджений на злочинах, що загрожують національній безпеці, у тому числі на воєнних злочинах, злочинах проти основ національної безпеки та злочинах, пов'язаних із тероризмом. За даними з відкритих джерел, у 2022 році за підслідністю до СБУ передано понад 44 800 кримінальних проваджень, з яких щонайменше 285 обвинувальних актів уже скеровано до суду, тоді як близько 9 500 справ на стадії досудового розслідування залишаються в процесуальному опрацюванні [5, с. 3].

Варто відмітити, що підготовка доказової бази, повідомлення про підозру та оформлення обвинувальних актів у межах СБУ має суттєві відмінності від практики інших органів досудового розслідування. На противагу цьому, міжнародний досвід, зокрема ЄС та держав-членів ЄС, обґрунтовує необхідність використання автоматизованих систем збору й обробки даних, а також аналітичних платформ для прогнозування потенційних загроз. Так, у Німеччині та Франції застосовуються методи статистичного аналізу і картування ризиків для пріоритизації проваджень, що забезпечує слідчим органам умови для раціональнішого розподілу ресурсів та оперативного доведення справ до суду [6, с. 1078].

СБУ активно співпрацює з прокуратурою та міжнародними партнерами, направляючи запити про правову допомогу та екстрадицію, що безпосередньо впливає на ефективність досудового розслідування і доведення проваджень до суду. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2024 році було направлено понад 581 запит про правову допомогу, у тому числі 224 про екстрадицію [7].

Вбачається, що врахування статистичних показників підслідності, обсягів проваджень та практики доведення справ до суду є не тільки критерієм ефективності роботи СБУ, але й детермінантою національної безпеки. Звертаючись до окресленої проблематики, слід наголосити, що зростаюче навантаження на слідчі підрозділи вимагає вдосконалення методів аналітики та прогнозування ризиків, запозичуючи найкращі практики європейських держав, щонайменше в аспектах оптимізації обробки інформації та прискорення процесуальних дій.

До слова, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, глобальні інвестиції у технології ШІ в сфері безпеки перевищили 50 мільярдів доларів США у 2024 році, причому значна частина цих коштів спрямовується саме на розробку систем автоматизованого прогнозування ризиків та поведінкових моделей [8].

У цьому контексті Україна, декларуючи курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію, вже поступово здійснює кроки у напрямі імплементації сучасних технологічних рішень, зокрема шляхом співпраці з Європейським Союзом у межах програм цифрової трансформації та кібербезпеки, зокрема – участь у ініціативі EU4Digital, яка передбачає розвиток аналітичних інструментів для державного сектору [9]. Безперечно, подібні проєкти створюють підґрунтя для подальшого впровадження ШІ у діяльність СБУ, проте, загострюють питання щодо їх законодавчого регулювання.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо використання алгоритмічних систем у діяльності СБУ як детермінанти зміцнення національної стійкості.

Матеріали та методи. Беручи до уваги складність об'єкта дослідження, матеріали та методи даної праці було обрано з огляду на потребу в поєднанні нормативно-правового аналізу та оцінки праксеологічних аспектів діяльності спецслужб. У відповідь на виклики цифрової епохи, емпіричну базу дослідження склали міжнародно-правові акти, спеціальне законодавство України, а також узагальнені результати практичної діяльності правоохоронних органів, що станом натепер перебувають у відкритому доступі.

Методологічна стратегія дослідження ґрунтується на засадах діалектичного підходу, що дало змогу розглянути еволюцію засобів і методів оперативно-розвідувальної діяльності як динамічний процес адаптації до гібридних загроз сьогодення. Системно-структурний метод став підґрунтям для аналізу інформаційної структури СБУ, де алгоритмічні системи розглядаються як детермінуючий елемент цілісної системи національної безпеки. Своєю чергою, застосування порівняльно-правового методу забезпечило можливість кореляції авторських пропозицій із західними правовими концептами, тоді як логіко-юридичний метод дозволив виявити та проаналізувати протиріччя між статичною природою правових норм і стрімким розвитком кібертехнологій.

Окремо варто зупинитися на використанні методу прогностичного моделювання, за допомогою якого було сформульовано авторський чотириетапний цикл інтеграції інтелектуальних систем, що дає можливість превентивно мінімізувати ризики суб'єктивізму в оперативній роботі.

Зрештою, слід вказати, що обрана автором методологія дозволила не тільки констатувати наявні правові проблеми, але й запропонувати алгоритм їх подолання.

Результати. Історично діяльність спеціальних служб ґрунтувалася на антропоцентричній моделі збору, оцінки та інтерпретації інформації, втім, сьогодні алгоритмічні системи все частіше виконують функції, які раніше були радше прерогативою аналітиків, зокрема щодо ідентифікації загроз, прогнозування можливих сценаріїв розвитку кризових ситуацій та визначення ймовірнісних моделей поведінки суб'єктів безпеки.

Насамперед слід звернутися до приписів Закону України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. №2229-XII, який у ст. 2, 24 та 25 закріплює повноваження щодо здійснення контррозвідувальної діяльності, оперативно-розшукових заходів та інформаційно-аналітичного забезпечення [10], однак не містить спеціальних норм, що безпосередньо регламентують застосування алгоритмічних систем аналізу даних, залишаючи значний простір дискреції у частині визначення меж допустимості автоматизованих рішень. У цьому контексті, як наголошувалося у працях С. Албул, ефективність оперативно-розшукової діяльності значною мірою залежить від якості аналітичного опрацювання інформації [11, с. 10], однак автор виходив із традиційної парадигми людського інтелекту, що, безумовно, нині потребує переосмислення з огляду на технологічний фактор.

Сьогодні ж застосування ШІ в діяльності СБУ варто розглядати крізь призму Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18.02.1992 р. №2135-XII, де у ст. 8 встановлений перелік оперативно-розшукових заходів, в тому числі збір інформації з відкритих і закритих джерел [12]. З наведеного фактично маємо підстави для використання технологій Big Data та машинного навчання, хоча прямого закріплення таких інструментів законодавець не передбачив. Відтак виникає питання щодо легітимності алгоритмічного втручання у приватну сферу особи, особливо у випадках, коли рішення приймаються без безпосереднього людського контролю.

Окремо варто зупинитися на ролі розвідки на основі відкритих джерел (англ. OSINT) у структурі інформаційно-аналітичного забезпечення, яка нині детермінує принципово нову якість оперативно-розшукового прогнозування. Сьогодні значний масив оперативно значущої інформації розміщений у публічному цифровому просторі – від соціальних мереж до супутникових знімків та реєстрів, а отже, використання методик OSINT є важливим з точки зору виявлення розвідувально-підривних загроз. Зокрема, імплементація інструментів OSINT дає змогу здійснювати первинну селекцію даних без безпосереднього втручання у приватну сферу особи на ранніх етапах, що повною мірою корелює з принципом пропорційності та верховенства права.

В даному випадку доречно апелювати до принципів оперативно-розшукової діяльності, закріплених у чинній редакції ст. 4 Закону, зокрема – верховенства права, законності та дотримання прав і свобод людини [12]. Якщо ж звернутися до положень відповідного законопроєкту №1229 від 02.09.2019 р., спостерігаємо істотне розширення цього переліку за рахунок принципів наступальності, конспіративності, поєднання гласних і негласних заходів, взаємодії з іншими суб'єктами, а також відповідності та адекватності застосованих заходів ступеню суспільної небезпечності [13]. І саме в цьому, більш широкому розумінні принципів оперативно-розшукової діяльності, простежується місце і межі використання сучасних аналітичних технологій.

Звертаючись до практичної площини, варто підкреслити, що визначення оперативно-розшукових заходів, закріплене у ст. 11 проєкту Закону, є наступним: «…передбачена чинним законодавством система дій, спрямованих на використання оперативно-розшукових засобів та методів, що здійснюють у межах своєї компетенції спеціально уповноважені підрозділи та їх службові особи, із метою вирішення конкретних завдань оперативно-розшукової діяльності та забезпечення кримінального судочинства» [13]. Отже, суб'єкт законодавчої ініціативи виходить із презумпції наявності факту для застосування таких заходів. В той же час, алгоритмічні системи, які використовуються для аналізу даних, працюють із імовірнісними моделями, що певною мірою зміщує акцент із факту на прогноз. У перспективі, можна констатувати, що алгоритмічний аналіз може формувати оперативний інтерес, а оперативно-розшукові заходи – підтвердити чи спростувати його.

Однак з огляду на вимоги закону, подібна взаємодія не може бути довільною. Суб'єкт оперативно-розшукової діяльності зобов'язаний діяти в межах приписів законодавства, які передбачають не тільки наявність обґрунтованих підстав, але й їх належну фіксацію. Як наслідок, використання результатів алгоритмічного аналізу як єдиного обґрунтування для застосування, наприклад, негласного проникнення чи контролю комунікацій, викликає обґрунтовані сумніви з точки зору дотримання принципів законності та пропорційності.

Також доречно звернутися до категорії оперативно-розшукового прогнозування, яка є формою інформаційно-аналітичної роботи в межах оперативно-розшукової діяльності, що полягає в організації процесу наукового передбачення розвитку подій на основі аналізу вже наявної оперативної інформації, а також узагальнення даних про минулі та актуальні тенденції [14, с. 56]. Фактично йдеться про інтелектуалізований етап оперативної діяльності, де результатом є не фіксація факту, а формування обґрунтованого припущення щодо можливих версій розвитку подій, що, безумовно, корелює із сучасними підходами до аналітики даних.

Разом із тим, у межах оперативно-розшукового прогнозування традиційно виділяють стратегічний та оперативно-тактичний рівні, кожен з яких має власне функціональне навантаження [14, с. 57-58]. Стратегічне прогнозування орієнтоване на моделювання загальних тенденцій розвитку оперативної обстановки – як у межах окремого регіону, так і на рівні держави чи навіть групи держав. Також формуються уявні моделі, що відображають ймовірність активізації організованих злочинних структур, у тому числі транснаціонального чи терористичного характеру, можливість появи нових каналів незаконного обігу зброї, наркотичних засобів чи інших заборонених предметів, а також потенційні зміни у міграційних потоках. Не менш значущим є аналіз впливу соціально-економічних, демографічних та інших факторів на криміногенну ситуацію, що дає змогу оцінити динаміку злочинності в контексті ширших суспільних процесів.

Своєю чергою, оперативно-тактичне прогнозування має більш прикладний характер і пов'язане з розробленням конкретних оперативно-розшукових версій розвитку подій. На цьому рівні відбувається трансформація аналітичних узагальнень у практичні рішення – визначення доцільності проведення тих чи інших заходів, уточнення напрямів оперативного супроводу,

зосередження ресурсів на найбільш ризикованих ділянках. Власне, окреслений рівень прогнозування найбільш наближений до повсякденної діяльності оперативних підрозділів, оскільки безпосередньо впливає на прийняття управлінських і процесуальних рішень.

З наведеного стає очевидним, що сама ідея використання алгоритмічних інструментів не є концептуально новою для оперативно-розшукової діяльності, а радше виступає еволюційним продовженням вже існуючого інституту прогнозування. Відмінність полягає лише у засобах: якщо раніше прогноз формувався переважно на основі професійного досвіду та обмежених аналітичних ресурсів, то сьогодні потенційно можливим є використання більш складних моделей обробки інформації. Але принципова вимога залишається незмінною – будь-який прогноз, незалежно від способу його формування, не може підміняти собою фактичні підстави для втручання у права особи, а має слугувати лише інтелектуальним орієнтиром для подальшої, процесуально врегульованої діяльності.

При цьому, фактична реалізація повноважень, про які йшлося вище, виходить за межі традиційного розуміння оперативно-розшукової діяльності як сукупності винятково агентурних чи технічних заходів. Скажімо, у реальній роботі підрозділів, які здійснюють оперативний супровід кримінальних проваджень щодо злочинів проти основ національної безпеки, первинний масив інформації може охоплювати тисячі контактів, десятки каналів комунікації, цифрові сліди, геолокаційні прив'язки, транзакційні операції. В ручному режимі встановити причинно-наслідкові зв'язки між такими елементами або надто складно, або взагалі неможливо, адже це виходить за межі людських когнітивних можливостей у часових рамках, відведених для реагування. В даному випадку ШІ може використовуватися як інструмент попередньої селекції інформації, ранжування ризиків та виявлення аномальних поведінкових патернів. Подібним чином, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій або оперативного супроводу кримінальних проваджень, алгоритмічні моделі дозволяють визначити, які саме контакти, переміщення або транзакції потребують подальшої перевірки.

Беручи до уваги об'єктивно великі обсяги інформації, які потребують опрацювання, без додаткового використання алгоритмічних систем оперативно-розшукова діяльність фактично втрачає свою превентивну функцію і перетворюється на реактивну. Іншими словами, оперативний підрозділ дізнається про подію вже після її настання – після вибуху, витоку інформації, фактичного контакту особи з структурами держави-агресора. До прикладу, при відпрацюванні осіб, які потенційно можуть бути залучені до розвідувально-підривної діяльності, обсяг комунікацій, переміщень і цифрових взаємодій настільки значний, що традиційний підхід – через ручний аналіз контактів, деталізацію з'єднань, зіставлення часових інтервалів – об'єктивно не дає можливості вчасно виявити ключові зв'язки.

Більш того, на практиці трапляються випадки, коли окремі сигнали – наприклад, нетипова активність у мережі, короткочасні контакти з різними абонентами, часті зміни геолокації – самі по собі не створюють достатніх підстав для реагування. Проте в сукупності вони можуть свідчити про підготовку до протиправної діяльності. Своєю чергою, без інструментів, здатних аналізувати подібні ознаки, ці сигнали залишаються розрізненими і не стають оперативно значущою інформацією. Відтак, потенційна загроза не ідентифікується на ранньому етапі.

Власне тут і виникає одна з найбільш дискусійних площин сучасної оперативно-розшукової діяльності: чи можна вважати достатньою підставою для ініціювання оперативно-розшукових заходів результат алгоритмічного аналізу? Чи є допустимим використання таких даних як орієнтиру для проведення негласних слідчих (розшукових) дій? І, зрештою, де проходить межа між допустимим інформаційним аналізом і втручанням у приватне життя особи, якщо сама підстава такого втручання має ймовірнісний, а не фактичний характер? Як видається, сам по собі алгоритмічний висновок не може підміняти передбачені законом підстави, однак

може використовуватися як первинний індикатор, який спонукає до подальшої перевірки процесуально визначеними засобами, про що вже наголошувалося раніше.

На цьому тлі важливим є питання контролю. Якщо законодавчо встановлені оперативно-розшукові заходи підлягають внутрішньому та судовому контролю, то алгоритмічні інструменти фактично залишаються поза його межами. Відтак доволі перспективний елемент прийняття рішень – аналітична модель – є найменш врегульованим з точки зору права.

У протилежному випадку, коли такі інструменти не застосовуються, оперативно-розшукова діяльність нерідко зводиться до реагування на вже встановлені факти або повідомлення ззовні – заяви громадян, інформацію інших органів, результати вже вчинених правопорушень. А тому, з практичної точки зору, найбільш виваженим підходом видається збереження за людиною виключної компетенції щодо прийняття кінцевих процесуальних рішень, тоді як ШІ виконує функцію допоміжного аналітичного інструменту. Тобто, алгоритм може підказати, але не має визначати.

Прикметно, що Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 р. №2297-VI встановлює принципи обробки інформації, зокрема законності, пропорційності та цільового призначення [15], що прямо корелює з вимогами до систем ШІ, які здійснюють профілювання осіб, особливо в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16]. Тут доцільно приділити увагу і принципу пропорційності, який за своїм змістовим навантаженням передбачає, що втручання у приватне життя має бути необхідним і співмірним поставленій меті. При здійсненні оперативно-розшукової діяльності окреслена вимога реалізується через наявність конкретних підстав і обмеження обсягу втручання. Проте алгоритмічні системи аналізують значно ширші масиви даних, ніж ті, що безпосередньо стосуються конкретної особи. Відповідно, в процесі профілювання можуть оброблятися дані осіб, які не мають жодного відношення до протиправної діяльності, але потрапляють у площину аналізу як частина інформаційного середовища. В даному випадку виникає питання, чи можна вважати таку обробку пропорційною, якщо вона потенційно стосується невизначеного кола осіб.

У цьому вимірі доречно звернути увагу на положення вищезгаданого Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», які конкретизують обов'язки суб'єктів оперативно-розшукової діяльності при роботі з інформацією, зокрема тією, що обробляється із застосуванням автоматизованих систем. Так, підрозділи, що використовують автоматизовані інформаційні системи в оперативно-розшуковій діяльності, зобов'язані забезпечити можливість надання відомостей про особу на запити органів досудового розслідування, прокуратури та суду, що фактично формує процесуальний міст між оперативною інформацією та доказовою базою кримінального провадження (ч. 11 ст. 9 Закону [12]). Одночасно законодавець висуває імперативні вимоги щодо забезпечення достовірності такої інформації та належного рівня її захисту в місцях зберігання, що при використанні складних аналітичних систем є особливо вагомим. Адже будь-яка зміна даних або порушення режиму їх збереження здатне не тільки нівелювати результати оперативної роботи, але й поставити під сумнів допустимість відповідних відомостей у подальшому судовому розгляді.

Більше того, Закон встановлює принципово важливе обмеження щодо обігу інформації, отриманої в ході оперативно-розшукової діяльності: відомості, що стосуються особистого життя, честі та гідності особи і не містять даних про вчинення протиправних діянь, не підлягають зберіганню та мають бути знищені (ч. 12 ст. 9 Закону [12]). У наведеному приписі фактично втілюється ідея «негативного відбору» інформації, коли держава зобов'язана знищувати дані за відсутності правових підстав для їх подальшого використання. У контексті застосування алгоритмічних систем це видається дещо складним, оскільки такі системи за своєю природою оперують значними масивами інформації, що можуть охоплювати в тому числі дані про осіб, не причетних до протиправної діяльності.

Окремо слід відзначити, що законодавець допускає більш тривале зберігання відомостей, пов'язаних із підготовкою або вчиненням терористичних актів, - до п'яти років. Відповідно, спостерігаємо диференційований підхід до інформації залежно від ступеня суспільної небезпечності відповідних діянь (ч. 12 ст. 9 Закону) [12].

Принцип цільового призначення, своєю чергою, вимагає, щоб персональні дані використовувалися виключно для конкретно визначеної мети. В оперативно-розшуковій діяльності такою метою є запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень. Однак застосування ШІ фактично розширює цю мету до прогнозування поведінки, виходячи тим самим за межі фіксації вже існуючих фактів.

Зосереджуючись на європейському досвіді, доцільно відзначити Регламент Європейського Союзу 2024/1689 («EU AI Act»), який запроваджує ризик-орієнтований підхід до використання ШІ, класифікуючи системи, що застосовуються у сфері правоохоронної діяльності, як такі, що належать до категорії високого ризику, з відповідними вимогами щодо прозорості, підзвітності та людського нагляду [17]. У відповідь на ці положення, Україна, декларуючи євроінтеграційний курс, вже імплементує окремі стандарти, зокрема через Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. №1556-р [18], однак, вбачається, що цього недостатньо для повноцінного правового регулювання діяльності спецслужб.

Доволі цікаво, що у Сполучених Штатах Америки ще з початку 2010-х років функціонує система «Sentient», розроблена за участю Intelligence Advanced Research Projects Activity (Управління перспективних дослідницьких проєктів у сфері розвідки) і офіційно розсекречена у 2019 році, яка здійснює автоматизований аналіз супутникових зображень для виявлення аномальної активності, і, за відкритими даними, її застосування дозволило підвищити ефективність розвідувальних операцій на 30% [19]. У Великій Британії служба MI5 використовує алгоритмічні системи для обробки великих масивів комунікаційних даних, що, за інформацією парламентського комітету з питань розвідки та безпеки, сприяло попередженню щонайменше 12 терористичних актів лише за один рік [20].

Своєю чергою, у Німеччині Федеральна служба захисту конституції вже використовує системи аналізу великих масивів даних для виявлення радикалізації, при цьому діяльність зазначених систем суворо контролюється Федеральним уповноваженим із захисту даних [21]. Разом із тим, у Франції закон «Loi relative au renseignement» дозволяє застосування алгоритмів для виявлення терористичних загроз, однак передбачає обов'язковий контроль з боку Національної комісії з контролю за розвідувальною діяльністю [22].

Думається, вищенаведені приклади висвітлюють спільну для демократичних держав тенденцію: технологічне посилення розвідувальних та контррозвідувальних спроможностей невід'ємно супроводжується інституціоналізацією механізмів контролю, які покликані мінімізувати ризики свавільного втручання у права людини.

У вітчизняному контексті ілюстративним підтвердженням висловлених раніше тез є операція «Павутина» (2025 рік), аналіз якої дає змогу окреслити складну діалектику між традиційними методами ведення розвідки та новітніми аналітичними підходами. Коли ми говоримо про дешифрування багаторівневих мережевих структур противника, стає зрозуміло, що успіх подібних заходів безпосередньо корелює зі здатністю суб'єктів оперативно-розшукової діяльності опрацьовувати критичні обсяги розрізненої інформації.

Прикметно, що в межах «Павутини» простежувалася тенденція до пріоритетності виявлення нетипових кореляцій, які за своїм змістовим навантаженням могли б свідчити про підготовку до протиправних дій ще до моменту їх фактичної маніфестації [23]. Беручи до уваги складність сучасних гібридних загроз, вбачається, що саме інтелектуалізація процесу селекції

сигналів – від фінансових транзакцій до цифрових слідів у зашифрованих каналах зв'язку – виступає тією детермінантою, що дозволяє спецслужбі діяти превентивно.

Однак, сьогодні слід звернутися до питання правової регламентації таких процесів, адже аналогічно до європейської практики, будь-яка аналітична модель має слугувати виключно інтелектуальним орієнтиром, а не обґрунтованою підставою для втручання у приватну сферу особи. У відповідь на виклики, що постали під час операції «Павутина», дещо гостріше окреслилася потреба балансування між наступальністю оперативних підрозділів та принципом законності. Зрештою, використання результатів складного інформаційного моделювання, незалежно від ступеня їх автоматизації, безумовно потребує належного процесуального механізму контролю. Тим не менш, досвід «Павутини» лише підкреслює: за будь-яких умов кінцеве рішення та юридична відповідальність за ініціювання негласних заходів мають залишатися прерогативою людини, тоді як технологічні рішення є лише допоміжним інструментом у подоланні когнітивних обмежень аналітика.

Висновки. У світлі проведеного аналізу вбачається, що основними науковими здобутками є обґрунтування зміни оперативно-розвідувальної діяльності від реактивної моделі до превентивно-прогностичної. Встановлено, що в умовах сьогодення критичне накопичення інформаційних ресурсів без належних інструментів їх опрацювання стає детермінантою вразливості держави. Разом із тим, доведено неможливість повноцінного виявлення розгалужених злочинних мереж виключно антропоцентричними методами, оскільки обсяги цифрових слідів об'єктивно перевищують когнітивні можливості аналітика. Окремо варто зупинитися на тому, що правова природа алгоритмічного аналізу визначена не як заміна фактичних підстав для втручання у права особи, а як первинний індикатор для ініціювання процесуально врегульованих заходів. Безумовно, наукову новизну становить також адаптація принципів пропорційності та цільового призначення до умов функціонування систем із високим рівнем автономності, що також узгоджується з європейським вектором правового розвитку України.

Беручи до уваги потребу в чіткій регламентації, пропонується наступна послідовність дій («алгоритм непрямого сприяння»), що ґрунтується на збереженні за людиною виключної компетенції щодо прийняття юридично значущих рішень:

1. етап автоматизованої селекції та ранжування («Data Screening»): здійснюється постійний моніторинг великих масивів даних («Big Data») із відкритих та закритих джерел для виявлення аномальних поведінкових патернів. Система маркує об'єкти, чия активність (транзакції, переміщення, комунікаційні зв'язки) статистично відхиляється від норми;
2. формування прогностичної моделі загрози («Risk Profiling»): на основі виявлених аномалій алгоритм формує ймовірнісну модель розвитку подій (оперативно-тактичне прогнозування). На цьому етапі ШІ лише сигналізує про потенційний оперативний інтерес, не створюючи правових наслідків для особи;
3. верифікація та санкціонування («Human-in-the-loop»): отриманий аналітичний висновок передається уповноваженій особі (слідчому або оперативному співробітнику). Останній, апелюючи до власного досвіду та наявних фактичних даних, оцінює обґрунтованість припущення алгоритму. Тільки після людської верифікації приймається рішення про відкриття оперативно-розшукової справи або внесення відомостей до ЄРДР.
4. у разі, якщо в ході перевірки припущення ШІ не знайшло підтвердження, отримана інформація, що стосується особистого життя, підлягає негайному знищенню згідно з вимогами ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [12]. У відповідь на підтверджені загрози дані використовуються для оптимізації негласних слідчих (розшукових) дій.

Зрештою, окреслений алгоритм дозволяє нівелювати ризики алгоритмічних систем, забезпечуючи при цьому високу ефективність протидії транснаціональним та терористичним загрозам, що без перебільшення є запорукою стійкості національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. AI and Security Opportunities and Risks. Towards a trustworthy AI based on European values. PASAG report 3 – 2020 – AI and security. URL: https://share.google/5Ig7N558YSBWPDI7D
2. NATO Communications and Information Agency. URL: https://www.ncia.nato.int/
3. СБУ нейтралізувала понад 14 000 масштабних кібератак на Україну з початку повномасштабного вторгнення РФ. 27.01.2026. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/4084571-sbu-nejtralizuvala-ponad-14-000-masstabnih-kiberatak-na-ukrainu-z-pocatku-povnomasstabnogo-vtorgnenna-rf.html
4. Слідчі СБУ розслідують понад 90 тисяч справ, пов'язаних із агресією Росії. 2025. URL: https://www.ukrinform.ua/amp/rubric-society/3990276-slidci-sbu-rozsliduut-ponad-90-tisac-sprav-povazanih-iz-agresieu-rosii.html
5. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf
6. Shyshenko A.A. Investigative actions in Ukraine, Germany and France: Comparative legal analysis of regulations and application practice. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. №2. С. 1076-1082. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.160
7. Analysis of statistics from the Prosecutor General's Office. 2024. URL: https://vbpartners.ua/en/news-en/analysis-of-statistics-from-the-prosecutor-generals-office
8. Assessing potential future artificial intelligence risks, benefits and policy imperatives. OECD Artificial Intelligence Papers. №27. OECD Publishing. DOI: https://doi.org/10.1787/3f4e3dfb-en
9. ЄС для цифрової України. URL: https://eu4digitalua.eu/uk/
10. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 №2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12
11. Албул С.В. Оперативно-розшукова діяльність: сучасні доктринальні та праксеологічні концепти. Воєнний стан: теоретико-праксеологічні проблеми юриспруденції: колективна монографія. Lviv-Torun: Liha-Press. 2024. С. 1-24. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-421-7-1
12. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 №2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text
13. Проєкт Закону про оперативно-розшукову діяльність №1229 від 02.09.2019. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66597
14. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навч. посібник / А.В. Мовчан. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 244 с.
15. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 №2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text
16. European Convention on Human Rights of 04.11.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG
17. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng

18. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 №1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text
19. Sentient Program. National Reconnaissance Office. 2019. URL: https://www.nro.gov/Portals/65/documents/foia/declass/ForAll/051719/F-2018-00108_C05113688.pdf
20. MI5. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/MI5
21. Verfassungsschutzbericht 2023. Bundesamt für Verfassungsschutz. URL: https://surli.cc/iaetpz
22. Loi n° 2015-912 du 24 juillet 2015 relative au renseignement. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000030931899
23. Операція «Павутина». URL: https://surli.cc/isoihp

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.95
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-73-79
https://orcid.org/0009-0007-4825-2599
Шатохін В. П.,
доктор філософії в галузі знань право
доцент кафедри цивільного, адміністративного
та фінансового права Інституту економіки та права
Класичного приватного університету
м. Запоріжжя, Україна

https://orcid.org/0000-0002-7618-0031
Собакарь А. О.,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін та публічного управління
Дніпровського державного університету
внутрішніх справ, д.ю.н., професор
м. Дніпро, Україна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО КОНТРОЛЮ НА ТРАНСПОРТІ: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню нормативно-правових засад організації публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті та визначенню напрямів його вдосконалення. Актуальність теми обґрунтовується необхідністю забезпечення безпеки перевезень, підвищення якості надання транспортних послуг, захисту прав громадян та довкілля, а також гармонізацією українського транспортного законодавства з європейськими стандартами в умовах інтеграції до ЄС.*

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання контрольної діяльності на транспорті. Зазначено, що основні норми зосереджені в Законі України «Про транспорт», який визначає лише загальну компетенцію органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, але не містить деталізованих положень щодо суб'єктів, форм, методів, процедур та механізмів публічного контролю. Виявлено низку суттєвих недоліків чинного законодавства: фрагментарність і недостатня узгодженість норм, відсутність механізмів цифрового управління, екологічних вимог до викидів забруднюючих речовин, деталізованих стандартів безпеки інфраструктури, ефективного захисту прав споживачів транспортних послуг.

Підкреслено провідну роль адміністративно-правових норм у регулюванні транспортних відносин через закріплення загальнообов'язкових правил, повноважень контролюючих органів, підстав юридичної відповідальності та забезпечення безпеки руху й охорони довкілля.

Розглянуто пропозиції вчених щодо вдосконалення нормативно-правових засад організації публічного контролю на транспорті. Встановлено, що створення єдиного кодифікованого акта є недоцільним через ризик дублювання норм, порушення системності законодавства, зростання бюрократії та адміністративного навантаження на правоохоронну систему країни.

Ключові слова*: публічний контроль, транспорт, адміністративно-правове забезпечення, транспортне законодавство, безпека перевезень, нормативно-правова база, контрольні процедури, цифровізація, євроінтеграція.*

SHATOKHIN V., SOBAKAR A. REGULATORY AND LEGAL BASIS OF ORGANIZATION OF PUBLIC CONTROL IN TRANSPORT: QUESTIONS OF IMPROVEMENT

Abstract. *The article is devoted to the study of the regulatory and legal principles of organizing public control over compliance with transport legislation and identifying areas for its improvement. The relevance of the topic is justified by the need to ensure transportation safety, improve the quality of transport services, protect the rights of citizens and the environment, as well as harmonize Ukrainian transport legislation with European standards in the context of integration into the EU.*

The current state of legal regulation of control activities in transport is analyzed. It is noted that the main norms are concentrated in the Law of Ukraine "On Transport", which defines only the general competence of executive authorities and local self-government bodies, but does not contain detailed provisions on subjects, forms, methods, procedures and mechanisms of public control. A number of significant shortcomings of the current legislation are identified: fragmentation and insufficient coordination of norms, lack of digital management mechanisms, environmental requirements for pollutant emissions, detailed infrastructure safety standards, effective protection of the rights of consumers of transport services.

The leading role of administrative and legal norms in regulating transport relations is emphasized through the consolidation of generally binding rules, the powers of regulatory authorities, the grounds for legal liability and ensuring traffic safety and environmental protection.

The proposals of scientists on improving the regulatory and legal principles of organizing public control in transport are considered. It is established that the creation of a single codified act is inappropriate due to the risk of duplication of norms, violation of the systematicity of legislation, increased bureaucracy and administrative burden on the country's law enforcement system.

Keywords*: public control, transport, administrative and legal support, transport legislation, transportation safety, regulatory and legal framework, control procedures, digitalization, European integration.*

Постановка проблеми. В умовах перманентних викликів та загроз національній безпеці української держави особливого значення набуває забезпечення ефективного контролю за дотриманням законодавства на транспорті. Важливим елементом цього процесу є вдосконалення нормативно-правової бази, її адаптація до міжнародних стандартів транспортного обслуговування населення, а також гармонізація з європейським законодавством у межах інтеграційного процесу України з ЄС. Чітко визначені механізми контролю за виконанням вимог транспортного законодавства сприяють забезпеченню безпеки перевезень, підвищенню якості транспортних послуг і зниженню рівня правопорушень у цій сфері.

Ефективна система контролю за дотриманням правових норм на транспорті є запорукою стабільного функціонування галузі та розвитку її інфраструктури. Належним чином врегульовані законодавчі процедури контролю сприяють зменшенню кількості порушень транспортного законодавства, забезпечують прозорість перевірок та створюють сприятливі умови для підвищення конкурентоспроможності українських транспортних компаній. Крім того, чітко визначені правила контролю допомагають оптимізувати використання ресурсів галузі та забезпечують додаткові надходження до бюджету держави.

Держава, використовуючи свої законодавчі та виконавчі структури, органи місцевого самоврядування та інші інституції публічного управління, визначає та юридично закріплює вимоги, стандарти й регулятивні норми, що впливають на різні сфери суспільного життя, зокрема на транспортну галузь. Встановлені правила (наприклад, щодо дорожнього руху, авіаційного транспорту, морського та внутрішнього водного транспорту, залізничного транспорту тощо) відображаються у нормативних актах, які набувають юридичної сили через закони та підзаконні

акти. Основна мета такого регулювання – забезпечення належної організації транспортного обслуговування населення та розвитку якісної комунікаційної інфраструктури.

Стан дослідження теми. Попри те, що згаданим питанням вже приділялась певна увага в роботах І. В. Булгакової, В. К. Гіжевського, І.П. Голосніченка, Т. О. Гуржія, С. М. Гусарова, Е. Ф. Демського, М. В. Коваліва, А.Т. Комзюка, В. Й. Развадовського, М. Л. Шелухіна, Х. П. Ярмакі та інших вчених-правників, саме недостатня систематизованість транспортного законодавства, наявність у ньому прогалин і суперечностей, застарілих норм і неоднозначних формулювань породжує труднощі у правозастосуванні, актуалізує проблему та ставить за мету у статті визначити сутність та особливості нормативно-правового забезпечення організації публічного контролю на транспорті, а також шляхи його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Всі операції, які здійснюються в процесі провадження контрольних дій, повинні бути впорядковані та окреслені в нормативних актах, інших документах обов'язкового характеру, технологічних схемах, правилах, що визначають правову основу та послідовність дій контролерів, а також повноваження та процедуру захисту своїх прав, прав об'єктів контролю (у разі незгоди їх з результатами або формами чи методами контролю). Саме від розгалуженості та якості системи норм права, які закріплюють форми, методи, напрямки та принципи контролю, повноваження контролюючих органів, значною мірою залежить стан визначеності справ у досліджуваній сфері державного управління [1, с. 310-311]. Іншими словами реалізація контролю на транспорті має ґрунтуватися на нормативно-правових засадах, що визначають єдині вимоги до здійснення цього виду контролю і, кінець-кінцем, забезпечують системність та одноманітність контрольної діяльності в досліджуваній сфері.

Завдяки нормативно-правовому регулюванню забезпечується впорядкований державний вплив на суспільні відносини у транспортній сфері шляхом:

– визначення прав і обов'язків учасників транспортних правовідносин, що сприяє їх упорядкованому функціонуванню;

– прийняття нових правових норм і обґрунтованих рішень для впорядкування перевезень пасажирів і вантажів різними видами транспорту та оцінки ефективності їх застосування;

– формування оптимальних алгоритмів поведінки учасників ринку транспортних послуг;

– забезпечення безконфліктного виконання прав та обов'язків у сфері транспортних перевезень відповідно до державних та міжнародних потреб транспортного обслуговування населення;

– сертифікації транспортних засобів, вантажів та процесів перевезення, визначення відповідальності сторін за невиконання транспортних зобов'язань та правил безпеки руху транспортних засобів;

– здійснення контролю за дотриманням правил, норм і стандартів безпеки транспортних перевезень, зокрема при перевезенні небезпечних вантажів, щоб уникнути екологічних та інфраструктурних ризиків;

– використання нормативних механізмів для розвитку транспортної галузі;

– застосування заходів переконання, правового примусу та юридичної відповідальності до порушників транспортного законодавства;

– впровадження ефективних методів державного впливу на транспортну діяльність та роботу інфраструктури [2, с. 97].

Система нормативно-правових актів, що регулюють транспортний сектор, включає сукупність законів, підзаконних актів, нормативно-технічних та методичних документів, які визначають порядок здійснення контролю за дотриманням встановлених норм і стандартів. Ці документи регламентують правові відносини між суб'єктами транспортної діяльності, встановлюють права та обов'язки перевізників і державних органів контролю, а також визначають заходи відповідальності за порушення законодавства у сфері транспорту [3].

Основу більшості документів регулювання відносин на транспорті складають норми адміністративного права, що є активним організувальним і скеровувальним елементом транспортного комплексу. Це пояснюється деякими обставинами, адже:

по-перше, нормами адміністративного права регульовано найзначнішу за обсягом частину суспільних відносин у сфері транспорту. Їх витоками є закони і підзаконні акти, що визначають статус суб'єктів безпеки та інших учасників суспільних відносин у зазначеній сфері, правила поведінки, заборони, що забезпечують безпеку для життя, здоров'я, майна людей, відповідальність за діяння проти громадської безпеки тощо;

по-друге, коло суб'єктів адміністративно-правової діяльності щодо забезпечення якісної та безпечної роботи транспорту є значно ширшим, аніж кримінально-правової, оперативно-розшукової, цивільно-правової діяльності у відповідній сфері;

по-третє, суб'єкти забезпечення безпеки руху транспорту реалізують свої повноваження в межах відносин влади-підкорення, в яких можна постерегти юридичну нерівність їх учасників;

по-четверте, на основі норм адміністративного права здійснюється відомчий контроль щодо підтримання безпеки функціонування транспорту [4, с. 79-80].

Адміністративно-правові норми посідають провідне місце у регулюванні транспортних відносин, оскільки передусім закріплюють загальнообов'язкові правила поведінки для учасників транспортного процесу, забезпечують здійснення державного контролю та визначають підстави юридичної відповідальності за порушення вимог транспортного законодавства. Їх дія спрямована не лише на гарантування безпеки руху, а й на захист довкілля, належну організацію функціонування транспорту та узгодження взаємодії між державними органами, уповноваженими здійснювати контроль у цій сфері. Зазначені норми закріплені у значній кількості нормативно-правових актів, серед яких базове значення має Закон України «Про транспорт». Попри значущість та соціальну необхідність, його зміст має певні недоліки, що ускладнюють ефективне функціонування транспортної системи, а саме:

– недостатня деталізація нормативних положень державного контролю на транспорті, адже йому присвячено лише статтю 41, де лише позначено, що «контроль за додержанням законодавства на транспорті здійснюють відповідні органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень». Водночас інших концептуальних положень здійснення контролю на транспорті з урахуванням переліку його суб'єктів, форм, методів, процедур та відповідних механізмів за основними напрямами (державний, муніципальний та громадський) не визначено;

– відсутність сучасних механізмів цифрового управління транспортною системою. І зрозуміло, адже закон було прийнято у далекому 1994 році і відтак такі сучасні цифрові технології, як GPS-моніторинг, електронні сервіси диспетчеризації транспорту чи автоматизовані системи управління транспортними потоками не згадуються;

– відсутні вимоги до зниження рівня шкідливих викидів транспортними засобами, а також заходи стимулювання екологічно чистого транспорту. З огляду на це доцільно включити до закону екологічні вимоги щодо викидів CO_2, розширити перелік заходів підтримки екологічного транспорту, таких як субсидії на електромобілі та стимулювання громадського транспорту, що працює на альтернативних джерелах енергії;

– відсутність деталізованих механізмів захисту прав споживачів транспортних послуг, насамперед у разі затримки рейсів, скасування поїздок, втрати багажу тощо;

– недостатнє регулювання безпеки транспортної інфраструктури. Хоча в законі передбачені положення щодо безпеки руху транспортних засобів, водночас не деталізовані стандарти управління безпекою інфраструктури (доріг, мостів, вокзалів та ін.), що особливо критично для автомобільного транспорту.

Враховуючи комплексний та міжгалузевий характер транспортної системи, підзаконний

рівень нормативно-правового забезпечення організації публічного контролю за додержанням законодавства на транспорті складає розгалужена сукупність правових актів різної юридичної сили та функціонального спрямування, що визначають:

1) правовий статус суб'єктів контролю за додержанням законодавства на транспорті;

2) вимоги, що є обов'язковими до виконання та на перевірку дотримання яких спрямований контроль;

3) процедури здійснення контролю на транспорті;

4) заходи вдосконалення організації контролю за додержанням законодавства на транспорті;

5) порядок притягнення винних до юридичної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів на транспорті, а також невиконання законних вимог у цій сфері контролюючих суб'єктів.

Отже, незважаючи на наявність значного масиву нормативно-правових актів, що становлять правову основу функціонування системи публічного контролю на транспорті, така система поки не може вважатися повною мірою дієвою та комплексною. Чинне законодавство врегульовує лише окремі складові контрольної діяльності, тоді як його фрагментарність і недостатня узгодженість між різними регуляторними актами ускладнюють реалізацію цілісного підходу до забезпечення безпеки перевезень, відновлення й розвитку конкурентоспроможної та ефективної транспортної системи, інтегрованої до транс'європейської транспортної мережі відповідно до політики та стандартів ЄС, гарантування якісних пасажирських та вантажних перевезень, а також досягнення належної інституційної спроможності, розвитку людського капіталу та ефективного управління у транспортній галузі. Ухвалення окремих законодавчих ініціатив, орієнтованих на розв'язання конкретних проблем розвитку транспортної сфери, зазвичай має локальний характер і не забезпечує формування цілісної системи управління та контролю на транспорті.

Попри численні пропозиції вчених до вдосконалення положень законодавства та практики його реалізації, єдиного розуміння регулювання суспільних відносин в організації контролю на транспорті й досі не існує. Вчені по різному ставляться до нормативного урегулювання питань здійснення контролю на транспорті та організації транспортного сполучення в цілому. Наприклад, О.В. Пефтієв пропонує для уникнення плутанини застосування норм чинного законодавства та підвищення ефективності здійснення державного контролю на автомобільному транспорті прийняття Положення про державний контроль за дотриманням правил функціонування автомобільного транспорту, в якому, у тому числі, вирішити питання контролю ліцензійних умов, екологічних нормативів на автомобільному транспорті, медичних правил, правил сертифікації та стандартизації, режимів праці та відпочинку водіїв тощо [5, с. 132]. Аналогічної позиції дотримується А.П. Калюжний, який з урахуванням наразі відсутності цілісного нормативного підґрунтя організації та здійснення контрольно-наглядових заходів під час функціонування залізничного транспорту пропонує прийняття Положення про публічний контроль за додержанням законодавства на залізничному транспорті [6, с. 136]. Не можна не згадати й позицію О.В. Дубинського, який вважає за доцільне розробку та прийняття Закону України «Про державний контроль за додержанням законодавства на транспорті», який би, на думку вченого, чітко визначив сутність поняття суб'єктів державного контролю за додержанням законодавства на транспорті, закріпив остаточний перелік таких суб'єктів, межі їх компетенції та правового статусу з метою ефективної організації контролю й уникнення дублювання функцій і повноважень [7, с. 121-122].

Незважаючи на численні наукові й практичні пропозиції щодо прийняття єдиного узгодженого нормативного акта, який би визначав загальні правові та організаційні засади здійснення контролю на транспорті, в Україні ця сфера й надалі врегульовується системою

спеціалізованих нормативно-правових актів, що враховують особливості окремих видів транспорту та специфіку їх функціонування. Такий диференційований підхід дає змогу повніше враховувати характерні риси кожної транспортної підсистеми й забезпечувати належний контроль у відповідних сферах, що підтверджується тривалою правозастосовною та контрольно-наглядовою практикою суб'єктів адміністративної юрисдикції.

Водночас розроблення та запровадження єдиного нормативно-правового акта потребуватиме значних часових і фінансових ресурсів. Крім того, це може спричинити труднощі у сприйнятті та застосуванні нових приписів як суб'єктами транспортної діяльності, так і контролюючими органами, що потенційно позначиться на результативності контролю та рівні безпеки на транспорті. Динамічний розвиток суспільних відносин і постійне оновлення транспортного законодавства зумовлюють потребу в систематичному перегляді правових норм, зокрема через їх систематизацію, яка охоплює оцінку актуальності приписів, скасування застарілих положень, запровадження нових норм і вдосконалення чинного регулювання. У сфері транспорту це має особливе значення з огляду на значну кількість нормативно-правових актів, а також постійні зміни й доповнення до них. За таких умов систематизація транспортного законодавства, зокрема шляхом прийняття єдиного кодифікованого акта, може не лише ускладнити правозастосування через поєднання різнорідних норм в одному документі, а й створити додаткові ризики для правового регулювання контролю на транспорті.

Висновок. Таким чином, наявність дієвого наглядового механізму сприяє підвищенню рівня транспортної безпеки, забезпеченню належного правопорядку та формуванню передумов для подальшого розвитку транспортної інфраструктури України відповідно до міжнародних стандартів. Водночас прийняття окремого закону про контроль на транспорті видається недостатньо виправданим, оскільки це може спричинити більше ускладнень, ніж позитивних наслідків, зокрема через дублювання положень чинного транспортного законодавства, порушення його системності, ускладнення правового регулювання контрольних процедур, посилення адміністративного навантаження на учасників ринку, зростання бюрократичних процедур і додаткові витрати державного бюджету, пов'язані з розробленням, ухваленням та реалізацією такого акта. Більш обґрунтованим підходом слід вважати вдосконалення чинного законодавства, внесення необхідних змін до вже діючих нормативно-правових актів у транспортній сфері, а також подальше зосередження уваги на цифровізації контрольних процедур, упровадженні сучасних технологій моніторингу та автоматизації перевірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Х. : [б. в.], 2003. 412 с.
2. Волкова А.В. Механізм правового регулювання перевезень вантажів автомобільним транспортом. Юридичний вісник. 2014. № 1. С. 96-100.
3. Кравець І. М. Правове становище суб'єктів організаційногосподарських повноважень : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 240 с.
4. Собакарь А.О. Державний контроль за безпекою руху транспортних засобів в україні: адміністративно-правові засади: : дис. … докт. юрид. наук / спец. 12.00.07. Харків, 2012. 556 с
5. Пефтієв О.В. Адміністративно-правові засади функціонування автомобільного транспорту: : дис. канд. юр. наук : спец. 12.00.07. Донецьк: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2011. 246 с.
6. Калюжний А.П. Адміністративно-правове регулювання перевезень залізничним транспортом в Україні: дис. канд. юрид. наук. Науково-дослідний інститут публічного права, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2023. 197 с.

7. Бойко А.В. Адміністративно-правове забезпечення державної транспортної політики в Україні: дис. … докт. юр. наук : спец. 12.00.07 / Бойко Андрій Володимирович. Дніпро, 2021. 481 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 01.04.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК: 347,453
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-80-84
https://orcid.org/0000-0003-3094-2923
Мусієнко В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та
кримінального права ННІУТПН
Національного Транспортного Університету,
Дійсний член Транспортної академії України
м. Київ, Україна

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА ВИКЛИК СУСПІЛЬСТВА В АСПЕКТІ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ПРАВОВА ПРИРОДА, СУТНІСТЬ, ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ І ПРОТИДІЇ

Анотація. *Суспільні відносини в свою чергу правовідносини, зокрема сімейні, є складовою приватно правових відносин, і знаходиться в постійному русі. На даний процес впливають 3 чинники:*

- *Зміни часу;*
- *Зміни в поведінці індивідума;*
- *Зміни в системі законодавства.*

Соціальні явища, які виникають в суспільстві впливають на поведінку фізичної особи, і спонукають органи державної влади реагувати на негативні прояви в суспільстві з метою стабілізації поведінки особи в соціумі. До одного з таких суспільних явищ науковці відносять домашнє насильство. Законодавство надає визначення домашнього насильства, зокрема, — це діяння (дія або бездіяльність) фізичного сексуального психологічного або економічного напряму, що вчиняються в сім'ї чи в місцях проживання або між родичами або між колишнім подружжям або між іншими особами, які спільно проживають сім'єю але не перебувають, не перебували у родинних стосунках чи у шлюбі між собою, незалежно від того чи проживає проживала особа яка вчиняла домашнє насильство у тому самому місці що і постраждала особа а також погрози вчинення таких дій. [1]

Наведене визначення лаконічно окреслює об'єкт та суб'єкт приватних правовідносин. Крім того, чітко обумовлює місце здійснення даних протиправних дій, що є досить важливим, так як місце проживання не є громадським місцем, і суспільна небезпека загрожує лише членам сім'ї або родичам, тобто з ким проживає особа, яка вчиняє насильницькі дії. Таким чином, обумовлені аспекти дають можливість зробити висновок, щодо порушення конституційних тобто цивільних прав осіб, що є об'єктом правопорушення. Враховуючи проблематику в гендерні політиці домашнє насильство сім'ї є наслідком нерівності чоловіків і жінок в суспільстві, причому наявність нерівних спроможностей та уповноваженості жінок, дітей, осіб похилого віку ускладнюють наявну ситуацію, що проявляється у відсутності достатньої можливості протистояти даним негативним проявам.

Ключові слова: *Домашнє насильство, соціальне явище, цивільні права, протиправні дії, приватно-правові відносини, цивільно правова відповідальність, суспільство.*

MUSIENKO V. DOMESTIC VIOLENCE AS A SOCIAL PHENOMENON AND A CHALLENGE FOR SOCIETY IN THE ASPECT OF PRIVATE LEGAL RELATIONS: LEGAL NATURE, ESSENCE, WAYS OF PREVENTION AND COUNTERACTION

Abstract. *Social relations, in turn, legal relations, in particular family relations, are a component of private legal relations, and are in constant motion. This process is influenced by 3 factors:*

- *Changes in time;*
- *Changes in the behavior of the individual;*
- *Changes in the legislative system.*

Social phenomena that arise in society affect the behavior of an individual and encourage state authorities to respond to negative manifestations in society in order to stabilize the behavior of a person in society. Scientists include domestic violence as one of such social phenomena. The legislation defines domestic violence, in particular, as an act (action or inaction) of a physical, sexual, psychological or economic nature committed in the family or in places of residence or between relatives or between former spouses or between other persons who live together as one family but are not or have not been in a family relationship or in marriage with each other, regardless of whether the person who committed domestic violence lives in the same place as the victim, as well as threats to commit such acts. [1]

The above definition concisely outlines the object and subject of private legal relations. In addition, it clearly stipulates the place of commission of these unlawful acts, which is quite important, since the place is not a public place, and public danger threatens only members of the Family or relatives, that is, with whom the person who commits violent acts lives. Thus, the aspects determined make it possible to draw a conclusion about the violation of the constitutional, that is, civil rights of persons who are the object of the offense. Taking into account the issues in gender policy, domestic violence in the family is a consequence of the inequality of men and women in society, and the presence of unequal capabilities and authority in women, children, and the elderly complicate the current situation, which is manifested in the lack of sufficient opportunity to resist these negative manifestations.

Keywords: *Domestic violence, social phenomenon, civil rights, unlawful actions, private legal relations, civil legal liability, society.*

Актуальність теми. Наукова праця присвячена прояву такого соціального явища, як домашнє насильство в аспекті приватно правових відносин, при цьому слід обумовити, що дана проблема має місце не лише в Україні, ай також є актуальною в світовому масштабі, що спонукає прогресивну спільноту вивчити сутність та чинники соціального явища, і опрацювати заходи щодо профілактики домашнього насильства та визначити шляхи протидії.

Метою статті є розкриття поняття та сутність домашнього насильства, окреслити його правову природу та підґрунтя вчинення. Виходячи з мети дослідження ставимо завдання здійснити аналіз норм чинного законодавства щодо регулювання приватно правових відносин.

Постановка проблеми. Домашнє насильство, маючи різноманітність форм у своєму прояві, здійснює багато векторний тиск на індивіда з метою досягнення своїх амбітних цілей щодо самоутвердження у вузькому колі оточуючих його осіб. Це є серйозною проблеми в Україні, а також за її межами що вимагає дієвого впливу На поведінку суб'єктів з подальшим притягненням до цивільно правової відповідальності і не тільки. Окреслючи елементи приватно-правових відносин що виникають у даному явище, не ставимо за мету дослідження адміністративно правових та кримінально правових аспектів, а розглядаємо дану проблему з точки зору приватного права, і таким чином забезпечуємо доступність та ефективність дії механізму забезпечення дотримання із захисту цивільних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, які підпадають під домашнє насильство, а також обумовити заходи попередження та протидії негативним проявам.

Стан опрацювання проблеми. Визначаючи стан дослідження даної проблематики, слід зауважити що аспектом домашнього насильства приділяли увагу науковці з точки зору застосування положень науки кримінального, адміністративного права, кримінології, криміналістики, до яких відносяться Б.М Михайлов, А.В. Запорожцев, О. Є. Михайлов, О.М. Джужа та інші, при цьому не було застосовано комплексного підходу в дослідженні. В свою чергу

дослідження проблеми домашнього насильства з точки зору приватного права в контексті наукових джерел обумовлено не було.

Виклад основного матеріалу. Стаття 5 Загальної декларації прав людини проголошує, що нікого не може бути піддано катуванням або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводження і покарання.[2]

В даному контексті, слід зауважити, що домашнє насильство, як соціальне явище має свою досить тривалу історію виникнення та розвитку. На терені СРСР та УРСР в суспільстві існував такий вид побутового правопорушення як сімейний скандал, яке мало ті ж самі підґрунтя та ознаки. З точки зору суспільних відносин на поведінку суб'єкта правопорушення в побуті впливали наступні фактори:

1. Наявність конфліктів в трудових правовідносинах;
2. Відсутність моральних засад та інституцій суб'єкта правопорушення з близькими оточуючими особами, зокрема, кохання, дружба, повага, подружній та сімейний обов'язок, турбота;
3. Надмірна емоційність темпераменту, як складової характеру;
4. Підвищена амбіційність характеру та надмірність у стосунках подружжя та з родичами;
5. Надмірна неприязнь, а також низький або надмірно високий рівень благоустрою подружжя та сім'ї;
6. Неналежне матеріальне забезпечення подружжя;
7. Зловживання суб'єктом алкоголем,наркотичними, токсикологічними речовинами, ігроманія.

Як наслідок, вище зазначені фактори мали прояв у побуті, в сімейних скандалах у формі: лайки, взаємних стусанах та бійках, дрібного знищення майна, і вплив на дані події відбувався лише через застосування Кодексу про адміністративні правопорушення. Хоча, слід підкреслити, що це відбувалося в квартирі, в приватному будинку, що не є громадським місцем, і правовідносини носили приватний характер. Реагували на дані повідомлення лише дільничі інспектор міліції. (Наразі офіцер громади) реагування соціальних служб на дане явище не відбувалось.

Виходячи з теорії приватно-правових відносин, об'єктом дій або бездіяльності є особи, які знаходяться в близькому оточенні, а також їх конституційні права, свободи та інтереси.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин домашньому насильству приділяється загострена увага, підтвердженням чого є його деяке переформатування на суспільному, і законодавчому та науковому рівнях, з окресленим не тільки визначення, а й здійсненням обґрунтування, обумовлення першопричин, ознак, видів прояву форм, заходів попередження та шляхів протидії.

До ознак домашнього насильства відноситься:

1. Об'єктом домашнього насильства є особисті немайнові і майнові права та інтереси;
2. Підпадають під насильницькі дії члени подружжя, сім'ї та близькі родичі;
3. Постійна періодичність насильницьких дій;
4. Збереження міжособистісних взаємних відносин і взаємодії з жертвою насильства;
5. Розтягненність домашнього насильства у часі;
6. Наявність матеріальної та моральної залежності між суб'єктами;
7. Присутність латентності в даному суспільному явищі;
8. Відсутність або низький рівень відповідальності за здійснення правопорушення;
9. Поєднання кількох різновидів насильницьких дій;
10. Вчинення домашнього насильства під впливом алкогольних, наркотичних, токсикологічних речовин.

В контексті дослідження правової природи домашнього насильства, та визначення його сутності необхідно окреслити складові частини даного соціального явища, зокрема:

1. Наявність імпульсивного характеру обумовлює емоційну нестриманість, що проявляється ситуативно;
2. Прояв насильницьких дій є засобом досягнення їх мети, що в свою чергу слід віднести до самоцілі;
3. Невиконання майнових та особистих немайнових вимог змушує суб'єкта до протиправних дій;
4. Утвердження свого соціального та правового статусу шляхом протиправної поведінки в побуті;
5. Наявність соціальних перепон є однією з першопричин агресивних дій спрямованих на подолання побутових негараздів та деструкцією самооцінки суб'єкта;
6. Наявність постійного емоційного напруження є наслідком комплексу соціальних негативних чинників.

Здійснюючи наукове дослідження домашнього насильства, як соціального явища, слід провести аналогію з явищем, як сімейний скандал прояв якого відбувався на терені УРСР і СРСР та в дев'яностих роках в незалежній українській державі, при цьому його сутність та особливості були абсолютно схожими, зокрема:

1. Наявність латентності, що в свою чергу передбачає відсутність соціального розголосу та ведення статистичного обліку;
2. Прояв домашнього насильства та сімейного скандалу в діях психологічного та фізичного тиску;
3. Об'єктами насильства з точки зору приватного права були конституційні права, свободи та інтереси фізичних осіб;
4. Насильницькі дії або сімейні скандали здійснювались подружжям між собою, колишнім подружжям, родичами сімейних правовідносинах;
5. Сімейні скандали, як і дії насильницького характеру відбувались з певною періодичністю;
6. В проявах домашнього насильницького, як і в сімейне скандалах була відсутня релігійна складова;
7. Наявність або відсутність вищої освіти не впливало на прояв зазначеного соціального явища;
8. Прояв даних соціальних явищ відбувався в сім'ях, у яких спостерігались певна або повна матеріальна залежність, намагання збереження шлюбу за будь-яку ціну, наявність психічнохворої особи або особи, яка зловживає алкогольними, наркотичними, токсикологічними засобами та ігроманією.

З огляду на вище зазначені аспекти, слід окреслити шляхи попередження та протидії таким негативним проявам, з врахуванням еволюції розвитку данного соціального явища, набутого досвіду профілактики та протидії, здійснення заходів, що вже мають практичне втілення, а також використання зарубіжного досвіду протидії негативним проявам у відносинах в побуті.

Новітні аспекти щодо захисту від проявів домашнього насильства обумовлює комплексний підхід, тобто заходи нормативного та практичного характеру з точки зору практичного досвіду необхідно здійснити:

1. Інформаційне підгрунтя даному явищу, тобто створити інформаційний обіг, здійснити вільний доступ до інформації.
2. Надати юридичну регламентацію даному соціальному явищу.

Якщо в адміністративному та кримінальному аспекті надано логічно вірна правова оцінка, то в аспекті приватно-правових відносин існує нормативно-правовий вакуум, який слід заповнити, щодо регламентації негативних проявів у побуті. Враховуючи досвід минулих часів

наріжним каменем щодо протидії сімейним скандалом або, на сьогодні, домашньому насильству є заходи профілактичного характеру, і в першу чергу збір інформації щодо неблагополучних сімей осіб, що ведуть анти-соціальний спосіб життя, раніше засуджених осіб та дітей, які стоять на проф обліку в органах внутрішніх справ і в органах соціального захисту, із якими фахівці проводять профілактичну попереджувальну роботу. По-друге, на практичному рівні слід концентрувати увагу на удосконаленні механізму розлучень та аспектів наслідування, що запобігатиме можливим першопричинам негативних дій у побуті. По-третє в сучасному суспільстві започатковано та діє програма допомоги жертвам домашнього насильства, яка передбачає надання фінансової допомоги, тимчасового житла, правової і психологічної підтримки. По-четверте, важливим механізмом захисту від домашнього насильства є освітня діяльність через заклади освіти та населення, що спрямована на попередження проявів насильства та виховання почуттів поваги, дружби, кохання, почуттів щодо поваги до конституційних прав і свобод, і принципу рівності в соціумі.

Загалом, ефективність дії механізму захисту від негативних домашніх проявів у побуті або сімейних скандалів залежить від комплексного застосування заходів та їх взаємодії. Крім того, постраждала особа може скористатися правом на здійснення обмежувального припису та визначити один або кілька заходів тимчасового обмеження прав правопорушника.[3]

ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання і протидію домашньому насильству: Закон України від 7 грудня 2017 року №2229-VII Відомості Верховної Ради України. 2018. №5. Ст. 35
2. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошенв резолюцією 217 А(II) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Жмур Ю. М. Правове регулювання протидії насильству в сім'ї на національному рівні. Науковий вісник Харківського державного університету. №3, 2019. С.173-174.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 13.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК: 347.2: 341.9: 342.7
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-85-92
https://orcid.org/0000-0003-2651-4977
Дуліба Є. В.,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного права і галузевих дисциплін Навчально-наукового інституту права та гуманітарних наук Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, Україна

https://orcid.org/0000-0002-2667-5167
Теремецький В. І.,
доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, м. Київ,, Україна

ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ ЩОДО ВІДШКОДУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТА МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. *У статті досліджено формування та еволюцію правових позицій Верховного Суду у справах щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок антитерористичної операції, операції Об'єднаних сил та повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України. Висвітлено підстави звернення до суду фізичних та юридичних осіб з позовами про відшкодування матеріальної та моральної шкоди. Зазначено, що вимоги про відшкодування шкоди, заподіяної в умовах війни в Україні, пред'являлися як до держави Україна та її органів державної влади, так і до російської федерації та її державних органів.*

Виділено та проаналізовано правові позиції щодо належності та допустимості доказів розміру шкоди, завданої нерухомому майну внаслідок антитерористичної операції, підстав та обсягу відповідальності держави, її позитивних обов'язків у сфері захисту права власності, застосування інституту судового імунітету рф та можливості українських судів вирішувати спори за позовами осіб до рф про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф. Окрему увагу приділено правовим позиціям щодо участі держави-агресора як відповідача у справах, розмежування механізмів компенсації за зруйноване внаслідок збройної агресії житло до та після 24 лютого 2022 року, а також визначення суб'єктивного складу отримувачів компенсації та меж відповідальності держави України у випадку неможливості виконання судових рішень про стягнення шкоди з держави-агресора.

Встановлено, що еволюція правових позицій Верховного Суду відображає зміну підходів від спорів про відповідальність держави Україна за невиконання позитивних обов'язків щодо захисту права власності до визнання можливості безпосереднього судового переслідування держави-агресора в національній юрисдикції. Обґрунтовано, що відповідна практика Верховного Суду виконує не лише правозастосовну, а й орієнтуючу функцію для подальшого вдосконалення національного механізму компенсації шкоди, завданої війною.

Зроблено висновок про поетапний характер формування правових позицій Верховного Суду, їх тісний зв'язок із розвитком національного законодавства. Підкреслено, що розвиток судової практики Верховного Суду у цій сфері зумовлюватиме подальшу деталізацію та уніфікацію підходів до захисту порушених прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії. Наголошено на необхідності подальшого наукового осмислення зазначеної проблематики та нормативного вдосконалення механізмів відшкодування шкоди, завданої в умовах війни, з урахуванням принципів справедливості, пропорційності та ефективного судового захисту.

Ключові слова: *компенсація, право власності, захист прав, матеріальна та моральна шкода, відшкодування шкоди, пошкоджене/зруйноване нерухоме майно, правові позиції Верховного Суду, збройна агресія.*

DULIBA E., TEREMETSKYI V. LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT ON COMPENSATION FOR MATERIAL AND MORAL DAMAGES CAUSED DURING THE WAR IN UKRAINE

Abstract. *The article examines the formation and evolution of the Supreme Court's legal positions in cases concerning compensation for material and moral damage resulting from the Anti-Terrorist Operation, the Joint Forces Operation, and the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The grounds on which individuals and legal entities bring claims for compensation for material and moral damages before the courts are analyzed. It is noted that such claims, arising from damage caused in the context of the war in Ukraine, have been brought both against the State of Ukraine and its public authorities, as well as against the russian federation and its state bodies.*

The key legal positions regarding the admissibility and sufficiency of evidence for assessing damage to immovable property caused during the Anti-Terrorist Operation, the grounds and scope of State liability, the State's positive obligations in the sphere of protection of property rights, the application of the doctrine of State immunity of the Russian Federation, and the possibility for Ukrainian courts to adjudicate claims brought against the Russian Federation for compensation of damage caused by armed aggression are identified and analysed. Special attention is paid to legal positions concerning the participation of the aggressor State as a defendant in such proceedings, the differentiation of compensation mechanisms for destroyed housing before and after 24 February 2022, the determination of the category of eligible recipients of compensation, and the limits of Ukraine's liability in cases where enforcement of judgments against the aggressor State is impossible.

It is established that the evolution of the Supreme Court's legal positions reflects a shift in approach from disputes concerning the State of Ukraine's liability for failure to fulfill positive obligations regarding the protection of property rights to the recognition of the possibility of direct judicial prosecution of the aggressor state within national jurisdiction. It is substantiated that the relevant practice of the Supreme Court serves not only a law-enforcement function but also a guiding function for the further improvement of the national mechanism for compensating war-related damages.

It is concluded that the Supreme Court's legal positions have formed gradually and have been closely linked to the development of national legislation. It is emphasized that the further evolution of the Supreme Court's case law in this field will lead to greater refinement and harmonization of approaches to the protection of violated rights of individuals affected by armed aggression. The need for further scholarly analysis of the issue and for improvements to the legal framework governing compensation for war-related damage, in accordance with the principles of justice, proportionality, and effective judicial protection, is also highlighted.

Keywords: *compensation, property rights, protection of rights, material and moral damage, compensation for damages, damaged/destroyed immovable property, Supreme Court legal positions, armed aggression.*

Постановка проблеми. Антитерористична операція, операція об'єднаних сил, а також повномасштабна збройна агресія російської федерації (далі – рф) проти України спричинили значні людські втрати та масштабні руйнування об'єктів житлової і нежитлової нерухомості. Унаслідок цих подій значна кількість фізичних та юридичних осіб зазнали матеріальної та моральної шкоди, що зумовило їх звернення до судів України з метою захисту та відновлення порушених прав.

Протягом останніх років діяльність Верховного Суду (далі – ВС) як найвищого суду в системі судоустрою України відіграла важливу роль у формуванні єдиних підходів до розгляду цієї категорії справ. У своїх правових позиціях ВС визначив основні напрями розвитку правозастосування у сфері відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, забезпечивши тим самим єдність судової практики та ефективність судового захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові позиції ВС відіграють важливу роль у здійсненні правосуддя, однак їх дослідження у сфері відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої війною, досі не набуло належного рівня системного наукового осмислення. Водночас окремі аспекти судового захисту розглядалися у працях, присвячених правовим аспектам процедур відшкодування шкоди, завданої збройною агресією рф (Н. Онищенко та інші [1], О. Г. Предместніков та інші [2]). Питання можливості компенсації моральної шкоди, завданої збройною агресією, у зв'язку із загибеллю члена сім'ї, а також відповідну судову практику щодо визначення розміру такої компенсації досліджувала С. Попова [3]. М. Степчук у своїй науковій розвідці проаналізував еволюцію українського законодавства щодо відшкодування майнової шкоди, завданої внаслідок проведення антитерористичної операції, до початку повномасштабної війни проти рф, а також окремі проблеми судової практики у цій сфері [4]. Водночас комплексного дослідження саме правових позицій ВС у зазначеній сфері наразі не здійснено, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у проведені комплексного аналізу правових позицій Верховного Суду у справах щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, а також визначення основних тенденцій їх формування та впливу на розвиток судової практики і правозастосування у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування правових позицій ВС розпочалося після початку проведення антитерористичної операції відповідно до указу Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 «Про рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року» «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» [5]. Під час проведення антитерористичної операції, а згодом операції Об'єднаних сил, території, на яких здійснювалися відповідні заходи, зазнали значних руйнувань, що спричинило масштабні негативні наслідки для населення та зумовило звернення постраждалих осіб до суду з метою захисту своїх прав і отримання відшкодування за завдану матеріальну та моральну шкоду.

Водночас слід зауважити, що позови подавалися як до держави Україна та інших суб'єктів, уповноважених на здійснення боротьби з тероризмом відповідно до Закону України від 20 березня 2003 року № 638-IV «Про боротьбу з тероризмом» [6], так і до рф та її органів. Спочатку підставою для таких звернень була стаття 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», якою передбачалося право фізичних і юридичних осіб на відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом, за рахунок Державного бюджету України з подальшим стягненням суми такого відшкодування з осіб, якими заподіяно шкоду [6]. Надалі, з прийняттям Закону України від 18 січня 2018 року № 2268-VIII «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», у статті 2 було визначено, що відповідальність за матеріальну чи нематеріальну шкоду,

завдану Україні внаслідок збройної агресії рф, покладається на рф відповідно до принципів і норм міжнародного права [7]. Крім того, позови про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, у тому числі про відшкодування шкоди, завданої внаслідок обмеження у здійсненні права власності на нерухоме майно, його знищення чи пошкодження, у зв'язку зі збройною агресією рф, збройним конфліктом, тимчасовою окупацією території України, а також надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру, можуть пред'являтися також за місцем проживання або перебування позивача [8].

Однією з перших правових позицій, сформованих у цій категорії справ, стала позиція щодо належних і допустимих доказів розміру шкоди, завданої нерухомому майну внаслідок антитерористичної операції, викладена в постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 25.04.2018 у справі № 227/6023/15-ц. У цій справі позивач звернувся до суду з вимогою про відшкодування матеріальної шкоди, завданої пошкодженням житлового будинку, обґрунтовуючи свої вимоги звітом про оцінку розміру збитків, завданих нерухомому майну, з долученням фотоматеріалів. Суд дійшов висновку, що належним доказом розміру шкоди у таких справах є акт обстеження пошкодженого або знищеного майна, складений відповідно до вимог нормативно-правових актів, прийнятих на виконання рішень Кабінету Міністрів України, які регулюють порядок фіксації наслідків проведення антитерористичної операції. Водночас поданий позивачем звіт про оцінку розміру збитків, завданих нерухомому майну, складений без огляду об'єкта незавершеного будівництва та з долученням фотоматеріалів, не містив жодного доказу наявності об'єкта незавершеного будівництва (матеріалів) саме на земельній ділянці, яка належить позивачеві [9].

Одним із важливих питань, що виникали під час розгляду цієї категорії справ, була необхідність визначення підстав та обсягу відповідальності держави. Так, зокрема, у постанові від 04.09.2019 у справі № 265/6582/16-ц Велика Палата ВС сформувала правову позицію, відповідно до якої відшкодування шкоди, передбачене ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», не створює легітимного очікування її отримання від держави за відсутності спеціального закону, який регулює відповідний механізм. Водночас Суд наголосив на змісті позитивних і негативних обов'язків держави за статтею 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підкресливши право особи вимагати компенсації за невиконання державою її позитивних обов'язків щодо захисту права власності навіть за відсутності спеціального законодавчого регулювання [10]. Розвиваючи цей підхід, у постанові від 15.01.2020 у справі № 646/5066/17 Друга судова палата Касаційного цивільного суду у складі ВС зазначила, що «…відсутність у законодавстві України відповідних приписів щодо відшкодування власникові шкоди, заподіяної його об'єкту нежитлової нерухомості терористичним актом, не перешкоджає особі, яка вважає, що стосовно її права власності на таке майно певний позитивний обов'язок не був виконаний, вимагати від держави компенсації за це невиконання на підставі статті 1 Першого протоколу до Конвенції» [11].

Зазначені правові позиції стали підґрунтям для формування судової практики щодо присудження грошової компенсації за порушення державою позитивних обов'язків у сфері захисту права власності. При цьому розмір такої компенсації визначався індивідуально з урахуванням обставин кожної справи. Зокрема, у постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 18.03.2020 у справі № 757/54411/16-ц розмір відшкодування було визначено у сумі 20 тис. грн та 40 тис. грн [12], а у постанові Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08.09.2021 у справі № 757/54567/16-ц – 100 тис. грн [13].

Ця практика зазнала змін після прийняття Закону України від 23.02.2023 № 2923-IX «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного

внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [14]. Саме цим Законом було врегульовано порядок звернення фізичних осіб – громадян України за отриманням компенсації за пошкоджені або знищені окремі об'єкти нерухомого майна. Зокрема, Перша судова палата Касаційного цивільного суду у складі ВС в постанові від 05.03.2025 у справі № 757/13711/22-ц дійшла висновку, що прийняття Закону № 2923-IX, яким визначено правові та організаційні засади надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, а також перелік її отримувачів, дає підстави вважати, що держава Україна в особі Кабінету Міністрів України реалізувала свій позитивний матеріальний обов'язок щодо визначення правил, спрямованих на відновлення прав осіб, які постраждали, зокрема, внаслідок загибелі цивільних осіб і пошкодження майна через збройну агресію рф [15].

Водночас у справах щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, у яких відповідачем визначалося рф, було сформовано правові позиції про відмову в задоволенні позовних вимог. Зокрема, у постановах Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 13.05.2020 у справі № 711/17/19 та від 03.06.2020 у справі № 357/13182/18 суд дійшов висновку, що рф може бути відповідачем у судах України «… тільки з її явно вираженої або мовчазної згоди, висловленої через уповноважених на це осіб», тобто лише за умови надання нею згоди на участь у судовому процесі як відповідача [16; 17]. Така позиція ґрунтувалася на загальновизнаному принципі судового імунітету держави (лат. par in parem non habet imperium), закріпленому, зокрема, у Європейській конвенції про імунітет держав (1972) [18] та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004) [19], якими передбачено імунітет держави та її власності від юрисдикції судів іншої держави. Це знайшло своє відображення і в ст. 79 Закону України від 23.06.2005 № 2709-IV «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої пред'явлення позову до іноземної держави, залучення її до участі у справі як відповідача або третьої особи допускаються лише за згодою компетентних органів відповідної держави [20].

Із початком повномасштабного вторгнення рф в Україну питання судового імунітету держави-агресора та визначення її належним відповідачем у спорах про відшкодування шкоди набуло особливої актуальності й стало підставою для формування нової правової позиції ВС. У цих умовах ВС переосмислив підходи до застосування інституту судового імунітету рф, визначивши можливість українських судів розглядати спори за позовами осіб до рф про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. Так, зокрема, у постанові Касаційного цивільного суду у складі ВС від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19 суд дійшов висновку про відсутність у рф судового імунітету у справах про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, оскільки рф діяла «… не у межах свого суверенного права на самооборону, навпаки віроломно порушила усі суверенні права України, діючи на її території, а тому безумовно надалі не користується у такій категорії справ своїм судовим імунітетом», а отже, суди можуть не застосовувати імунітет цієї держави та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі внаслідок збройної агресії рф, за позовом, поданим безпосередньо до цієї іноземної держави [21]. Розвиваючи цей підхід, у постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц суд зазначив, що «… підтримання юрисдикційного імунітету рф позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних прав» [22]. Таким чином, починаючи з 2022 року, у справах, де відповідачем виступала рф або її органи, національні суди сформували практику задоволення позовних вимог та ухвалення рішень про стягнення матеріальної і моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії.

Подальший розвиток правової позиції щодо участі держави-агресора як відповідача у справах про відшкодування шкоди знайшов відображення у висновку, сформульованому в

постанові Касаційного господарського суду у складі ВС від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23, в якій уточнено підхід до визначення такого відповідача. Зокрема, суд зазначив, що стороною у спорах про відшкодування шкоди, завданої діями держави або іноземної держави, є відповідна держава як суб'єкт цивільних правовідносин, яка бере участь у процесі, як правило, в особі органу державної влади, якого позивач визначає порушником своїх прав. Отже, держава Україна, як і іноземна держава, бере участь у справах про відшкодування шкоди, завданої державою (іноземною державою), як відповідач через відповідні органи державної влади, зазвичай через орган, діями якого завдано шкоду [23].

Водночас еволюція судової практики охопила й питання розмежування механізмів компенсації за житло, зруйноване внаслідок збройної агресії, до та після 24.02.2022. Так, у постанові від 02.07.2025 у справі № 202/3809/22 Касаційний цивільний суд у складі ВС дійшов висновку, що грошова компенсація за житло, зруйноване до 24.02.2022, виплачується в межах максимального розміру 300 000,00 грн, установленого Порядком надання та визначення розміру грошової допомоги постраждалим від надзвичайних ситуацій та розміру грошової компенсації постраждалим, житлові будинки (квартири) яких зруйновано внаслідок надзвичайної ситуації воєнного характеру, спричиненої збройною агресією рф, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 947. При цьому запровадження інших механізмів компенсації за пошкодження майна після 24.02.2022 не є дискримінацією, оскільки надання пільг і компенсацій окремим категоріям осіб у випадках, передбачених законом, не вважається дискримінацією згідно із законодавством [24].

Окрему увагу в судовій практиці ВС приділено й питанню суб'єктного складу отримувачів компенсації. У постанові від 25.04.2025 року у справі № 200/5556/23 суд дійшов висновку, що, враховуючи вимоги Закону України № 2923-IX, відповідно до яких отримувачами компенсації за пошкоджені або знищені об'єкти є фізичні особи – громадяни України, відсутність в іноземців права на отримання компенсації за шкоду, завдану їхньому нерухомому майну внаслідок збройної агресії рф, є законним, виправданим і пропорційним рішенням держави. При цьому Суд зазначив, що «…встановлені законом обмеження не є проявом дискримінації, а спрямовані на досягнення легітимної мети – забезпечення раціонального й ефективного використання державних ресурсів в умовах воєнного стану та соціально-економічних викликів» [25].

Наявність значної кількості рішень про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії рф проти України, зумовила необхідність вирішення питань, пов'язаних із виконанням таких судових рішень. Так, зокрема, особи почали звертатися до судів із позовами про відшкодування моральної шкоди, завданої тривалою бездіяльністю держави Україна в особі Міністерства юстиції України під час виконання рішень про стягнення коштів із рф, а також неініціюванням змін до чинного законодавства з метою забезпечення виконання таких рішень. У постанові Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 14 січня 2026 року у справі № 553/88/25 було сформульовано правову позицію, відповідно до якої «…відсутність відповідного закону щодо отримання відшкодування шкоди, присудженої за рішенням суду за рахунок майна держави-агресора, не створює законних очікувань на отримання від держави Україна відшкодування шкоди у разі неможливості виконання такого судового рішення на території України в ординарній процедурі». При цьому суд акцентував, що існування рішень про відшкодування шкоди з рф та відсутність національних механізмів їх виконання на території України не перешкоджають особам, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації, звернутися до Міжнародного реєстру збитків для України [26].

Висновки. Проведене дослідження свідчить, що формування правових позицій ВС у сфері відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, відбувалося поетапно й відображало еволюцію як національного законодавства, так і підходів судової практики.

Розпочавши з вирішення питань щодо належності та допустимості доказів у справах про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої внаслідок антитерористичної операції, ВС сформував правові позиції щодо підстав і меж відповідальності держави, її позитивних обов'язків у сфері захисту права власності, застосування інституту судового імунітету рф та

можливості українських судів розглядати спори за позовами осіб до рф про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, участі держави-агресора як відповідача у справах, розмежування механізмів компенсації за житло, зруйноване внаслідок збройної агресії, до та після 24.02.2022, а також визначення суб'єктного складу отримувачів компенсації та меж відповідальності держави Україна у разі неможливості виконання судових рішень про стягнення шкоди з держави-агресора.

Ці правові позиції стали основою для подальшого правозастосовної практики та формування єдиного підходу до вирішення цієї категорії спорів. Водночас подальший розвиток законодавства безпосередньо впливатиме на трансформацію судової практики й зумовлюватиме уточнення та деталізацію правових позицій ВС, оскільки у цій сфері й надалі залишається значна кількість невирішених і дискусійних питань, що потребують як нормативного врегулювання, так і подальшого наукового осмислення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Onishchenko N., Teremetskyi V., Bila V., Chechil Yu., Kostenko M. Judicial and extrajudicial proceedings to compensate for damages caused by armed conflicts: experience of Ukraine. Lex Humana. 2023. Vol. 15, No. 3. P. 522–537. URL: https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2663
2. Предместніков О. Г., Лещенко С. О., Ковташ В. Д. Компенсація за зруйноване житло: взаємодія «єВідновлення», судового захисту та страхових механізмів. Український політико-правовий дискурс. 2025. № 17. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.17802169
3. Попова С. О. Компенсація моральної шкоди, завданої збройною агресією, за загибель члена сім'ї: судова практика. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2025. № 4. Ч. 1. С. 412–417. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.63
4. Степанчук М. Р. Відшкодування та компенсація шкоди, завданої знищенням або пошкодженням нерухомості: еволюція законодавчого підходу в період АТО/ООС та окремі проблеми судової практики. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 12. С. 144–147. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/31
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» : указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/405/2014
6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 № 638-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/638-15
7. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2268-19
8. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15
9. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25.04.2018 у справі № 227/6023/15-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74021731
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04.09.2019 у справі № 265/6582/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86310215
11. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 15.01.2020 у справі № 646/5066/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053027
12. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.03.2020 у справі № 757/54411/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88667039

13. Постанова Другої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 08.09.2021 у справі № 757/54567/16-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99575081
14. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України : Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2923-20
15. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.03.2025 у справі № 757/13711/22-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125673562
16. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 03.06.2020 у справі № 357/13182/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89928706
17. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10.06.2019 у справі № 711/17/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82308521
18. European Convention on State Immunity. ETS No. 074. Basle, 16.V.1972. URL: https://rm.coe.int/16800730b1
19. United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property. General Assembly resolution 59/38 of 2 December 2004. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/4_1_2004_resolution.pdf
20. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15
21. Постанова Третьої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14.04.2022 у справі № 308/9708/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064
22. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 18.05.2022 у справі № 760/17232/20-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312
23. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 06.11.2023 у справі № 910/5699/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587
24. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 02.07.2025 у справі № 202/3809/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128626856
25. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 25.04.2025 у справі № 200/5556/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/126885224
26. Постанова Першої судової палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 14.01.2026 у справі № 553/88/25. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/133578770

Дата першого надходження рукопису до видання: 15.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9+347.1
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-93-99
https://orcid.org/0000-0002-4896-3178
Легеза Ю. О.,
професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
м. Дніпро, Україна

https://orcid.org/0000-0002-3047-6478
Пушкіна О. В.,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного, господарського та екологічного права,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, Україна

НУМІЗМАТИЧНА ПРОДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Анотація. *У статті досліджується нумізматична продукція Національного банку України як специфічний об'єкт цивільно-правових відносин. Обґрунтовано, що її правова природа є комплексною, оскільки вона поєднує ознаки майна, колекційної цінності, культурного об'єкта, а в окремих випадках – і законного платіжного засобу. Зазначено, що актуальність теми зумовлена недостатнім рівнем її розроблення у вітчизняній юридичній науці, де переважають історичні, економічні та культурологічні дослідження нумізматики, тоді як цивільно-правові аспекти залишаються малодослідженими. Проаналізовано нормативно-правові акти Національного банку України, якими визначаються поняття та види нумізматичної продукції. Встановлено, що до неї належать пам'ятні та інвестиційні монети України, пам'ятні банкноти, сувенірна продукція, сувенірні монети та інші вироби, що виготовляються Банкнотно-монетним двором НБУ. З'ясовано, що окремі види такої продукції мають подвійний правовий режим: формально можуть бути законним платіжним засобом, однак фактично функціонують як об'єкти цивільного обороту, предмети колекціонування чи інвестування. Особливу увагу приділено співвідношенню грошей і нумізматичної продукції як об'єктів цивільних прав. Доведено, що гроші мають універсальний платіжний характер і визначаються родовими ознаками, тоді як нумізматична продукція здебільшого є індивідуально визначеним майном, ринкова вартість якого залежить від тиражу, художнього оформлення, історичного значення та попиту колекціонерів. Підкреслено, що нумізматична продукція НБУ бере участь у цивільному обороті як предмет купівлі-продажу, дарування, спадкування та інших правочинів. Зроблено висновок, що нумізматична продукція Національного банку України є самостійним і специфічним об'єктом цивільно-правових відносин, який поєднує економічну, культурну, історичну та інвестиційну цінність. Її дослідження має важливе значення для вдосконалення цивільно-правового регулювання обігу таких об'єктів в Україні.*

Ключові слова: *цивільне-правове регулювання, цивільне право, нумізматична продукція, Національний банк України, правові норми, монетарна політика, ринкова інфраструктура, економічний розвиток, воєнний стан, інвестиції.*

LEGEZA YU., PUSHKINA O. NUMISMATIC PRODUCTS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE AS AN OBJECT OF CIVIL LEGAL RELATIONS

Abstract. *The article studies the numismatic products of the National Bank of Ukraine as a specific object of civil-legal relations. It is substantiated that its legal nature is complex, since it combines the features of property, collectible value, cultural object, and in some cases, legal tender. It is noted that the relevance of the topic is due to the insufficient level of its development in domestic legal science, where historical, economic and cultural studies of numismatics prevail, while civil-legal aspects remain poorly studied. The regulatory legal acts of the National Bank of Ukraine, which define the concepts and types of numismatic products, are analyzed. It is established that they include commemorative and investment coins of Ukraine, commemorative banknotes, souvenir products, souvenir coins and other products manufactured by the NBU Banknote and Mint. It was found that some types of such products have a dual legal regime: formally they can be legal tender, but in fact they function as objects of civil circulation, collectibles or investments. Special attention is paid to the relationship between money and numismatic products as objects of civil rights. It is proven that money has a universal payment nature and is determined by generic features, while numismatic products are mostly individually defined property, the market value of which depends on the circulation, artistic design, historical significance and demand of collectors. It is emphasized that numismatic products of the NBU participate in civil circulation as a subject of purchase and sale, donation, inheritance and other transactions. It is concluded that numismatic products of the National Bank of Ukraine are an independent and specific object of civil legal relations, which combines economic, cultural, historical and investment value. Her research is of great importance for improving the civil-legal regulation of the circulation of such objects in Ukraine.*

Keywords: *civil-legal regulation, civil law, numismatic products, National Bank of Ukraine, legal norms, monetary policy, market infrastructure, economic development, martial law, investments.*

Постановка проблеми. Проблематика визначення поняття нумізматичної продукції зумовлена багатозначністю самого терміна та різними підходами до його тлумачення. Складність полягає насамперед у широкому спектрі предметів, які можуть бути віднесені до нумізматичних виробів. До них належать монети, банкноти, медалі, жетони, поштові марки, а також різноманітні сувенірні предмети чи вироби, виготовлені з металу або інших матеріалів. Така різноманітність форм і видів ускладнює формування чіткого визначення того, які саме предмети слід вважати нумізматичною продукцією.

Додаткові труднощі виникають через подвійний характер призначення деяких виробів. Окремі предмети можуть одночасно виконувати функції колекційного об’єкта та мати практичне застосування. Наприклад, пам’ятні монети можуть перебувати в обігу як платіжний засіб, але водночас становлять інтерес для колекціонерів, що створює певні дискусії щодо їх класифікації як нумізматичної продукції.

Ще одним аспектом є проблема об’єктивної оцінки таких виробів. Цінність нумізматичних предметів значною мірою залежить від інтересів і уподобань колекціонерів, які можуть надавати перевагу різним історичним періодам, тематиці або художнім характеристикам продукції.

Крім того, розвиток сучасних технологій та використання нових матеріалів сприяють появі інноваційних форм нумізматичних виробів. Зокрема, мова може йти про електронні чи цифрові об’єкти, а також вироби, створені з використанням технологій блокчейну. Такі тенденції додатково ускладнюють визначення меж поняття нумізматичної продукції.

З огляду на зазначене, виникає необхідність формування чітких критеріїв і нормативних підходів до визначення нумізматичної продукції в різних правових та наукових контекстах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика нумізматики та дослідження нумізматичної продукції привертає значну увагу як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. У

науковій літературі нумізматика розглядається як міждисциплінарна галузь, що поєднує історичні, економічні, культурологічні та правові аспекти дослідження грошових знаків і пов'язаних з ними матеріальних артефактів. Значний внесок у розвиток теоретичних та методологічних засад нумізматики зробили зарубіжні дослідники. Зокрема, Марджорі Х. Ейкін, Джеймс К. Бард та Кевін Акін у своїх працях приділяли увагу методам нумізматичного аналізу, дослідженню монет, паперових грошей, медалей та інших предметів, що становлять інтерес для колекціонерів і дослідників. Їхні роботи спрямовані на вдосконалення методів ідентифікації, класифікації та історичного аналізу нумізматичних об'єктів, що дозволяє глибше досліджувати економічні та культурні процеси різних історичних періодів.

Важливе місце у вивченні нумізматики займають дослідження, присвячені історії грошового обігу, монетним системам та розвитку карбування монет у різні історичні епохи. У межах таких досліджень нумізматичні пам'ятки розглядаються як важливі історичні джерела, які дозволяють відтворювати торговельні зв'язки, економічні процеси та політичні відносини між державами. Монети та інші грошові знаки часто виступають важливими свідченнями розвитку державності, культури та економіки суспільства.

В українській науковій традиції питання нумізматики також активно досліджуються. Значний внесок у вивчення історії та розвитку нумізматики на території України зробили такі дослідники, як В. Орлик [1], С. Кулешок та М. Шатайло [2]. У своїх роботах вони аналізують генезис нумізматичних досліджень в Україні, етапи становлення національної нумізматичної науки та особливості розвитку грошового обігу на різних історичних етапах. Особлива увага приділяється дослідженню монетних знахідок, скарбів, а також матеріалів музейних колекцій та археологічних досліджень. Науковці зазначають, що в сучасних умовах нумізматичні дослідження здійснюються із застосуванням різноманітних джерел, зокрема архівних матеріалів, музейних фондів, археологічних знахідок та каталогів монет. Такі джерела дають змогу не лише встановлювати походження окремих монетних типів, але й аналізувати економічні зв'язки між регіонами, особливості грошового обігу та розвиток торговельних відносин [3].

Водночас, у сучасній юридичній науці питання правового регулювання випуску та обігу нумізматичної продукції, зокрема продукції Національного банку України, досліджені недостатньо. Більшість наукових праць зосереджені переважно на історичних, археологічних або культурологічних аспектах нумізматики, тоді як адміністративно-правові механізми регулювання випуску, реалізації та обігу нумізматичної продукції залишаються малодослідженими.

У зв'язку з цим актуальним є подальше дослідження поняття нумізматичної продукції, її видів та правового регулювання діяльності Національного банку України у сфері виготовлення та реалізації таких виробів.

Метою наукової статті є дослідження сутності поняття нумізматичної продукції Національного банку України, визначення її характерних ознак та класифікації основних видів як об'єкту цивільно-правових відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття нумізматичної продукції Національного банку України визначається низкою нормативно-правових актів. Зокрема, відповідно до постанови Правління Національного банку України «Про затвердження Правил реалізації нумізматичної продукції Національного банку України засобами вебсайту» від 16 листопада 2020 року №146 [4] та Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України і сувенірної продукції від 30 травня 2012 року №213 [5], до нумізматичної продукції належать:

пам'ятні монети України, виготовлені з дорогоцінних або недорогоцінних металів;

інвестиційні монети України;

пам'ятні банкноти;

сувенірна продукція з дорогоцінних і недорогоцінних металів;

інші вироби, що виготовляються Банкнотно-монетним двором Національного банку України.

До сувенірної продукції можуть належати різноманітні вироби з використанням обігових або розмінних монет, банкнот національної валюти, а також предмети, що не виконують функцій платіжного засобу. Серед них – медалі, сувенірні монети, вироби в спеціальній упаковці, нерозрізані аркуші банкнот та інші колекційні предмети.

Водночас варто зазначити, що перелік нумізматичної продукції, визначений різними нормативними актами Національного банку України, певною мірою відрізняється. Найбільш повний перелік міститься саме у Правилах реалізації нумізматичної продукції через офіційний вебсайт НБУ.

Згідно з цими правилами до основних видів нумізматичної продукції належать:

1. Пам'ятні монети України - це монети з дорогоцінних або недорогоцінних металів, виготовлені із застосуванням спеціальних технологій карбування, що забезпечують високий рівень якості. Вони випускаються обмеженими тиражами та присвячуються важливим історичним подіям, ювілейним датам, визначним особистостям або темам суспільного життя. Станом на 15 листопада 2025 року відповідно до плану випуску пам'ятних та інвестиційних монет України Національний банк України передбачив випуск низки нових пам'ятних монет різної тематики, присвячених історичним подіям, видатним особистостям, культурній спадщині та сучасним суспільним процесам. Зокрема, у 2025 році було заплановано випуск монет, присвячених таким темам, як «Опішнянська кераміка», «130 років від дня народження Василя Вишиваного», «150 років від дня народження Олександра Кошиця», «Українська бавовна. БПЛА "Vampire"», а також іншим важливим подіям і явищам суспільного життя [6]. Пам'ятні монети нерідко використовуються як подарункові або представницькі вироби, адже вони мають значну художню цінність і можуть виступати символічними відзнаками під час урочистих подій, ювілеїв чи відкриття важливих об'єктів;

2. Інвестиційні монети України - це монети, виготовлені з дорогоцінних металів високої проби (для золота – 999,9; срібла – 999,9; платини – 999,5), основним призначенням яких є інвестування та накопичення;

3. Пам'ятні банкноти. До цієї категорії належать банкноти національної валюти України, що випускаються спеціальними тиражами з нагоди визначних подій або державних свят. Іноді вони створюються на основі банкнот чинного номінального ряду, але доповнюються новими елементами дизайну;

4. Сувенірна продукція, до якої належать вироби як із дорогоцінних, так і з недорогоцінних металів, які можуть містити монети або банкноти національної валюти або бути виготовлені без них. Такі вироби не виконують функцій платіжного засобу і призначені переважно для колекціонування або сувенірного використання.

5. Сувенірні монети як кремий різновид пам'ятних монет, які можуть повторювати дизайн і розміри обігових монет України або мати інші технічні характеристики та форму. Вони також випускаються обмеженими тиражами [4].

Розглянуті види нумізматичної продукції Національного банку України дають підстави для аналізу її правової природи як об'єкта цивільно-правових відносин. У межах цивільного права об'єктами правовідносин виступають матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають, змінюються або припиняються права та обов'язки суб'єктів. Відповідно до положень Цивільного кодексу України до таких об'єктів належать речі, гроші, цінні папери, інше майно, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної діяльності тощо [4].

У цьому контексті нумізматична продукція Національного банку України може розглядатися як різновид майна, що має матеріальну форму та може перебувати у власності фізичних і юридичних осіб. Така продукція виступає предметом цивільного обороту, оскільки

може бути об'єктом різних цивільно-правових угод, зокрема договорів купівлі-продажу, дарування, міни, спадкування або інших правочинів. Відповідно, її правовий статус у системі об'єктів цивільних прав значною мірою визначається її економічним змістом, функціональним призначенням та правовим режимом.

Важливим аспектом дослідження є співвідношення нумізматичної продукції та грошей як об'єктів цивільно-правових відносин. Гроші, відповідно до положень статті 192 Цивільного кодексу України, є законним платіжним засобом на території України та виконують функції міри вартості, засобу обігу, платежу та накопичення. Вони мають універсальний характер та використовуються для виконання грошових зобов'язань між суб'єктами цивільних правовідносин.

Разом із тим окремі види нумізматичної продукції, зокрема пам'ятні та інвестиційні монети України, формально мають статус законного платіжного засобу, що означає, що вони можуть використовуватися у грошовому обігу за номінальною вартістю. Проте на практиці такі монети майже не використовуються для здійснення розрахунків, оскільки їх ринкова вартість зазвичай перевищує номінал, що обумовлено обмеженим тиражем, використанням дорогоцінних металів, високим рівнем художнього оформлення та їх колекційною цінністю.

Таким чином, пам'ятні та інвестиційні монети поєднують у собі ознаки як грошей, так і спеціального виду майна, що має інвестиційну та колекційну цінність. У цивільному обороті вони здебільшого виступають не як засіб платежу, а як предмет купівлі-продажу або об'єкт інвестування. Саме тому їх правовий режим у цивільно-правових відносинах значною мірою наближається до режиму звичайних речей.

Ще більш виразно ця особливість проявляється щодо сувенірної продукції та пам'ятних банкнот, які взагалі не виконують функцій платіжного засобу. Такі об'єкти створюються передусім з колекційною або культурною метою і не призначені для участі у грошовому обігу. У цьому випадку нумізматична продукція виступає індивідуально визначеною річчю, яка може мати унікальні характеристики, зокрема рік випуску, обмежений тираж, художній дизайн або спеціальну упаковку.

Особливістю нумізматичної продукції як об'єкта цивільно-правових відносин є також її ринкова вартість, яка не завжди співпадає з номінальною ціною або первісною вартістю реалізації. На відміну від грошей, які є родовими речами та мають фіксований номінал, нумізматичні вироби можуть мати значно вищу ринкову ціну залежно від їх рідкісності, художньої цінності, попиту серед колекціонерів або історичного значення.

Крім економічної функції, нумізматична продукція НБУ виконує також культурну та символічну роль. Вона часто відображає важливі історичні події, видатних діячів, національні традиції та культурні досягнення України. Саме тому така продукція може розглядатися не лише як майновий об'єкт цивільного обороту, але й як елемент культурної спадщини та засіб формування національної ідентичності [5; 7].

Важливою особливістю є також те, що випуск та реалізація нумізматичної продукції здійснюються виключно Національним банком України або уповноваженими ним суб'єктами. Це зумовлює існування спеціального правового режиму виготовлення, обігу та реалізації такої продукції, який визначається нормативно-правовими актами НБУ. Водночас після придбання нумізматичної продукції вона переходить у приватну власність особи та може вільно брати участь у цивільному обороті.

Отже, нумізматична продукція Національного банку України займає особливе місце у системі об'єктів цивільного права. З одного боку, окремі її види мають ознаки грошей і формально можуть виконувати функції платіжного засобу. З іншого боку, більшість таких виробів фактично виступає специфічним видом майна, що має колекційну, інвестиційну або

культурну цінність. Саме поєднання цих характеристик зумовлює особливості її правового режиму та участі у цивільно-правових відносинах.

Таким чином, нумізматична продукція Національного банку України є самостійним і специфічним об'єктом цивільно-правових відносин, який поєднує у собі ознаки грошових знаків та матеріальних речей, що мають історичну, культурну та економічну цінність [8; 9; 10; 11]. Отже, дослідження має важливе значення для подальшого розвитку цивільно-правового регулювання обігу таких об'єктів та формування ефективного нумізматичного ринку в Україні.

Висновки. Отже, нумізматична продукція Національного банку України є важливою складовою культурної, історичної та економічної спадщини держави. Вона поєднує в собі ознаки матеріального об'єкта цивільних прав і водночас виступає інструментом збереження та популяризації національної історії, культури й традицій. Випуск пам'ятних та інвестиційних монет, пам'ятних банкнот і сувенірної продукції сприяє відображенню значущих подій суспільного життя, увічненню видатних особистостей та формуванню позитивного іміджу України як на національному, так і на міжнародному рівні.

З цивільно-правової точки зору нумізматична продукція Національного банку України може розглядатися як специфічний об'єкт цивільних прав, що має матеріальну форму та може бути предметом різноманітних цивільно-правових правочинів. Така продукція може перебувати у власності фізичних та юридичних осіб, бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, спадкування або інших майнових відносин. Водночас окремі її види, зокрема пам'ятні та інвестиційні монети, поєднують у собі ознаки грошових знаків і колекційних предметів, що зумовлює особливості їх правового режиму у цивільному обороті.

Крім того, нумізматична продукція виступає важливим елементом іміджевої та брендингової діяльності Національного банку України, сприяючи формуванню позитивного сприйняття держави та її фінансових інституцій. Вона також може виступати об'єктом колекціонування, інвестування та засобом вираження національно-патріотичної ідентичності громадян.

Таким чином, нумізматична продукція Національного банку України має не лише матеріальну або інвестиційну цінність, але й значний культурний, історичний та суспільний вплив. Її дослідження як об'єкта цивільно-правових відносин має важливе значення для подальшого вдосконалення правового регулювання обігу таких об'єктів, розвитку нумізматичного ринку та забезпечення ефективного функціонування цивільного обороту в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Orlyk M. On the history of money Circulation in the territory of New Serbia and Elisavetgrad province (1750-1780S, XVIII century). Pieniadz i systemy monetarne wspolne dziedzictwo Europy. Studia I Materialy, Augustow, Warszawa, 2012. P. 247–249.
2. Шатайло М. Середньовічна нумізматика в Україні: історія дослідження. Український нумізматичний щорічник. Вип. 6. Кропивницький. Київ –Переяслав, 2022. С. 285-310
3. Сустрєтов А. Монети в грошовому обігу на українських землях у дореформенний період (кінець XVIII – середина XIX ст.) : історіографія. Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки. 2019. №43. С. 142-152
4. Про затвердження правил реалізації нумізматичної продукції Національного банку України засобами вебсайту: Постанова правління Національного банку України від 16.11.2020 р. № 146. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0146500-20#Text
5. Про затвердження Інструкції про організацію виготовлення, випуску в обіг і реалізації пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції: Постанова правління Національного банку України від 30.05.2012 № 213. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1044-12#Text

6. План випуску пам’ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції на 2025 рік. URL.: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Plan_issue_com_coins_souv_prod_2025.pdf
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL.:zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15
8. Парган Н. Нумізматична продукція Національного банку України, випущена під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації: роль у просуванні українського історичного наративу. Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки». 2025. № 2. С. 68-72
9. Д’яконова І. Історичні аспекти розвитку банківської системи України. Економіка промисловості. 2008. №2. С. 10–18
10. Даниленко О. В. Гроші як об’єкт речових прав. Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Вип. 6. Т.1. С. 68 – 72.
11. Leheza Y. Methods of public governance: administrative and legal aspect. Law. State. Technology. 2021. № 2. P. 25–30. URL: https://doi.org/10.32782/lst/2021-2-3

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 347.6
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-100-110
https://orcid.org/0000-0002-0974-4714
Луцик В. В.,
проректор з наукової роботи Державного податкового університету,
кандидат юридичних наук, доцент
м. Ірпінь, Україна

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ

Анотація. *В умовах зростання кількості сімейних спорів, зумовлених як соціально-економічними чинниками, так і наслідками воєнного стану, питання визначення місця проживання дитини набуває особливої практичної значущості. Відповідно до частини 1 статті 29 Цивільного кодексу України, місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово. Одночасно, визначення місця проживання дитини може мати два взаємопов'язані, але різні аспекти — персональний (з ким дитина проживає) і територіальний (де саме проживає). Аналіз норм Сімейного кодексу України та Цивільного кодексу України про визначення місця проживання дитини свідчить про те, що закон застосовує персональний підхід, тобто вирішується питання про проживання дитини з матір'ю чи з батьком. Одночасно, Верховний Суд в одній із постанов зазначає, що місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою. Визначення місця проживання малолітньої дитини за конкретною адресою унеможливлює маніпуляції з боку того з батьків, з ким буде проживати дитина, зокрема проживати де завгодно, унаслідок чого батько дитини не буде мати змоги брати участь у її вихованні. Видається доцільним визначати місце проживання дитини з матір'ю чи з батьком без визначення конкретної адреси. Таким чином, мати чи батько може змінити місце проживання без необхідності повторного звернення до суду і відповідно це не обмежує права на вибір безпечного місця проживання, що стає особливо актуальним під час воєнного стану. Одночасно, якщо один з батьків у позовних вимогах зазначає про проживання з ним за конкретною адресою або у випадках укладення між батьками мирової угоди, у якій зазначається місце проживання за конкретною адресою, такий спосіб визначення місця проживання дитини також є законним. Конкретна адреса може бути вказана у договорі про визначення місця проживання дитини.*

За результатами дослідження проблемних питань правового регулювання визначення місця проживання дитини було вироблено авторський підхід щодо їх вирішення.

Ключові слова: *дитина, місце проживання, батьки, закон, житло, договір.*

LUTSYK V.THE PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE.

Abstract*. With the growing number of family disputes caused by both socio-economic factors and the consequences of martial law, the issue of determining a child's place of residence has become particularly important in practical terms. According to the Part 1 of the Article 29 of the Civil Code of Ukraine, the place of residence of a natural person is the dwelling in which they live permanently or temporarily. At the same time, determining a child's place of residence can have two interrelated but different aspects — personal (with whom the child lives) and territorial (where exactly the child lives).*

The analysis of the provisions of the Family Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine on determining a child's place of residence has shown that the law applies a personal approach, i.e. the question of whether the child lives with the mother or father is decided. At the same time, the Supreme Court stated in one of its rulings that the place of residence of a minor child with one of the parents is determined either by the place of residence of the mother or father, or by a specific address. Determining the place of residence of a minor child at a specific address makes it impossible for the parent with whom the child will live to manipulate the situation, in particular to live anywhere they want, as a result of which the child's father will not be able to participate in their upbringing. It seems appropriate to determine the place of residence of the child with the mother or father without specifying a specific address. This way, the mum or dad can change where they live without having to go back to court, and it doesn't limit their right to choose a safe place to live, which is especially important during martial law. At the same time, if one of the parents specifies in the claim that the child should live with them at a specific address, or in cases where the parents have concluded a settlement agreement specifying a specific address as the place of residence, this method of determining the child's place of residence is also legal. The specific address may be specified in the contract on the determination of the child's place of residence.

Based on the results of the study of problematic issues of legal regulation of determining the place of residence of a child, the author's approach to their solution has been developed.

Key words: *child, place of residence, parents, law, housing, contract.*

Постановка проблеми. В умовах зростання кількості сімейних спорів, зумовлених як соціально-економічними чинниками, так і наслідками воєнного стану, питання визначення місця проживання дитини набуває особливої практичної значущості. Відповідно до ч.1 ст. 29 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово [1]. Одночасно, визначення місця проживання дитини може мати два взаємопов’язані, але різні аспекти — персональний (з ким дитина проживає) і територіальний (де саме проживає). Аналіз норм Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2] та ЦК України про визначення місця проживання дитини свідчить про те, що закон застосовує персональний підхід, тобто вирішується питання про проживання дитини з матір’ю чи з батьком. Одночасно, Верховний Суд (далі – ВС) у постанові зазначає, що місце проживання малолітньої дитини з одним із батьків визначається або за місцем проживання матері чи батька, або за конкретною адресою. Визначення місця проживання малолітньої дитини за конкретною адресою унеможливлює маніпуляції з боку того з батьків, з ким буде проживати дитина, зокрема проживати де завгодно, унаслідок чого батько дитини не буде мати змоги брати участь у її вихованні. Видається доцільним визначати місце проживання дитини з матір’ю чи з батьком без визначення конкретної адреси. Таким чином, мати чи батько може змінити місце проживання без необхідності повторного звернення до суду і відповідно це не обмежує права на вибір безпечного місця проживання, що стає особливо актуальним під час воєнного стану. Одночасно, якщо один з батьків у позовних вимогах зазначає про проживання з ним за конкретною адресою або у випадках укладення між батьками мирової угоди, у якій зазначається місце проживання за конкретною адресою, такий спосіб визначення місця проживання дитини також є законним. Конкретна адреса може бути вказана у договорі про визначення місця проживання дитини. Таким чином, питання дослідження проблем правового регулювання визначення місця проживання дитини станом на сьогодні є важливими та актуальними.

Стан опрацювання проблематики. Теоретичні аспекти проблем правового регулювання визначення місця проживанння дитини, досліджувалися у працях І. Жилінкової, Л. Красицької, О. Кучеренка, О. Розгон та інших вчених. Водночас, такі, особливо в умовах воєнного стану, потребують подальшого аналізу.

Метою статті є дослідження проблемних питань правового регулювання визначення місця проживання дитини та вироблення авторського підходу щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. СК України та ЦК України застосовують віковий критерій щодо вирішення питання про визначення місця проживання дитини.

1. Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків (ч.1 ст. 160 СК України). Відповідно, ЦК України у ч.4 ст. 29 передбачає, що місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає.

2. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини (ч.2 ст. 160 СК України). Згідно ч.3 ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна.

3. Відповідно до ч. 2 ст. 29 ЦК України, фізична особа, яка досягла чотирнадцяти років, вільно обирає собі місце проживання, за винятком обмежень, які встановлюються законом. Натомість, СК України передбачає, якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою (ч.3 ст. 160 СК України). Відповідно до ч.2,3 ст. 7 ЗУ «Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні», дитина віком від 14 до 18 років самостійно декларує місце свого проживання за місцем проживання її батьків або інших законних представників чи одного з них без надання згоди такими особами [3]. Дитина віком від 14 до 18 років самостійно декларує місце свого проживання за адресою іншого житла, ніж зареєстроване або задекларованe місце проживання її батьків або інших законних представників, за згодою батьків або інших законних представників чи одного з них, крім випадку, вставновленого цитованим законом.

Положення СК України суперечить як вказаним нормам ЦК України, так і Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні», згідно якого вільний вибір місця проживання чи перебування - право громадянина України, а також іноземця та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, на вибір адміністративно-територіальної одиниці, де вони хочуть проживати чи перебувати (ст. 3) [4]. Тобто дитина має право обирати не тільки між місцем проживання батьків. Наприклад, дитина може вирішити, що її інтересам відповідає проживання з бабусею або повнолітнім братом чи сестрою, які проживають у межах іншої територіальної одиниці, ніж дитина, її батько, мати [5, с. 479]. У юридичній літературі є також інша позиція про те, що свобода вибору місця проживання фізичної особи у віці від 14 до 16 років є обмеженою, самостійно ж дитина з 16 років може обирати не тільки між місцем проживання батьків, а й місцем проживання інших родичів відповідно до ст. 13 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [6, с. 204-214].

Слід акцентувати також увагу на тому, що дитина як член сім'ї власника житла має право на користування цим житлом відповідно до ч.2 ст. 405 ЦК України. Однак батьки не вправі вирішувати питання про визначення її місця проживання, укладаючи при цьому договір або звертатися до органу опіки та піклування чи суду. Касаційний цивільний суд у складі ВС зазначив, що законом не передбачено можливості визначення місця проживання дитини, яка досягла 14 років, з одним із батьків. ВС відхилив аргументи касаційної скарги про те, що позивач у будь-який момент може бути призваний на військову службу й дитина залишиться без батьківського піклування, оскільки позивач не вказував цього як підставу позову [7]. У разі, якщо для реалізації

окремих права необхідне підтвердження, що дитина у віці від 14 до 18 років проживає з одним з батьків, видається доцільним звертатися до суду з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в порядку окремого провадження відповідно до розділу 4 Цивільного процесуального кодексу України.

Місце проживання дитини у віці до 14 років може визначатися кількома способами:

1. На підставі договору між батьками, якщо дитина не досягла 10 років, або договором між батьками та дитиною, яка досягла 10 років. СК України та ЦК України не передбачає загальних вимог щодо певної форми договору. Слід зазначити, що СК України передбачає письмову форму договору, в якому визначається, з ким із батьків проживатимуть діти, у разі, коли подружжя, яке має спільних дітей, подає до суду заяву про розірвання шлюбу у порядку окремого провадження відповідно до ст. 109 СК України. У науковій літературі обґрунтовується доцільність оформлення договору про визначення місця проживання дитини в письмовій формі [8, с. 628]. У ч.4 ст. 157 СК України передбачено, що батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Послідовним вбачається передбачити для договору про визначення місця проживання дитини письмову форму з нотаріальним посвідчення.

2. Рішенням органу опіки та піклування або судовим рішенням. Якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом (ч. 1 ст. 161 СК України, Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов’язаної з захистом прав дитини, затверджений Постановою КМУ від 24.09.2008 р. [9]). Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, якщо протягом 10 днів від часу його винесення особа не звернулася за захистом своїх прав або інтересів до суду, крім випадку, передбаченого с.2 ст. 170 цього Кодексу (відібрання дитини) (ч.2. ст. 19 СК України). Однак варто підкреслити, що звернення за захистом до органу опіки та піклування не позбавляє особу права на звернення до суду. У разі звернення з позовом до суду орган опіки та піклування припиняє розгляд поданої йому заяви (ч.3 ст. 19 СК України). Рішення, прийняте зазначеними органами щодо захисту цивільних прав та інтересів, не є перешкодою для звернення за їх захистом до суду (ч.3 ст. 17 ЦК України, постанова ВС від 5 червня 2020 року у справі № 463/6062/17 [10]). При цьому, оскарження рішення органу опіки та піклування, яким визначено місце проживання дитини, є неналежним способом захисту, оскільки позивач може звернутися за вирішенням спору про визначення місця проживання дитини безпосередньо до суду, який відповідно до ст. 159 СК України може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору (постанова ВС 09 червня 2021 року, справа № 370/408/19, провадження № 61-15434св20 [11]). Також, оскарження рішення органу опіки щодо місця проживання дитини, коли є відповідний спір у суді, порушує принцип процесуальної економії (ця ж постанова ВС).

Важливим є також дослідження обставин, які орган опіки та піклування чи суд бере до уваги при вирішенні питання про визначення місця проживання дитини.

Відповідно до ст. 3 Конвенції про права дитини, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [12]. У ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» зазначено, що забезпечення найкращих інтересів дитини - дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров’я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [13].

Відповідно до ч.1 ст. 161 СК України, обставини, які враховуються при визначенні місця проживання дитини: ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я, інші обставини, що мають істотне значення. Не можна передати дитину з тим з батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спитними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвиткові дитини. У ч. 4 ст. 22 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» зазначено, що під час розгляду судом та/або органом опіки та піклування спорів щодо визначення місця проживання дитини, обов'язково беруться до уваги факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності. [14]. Така обставина є істотною при ухваленні рішення, оскільки прямо впливає на безпеку та найкращі інтереси дитини. Цей підхід підтверджується і судовою практикою. Так, у постанові ВС від 22 червня 2022 року у справі № 757/33742/19-ц наголошено, що факт учинення одним із батьків домашнього насильства є вагомим аргументом при вирішенні питання щодо визначення місця проживання дитини та може бути підставою для обмеження участі такого з батьків у вихованні [15].

Щодо визначення місця проживання дитини в умовах воєнного стану, сам по собі факт запровадження воєнного стану не є достатньою підставою для визначення місця проживання дитини з одним із батьків, зокрема з тим, хто перебуває за межами України (постанова ВС від 22.03.2023 у справі № 757/13688/21-ц) [16]. У випадках, коли через загрозу життю та здоров'ю дитини один із батьків разом із нею виїжджає за кордон та забезпечує стабільне та безпечне середовище, суди визнають за доцільне визначення місця проживання дитини саме з цим з батьків (постанова ВС від 09.02.2023 у справі № 753/572/20 [17]; постанова ВС від 14.06.2023 у справі № 760/31518/21 [18]). Посилання іншого з батьків на потенційне повернення дитини після поліпшення ситуації в Україні не є переконливими, оскільки неможливо наперед оцінити, з ким із батьків дитині буде краще в невизначеному майбутньому.

При визначенні якнайкращих інтересів дитини, гарантується рівність батьків при встановленні місця проживання дитини, відсутні переваги для матері. Велика Палата Верховного Суду зазначила, що під забороною розлучення дитини зі своєю матір'ю в контексті Декларації прав дитини 1959 року слід розуміти не обов'язковість спільного проживання матері та дитини, а право на їх спілкування, турботу з боку матері та забезпечення з боку обох батьків, у тому числі й матері, прав та інтересів дитини, передбачених цією Декларацією та Конвенцією про права дитини 1989 року (постанова Великої Палати ВС від 17 жовтня 2018 року у справі № 402/428/16-ц) [19]. Коли батьки перебувають у рівних умовах, мають однакове ставлення до своїх батьківських обов'язків та в разі однакової прихильності дитини до обох батьків, місце проживання дитини має бути визначено з тим із батьків, з яким створено більш сприятливі умови для проживання дитини, враховувати сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо (постанова ВС від 21.11.2023 у справі № 753/15815/20 [20]).

Європейський суд з прав людини зауважує, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (Мамчур проти України, № 10383/09, ЄСПЛ від 16 липня 2015 року [21]).

Щодо безпосередньої участі дитини при розгляді питання про визначення місця проживання в суді, варто зазначити, що малолітня дитина не може виступати позивачем чи третьою особою із самостійними вимогами, оскільки такі спори є спорами між батьками щодо визначення місця проживання дитини, при вирішенні яких дитина з урахуванням ст. 171 СК України та ст. 12 Конвенції про права дитини висловлює свою думку та бажання щодо проживання разом з одним із батьків (постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі ВС від 31 липня 2023 року у справі № 761/19046/22 [22]). Думка дитини може бути висловлена у письмових доказах (висновках органів опіки та піклування, спеціалістів тощо); електронних доказах (відео-, аудіоматеріалах); висновках психологічної експертизи; показаннях самої дитини, присутньої в залі судового засідання або з використанням режиму відеоконференції. Щодо врахування позиції дитини щодо місця її проживання, з одного боку, ця норма є виразом поваги до дитини, з іншого боку, вона є відповідним стимулом для батьків до належного виконання ними своїх обов'язків [23, с. 43-46].

Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (ч.3 ст. 171 СК України). Ухвалення судом рішення всупереч думці дитини має бути належним чином мотивоване в першу чергу інтересами дитини (постанова ВС від 07 лютого 2024 року у справі № 225/2468/21 [24]).

Відповідно до ч.4 ст. 19 СК України, при розгляді судом спорів щодо місця проживання дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи (ч.5 ст. 19 СК України). Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (ч.6 ст. 19 СК України).

В умовах воєнного стану, коли один з батьків з дитиною перебувають за кордоном, не завжди є можливість залучення до такої категорії справ органу опіки та піклування. Тому Верховний суд висловлює у постановах позицію про те, що передбачена обов'язковість висновку органу опіки та піклування у відповідних категоріях цивільних справ не може абсолютизуватися (постанова ВС від 11.12.2023 у справі № 523/19706/19 [25]). Доводи касаційної скарги щодо відмови суду у задоволенні клопотання відповідача про звернення з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу з метою встановлення умов приживання дитини, є необґрунтованими, оскільки встановлення таких обставин не має значення для вирішення спору щодо місця проживання дитини з огляду на тимчасове перебування позивачки з дитиною на території Франції, що пов'язане із введенням воєнного стану в Україні (постанова ВС 14 червня 2023 року у справі № 760/31518/21[18]).

Визначення місця проживання дитини з одним із батьків не позбавляє іншого батьківських прав та не звільняє його від виконання своїх батьківських обов'язків (постанова ВС від 08 лютого 2024 року у справі № 686/3118/23 [26]). Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини. Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим з них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Той з батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків (ч. 3,4 ст. 157 СК України).

Важливим питанням є визначення способів захисту у випадку, якщо один з батьків не виконує судове рішення про визначення місця проживання дитини з іншим з батьків. ВС,

зазначив, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, яке набрало законної сили, відсутність законодавчого врегулювання примусового виконання рішення суду про визначення місця проживання дитини є підставою для захисту прав позивача в порядку, визначеному ст. 162 СК України, шляхом пред'явлення позову про відібрання дитини і повернення її за попереднім місцем проживання (постанова ВС від 15 серпня 2023 року у справі № 742/2468/22 [27]).

У постанові Верховного Суду у складі Об`єднаної палати Касаційного цивільного суду від 25 березня 2024 року у справі № 183/1464/22 [28] зазначено, що судове рішення про визначення місця проживання дитини по своїй суті є рішенням про визнання, а за своїм змістом є рішенням немайнового характеру. Зважаючи на відсутність у судовому рішенні про визначення місця проживання дитини обов`язку вчинення дій боржником (тим з батьків, з яким фактично проживає дитина), таке рішення не підлягає примусовому виконанню. Чинне законодавство не передбачає, що невиконання одним з батьків судового рішення щодо визначення місця проживання дитини з іншим з батьків, є умовою/підставою застосування статті 162 СК України. Основною умовою застосування статті 162 СК України є факт «самочинної зміни місця проживання дитини». Об`єднана палата вважає, що мати (батько) має право на пред`явлення позову про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно з статтею 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону. Касаційний суд констатує, що в СК України є прогалина та відсутній регулятор, який визначав би правило поведінки учасників сімейних відносин для випадку, коли один із батьків змінив місце проживання дитини до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання її не змінював. Подібною нормою є стаття 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону. Очевидно, що позбавлення матері (батька) права ініціювати позов про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, суперечить принципу розумності та справедливості (постанова ВС від 9 жовтня 2024 року у справі № 453/1515/22 [29]).

Особливості виконання рішення про відібрання дитини передбачені у ст. 64 Закону України «Про виконавче провадження», зокрема під час виконання рішення про відібрання дитини державний виконавець проводить виконавчі дії за обов'язковою участю особи, якій дитина передається на виховання, із залученням представників органів опіки і піклування. За необхідності державний виконавець може звернутися до суду з поданням щодо вирішення питання про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу. У разі якщо боржник перешкоджає виконанню рішення про відібрання дитини, до нього застосовуються заходи, передбачені цим Законом [30]. Таким чином, якщо передачі дитини другому з батьків перешкоджає другий з батьків або інші особи, закон передбачає необхідні заходи впливу. Однак, якщо дитина висловлює незгоду щодо передачі її другому з батьків, примусово виконати рішення є неприпустимим. У такій ситуації той з батьків, з ким фактично проживає дитина, вправі звернутися до суду з вимогою про зміну місця проживання дитини з урахуванням нових обставин у справі.

Ще складнішими є справи, коли спір про визначення місця проживання дитини виникає не лише між батьками, а й за участю інших близьких родичів, зокрема діда та баби.

Верховний суд висловив позицію, згідно якої, якщо дитина тривалий час проживала з дідом і бабою, яка призначена опікуном дитини рішенням органів опіки та піклування, а дитина категорично відмовляється проживати з матір'ю, то визначення її місця проживання з бабою і

дідом відповідатиме найкращим інтересам дитини (постанова ВС від 04.04.2018 року у справі № 552/1619/16-ц [31]).

Слід зазначити, що відповідно до ч.1 ст. 151 СК України, батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. У ст. 150 СК України передбачений обов'язок батьків щодо виховання та розвитку дитини. Відповідно до ст. 163 СК України, батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Суд може відмовити у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них, якщо буде встановлено, що це суперечить її інтересам. Відповідно до ч. 3 ст. 161 СК України, якщо орган опіки та піклування або суд визнав, що жоден із батьків не може створити дитині належних умов для виховання та розвитку, на вимогу баби, діда або інших родичів, залучених до участі у справі, дитина може бути передана комусь із них.

Таким чином, визначення місця проживання дитини з іншими родичами, у тому числі з бабою та дідом, є винятком із загального правила і допускається лише тоді, коли це обґрунтовано фактичними обставинами справи та найкращими інтересами самої дитини.

У проєкті Закону України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми» запропоновано, що за результатами вирішення спору щодо визначення місця проживання малолітньої дитини орган опіки та піклування або суд може встановити спільну батьківську опіку з почерговим проживанням дитини з кожним з батьків за відповідним графіком або визначити місце проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту (батьківського часу, участі у вихованні) дитини з іншим з батьків. Час, який дитина проводить з кожним з батьків, визначається, виходячи з обставин справи, потреб та інтересів дитини, у тому числі для забезпечення її права на освіту, індивідуальний розвиток та відпочинок. Спільна батьківська опіка вважається такою, що відповідає найкращим інтересам дитини, якщо другий з батьків не довів наявності обставин, які могли б суперечити встановленню спільної батьківської опіки [32].

Модель спільної опіки розлучених батьків щодо дитини поступово впроваджувалася ВС. У постанові від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19 ВС зазначив, що при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд, виходячи з міжнародних норм та принципу рівності прав й обов'язків батьків, з урахуванням обставин справи, має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним з батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком [33]. У постанові ВС від 22 травня 2024 року у справі № 643/7509/21 суд касаційної інстанції дійшов висновку, що за відсутності іншої домовленості між батьками, в інтересах дитини буде проживання (перебування під фізичною опікою кожного з батьків) почергово з батьком та матір'ю за відповідним графіком, щодо чого сторони вчиняли спроби домовитися раніше [34]. Незважаючи на це, в інших справах суди надалі відхиляють висновок органу у справах дітей про доцільність застосування почергово проживання дитини з кожним з батьків.

Варто зазначити, що національне законодавство використовує термін «опіка над дитиною» за умов, коли остання позбавлена батьківського піклування. Тому варто на законодавчому рівні передбачити можливість визначення місця проживання дитини з матір'ю та батьком почергово за відповідним графіком. Такий порядок визначення місця проживання може бути встановлений судом, органом опіки та піклування або за згодою батьків лише у виняткових випадках, коли доведено, що така форма реалізації батьківських прав і обов'язків відповідає найкращим інтересам дитини, забезпечує її стабільний розвиток, не створює для неї додаткових психологічних чи побутових ризиків, а також ґрунтується на реальній можливості батьків ефективно співпрацювати в питаннях виховання та утримання дитини. Загальним правилом є

визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням належної участі іншого з батьків у її вихованні та спілкуванні з нею.

Визначення місця проживання дитини у договорі, рішенні органу опіки та піклування або судом, слід вважати превентивним способом захисту інтересів дитини. Відповідно до ст. 162 СК України, якщо один з батьків або інша особа самочинно, без згоди другого з батьків чи інших осіб, з якими на підставі закону або рішення суду проживала малолітня дитина, змінить її місце проживання, у тому числі способом її викрадення, суд за позовом заінтересованої особи має право негайно постановити рішення про відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала. Відповідно якщо відсутні договір, рішення органу опіки та піклування чи суду про визначення місця проживання дитини, зміна місця проживання один з батьків без згоди іншого не може бути підставою для відповідних вимог. На це вказує і судова практика. У постанові ВС зазначає, що неможливо вважати самочинною зміною місця проживання дитини одним з батьків, якщо таке проживання не було встановлене рішенням суду або органом опіки (постанова ВС від 15.01.2025 року у справі №760/2096/22 [35]).

Висновки. Аналіз законодавства та судової практики свідчить, що у сфері визначення місця проживання дитини судова практика Верховного Суду часто випереджає чинне законодавство. Ключовим орієнтиром є принцип найкращих інтересів дитини, який дозволяє суду і органам опіки застосовувати гнучкий підхід і відступати від імперативних норм закону, коли це відповідає безпеці, стабільності та розвитку дитини. Дослідження проблем визначення місця проживання дитини дозволяє зробити висновки та рекомендувати окремі зміни і доповнення до Сімейного кодексу України, зокрема:

1. Визначення місця проживання дитини може здійснюватися як шляхом зазначення, з ким із батьків вона проживає — з матір'ю чи з батьком, — без уточнення конкретної адреси, так і шляхом встановлення місця проживання за певною адресою у випадках, коли адреса зазначається у позовній заяві, мировій угоді, договорі про визначення місця проживання дитини.

2. Ч.3 ст. 160 СК України викласти в редакції- місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

У разі, якщо для реалізації окремих прав необхідне підтвердження, що дитина у віці від 14 до 18 років проживає з одним з батьків, видається доцільним звертатися до суду з заявою про встановлення факту, що має юридичне значення в порядку окремого провадження відповідно до розділу 4 ЦПК України.

3. Доповнити ст. 160 СК України ч. 4 в редакції – батьки мають право укласти договір про визначення місця проживання дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

4. Доповнити ч.4 ст. 19 СК України положенням про те, справи про визначення місця проживання дитини можуть бути розглянуті без участі органу опіки та піклування, коли один з батьків з дитиною перебувають за кордоном.

5. Закріпити у СК Україні можливість почергового проживання дитини з обома батьками за графіком із забезпеченням участі кожного з них у вихованні.

6. Визначення місця проживання дитини з іншими родичами можливе лише у виняткових випадках, якщо це відповідає найкращим інтересам дитини, при цьому забезпечується пріоритет батьківських прав.

7. Мати (батько) має право на пред`явлення позову про відібрання дитини, у разі коли один з батьків змінив без згоди іншого з батьків місце проживання до ухвалення рішення про визначення місця проживання і після ухвалення судового рішення місце проживання сина не змінював, згідно з статтею 162 СК України, яка підлягає застосуванню на підставі аналогії закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. 3 жовт.
2. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947 від 10.01.2002. Голос України. 2002. № 38. 26 лют.
3. Про надання публічних (електронних публічних) послуг щодо декларування та реєстрації місця проживання в Україні: Закон України № 1871-IX від 05.11.2021. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1871-20#Text
4. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України № 1382-IV від 11.12.2003. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-15#Text
5. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І.В. Жилінкової. Х., Ксилон, 2008. 855 с.
6. Розгон О. Проблемні питання визначення місця проживання дитини до та після розірвання шлюбу її батьків. МЕН. № 5 (89). Жовтень, 2016. 207 с. С. 204-214.
7. Постанова Касаційного цивільного суду у складі ВС від 02.11.2023 у справі № 592/7624/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114726717
8. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Монографія. Київ. 2016 р. ст. 324.
9. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів України № 866 від 24.09.2008. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text
10. Постанова ВС від 05.06.2020 у справі № 463/6062/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89732934
11. Постанова ВС від 09.06.2021 у справі № 370/408/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97903438
12. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
13. Про охорону дитинства: Закон України № 2402-III від 26.04.2001. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text
15. Постанова ВС від 22.06.2022 у справі № 757/33742/19-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104921880
16. Постанова ВС від 22.03.2023 у справі № 757/13688/21-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747403
17. Постанова ВС від 09.02.2023 у справі № 753/572/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108893173
18. Постанова ВС від 14.06.2023 у справі № 760/31518/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111553907
19. Постанова Великої Палати ВС від 17.10.2018 у справі № 402/428/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/77361954
20. Постанова ВС від 21.11.2023 у справі № 753/15815/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115201910
21. Справа «Мамчур проти України», Рішення ЄСПЛ від 16.07.2015. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text
22. Постанова ВС від 31.07.2023 у справі № 761/19046/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112609430

23. Кучеренко О. Особливості визначення місця проживання дитини в разі розірвання шлюбу. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 4. С.43-46. DOI https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.07
24. Постанова ВС від 07.02.2024 року у справі № 225/2468/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955461
25. Постанова ВС від 11.12.2023 у справі № 523/19706/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115859340
26. Постанова ВС від 08.02.2024 у справі № 686/3118/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043419
27. Постанова ВС від 15.08.2023 у справі № 742/2468/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112896100
28. Постанова ВС від 25.03.2024 у справі № 183/1464/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118485782
29. Постанова ВС від 09.10.2024 у справі № 453/1515/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/122220305
30. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 02.06.2016. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text
31. Постанова ВС від 04.04.2018 року у справі № 552/1619/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/73304388
32. Проект Закону про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо спільної опіки батьків над дітьми від 15.10.2024 № 12123. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/45068?utm_source=chatgpt.com
33. Постанова ВС від 16.02.2024 у справі № 465/6496/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117043854
34. Постанова ВС від 22.05.2024 у справі № 643/7509/21. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119264929
35. Постанова ВС від 15.01.2025 у справі №760/2096/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124521144

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 347.214:351.9:340.5
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-111-119
https://orcid.org/0000-0002-4655-2869
Озель В. І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри теорії та публічного права,
Навчально-наукового інституту управління, технологій
та правових наук,
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна.

https://orcid.org/0009-0005-0955-8611
Сидоренко Д. В.,
Начальник відділу оцінки прав на об`єкти інтелектуальної
власності Державної організації «Український національний
офіс інтелектуальної власності та інновацій»,
аспірант Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук,
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна.

СВІТОВІ ПРАКТИКИ НОРМАТИВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОЦІНКИ МАЙНА ТА ПОВНОВАЖЕНЬ СУБ'ЄКТІВ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню світових практик нормативного регулювання оцінки майна та повноважень суб'єктів оціночної діяльності з метою визначення можливостей адаптації ефективних зарубіжних підходів до української правової системи. У сучасних умовах глобалізації ринкових відносин оцінка майна є ключовим інструментом забезпечення економічної стабільності, інвестиційної привабливості та прозорості фінансових операцій. Проаналізовано міжнародні стандарти оцінки (IVS), розроблені Міжнародною радою зі стандартів оцінки (IVSC), які формують уніфіковану методологічну базу та етичні вимоги до оцінювачів. Особливу увагу приділено стандартам Королівського інституту дипломованих оцінювачів (RICS), зокрема «Червоній книзі», що містить детальні методичні рекомендації, а також Європейським стандартам оцінки (EVS), розробленим TEGoVA, які гармонізуються з правовим середовищем ЄС.*

У статті здійснено порівняльний аналіз моделей регулювання в різних країнах, зокрема Великобританії, Німеччини, Польщі, Чехії, Франції, Іспанії, Італії, Данії, Канади та США. Визначено, що в країнах із розвинутими ринками, таких як Великобританія та Німеччина, застосовуються чітко структуровані системи державного нагляду, тоді як у Франції та Італії переважають більш ліберальні моделі з елементами саморегулювання. У Польщі та Чехії ефективно поєднуються державний контроль і професійна саморегуляція, що може бути корисним для України. Підкреслено, що успішність впровадження міжнародних стандартів залежить від урахування національних особливостей, рівня економічного розвитку та юридичної культури. В Україні сфера оцінки майна залишається фрагментарною, з недостатньо чітко визначеними повноваженнями суб'єктів і слабкими механізмами контролю. Для вдосконалення системи пропонується гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами,

посилення ролі професійних об'єднань, забезпечення незалежності оцінювачів, а також використання інформаційних технологій для підвищення прозорості та точності оцінок. Акцентовано на необхідності створення централізованого координаційного органу, який би регулював кваліфікацію оцінювачів і розробляв уніфіковані освітні програми.

Ключові слова: *майнове право, регулювання оціночної діяльності, державний нагляд і контроль, нормативне регулювання, міжнародні стандарти оцінки, суб'єкти оціночної діяльності, євроінтеграція, фінансова стабільність*.

OZEL V., SYDORENKO D. GLOBAL PRACTICES OF LEGAL REGULATION OF PROPERTY VALUATION AND THE POWERS OF VALUATION ACTIVITY ENTITIES

Abstract. *The article explores global practices of regulatory frameworks governing property valuation and the powers of valuation actors, aiming to identify opportunities for adapting effective foreign approaches within the Ukrainian legal system. In the context of globalized market relations, property valuation serves as a key instrument for ensuring economic stability, investment attractiveness, and transparency in financial transactions. The study analyzes the International Valuation Standards (IVS) developed by the International Valuation Standards Council (IVSC), which provide a unified methodological foundation and ethical requirements for valuers. Particular attention is given to the standards of the Royal Institution of Chartered Surveyors (RICS), especially the «Red Book», which offers detailed methodological guidance, as well as the European Valuation Standards (EVS) developed by TEGoVA, aligned with the EU legal framework.*

The article presents a comparative analysis of regulatory models across countries such as the United Kingdom, Germany, Poland, Czech Republic, France, Spain, Italy, Denmark, Canada, and the United States. It identifies that countries with developed markets, like the UK and Germany, implement clearly structured systems of state supervision, whereas France and Italy apply more liberal, self-regulatory models. Poland and the Czech Republic effectively combine state control and professional self-regulation, which could serve as a reference for Ukraine. The paper emphasizes that the success of implementing international standards depends on consideration of national characteristics, economic development levels, and legal culture. In Ukraine, the valuation sector remains fragmented, with insufficiently defined powers of actors and weak control mechanisms.

To improve the system, the paper recommends harmonizing Ukrainian legislation with international standards, strengthening the role of professional associations, ensuring valuers' independence, and utilizing digital technologies to enhance transparency and valuation accuracy. The necessity of establishing a centralized coordinating body to oversee qualification standards and develop unified educational programs for valuers is underlined.

Key words: *property law, regulation of valuation activities, state supervision and control, regulatory framework, international valuation standards, valuation entities, European integration, financial stability.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. У сучасних умовах розвитку ринкових відносин ефективне нормативне регулювання оцінки майна є необхідною передумовою економічної стабільності та інвестиційної привабливості. В Україні ця сфера залишається недостатньо врегульованою: законодавство фрагментарне, повноваження суб'єктів оцінки не завжди чітко визначені, відсутній ефективний механізм контролю. Саме тому доцільним є вивчення світових практик для запозичення ефективних моделей регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці міжнародних стандартів та практик у сфері оцінки майна присвячено наукові праці низки дослідників, зокрема: Т. В. Шаповал, О. В. Корецької, В. В. Жихарєвої, Т. Сірош, С. М. Пашков, В. В. Якубовський, Я. І.

Маркус, Ю. В. Поздняков, С. Й. Максімов, О. Івченко та ін. Однак, незважаючи на наявність фундаментальних праць, більшість досліджень зосереджені переважно на загальних аспектах правової природи міжнародних стандартів або порівнянні окремих систем нормативного регулювання.

Мета статті. Дослідження світових практик нормативного регулювання оцінки майна та повноважень суб'єктів оціночної діяльності з урахуванням міжнародних стандартів, інституційних моделей державного регулювання у різних країнах та визначення можливостей адаптації ефективних зарубіжних підходів у національну правову систему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка майна й майнових прав може виступати вагомим інструментом фінансового ринку, оскільки результати такої оцінки впливають на податкову політику, кредитно-інвестиційні відносини та вартісне обґрунтування угод з активами. Саме якість і прозорість оцінки майна є визначальними критеріями довіри з боку міжнародних партнерів, інвесторів і національних суб'єктів господарювання. В такому контексті особливої важливості набуває відповідність методологічної бази національної оціночної діяльності світовим стандартам і заповнення прогалин адміністративно-правового регулювання. Порівняльно-правовий досвід доводить, що співпраця національних і міжнародних суб'єктів регулювання здатна підвищити надійність та прозорість оціночної діяльності і, відповідно, сприяти формуванню позитивного інвестиційного клімату. У цьому напрямі дослідники, зокрема Т. В. Шаповал, звертають увагу на розмаїтість моделей у різних державах: від жорсткого державного контролю за діями оцінювачів до більш ліберальних саморегулювальних механізмів [9]. Відповідно, стає очевидним, що законодавчі конструкції, які працюють в одній країні, не завжди можуть бути автоматично перенесеними до правової системи іншої, оскільки ступінь їх дієвості залежить і від традицій, економічного рівня, розвитку юридичної культури та інституційної спроможності органів державної влади.

Серед численних міжнародних підходів сьогодні найбільш визнаними залишаються стандарти, розроблені Міжнародною радою зі стандартів оцінки (IVSC), відомі під загальною назвою Міжнародні стандарти оцінки (IVS) [16]. До їх розробки долучилися провідні професійні інститути та науковці з усього світу, що дозволило сформувати уніфіковану методологічну базу й етичні вимоги для оцінювачів [8]. IVS не існують у повній ізоляції від інших документів і продовжують взаємодіяти з розробками різних профільних організацій, відтак слід розглядати цю систему як комплексний і гнучкий інструмент регулювання. IVSC почала формувати стандарти ще з початку 1980-х років, і відтоді відбувається постійне їх оновлення з урахуванням динамічних ринкових потреб та розвитку економічної системи. Зокрема, у різні роки публікувалися нові редакції, в яких деталізувалися вимоги до прозорості, послідовності, професійної компетенції та етичної поведінки оцінювачів (Значні редакції відбулися у 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2022 та 2025 роках. Остання версія, IVS 2025, була офіційно опубліковані з метою попереднього ознайомлення 31 січня 2024 року і вступила в дію 31 січня 2025 року [5]). Упровадження цих стандартів у національні правові поля багатьох країн сприяє підвищенню довіри з боку інвесторів та кредитних установ, оскільки зменшує ризик потрапляння на ринки нерелевантних або викривлених оцінок. Усе це засвідчує, що використання IVS є однією з передумов ефективного функціонування світового ринку капіталів, і відповідно до цього значення таких документів з року в рік зростає.

Вагомим доповненням до Міжнародних стандартів оцінки можна вважати стандарти, які розробляє Королівський інститут дипломованих оцінювачів (RICS). Ця британська організація почала свою активну діяльність ще в середини XIX століття та наразі має потужний авторитет у сфері нерухомості, будівництва, інфраструктури та землекористування [4, с. 36]. Вона запровадила власні комплексні правила, відомі під назвою «Червона книга» (Red Book), які містять детальні методичні рекомендації щодо проведення оцінки і тлумачення результатів [23].

При цьому між документами RICS і IVS чимало спільних рис, оскільки обидва набори стандартів вимагають від спеціалістів прозорості, послідовності, неупередженості та дотримання високих етичних норм. Той факт, що стандарти RICS постійно оновлюються і адаптуються, демонструє підхід до динамічного вдосконалення оціночної практики. З-поміж особливостей RICS інколи виділяють те, що вони містять низку деталізованих керівництв і рекомендацій для певних сегментів ринку (наприклад, житлова нерухомість, комерційні будівлі, інфраструктурні проєкти), а також вимагають суворої сертифікації спеціалістів. Членство у RICS сприймається в міжнародному середовищі як свідчення високого рівня професіоналізму, адже воно передбачає відповідний освітній щабель, досвід роботи і складання кваліфікаційних іспитів. У Великобританії такі стандарти RICS мають досить вагому роль, оскільки нерідко є визначальними в аспектах національного регулювання.

У країнах Європейського Союзу часто береться до уваги досвід Угорщини, Польщі, Румунії, Німеччини, Франції та інших держав, що демонструють різні моделі державної, саморегулівної або змішаної системи контролю за оціночною діяльністю. Деякі з цих країн надали право контролю асоціаціям оцінювачів, інші цілком поклалися на міністерські інституції чи спеціальні державні ради. При цьому дослідники зазначають, що універсального рецепту не існує, адже успішне функціонування оціночної галузі залежить від того, наскільки збалансовані законодавчі норми, професійні вимоги та реальні можливості ринку [7]. У державах, де вагомі традиції приватної ініціативи, спостерігається менша складність бюрократичного контролю, натомість у державах з сильною державною традицією, наприклад, у Німеччині, запроваджено багаторівневий нагляд. Разом із цим значна увага скеровується на те, наскільки регулярно здійснюється оновлення оцінок у разі нестабільності економічної ситуації чи спаду на ринку нерухомості. Саме чітка державна політика щодо періодичності проведення переоцінки активів та прозорих індексів ринкової вартості дозволяє стримувати фінансові ризики [7].

Прикладом усталеності в питаннях оцінки майна та розвиненості професійних інститутів може слугувати Великобританія, де разом з усебічною діяльністю RICS діє низка законодавчих актів. Це Закони про фінанси місцевого самоврядування та оцінку вартості (Local Government Finance and Valuation Act 1991) [19] (зокрема Закон про рейтинг і оцінку 1961 року (Rating and Valuation Act 1961) [21], а також наступні оновлення), які передбачають процедуру оцінки різних видів майна, методи обчислення вартості та порядок оскарження рішень про оцінку. У Великобританії оцінка житлових об’єктів має суттєве значення для оподаткування, тому держава захищає права як власників, так і кредиторів. Особливий акцент робиться на профільній освіті оцінювачів, що зазвичай є членами RICS. Ця інституція постійно переглядає правила та рекомендації, оприлюднюючи т. зв. «Червону книгу», яка містить детальні інструкції про методики оцінки, формат звітів, а також вимоги до фахової компетентності й етики. Відповідно, рівень довіри до результатів оцінки у Великобританії досить високий, й це додатково стимулює залучення коштів на ринок нерухомого майна.

Іншим прикладом системи з потужною державною участю є Німеччина. Тут оціночна діяльність осмислюється значною мірою крізь призму містобудівного кодексу і відповідних постанов, які набули форми законодавчих документів, обов’язкових до виконання. Для отримання статусу оцінювача потрібно подати підтвердження компетентності, а контроль за рівнем підготовки спеціалістів здійснює Федеральне міністерство транспорту, будівництва та розвитку міст (Bundesministerium für Digitales und Verkehr, BMDV) [13]. У німецьких умовах багато значення надають певній централізованості, тому опубліковані постанови, такі як Immobilienwertermittlungsverordnung (ImmoWertV) [15], детально регламентують механізми калькуляції витрат, зіставлення з ринковими порівняльними даними та аналіз можливих прибутків від об’єкта. Тут також функціонують публічні експертні комітети, що формують статистичні вибірки й аналізують ціни реальних угод. Контроль та регулярні оновлення даних,

які здійснюються державними органами, забезпечують прозорість під час купівлі-продажу нерухомості, кредитування й оподаткування. З огляду на ці особливості німецького ринку, значна частка оцінювальних практик є уніфікованою, а самі оцінювачі, маючи експертний атестат, дотримуються норм, які розроблені не лише на внутрішньодержавному рівні, а й із урахуванням загальноєвропейських, зокрема стандартів TEGoVA або IVS.

Помітну роль на європейському просторі відіграють згадані Європейські стандарти оцінки (EVS), що розроблені Європейською групою асоціацій оцінювачів (TEGoVA). Вони міцно прив'язані до правового середовища Європейського Союзу та враховують потреби європейської економіки. В. В. Якубовський зазначав, що EVS концентруються переважно на вартості нерухомості, орієнтуючись на пріоритети захисту кредиторів і стабільності фінансових установ [10]. У міру того, як розширюється сфера інвестицій і відбувається глобалізація інвестиційних потоків, зростає і масштаб застосування EVS [10]. Великою перевагою цього стандарту є його тісна співпраця з керівництвом Європейської Комісії, що надає можливість вносити положення про гармонізовану оцінку в офіційні документи чи директиви. Таким чином, якщо IVS має глобальні амбіції, то EVS тяжіють до регіональної спеціалізації в межах ЄС, що також важливо для України як держави, яка прагне до європейської інтеграції.

Професійна спільнота оцінювачів у Польщі об'єднана під егідою Польської Федерації Асоціацій Оцінювачів (PFVA), що розробляє власні стандарти та методологічні керівництва [20]. З урахуванням того, що Польща є членом ЄС, у цій державі простежується гармонізація вимог до оцінки з європейською нормотворчістю, однак при цьому діють і спеціалізовані внутрішні документи. Як приклад можемо навести стандарти, присвячені визначенню збитків у разі будівництва інфраструктурних об'єктів (V.8 «Zasady określania wartości szkód spowodowanych budową infrastruktury podziemnej i nadziemnej» («Правила визначення збитку, заподіяного будівництвом підземної та надземної інфраструктури») [24]. У польській системі кваліфікаційний процес, зазвичай, складається із сертифікації оцінювачів та підтримання їх професійного рівня шляхом семінарів і тренінгів. Разом із тим порівняно гостро постає питання обмеженості доступу до ринкової інформації, адже для точної оцінки важливо відстежувати локальні цінові тенденції, які можуть швидко змінюватися.

Деякі західні країни Європи (зокрема Франція) є прикладом більш ліберального підходу: там немає суворого державного контролю, і оцінка є обов'язковою лише у певних випадках, наприклад при страхуванні або здійсненні великих операцій з нерухомістю, коли розмір угоди перевищує визначений поріг. Така відкритість з одного боку стимулює конкуренцію, а з іншого – містить певні ризики неузгодженості чи розбіжностей у методологічному підході. Професійні експерти у Франції керуються «Charte de l'expertise en évaluation Immobiliere» – документом, який окреслює базові принципи оцінювання, але не має жорсткого державного втручання в процес [17]. Водночас інститути банківського та кредитного страхування вимагають, щоб оцінка проводилася на достатньо високому рівні, адже від цього залежить ризикова стратегія фінансових установ. Тому фактично у Франції формується модель, де основні принципи саморегулювання поєднуються з точковими вимогами законодавства.

В Іспанії ключовим регулятором у питаннях оцінки виступає національний Банк (Banco de España), який у своїх нормативних інструкціях встановлює конкретні вимоги до оцінювальних компаній та методів визначення вартості нерухомості для різних ринкових цілей [12]. Під час надання іпотек або страхових послуг оцінка проводиться з урахуванням міжнародних стандартів та приписів Банку Іспанії (Ley de Regulación del Mercado Hipotecario) [18]. Діє спеціальний Королівський декрет (Real Decreto 775/1997), який регулює статус і порядок діяльності оцінювальних компаній, передбачає критерії їх сертифікації, процедури збору даних і перевірку результатів [22]. Така система допомагає узгоджувати інтереси позичальників, банків і держави, що прагне мати прозорий та передбачуваний іпотечний ринок.

Для Італії характерний більш гнучкий, дещо децентралізований підхід, коли багато норм регламентується угодами між Італійською асоціацією банкірів (Associazione Bancaria Italiana, ABI) [11] та професійними об'єднаннями оцінювачів, а не спеціальним законом. Звісно, існує певний загальний «Консолідований закон про банківську діяльність» (Testo Unico Bancario) [25], який визначає рамкові принципи, однак більш детальні методологічні чи процедурні вимоги часто випливають із меморандумів між суб'єктами ринку. Таке середовище дає широкі можливості адаптувати правила під конкретні потреби банківських установ та клієнтів, проте може призводити до фрагментованості практик у різних регіонах. Водночас, оскільки Італія є членом ЄС, там так само інтегровані загальноєвропейські стандарти, які встановлюють певні мінімальні стандарти якості.

У Чехії, як зазначає Т. Сірош, застосовується подвійна модель, де існують судові експерти-оцінювачі, котрих призначає Міністерство юстиції чи відповідний суд, і паралельно функціонують оцінювачі, сертифіковані Чеською палатою оцінки майна (СКОМ) [7]. СКОМ є засновником Інституту оцінки майна (ІОМ) і Палати сертифікації оцінювачів (ПСО). Оцінювачі, акредитовані ІОМ, проводять оцінку майна для банківських і державних установ. Судові експерти залучаються для офіційних експертиз, і це має вищу формальну силу в судових спорах, тоді як робота сертифікованих палатою спеціалістів спрямована більше на ринкові операції – визначення вартості нерухомості для банків, страхових компаній та інших установ. Така модель демонструє, як у рамках однієї держави можливе розмежування ролі оцінювачів у правовому процесі та їх повноважень на відкритому ринку. Нормативним підґрунтям такої системи виступають відповідні закони про судових експертів і про оцінювання майна [27; 28]. У такий спосіб Чехія водночас забезпечує державний контроль за встановленою методикою і, разом з тим, зберігає певний простір для професійної діяльності приватних експертів.

Скандинавські країни (наприклад, Данія) мають своєрідну специфіку регулювання, оскільки значний наголос робиться на якісне адміністрування у сфері оподаткування нерухомості. У Данії створено Службу оцінки майна (Vurderingsstyrelsen) [1], яка централізовано оцінює величезну кількість об'єктів нерухомості, визначаючи для них податкову базу. За останні роки їхня система зазнала модернізації, включно з оновленням методології для нерухомості, яка перебуває за межами країни, щоб застосовувати уніфіковані підходи і покращувати прозорість [26]. Саме схеми оподаткування часто є стимулом для періодичного перегляду вартості, оскільки зміни на ринку або коливання цін на житло відбуваються досить динамічно. Відповідно, у Скандинавії регулювання відбувається під впливом як національних, так і європейських директив, характеризуючись доволі високим ступенем стандартизації.

Поза межами Європи можна спостерігати суттєві відмінності в методологіях і підходах, проте міжнародні стандарти IVS дедалі більше проникають і в ті країни. Так, у Канаді оцінка для митних потреб регулюється «Customs Act» [14], зокрема процедура визначення митної вартості описана у розділах 44 – 56. Хоча це охоплює вужчу сферу, аніж глобальний ринок нерухомості, канадські дослідники відзначають, що загальна логіка прозорості і чесності в оцінках сприяє формуванню зрозумілих умов для іноземних інвесторів та національних компаній, які ведуть міжнародну торгову діяльність [7]. Утім, у самій Канаді функціонує й комплексна система оцінки нерухомості, підпорядкована провінційним регуляторам і місцевим муніципальним радам, які здійснюють облік об'єктів та визначають їх вартість для оподаткування.

У США професія оцінювача і процедура оцінки нерухомості регулюється зокрема Єдиними стандартами професійної оціночної практики (USPAP), які управляються Фондом оцінки (The Appraisal Foundation) [2]. Ці стандарти сформувалися після кризи на ринку нерухомості, що продемонструвала потребу в чітких правилах консультаційного характеру. USPAP мають обов'язковий статус для тих оцінювачів, що оперують у сферах, підвладних федеральному регулюванню, наприклад у випадку оцінок для іпотечних кредитів, які забезпечуються федеральними органами. Важливо, що діяльність оцінювачів відстежується як на загальнонаціональному рівні, так і на рівні кожного штату, причому в ключових сферах можливе

додаткове ліцензування або сертифікація. Свою лепту в цей процес вносять професійні об'єднання, серед яких Американське товариство оцінювачів (American Society of Appraisers, ASA) та Національна асоціація незалежних оцінювачів (National Association of Independent Fee Appraisers, NAIFA) [3]. Відносно недавно вони оголосили про злиття, аби спільно просувати і розвивати найкращі практики в професійній діяльності. Окремо в кожному окрузі діють центральні оціночні комітети (The Central Appraisal District, CAD), які адмініструють процес оподаткування нерухомості, аналізуючи локальні дані про продажі, інфраструктуру та інші фактори. Така мультиплікативна система в США дозволяє враховувати специфіку кожного штату або навіть кожного округу, що закономірно ускладнює загальний ландшафт, проте водночас гарантує набагато точнішу оцінку, коли це потрібно для податкових чи інвестиційних цілей.

Узгодження українського законодавства та адміністративної практики з такими різноманітними світовими моделями потребує комплексного підходу, який включав би поступове впровадження міжнародних стандартів, урахування позитивного європейського досвіду і водночас ефективне збереження національних особливостей. З огляду на те, що в Україні оціночна діяльність регулюється низкою законодавчих і підзаконних актів, зокрема спеціальним Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [6], корисним є тісніше співробітництво з міжнародними організаціями (IVSC, TEGoVA, RICS), а також активніше залучення професійних спілок до процесу вироблення методичних рекомендацій. Роль адміністративно-правових норм полягає ще й у тому, щоб визначити межі повноважень органів управління, вимог до кваліфікації оцінювачів і процесу підвищення їхньої компетентності, механізмів дисциплінарної відповідальності, можливостей оскарження рішень про оцінку в адміністративно-судовій площині.

Слід наголосити, що успішність упровадження світових практик суттєво залежить від того, якою мірою забезпечена свобода професійної діяльності оцінювача. Одним із наріжних каменів усіх сучасних стандартів є вимога убезпечення оцінювача від конфлікту інтересів і свободи від тиску з боку замовника або інших зацікавлених сторін. В законодавстві України вже зроблено кроки для закріплення таких принципів, але надалі важливо розробити дієві механізми запобігання корупції та належної звітності в системі оціночних організацій. Наприклад, тарифікація оціночних робіт, робота з клієнтами, розкриття джерел інформації та методів розрахунку – усе це має бути прозорим і піддаватися чіткому адміністративному чи судовому порядку контролю.

Окрім того, у глобальних стандартах закладена концептуальна вимога до безперервного професійного навчання, регулярної внутрішньої перевірки якості та зовнішньої верифікації. Аналізуючи такі складники для українського контексту, неважко побачити, що структура та змістове наповнення освітніх програм і кваліфікаційних іспитів усе ще в стані переходу від фрагментованого до високофахового стандарту. Хоча вже чимало суб'єктів господарювання проводить тренінги, курси та семінари, спрямовані саме на тему міжнародних стандартів оцінки, залишається питання про уніфікацію освітніх програм і державне визнання таких кваліфікацій. Спираючись на досвід країн ЄС і США, Україна могла б утворити центральний координаційний орган чи раду, яка б погоджувала та розробляла вимоги до професійного навчання оцінювачів і запроваджувала більш суворі вимоги до органів сертифікації.

Законодавче і практичне засвоєння міжнародних стандартів оцінки безпосередньо пов'язане зі структурою і масштабами національного ринку. У тих державах, де ринок нерухомості й фінансові операції достатньо розвинені, часто виникає потреба в деталізованих нормах, які регулюють усі можливі аспекти оцінок для іпотеки, страхування, комерційних трансакцій, податкової бази та інвестиційних проєктів. Натомість якщо країна має менш розвинутий ринок, питання деталізації може бути менш масштабним, адже переважають стандартні процедури оцінки переважно житлової нерухомості чи обмеженого сектору комерційної власності. Проте у будь-якому разі застосування універсальних міжнародних засад (прозорість, незалежність, професійна компетентність, чесність та послідовність) стає фундаментом, на який можна покладатися, вибудовуючи національні нормативні документи. Саме тому аналіз і запозичення кращих світових практик у комплексі з ретельним урахуванням

українських реалій є запорукою повноцінного реформування сфери оцінки майна і майнових прав у дусі сучасних вимог адміністративного права.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Порівняльний аналіз систем оцінки майна демонструє, що держави світу намагаються, з одного боку, гармонізуватися з міжнародними правилами, аби полегшити транскордонні інвестиції і гарантувати відповідність світовим вимогам, а з іншого – зберегти здатність створювати специфічні національні правила, що враховують місцеві реалії. Тому в Україні при розробці законодавчих актів чи оновленні наявних законів доцільно брати приклади з держав, які мають схожі умови або перебувають на близькому етапі економічного та правового розвитку. Доречно аналізувати досвід Польщі, Чехії чи Угорщини, котрі, отримавши членство в ЄС, пройшли етап прискореної адаптації до вимог європейських директив і на цій основі суттєво переглянули механізми оцінки. Водночас доцільним є вивчення напрацювань класичних лідерів, як-от Великобританія і Німеччина, чи запозичення певних організаційних рішень зі Сполучених Штатів, де реалізовано досить докладну багаторівневу систему.

Для України найперспективнішими шляхами розвитку системи оцінки майна та майнових прав у межах адміністративного права є, зокрема, розбудова чіткого й прозорого механізму контролю і нагляду за професійною діяльністю оцінювачів, який би спирався на категорії та принципи міжнародного права і не допускав корупційних зловживань. Окрім цього, важливо приділити увагу формуванню потужних професійних самоврядних об’єднань, що могли б не лише запроваджувати для своїх членів внутрішні стандарти, а й реально впливати на якість і порядок виконання оцінки. Слід також ширше залучати інформаційні технології та електронні бази даних – аналогічно до того, як ці процеси відбуваються в Німеччині чи США, – щоб у режимі онлайн збирати, систематизувати й порівнювати великі обсяги інформації про укладені угоди, знос будівель, актуальні ринкові тренди. Це дало б можливість при проведенні оцінки отримувати більш точну картину та оперативно виявляти неточності чи фальсифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данська служба оцінки майна (Vurderingsstyrelsen) : веб-сайт. URL: https://vurdst.dk/om-styrelsen/organisation.
2. Івченко О. Оцінка нерухомості в зарубіжних країнах: професійні рішення. URL: https://pareto.com.ua/ua/blog/yak-ocinyuyut-neruxomist-v-riznix-krayinax/.
3. Інтеграція оціночної спільноти: США задають новий тренд. Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки. URL: http://afo.com.ua/uk/news/2?start=306.
4. Маркус Я. І., Поздняков Ю. В., Максімов С. Й. Порівняльний аналіз нормативних баз виконання вартісної оцінки вартості збитків в українських, міжнародних та інших закордонних стандартах. Всеукраїнська асоціація фахівців оцінки. 24 червня 2022. URL: http://www.afo.com.ua/doc/Comparative-analysis-of-regulatory-bases-for-damages-value.
5. Нова редакція Міжнародних стандартів оцінки (МСО-2025). URL: https://afo.com.ua/ru/news/2-general-assessment/1538-new-edition-of-the-international-valuation -standards-ivs-2025.
6. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2658-14.
7. Сірош Т. Регулювання діяльності оцінювачів: досвід Європи. Дзеркало тижня. 15 березня 2019. URL: https://zn.ua/ukr/finances/regulyuvannya-diyalnosti-ocinyuvachiv-dosvid-yevropi-305736_.html.
8. Стандартизація оцінки в світі. Частина 2: Міжнародні стандарти оцінки. URL: http://afo.com.ua/uk/news/2-general-assessment/1073-part-2-international-valuation-standards.
9. Шаповал Т. В. Правова природа міжнародних стандартів міжнародного комітету зі стандартів оцінки майна. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2021. Серія: Право. Випуск 63. С. 171–177. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.63.30

10. Якубовський В. В. Європейські стандарти оцінки EVS-2016 та Міжнародні стандарти оціночної діяльності IVS-2017: спільність і відмінності. URL: http://www.afo.com.ua/doc/IVS_2017_vs_EVS_2016_UA.pdf.
11. Associazione Bancaria Italiana : веб-сайт. URL: https://www.telemutuo.it/abi/.
12. Banco de España : веб-сайт. URL: https://www.bde.es/wbe/es/.
13. Bundesministerium für Digitales und Verkehr : веб-сайт. URL: https://bmdv.bund.de/DE/Home/home.html.
14. Customs Act. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-52.6/.
15. ImmoWertV. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/immowertv_2022/.
16. International Valuation Standards (IVS). URL: https://www.rics.org/profession-standards/rics-standards-and-guidance/sector-standards/valuation-standards/red-book/international-valuation-standards.
17. La Charte de l'Expertise en Évaluation Immobilière : веб-сайт. URL: https://charteexpertiseimmo.org/accueil.html.
18. Ley de Regulación del Mercado Hipotecario. URL: https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1981-8598.
19. Local Government Finance and Valuation Act 1991. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/51/enacted.
20. Polska Federacja Stowarzyszen Rzeczoznawców Majatkowych (PFSRM) : веб-сайт. URL: https://tegova.org/members/pfva.
21. Rating and Valuation Act 1961. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Eliz2/9-10/45/enacted.
22. Real Decreto 775/1997. URL: https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1997-12854.
23. Red Book Global Standards. URL: https://www.rics.org/profession-standards/rics-standards-and-guidance/sector-standards/valuation-standards/red-book/red-book-global.
24. Standard V.8. Zasady określania wartości szkód spowodowanych budową infrastruktury podziemnej i nadziemnej. URL: http://wycena-nieruchomosci.info.pl/wp-content/uploads/2020/10/PFSRM-TNI-V.8-zasady-okreslania-wartosciszkod-spowodowanych-budowa-infrastruktury-podziemnej-i-nadziemnej-z-komentarzem-status-archiwalny.pdf.
25. Testo Unico Bancario. URL: https://www.bancaditalia.it/compiti/vigilanza/intermediari/Testo-Unico-Bancario.pdf.
26. Updated Guidelines For The Valuation Of Foreign Properties Of The 2023 Property Value Tax. URL: https://crossbord.dk/updated-guidelines-for-the-valuation-of-foreign-properties-of-the-2023-property-value-tax/.
27. Zákon č. 151/1997 Sb. Zákon o oceňování majetku a o změně některých zákonů (zákon o oceňování majetku). URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1997-151.
28. Zákon č. 36/1967 Sb. Zákon o znalcích a tlumočnících. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1967-36.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 347.232:351.88
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-120-126
https://orcid.org/0009-0004-1680-5660
Тіменко А. Ю.,
аспірант Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук, Національного транспортного університету, м. Київ, Україна.

ЗАХИСТ ПРАВ ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРА У КОНЦЕСІЙНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. *У статті здійснено комплексний правовий аналіз механізмів захисту прав приватного партнера у відносинах публічно-приватного партнерства, зокрема у сфері концесійних правовідносин, з урахуванням новел законодавства України. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування ефективних правових інструментів залучення приватного капіталу до реалізації інфраструктурних та соціально значущих проєктів в умовах післявоєнного відновлення України та поглиблення євроінтеграційних процесів. Особлива увага приділяється аналізу положень Закону України «Про публічно-приватне партнерство» та оновленого Закону України «Про концесію», які формують нову модель правового регулювання партнерських відносин між державою та приватним сектором.*

Окрему увагу приділено систематизації правових гарантій захисту прав концесіонера, передбачених статтею 48 Закону України «Про концесію». Запропоновано їх класифікацію на регуляторно-правові, операційні, організаційно-управлінські, фінансово-майнові та договірні гарантії. Розкрито зміст таких механізмів, як гарантія стабільності законодавства, принцип сприятливих змін, компенсаційні механізми у разі негативного впливу законодавчих змін, заборона неправомірного втручання органів влади у діяльність концесіонера, а також гарантії державної підтримки та відшкодування інвестицій у разі дострокового припинення концесійних правовідносин.

Зроблено висновок, що нове законодавство формує більш передбачуване та стабільне правове середовище для реалізації проєктів публічно-приватного партнерства, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості концесійних проєктів. Водночас наголошено на необхідності подальшого дослідження практики застосування нових правових механізмів та оцінки їх ефективності у процесі реалізації інфраструктурних проєктів в Україні.

Ключові слова: *публічно-приватне партнерство, концесія, приватний партнер, нормативно-правове регулювання, гарантії прав, механізм захисту прав, інвестиції, економічна безпека.*

TIMENKO A. PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE PRIVATE PARTNER IN CONCESSION RELATIONS

Abstract. *This article provides a comprehensive legal analysis of the mechanisms for protecting the rights of private partners in public-private partnerships, particularly in the context of concession agreements, taking into account recent amendments to Ukrainian legislation. The relevance of the study stems from the need to develop effective legal instruments for attracting private capital to the implementation of infrastructure and socially significant projects in the context of Ukraine's post-war recovery and the deepening of European integration processes. Particular attention is paid to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine "On Public-Private Partnership" and the updated Law*

of Ukraine "On Concessions," which establish a new model for the legal regulation of partnership relations between the state and the private sector.

Particular attention is paid to the systematization of legal guarantees for the protection of the concessionaire's rights, as provided for in Article 48 of the Law of Ukraine "On Concessions." A classification of these guarantees is proposed, dividing them into regulatory and legal, operational and organizational-managerial, financial and property, and contractual guarantees. The content of such mechanisms as the guarantee of legislative stability, the principle of favorable changes, compensation mechanisms in the event of negative impacts from legislative changes, the prohibition of unlawful interference by government authorities in the concessionaire's activities, as well as guarantees of state support and reimbursement of investments in the event of early termination of the concession relationship, is elaborated.

It is concluded that the new legislation creates a more predictable and stable legal environment for the implementation of public-private partnership projects, which will contribute to increasing the investment attractiveness of concession projects. At the same time, the need for further research into the practical application of new legal mechanisms and the assessment of their effectiveness in the implementation of infrastructure projects in Ukraine is emphasized.

Keywords: *public-private partnership, concession, private partner, regulatory framework, guarantees of rights, mechanism for the protection of rights, investments, economic security.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується активними трансформаційними процесами у сфері публічного управління, економіки та правового регулювання інвестиційної діяльності, що супроводжується поглибленням євроінтеграційних процесів. В умовах триваючої збройної агресії росії проти України, що має наслідком необхідність постійного відновлення критичної інфраструктури та інших об'єктів, та у перспективі післявоєнного відновлення держави особливого значення набуває формування ефективних правових механізмів залучення приватного капіталу до реалізації інфраструктурних і соціально значущих проєктів. Одним із ключових інструментів такого залучення виступає інститут публічно-приватного партнерства (далі – ППП), який передбачає довгострокову співпрацю між публічними та приватними суб'єктами на договірних засадах.

Особливе місце у системі форм публічно-приватного партнерства посідає концесія, що передбачає передачу приватному партнеру права створення, реконструкції, управління або експлуатації об'єктів державної чи комунальної власності з метою задоволення суспільних потреб. Водночас реалізація концесійних проєктів характеризується значною складністю правового регулювання, оскільки такі відносини поєднують елементи публічно-правового та приватно-правового регулювання, а також охоплюють інвестиційні, господарські та адміністративні аспекти взаємодії сторін.

Довгостроковий характер концесійних договорів, значний обсяг інвестицій та участь держави як сторони правовідносин зумовлюють підвищену увагу до питань правового забезпечення стабільності та передбачуваності правового становища приватного партнера. У таких відносинах держава виступає не лише як договірний контрагент, але й як суб'єкт владних повноважень, наділений регуляторними функціями. Така подвійна правова природа участі держави об'єктивно створює ризики для реалізації прав та законних інтересів приватного інвестора, зокрема у випадках зміни законодавства, прийняття регуляторних рішень або одностороннього втручання у реалізацію проєкту.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває формування ефективної системи правових гарантій захисту прав приватного партнера у відносинах публічно-приватного партнерства. Така система має забезпечувати баланс публічних і приватних інтересів, стабільність договірних умов, передбачуваність правового регулювання та наявність дієвих механізмів захисту прав інвестора.

Додаткової актуальності зазначена проблематика набуває у зв'язку з оновленням законодавства, зокрема набранням чинності Законом України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 р. № 4510-IX (далі – Закон про ППП, Закон № 4510-IX), який спрямований на модернізацію правового регулювання партнерських відносин та приведення його у відповідність до сучасних європейських підходів. У взаємозв'язку з положеннями Закону України «Про концесію» від 03.10.2019 № 155-IX (що був затверджений у новій редакції Законом про ППП від 19.06.2025 р. № 4510-IX) зазначений нормативно-правовий акт формує нову систему правових гарантій приватного партнера, спрямованих на підвищення рівня інвестиційної безпеки та правової визначеності у сфері реалізації концесійних проєктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях фахівців з права, економіки, фінансів, публічного управління значна увага приділяється дослідженню змістових характеристик державно-приватного партнерства (за новою термінологією Закону про ППП - публічно-приватного партнерства), особливостей правового статусу його учасників, договірних механізмів реалізації партнерських проєктів, а також правових гарантій інвесторів, вивченню зарубіжного досвіду. Вагомий внесок у дослідження правової природи публічно-приватного партнерства зробили: О. Р. Вінник, П. В. Діхтієвський, С. Б. Єгоричева, М. І. Лахижа, І. В. Ковбас, К. В. Павлюк С. М. Павлюк, Р. С. Пічко, О. Г. Пінчук, В.С. Щербина та ін. Наприклад, О.Р. Вінник розглядає ППП як складний міжгалузевий правовий інститут, що поєднує елементи господарського, адміністративного та інвестиційного права. У її працях обґрунтовується необхідність формування ефективної моделі правового регулювання партнерських відносин, спрямованої на забезпечення балансу інтересів держави та приватного сектору.

Проблеми договірного регулювання відносин публічно-приватного партнерства досліджувалися у працях В. С. Щербини, який аналізує особливості правової природи договорів публічно-приватного партнерства та їх місце у системі господарських договорів. Учений підкреслює змішаний характер таких договорів, що обумовлює необхідність поєднання публічно-правових та приватно-правових механізмів регулювання.

Питання правового регулювання концесійних відносин, як однієї з найбільш поширених форм публічно-приватного партнерства, аналізуються також у працях О. В. Батанова, П. М. Любченка, Н. В. Камінської, Ю.О. Подолян та інших учених. У їхніх дослідженнях висвітлюються особливості правового режиму об'єктів концесії, порядок укладення та виконання концесійних договорів, а також проблеми забезпечення балансу інтересів держави та приватного інвестора.

Водночас, попри наявність значної кількості наукових досліджень у сфері публічно-приватного партнерства, питання правових гарантій захисту прав приватного партнера, зокрема у концесійних правовідносинах, залишаються недостатньо дослідженими. Особливо це стосується аналізу новітніх законодавчих змін та їх впливу на систему правового забезпечення стабільності правового становища приватного інвестора у довгострокових інфраструктурних проєктах.

Мета дослідження. Метою цієї статті є комплексний правовий аналіз нових та удосконалених (у зв'язку з набранням чинності Законом про ППП) механізмів захисту прав приватного партнера у відносинах публічно-приватного партнерства, зокрема у концесійних правовідносинах, а також визначення основних правових гарантій інвестора, передбачених чинним законодавством України, та виявлення проблемних аспектів їх практичної реалізації.

Виклад основного матеріалу. В Україні відносини публічно-приватного партнерства перебувають на стадії системних трансформацій. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI (далі – Закон про ДПП), що втратив чинність на підставі Закону про ППП № 4510-IX, не виявився тим дієвим механізмом співпраці держави і бізнесу, як на це розраховував законотворець. Мінекономіки оприлюднило таку статистику реалізації

державно-приватного партнерства (ДПП) станом на 1 січня 2026 року: «укладено 201 договір, з яких реалізуються 19 договорів (7 - концесійних договорів, 4 - договори про спільну діяльність, 8 - інші договори), 171 договір не реалізується (114 - не виконується, 57 - розірвані/закінчився термін дії), 11 договорів призупинено у зв'язку зі збройною агресією російської федерації» [1]. Таким чином державно-приватне партнерство як «стратегічне співробітництво між публічним і приватним секторами з метою спільного вирішення соціально-економічних завдань та досягнення певних цілей» [2], - не набуло ефективної моделі реалізації та потребувало докорінних змін.

Прийнятий 19 червня 2025 року Закон України № 4510-IX «Про публічно-приватне партнерство» закладає кардинально нове бачення цих правовідносин. Слід зауважити, що ухваленню цього Закону передував складний шлях еволюційного перетворення законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об’єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України» (від 01.07.2022) до прийняття кардинального нового Закону про ППП. Слушним є зауваження Ю. Подолян, що ДПП є засобом стимулювання економічного зростання та економічної активності суб’єктів господарювання [3]. Співзвучною цьому твердженню є мета, обгрунтована у пояснювальній записці («спрощення процедур, закріплення фінансових гарантій в законодавстві, що в свою чергу надасть можливість не лише відновити зруйновану війною інфраструктуру у короткі строки, а й надати поштовх економіці України через запуск виробництв та створення нових робочих місць, а також розвивати взаємовигідні стосунки із бізнес спільнотою та надавати українському суспільству дійсно якісні, сучасні, інноваційні послуги» [4]) набула, на наш погляд, конструктивного вигляду саме новому Законі № 4510-IX.

Важливо, що чіткого нормативного визначення набула сфера правовідносин публічно-приватного партнерства. Закон про ДПП містив неточність формулювання самого термінологічного визначення відносин державно-приватного партнерства, фактично розглядаючи на боці держави і муніципальну владу. Новий Закон про ППП надає широке тлумачення та водночас конкретний перелік суб’єктів – публічних партнерів в залежності від об’єктів ППП, - що закріплений у ч. 2 ст. 10 та ч. 2 ст. 52 Закону № 4510-IX.

Закон про ППП у статті 5 розмежовує дві форми здійснення публічно-приватного партнерства: концесійний договір та договір публічно-приватного партнерства. Ефективність реалізації проєктів публічно-приватного партнерства та концесій значною мірою визначається наявністю чітко виписаних правових гарантій захисту прав приватного партнера. Ці гарантії мають створювати передбачуваний правовий режим, який мінімізує регуляторні та інвестиційні ризики, забезпечує баланс між інтересами публічного та приватного партнерів і підвищує інвестиційну привабливість довгострокових проєктів. Наше дослідження спрямоване на виявлення новел у сфері правових гарантій приватного партнера саме у концесійних відносинах.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону про ППП № 4510-IX, публічно-приватне партнерство здійснюється на засадах, зокрема, розподілу ризиків між публічним та приватним партнерами. Це означає, що ризики реалізації проєкту повинні покладатися на ту сторону, яка має можливість ефективніше ними управляти. Нове законодавство розвиває підхід, що існував раніше, у контексті сучасних моделей реалізації інфраструктурних проєктів, закріплюючи перелік ознак ППП: 1) внесення приватним партнером інвестицій; 2) дотримання строку ППП (крім проектів з будівництва); 3) передача приватному партнеру частини ризиків, що пов’язані із забезпеченням приватним партнером повного або часткового фінансування, створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення) і технічного обслуговування та/або управління, та/або експлуатації об’єкта ППП (крім випадків, визначених цим Законом), та інших ризиків, що виникають під час реалізації проекту ППП (ч. 1

ст. 3 Закону про ППП). Таким чином відбулася компеляція нормативного закріплення гарантій інвестиційної діяльності з поширенням їх ознак на публічно-партнерські відносини.

У сфері концесій цей принцип конкретизується у п. 22 ч.1 ст. 1 Закону України «Про концесію» № 155-IX, відповідно до якої «концесійний договір - договір між концесіонером та концесієдавцем, що визначає порядок та умови реалізації проекту концесії та передбачає взяття та виконання концесіонером перед концесієдавцем обов'язку щодо фінансування (повного або часткового) робіт із створення та/або будівництва (нове будівництво, реконструкція, реставрація, капітальний ремонт, технічне переоснащення), та/або технічного обслуговування об'єкта концесії, з передачею концесіонеру як винагороди права на управління та/або експлуатацію об'єкта концесії та на надання суспільно значущих послуг, у порядку та на умовах, визначених таким договором, а також передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику у спосіб, за яким джерелом переважної частини доходів концесіонера є платежі від користувачів (споживачів)». Тобто концесія передбачає передачу концесіонеру переважної частини операційного ризику, пов'язаного з експлуатацією об'єкта концесії. Такий підхід відповідає європейській моделі концесій, де саме передача операційного ризику є ключовою ознакою концесійного договору.

Вагомим механізмом захисту прав приватного партнера є можливість надання державної підтримки реалізації партнерських проєктів. Відповідно до ст. 47 Закону України «Про концесію», державна підтримка може надаватися у різних формах за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів чи інших коштів. Важливим фактором захисту прав концесіонерів є те, що співфінансування витрат, пов'язаних з будівництвом (п. 2-4 ч. 1 ст. 47), здійснюється на безоплатній, безпроцентній і безповоротній основі.

Однією з ключових форм захисту прав приватного партнера (інвестора) у договірних відносинах є механізм стабілізаційного застереження, який забезпечує юридичну стабільність умов реалізації проєкту у разі зміни законодавства чи регуляторного середовища. Такий механізм має стратегічне значення саме для довгострокових проєктів, зокрема концесій, строк дії яких може сягати кількох десятиліть. Водночас у національному законодавстві довгий час пряме закріплення стабілізаційного застереження як механізм захисту інвестиційних вкладень іноземних інвесторів передбачено статтею 8 Закону України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 № 93/96-ВР як гарантії у разі зміни законодавства. Закон України про ДПП № 2404-VI не містив окремого нормативного інституту стабілізаційного застереження як самостійного договірного механізму, що в юридичній науці розцінювалось як один із факторів недостатньої захищеності прав приватного партнера у довготривалих проєктах [5]. Слушим щодо попередньої моделі гарантій прав інвесторів було зауваження Ю. Коваль, що гарантії стабільності (незмінності) законодавства не стосувались змін законодавства, що регулює правовідносини, в яких не діють принципи рівності сторін (державного та приватного партнерів) [6]. Прийняття нового Закону про ППП та Закону «Про концесію» (у новій редакції) покликане виправити означену проблематику. Так, стаття 48 Закону «Про концесію», закріпила перелік гарантій прав концесіонерів, серед яких визнгачено, що до концесійного договору застосовується гарантія стабільності законодавства.

Загалом встановлені ст. 48 Закону «Про концесію» гарантії прав концесіонерів пропонуємо класифікувати наступним чином:

1. Регуляторно-правові гарантії (гарантії стабільності правового поля). Ця група гарантій спрямована на захист інвестиційного проєкту ППП від неочікуваних законодавчих змін протягом тривалого строку дії договору (ч. 3, 4, 6 ст. 48), що полягає у наступних механізмах захисту:

а) гарантія стабільності законодавства: застосування норм, чинних на дату укладення договору (зокрема щодо податкових ставок, пільг та бази оподаткування);

б) принцип сприятливих змін: автоматичне застосування нових законів, якщо вони пом’якшують відповідальність, зменшують податки або не погіршують становище концесіонера;

в) принцип компенсації збитків: закріплення в концесійному договорі умов (порядку, розміру) щодо компенсації витрат та збитків концесіонера, понесених внаслідок внесення до законодавства змін, що зумовили істотний негативний вплив на виконання концесіонером концесійного договору;

г) пріоритет договірних умов над підзаконними актами: акти органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування не поширюються на концесіонера, якщо вони обмежують його права, визначені договором.

2. Операційні та організаційно-управлінські гарантії (захист від втручання) – гарантії, що забезпечують автономію концесіонера як суб'єкта господарювання (ч. 1, 2, 7 ст. 48):

а) заборона дискримінації: забезпечення рівноправного режиму господарювання для всіх учасників ринку;

б) заборона неправомірного втручання: пряма заборона державним органам та посадовим особам втручатися в діяльність концесіонера;

в) надання спеціальних/ексклюзивних прав: можливість закріплення в договорі унікальних прав, необхідних для реалізації конкретного проєкту.

3. Фінансово-майнові гарантії концесійної діяльності (економічна безпека приватного партнера) спрямовані на захист грошових потоків та повернення вкладеного капіталу (ч. 1, 4, 5 ст. 48):

а) гарантія виплат під час воєнного стану: пряма заборона обмежувати платежі державної підтримки на користь концесіонера в умовах війни. В умовах сучасних викликів, пов’язаних зі збройною агресією з боку росії проти України та триваючим правовим режимом воєнного стану ця гарантія має важливе значення та прямий вплив на залучення приватних капіталів для відновлення та розвитку інфраструктури, не відкладаючи інвестиційні проєкти на повоєнний період;

б) повне відшкодування збитків: компенсація за неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів влади;

в) компенсаційний механізм при розірванні договору: обов'язок держави відшкодувати економічно обґрунтовані інвестиції, що не встигли окупитися, та вартість об'єкта.

4. Договірні гарантії приватного партнера у концесійних відносинах – закон диспозитивно дозволяє сторонам самостійно деталізувати захист у тексті концесійного договору (ч. 3, 5 ст. 48):

а) право на компенсацію за «істотний негативний вплив»: можливість прописати в договорі конкретний порядок та розмір відшкодування втрат, понесених через зміну законодавства;

б) право сторін самостійно визначати в договорі методику розрахунку компенсацій при достроковому припиненні відносин.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що сучасний етап розвитку законодавства України у сфері публічно-приватного партнерства характеризується суттєвим оновленням підходів до правового забезпечення інтересів приватного інвестора. Прийняття Закону України «Про публічно-приватне партнерство» від 19.06.2025 № 4510-IX та концептуальне оновлення положень Закону України «Про концесію» від 03.10.2019 № 155-IX сформували більш комплексну та системну модель правового регулювання партнерських відносин, орієнтовану на підвищення інвестиційної привабливості інфраструктурних проєктів і наближення національного законодавства до європейських стандартів.

Однією з ключових тенденцій розвитку правового регулювання у цій сфері є посилення інституційних гарантій прав приватного партнера у довгострокових партнерських проєктах. Нове законодавство чіткіше закріплює принцип розподілу ризиків між сторонами, який є фундаментальною ознакою публічно-приватного партнерства та відповідає сучасним моделям

реалізації інфраструктурних проєктів у європейській практиці. Важливим результатом законодавчих змін є формування комплексної системи правових гарантій захисту прав концесіонера, які охоплюють регуляторно-правові, організаційно-управлінські, фінансово-майнові та договірні механізми.

Водночас ефективність нової моделі правового регулювання значною мірою залежатиме від практики її застосування, узгодженості підзаконного нормативного регулювання, а також від здатності державних інституцій забезпечити реальне дотримання передбачених законом гарантій. У зв'язку з цим перспективним напрямом подальших наукових досліджень є аналіз практики реалізації концесійних проєктів у межах нового законодавства, оцінка ефективності закріплених гарантій та їх впливу на рівень інвестиційної привабливості публічно-приватного партнерства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стан здійснення ДПП в Україні. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 29 січня 2026 р. URL: https://me.gov.ua/documents/detail?lang=uk-ua&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=stanzdiisnenniadppvukraini
2. Дабіжа В.В., Самков О.О. Розвиток державно-приватного партнерства для України з досвіду світової практики. Сучасний науковий журнал. 2024. № 4(2). С. 62-73. DOI: https://doi.org/10.36994/2786-9008-2024-4-9
3. Подолян Ю. О. Концесія як форма державно-приватного партнерства: аналіз чинного законодавства. DICTUM FACTUM, № 1(6), 2020. С. 58-67. URL: https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/125/108
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення механізму залучення приватних інвестицій з використанням механізму державно-приватного партнерства для пришвидшення відновлення зруйнованих війною об'єктів та будівництва нових об'єктів, пов'язаних з післявоєнною перебудовою економіки України». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/a90416ea-8f03-4b1f-9c42-6adcdf3d8daf
5. Кочеров М. «Нестабільні» гарантії прав приватних партнерів. Юридична газета. 21 січня 2020. № 1(107). URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/derzhavnoprivatne-partnerstvo/nestabilni-garantiyi-prav-privatnih-partneriv.html
6. Коваль Ю. Інвестиційні гарантії у проектах державно-приватного партнерства. URL: https://jurimex.ua/ua/publication/inviestitsionnyie-gharantii-v-proiektakh-ghosudarstvienno-chastnogho-partnierstva

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 004.8:347.78
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-127-134
https://orcid.org/0000-0003-2663-9892
Шевченко А. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Державного податкового університету,
м. Ірпінь, Україна

https://orcid.org/0000-0002-5716-1273
Драган І. О.,
доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедрою права та правоохоронної діяльності,
публічного управління та адміністрування,
Державний університет «Житомирська політехніка»
м. Житомир, Україна

https://orcid.org/0000-0003-0523-030X
Григорчук М. В.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Державного університету «Житомирська політехніка»,
м. Житомир, Україна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І АВТОРСЬКЕ ПРАВО: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. *Статтю присвячено дослідженню актуальних проблем правового регулювання використання систем штучного інтелекту (далі – ШІ) у сфері авторського права. У сучасних умовах стрімкого розвитку цифрових технологій системи штучного інтелекту дедалі активніше застосовуються у процесі створення різноманітних результатів творчої діяльності, зокрема текстів, музичних творів, зображень, програмного забезпечення та інших об'єктів інтелектуальної власності. Це зумовлює виникнення нових правових викликів, пов'язаних із визначенням правового статусу таких результатів, встановленням суб'єкта авторського права та визначенням меж правової відповідальності учасників відповідних правовідносин.*

У статті узагальнено теоретичні засади нормативно-правового регулювання та проаналізовано емпіричну базу щодо використання систем штучного інтелекту у науковій і творчій діяльності. Проаналізовано сучасні наукові підходи до визначення правового статусу результатів інтелектуальної діяльності, створених із застосуванням алгоритмів машинного навчання, а також досліджено питання можливості їх правової охорони у межах чинного авторського законодавства.

Особливу увагу приділено проблемам правового захисту та охорони об'єктів інтелектуальної власності, створених із використанням технологій штучного інтелекту, а також визначенню меж відповідальності розробників, користувачів та власників відповідних технологій. Досліджено нормативно-правові засади охорони авторських прав, передбачені положеннями Цивільний кодекс України та Закон України «Про авторське право і суміжні права», а також здійснено порівняльний аналіз міжнародних підходів до правового регулювання результатів діяльності штучного інтелекту.

Проаналізовано конституційні гарантії щодо захисту інтелектуального права у найбільш широкому розумінні цього правового інституту, зосереджено увагу на особливостях оцінки особистісного вкладу науковця у результати його доробку, створеного з використанням технологій штучного інтелекту.

У роботі обґрунтовано необхідність удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів та сучасних тенденцій розвитку цифрових технологій. Запропоновано напрями гармонізації правового регулювання у сфері використання штучного інтелекту з європейськими підходами до захисту інтелектуальної власності.

Ключові слова: *штучний інтелект, авторське право, інтелектуальна власність, цифрові технології, правове регулювання, результати творчої діяльності, алгоритми штучного інтелекту.*

SHEVCHENKO A., DRAHAN I., HRYHORCHUK M. ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND COPYRIGHT: CURRENT CHALLENGES AND LEGAL REGULATION

Abstract.. *The article is devoted to the study of current issues related to the legal regulation of the use of artificial intelligence systems (hereinafter – AI) in the field of copyright law. In the context of the rapid development of digital technologies, artificial intelligence systems are increasingly used in the process of creating various results of creative activity, including texts, musical works, images, software and other objects of intellectual property. This process generates new legal challenges related to determining the legal status of such results, identifying the subject of copyright, and defining the limits of legal responsibility of participants in the relevant legal relations.*

The article summarizes the theoretical foundations of legal regulation and analyzes the empirical basis concerning the application of artificial intelligence systems in scientific and creative activities. Modern scientific approaches to determining the legal status of intellectual products created with the use of machine learning algorithms are examined, as well as the possibility of their legal protection within the framework of current copyright legislation.

Particular attention is paid to the issues of legal protection of intellectual property objects generated with the use of artificial intelligence technologies, as well as to determining the scope of liability of developers, users and owners of such technologies. The regulatory framework for copyright protection provided by the provisions of the Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Copyright and Related Rights" is analyzed, and a comparative analysis of international approaches to the legal regulation of the results of artificial intelligence activities is carried out.

The constitutional guarantees for the protection of intellectual rights in the broadest understanding of this legal institution have been analyzed, with particular attention focused on the specific features of assessing the personal contribution of a researcher to the results of their work created using artificial intelligence technologies.

The study substantiates the necessity of improving national legislation taking into account international standards and modern trends in the development of digital technologies. The author proposes directions for harmonizing legal regulation in the field of artificial intelligence with European approaches to the protection of intellectual property rights.

Keywords: *artificial intelligence, copyright, intellectual property, digital technologies, legal regulation, results of creative activity, artificial intelligence algorithms.*

Постановка проблеми: полягає у відсутності чіткого правового регулювання використання технологій штучного інтелекту у сфері авторського права, зокрема щодо визначення суб'єкта авторського права на результати творчої діяльності, створені із застосуванням алгоритмів ШІ. Чинні норми Цивільного кодексу України та Закон

України «Про авторське право і суміжні права» орієнтовані на визнання автором виключно фізичної особи, що створює правову невизначеність щодо правового статусу таких результатів. У зв'язку з цим виникає необхідність удосконалення національного законодавства з урахуванням міжнародних підходів до регулювання використання штучного інтелекту у сфері інтелектуальної власності.

Актуальність теми дослідження зумовлена стрімким розвитком технологій штучного інтелекту та їх активним використанням у творчій, науковій і професійній діяльності. Використання таких технологій породжує нові правові виклики у сфері охорони інтелектуальної власності, зокрема щодо визначення авторства, правового режиму результатів творчої діяльності та меж відповідальності учасників відповідних правовідносин. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність удосконалення національного правового регулювання з урахуванням положень Цивільного кодексу України, Закону України «Про авторське право і суміжні права» та сучасних міжнародних підходів до регулювання використання технологій штучного інтелекту у сфері авторського права.

Актуальність дослідження також обумовлена необхідністю сформувати нові правові підходи до регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності в умовах поширення технологій штучного інтелекту. Особливої ваги ця проблема набуває для України, де процес цифрової трансформації економіки та інтеграції у європейський правовий простір потребує гармонізації національного законодавства із сучасними міжнародними стандартами.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання використання технологій штучного інтелекту у сфері авторського права активно досліджується у сучасній юридичній науці. У наукових працях зарубіжних та вітчизняних учених значна увага приділяється питанням визначення авторства, оригінальності та правового режиму результатів творчої діяльності, створених із використанням систем штучного інтелекту. Зокрема, дослідники зазначають, що стрімкий розвиток генеративних моделей ШІ ставить під сумнів традиційні концепції авторства, які історично ґрунтуються на творчому внеску людини.

Правовідносини у сфері використання штучного інтелекту досліджувались у роботах таких науковців, як: А. Болкотун, О. Г. Вакаренко, О. Єфімчук, Ю. М. Капіца, О. І. Косілова. С. В. Кудін, І. В. Лащик, Д. С. Махновський, А. І. Радченко, Р. Стефанчук, К. С. Шахбазян, А. Є. Шевченко, О. Яра та ін.

Попри значну кількість наукових праць, низка теоретичних і практичних питань залишається дискусійною, зокрема щодо визначення правового статусу результатів діяльності штучного інтелекту, критеріїв творчого внеску людини та оптимальної моделі правового регулювання таких правовідносин, що зумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цій сфері.

Метою статті є комплексний аналіз взаємодії штучного інтелекту та авторського права, визначення основних правових проблем у цій сфері та обґрунтування можливих напрямів удосконалення правового регулювання.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- проаналізувати теоретичні засади взаємодії штучного інтелекту та авторського права;
- визначити особливості правового статусу результатів діяльності штучного інтелекту;
- дослідити міжнародний досвід правового регулювання авторських прав у контексті використання ШІ;
- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток цифрових технологій, зокрема систем штучного інтелекту (далі – ШІ), зумовлює істотні трансформації у сфері інтелектуальної власності. Сучасні алгоритми машинного навчання здатні створювати тексти, музичні твори, зображення, програмний код, аудіовізуальний контент та інші результати творчої діяльності, які

традиційно належали до сфери авторського права. Такі можливості технологій породжують низку нових правових питань, пов'язаних із визначенням суб'єкта авторства, правового режиму результатів діяльності штучного інтелекту, а також меж відповідальності розробників і користувачів відповідних систем.

Штучний інтелект є комплексом технологій, що дозволяють комп'ютерним системам виконувати завдання, які традиційно потребують інтелектуальної діяльності людини. До таких завдань належать аналіз інформації, розпізнавання образів, генерація текстів і зображень, прийняття рішень тощо.

Сучасні генеративні системи штучного інтелекту використовують алгоритми машинного навчання, які здатні створювати нові об'єкти на основі аналізу великих масивів даних. Це призводить до появи нових форм творчості, у яких поєднуються людський інтелект і можливості алгоритмічних систем.

Говорячи про основи правового регулювання у сфері застосування технологій штучного інтелекту, першочергово звертаємося до конституційних гарантій верховенства права. Цей принцип розширено положеннями статті 54 Конституції України, згідно з якою «Громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом» [1].

Практичне застосування цієї гарантії відносно ШІ вбачаємо в обмеженні протиправного втручання сторонніх чинників у результати творчої діяльності суб'єктів, які презентують результати свого інтелектуального доробку.

Іншою сферою застосування конституційних інструментів стримування протиправного втручання ШІ у сфери, пов'язані з використанням інформації, є те, що створений без участі людини інформаційний продукт, без доведення авторського права, може бути віднесений до публічного домену.

У контексті вищезазначеного звертаємося до положень Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої 02.12.2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1556-р.

Вказаним документом штучний інтелект визначено як «організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань, а галузь штучного інтелекту – «напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, впровадження та використання технологій штучного інтелекту» [2].

Отже, відмінними ознаками-характеристиками категорії «штучний інтелект» є організована сукупність, здатність виконувати складні комплексні завдання, використовувати системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, яку може отримувати або самостійно створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією, а також визначати способи досягнення поставлених завдань.

На цьому етапі, отримавши нормативне визначення та дослідивши характерні ознаки ШІ, можна торкнутися теоретико-правого аспекту цієї проблеми. Так, у фахових дискусіях щодо правового статусу результатів діяльності штучного інтелекту вказується, що одним із ключових

питань є визначення суб'єкта авторського права у випадках використання систем штучного інтелекту.

У традиційній доктрині авторського права вихідною є антропоцентрична концепція творчості, згідно з якою автором твору може бути виключно людина. Проте використання генеративних систем штучного інтелекту ставить під сумнів цю класичну модель, оскільки значна частина контенту створюється без безпосереднього творчого втручання людини. У зв'язку з цим у науковій літературі та правозастосовній практиці активно обговорюється питання правового статусу результатів діяльності штучного інтелекту та можливості їх правової охорони.

Дослідники проблем правового регулювання інтелектуальної власності на об'єкти, створені штучним інтелектом, Д. Коваленко та М. Уткіна звертають увагу на те, що «штучний інтелект досягнув небаченого прогресу та почав створювати власні вироби, які наразі, як і будь-які об'єкти авторського права, виготовлені людиною, потребують правового регулювання та захисту» [3, с. 198].

На думку Р. О. Стефанчука, «Важливою складовою дослідження технологій штучного інтелекту є правова компонента, яка пов'язана з визначенням правового статусу ШІ, авторським правом на твори, створені ШІ, відшкодування шкоди, завданої роботами тощо» [4].

О. Петрів висловлюється про те, що «З набранням чинності нового закону «Про авторське право та суміжні права» [5] результати роботи штучного інтелекту підпадають під правове регулювання як неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, що охороняється правом особливого роду (sui generis). «Ці права регулюють об'єкти, створені внаслідок роботи комп'ютерної програми. Ці об'єкти не містять творчого підходу та генеруються без участі людини. Як результат, особисті немайнові права на такі об'єкти не виникають, адже вони можуть належати лише фізичній особі, але аж ніяк не штучному інтелекту» [6].

На наш погляд, до ключових проблем правового регулювання порядку застосування та оцінювання ШІ належать:

- визначення авторства;
- використання авторських творів для навчання ШІ;
- відповідальність за порушення авторських прав;
- економічні наслідки автоматизації творчості.

Водночас у науковій літературі висловлюються різні підходи до вирішення цієї проблеми:

- визнання користувача або розробника автором твору;
- створення спеціального режиму охорони (sui generis);
- віднесення таких результатів до публічного домену.

Більшість дослідників підтримує підхід, відповідно до якого твори, створені виключно алгоритмами без творчого внеску людини, не можуть бути об'єктами авторського права.

На думку І. В. Лащика, «авторське право захищає творчість автора-людини і не може бути надане комп'ютерним програмам або їх розробникам. Адже безглуздо вважати автором створеного ШІ контенту саму програму, яка згенерувала дані, або фахівців, які її створили, так само, як і виготовлювачів її складових або постачальників електрики, завдяки якій вона працює. ШІ – це лише інструмент у руках людини, яка творчо змінює світ, а не самостійна недетермінована річ [7, с. 93].

Дослідники Ю. М. Капіца, К. С. Шахбазян та ін. висловлюються про те, що «Відповідно до законодавства України та доктрини авторського права континентальних країн, до яких належить й Україна, первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору» [8, с. 12].

О. Єфімчук констатує, що законодавство нашої держави поки що не дає підстав визнавати за штучним інтелектом авторство на об'єкти інтелектуальної власності. Утім, не можна виключати того, що такий підхід із часом зміниться, адже на серед представників міжнародної

спільноти вже обговорюється правовий статус роботів, зокрема й можливість визнання їх як «електронних осіб». Разом із тим дискусійність питання наразі не зводиться тільки до можливості визнання авторства за самим штучним інтелектом [9].

На нашу думку, крапку у цьому дискурсі покладає Цивільний кодекс України [10], в якому статтею 434 (Твори, які не є об'єктами авторського права) визначено перелік ознак і документів, які не можна вважати об'єктами авторського права: Не є об´єктами авторського права:

1) акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування (закони, укази, постанови, рішення тощо), а також їх офіційні переклади;

2) державні символи України, грошові знаки, емблеми тощо, затверджені органами державної влади;

3) повідомлення про новини дня або інші факти, що мають характер звичайної прес-інформації;

4) інші твори, встановлені законом.

Крім того, положеннями Закону України «Про авторське право і суміжні права» [5] вказано, що «неоригінальні об’єкти, згенеровані комп’ютерною програмою (програмами), охороняються правом особливого роду (sui generis)»(ч. 4 ст. 8 Закону), водночас «твори, створені фізичними особами з використанням комп’ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об’єктами, згенерованими комп’ютерною програмою» (абз. 2 ч. 1 ст. 33 Закону).

Щодо міжнародного досвіду правового регулювання, то слід зазначити, що різні держави застосовують різні підходи до вирішення проблеми авторства творів, створених штучним інтелектом. Більшість країн приєдналася до міжнародних угод у цій сфері – Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (1886), Всесвітньої конвенції про авторське право (1952), Конвенції про охорону інтересів виробників фонограм від незаконного відтворення їхніх фонограм (1971), Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (1994), Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право (1996) та ін.

Вибірковий аналіз підходів до розуміння значення ШІ як учасника сфери, пов’язаної з використанням авторського права, показав, що Європейське право інтелектуальної власності зберігає традиційний підхід до авторства, згідно з яким автором може бути лише людина, суди США також дотримуються концепції людського авторства, а законодавство Великої Британії передбачає спеціальний режим для комп’ютерно створених творів.

Дослідний Мак Джон С. (McJohn S.) зазначає. що «Концептуальні засади авторського права побудовані на вільному обігу ідей та неможливості встановлення монополії на них. У доктрині пояснюється, що ідеї, незалежно від їх оригінальності чи ретельної продуманості, відкриті для використання без необхідності одержувати дозвіл. Свобода в їх копіюванні відіграє центральну роль в авторському праві, воно заперечує надання охорони ідеї, проте гарантує охорону тому особливому способу, в який автор її виражає. Достатнім стимулом для створення нових творів є надання автору виключних прав, обмежених вираженням у творах, і це правило не завдає шкоди авторам. Автори - також користувачі, кожен твір вміщує ідеї, які вже колись певною мірою були використані» [11].

У зв’язку із цим постає питання регуляторного статусу ШІ: чи може він розглядатися як окремий учасник правовідносин і в якому статусі? Визнання суб’єктивності ШІ залишається радикальною та малоймовірною ідеєю на сучасному етапі, однак експерти пропонують інші шляхи регулювання, зокрема створення етичних і поведінкових кодексів для використання ШІ.

Так, О. Яра наголошує на необхідності розроблення таких документів, які б не лише мінімізували ризики використання ШІ, але й відповідали цінностям Європейського Союзу та Хартії прав людини [12].

На нашу думку, для забезпечення ефективного правового регулювання доцільно:

- розробити спеціальні норми щодо використання ШІ;

- запровадити механізми компенсації авторам;
- гармонізувати законодавство з правом ЄС;
- визначити правовий режим творів, створених штучним інтелектом.

У контексті вищезазначеного цікавою є думка, висловлена авторами статті «Вплив штучного інтелекту на реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні» А. Є. Шевченком, С. В. Кудіним та О. І. Косіловою. Науковці зазначають, що «Проблема впливу штучного інтелекту… пов'язана, перш за все, із захистом права людини на гідність як основного та основоположного права людини, а також право на повагу до приватного та сімейного життя, свободу вираження поглядів, недискримінацію, право на свободу пересування, право на свободу і чесні вибори, право на справедливий суд. Саме тому дослідники на підставі аналізу наукової літератури зосередили свою увагу на дослідження впливу штучного інтелекту на реалізацію окремих прав та свобод людини і громадянина в Україні, а також аналізі ризиків, пов'язаних з цим впливом» [13, с. 66-67].

Отже, доходимо висновку, що розвиток технологій штучного інтелекту суттєво змінює традиційні уявлення про творчість та авторство. Сучасні правові системи стикаються з необхідністю адаптації законодавства до нових технологічних реалій. Ефективне правове регулювання у сфері взаємодії штучного інтелекту та авторського права повинно забезпечувати баланс між стимулюванням інновацій та захистом прав авторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.
2. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1556-р від 02.12.2020 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text (дата звернення 05.03.2026 року).
3. Коваленко Д. О., Уткіна М. С. Проблема правового регулювання інтелектуальної власності на об'єкти, створені штучним інтелектом. Нове українське право. 2022. Вип. 1. С.197–201.
4. Стефанчук Р. О. Інформаційні технології та право: quo vadis? Право України. 2018. № 1. С. 30–50. doi: https://doi.org/10.33498/louu2018-01-030 (дата звернення 05.03.2026 року).
5. Про авторське право та суміжні права : Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text (дата звернення 05.03.2026 року).
6. Петрів О. Штучний інтелект та авторське право. Центр демократії та верховенства права : вебсат. URL: https://cedem.org.ua/ analytics/shtuchnyi-intelekt-avtorske-pravo/ (дата звернення 05.03.2026 року).
7. Лащик І. В. До питання про визначення авторства інтелектуального продукту, створеного за допомогою штучного інтелекту. Проблеми законності. 2025. Вип. 168. С. 79-99.
8. Питання охорони авторського права у наукових виданнях (методичні рекомендації). Ю. М. Капіца, К. С. Шахбазян, Д. С. Махновський, О. Г. Вакаренко, А. І. Радченко, З. А. Болкотун. Київ, 2017. 110 с.
9. Єфімчук О. Чи може штучний інтелект бути визнаний автором твору? URL : https: // zib.com.ua/ua/133716-avtorom_tvoru_shtuchnogo_intelektu_mozhe_buti_viznana_lishe_.html (дата звернення: 06.03.2026 року).
10. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст.356.
11. McJohn S. Copyright: Examples and Explanations. New York: Aspen Publishers, 2006. P. 12, 78, 79.

12. Yara O., Brazheyev A., Golovko L., Bashkatova V. Legal Regulation of the Use of Artificial Intelligence: Problems and Development Prospects. European Journal of Sustainable Development. 2021. Vol. 10 (1). P. 281-289. DOI: https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p281(дата звернення: 05.03.2026 року).
13. Шевченко А. Є., Кудін С. В., Косілова О. І. Вплив штучного інтелекту на реалізацію прав і свобод людини і громадянина в Україні. Legal Bulletin. №2(8). 2023. С. 66-74.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 346.1
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-135-143
https://orcid.org/0000-0003-4323-2883
Вітко О. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри Господарського та транспортного права Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук Національного транспортного Університету, м. Київ, Україна

ПРИВЕДЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ЩОДО ПОРІВНЯЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Анотація. *У статті аналізується законодавство України в сфері порівняльної реклами і наднаціональне право ЄС в цій сфері. Наводиться оцінка стану гармонізації законодавства України з правом ЄС щодо порівняльної реклами та ефективності реалізованих заходів з гармонізації цього законодавства України з правом ЄС. На основі проведеного аналізу надаються пропозиції законодавчих змін щодо правового регулювання порівняльної реклами.*
Ключові слова: *порівняльна реклама, гармонізація законодавства, ділова репутація.*

VITKO O. ALIGNMENT OF UKRAINIAN LEGISLATION WITH EUROPEAN UNION LAW REGARDING COMPARATIVE ADVERTISING

Abstract. *In this article, the author analyzes the legislation of Ukraine in the field of comparative advertising and the law of the European Union in the field of comparative advertising and provides an assessment of the state of harmonization of Ukrainian legislation with European Union law.*

The conclusion is that not all key provisions of Directive 2006/114/EC are provided for in the Law of Ukraine "On Advertising", namely, such a provision of the Directive as "(f) it does not take unfair advantage of the reputation of a trademark, trade name or other distinctive signs of a competitor or an indication of the origin of competing goods" is not provided for. It is noted that the European Union may recognize that in this part the legislation of Ukraine has not been brought into line with the law of the European Union, since it does not contain this minimum standard, and may determine the need for further additional work to bring this part of the Ukrainian legislation into line with the law of the European Union.

In this regard, the author expressed the need to include in Part 1 of Article 11 of the Law of Ukraine "On Advertising" the following provision: "advertising does not improperly use the reputation of a trademark, commercial name or other distinctive signs of a competitor or an indication of the origin of competing goods." It is also necessary to set out in the Law of Ukraine "On Advertising" the conditions under which comparison in advertising is permitted in a way that covers all possible options for encroaching on a competitor's business reputation during comparative advertising and provides the opportunity to consider discrediting a competitor in advertising in any form, so that the concept of discrediting includes direct, hidden or indirect discrediting in any way. The conclusion is drawn that, in general, changes to domestic legislation aimed at bringing it into line with European Union law are effective and aimed at improving Ukrainian legislation in the field of comparative advertising, as the previous provisions allowed for a number of abuses. Clarified conditions for recognizing comparisons in advertising as legitimate better prevent abuse.

Keywords: *comparative advertising, harmonization of legislation, business reputation.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день Україна перебуває на шляху активної інтеграції в Європейський Союз (далі – ЄС), значною частиною процесу якої є гармонізація законодавства України з наднаціональним правом ЄС.

Існує популярна думка в суспільстві про те, що приведення законодавства України у відповідність до права ЄС є процесом, який завжди направлений на покращення чи удосконалення законодавства України, мовляв законодавство України не достатньо досконале, а його приведення у відповідність до права ЄС має наслідком його покращення. Однак це не завжди так. Не кожна гармонізація національного законодавства з наднаціональним правом ЄС направлена на покращення національного законодавства. Бувають випадки, коли національне законодавством зазнає просто змін і при цьому не покращується і не погіршується, а бувають навіть випадки зворотних змін до погіршення.

Тоді виникає питання у чому ж сенс гармонізації національного законодавства з правом ЄС. Відповідь на це питання криється у тому, що для нормального функціонування внутрішнього ринку в країнах ЄС, єдиного економічного та валютного союзу, митного союзу в країнах-членах ЄС, для реалізації чотирьох основних свобод: вільного руху осіб, товарів, послуг, капіталів і платежів в ЄС у всіх країнах-членах ЄС має бути подібне між собою законодавство, тобто законодавство має бути однаковим у своїй основній суті.

Отже, якщо має місце приведення національного законодавства чи країни- кандидата, чи країни-члена ЄС до наднаціонального права ЄС, то це не слід ототожнювати з процесом покращення національного законодавства. Певне національне законодавство може бути навіть кращим в низці аспектів, але воно буде відрізнятися від законодавства країн-членів ЄС, а для нормального функціонування ЄС законодавство в певної країни-члена ЄС має бути по-суті таким самим як у інших країн-членів ЄС. В історії гармонізації національного права нинішніх країн-членів ЄС є і болючі сторінки, коли країнам доводилося змінювати своє більш краще законодавство на інше законодавство, яке відповідало праву ЄС, але не було кращим за те, яке замінювалося. Наднаціональне право ЄС (регламенти, директиви тощо) існує для того щоб у всіх країнах-членах ЄС було по-суті однакове національне законодавство (не гірше, не краще, а однакове по-суті). Більш того, поняття краще чи гірше законодавство є оціночним поняттям, яке важко об’єктивно оцінювати.

Таким чином, часто процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС не призводить обов’язково до покращення національного законодавства, а призводить до того, що національне законодавство після його гармонізації з правом ЄС по-своїй суті стає таким самим як законодавство інших країн-членів ЄС, адже всі країни-члени зобов’язані імплементувати норми наднаціонального права ЄС у свої національні законодавства шляхом гармонізації (зближення). Процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС є неперервним і стосується не тільки країн, які бажають стати членами ЄС, він передусім стосується всіх країн-членів ЄС. Проте й для країн, які прагнуть стати членами ЄС цей процес є також важливим і навіть необхідним для набуття членства в ЄС.

Тому, для наукового і правового середовища в країнах, які прагнуть до членства в ЄС та в країнах, які є членами ЄС тематика гармонізації національного законодавства з правом ЄС є актуальною, часто обговорюваною. Не виключенням є й сфера гармонізації законодавства, яке регулює питання порівняльної реклами. В праві ЄС існують наднаціональні норми, які визначають мінімальні стандарти щодо правового регулювання порівняльної реклами, які мають бути імплементовані в національне законодавство, як країн-членів ЄС, так і країн-кандидатів чи тих, які прагнуть до інтеграції в ЄС, а тому тематика зближення національного законодавства з

правом ЄС в сфері порівняльної реклами є актуальною, ця сфера перебуває у постійному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні тематиці порівняльної реклами, її правовому регулюванню, відповідності праву ЄС, правовому регулюванню порівняльної реклами в праві ЄС приділено увагу, зокрема такими авторами як С. Нечипоренко [1], О. Тверезенко [2], В. Слюсар [3] та іншими. Проте, й наразі дана тематика не втратила своєї актуальності, адже Україна перебуває на шляху інтеграції до ЄС і в Україні триває процес гармонізації національного законодавства з правом ЄС, у тому числі в сфері порівняльної реклами.

Крім цього, приведення національного законодавства у відповідність до права ЄС не припиняється після набуття країною членства в ЄС, тому в Україні тематика гармонізації законодавства України, зокрема в сфері порівняльної реклами очевидно буде актуальною й після набуття Україною членства в ЄС.

У рамках даного дослідження важливо проаналізувати аспекти приведення законодавства України у сфері порівняльної реклами до наднаціонального права ЄС та надати власні оцінки щодо стану гармонізації такого законодавства з правом ЄС та ефективності уже реалізованих заходів.

Виходячи з цього, метою даного дослідження є аналіз законодавства України в сфері порівняльної реклами, аналіз наднаціонального права ЄС в сфері порівняльної реклами та визначення стану гармонізації законодавства України з правом ЄС на сьогодні, надання пропозицій законодавчих змін, висловлення власної оцінки щодо ефективності уже реалізованих заходів з гармонізації даного законодавства України з правом ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних реалій господарських відносин важливе значення для просування товарів на ринку має ділова репутація.

Під діловою репутацією можна розуміти - сукупність інформації про суб'єкта господарювання, про його господарську діяльність, форми, методи ведення такої господарської діяльності, про товари, які він виробляє та/або продає і про їх якість, про послуги, які він надає та про їх якість, про роботи, які він виконує і про їх рівень якості, а також про рівень підтримки клієнтів, покупців, рівень виконання зобов'язань перед ними, і крім того це впізнаваність товарів, послуг, робіт відповідного суб'єкта господарювання, а також це уявлення споживачів (покупців, клієнтів) про такого суб'єкта господарювання та уявлення конкурентів відповідного суб'єкта господарювання про цього суб'єкта господарювання.

Ділова репутація суб'єктів господарювання залежить від багатьох аспектів. Із наведено вище визначення поняття ділової репутації можна сказати, що одним із ключових аспектів ділової репутації суб'єкта господарювання є поширення про нього інформації, про його товари, роботи, послуги.

Якщо така інформація є позитивною, тоді ділова репутація суб'єкта господарювання набуває позитивного значення. Товари, роботи, послуги такого суб'єкта господарювання краще реалізовуються на ринку, адже під впливом позитивної інформації споживачі частіше чи охочіше їх купують. Однак, очевидно, що у випадках поширення про суб'єкта господарювання, про його товари, роботи, послуги, про рівень виконання ним своїх зобов'язань тощо негативної інформації, відбувається й негативний вплив на ділову репутацію суб'єкта господарювання.

Рекламу визнають одним із видів позитивної інформації про суб'єкта господарювання, про його товари, роботи, послуги, про рівень виконання зобов'язань, рівень підтримки клієнтів тощо, поширення якої здійснюється ним же самим чи на його замовлення або суб'єктами господарювання, що здійснюють реалізацію товарів, виробниками яких вони не є. В таких випадках, при замовлені реклами суб'єкти господарювання намагаються подавати інформацію про себе, про свої товари (про товари, які ними продаються), про свої роботи, послуги тощо в

якомога кращому світлі, з висвітленням позитивних аспектів, з вказівкою на позитивні якості своїх товарів, робіт, послуг.

Проте, трапляться випадки, коли в рекламі поширюється інформація про суб'єкта господарювання, про його товари, роботи, послуги навіть тоді, коли він такого поширення не ініціює, коли він такої так би мовити «реклами» не замовляв. Такі випадки можуть мати місце в порівняльній рекламі, яка впливає на ділову репутацію суб'єкта господарювання тоді, коли він поширення інформації про себе, про свої продукти в рекламі не замовляв, не бажав. Це ставить під сумнів добросовісність конкуренції.

Однак, за умови дотримання вимог законодавства порівняння в рекламі може визнаватися правомірним, навіть якщо воно певним чином впливає на ділову репутацію суб'єкта господарювання, і не буде вважатися порушенням добросовісності конкуренції.

Так, Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р. № 236/96-ВР (далі - Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції») передбачено, що порівняльною є реклама, що містить порівняння з іншими особами, товарами (діяльністю) іншої особи, прямо чи опосередковано ідентифікує конкурента або товари чи послуги, що пропонуються конкурентом.

У Законі України «Про рекламу» від 03.07.1996 р. № 270/96-ВР (далі - Закон України «Про рекламу») міститься схоже визначення поняття порівняльної реклами. Цей Закон визначає, що порівняльна реклама – це реклама, що містить порівняння з іншими особами та/або товарами (діяльністю) іншої особи, прямо чи опосередковано ідентифікує конкурента або товари чи послуги, що пропонуються конкурентом.

Отже, для того щоб реклама була визнана порівняльною вона має містити певну інформацію про товари чи діяльність іншої особи у формі порівняння і така інформація має прямо ідентифікувати таку іншу особу (конкурента) чи його товари (діяльність) або опосередковано їх ідентифікувати (наприклад показувати зображення тари (ємності) товару, яка притаманна лише певному виробнику і є впізнавана саме за рахунок відповідної форми тари чи ємності).

Яким би бажаним чи не бажаним був факт використання певним виробником у своїй рекламі порівняння з іншим конкурентом, законодавством України порівняння в рекламі, як уже вказано вище, може бути за певних умов визнано правомірним і за його здійснення юридична відповідальність наставати не повинна, тобто таке порівняння в рекламі не визнаватиметься посяганням на ділову репутацію конкурента, не буде вважатися проявом недобросовісної конкуренції.

Правове регулювання суспільних відносин щодо правомірності порівняння в рекламі до моменту початку процесу приведення законодавства України в сфері порівняльної реклами до права ЄС дещо відрізнялося від чинного правового регулювання.

Зокрема, у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» до моменту внесення в нього змін Законом України від 12.11.2019 р. № 286-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гармонізації законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу», ст. 7 мала наступну редакцію: «Порівняльною є реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання. Не визнається неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів». Чинною на сьогодні ст. 7 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачено, що: «Порівняльною є реклама, що містить порівняння з іншими особами, товарами (діяльністю) іншої особи, прямо чи опосередковано ідентифікує конкурента або товари чи послуги, що пропонуються конкурентом. Правомірність

порівняння у рекламі та відповідальність за недотримання встановлених законодавством вимог щодо змісту порівняльної реклами визначається Законом України «Про рекламу»».

Отже, до таких законодавчих змін питання правомірності порівняння в рекламі регулювалося Законом України «Про захист від недобросовісної конкуренції» і ч. 2 ст. 7 такого Закону визначалися випадки, коли порівняння в рекламі визнавалося правомірним, і тим самим наводилися умови, за яких паріння в реклами дозволялося.

Такими умовами були: 1) наведені відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними; 2) наведені відомості про товари, роботи, послуги є достовірними, об'єктивними; 3) наведені відомості про товари, роботи, послуги є корисними для інформування споживачів.

Лише ці три ознаки: підтвердження фактичним даним, достовірність та об’єктивність, корисність для споживача відомостей, наведених в порівняльній реклами про товари, роботи, послуги інших осіб відмежовували неправомірне порівняння з допустимим порівнянням у рекламі і відповідно відмежовували прояви добросовісної і не добросовісної конкуренції.

Проте, таке правове регулювання випадків дозволеного порівняння в реклами в Україні не відповідало наднаціональному праву ЄС, зокрема Директиві 2006/114/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 12.12.2006 р. про введення в оману та порівняльну рекламу (щодо оманливої та порівняльної реклами), далі - Директива 2006/114/ЄС або Директива.

У ст. 4 даної Директиви значно детальніше наведено умови, за яких порівняння в рекламі дозволяється, зокрема передбачено по-суті таке (офіційного перекладу даної Детективи на сайті Верховної Ради України не знайдено, викладається у власній редакції перекладу з англійської мови): «Порівняльна реклама, щодо порівняння, дозволяється за умови дотримання таких вимог:

(a) вона не є оманливою в розумінні статей 2(b), 3 та 8(1) цієї Директиви або статей 6 та 7 Директиви 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11.05.2005 р. стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку («Директива про недобросовісні комерційні практики»);

(b) вона порівнює товари або послуги, які задовольняють однакові потреби або призначені для однакової мети;

(c) вона об’єктивно порівнює одну або декілька суттєвих, релевантних, перевірених та репрезентативних характеристик цих товарів і послуг, що можуть включати ціну;

(d) вона не дискредитує і не очорняє торговельні марки, торгові назви, інші відміні знаки, товари, послуги, діяльність чи становище конкурента;

(e) для продуктів із зазначенням походження вона в кожному випадку стосується товарів з одним і тим самим зазначенням;

(f) вона не використовує неправомірно репутацію торговельної марки, торгового найменування чи інших відмінних знаків конкурента або зазначення походження конкуруючих товарів;

(g) вона не відтворює товари або послуги як імітації чи репліки товарів або послуг, що мають захищену торговельну марку або торгову назву;

(h) вона не створює змішування між торговцями, між рекламодавцем та конкурентом або між торговельними марками, торговими назвами, іншими відмінними знаками, товарами або послугами рекламодавця і конкурента».

Даний перелік умов, за яких допускається порівняння в рекламі, що викладений в цій Директиві уточнює порівняно з попередньою редакцією ст. 7 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» аспекти правомірного використання порівняння в рекламі, і певним чином обмежує можливість зловживань при здійсненні порівняння в рекламі.

Тому Законом України від 12.11.2019 р. № 286-IX було внесено зміни, як до Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції», так і до Закону України «Про рекламу».

У пояснювальній записці до проекту даного Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу)» визначається, що прийняття законопроекту обумовлено необхідністю адаптації українського законодавства до норм Європейського Союзу у рамках реалізації євроінтеграційного вектору розвитку України, а також вказується, що гармонізація вітчизняного законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу (зокрема, із вимогами Директиви 2006/114/ЄС «Про введення в оману та порівняльну рекламу» та Директиви щодо несправедливих торгівельних практик 2005/29/ЄС), за відповідних умов має стати позитивним чинником у питанні стимулювання розвитку чесної конкуренції [4].

Отже, дані зміни були направлені на те, щоб привести національне законодавство України у відповідність до права ЄС в сфері порівняльної реклами.

Внаслідок таких змін чинна редакція ст. 7 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» уже не визначає випадки правомірності використання порівняння у рекламі, а вказує, що умови правомірності порівняння у рекламі та відповідальність за недотримання встановлених законодавством вимог щодо змісту порівняльної реклами визначається Законом України «Про рекламу».

У чинній редакції Закону України «Про рекламу», а саме в ч. 1 ст. 11 наведено умови, за яких використання порівняльної реклами дозволяється, зокрема якщо:

- реклама не містить визначених законодавством про захист прав споживачів ознак нечесної підприємницької практики;
- реклама порівнює однорідні (подібні) товари, які задовольняють одні й ті самі потреби або мають однакове призначення, чи порівнює діяльність, що охоплюється однією сферою чи одним видом діяльності;
- реклама об’єктивно порівнює одну або кілька суттєвих, співставних та репрезентативних характеристик однорідного (подібного) товару, діяльності, в тому числі ціну, інформація про які може вплинути на рішення споживача при здійсненні вибору;
- реклама не дискредитує, не містить неправдивої інформації про якість однорідних (подібних) товарів інших виробників або продавців, не дискредитує діяльність чи становище інших осіб, репутацію торговельних марок, комерційних (фірмових) найменувань, інші особливості конкурентів або зазначення місць походження товару;
- щодо товару із зазначенням (простим або кваліфікованим) походження порівняння здійснюється щодо товару з аналогічним зазначенням;
- реклама не створює змішування між рекламодавцем і конкурентом, між товарами, торговельними марками, комерційним (фірмовим) найменуванням та іншими позначеннями рекламодавця та конкурентів;
- товар конкурента, захищений торговельною маркою або комерційним найменуванням, не зображено способом імітації.

Із наведеного слідує, що робота щодо приведення національного законодавства України в сфері порівняльної реклами до права ЄС певним чином уже проведена.

Однак постає питання чи можна наразі визнати національне законодавство приведеним у відповідність до права ЄС щодо порівняльної реклами і про те, який стан гармонізації законодавства України з правом ЄС на сьогодні у цій сфері.

Порівнюючи норми права ЄС, зокрема ст. 4 Директиви 2006/114/ЄС не можна однозначно констатувати, що всі ці норми втілено в Закон України «Про рекламу».

Якщо вести мову про положення Директиви 2006/114/ЄС: «(a) вона не є оманливою в розумінні статей 2(b), 3 та 8(1) цієї Директиви або статей 6 та 7 Директиви 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11.05.2005 р. стосовно недобросовісних комерційних практик бізнесу щодо споживачів на внутрішньому ринку («Директива про недобросовісні комерційні практики»)», то можна говорити про те, що воно втілено в положення Закону України «Про рекламу»: «реклама не містить визначених законодавством про захист прав споживачів ознак нечесної підприємницької практики».

Положення Директиви 2006/114/ЄС таке як: «(b) вона порівнює товари або послуги, які задовольняють однакові потреби або призначені для однакової мети» також знаходить своє відображення в Законі України «Про рекламу»: «реклама порівнює однорідні (подібні) товари, які задовольняють одні й ті самі потреби або мають однакове призначення, чи порівнює діяльність, що охоплюється однією сферою чи одним видом діяльності».

Таке положення Директиви 2006/114/ЄС як: «(c) вона об'єктивно порівнює одну або декілька суттєвих, релевантних, перевірених та репрезентативних характеристик цих товарів і послуг, що можуть включати ціну» втілено в положення Закону України «Про рекламу»: «реклама об'єктивно порівнює одну або кілька суттєвих, співставних та репрезентативних характеристик однорідного (подібного) товару, діяльності, в тому числі ціну, інформація про які може вплинути на рішення споживача при здійсненні вибору».

Крім цього, й положення Директиви 2006/114/ЄС: «(d) вона не дискредитує і не очорняє торговельні марки, торгові назви, інші відміні знаки, товари, послуги, діяльність чи становище конкурента» знайшло своє втілення в Законі України «Про рекламу» в такому положенні як: «реклама не дискредитує, не містить неправдивої інформації про якість однорідних (подібних) товарів інших виробників або продавців, не дискредитує діяльність чи становище інших осіб, репутацію торговельних марок, комерційних (фірмових) найменувань, інші особливості конкурентів або зазначення місць походження товару».

Так само положення Директиви 2006/114/ЄС: «(e) для продуктів із зазначенням походження вона в кожному випадку стосується товарів з одним і тим самим зазначенням» втілено в Законі України «Про рекламу» положенням: «щодо товару із зазначенням (простим або кваліфікованим) походження порівняння здійснюється щодо товару з аналогічним зазначенням».

Також положення Директиви 2006/114/ЄС: «(h) вона не створює змішування між торговцями, між рекламодавцем та конкурентом або між торговельними марками, торговими назвами, іншими відмінними знаками, товарами або послугами рекламодавця і конкурента» знайшло своє втілення в Законі України «Про рекламу» в положенні: «реклама не створює змішування між рекламодавцем і конкурентом, між товарами, торговельними марками, комерційним (фірмовим) найменуванням та іншими позначеннями рекламодавця та конкурентів».

І на кінець положення Директиви 2006/114/ЄС: «(g) вона не відтворює товари або послуги як імітації чи репліки товарів або послуг, що мають захищену торговельну марку або торгову назву» певним чином втілено в положенні Закону України «Про рекламу»: «товар конкурента, захищений торговельною маркою або комерційним найменуванням, не зображено способом імітації».

Проте, положення Директиви 2006/114/ЄС: «(f) вона не використовує неправомірно репутацію торговельної марки, торгового найменування чи інших відмінних знаків конкурента або зазначення походження конкуруючих товарів» залишилися не імплементовними в українське законодавство, що свідчить про неповне приведення законодавства України у відповідність до цього наднаціонального права ЄС.

Тому, ЄС може визнати, що в цій частині законодавство України не приведено у відповідність до права ЄС, адже не містить цього мінімального стандарту, і може визначити необхідність подальшої додаткової роботи щодо приведення цієї частини українського законодавства у відповідність до права ЄС.

У зв'язку з чим, законодавцю слід провести додаткову роботу з гармонізації цього законодавства з правом ЄС та шляхом внесення змін до Закону України «Про рекламу» додатково передбачити в його ч. 1 ст. 11 таке положення: «реклама не використовує неправомірно репутацію торговельної марки, комерційного найменування чи інших відмінних знаків конкурента або зазначення походження конкуруючих товарів».

Також варто зазначити, що зважаючи на сьогоднішній розвиток технологій, на різноманіття джерел і видів реклами, певні порівняння в рекламі можуть формально відповідати вимогам, що встановлені в чинній ст. 11 Закону України «Про рекламу», але по своїй суті все таки посягати на репутацію конкурента та прихованим способом його дискредитувати.

Наприклад, коли в аудіовізуальній рекламі формально у тексті, що супроводжує відео витримано всі вимоги, за яких порівняння в рекламі допустиме, але інтонація голосу у певних моментах може свідчити про дискредитацію товару конкурента.

У Детективі 2006/114/ЄС ведеться мова про те, що бажано надати широке поняття порівняльної реклами, щоб охопити всі види порівняльної реклами.

Такий підхід варто застосувати в національному законодавстві у визначенні умов, за яких порівняння в рекламі дозволено, і шляхом змін до Закону України «Про рекламу» викласти їх більш широко, щоб охопити всі можливі варіанти посягань на ділову репутацію конкурента під час порівняльної реклами і надати можливість розглядати дискредитацію конкурента в рекламі у будь-якому вигляді, щоб під поняття дискредитації підпадала пряма чи прихована або опосередкована дискредитація будь-яким способом.

Щодо ефективності уже реалізованих заходів з гармонізації даного законодавства України з правом ЄС слід висловити думку, що в цілому зміни вітчизняного законодавства, які направлені на приведення його у відповідність до права ЄС, є ефективними та спрямованими на покращення українського законодавства в сфері порівняльної реклами, адже попередні положення, допускали можливість низки зловживань. Більш уточнені умови для визнання правомірним порівняння в рекламі краще запобігають можливим зловживанням.

Наприклад, попередні положення дозволяли порівняння в рекламі коли наведені в рекламі відомості про товари, роботи, послуги підтверджені фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів, однак в порівняні могло бути наведено достовірні, об'єктивні, підтверджені відомості про товари і навіть корисні для споживачів, але при цьому порівнювалися не однорідні (не подібні) товари, або товари з абсолютно різних цінових категорій, чи товар конкурента показувався способом імітації.

При таких порівняннях очевидно могло складатися викривлене враження споживачів про товари за рахунок зловживань у порівняні неоднорідних товарів, суттєво різних за ціною товарів, товару і імітації товару, хоча й з вказівкою достовірних відомостей. Не релевантно порівнювати преміальні товари з бюджетними, або не однорідні за призначенням товари, чи дійсний товар з імітаційною копією. Таке порівняння очевидно було б зловживанням, хоча й без формального порушення попередніх положень законодавства. Тобто це порівняння було б формально законим, але по-суті проявом зловживання недосконалістю закону.

Отже, попереднє законодавство допускало можливість таких зловживань, при формальному дотримані положень законодавства саме щодо порівняння в рекламі, яку наразі з приведенням законодавства України до права ЄС переважно усунено.

Висновки. Враховуючи вище зазначене, можна дійти до таких висновків.

1. Наразі стан гармонізації законодавства України з правом ЄС є таким, що переважна більшість вимог, що викладені в праві ЄС щодо порівняльної реклами імплементовано в Закон України «Про рекламу», однак є положення Директиви 2006/114/ЄС, які не відображено в даному Законі. Тому, слід провести додаткову роботу щодо зближення цього законодавства України з правом ЄС та шляхом внесення змін до Закону України «Про рекламу» передбачити в його ч. 1 ст. 11 таке положення: «реклама не використовує неправомірно репутацію торговельної марки, комерційного найменування чи інших відмінних знаків конкурента або зазначення походження конкуруючих товарів».

2. Крім цього, слід шляхом змін до Закону України «Про рекламу» викласти умови, за яких порівняння в рекламі дозволено більш широко, щоб охопити всі можливі варіанти посягань на ділову репутацію конкурента під час порівняльної реклами і надати можливість розглядати дискредитацію конкурента в рекламі у будь-якому вигляді, щоб під поняття дискредитації підпадала пряма чи прихована або опосередкована дискредитація будь-яким способом.

3. У цілому зміни, які внесено в Закон України «Про рекламу» з метою приведення законодавства України у відповідність до наднаціонального права ЄС, зокрема Директиви 2006/114/ЄС можна визнати ефективними і направленими саме на покращення вітчизняного законодавства, адже суттєво було усунуто можливість зловживань у порівняльній рекламі, при формальному дотриманні вимог, що визначалися попереднім законодавством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нечипоренко С.Ю. Недобросовісна конкуренція у контексті недобросовісної реклами // Аналітично-порівняльне правознавство. 2024 - №3. – С 379-383 DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.03.65
2. Тверезенко О. Проблеми правового регулювання використання об’єктів права інтелектуальної власності у порівняльній рекламі // Теорія і практика інтелектуальної власності. 2025. - №3. – С. 72-80 URL: http://uran.inprojournal.org/article/view/339337/327541 (дата звертання 11.03.2026).
3. Слюсар В. М. Соціальний характер невизначеності сучасної порівняльної реклами // Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції, 13-14 травня 2021 року, Тернопіль. - С. 22-24 URL: http://eprints.zu.edu.ua/32945/1/Sljusar.pdf (дата звертання 11.03.2026).
4. Порівняльна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо гармонізації законодавства у сфері порівняльної реклами із правом Європейського Союзу)» URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=66491&pf35401=493685
(дата звертання 11.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 346.2:338.43
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-144-151
https://orcid.org/0009-0004-0422-6821
Фільварочний Д. В.,
аспірант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
м. Київ, Україна

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ОРГАНІЗОВАНОГО АГРАРНОГО РИНКУ

Анотація. *У статті досліджено суб'єктний склад організованого аграрного ринку України, зокрема класифікацію його учасників за видами ринку – товарного та фінансового. Актуальність дослідження зумовлена тим, що законодавство не містить визначення поняття суб'єкта організованого аграрного ринку, а в юридичній науці це питання висвітлено фрагментарно. Метою статті є комплексна характеристика та визначення суб'єктного складу організованого аграрного ринку. У дослідженні використано систему загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема діалектичний, методи аналізу та синтезу, структурно-функціональний і формально-юридичний, що дало змогу всебічно охарактеризувати суб'єктний склад організованого аграрного ринку. Виокремлено такі ознаки правосуб'єктності суб'єкта організованого аграрного ринку: здатність укладати та виконувати цивільно-правові договори; здійснення діяльності, пов'язаної з виробництвом та/або реалізацією сільськогосподарської продукції; можливість участі у біржових торгах; укладення договорів за стандартизованими умовами та з реквізитами біржових контрактів відповідно до правил Аграрної біржі. Запропоновано розмежовувати суб'єктів постачання на організованому аграрному ринку, зокрема сільськогосподарських товаровиробників, та суб'єктів реалізації сільськогосподарської продукції, які виконують функцію розподілу продукції на організованому аграрному ринку та передачі прав власності. У статті здійснено порівняння оптового ринку сільськогосподарської продукції та товарної біржі сільськогосподарської продукції, що дає підстави для висновку про відмінність цих суб'єктів за формою організації, механізмами торгівлі та правовим статусом. Встановлено, що кожен із них має специфічні функції та особливості правосуб'єктності в системі організованого аграрного ринку. Запропоновано в межах організованого аграрного ринку виокремлювати окремий сегмент фінансового ринку, який охоплює операторів організованих торговельних майданчиків і механізми обігу аграрних фінансових інструментів, зокрема аграрних розписок та аграрних нот. Це дає змогу чіткіше окреслити правовий статус учасників фінансового сегмента та забезпечити прозорість і належне регулювання фінансових операцій у сфері аграрного ринку. Підкреслено, що поблематика суб'єктного складу організованого аграрного ринку потребує подальших наукових досліджень.*

Ключові слова: *суб'єкт, ринкові відносини, правовідносини, сільськогосподарська продукція, біржа, виробник, аграрний ринок.*

FILVAROCHNYI D. THE SUBJECT COMPOSITION OF THE ORGANIZED AGRARIAN MARKET

Abstract. *The article examines the subject composition of the organized agrarian market in Ukraine, particularly the classification of its participants according to market types: commodity and financial. The relevance of the study is due to the absence of a clear legal definition of a subject of the*

organized agrarian market in legislation, while legal scholarship addresses this issue fragmentarily. The aim of the article is to provide a comprehensive characterization and definition of the subject composition of the organized agrarian market. The study employs a set of general scientific and special methods, including dialectical, analysis and synthesis, structural-functional, and formal-legal methods, which allowed for a thorough characterization of the subject composition of the organized agrarian market. The features of legal capacity of a subject of the organized agrarian market are identified: the ability to conclude and perform civil law contracts; engagement in activities related to the production and/or sale of agricultural products; participation in exchange trading; and the conclusion of contracts under standardized terms and requisites in accordance with the rules of the Agrarian Exchange. It is proposed to distinguish between supply-side participants in the organized agrarian market (including agricultural producers) and participants involved in the sale of agricultural products (responsible for product distribution and transfer of property rights in the organized agrarian market). The article compares the wholesale agricultural market and the agricultural commodity exchange, which allows concluding that these subjects differ in terms of organizational form, trading mechanisms, and legal status. It is established that each has specific functions and legal capacity within the organized agrarian market system. Furthermore, it is proposed to highlight a separate financial market segment within the organized agrarian market, which includes operators of organized trading platforms and mechanisms for trading agrarian financial instruments such as agrarian bills and agrarian notes. This approach clarifies the legal status of participants in the financial segment and ensures transparency and regulation of financial operations in the agrarian market. It is emphasised that the issue of the composition of participants in the organised agricultural market requires further academic research.

The subject composition of the organized agrarian market remains a topic requiring further scholarly research.

***Keywords**: subject, market relations, legal relations, agricultural products, exchange, producer, agricultural market.*

Постановка проблеми. Організований аграрний ринок є сучасним сегментом аграрного сектору економіки. Його функціонування дозволяє сформувати та підтримувати сталий розвиток аграрного підприємництва. Саме завдяки його функціонуванні реалізація української сільськогосподарської продукції набуває прозорості та ефективності. Аграрний ринок є категорією товарного господарства і представляє собою сферу товарного обміну сільськогосподарською продукцією з характерною системою економічних відносин між продавцями і покупцями, в яких проявляються виробничі відносини певного способу суспільного виробництва [1, с. 192]. Цей ринок почав виконувати активну управлінську роль координатора економічних процесів з метою задоволення потреб масового споживача сільськогосподарської продукції та продовольства [2, с. 130].

Частиною аграрного ринку є організований аграрний ринок. Його організований характер передбачає наявність інституційних і регуляторних механізмів, зокрема біржової торгівлі, стандартизації продукції, сертифікації її якості та державного нагляду. Це сприяє підтриманню прозорої аграрної торгівлі, мінімізації ризиків, пов'язаних із недобросовісною конкуренцією, та підвищенню довіри між учасниками ринку. Важливою особливістю організованого аграрного ринку є також його інтеграція у світові економічні процеси, що відкриває нові можливості для експорту та залучення інвестицій. Водночас ефективність його функціонування залежить від належного правового забезпечення, стабільності державної політики та розвитку інфраструктури аграрного сектору, включаючи логістичні, фінансові й інформаційні системи. Базовою складовою правовідносин на організованому аграрному ринку є його суб'єктний склад. Дослідження суб'єктного складу організованого аграрного ринку має важливе значення для формування цілісної концепції його правового забезпечення, визначення правового статусу учасників, їхніх

прав та обов'язків, а також меж державного впливу. Сучасне правове регулювання відносин у сфері організованого аграрного ринку є певною мірою фрагментарним, що посилює актуальність виокремлення суб'єктного складу цього ринку. Водночас дослідження цієї проблематики має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки сприяє формуванню цілісного уявлення про систему суб'єктів організованого аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єктний склад організованого аграрного ринку залишається недостатньо дослідженим у юридичній науці. Тому аналіз правового статусу цих суб'єктів має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, з урахуванням напрацювань як економічної, так і правової науки. Проблематику правового статусу сільськогосподарського товаровиробника досліджував М. М. Чабаненко [3]. Г. С. Корнієнко виявила систему суб'єктів агробізнесу та зазначила, що суб'єкт агробізнесу є учасником різних видів правовідносин, зокрема інноваційних, інвестиційних, виробничих, фінансово-кредитних, науково-дослідних, логістичних, торговельних та інших [4, с. 227]. А. М. Статівка визначав, що виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств як юридичних осіб, наділених спеціальною право- та дієздатністю, є врегульованою нормами аграрного та інших галузей права сукупністю відносин, пов'язаних, з огляду на спеціалізацію, з виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням і реалізацією [5, с. 41]. Ю. М. Павлюченко досліджувала обіг органічної сільськогосподарської продукції. Зокрема, вона вказувала, що реалізація органічної продукції допускається лише суб'єктами господарювання, включеними до переліку операторів ринку органічної продукції, за умови обов'язкової сертифікації органічного виробництва та/або обігу такої продукції, а також її належного маркування [6, с. 173]. А. М. Данильченко та Є. Р. Чернова наголошують, що розвиток аграрної біржі сприяє набуттю виробниками сільськогосподарської продукції статусу повноправних учасників аграрного ринку [7, с. 173]. А. Д. Терьошкіна дійшла висновку, що Аграрна біржа є важливим суб'єктом ринку сільськогосподарської продукції, оскільки її діяльність спрямована на забезпечення рівних умов для всіх учасників біржової торгівлі та сприяння розвитку ринку [8, с. 39]. Аналіз наукової літератури свідчить, що суб'єктний склад організованого аграрного ринку досліджено лише фрагментарно і він досі не був предметом комплексного самостійного дослідження. Водночас можна констатувати, що реалізація сільськогосподарської продукції є формою економічної діяльності в межах аграрних правовідносин. Однак відсутність чіткого й системного визначення відповідних суб'єктів підкреслює актуальність подальших досліджень цієї проблематики.

Мета статті полягає у характеристиці та визначенні суб'єктного складу організованого аграрного ринку. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: визначити поняття суб'єкта організованого аграрного ринку; встановити систему таких суб'єктів; визначити напрями подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві України не встановлено чіткого визначення суб'єкта організованого аграрного ринку. Натомість міститься лише загальне визначення самого організованого аграрного ринку як сукупності правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів, предметом яких є сільськогосподарська продукція, за стандартизованими умовами, з відповідними реквізитами біржових договорів (контрактів) і згідно з правилами Аграрної біржі (п. 2.12 ст. 2 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку») [9]. Із цього визначення можна виокремити такі ознаки правосуб'єктності суб'єкта організованого аграрного ринку: 1) здатність укладати та виконувати цивільно-правові договори; 2) здійснення діяльності, пов'язаної з виробництвом та/або реалізацією сільськогосподарської продукції; 3) можливість участі у біржових торгах; 4) укладення договорів за стандартизованими умовами та з реквізитами

біржових контрактів відповідно до правил Аграрної біржі. Дієздатність учасника організованого аграрного ринку укладати цивільно-правові договори вказує на наявність загальної цивільної правоздатності. Водночас участь у біржовій торгівлі та дотримання встановлених правил, що регулюють функціонування організованого ринку, вказують на наявність інституційно визначених обмежень і процедур. Отже, суб'єкти організованого аграрного ринку мають спеціальну правосуб'єктність, обсяг і зміст якої залежать від сфери їхньої діяльності.

За такого законодавчого підходу визначення суб'єкта організованого аграрного ринку можна сформулювати, зокрема, через узгоджене розуміння категорій сільськогосподарського товаровиробника, суб'єкта господарювання та учасника біржової торгівлі. Так, реалізацією сільськогосподарської продукції можуть займатися, зокрема, сільськогосподарські товаровиробники, інші суб'єкти господарювання (переробні підприємства, трейдери, посередники), а також професійні учасники біржової торгівлі (брокери, дилери), допущені до торгів відповідною аграрною біржею. Отже, розглянемо їх правовий статус.

Поняття сільськогосподарського товаровиробника закріплено у п. 2.15-1 ст. 2 Закону України «Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку» [9]. Ним є юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа – підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках і водосховищах), її переробка на власних чи орендованих потужностях, зокрема з використанням власновирощеної сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, за умови що питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [9]. Варто звернути увагу на те, що цей суб'єкт здійснює саме постачання сільськогосподарської продукції. Відповідно до підп. 14.1.191 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України постачання товарів – це будь-яка передача права на розпоряджання товарами як власник, у тому числі продаж, обмін чи дарування таких товарів, а також їх постачання за рішенням суду [10]. Водночас продаж (реалізація) товарів, згідно з підп. 14.1.202 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України, охоплює будь-які операції, що здійснюються на підставі договорів купівлі-продажу, міни, поставки та інших господарських чи цивільно-правових договорів, які передбачають передачу права власності на такі товари за плату або компенсацію, незалежно від строків її надання, а також операції з безоплатного надання товарів [10]. Отже, реалізація сільськогосподарської продукції є однією з форм її постачання і завжди пов'язана з укладенням цивільно-правових або господарських договорів, що передбачають передачу права власності на товар за плату, компенсацію або в окремих випадках безоплатно.

З огляду на наведене можна дійти висновку, що суб'єктами постачання сільськогосподарської продукції є насамперед сільськогосподарські товаровиробники, які передають продукцію як власники, зокрема шляхом продажу, обміну або постачання за давальницькими угодами. Водночас суб'єктами реалізації на організованому аграрному ринку можуть бути як сільськогосподарські товаровиробники, так і професійні учасники біржової торгівлі, зокрема брокери, дилери та інші учасники, допущені до біржових операцій, які здійснюють купівлю-продаж сільськогосподарської продукції за стандартизованими умовами біржових контрактів. Таким чином, доцільно виокремлювати дві групи суб'єктів: суб'єктів постачання та суб'єктів реалізації сільськогосподарської продукції. Суб'єктами постачання є сільськогосподарські товаровиробники, які передають продукцію як власники та забезпечують її виробництво і первинне просування на ринку. Суб'єктами реалізації сільськогосподарської продукції є сільськогосподарські товаровиробники та професійні учасники біржової торгівлі, які

виконують функцію розподілу продукції на організованому аграрному ринку та забезпечують передачу прав власності на неї.

До суб'єктів реалізації сільськогосподарської продукції в системі організованого аграрного ринку належать оптові ринки сільськогосподарської продукції. Оптовий ринок сільськогосподарської продукції – це юридична особа, предметом діяльності якої є надання послуг, що забезпечують здійснення оптової торгівлі сільськогосподарською продукцією, і яка має статус оптового ринку сільськогосподарської продукції (ч. 4 ст. 1 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції») [11]. Статтею 4 цього Закону визначено порядок набуття юридичною особою статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції, який конкретизовано в Порядку набуття юридичною особою статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 141 [12]. Зазначений статус надається на конкурсній основі, а відповідний конкурс організовує Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України через спеціально утворену комісію, яка визначає умови та критерії відбору. Заявники подають установлений комплект документів, зокрема проєкт (бізнес-план) організації діяльності юридичної особи у статусі оптового ринку сільськогосподарської продукції та проєкт правил роботи, які перевіряються на відповідність вимогам законодавства, після чого комісія оцінює їх у встановлений термін за економічними та організаційними критеріями. Переможцеві конкурсу Міністерство видає свідоцтво про надання юридичній особі статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції. Наведене свідчить, що оптовий ринок сільськогосподарської продукції є суб'єктом господарювання, наділеним спеціальною правосуб'єктністю.

Основними напрямами діяльності оптових ринків сільськогосподарської продукції, зокрема, є створення для операторів оптових ринків сільськогосподарської продукції належних умов для купівлі-продажу сільськогосподарської продукції; сприяння прискореному просуванню сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача в торговельному ланцюгу; надання можливості виходу на ринок сільськогосподарської продукції всім постачальникам і споживачам такої продукції; організація торгів, аукціонів тощо (ст. 6 Закону України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції») [11]. Правила роботи оптового ринку сільськогосподарської продукції визначено у Типових правилах роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції, затверджених наказом Міністерства аграрної політики України від 19.02.2010 р. № 73 [13]. Оптові аукціони на такому ринку організовуються адміністрацією ринку на прохання продавця, а покупці реєструються та надають підтвердження внесення гарантійних депозитів. До кожного лота оформлюється інформаційна картка із зазначенням початкової ціни, опису товару та умов його огляду, а аукціон проводиться лише за участю щонайменше двох покупців. Ставки подаються шляхом підняття карток учасника, а переможцем стає той, хто запропонував найвищу ціну в межах відведеного часу; депозити учасників, які не перемогли, повертаються, а переможець сплачує решту коштів продавцю. Варто також підкреслити, що оптовий ринок характеризується ще однією важливою особливістю: в операціях купівлі-продажу, які відбуваються в його межах, працівники такого ринку участі не беруть [14, с. 47]. Водночас сучасний оптовий ринок сільськогосподарської продукції – це не лише місце купівлі-продажу продукції, а складний торговельно-логістичний центр, який поєднує багатопрофільні напрями діяльності, пов'язані з виробничою, збутовою, інформаційно-аналітичною, маркетинговою, природоохоронною та іншими видами діяльності [15, с. 92].

Ще одним суб'єктом організованого аграрного ринку є товарна біржа сільськогосподарської продукції. Якщо оптовий ринок сільськогосподарської продукції спрямований передусім на організацію та обслуговування оптової торгівлі, надаючи комплекс послуг, зокрема логістичних, інформаційних і складських, та створюючи умови для укладення

договорів, проведення аукціонів і здійснення торгівлі, то його діяльність зосереджується насамперед на фізичному обігу сільськогосподарської продукції та її просуванні від виробника до споживача. Натомість товарна біржа виступає організатором торгівлі за стандартизованими контрактами та забезпечує механізм формування цін. Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про товарні біржі», товарна біржа є юридичною особою, що функціонує у формі акціонерного товариства, товариства з обмеженою відповідальністю або товариства з додатковою відповідальністю та провадить професійну діяльність з організації торгівлі продукцією на товарних біржах, професійну діяльність з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах, а також інші види діяльності, передбачені законом. Для забезпечення розвитку аграрного сектору економіки важлива роль відводиться товарній біржі як організатору ринкових взаємовідносин між учасниками аграрного ринку, що позитивно впливає на підвищення ефективності виробництва та збуту сільськогосподарської продукції [17, с. 152–153]. Отже, товарна біржа є самостійним суб'єктом організованого аграрного ринку, правовий статус якого визначається поєднанням організаційно-господарських і спеціальних біржових функцій. В Україні прикладом таких бірж є ТОВ «Біржа агропромислового комплексу центральних областей України» та ТОВ «Українська універсальна біржа».

Товарні біржі сільськогосподарської продукції виконують функцію організації торгівлі стандартизованими сільськогосподарськими товарами. Особа, яка має намір набути статусу товарної біржі, а також товарна біржа протягом усього періоду своєї діяльності повинні відповідати ліцензійним умовам провадження діяльності з організації торгівлі продукцією на товарних біржах та/або ліцензійним умовам провадження діяльності з організації укладання деривативних контрактів на товарних біржах (ч. 3 ст. 7 Закону України «Про товарні біржі») [16]. Отже, товарна біржа сільськогосподарської продукції наділена спеціальною правосуб'єктністю. Вона є суб'єктом господарювання, діяльність якого повинна відповідати встановленим ліцензійним вимогам і зосереджуватися на спеціалізованій сфері біржової торгівлі, зокрема сільськогосподарською продукцією. Серед таких бірж в Україні можна назвати, зокрема, ТОВ «Українська універсальна біржа». За даними її офіційного сайту, ця біржа зареєстрована 18 листопада 1997 р., є однією з перших професійних організацій в Україні, що почали надавати повний спектр біржових послуг, а також функціонує як акредитований майданчик ProZorro і ProZorro.Продажі [18]. Правосуб'єктність таких бірж дає їм змогу функціонувати як юридичним особам, укладати біржові контракти, встановлювати власні правила торгівлі, забезпечувати стандартизацію лотів і виконувати розрахунково-аналітичні функції, спрямовані на розвиток організованого аграрного ринку.

До суб'єктів системи організованого аграрного ринку доцільно віднести і оператора організованого торговельного майданчика. Відповідно до п. 32 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» ним є акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю або товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює управління та забезпечує функціонування організованого торговельного майданчика на підставі ліцензії, виданої Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Варто звернути увагу, що йдеться про сегмент фінансового ринку в межах організованого аграрного ринку. Функціонування таких операторів створює правові та інституційні передумови для використання аграрними товаровиробниками фінансових інструментів, зокрема аграрних нот, а також інших передбачених законом інструментів обігу прав на сільськогосподарську продукцію та забезпечення зобов'язань. Запровадження аграрних нот спрямоване на спрощення порядку їх видачі, обігу та припинення зобов'язань, забезпечення їх оборотоздатності в регульованому середовищі та розширення можливостей залучення фінансування під заставу майбутньої сільськогосподарської продукції. Отже, оператори організованих торговельних майданчиків

відіграють важливу роль у розвитку фінансових механізмів аграрного ринку, підвищуючи його прозорість, ефективність і привабливість для виробників та інвесторів.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави для висновку, що поняття «суб'єкти організованого аграрного ринку» є господарсько-правовою категорією, яка залишається недостатньо дослідженою в юридичній літературі та не має чіткого законодавчого визначення. Водночас встановлено, що суб'єкт організованого аграрного ринку наділений спеціальною правосуб'єктністю, яка охоплює здатність укладати та виконувати цивільно-правові договори, здійснювати діяльність, пов'язану з виробництвом та/або реалізацією сільськогосподарської продукції, брати участь у біржових торгах, а також укладати договори за стандартизованими умовами та з реквізитами біржових угод відповідно до правил Аграрної біржі.

Суб'єктів організованого аграрного ринку можна класифікувати за такими критеріями:

1) за сферою діяльності:

а) товаровиробники (первинні постачальники), які безпосередньо займаються виробництвом або переробкою сільськогосподарської продукції;

б) посередники та оператори торгівлі, які забезпечують організацію продажу, логістику, зберігання та проведення аукціонів (оптові ринки, торговельні майданчики);

в) фінансові оператори та інвестори, які здійснюють фінансові операції, забезпечують обіг аграрних розписок, аграрних нот, а також надають кредитні чи страхові послуги;

2) за видом ринку:

а) суб'єкти товарного ринку (сільськогосподарські товаровиробники, товарні біржі, оптові ринки сільськогосподарської продукції);

б) суб'єкти фінансового ринку (інвестори, фінансові посередники, оператори організованого торговельного майданчика).

Загалом перспективними напрямами подальших наукових розвідок є дослідження вдосконалення механізмів функціонування операторів фінансового сегмента аграрного ринку, вивчення ефективності обігу аграрних розписок, а також оцінка впливу цифрових технологій на організований аграрний ринок з метою підвищення прозорості та стабільності його функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горлачук М. А. Сутність аграрного ринку як економічної категорії: діалектичне протиріччя ринку. Економіка і суспільство. 2017. № 9. С. 186–192.
2. Гофман М. О. Економічна сутність аграрного ринку. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2017. № 6. Ч. 2. С. 126–130.
3. Чабаненко М. М. Становлення та розвиток системи аграрного права України : монографія. Дніпропетровськ : Грані, 2015. 298 с.
4. Корнієнко Г. С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку : монографія. Харків : Юрайт, 2023. 560 с.
5. Статівка А. М. Співвідношення поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2014. Вип. 197, ч. 2. С. 35–43.
6. Павлюченко Ю. М. Правове регулювання ринку органічної продукції. Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 1. С. 170–175. DOI: https://doi.org/10.35774/app2020.01.170
7. Данильченко А. М., Чернова Є. Р. Правове становище аграрної біржі в Україні. Молодий вчений. 2018. № 11 (63). С. 806–808.
8. Терьошкіна А. Д. Правове становище аграрної біржі України. Економіка. Фінанси. Право. 2020. № 11/2. С. 37–41. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2020.11(2).7

9. Про засади державної аграрної політики та державної політики сільського розвитку : Закон України від 24.06.2004 № 1877-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text
10. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text
11. Про оптові ринки сільськогосподарської продукції : Закон України від 25.06.2009 № 1561-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1561-17
12. Про затвердження Порядку набуття юридичною особою статусу оптового ринку сільськогосподарської продукції : постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Форма типового документа, Свідоцтво від 11.02.2010 № 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/141-2010-%D0%BF
13. Про затвердження Типових правил роботи оптових ринків сільськогосподарської продукції : Наказ Міністерства аграрної політики України; Правила від 19.02.2010 № 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0270-10
14. Булик О. Б. Особливості функціонування оптових ринків в Україні. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2019. Т. 24. Вип. 4. С. 45–49.
15. Домanська Н. А. Оптові ринки сільськогосподарської продукції як форми підприємницької діяльності та їх організаційно-правові форми та моделі. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Ґжицького. 2017. Т. 19. № 81. С. 88–92. DOI: https://doi.org/10.15421/nvlvet8115.
16. Про товарні біржі : Закон України від 10.12.1991 № 1956-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1956-12
17. Ліщук Ю. С. Розвиток біржового ринку сільськогосподарської продукції. Економіка і суспільство. 2018. Вип. 15. С. 147–153.
18. Про Українську універсальну біржу / Українська універсальна біржа. URL: https://sale.uub.com.ua/about.aspx
19. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text
20. Бакай Ю. Ю. Аграрні розписки та аграрні ноти як механізми фінансування агробізнесу. Право та інновації. 2024. № 2 (46). С. 119–124. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-2(46)-18

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 351.746.1:004.9(477):355.45
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-152-162
https://orcid.org/0000-0003-2666-9696
Барабаш О. О.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач науково-дослідної лабораторії актуальних проблем правозастосовної та правоохоронної діяльності навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, голова Ради молодих вчених Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

https://orcid.org/0009-0004-2702-494X
Афтанасів В. М.,
здобувачка вищої освіти 4 курсу навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності, співголова Наукового товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених Львівського державного університету внутрішніх справ
м. Львів, Україна

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ОРІЄНТИРИ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. *У статті здійснено науково-прикладний аналіз євроінтеграційних орієнтирів підготовки фахівців Служби безпеки України у сфері інформаційно-аналітичної діяльності в умовах воєнного стану. У світлі зміни безпекового середовища обґрунтовано зростання ролі аналітичного забезпечення як важливого елементу оперативно-службової та контррозвідувальної діяльності, що безпосередньо впливає на ефективність протидії гібридним загрозам, кіберопераціям та інформаційно-психологічним впливам.*

Авторами проаналізовано нормативно-правові засади функціонування системи національної безпеки України, зокрема у частині адаптації до стандартів НАТО, та окреслено їх значення для формування сучасної моделі аналітичної діяльності. Встановлено, що інформаційно-аналітична складова контррозвідки є самостійним інструментом виявлення, попередження та документування загроз державній безпеці, зокрема шляхом використання OSINT та алгоритмічної аналітики.

Окрему увагу приділено аналізу практичних аспектів аналітичної діяльності Служби безпеки України під час війни, зокрема випадкам виявлення колабораційних мереж, протидії диверсійно-розвідувальним групам та нейтралізації інформаційних операцій держави-агресора. Досліджено роль відкритих джерел інформації як переважаючого сегменту сучасної розвідки та обґрунтовано необхідність їх правової інституціоналізації у структурі доказової діяльності.

У статті також висвітлено значення міжнародного співробітництва, зокрема взаємодії з Європейським поліцейським офісом, у частині обміну аналітичною інформацією, застосування стандартів кримінального аналізу та забезпечення сумісності аналітичних процедур.

Крім того, обґрунтовано необхідність модернізації системи підготовки кадрів Служби безпеки України шляхом впровадження моделі аналітика подвійної компетентності, розвитку цифрових навичок, критичного мислення та здатності до роботи в умовах інформаційної невизначеності. Запропоновано практичні напрями покращення аналітичної діяльності, зокрема

впровадження «real-time» аналітики, створення аналітичних груп швидкого реагування та використання інструментів прогностичного аналізу.

Наприкінці зроблено висновок, що ефективність інформаційно-аналітичного забезпечення Служби безпеки України безпосередньо залежить від рівня інтеграції сучасних технологій, правового регулювання аналітичних процедур та відповідності підготовки кадрів євроатлантичним стандартам.

Ключові слова: *національна безпека; Служба безпеки України; інформаційно-аналітична діяльність; контррозвідувальне забезпечення; OSINT; оперативно-службова діяльність; євроінтеграція; стратегічна аналітика; кібербезпека; кадрове забезпечення; воєнний стан; інформаційні загрози.*

BARABASH O., AFTANASIV V. EUROPEAN INTEGRATION GUIDELINES FOR THE TRAINING OF SPECIALISTS OF THE SECURITY SERVICE OF UKRAINE IN THE FIELD OF INFORMATION AND ANALYTICAL ACTIVITY

Abstract. *This article presents a scientific and applied analysis of the European integration guidelines for training specialists of the Security Service of Ukraine in the field of information and analytical activities under martial law. In light of changes in the security environment, the growing role of analytical support as a crucial element of operational, service, and counterintelligence activities is substantiated, as it directly impacts the effectiveness of countering hybrid threats, cyber operations, and information-psychological influences.*

The authors analyze the legal and regulatory framework for the functioning of Ukraine's national security system, particularly regarding its adaptation to NATO standards, and outline its significance for shaping a modern model of analytical activities. It has been established that the information-analytical component of counterintelligence is an independent tool for identifying, preventing, and documenting threats to national security, particularly through the use of OSINT and algorithmic analytics.

Particular attention is paid to the analysis of the practical aspects of the Security Service of Ukraine's analytical activities during wartime, specifically cases involving the detection of collaborationist networks, countering sabotage and reconnaissance groups, and neutralizing the aggressor state's information operations. The role of open-source intelligence as the predominant segment of modern intelligence is examined, and the necessity of its legal institutionalization within the framework of evidentiary activities is substantiated.

The article also highlights the importance of international cooperation, particularly collaboration with the European Police Office, regarding the exchange of analytical information, the application of criminal analysis standards, and ensuring the compatibility of analytical procedures.

In addition, the necessity of modernizing the personnel training system of the Security Service of Ukraine is substantiated through the implementation of a dual-competence analyst model, the development of digital skills, critical thinking, and the ability to work in conditions of information uncertainty. Practical directions for improving analytical activities are proposed, including the implementation of real-time analytics, the creation of rapid-response analytical teams, and the use of predictive analysis tools.

In conclusion, it is noted that the effectiveness of the information and analytical support provided by the Security Service of Ukraine directly depends on the level of integration of modern technologies, the legal regulation of analytical procedures, and the alignment of personnel training with Euro-Atlantic standards.

Key words: *national security; Security Service of Ukraine; intelligence and analysis; counterintelligence support; OSINT; operational activities; European integration; strategic analysis; cybersecurity; personnel support; martial law; information threats.*

Постановка проблеми. Сьогодні безпекове середовище нашої держави позначене винятковою складністю та інтенсивністю загроз, які, з огляду на повномасштабну збройну агресію, стали системними та багатовимірними. За оприлюдненими офіційними даними, лише протягом 2022-2025 років Службою безпеки України (далі – СБУ) викрито тисячі осіб, причетних до колаборaційної діяльності та державної зради, при цьому значна частина таких правопорушень була виявлена саме завдяки інформаційно-аналітичній роботі [1]. В той же час, як свідчать відкриті звіти Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, кількість кібератак на державні інформаційні ресурси та об'єкти критичної інфраструктури зросла у декілька разів, а у пікові періоди енергетичної кризи фіксувалися сотні інцидентів щомісяця. Прикметно, що понад 70% таких атак супроводжувалися інформаційно-психологічними операціями, які мали на меті дестабілізацію суспільних настроїв [2], що, власне кажучи, засвідчує нерозривність кібернетичного та когнітивного вимірів теперішньої війни.

Зважаючи на вищевикладене, вагоме значення має саме здатність держави до оперативного опрацювання великих масивів інформації, їх інтерпретації та трансформації у юридично значущі рішення. До слова, за оцінками фахівців у сфері безпеки, обсяг даних, що підлягає аналізу в рамках оперативно-службової діяльності, зріс у десятки разів порівняно з довоєнним періодом, що об'єктивно змінює вимоги до аналітичного апарату [3; 4]. Більше того, в умовах, коли кожен цифровий слід потенційно може містити розвідувальну цінність, інформаційно-аналітична діяльність є одним із центральних елементів забезпечення національної безпеки.

Звертаючись до нормативно-правового виміру, слід вказати, що Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. №2469-VIII [5] та Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р. №392/2020 [6] послідовно окреслюють курс на досягнення сумісності з євроатлантичними стандартами, що передбачає, зокрема, реформування системи підготовки кадрів сектору безпеки. Тим не менш, у цьому аспекті простежується певне протиріччя: попри наявність стратегічних орієнтирів, фактичний рівень підготовки фахівців у сфері інформаційно-аналітичної діяльності не завжди відповідає динаміці загроз. Як наголошувалося раніше у фахових дослідженнях, значна частина освітніх програм залишається орієнтованою на традиційні підходи до аналітики, що не враховують специфіку сучасної війни, де переважають кібероперації, інформаційні впливи та алгоритмічний аналіз даних [7, с. 57].

Цікаво, що у 2024-2025 роках, за даними профільних закладів вищої освіти системи МВС України, частка інформації, отриманої з відкритих джерел (зокрема, OSINT), у структурі аналітичних продуктів досягла понад 60%, що, без перебільшення, свідчить про зміну парадигми розвідувальної діяльності [8]. Так, на базі Львівського державного університету внутрішніх справ створена спеціалізована науково-дослідна лабораторія OSINT-досліджень та безпекової аналітики, діяльність якої зосереджена на підготовці здобувачів освіти до здійснення аналітичної обробки відкритих даних у безпековому секторі. В межах лабораторії відпрацьовуються навички цифрової розвідки, геолокаційного аналізу, верифікації мультимедійного контенту та ідентифікації інформаційних загроз у реальному часі. Принагідно зауважимо, що подібна інституціоналізація OSINT-підготовки безпосередньо корелює із запитами оперативно-службової діяльності, адже дозволяє формувати кадровий резерв аналітиків, здатних працювати в умовах високої інформаційної динаміки та невизначеності, що, власне кажучи, відповідає сучасним вимогам до інформаційно-аналітичного забезпечення національної безпеки. Ще генерал-лейтенант С. Вілсон, який очолював Розвідувальне управління Міністерства оборони США, свого

часу зазначав, що 90% всієї розвідувальної інформації отримується з відкритих джерел, тоді як лише 10% припадає на агентурну діяльність [цит. за 9, с. 144].

У досліджуваному контексті постає питання не тільки модернізації освітніх підходів, але й в тому числі формування нової професійної ідентичності фахівця СБУ. В аспекті євроінтеграційних орієнтирів, від такого переосмислення, зрештою, залежить спроможність держави ефективно реагувати на виклики сучасності.

Стан опрацювання проблематики інформаційно-аналітичної діяльності у сфері національної безпеки, зокрема в контексті функціонування СБУ та використання OSINT, вбачається достатньо сформованим на рівні окремих аспектів, утім, не позбавленим внутрішньої фрагментарності та методологічної незавершеності. Так, у дослідженні В. Івкової та І. Опірського здійснено ґрунтовний аналіз сучасних інструментів і підходів до проведення OSINT, де автори, апелюючи до технічного виміру інформаційної безпеки, акцентують увагу на зростанні ролі відкритих джерел як елементу розвідувальної діяльності, що, втім, розглядається переважно у площині інформаційних технологій [9]. У свою чергу, Е. Беденюк пропонує типологізацію інформаційно-аналітичних служб в Україні, визначаючи їх функціональне навантаження та напрями діяльності, однак, як видається, поза увагою залишається питання їх адаптації до умов воєнного часу та євроатлантичного вектора розвитку [10].

А. Ватраль, досліджуючи взаємозв’язок інформаційно-аналітичної та пізнавальної діяльності у контррозвідці, слушно підкреслює гносеологічну природу аналітики, розглядаючи її як форму спеціалізованого пізнання, що, втім, не охоплює сучасних технологічних інструментів, притаманних цифровій розвідці [11]. Натомість Т. Дорошенко вже звертається до проблем підготовки фахівців СБУ, обґрунтовуючи необхідність оновлення освітніх підходів з огляду на актуальні виклики безпекового середовища, охоплюючи кіберзагрози та алгоритмічну аналітику [12].

Разом із тим, організаційно-правовий аспект інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів розкрито у роботі О. Мельнікової, де увагу зосереджено на нормативній регламентації відповідних процедур, що, безумовно, є важливим у контексті забезпечення законності аналітичної діяльності [13]. Подібним чином, В. Миргород аналізує діяльність СБУ крізь призму національної безпеки, наголошуючи на значенні аналітичного забезпечення як інструменту формування стратегічних рішень [14].

У площині євроінтеграційних процесів І. Наконечна обґрунтовує необхідність покращення інформаційно-аналітичних процедур з урахуванням європейських стандартів, однак, як видається, питання їх практичної імплементації у діяльність СБУ залишається недостатньо розкритим [15]. Водночас С. Попов та ін. досліджують інформаційно-аналітичну підтримку державної політики, акцентуючи увагу на форсайт-методах і доказовому підході, що має значний потенціал для застосування у безпековій сфері [16].

Окремої уваги заслуговують дисертаційні дослідження, зокрема робота К. Споришева, у якій здійснено аналіз механізмів державного управління інформаційно-аналітичним забезпеченням сил безпеки України. Вбачається, що саме у названому дослідженні найбільш повно розкрито інституційний вимір проблеми, утім, питання підготовки кадрів у контексті сучасних викликів, пов’язаних із війною та цифровізацією, потребує подальшого розвитку [17]. Натомість М. Сергієнко ще раніше окреслив значення аналітичної підтримки управлінських рішень у діяльності СБУ, що, попри певну часову віддаленість, є релевантним і сьогодні в частині розуміння ролі аналітики у системі національної безпеки [18]. Завершуючи огляд, слід згадати також К. Шеіна, який досліджує організаційно-функціональну структуру СБУ, створюючи підґрунтя для розуміння місця аналітичних підрозділів у її системі, хоча без детального аналізу їх діяльності [19].

У підсумку, попри наявність значного наукового доробку, поза належною увагою залишаються питання трансформації підготовки фахівців СБУ у сфері інформаційно-аналітичної діяльності в умовах воєнного стану, зокрема з урахуванням ролі OSINT, алгоритмічної аналітики та євроатлантичних стандартів, що, власне кажучи, і зумовлює наукову новизну та спрямованість цього дослідження.

Метою статті є доктринально-прикладне обґрунтування євроінтеграційних орієнтирів підготовки фахівців СБУ в сфері інформаційно-аналітичної діяльності крізь призму зміни безпекового середовища в умовах війни, зокрема шляхом аналізу нормативно-правових засад, операційно-аналітичної практики СБУ, сучасних форм і методів аналітичного забезпечення контррозвідувальної та кібербезпекової діяльності, а також визначення вимог до професійних компетентностей персоналу відповідно до стандартів євроатлантичного безпекового простору.

Виклад основного матеріалу. У нормативно-правовій площині функціонування сектору безпеки і оборони України, зокрема в умовах дії правового режиму воєнного стану, інформаційно-аналітична діяльність СБУ є спеціальним інструментом оперативно-службової діяльності, що безпосередньо корелює із реалізацією контррозвідувальних, антитерористичних та кібербезпекових функцій. Насамперед, слід звернутися до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 р. №389-VIII, який, зосереджуючись на розширенні повноважень суб'єктів сектору безпеки, передбачає необхідність оперативного прийняття управлінських рішень на підставі достовірної аналітичної інформації, що формується, зокрема, аналітичними підрозділами СБУ [20]. Безумовно, в умовах сьогодення інформаційно-аналітична діяльність стає складовою оперативного планування, де аналітичний продукт має чітко визначений прикладний характер та інтегрується у цикл прийняття рішень на рівні оперативних штабів.

Звертаючись до практики, доцільно згадати серію контррозвідувальних операцій СБУ, що мали на меті нейтралізацію агентурно-диверсійних мереж, які діяли в прифронтових регіонах. Зокрема, у 2023-2024 роках СБУ системно викривала агентів, які здійснювали збір розвідувальної інформації щодо дислокації підрозділів Збройних Сил України, маршрутів переміщення військової техніки та об'єктів критичної інфраструктури. Так, за офіційними даними, у 2023 році було викрито 47 агентурних мереж, а від початку 2024 року – ще 11 [21]. У зазначених операціях аналітичні підрозділи здійснювали аналіз комунікацій (SIGINT), поведінкових патернів та фінансових транзакцій, що дало змогу ідентифікувати зв'язки між окремими агентами та їх кураторами. Принагідно зауважимо, що наведені приклади засвідчують чималу ефективність використання методів кореляційного аналізу та профілювання, що, власне кажучи, наближає українську практику до стандартів аналітичної діяльності, притаманних безпековим структурам держав-членів НАТО.

Окремо варто зупинитися на операціях СБУ у сфері протидії інформаційно-психологічним спеціальним операціям противника. Як наголошувалося раніше, в умовах гібридної війни інформаційний простір є середовищем ведення інформаційних бойових дій, в яких аналітичні підрозділи виконують функції моніторингу, ідентифікації та нейтралізації дезінформаційних кампаній. Зокрема, у 2022-2025 роках СБУ неодноразово викривала мережі бот-ферм, які використовувалися для поширення наративів, спрямованих на дестабілізацію внутрішньополітичної ситуації [22]. Відповідно, застосовувалися алгоритми аналізу великих даних для виявлення нетипових поведінкових моделей акаунтів, визначення джерел координації та здійснення блокування відповідних ресурсів у взаємодії з іншими державними органами.

Упродовж 2025 року діяльність Оперативного центру реагування на кіберінциденти засвідчила стійке зростання інтенсивності кіберзагроз: було опрацьовано близько 17,3 тис. подій щодо інформаційної безпеки, з яких 730 визначено як кіберінциденти різного ступеня складності.

Велику частку серед них становили інциденти, пов'язані з поширенням і використанням шкідливого програмного забезпечення. Разом із тим, узагальнення характеру зафіксованих атак дає підстави стверджувати, що їх стратегічна мета полягала у встановленні латентного контролю над інформаційними системами з подальшим використанням такого доступу для здійснення кіберрозвідувальної діяльності або незаконного привласнення фінансових ресурсів [23, с. 4].

У контексті діяльності СБУ, йдеться не тільки про посягання на окремі інформаційні ресурси, а, передусім, про загрозу державній безпеці. З огляду на це, одним із пріоритетних напрямів функціонування СБУ є виявлення, попередження та нейтралізація кіберінцидентів, що можуть бути інструментом як фінансово мотивованих злочинів, так і елементом гібридної війни.

Очевидно, слід говорити про те, що в часі війни інформаційно-аналітичне забезпечення контррозвідувальної діяльності має в тому числі концептуально-правове значення, стаючи самостійним елементом механізму гарантування державної безпеки. В даному випадку аналітик виступає не стільки технічним обробником даних, скільки носієм функції інтелектуально-правової інтерпретації, здатним шляхом інтеграції різнорідних інформаційних потоків формувати змістовно завершені аналітичні конструкції, релевантні для прийняття владних рішень у сфері контррозвідувальної діяльності.

При цьому сучасна парадигма здобуття розвідувальної інформації характеризується поліцентричністю джерел та методів. Зокрема, OSINT (Open source intelligence) охоплює обробку відкритих, необмежених у доступі інформаційних ресурсів; HUMINT (Human intelligence) передбачає отримання відомостей через комунікативну взаємодію з особами, включно із застосуванням інструментів соціальної інженерії; IMINT (Imagery Intelligence) базується на використанні візуалізованих даних, зафіксованих технічними засобами; SIGINT (Signals intelligence) – на перехопленні сигналів комунікаційного характеру; MASINT (Measurement and signature intelligence) – на аналітичному опрацюванні специфічних техніко-наукових параметрів; а GEOINT (Geospatial Intelligence) – на синтезі просторово-координатної інформації із зображеннями [9, с. 144-145]. Власне, конвергенція вищенаведених методів формує складну доказово-аналітичну основу, що визначає в подальшому як ефективність контррозвідувальних заходів, так і межі їх правомірної реалізації.

До слова, Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 р. №2229-XII [24] прямо передбачає здійснення контррозвідувальної діяльності як однієї з основних функцій СБУ (ст. 12, п. 4, 6, 7 ст. 24 Закону), що, у свою чергу, зумовлює необхідність високого рівня аналітичної підготовки кадрів.

У світлі наведеного, узагальнення емпіричних даних та практики оперативно-службової діяльності СБУ об'єктивно вимагає їх систематизації крізь призму функціонально-операційних характеристик інформаційно-аналітичної діяльності. Насамперед, мова йде не стільки про констатацію окремих прикладів чи інструментів, скільки про розкриття внутрішньої логіки їх використання – взаємозв'язків між напрямами аналітики, застосованим інструментарієм та професійними компетентностями персоналу. У такій перспективі стає можливим відобразити як реальний зміст аналітичної роботи в умовах воєнного стану, так і окреслити вимоги, яким повинні відповідати фахівці відповідного профілю. Для цього доцільним є звернення до таблиці, яка системно репрезентує основні напрями інформаційно-аналітичної діяльності СБУ, їх операційно-тактичне наповнення та компетентнісні характеристики.

Таблиця 1. Операційно-аналітичні напрями діяльності СБУ в умовах воєнного стану та вимоги до професійних компетентностей персоналу

Напрям інформаційно-аналітичної діяльності	Операційно-тактичний зміст	Методи/технології	Необхідні компетентності персоналу

Контррозвідувальна аналітика	Виявлення, документування та нейтралізація агентурних мереж; аналіз розвідувально-підривної діяльності	HUMINT, SIGINT, аналіз зв'язків (link analysis), профілювання	Оперативне мислення, аналітична логіка, знання контррозвідки, навички роботи з закритими даними
Кібербезпекова аналітика	Аналіз кібератак, виявлення вразливостей, прогнозування кіберзагроз	Digital forensics, reverse engineering, big data analytics	Технічна підготовка, знання кібербезпеки, алгоритмічне мислення
Інформаційно-психологічна аналітика	Моніторинг інформаційного простору; виявлення дезінформаційних кампаній	OSINT, sentiment analysis, соціометричний аналіз	Критичне мислення, знання медіасередовища, когнітивна аналітика
Оперативно-стратегічна аналітика	Підготовка аналітичних довідок для прийняття рішень на рівні РНБО	Scenario planning, risk assessment, foresight-аналіз	Стратегічне мислення, системний аналіз, правове розуміння безпеки
Міжвідомча аналітична координація	Інтеграція даних між СБУ, ЗСУ, розвідувальними органами	Data fusion, міжсистемна інтеграція	Комунікаційні навички, розуміння міжвідомчих процедур

Створено авторами.

Більше того, звернення до проблематики професійної підготовки фахівців інформаційно-аналітичного профілю СБУ неминуче актуалізує питання співвідношення так званих «hard skills» та «soft skills», які, власне кажучи, у сучасних безпекових реаліях стають взаємодоповнюючими, а подекуди й взаємозалежними.

На наше переконання, переважання виключно технократичного підходу до підготовки аналітиків, коли акцент робиться на володінні інструментарієм OSINT, цифрової криміналістики, аналізу великих даних, SIGINT або кіберрозвідки, без належного розвитку когнітивних і поведінкових характеристик, призводить до зниження ефективності аналітичного продукту як такого. До «hard skills» у даному контексті, безумовно, належать навички обробки масивів даних, застосування алгоритмічної аналітики, робота з геоінформаційними системами, цифрова верифікація мультимедійного контенту, а також знання нормативно-правових засад оперативно-розшукової діяльності та контррозвідки [25, с. 276]. Варто наголосити, що саме названі компетентності дають можливість здійснювати первинну ідентифікацію загроз, документування протиправної діяльності та формування доказової бази, легітимної для застосування у кримінальному провадженні. Втім, як показує практика, навіть найбільш технічно підготовлений аналітик не здатен забезпечити належний рівень аналітичного узагальнення без розвинених «soft skills».

У свою чергу, до «soft skills», які мають визначальне значення для діяльності аналітичних підрозділів СБУ, слід віднести критичне мислення, здатність до аналітичної інтерпретації неоднорідної інформації, комунікативну гнучкість у межах міжвідомчої координації, стресостійкість в умовах оперативного навантаження, а також етичну відповідальність за результати аналітичної діяльності [25, с. 277]. В даному випадку аналітик є суб'єктом прийняття рішень, здатним оцінювати достовірність інформації, прогнозувати розвиток подій та формувати рекомендації для керівництва.

В аспекті обраної тематики, звернення до євроатлантичних орієнтирів підготовки фахівців СБУ у сфері інформаційно-аналітичної діяльності неминуче актуалізує не тільки питання впровадження стандартів НАТО, але й інституційні практики правоохоронного співробітництва в межах ЄС, передусім через діяльність Європолу (англ. «Europol») як основного координаційного центру аналітичного обміну інформацією. В даному випадку стандарти розвідувального циклу НАТО поєднуються з кримінально-аналітичними процедурами Європолу, створюючи, власне кажучи, єдине методологічне середовище для підготовки аналітиків безпекового сектору.

Як наголошується у практиці Європолу, інформаційно-аналітична діяльність ґрунтується на принципах «intelligence-led policing», де аналітичний продукт – це визначальний елемент прийняття управлінських рішень [26]. У межах інституційної структури Європолу функціонують спеціалізовані аналітичні платформи, зокрема SIENA («Secure Information Exchange Network Application»), які забезпечують захищений обмін інформацією між правоохоронними органами держав-членів та партнерських країн [27]. У світлі цього, підготовка фахівців СБУ має передбачати не тільки опанування стандартів обробки інформації, але й здатність працювати у багаторівневих системах міжнародного інформаційного обміну з дотриманням режимів конфіденційності та класифікації даних.

Окремо варто зупинитися на аналітичних підходах, що застосовуються Європолом, зокрема в кримінальному аналізі («criminal intelligence analysis»). Зокрема, тут варто говорити про використання методів аналізу зв'язків, розпізнавання закономірностей, поведінкового аналізу та профілювання ризиків [28]. Очевидно, наведені інструменти мають безпосереднє значення і для діяльності СБУ, особливо в частині протидії транснаціональним загрозам (напр., кіберзлочинність, фінансування тероризму та діяльність диверсійно-розвідувальних груп). В той же час Європол акцентує на доказовій придатності аналітичних матеріалів у кримінальному провадженні, що, безумовно, корелює із завданнями СБУ як правоохоронного органу спеціального призначення.

Звертаючись до практичного виміру, слід вказати, що співпраця України з Європолом вже має інституційне закріплення, зокрема через Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016 р., що відкриває можливості для участі українських правоохоронних органів у спільних аналітичних операціях та обміні інформацією [29]. У світлі зазначеного, підготовка кадрів СБУ має бути зорієнтована на опанування процедур взаємодії з міжнародними партнерами, охоплюючи використання уніфікованих форматів аналітичної звітності, дотримання стандартів захисту персональних даних та забезпечення юридичної валідності отриманої інформації.

Слід звернути увагу і на той момент, що в умовах війни кадровий потенціал будь-яких правоохоронних органів є особливо важливим, адже саме від рівня підготовки аналітиків залежить ефективність оперативно-службової діяльності в цілому. Врешті, варто відмітити, що формування професійних навичок має здійснюватися не тільки в рамках формальної освіти, але й в тому числі через систему безперервного професійного розвитку (зокрема, тренування, симуляції оперативних ситуацій та участь у реальних операціях).

Висновки. Підсумовуючи, слід відмітити, що інформаційно-аналітична діяльність СБУ в умовах воєнного часу є тим інструментом оперативно-службового впливу, який безпосередньо визначає якість контррозвідувальних, антитерористичних та кібербезпекових заходів.

Переходячи до пропозицій, передусім, у практичному вимірі доцільно впровадити модель оперативної аналітики реального часу («real-time intelligence»), яка передбачає синхронізацію потоків OSINT, SIGINT та внутрішніх баз даних СБУ із подальшою автоматизованою обробкою за допомогою алгоритмічних інструментів. В той же час, вбачається необхідним створення

внутрішніх аналітичних центрів швидкого реагування, інтегрованих у структуру оперативних підрозділів.

Безумовно, найбільш значущим та пріоритетним напрямом удосконалення є кадрове забезпечення. На наше переконання, слід впровадити модель аналітика подвійної компетентності – фахівця, який одночасно володіє юридичними знаннями та навичками цифрової аналітики. Принагідно зауважимо, що підготовка таких кадрів має здійснюватися через використання симуляційних навчальних середовищ, максимально наближених до реальних умов оперативно-службової діяльності, включаючи моделювання інформаційних операцій противника та сценаріїв гібридних загроз. Так, окремі елементи такої підготовки вже впроваджуються, однак вони не відтворюють повного циклу аналітичної та контррозвідувальної діяльності. Відтак доцільно істотно посилити практичну складову шляхом регулярного моделювання реальних оперативних ситуацій із відпрацюванням взаємодії аналітичних і оперативних підрозділів у режимі реального часу.

Ще одним перспективним напрямом, який, вбачається, недостатньо реалізований станом натепер, є впровадження прогностичної аналітики («predictive intelligence») у діяльність СБУ. Тут варто говорити про використання методів машинного навчання для виявлення латентних загроз, прогнозування поведінки ворожих агентурних мереж та визначення потенційних точок дестабілізації.

У світлі євроінтеграційних орієнтирів, окремо доцільно запропонувати впровадження обов'язкової сертифікації аналітиків СБУ за стандартами, наближеними до практик НАТО (зокрема, оцінка здатності працювати з багатоджерельною інформацією, здійснювати критичний аналіз та формувати аналітичні продукти, придатні для використання у міжнародному середовищі).

Врешті решт, подальший розвиток інформаційно-аналітичної діяльності СБУ має відбуватися у напрямі формування нової аналітичної парадигми, де співіснують технологічна інноваційність, правова визначеність та оперативна доцільність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захист національної державності. Служба безпеки України. URL: https://ssu.gov.ua/zakhyst-natsionalnoi-derzhavnosti
2. Звіт за третій квартал 2022 року. Державний центр кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. 2022. URL: https://scpc.gov.ua/uk/articles/163
3. Звіт за друге півріччя 2022 року. Служба безпеки України. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/uploads/uo/00034074/report-367/nacp-report-367.pdf
4. Річний аналітичний огляд: жовтень 2023-вересень 2024. Рада національної безпеки і оборони України. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2024/NATIONAL_CYBER_SCC/20250109/Year%20in%20review_UKR_upd.pdf
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 №392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text
7. Актуальні проблеми державотворення та правотворення: конституційні, загальнотеоретичні та філософсько-правові аспекти: монографія / кол. авт.; за заг. ред. Д. Забзалюка. Львів: Растр-7, 2026. С. 51-73.

8. Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України: матеріали круглого столу (м. Львів, 7 травня 2025 р.) / укладач І.О. Ревак. - Львів: ЛьвДУВС, 2025. 249 с.
9. Івкова В.С., Опірський І.Р. Дослідження існуючих засобів та підходів до проведення OSINT в контексті інформаційної безпеки особи та держави. Комп'ютерні системи та мережі. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2025. Том 7. № 1. С. 143-159. DOI: https://doi.org/10.23939/csn2025.01.143
10. Беденюк Е.Б. Інформаційно-аналітичні служби в Україні: типологія, функції, напрями діяльності. Робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 029 Інформаційна, бібліотечна та архівна справа / наук. кер. О. Б. Герасимчук; Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 76 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/26580/1/bedeniuke_2024.pdf
11. Ватраль А.В. Взаємозв'язок інформаційно-аналітичної та пізнавальної діяльності в контррозвідці. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2018. №2 (24). С. 75-83.
12. Дорошенко Т.В. Реалії та перспективи підготовки фахівців Служби безпеки України для підрозділів за напрямом інформаційно-аналітичної діяльності. Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. 2025. №1 (38). С. 16-27. DOI: https://doi.org/10.511369/2707-7276-2025-1(38)-2
13. Мельнікова О.О. Організаційно-правові основи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності правоохоронних органів. Південноукраїнський правничий часопис. 2023. №2. С. 43-51. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2023.2.7
14. Миргород В.В. Діяльність Служби безпеки України в контексті національної безпеки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2024. Серія: Право. Вип. 82. Ч. 2. С. 222-227. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.35
15. Наконечна І.В. Інформаційно-аналітичні процедури забезпечення національної безпеки України в умовах євроінтеграції. Правові новели. 2023. №19. С. 77-84. DOI: https://doi.org/10.32782/ln.2023.19.11
16. Попов С., Вошко І., Коваль З., Маміч В., Розмазнін О., Душкін Ю. Інформаційно-аналітична, доказова і форсайт підтримки державної політики у сфері національної безпеки: порівняльний аналіз. Актуальні проблеми державного управління. 2021. №3 (84). С. 167-174.
17. Споришев К.О. Механізми державного управління системою інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. Реферат дис. … наук. ступеня доктора наук з державного управління (спец.: 25.00.05). Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2024. 36 с.
18. Сергієнко М.Г. Інформаційно-аналітична підтримка управлінських рішень у діяльності Служби безпеки України як суб'єкта національної безпеки. Теорія та практика державного управління. 2012. Вип. 3 (38). С. 123-130.
19. Шеін К.А. Система, організація та функції Служби безпеки України. Юність науки – 2025: збірник тез доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 23-25 квітня 2025 р.). Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2025. С. 536-537.
20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
21. СБУ викрила 11 агентурних мереж РФ від початку 2024 року – Малюк. 2024. URL: https://surl.li/cncbrk
22. Безкарність у мережі. Де вироки організаторам ворожих ботоферм – розслідування. 2025. URL: https://surl.li/sfqeqt

23. 2025 Річний звіт. Система виявлення вразливостей і реагування на кіберінциденти та кібератаки. Державний центр кіберзахисту Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. URL: https://scpc.gov.ua/api/files/80f81334-75fc-44f4-9403-62a9a8e1bc7f
24. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 №2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12
25. Шаршаткін Д., Маміч В., Маляганов В. Розвиток «жорстких» (hard skills) та «м'яких» (soft skills) навичок у підготовці фахівців інформаційно-аналітичної діяльності. Військова освіта. 2021. №2 (44). С. 275-282. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-1783/2021-44/275-282
26. AI and policing. The benefits and challenges of artificial intelligence for law enforcement. An Observatory Report from the Europol Innovation Lab. Publications Office of the European Union. 2024. 60 p. DOI: https://doi.org/10.2813/0321023
27. Secure Information Exchange Network Application (SIENA). Ensuring the secure exchange of information between Europol and its partners. 2026. URL: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/siena
28. Intelligence Analysis. Europol. 2025. URL: https://www.europol.europa.eu/how-we-work/services-support/intelligence-analysis
29. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 14.12.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16#Text

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 340.134:349.6:341.171(4-6ЄС:477)
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-163-173
https://orcid.org/0000-0003-3133-9034
Бернацький О. В.,
кандидат юридичних наук, керівник юридичної фірми «Адвокат і Закон», м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0002-0956-7447
Баранова Н. В.,
кандидат історичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка м. Київ, Україна

ПОНЯТТЯ, ВИДИ ТА ЗНАЧЕННЯ НОРМОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. *У статті здійснено комплексне дослідження поняття та видів нормотворчої діяльності. Проаналізовано міжнародно-правові акти, законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України, а також наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені особливостям нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки. Метою статті є визначення поняття нормотворчої діяльності, класифікація її видів та обґрунтування її значення для забезпечення екологічної безпеки в сучасних умовах. Обґрунтовано, що нормотворча діяльність у сфері екологічної безпеки є спеціалізованим різновидом правотворчості, що здійснюється уповноваженими суб'єктами та спрямована на створення, зміну і скасування правових норм, покликаних забезпечувати екологічну безпеку в державі шляхом гарантування конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, установлення екологічних нормативів і стандартів, а також юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства. Зазначено, що нормотворча діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки не є однорідною, а тому її можна поділити на п'ять основних видів: міжнародну, законодавчу, підзаконну, відомчу та локальну. Кожен із цих видів має специфічну правову основу, коло суб'єктів та механізм реалізації. Розкрито значення нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки України через специфіку виконання нею превентивної, регулятивної, інформаційної та євроінтеграційної функцій. Зазначено, що чинниками, які негативно впливають на ефективність нормотворчої діяльності в екологічній сфері в умовах воєнних дій в Україні, є фрагментарність нормативного регулювання правовідносин у сфері забезпечення екологічної безпеки, часткова невідповідність положень підзаконних і відомчих нормативно-правових актів змінам, внесеним до законів України, повільний процес імплементації європейських норм і стандартів у національне законодавство, а також застарілість окремих екологічних нормативів. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення нормотворчої діяльності у сфері екологічної безпеки, зокрема шляхом систематизації національного законодавства, прийняття єдиного кодифікованого законодавчого акта та посилення євроінтеграційної складової нормотворчого процесу в Україні.*

Ключові слова: *нормотворча діяльність, екологічна безпека, українське законодавство, підзаконна нормотворчість, відомча нормотворчість, екологічні стандарти, євроінтеграція, ЄС.*

BERNATSKYI O., BARANOVA N. THE CONCEPT, TYPES AND SIGNIFICANCE OF NORM-MAKING ACTIVITY IN THE FIELD OF ENSURING ENVIRONMENTAL SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. The article presents a comprehensive study of the concept and types of norm-making activity. An analysis is conducted of international legislation, legislative and subordinate normative legal acts of Ukraine, as well as the scholarly contributions of leading domestic and foreign researchers who have examined the particularities of norm-making activity in the field of environmental safety.

The purpose of the article is to define the concept of norm-making activity, classify its types, and substantiate its significance for ensuring environmental safety in contemporary Ukraine. It is argued that norm-making activity in the field of environmental safety constitutes a specialised form of law-making carried out by authorised subjects and aimed at the creation, amendment, and repeal of legal norms designed to ensure and maintain environmental safety in the state through guaranteeing the constitutional right of citizens to a safe natural environment, establishing environmental standards and norms, and providing for liability for violations of current legislation. It is noted that norm-making activity in the field of environmental safety is not homogeneous and may accordingly be divided into four principal types: international, legislative, subordinate, departmental, and local. Each of these types is characterised by a specific legal basis, a distinct range of subjects, and a particular mechanism of implementation. The significance of norm-making activity in the field of ensuring environmental safety in Ukraine is examined through the lens of its preventive, regulatory, informational, and European integration functions. It is established that the factors adversely affecting the effectiveness of norm-making activity in the environmental sphere under conditions of armed conflict in Ukraine include: the fragmentary nature of normative regulation of legal relations in the field of environmental safety; partial inconsistency between the provisions of subordinate and departmental normative legal acts and amendments introduced to Ukrainian legislation; the slow pace of implementation of European norms and standards into national legislation; and the obsolescence of certain environmental standards. Proposals are formulated for the improvement of norm-making activity in the field of environmental safety, including the systematisation of national legislation, the adoption of a unified legislative act, and the strengthening of the European integration dimension of the norm-making process in Ukraine.

Keywords: *norm-making activity, environmental safety, Ukrainian legislation, subordinate norm-making, departmental norm-making, environmental standards, European integration, EU.*

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки є одним із найвищих пріоритетів національної безпеки України та спрямоване на захист життя і здоров'я людини від негативного впливу довкілля. Така діяльність потребує належного правового регулювання, захисту екосистем, подолання наслідків воєнних дій і кліматичних змін відповідно до засад державної екологічної політики. Варто зазначити, що ст. 16 Конституції України визначає забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України обов'язком держави, а ст. 50 гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1]. Водночас ст. 92 Основного Закону України встановлює, що основи екологічної безпеки визначаються виключно законами України. Це що свідчить про визначальну роль законодавчого регулювання у цій сфері взагалі та нормотворчої діяльності як важливого інструмента забезпечення екологічної безпеки зокрема. Адже саме через створення належних правових норм держава реалізує свій конституційний обов'язок перед суспільством.

Попри наявність значної кількості нормативних актів, національне законодавство у сфері забезпечення екологічної безпеки, як зазначають багато науковців і практиків, залишається несистематизованим, фрагментарним, некодифікованим і подекуди суперечливим [2]. На жаль,

навіть базовий Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» 1991 року, незважаючи на численні зміни і доповнення, не забезпечує цілісного регулювання всіх аспектів екологічної безпеки [3], а десятки спеціальних законів, кодексів і підзаконних актів утворюють розгалужену систему, у якій нерідко трапляються прогалини, колізії та дублювання правових норм. Ситуацію додатково ускладнює повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що створює безпрецедентні виклики для екологічної безпеки та потребує нових нормотворчих підходів [4]. За таких умов дослідження поняття, видів і значення нормотворчої діяльності в екологічній сфері набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади нормотворчої діяльності в її загальному розумінні досліджувалися у наукових працях А. О. Нечипоренка та В. М. Панасюка, які проаналізували проблеми нормотворчості органів виконавчої влади [5; 6]. Погорєлова З. О. дослідила організаційно-правові напрями удосконалення відомчої нормотворчої діяльності [7]. Окремо слід відзначити праці В. І. Теремецького та В. В. Лазарєва, присвячені проблемам правотворчої діяльності й правотворчої термінології в Україні та Італії [8], а також дослідження, в якому юридичну термінологію обґрунтовано як основу точності правових норм [9]. В екологічному праві проблемні аспекти нормотворчого процесу в контексті забезпечення національної безпеки досліджували Г. В. Анісімова, О. Я. Трагнюк та І. В. Яковюк [10], а в контексті європейських орієнтирів формування державної екологічної політики – В. В. Костицький, О. Р. Балацька та А. А. Суходольська [11]. В адміністративно-правовій науці питання правового забезпечення екологічної безпеки в Україні аналізували С. Лісовський та Л. Головко [12], у порівняльному аспекті з країнами Європейського Союзу (далі – ЄС) – В. І. Теремецький [13] та В. Клименко [14]. Водночас проблеми реформування системи суб'єктів забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану стали предметом дослідження у працях О. М. Ковтун [2] та Н. А. Макаренко [4]. Однак комплексного дослідження саме нормотворчої діяльності як цілісного правового явища у сфері забезпечення екологічної безпеки, що охоплювало б характеристику її видів в умовах сьогодення, у вітчизняній науці бракує.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу поняття, видів та значення нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки України, а також визначення основних напрямів удосконалення такої діяльності в контексті євроінтеграційних процесів та за умов сучасних викликів.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі завдання:

– розкрити поняття та визначити специфічні ознаки нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки України;

– охарактеризувати види нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки та з'ясувати їх значення для забезпечення екологічної безпеки;

– окреслити напрями вдосконалення нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки в контексті євроінтеграційного процесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи сутність нормотворчої діяльності в екологічній сфері, передусім слід зазначити, що в загальнотеоретичному розумінні вона є особливим видом правотворчості [6]. У цьому значенні нормотворча діяльність становить діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на створення, зміну та скасування правових норм шляхом прийняття нормативно-правових актів [5, с. 12].

В. М. Панасюк, Ю. Ю. Бальцій та П. М. Синицин, досліджуючи проблеми нормотворчості органів виконавчої влади, визначають її як особливу діяльність держави, здійснювану спеціально уповноваженими суб'єктами, спрямовану на нормативне закріплення суспільних потреб та інтересів [6]. Додамо, що в контексті екологічної безпеки ці суспільні потреби та інтереси мають подвійну природу: з одного боку, це потреба в безпечному для здоров'я довкіллі, а з іншого –

необхідність забезпечення збалансованого економічного розвитку, який неминуче пов'язаний із впливом на навколишнє природне середовище.

Погорєлова З. О., розглядаючи відомчу нормотворчість крізь призму діяльності центральних органів виконавчої влади, конкретизує, що це діяльність уповноважених керівників центральних органів виконавчої влади, які в межах своєї компетенції створюють відповідні відомчі підзаконні акти шляхом створення, зміни, доповнення та скасування правових норм [7]. При цьому авторка наголошує на важливості державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади як складової належного функціонування системи відомчої нормотворчості. Останнє положення, на наше переконання, має принципове значення і для екологічної сфери, де значна частина нормативно-правового регулювання конкретизується саме на відомчому рівні.

Нормотворча діяльність в екологічній галузі загалом і у сфері забезпечення екологічної безпеки зокрема, як свідчить проведений аналіз, має низку специфічних ознак, що відрізняють її від нормотворчості в інших галузях права.

По-перше, нормотворча діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки має особливий об'єкт регулювання – суспільні відносини, що виникають у зв'язку із забезпеченням безпечного для життя і здоров'я людини довкілля. Слід наголосити, що у ст. 92 Конституції України закріплено, що екологічна безпека визначається виключно законами України, що підкреслює визначальну роль законодавчого регулювання взагалі та нормотворчості у цій сфері зокрема [1].

По-друге, нормотворча діяльність характеризується тісним зв'язком із природничими науками, оскільки встановлення екологічних нормативів, зокрема гранично допустимих концентрацій, викидів і скидів, потребує належного наукового обґрунтування з урахуванням даних токсикології, гідрології, метеорології та інших природничих дисциплін [15]. Аналіз положень базового Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» дає підстави стверджувати, що розділ V цього Закону (статті 27–33) присвячений екологічним стандартам і нормативам та охоплює нормативи екологічної безпеки, гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин, гранично допустимі викиди і скиди, а також нормативи використання природних ресурсів [3]. Таким чином, екологічне нормування має подвійну природу – юридичну та природничо-наукову, що істотно ускладнює нормотворчий процес, оскільки потребує залучення не лише юристів, а й фахівців природничого профілю.

По-третє, нормотворчість у природоохоронній сфері значною мірою зумовлена міжнародними зобов'язаннями України. Так, Орхуська конвенція 1998 року закріплює право громадськості на доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті рішень з екологічних питань та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [16]. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспо) передбачає здійснення оцінки впливу на довкілля щодо діяльності, яка може мати значний транскордонний вплив, що стало одним із міжнародно-правових чинників формування національного законодавства у цій сфері, зокрема прийняття у 2017 році Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [17]. Водночас Угода про асоціацію між Україною та ЄС передбачає наближення національного екологічного законодавства до актів права ЄС, зокрема до 26 директив і 3 регламентів ЄС у відповідних секторах екологічної політики [18]. Як зазначає А. Роялл, сучасний розвиток Орхуської конвенції відбувається в умовах нових викликів, пов'язаних, зокрема, із застосуванням Конвенції під час збройного конфлікту після вторгнення Російської Федерації в Україну, що актуалізує питання адаптації нормотворчих механізмів до надзвичайних обставин [19]. Погоджуючись із цим, вважаємо, що міжнародні зобов'язання дедалі більше впливають на зміст і напрями нормотворчої діяльності суб'єктів забезпечення екологічної безпеки в сучасній

Україні. На підтвердження цього наведемо позицію В. І. Теремецького, який, характеризуючи систему нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля, зазначає, що вона є багаторівневою і складається з низки взаємопов'язаних нормативно-правових актів [20, с. 211]. Саме тому міжнародно-правовий рівень посідає важливе місце у структурі правового регулювання екологічної безпеки. Це зумовлено тим, що чинні міжнародні договори України є частиною національного законодавства України, а у разі встановлення міжнародним договором інших правил, ніж ті, що передбачені актом законодавства України, застосовуються правила міжнародного договору.

По-четверте, нормотворчість у сфері реалізації державної екологічної політики має багаторівневий характер, оскільки здійснюється одночасно на парламентському, урядовому, відомчому та місцевому (локальному) рівнях [7]. Це зумовлює формування складної ієрархічної системи нормативно-правових актів, яка потребує постійної координації та узгодження, що слід визнати однією з ключових проблем у цій сфері.

На підставі проведеного аналізу наукових джерел і чинного законодавства України нормотворчу діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки можна визначити як спеціалізований різновид правотворчості, що здійснюється уповноваженими суб'єктами (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування) та спрямований на створення, зміну і скасування правових норм, покликаних забезпечувати й підтримувати екологічну безпеку в державі шляхом гарантування конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, установлення екологічних нормативів і стандартів, а також визначення юридичної відповідальності за порушення норм чинного законодавства України та міжнародних нормативних актів (договорів).

Враховуючи наведене, можна дійти висновку, що нормотворча діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки не є однорідною, а поділяється на кілька видів: міжнародну, законодавчу, підзаконну, відомчу та локальну. Кожен із цих видів має специфічну правову основу, коло суб'єктів і механізм реалізації. Оскільки міжнародній нормотворчій діяльності вже було приділено певну увагу, далі доцільно надати детальнішу характеристику іншим видам нормотворчості.

Законодавча нормотворчість здійснюється Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади (ст. 75 Конституції України) [1]. Саме Верховна Рада України приймає закони, якими визначаються, зокрема, основи екологічної безпеки, засади використання природних ресурсів та правовий режим власності на них (ст. 92 Конституції України) [1]. Слід зауважити, що профільним парламентським органом у цій сфері є Комітет Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, який здійснює законопроєктну роботу у сфері забезпечення екологічної безпеки, опрацьовує законопроєкти, готує висновки та рекомендації.

Окрему увагу привертає інтенсивність законодавчої діяльності у 2022–2024 роках, коли Верховна Рада України, попри умови воєнного стану, прийняла низку важливих екологічних законів, значна частина яких має євроінтеграційне спрямування. Так, Закон України «Про управління відходами» від 20.06.2022 № 2320-IX [21] визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням утворенню відходів, зменшенням обсягів їх утворення, підготовкою до повторного використання та перероблення. Як зазначає у своїй праці С. О. Синчанський, вказаний Закон спрямований на наближення національного законодавства до підходів Рамкової директиви ЄС про відходи 2008/98/ЕС [22], що, на думку автора, надало змогу упорядкувати сферу відходів електричного і електронного обладнання відповідно до європейських стандартів [22]. Водночас Закон України «Про інтегроване

запобігання та контроль промислового забруднення» від 16.07.2024 № 3855-IX [23] запроваджує принципово новий для України підхід до дозвільного регулювання – систему інтегрованого довкіллєвого дозволу, що ґрунтується на висновках найкращих доступних технологій та методів управління (НДТМ) [23].

Підзаконна нормотворчість у цій сфері здійснюється насамперед Кабінетом Міністрів України та Президентом України і є рівнем, на якому екологічне законодавство набуває конкретизованого нормативного змісту. Відповідно до ст. 116 Конституції України, саме Кабінет Міністрів України забезпечує проведення політики у сферах охорони природи, екологічної безпеки та природокористування [1]. Іншими словами, підзаконна нормотворчість конкретизує та деталізує положення законів, визначає механізми й процедури їх реалізації, перетворюючи загальні законодавчі приписи на конкретні правила поведінки. Як справедливо зазначають С. Лісовський і Л. Головко, система підзаконних нормативно-правових актів у сфері забезпечення екологічної безпеки є важливим чинником захисту природного середовища [12].

На підставі аналізу підзаконних актів Кабінету Міністрів України можна виокремити два основні напрями нормотворчої діяльності: 1) стратегічне планування; 2) нормативне регулювання окремих сфер екологічної політики.

До першого напряму належить, зокрема, розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року» від 20.10.2021 № 1363-р [24], яким було схвалено саму Стратегію та операційний план її реалізації у 2022–2024 роках. Стратегія визначає 10 соціально-економічних секторів, вразливих до наслідків зміни клімату, – від біорізноманіття та водних ресурсів до громадського здоров'я, лісового господарства, транспорту та інфраструктури, – а також встановлює пріоритетні напрями діяльності у відповідних сферах. Показово, що у 2025 році Кабінет Міністрів України затвердив другий операційний план заходів з реалізації цієї Стратегії вже на період 2025–2027 роки [24], що свідчить про послідовність підзаконної нормотворчості та реальне функціонування інструментів стратегічного планування.

До другого напряму належить, зокрема, постанова Кабінету Міністрів України «Про деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем» від 13.06.2024 № 684 [25], яка встановлює сучасні організаційно-правові засади функціонування державної системи моніторингу довкілля. Цим актом передбачено 4 рівні спостереження – від національного до об'єктового – та 8 підсистем моніторингу, зокрема атмосферного повітря, вод, земель і ґрунтів, лісів, біорізноманіття та ландшафтів, геологічного середовища, управління відходами і фізичних факторів.

Окрему роль у підзаконній нормотворчості у сфері екологічної безпеки відіграє Президент України, який реалізує свої повноваження, зокрема, шляхом видання указів, у тому числі тих, якими вводяться в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України. Зокрема, Указом Президента України від 23.03.2021 № 111/2021 було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» [26]. Враховуючи, що екологічне законодавство є невід'ємною складовою системи забезпечення екологічної безпеки, а екологічна безпека, зі свого боку, становить складову національної безпеки України, залучення безпекових механізмів РНБО до вирішення екологічних питань вбачається обґрунтованим.

Відомча нормотворчість у сфері екологічної безпеки здійснюється насамперед Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – Міндовкілля), а також іншими центральними органами виконавчої влади в межах їхньої компетенції. Цей вид нормотворчості заслуговує на особливу увагу, оскільки саме на відомчому рівні формується значний масив технічних екологічних нормативів і процедурних правил. Так, Міндовкілля,

зокрема, уповноважене затверджувати нормативно-правові акти у сфері охорони довкілля, визначати окремі процедурні аспекти дозвільної діяльності, а також встановлювати порядок ведення моніторингу компонентів довкілля тощо та обліку у відповідних сферах. Як приклад відомчої нормотворчості доцільно навести наказ Міндовкілля від 26.11.2024 № 1534 «Про затвердження Порядку ведення державного обліку відходів та подання звітності та Типової форми обліку відходів», який конкретизує механізм реалізації окремих положень Закону України «Про управління відходами» та забезпечує практичне функціонування системи державного обліку відходів [21]. Окрім Міндовкілля, у межах своєї компетенції до відомчого нормативного регулювання у відповідних сегментах екологічної сфери залучаються також Державна екологічна інспекція України та Державне агентство водних ресурсів України.

Водночас саме відомча нормотворчість є однією з найбільш проблемних ланок у системі нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки. Слід визнати, що неодноразові реорганізації Міндовкілля, зокрема його перейменування, зміни структури та перерозподіл повноважень, ускладнюють систематизацію відомчих актів і належну реалізацію їх положень. Крім того, окремі екологічні нормативи не повною мірою відповідають сучасним вимогам. Як зазначають В. І. Уберман та Л. А. Васьковець, екологічні нормативи якості водних об’єктів в Україні мають суттєві термінологічні відмінності порівняно зі стандартами ЄС, а нормотворча діяльність у сфері екологічного нормування водних об’єктів має бути орієнтована на адаптацію до європейських стандартів [15]. Погоджуючись із цим, додамо, що ситуацію додатково ускладнює дублювання окремих повноважень з іншими центральними органами виконавчої влади, зокрема з Міністерством охорони здоров’я України щодо санітарно-гігієнічних нормативів.

Місцева (локальна) нормотворчість здійснюється місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування в межах наданої їм компетенції. Це той рівень, на якому правове регулювання у сфері екологічної безпеки найбільш безпосередньо пов’язане з повсякденними потребами територіальних громад. Саме через нормотворчість на локальному рівні конкретизуються правила у сферах поводження з побутовими відходами, благоустрою, утримання зелених насаджень, використання окремих природних ресурсів місцевого значення, а також організації громадських слухань з екологічних питань. Так, відповідно до ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать підготовка і подання на затвердження ради місцевих екологічних програм, а також участь у розробленні державних і регіональних програм охорони довкілля [27]. Водночас Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає, що місцеві ради у випадках, установлених законом, видають дозволи на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, затверджують місцеві екологічні програми та організовують збирання, переробку, утилізацію і захоронення відходів [3]. Загалом місцеві ради приймають рішення нормативного характеру з широкого кола питань, зокрема щодо поводження з побутовими відходами та їх роздільного збирання, утримання зелених насаджень та благоустрою, порядку використання водних об’єктів місцевого значення, обмежень щодо використання земельних ділянок в екологічно чутливих зонах, порядку проведення громадських слухань з екологічних питань. Типовими прикладами таких актів є місцеві програми охорони довкілля, що затверджуються рішеннями обласних, міських та інших місцевих рад і визначають конкретні заходи з охорони довкілля на відповідній території.

Отже, характеристика основних видів нормотворчої діяльності дає підстави стверджувати, що у сфері забезпечення екологічної безпеки нормотворчість виконує низку важливих функцій: превентивну (через встановлення екологічних нормативів та обов'язкових процедур), регулятивну (через упорядкування екологічних правовідносин), інформаційну та євроінтеграційну (через наближення національного законодавства до норм права ЄС). Саме сукупність цих функцій зумовлює вагоме значення нормотворчої діяльності для держави і суспільства, особливо в умовах надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС 23 червня 2022 року та подальшого відкриття переговорів про вступ 25 червня 2024 року. Як зазначають І. В. Яковюк, Г. В. Анісімова та О. Я. Трагнюк, європеїзація екологічного права пов'язана з адаптацією національного законодавства до норм і стандартів ЄС у сфері охорони довкілля, а вивчення цього досвіду має практичне значення для вдосконалення нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки України [10].

Слід зазначити, що в умовах воєнного стану нормотворча діяльність набуває для забезпечення екологічної безпеки України особливого значення. Як зазначає Н. А. Макаренко, воєнний стан «створює особливі виклики для правового забезпечення екологічної безпеки, що потребує удосконалення нормативно-правової бази у бік криміналізації посягань на екологічну безпеку» [4]. За таких умов нормотворчість виступає важливим інструментом правового реагування на екологічні наслідки воєнних дій в Україні. У цьому контексті заслуговує на увагу підхід зору науковців, відповідно до якого систематизація правових засад у сфері охорони довкілля може бути забезпечена шляхом розроблення і прийняття окремого законодавчого акта [28]. На нашу думку, таким актом має стати Закон України «Про забезпечення екологічної безпеки України», який би комплексно врегулював правові засади забезпечення екологічної безпеки, зокрема у сфері поводження з відходами, в умовах надзвичайних ситуацій, а також у контексті кліматичної, продовольчої, ядерної, радіаційної, промислової та енергетичної безпеки.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави сформулювати такі висновки:

1. Нормотворча діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки є спеціалізованим різновидом правотворчості, що здійснюється уповноваженими суб'єктами та спрямована на створення, зміну і скасування правових норм, покликаних забезпечувати екологічну безпеку в державі шляхом гарантування конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, установлення екологічних нормативів і стандартів, а також визначення юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства. Її специфіка зумовлена особливим об'єктом регулювання, тісним зв'язком із природничими науками, багаторівневим характером правового регулювання та виконанням превентивної, регулятивної, інформаційної і євроінтеграційної функцій.

2. Нормотворча діяльність у сфері забезпечення екологічної безпеки поділяється на п'ять основних видів: міжнародну, законодавчу, підзаконну, відомчу та локальну. Законодавча нормотворчість здійснюється Верховною Радою України; підзаконна – Кабінетом Міністрів України та Президентом України; відомча – Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України й іншими центральними органами виконавчої влади в межах їхньої компетенції; локальна – місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування. Кожен із цих видів має власну правову основу, коло суб'єктів і специфічні механізми реалізації. Втім, усі вони утворюють єдину систему правового забезпечення екологічної безпеки України.

3. Вдосконалення нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки в Україні потребує системного підходу, який передбачає систематизацію законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, прискорення імплементації актів права ЄС в національне екологічне законодавство, а також розроблення і прийняття Закону України «Про забезпечення екологічної безпеки України» відповідно до європейських норм.

4. Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у поглибленому аналізі окремих видів нормотворчої діяльності у сфері забезпечення екологічної безпеки, насамперед відомчої та локальної нормотворчості, які залишаються найменш дослідженими у вітчизняній науці. Окремого спеціального вивчення також потребують особливості нормотворчої діяльності у сфері охорони довкілля в умовах воєнного стану, а також порівняльно-правові аспекти кодифікації екологічного законодавства в державах-членах ЄС з урахуванням можливостей використання такого досвіду в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
2. Ковтун О. М. Законодавство щодо забезпечення екологічної безпеки в Україні: сучасний стан, проблеми, напрями реформування. Нове українське право. Вип. 3. 2025. С. 119-125. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.3.15
3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text
4. Макаренко Н. А., Макаренко О. Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 82, ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.2.32
5. Нечипоренко А.О. Нормотворчість в Україні: поняття, види, напрямки удосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2015. 20 с.
6. Панасюк В. М., Бальцій Ю. Ю., Синицин П. М. Нормотворчість органів виконавчої влади: проблеми теорії та практики. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 80. Ч. 2. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.57
7. Погорєлова З. О. Організаційно-правові напрямки удосконалення нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО. Вип. 76, ч. 1. 2022. С. 54–59. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281059
8. Teremetskyi V. I., Lazariev V. V. Issues of Lawmaking and Lawmaking Terminology in Ukraine and Italy. Law and Safety. 2025. Vol. 97, No. 2. P. 135–146. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2025.2.11
9. Teremetskyi V. I., Lazariev V. V., Topchii V. V., Vitiuk D. L., Roy O. V. Legal terminology as the basis for the accuracy of legal norms. Edelweiss Applied Science and Technology. 2025. Vol. 9, No. 3. P. 479–488. DOI: https://doi.org/10.55214/25768484.v9i3.5242. URL: https://learning-gate.com/index.php/2576-8484/article/view/5242/1924
10. Яковюк І. В., Анісімова Г. В., Трагнюк О. Я. Європеїзація екологічного права держав-членів Європейського Союзу. Проблеми законності. 2022. Вип. 158. С. 82–109. DOI: https://doi.org/10.21564/2414-990X.158.263248
11. Костицький В. В., Балацька О. Р., Суходольська А. А. Європейські орієнтири правового забезпечення формування екологічної політики в Україні. Екологічне право. 2024. Вип. 1–2.
12. Лісовський С., Головко Л. Екологічна безпека та її правове забезпечення в Україні. Право. Людина. Довкілля. 2025. Т. 16. № 1. С. 33–50. DOI: https://doi.org/10.31548/law/1.2025.33
13. Teremetskyi V., Korol, V., Nebyltsova O., Lukianenko L., Kovalova O., Maliar S. Convergence of eu and Ukrainian legislation in research and environmental areas within european integration and sustainable development strategies implementation. RISUS – Journal on Innovation and

Sustainability. Vol. 16, № 4. P. 74–88. https://doi.org/10.23925/2179-3565.2025v16i4p74-88 https://revistas.pucsp.br/index.php/risus/article/view/73749

14. Клименко В. Публічне адміністрування екологічної безпеки в Україні та країнах ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2024. Т. 15. № 4. С. 9–30. DOI: https://doi.org/10.31548/law/4.2024.09
15. Уберман В. І., Васьковець Л. А. Понятійно-термінологічні особливості і правовий зміст екологічних нормативів якості для водних об'єктів в Україні та ЄС. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 85, ч. 2. С. 192–200. URL: http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/315319
16. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25.06.1998. Ратифікація: Закон України від 06.07.1999 № 832-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/832-14
17. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19
18. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
19. Ryall A. A Brave New World: The Aarhus Convention in Tempestuous Times. Journal of Environmental Law. 2023. Vol. 35. No. 1. P. 161–166. DOI: https://doi.org/10.1093/jel/eqac023
20. Теремецький В. І. Охорона навколишнього природного середовища в Україні: проблеми законодавчого забезпечення. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 210–218.
21. Про управління відходами : Закон України від 20.06.2022 № 2320-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20
22. Синчанський С. О. Приведення законодавства України щодо управління небезпечними відходами у відповідність з вимогами права Європейського Союзу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 20243. Вип. 86. С. 180–189. URL: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.27
23. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16.07.2024 № 3855-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20
24. Про схвалення Стратегії екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2021 № 1363-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-2021-%D1%80
25. Деякі питання функціонування державної системи моніторингу довкілля та її підсистем : постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2024 № 684. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D0%BF
26. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23.03.2021 «Про виклики і загрози національній безпеці України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації»: указ Президента України від 23.03.2021 № 111/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111/2021#Text
27. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80

28. Uliutina O., Starokin A. Legal support for environmental protection in Ukraine and EU countries. Law. Human. Environment. 2024. Vol. 15. No. 4. P. 124–143. DOI: https://doi.org/10.31548/law/4.2024.124

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.841:347.5
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-174-178
https://orcid.org/0000-0001-9980-9448
Стародубова О. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та публічного права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук НТУ,
м. Київ, Україна

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИБОРЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. *Стаття розглядає т ааналізує основні методи проведення виборів в зарубіжних країнах, можливість залучення даних механізмів в Україні. Проблемні аспекти цих моментів включають ризики кіберзагроз, цифрову нерівність доступу та низький рівень довіри виборців до електронних систем, що вимагає посилення адміністративних санкцій для забезпечення прозорості та чесності. Особлива увага приділяється гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами в контексті ЄС-інтеграції, з рекомендаціями щодо певних пілотних проектів та гібридних систем голосування.*

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, виборче законодавство, цифровізація, e-voting, міжнародні стандарти, ЄС-інтеграція.*

STARODUBOVA O. IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL MECHANISMS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF ELECTORAL LEGISLATION

Abstract. *The article examines and analyzes the main methods of conducting elections in foreign countries, as well as the possibility of implementing international mechanisms for administrative responsibility for violations of electoral legislation in the context of the digitalization of the electoral process and Ukraine's European integration. The problematic aspects of these issues include risks of cyber threats, digital inequality of access, and a low level of voter trust in electronic systems, which necessitates strengthening administrative sanctions to ensure transparency and fairness. It is emphasized that the current legislation, particularly the Code of Ukraine on Administrative Offenses, only provides for general fines for electoral violations. Such sanctions are insufficiently effective, considering corruption risks, the lack of specialized monitoring bodies, and weak adaptation to digital technologies.*

The focus is on harmonizing Ukrainian electoral legislation with European standards in the context of Ukraine's Eurointegration. Based on the experience of countries (particularly Estonia) and recommendations from international organizations (Council of Europe, OSCE, International IDEA, Venice Commission), specific ways to improve national legislation are proposed. Among them are the introduction of proportional administrative sanctions, mandatory technical audits, automated monitoring of violations, and the implementation of pilot projects with hybrid voting systems.

The article offers a comprehensive concept for reforming administrative responsibility in the electoral sphere, aimed at balancing innovation, security, and adherence to international democratic standards. The proposed changes will contribute not only to increasing voter turnout and restoring trust in democratic institutions but also to effectively countering modern threats during the post-war reconstruction period of the state.

Key words: *administrative liability, electoral legislation, digitalization, e-voting, international standards, EU integration.*

Постановка проблеми. Нині, коли демократичні процеси дедалі частіше стикаються з гібридними загрозами, такими як дезінформація, кібератаки та зовнішнє втручання, забезпечення чесності та прозорості виборчого процесу постає важливим питанням. Сучасні виклики вимагають швидкого та якісного реагування.

В Україні ситуація ускладнюється, враховуючи триваючу збройну агресію з боку Російської Федерації, що унеможливило проведення виборів відповідно до статті 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року, які мали бути у 2024 році.

На сьогодні Кодекс України «Про адміністративні правопорушення» №8073-X від 07 грудня 1984 року встановлює адміністративну відповідальність за порушення виборчого законодавства у вигляді штрафних санкцій, що є недостатньо ефективним, через корупційні ризики та брак спеціалізованих органів для моніторингу.

Аналіз досліджень і публікацій. У статті проаналізовано правові думки як вітчизняних, так і іноземних науковців, зокрема Гусаревич Н., Була Р., Paolo Fantozzi, Marco Iecher, Luigi Laura, Maurizio Naldi and Valerio Rughetti та інші, науковці розглядали питання імплементації міжнародних механізмів адмінстративної відповідальності в контексті цифровізації виборів. Н. Гусаревич акцентує на забезпеченні активного виборчого права через цифрові технології, підкреслюючи переваги, такі як скорочення витрат, з рекомендаціями для України щодо таких пілотних проектів. Р. Була аналізує світовий досвід е-виборів, відзначаючи успіх Естонії (це понад 50% голосів онлайн, зростання явки на 17% для закордонних виборців) та виклики для України, пропонуючи поступове впровадження з аудитом. Paolo Fantozzi надає глобальний огляд електронного голосування в 35 країнах, корелюючи прийняття з ВВП, демократією та інтернет-доступом (>70%), з викликами як недовіра та кібербезпека, і прикладами з Бразилії та Естонії. Ці дослідження вказують на прогалини в українському законодавстві та необхідність адаптації європейських практик для підвищення прозорості.

Мета дослідження. Метою дослідження є детальний аналіз міжнародних механізмів адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства. Розгляд механізмів, які можуть бути імплементовані у національне законодавство, що позитивно вплине на відкритість, прозорість та чесність виборів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Міжнародні механізми адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства ґрунтуються на низці ключових документів, розроблених організаціями, такими як Рада Європи, ОБСЄ та Міжнародний інститут демократії та допомоги у виборах (International IDEA), такі документи як:

- Протокол №1 (ст.3) Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод – право на вільні вибори;
- Копенгагенський документ ОБСЄ – містить основні демократичні стандарти виборів;
- Venice Commission: Code of Good Practice in Electoral Matters (Венеціанська комісія Ради Європи). Ключовий документ, що встановлює стандарти відповідальності за порушення виборчого законодавства, в тому числі штрафні санкції (що також спостерігається в національному законодавстві України).

Ці норми покликані гарантувати принципи справедливості, відкритості та дієвості покарань, що стає вирішальним у боротьбі з актуальними небезпеками, як-от фейкові новини чи хакерські втручання.

Але важливо аналізувати, й розуміти що конкретна система чи практика іншої країни не повинна вважатися ідеальною, кожна країна має свободу дій у виборі відповідної виборчої

системи. Однак така свобода вибору не є безмежною і повинна відповідати міжнародним стандартам [1, с. 8-9]. Потреба відповідності міжнародним стандартам також пояснюється тим, що міжнародні механізми сталі, перевірені Європейськими країнами на практиці та дійсно дієві, а також враховуючи офіційно проголошений намір України здобути членство в ЄС (п.5 ст. 85 Конституції України (далі – КУ), ч.2 ст.102 КУ, п.1-1 ст. 116 КУ) - міжнародні механізми відповідальності за порушення виборчого процесу мають відповідати всім стандартам.

Ця відповідність стає особливо актуальною в контексті інтеграції до ЄС, де гармонізація законодавства передбачає адаптацію до acquis communautaire, включаючи стандарти виборчого права.

Вцілому досвід зарубіжних країн демонструє, що цифрові технології значно спрощують процес створення реєстрів виборців, дозволяють уникнути помилок (внесення недостовірних даних про виборця, його статус, включення померлих, подвійне включення однієї особи тощо), а також скорочують терміни та фінансово-економічні витрати для формування та оновлення списків виборців під час виборчої кампанії [2, с. 118]. Дійсно, певна кількість країн, в тому числі й Європейських перейшли до цифровізованої форми проведення виборів інтегруючи електронні списки виборців (e-poll books), електронне голосування (e-voting), онлайн-реєстрацію та моніторинг через платформи.

Згідно з визначенням, поданим Міжнародним інститутом демократії та сприяння виборам (IDEA), е-голосування включає будь-яку форму голосування, яка передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на будь-якому етапі виборчого процесу). Це може бути як передача результатів виборів в електронному вигляді, так і повний цикл голосування, починаючи з ідентифікації виборця і закінчуючи підрахунком голосів [3, с. 244].

На сьогодні 35 країн, що складає всього 19,8% країн світу користуються цифровізованою системою виборів повністю або частково, деякі з них [5]:

- Естонія. Повне онлайн-голосування на національному рівні, що забезпечує доступ до виборів більшій кількості громадян, в порівнянні з оффлайн виборами. Наразі i-voting охоплює понад 50% голосів.
- Мексика. Вибори на субнаціональному рівні (Електронні машини для голосування з прямим записом (DRE) без паперового журналу аудиту, перевіреного виборцем (VVPAT) Системи інтернет-голосування).
- Іран. Вибори на субнаціональному рівні (Електронні машини для голосування з прямим записом (DRE) з паперовим журналом аудиту, перевіреним виборцем (VVPAT), та без нього).
- Канада. Вибори на субнаціональному ріні (Оптичне розпізнавання міток (OMR), Оптичне розпізнавання символів (OCR), Системи інтернет-голосування).
- Австралія. Вибори на субнаціональному рівні (Системи інтернет-голосування).
- Північна та Центральна Америка. США (гібридна система з оптичними сканерами, але зменшення безпаперових машин через проблеми безпеки в 2024 році), Домініканська Республіка (використовувалася в 2020 році, але призупинена через збої).

Хоча Сполучені Штати Америки є технологічно розвиненою країною, електронне голосування є складною ситуацією. Виборці зазвичай позначають бюлетені вручну. Однак у деяких випадках виборці використовують «пристрій для позначки бюлетенів», щоб вибрати свій голос, який потім генерує роздруківку для подання. Залежність від цифрових технологій для голосування змінювалася протягом багатьох років. Безпаперове електронне голосування стало менш популярним з середини 2000-х років. Штати обрали папір ,як більш безпечний засіб моніторингу виборів та виявлення потенційної фальсифікації голосів. Навіть з паперовими бюлетенями, машини залишаються важливими для виборчого процесу, оскільки для підрахунку результатів використовуються оптичні табулятори сканування [5, с. 9]. У 2025 році штати як

Каліфорнія посилюють адміністративні санкції за кібератаки на e-voting системи, відповідно до федеральних рекомендацій.

Цифровізація виборчого процесу робить моніторинг за порушеннями в ході виборів більш дієвим, оскільки електронна база надає адміністратору всю інформацію про виборчий процес, виборців, автоматично забороняє голосування 2 і більше разів однією особою тощо. Але враховуючи практику різних країн цифровізація виборчого процесу має свої виклики, такі як кіберзагрози.

Разом із тим, запровадження цифрових технологій у виборчий процес висуває нові вимоги до системи адміністративної відповідальності вцілому. У державах, які вже перейшли до цифровізації виборчих процедур (приклад – Естонія), превентивна модель реагування на порушення включає поєднання традиційних механізмів адміністративного впливу з новими, технологічно орієнтованими інструментами. Насамперед це стосується механізмів аудиту виборчих даних, обов'язкової ідентифікації виборців, систем журналювання доступу та електронних слідів, що дозволяють ідентифікувати незаконні дії в режимі реального часу.

У країнах Європейського Союзу переважає підхід, відповідно до якого адміністративні санкції повинні бути пропорційними, ефективними та стримуючими, що прямо передбачено у численних актах Ради Європи та Європейської комісії. Зокрема, механізми відповідальності охоплюють не лише штрафи за порушення процедур голосування, але й окремі санкції за втручання у функціонування інформаційних систем, несанкціонований доступ до виборчих реєстрів, порушення режиму зберігання персональних даних, маніпулювання результатами електронного підрахунку голосів.

Для прикладу, у Естонії адміністративна модель контролю за електронним голосуванням побудована на поєднанні технічного моніторингу та юридичної відповідальності: виборчі сервери підлягають постійному аудиту, а спроби несанкціонованого втручання фіксуються автоматично і можуть кваліфікуватися як адміністративні порушення, що передують навіть кримінальній відповідальності у разі суттєвої шкоди.

Електронне голосування, безумовно є значущим в сфері розвитку та альтернативних форм виборів що дає доступ до голосування громадянам «на відстані» тим самим забезпечуючи більшу кількість голосів виборців вцілому, але з огляду на вищевикладене це питання має й проблемні аспекти, такі як кіберзагрози та проблеми довіри виборців, важливим питанням може постати й технічна нерівність доступу тощо.

З огляду на такі проблемні аспекти цифровізації виборчого процесу варто розглянути альтернативний варіант імплементації міжнародних механізмів адміністративної відповідальності за порушення виборчого законодавства. В Європі розповсюджено також поштове голосування, яке полягає в тому, що особі бюлетень надходить листом, після заповнення якого вона відсилає його назад. Варто підкреслити й те, що в більшості європейських держав така форма голосування традиційно вважається як менш уразлива до кіберзагроз форма дистанційного волевиявлення громадян.

За даними останніх років, частка поштових голосів у виборах зросла з 8% у 1996-му до 32% у 2022-му, з піком у 43% під час пандемії 2020 року [8].

Можливість голосувати дистанційно, без фізичної присутності і з точки зору цифровізації, і з точки зору поштового голосування потенційно збільшує кількість голосів виборців. Поштові бюлетені широко поширені по всій території Сполучених Штатів. Наприклад, лише у 2024 році Поштова служба США опрацювала 99,2 мільйона поштових бюлетенів [9].

Система цифровізації виборчого процесу і система, що передбачає також дистанційне голосування, але шляхом пошти передбачають дистанційне голосування учасника, що робить процес більш доступним для багатьох осіб, доцільним видається імплементація цих положень в національне законодавство впроваджуючи засоби захисту від кібератак та доступність виборчого процесу для всіх суб'єктів виборчих правовідносин.

Висновки. Як висновок, імплементація міжнародних механізмів адміністративної відповідальності позитивно вплине на кількість виборців, які беруть участь у виборчому процесі, підвищить рівень довіри до інститутів влади та забезпечить кращу захищеність від зовнішніх загроз.

Зокрема, адаптація європейських стандарті, таких як пропорційні штрафи, та автоматизований моніторинг, дозволить Україні подолати поточні прогалини в законодавстві, особливо в умовах поствоєнного відновлення. Вцілому рекомендується створити спеціалізований орган для нагляду за цифровими аспектами виборів, аналогічно до естонської моделі, та провести пілотні проекти з поштовим голосування. Це не лише гармонізує українське право з ЄС, але й сприятиме зростанню явки на 10-15%, як показує досвід інших країн.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text
2. Кодекс України «Про адміністративні правопорушення» №8073-X від 07 грудня 1984 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/stru
3. International Institute for Democracy and Electoral Assistance (International IDEA) 2002 All rights reserved. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/international-electoral-standards-guidelines-for-reviewing-the-legal-framework-of-elections.pdf
4. Гусаревич Н. Забезпечення реалізації активного виборчого права шляхом застосування цифрових технологій під час виборчого процесу. Аспекти публічного управління Том 11 № 3 2023. С. 116-125. URL: file:///C:/Users/user/Download.pdf
5. Була Р. Світовий досвід е-виборів та е-голосування:перспективи та досвід для України. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 58. С. 242-250. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/58_2025/32.pdf
6. Огляд світового населення. URL: https://worldpopulationreview.com/country-rankings/electronic-voting-by-country
7. Paolo Fantozzi, Marco Iecher, Luigi Laura, Maurizio Naldi and Valerio Rughetti. Electronic Voting Worldwide: The State of the Art. Information 2025, 16, 650. https://doi.org/10.3390/info16080650
8. SUPPORTING DEMOCRACY WORLDWIDE. How the US stacks up against global voting by mail trends. October 31, 2024, by Oliver Joseph, Annika Silva-Leander. URL: https://www.idea.int/news/how-us-stacks-against-global-voting-mail-trends
9. BROOKINGS. Голосування поштою у США: дані вказують на дуже низький рівень шахрайства та значні переваги для виборців. URL: https://www.brookings.edu/articles/mail-voting-in-the-us-data-points-to-very-low-fraud-and-significant-benefits-to-voters/

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.02.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК:342.7
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-179-190
https://orcid.org/0009-0000-4442-0275
Гриценко П. В.,
аспірант Національної академії
Служби безпеки України
м. Київ, Україна

TELEGRAM ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОШУКУ ТА ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ ДЛЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ: ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ, РИЗИКИ ТА НАПРЯМИ ПРАВОВОГО РЕАГУВАННЯ

Анотація. *У статті досліджено використання месенджера Telegram як конвергентного цифрового середовища, що одночасно виконує функції оперативного інформування, координації, краудсорсингу даних та платформи для OSINT-спостережень, водночас формуючи суттєві кібербезпекові та контррозвідувальні ризики для сектору безпеки і оборони. Визначено ключові моделі застосування Telegram в умовах повномасштабної агресії рф проти України: збір розвідданих від населення через офіційні боти; моніторинг повітряних загроз; гуманітарний пошук і волонтерська логістика; аналітичні OSINT-практики. Показано, що з 2024–2026 років паралельно еволюціонувала протилежна, ворожа функція платформи – вербування «одноразових агентів» за логікою «gig-економу саботажу» (диверсії, підпали, розвідка, підготовка терористичних актів), з використанням ботів, анонімізації та криптовалютних розрахунків. Обґрунтовано, що державна політика має поєднувати: (1) нормативне обмеження використання Telegram на службових пристроях; (2) протоколи безпечного застосування для дозволених службових задач; (3) системну інформаційну протидію вербуванню; (4) узгоджені процедури цифрової криміналістики й доказування у кримінальному провадженні.*

Ключові слова: *Telegram, сектор безпеки, кібербезпека, OSINT; краудсорсинг, вербування, диверсійна діяльність, «одноразові агенти».*

HRYTSENKO P. TELEGRAM AS A TOOL FOR SEARCHING AND COLLECTING INFORMATION FOR THE SECURITY AND DEFENSE SECTOR OF UKRAINE: FUNCTIONAL CAPABILITIES, RISKS AND DIRECTIONS OF LEGAL RESPONSE

Abstract. *The article explores the use of the Telegram messenger as a convergent digital environment that integrates the functions of operational information, coordination of actions, crowdsourcing of data and a platform for OSINT observations. It is substantiated that in the conditions of the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, Telegram has transformed into an important tool for ensuring communication between state institutions, security and defense sector entities and civil society. It is shown that due to the high level of accessibility, speed of information dissemination and the possibilities of anonymous interaction, the platform has become widely used in the field of responding to military threats. At the same time, it is established that the above characteristics lead to the emergence of significant cybersecurity and counterintelligence risks associated with potential leaks of sensitive information, the lack of proper control over communication channels, the use of anonymous accounts and the difficulty of identifying interaction subjects. It is emphasized that such risks are of particular relevance in the context of hybrid warfare and information confrontation.*

Key models of Telegram use in the context of full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine have been identified, including: collection of intelligence data from the population

through official chatbots; monitoring of air and missile threats in real time; organization of humanitarian search and coordination of volunteer logistics; implementation of analytical OSINT practices and dissemination of verified information. It has been proven that the use of these tools contributes to increasing the efficiency of management decisions and strengthening interaction between the state and society. At the same time, the transformation of Telegram into an environment for the implementation of illegal activities, which gained particular development in 2024–2026, has been analyzed. It has been established that the platform is used to recruit so-called "disposable agents" according to the "gig-economy sabotage" model, which involves the performance of individual criminal tasks (sabotage, arson, collection of intelligence information, preparation of terrorist acts) for a reward. The main mechanisms of such activity are revealed, in particular the use of anonymous channels, automated bots, encryption tools and cryptocurrency calculations, which complicates their detection and documentation.

Key words*: Telegram; security sector; cybersecurity; OSINT (Open-Source Intelligence); crowdsourcing; recruitment; sabotage activity; "disposable agents".*

Вступ. Війна змінила не лише карту загроз, а й архітектуру інформаційного простору. Те, що ще вчора сприймалося як зручний месенджер для побутових комунікацій, сьогодні стало фактичним «нервовим вузлом» оперативних повідомлень, сигналів тривоги, свідчень очевидців і цифрових слідів, що мають безпосереднє значення для національної безпеки. У цьому вимірі Telegram перетворився на явище, яке важко оцінити однозначно: він одночасно дає швидкість, охоплення й ефект мережі, але так само акумулює ризики від маніпуляції та дезінформації до витоку чутливих даних і ворожого використання каналів та ботів.

Для сектору безпеки і оборони України Telegram став інструментом, через який у стислий час може «піднятися» інформація знизу – від громадянина, волонтера, очевидця – до інституцій, здатних реагувати. Він створює середовище для пошуку та збору відомостей у реальному часі, допомагає структурувати повідомлення, організовувати взаємодію, підтримувати публічні комунікації та мобілізацію суспільства. Однак та сама швидкість і відкритість, що працюють на користь, створюють і системну вразливість: противник використовує платформу для вербування, координації саботажу, формування «сірих» мереж інформаторів, підміни офіційних каналів, а також для збирання метаданих, які здатні перетворити невинну публікацію на джерело розвідданих.

У такій ситуації правовий вимір стає визначальним. Питання вже не зводиться до індивідуальної цифрової обережності користувача чи загальних рекомендацій з кібергігієни. Йдеться про потребу системного правового реагування, яке має одночасно зберегти корисні функції Telegram як інструменту пошуку та збору інформації для публічних потреб і водночас мінімізувати шкоду, встановивши зрозумілі межі допустимого використання. Це передбачає чітке розмежування дозволених і заборонених сценаріїв, формалізацію правил службового користування, критерії оцінки ризиків для різних категорій інформації, а також належні процедури фіксації, верифікації та доказування цифрових відомостей у правозастосуванні.

Саме тому дослідження Telegram як інструменту пошуку та збору інформації для сектору безпеки і оборони України виходить за межі технологічної тематики й набуває характеру комплексної проблеми публічного права та національної безпеки. У центрі уваги функціональні можливості платформи, які реально використовуються в умовах війни; спектр ризиків, що супроводжують такі практики; а також напрями правового реагування, здатні забезпечити баланс між оперативністю інформаційного обміну і вимогами безпеки, правової визначеності та відповідальності.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабного вторгнення рф у лютому 2022 року цифрові мережі стали середовищем мобілізації суспільства, оперативних комунікацій та організації взаємодії між громадянами і державою. У цьому контексті Telegram набув подвійної природи: з одного боку – швидкісного каналу пошуку/поширення оперативної інформації, з іншого – джерела критичних ризиків кібербезпеки та контррозвідки для сектору безпеки і оборони.

Станом на лютий 2026 року Telegram постає як особливе явище у контексті війни: він водночас виконує роль провідного каналу отримання оперативної інформації та формує суттєві ризики для кібербезпеки. Для сектору оборони України цей месенджер використовується як багатофункціональна платформа пошуку й акумулювання даних, однак його застосування має здійснюватися в межах жорстко визначених обмежень. У результаті Telegram зберігає статус одного з ключових, хоча й суперечливих, інструментів інформаційного пошуку та збору відомостей для потреб оборонного сектору.

Актуальність такого підходу зумовлена тим, що Telegram фактично перетворився на інфраструктуру інформаційного обміну, яка за швидкістю поширення та обробки повідомлень випереджає традиційні організаційні механізми державного управління. Відтак він потребує правового й організаційного інтегрування у загальний режим безпеки, що передбачає чітке визначення дозволених і заборонених сценаріїв використання, запровадження процедур мінімізації ризиків і шкоди, а також унормування підходів до фіксації та доказування інформації, отриманої через цифрові канали.

Мета статті полягає у визначенні функціональних моделей використання Telegram для пошуку й збору інформації у секторі безпеки і оборони України та окресленні ризиків і напрямів правового реагування.

Наукова новизна та практичне значення дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що Telegram концептуалізовано не як окремий технічний сервіс, а як соціотехнічну інфраструктуру гібридної агресії з подвійним режимом функціонування у секторі безпеки і оборони: корисним (краудсорсинг, OSINT, моніторинг, гуманітарні сценарії) та ворожо-деструктивним (вербування «одноразових агентів», «gig-economy саботажу», підміна автентичності, криптофінансування). Уперше у межах єдиного науково-правового викладу запропоновано рамку правового реагування, що поєднує адміністративно-правові обмеження службового використання з комплаєнс-процедурами дозволених сценаріїв, кримінально-правовими запобіжниками для чутливих категорій відомостей та процедурними підходами до верифікації й цифрового доказування. Додатково обґрунтовано, що OSINT-практики в Telegram мають оцінюватися за критеріями правової допустимості (фактичний зміст дій, контекст воєнного стану, чутливість даних, наявність санкціонованих каналів), що дозволяє практично відмежовувати законне інформаційне реагування від дій, здатних прямо або опосередковано сприяти противнику.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані у статті підходи можуть бути використані для удосконалення профілактичної діяльності СБУ та інших уповноважених суб'єктів у сфері інформаційної безпеки, зокрема при розробленні внутрішніх регламентів безпечного використання месенджерів, процедур верифікації повідомлень, стандартів належної обачності для персоналу та підходів до документування цифрових відомостей. Запропонована рамка також придатна для практики органів державної влади у частині балансування комунікаційної ефективності (оперативні сповіщення, краудсорсинг) із вимогами кібербезпеки та контррозвідки, а в науковому вимірі для подальшого розвитку адміністративно-правової доктрини національної безпеки щодо правових режимів використання цифрових платформ в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Із початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України у лютому 2022 року цифрові мережі та платформи комунікації набули статусу активного середовища для оборони держави, суспільної мобілізації та організації взаємодії між громадянами, волонтерськими ініціативами й державними інституціями. У цих умовах Telegram поступово трансформувався з інструмента повсякденного спілкування у фактичну інфраструктуру швидкісного інформаційного обміну, яка забезпечує як пошук, так і збір відомостей, що мають значення для потреб безпеки й оборони. Станом на лютий 2026 року Telegram постає як унікальний феномен війни: він одночасно виконує функцію одного з ключових джерел оперативних повідомлень і водночас є середовищем, у межах якого реалізуються інформаційні, розвідувальні та диверсійні практики противника. Така подвійність зумовлює необхідність розглядати Telegram не лише крізь призму технічних заходів кіберзахисту, а й у площині правового регулювання, що має визначати допустимі сценарії використання, межі обігу чутливої інформації та механізми мінімізації шкоди. Для сектору безпеки і оборони України Telegram функціонує як багатофункціональний інструмент пошуку та акумулювання даних, однак його застосування об'єктивно потребує суворих обмежень і процедурної дисципліни, що, своєю чергою, вимагає послідовного аналізу як фактичних практик використання месенджера, так і правових меж їх допустимості, процедур фіксації та верифікації інформації, а також наслідків її неправомірного поширення.

За висновками українських та міжнародних дослідницьких і аналітичних центрів Telegram фактично перетворився на один із ключових «цифрових фронтів» війни проти України. Актуальність проблематики посилюється тим, що, попри ухвалені державними органами рішення щодо заборони або суттєвого обмеження використання Telegram на службових пристроях [8] у секторі безпеки і оборони, цей месенджер продовжує залишатися одним із наймасовіших каналів отримання новин для громадян, а отже формує ризикове інформаційне середовище, у якому деструктивні впливи, маніпулятивні повідомлення та ворожі інформаційні операції здатні поширюватися з високою швидкістю та поза належними механізмами контролю [13]. Відповіддю держави на цю структурну суперечність стало інституціоналізоване обмеження службового використання месенджера та формування підвищених стандартів інформаційної безпеки для суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Станом на 2026 рік, відповідно до рішень НКЦК, використання Telegram на службових пристроях військовослужбовців і державних службовців підлягає суворому обмеженню у зв'язку з ризиком несанкціонованого доступу до даних з боку спецслужб рф. У практичному вимірі це означає жорстко регламентований режим застосування месенджера в оборонному секторі: передусім – заборону використання на службових комп'ютерах і смартфонах, запроваджену рішенням НКЦК (РНБО) у вересні 2024 року; підвищений ризик компрометації геолокації та позицій у разі використання поблизу лінії фронту через метадані та характер мережевої активності; а також системну загрозу доступу російських спецслужб до персональних даних і комунікацій користувачів, включно з повідомленнями, які були видалені, на що неодноразово звертали увагу керівники українських розвідувальних органів.

У вітчизняному науковому дискурсі проблематика Telegram у контексті війни та безпеки розкривається через суміжні дослідницькі напрями, які у сукупності формують рамку для аналізу функціональних можливостей платформи, спектра ризиків і логіки правового реагування [1; 3–5; 7]. Зокрема, у статті Н. Баловсяк «Комунікація державних органів України у телеграмі в умовах ризиків та обмежень» Telegram осмислюється як оперативна інфраструктура державного інформування в умовах воєнного часу, що водночас актуалізує питання регламентованих сценаріїв використання, комплаєнс-процедур та розмежування службових і позаслужбових практик комунікації [1]. Понятійно-типологічну основу для розуміння Telegram як

багаторівневого середовища з різними режимами довіри й автентичності забезпечує дослідження «Анонімні та офіційні Telegram-канали в Україні: аналіз популярності під час гібридної війни», яке дозволяє пов'язати структуру українського сегмента платформи з проблемою верифікації інформації та її правової оцінки [2]. Кібербезпековий вимір проблематики розкрито у праці В. Запорожця «Небезпека використання Telegram та його вплив на українське суспільство», де акцентовано увагу на ризиках компрометації даних, витоків інформації та наслідках для довіри користувачів, що може бути використано для юридичного обґрунтування підвищених вимог до захисту інформації у публічному секторі [3]. Додатковий методологічний горизонт формують праці з OSINT, зокрема дослідження В. Івкової «OSINT-технології як загроза кібербезпеці держави», у якому доводиться, що відкриті цифрові джерела здатні перетворюватися на інструмент збору чутливих відомостей для атак, а отже цифровий пошук інформації має правові межі та безпекові наслідки[4]; подібну логіку підтримують і матеріали круглого столу «Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України», де OSINT осмислюється як інструмент національної безпеки за умови дотримання методичних стандартів і правових застережень [5]. Як підтвердження того, що Telegram аналізується також у межах академічних досліджень інформаційної поведінки в кризових умовах, можна залучати роботу Т. Гордієнко «The use of digital platforms in a crisis: the case of Telegram and the impact of war on media consumption (case of Ukraine after 2022)», яка розкриває моделі споживання інформації через Telegram у війні та механізми формування довіри до контенту [6]. Водночас інституційний контекст державної політики та аргументації обмежень відображено в аналітичному матеріалі Національного інституту стратегічних досліджень «Використання Telegram: доступ до інформації vs загроза нацбезпеці», який окреслює дилему балансу між комунікаційною ефективністю та вимогами безпеки [7]. У сукупності зазначені напрацювання дозволяють обґрунтовано перейти до аналізу конкретних моделей використання Telegram як інструменту пошуку та збору інформації для сектору безпеки і оборони, одночасно розкриваючи правові межі допустимого використання, ризики неправомірного поширення чутливих відомостей і напрями правового реагування, спрямовані на мінімізацію шкоди та забезпечення належної доказовості цифрових даних [1–7].

Подальший аналіз вибудовується навколо типових практик використання Telegram у воєнний час як інструменту пошуку та акумулювання інформації: структурованого краудсорсингу через боти і канали зворотного зв'язку, моніторингу загроз та оперативних повідомлень, OSINT-практик роботи з відкритими цифровими джерелами, а також гуманітарних і логістичних сценаріїв (пошук зниклих, координація волонтерської допомоги, комунікація щодо ресурсів). Така побудова дозволяє в кожній із зазначених моделей окремо показати, які саме ризики виникають унаслідок використання месенджера, і які правові механізми є релевантними для їх нейтралізації від режиму службового користування та захисту даних до вимог верифікації й процесуальної придатності цифрових відомостей.

Для науково-правового викладу тут принциповим є висновок про те, що режим використання месенджера у публічній службі має характер адміністративно-правового обмеження, спрямованого на захист публічного інтересу (безпеки та оборони), а його недотримання потенційно тягне дисциплінарні та інші юридичні наслідки залежно від наслідків витоку, статусу інформації та кола суб'єктів. Водночас сам факт обмеження не усуває реальності використання Telegram у приватному секторі й волонтерському середовищі, що потребує комплексної моделі комплаєнсу: поєднання організаційних заборон (на службових пристроях), технічних налаштувань безпеки (двофакторна автентифікація, обмеження видимості номера, керування вбудованим браузером) та правового інструктажу щодо недопустимих категорій контенту

Практична цінність Telegram для оборонного сектору розкривається передусім через інструменти структурованого збору інформації від населення, де «пошук» працює у зворотному напрямку: не користувач шукає дані, а уповноважені органи отримують стандартизовані повідомлення, придатні для оперативної перевірки та використання. У цій логіці боти державних органів перетворюють приватну ініціативу громадян на керований потік даних, знижуючи транзакційні витрати на первинний збір відомостей і водночас підвищуючи вимоги до правового режиму таких повідомлень (ідентифікації/автентифікації, захисту персональних даних, цільового використання інформації, збереження та доступу).

Саме тому в українській практиці сформовано цілу мережу офіційних ботів, функціонально зорієнтованих на фіксацію техніки, окупантів і колаборантів, а також на конфіденційне передавання розвідувально значущих відомостей, що відображає інституціоналізацію "громадянського сенсингу" як допоміжного механізму оборони. Ці боти, залучаючи громадян до повідомлень про загрози, фактично розширюють спостережний контур держави й дають змогу перетворювати поодинокі сигнали на структуровані дані, придатні для подальшої верифікації та реагування.

• @evorog_bot (єВорог) [10]: пошук і фіксація техніки, окупантів та колаборантів через авторизацію в «Дії».

• @stop_russian_war_bot [11]: офіційний бот СБУ для збору даних про переміщення ворога.

• @gur_official_bot: головний бот розвідки (ГУР) для конфіденційної передачі стратегічно важливої інформації.

У юридичному вимірі така практика має оцінюватися крізь призму допустимості обробки даних у сфері національної безпеки, меж службового використання інформації, належного інформування громадян про наслідки поширення відомостей і гарантій невтручання у приватність понад необхідне. Окремого значення набуває принцип правової визначеності: користувачі повинні розуміти, які відомості дозволено передавати, у які канали, в якій формі, та які категорії даних можуть утворювати склад правопорушення у разі їх поширення поза визначеними процедурами.

Другий вимір оборонної корисності Telegram пов'язаний із моніторингом повітряних загроз та OSINT-практиками, у межах яких швидкість обігу повідомлень нерідко випереджає традиційні інформаційні контури та офіційні комунікаційні цикли. У цьому сегменті Telegram фактично виконує функцію високодинамічного середовища раннього попередження: через спеціалізовані моніторингові канали, що спираються на мережі спостерігачів і технічні засоби, у режимі, наближеному до реального часу, акумулюються та поширюються повідомлення про пуски ракет і переміщення безпілотних літальних апаратів; як приклади таких інформаційних вузлів у публічному просторі часто згадуються канали «Николаевский Ванек» та «monitor». Паралельно Telegram функціонує як інфраструктура для OSINT-аналізу, оскільки саме в цьому середовищі дослідницькі спільноти оперативно відшукують візуальні докази (фото- та відеоматеріали) з тимчасово окупованих територій або з російських публічних ресурсів і здійснюють подальшу геолокацію техніки та ідентифікацію підрозділів РФ. Таким чином, Telegram поєднує два взаємодоповнювальні режими інформаційної роботи – оперативне моніторингове сповіщення та аналітичне опрацювання відкритих джерел, що підсилює його значення для оборонних потреб, але водночас загострює вимоги до верифікації повідомлень і дотримання правових меж поширення чутливої інформації.

Водночас саме в цьому сегменті постає ключова правова дилема: потреба оперативного інформування населення про повітряну загрозу не може слугувати виправданням поширення відомостей, здатних завдати шкоди обороні, розкрити дислокацію сил або створити передумови для коригування ворожих ударів. З огляду на це у науково-правовому аналізі доцільно

розмежовувати повідомлення «про загрозу» (які спрямовані на підвищення безпеки населення та мають превентивний характер) і повідомлення «про військові об'єкти, переміщення підрозділів, наслідки уражень» (які можуть створювати ризик розкриття чутливої інформації та підпадати під кримінально-правові заборони). Практика воєнного часу підтверджує, що навіть зовні «технічні» або, на перший погляд, низькорівневі дії, зокрема фото- чи відеофіксація інфраструктурних об'єктів, переміщень, результатів обстрілів можуть розглядатися як суспільно небезпечні за критерієм їх потенційної розвідувальної цінності для противника, а отже породжують ризик кримінально-правової відповідальності за обставин, визначених законом.

У цьому контексті насамперед слід мати на увазі статтю 114-2 КК України, яка встановлює відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про переміщення, рух або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань в умовах воєнного стану; санкція цієї норми передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 12 років. Окремо, за наявності ознак умисної діяльності в інтересах держави-агресора, зокрема якщо встановлюється, що особа діяла «на замовлення» або у взаємодії з представниками (кураторами) спецслужб РФ, правова оцінка може виходити за межі статті 114-2 і набувати кваліфікації за статтею 111 КК України (державна зрада), за якою передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк 15 років або довічного позбавлення волі з конфіскацією майна. Така постановка питання дозволяє інтегрувати у текст статті принциповий висновок: OSINT як метод не перебуває «поза правом», а його допустимість визначається не назвою практики, а об'єктивним змістом дій, контекстом воєнного стану, характером і чутливістю поширюваних відомостей, а також наявністю або відсутністю санкціонованих каналів взаємодії з уповноваженими державними органами.

Отже, застосування OSINT-практик у середовищі Telegram має оцінюватися в категоріях правової допустимості: вирішальними є не назва чи «метод», а фактичний зміст дій, воєнно-правовий контекст, чутливість поширюваних відомостей та наявність належних, санкціонованих каналів взаємодії з уповноваженими органами.

Третій вимір використання Telegram у секторі безпеки і оборони стосується гуманітарного пошуку та кадрово-логістичних комунікацій. Спеціалізовані боти від Координаційного штабу допомагають родичам шукати інформацію про військовополонених або зниклих безвісти. Крім того, пошук комплектуючих для дронів, специфічного обладнання чи транспорту відбувається через закриті та відкриті групи волонтерів і виробників. Для перевірки інформації про діяльність СБУ в Telegram, списки ворожих ресурсів та офіційні обмеження, варто звертатися виключно до першоджерел.

Юридично зазначені практики потребують підвищеної обережності, оскільки цифрове середовище Telegram об'єктивно створює ризики шахрайства, компрометації персональних даних, проникнення агентури у тематичні спільноти та підміни офіційних каналів комунікації. За таких умов нормативно-організаційний акцент має бути зміщений у бік пріоритету першоджерел і верифікованих ресурсів, а також забезпечення процедурної дисципліни в обігу інформації: перевірки повідомлень перед їх використанням або поширенням, мінімізації персональних даних у відкритих чатах, використання виключно офіційних ботів і каналів із підтвердженою автентичністю, а також фіксації підозрілих контактів і повідомлень для подальшого реагування уповноваженими суб'єктами. У цьому зв'язку як орієнтир для верифікації та отримання офіційних роз'яснень доцільно використовувати державні інформаційні ресурси, зокрема: ssu.gov.ua – офіційний сайт Служби безпеки України, на якому публікуються повідомлення про викриття агентурних мереж і застереження щодо інформаційної безпеки; cpd.gov.ua – сайт Центру протидії дезінформації при РНБО, де, зокрема, оприлюднюються матеріали щодо інформаційних операцій та ідентифікації пропагандистських ресурсів; rnbo.gov.ua – ресурс Ради національної

безпеки і оборони України, що містить рішення та інші документи, пов'язані з формуванням державної політики у сфері інформаційної безпеки, у тому числі щодо режимів використання цифрових платформ; gur.gov.ua – офіційний сайт Головного управління розвідки Міністерства оборони України, на якому розміщуються повідомлення про загрози та офіційні канали взаємодії.

Найбільш загрозливим у сучасній конфігурації Telegram-екосистеми є використання платформи противником для вербування «одноразових агентів» і реалізації тактики «диверсійного краудсорсингу», коли рекрутинг і керування виконавцями масштабуються через боти та мережі каналів, а виконавець часто не усвідомлює кінцевого замовника. У наведеному викладі простежується еволюція такого цифрового рекрутингу у 2024–2026 роках: відтворюється логіка «гіг-економіки» саботажу, окреслюються типові канали пошуку кандидатів у радикальних спільнотах, групах із працевлаштування та міграційних чатах, а також розкривається поетапна «воронка» втягування від «тестових» дрібних правопорушень до диверсій і терактів. Паралельно акцентується, що фінансування таких дій здебільшого здійснюється через криптовалюти, а механізми контролю над виконавцями можуть включати шантаж і використання підробленої легенди (false flag), коли вербувальники видають себе за українські структури.

Юридично окреслені вимоги до верифікації першоджерел, мінімізації персональних даних і використання лише автентичних офіційних каналів набувають особливої ваги в контексті ще одного явища воєнного часу – трансформації Telegram на інструмент не лише інформаційного обміну, а й організації злочинної діяльності, зокрема вербування та координації диверсій. У 2024–2025 роках російські спецслужби (насамперед структури, пов'язані з ГРУ та ФСБ) системно перейшли до тактики так званого «диверсійного краудсорсингу», коли залучення виконавців відбувається дистанційно, у масовому форматі та під «прикриттям» псевдоцивільних оголошень. У цій моделі Telegram виступає базовою платформою цифрового рекрутингу «одноразових агентів», а сам процес вербування набуває рис «гіг-економіки»: виконавцеві пропонується «підробіток», завдання дробляться на етапи, оплата прив'язується до «результату», а замовник максимально дистанціюється від виконавця. Практичні спостереження і публічні оцінки профільних органів України та партнерських безпекових структур європейських держав дають підстави описувати цей механізм як систему «диверсій за викликом» або «gig-economy саботажу», де інформаційна платформа використовується для прихованої мобілізації злочинної активності.

У межах цієї моделі первинний пошук кандидатів здійснюється через моніторинг спільнот, у яких потенційні виконавці є найбільш уразливими до маніпуляцій: маргінальні або радикалізовані канали, групи з пошуку роботи, чати мігрантів і осіб у складному соціально-економічному становищі, а також спільноти, пов'язані з незаконною діяльністю, де вже наявні навички анонімності та прихованого пересування. Як ілюстративний приклад у відкритому просторі часто згадують канал @grey_zone (пов'язуваний із середовищем Wagner), де можуть використовуватися боти для ініціювання контакту та подальшої «обробки» кандидата. Важливо, що вербування не зводиться до одноразового «заклику», а вибудовується як поетапний процес, у якому підвищується тяжкість завдань і водночас накопичується компрометуючий матеріал для утримання виконавця у залежності.

Процес «pipeline-вербування» зазвичай структурований так, щоб виконавець до останнього моменту не усвідомлював реального замовника або інституційної прив'язки завдання, а сама діяльність «нормалізувалася», як нібито дрібна, швидка й безкарна. Типова логіка може бути описана такою послідовністю:

Етап	Дія вербувальника	Завдання для об'єкта	Оплата
I. Фільтрація	Масова розсилка в чатах	«Напиши нам, якщо хочеш заробити 200$ за ніч»	—

Етап	Дія вербувальника	Завдання для об'єкта	Оплата
II. Тестове завдання	Перевірка готовності порушити закон	Нанести графіті, розклеїти листівки, сфотографувати ТЦК	$20–50
III. Втягування	Створення «компромату»	Фотофіксація військової техніки або підпал авто (як «іспит»)	$100–300
IV. Диверсія	Прямий наказ через анонімний бот	Підпал релейної шафи залізниці, закладання СВП	$500–1700

Паралельно застосовуються технології приховування слідів і ускладнення атрибуції: оплата в криптовалюті (зокрема USDT або Monero), використання «втемну» (false flag), коли вербувальник видає себе за представника українських органів або «партизанських» груп та пропонує завдання нібито «в інтересах України», а також видалення переписки через таймери самознищення і видалення чатів для обох сторін. Ознаками, що мають превентивне значення для розпізнавання вербувальника, зазвичай виступають підкреслена анонімність акаунта (відсутність реального фото, історії профілю, верифікованих даних), наполегливий стиль комунікації та швидка реакція після первинного контакту, вимога обов'язкового відеозвіту, як умови оплати, а також комунікація через посередницькі бот-інтерфейси замість прозорої ідентифікації контактної особи. Саме останній елемент – посередницькі боти – свідчить про перехід від ситуативного вербування до технологічно організованих моделей рекрутингу.

У цьому контексті варто окремо відзначити автоматизацію первинного відбору виконавців через бот-інтерфейси, що переводить вербування з "ручного" формату у масштабовану цифрову процедуру. Такі боти виконують роль проміжної ланки між куратором і потенційним виконавцем: вони стандартизують контакт, збирають структуровані дані та формують масив анкет для подальшої сегментації і постановки завдань. Типовий алгоритм включає етап "анкетування", який імітує легальне працевлаштування або вступ до закритої спільноти, та містить запити про місце перебування (місто/район), наявність технічних можливостей (авто, смартфон із камерою, автономні джерела живлення, інструменти), а також питання, спрямовані на оцінку готовності до протиправної поведінки. Окремий ризик становлять спроби так званої "верифікації", коли від особи вимагають фото документів або відео з обличчям під приводом "безпеки" – фактично це може створювати підстави для подальшого шантажу та утримання виконавця у залежності. Функціонально така бот-інфраструктура забезпечує масштабованість, приховування куратора та високу швидкість залучення; додатково застосовується сегментація ролей – від виконавців деструктивних дій (підпали, напади, пошкодження майна) до «спостерігачів» (збирання фото/відео, фіксація переміщень) та «агентів впливу» (поширення дезінформації у локальних чатах), що підтверджує багаторівневий характер загрози та пояснює, чому Telegram-мережі здатні одночасно продукувати як інформаційні, так і диверсійні ефекти.

Юридичне значення викладеного полягає в тому, що кримінально-правова оцінка дій виконавця не залежить від того, як саме йому було «продано» завдання: помилкове уявлення про замовника або уявна «легальність» дії не нейтралізують складу злочину, якщо об'єктивно вчинене діяння завдає шкоди обороноздатності, сприяє ворогу або посягає на громадську безпеку. Тому на рівні превенції необхідним є формування стандартів належної обачності для громадян і організацій, які взаємодіють у Telegram: розпізнавання «червоних прапорців» ботів-вербувальників, фіксація доказів комунікації, пріоритет повідомлення у визначені офіційні канали та відмова від будь-яких «завдань», що передбачають фото/відеозйомку чутливих об'єктів, збір геоданих, тестування мереж чи інші дії з очевидним розвідувальним або диверсійним потенціалом. У ширшому вимірі це повертає до вже окресленого нормативного

акценту на верифікації джерел і процедурній дисципліні: у Telegram безпекова помилка часто має не лише інформаційний, а й кримінально-правовий вимір, а отже режим користування платформою в секторі безпеки і оборони (та в суспільстві загалом) має розглядатися як елемент правової політики мінімізації шкоди.

Контрзаходи СБУ та підрозділів кіберполіції в цьому сегменті спрямовані на одночасне обмеження інфраструктури вербування і документування доказової бази для притягнення виконавців та організаторів до відповідальності. На організаційному рівні йдеться, зокрема, про системний моніторинг ризикових сегментів Telegram-середовища (радикальні спільноти, «робочі» чати, мережі із підозрілими оголошеннями), а також про взаємодію з платформою щодо реагування на виявлені боти й канали, які використовуються для вербування або координації протиправних дій. У межах превентивного контуру застосовуються також офіційні цифрові канали для прийому повідомлень про спроби вербування; показовим прикладом є запуск СБУ офіційного чат-бота «Спали» ФСБешника (@spaly_fsb_bot), який позиціонується як інструмент повідомлення про вербувальні контакти та підозрілу активність.

На процедурно-доказовому рівні ключове значення має те, що уявлення про «повну анонімність» у Telegram не відповідає реальним можливостям цифрової криміналістики та контррозвідувальної роботи. Навіть за умови видалення переписки або використання режимів самознищення повідомлень, ідентифікація виконавців може здійснюватися за сукупністю непрямих цифрових слідів: метаданих і телекомунікаційних параметрів (зокрема фіксації активності пристроїв у зоні події та часової кореляції), аналізу поведінкових патернів у мережі, а також матеріальних і візуальних маркерів у відеозвітах, які нерідко вимагають «куратори» як умову оплати. Додатковим каналом викриття стають фінансові сліди, оскільки практики розрахунків, попри декларовану оплату криптовалютою, на практиці часто комбінуються з переказами через посередників або з операціями, які можуть бути співвіднесені з уже відомими підозрілими гаманцями чи P2P-транзакціями. Загалом саме поєднання телекомунікаційних даних, цифрової криміналістики та фінансової аналітики формує той доказовий «ланцюг», який дозволяє переходити від загальної інформації про інцидент до конкретної особи та її комунікаційних зв’язків.

Порівняльний контекст підтверджує, що описані моделі «саботажу за наймом» є не локальним явищем, а частиною ширшої тактики РФ у Європі, де вербування через Telegram, оплата у криптовалюті та «дистанційне» керування низькорівневими виконавцями розглядаються як інструменти створення хаосу при збереженні заперечуваності. Це відображено в журналістських розслідуваннях про механіку рекрутингу через Telegram-боти (зокрема матеріалі OCCRP [9] про вербування для підпалів, саботажу та насильницьких дій), а також у медіа-описах європейських кейсів, де наголошується на «одноразовості» виконавців та їхній уразливості до викриття.

У підсумку, контрзаходи СБУ та кіберполіції у цій площині мають подвійний ефект: з одного боку, вони спрямовані на зменшення «пропускної здатності» вербувальної інфраструктури (боти/канали/мережі контактів), з іншого – забезпечують доказовість для кримінально-правової реакції, що, у свою чергу, підсилює превентивний сигнал для потенційних виконавців. Для правового виміру статті це важливо тим, що демонструє: державна політика реагування не зводиться до декларативних заборон використання платформи, а передбачає комбінацію організаційних, технічних і процесуальних інструментів – від верифікації каналів взаємодії до фіксації цифрових доказів і фінансового профілювання ризикових транзакцій.

У сукупності наведені контрзаходи демонструють, що державне реагування на ризики Telegram у секторі безпеки і оборони не може обмежуватися заборонами чи ситуативними попередженнями. Йдеться про формування інституційного режиму безпечного користування

платформою, який поєднує оперативне блокування та моніторинг вербувальних мереж, інструменти цифрової криміналістики, фінансову аналітику й процесуальну фіксацію доказів, а також організаційні канали для повідомлення про спроби вербування. Саме така комплексність підтверджує, що Telegram одночасно є ресурсом комунікаційної стійкості та середовищем підвищених ризиків, а отже потребує не лише технічних рішень, а й чіткої юридичної рамки з визначеними межами допустимої поведінки та механізмами відповідальності.

Підсумовуючи наведене, Telegram у сучасній війні виступає не просто каналом комунікації, а соціотехнічною інфраструктурою, в якій одночасно відбуваються мобілізаційні, інформаційні, розвідувальні й криміногенні процеси. Його використання у секторі безпеки і оборони може бути ефективним лише за умови поєднання інструментальної корисності (боти, моніторинг, OSINT, гуманітарні пошуки) з адміністративно-правовими обмеженнями, комплаєнс-процедурами та кримінально-правовими запобіжниками, що відмежовують допустимі практики від дій, які прямо або опосередковано сприяють противнику.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що Telegram в умовах повномасштабної війни функціонує як соціотехнічна інфраструктура подвійного призначення: одночасно як канал оперативного пошуку та збору інформації для потреб безпеки і оборони (через офіційні боти, краудсорсинг повідомлень, моніторингові сповіщення, OSINT-опрацювання відкритих джерел, гуманітарний пошук і волонтерську логістику) і як середовище підвищених кібербезпекових та контррозвідувальних ризиків (витоки даних, підміна автентичних каналів, соціальна інженерія, масштабоване вербування «одноразових агентів» і організація диверсій за логікою «gig-economy саботажу»). У такій конфігурації ефективність використання платформи у секторі безпеки і оборони не може забезпечуватися виключно технічними засобами кіберзахисту або суто заборонними рішеннями, оскільки реальна практика комунікації й обігу інформації виходить за межі службових пристроїв і охоплює суспільні, волонтерські та змішані контури взаємодії. Відтак релевантною є комплексна модель правового реагування, яка поєднує інституціоналізовані адміністративно-правові обмеження службового використання із регламентованими дозволеними сценаріями, комплаєнс-процедурами, підготовкою персоналу, а також стандартами верифікації джерел і процедурної дисципліни в обігу цифрових відомостей.

У правовому вимірі принциповим є розмежування повідомлень превентивного характеру «про загрозу», що сприяють безпеці населення, і повідомлень про військові об’єкти, переміщення, наслідки уражень або інші чутливі дані, які можуть створювати розвідувальну цінність для противника та підпадати під кримінально-правові заборони. Зроблено висновок, що OSINT-практики у середовищі Telegram не є «поза правом»: їх допустимість визначається фактичним змістом дій, воєнно-правовим контекстом, чутливістю поширюваних відомостей і наявністю санкціонованих каналів взаємодії з уповноваженими органами, а не самим найменуванням методу. Окремо встановлено, що ворожа модель «диверсійного краудсорсингу» використовує технологічну масштабованість Telegram (канали, боти, анонімізацію, крипторозрахунки, false flag-легенди) для дистанціювання організаторів від виконавців і швидкого втягування у протиправну діяльність за поетапною «воронкою» завдань, що потребує нормативно і організаційно закріплених стандартів належної обачності, виявлення «червоних прапорців» вербування, пріоритету повідомлення у визначені офіційні канали та відмови від будь-яких «завдань», пов’язаних із фіксацією або передаванням чутливих даних.

Показано, що контрзаходи СБУ та підрозділів кіберполіції у цій сфері мають не лише превентивний, а й доказово-процесуальний ефект: поєднання моніторингу ризикових сегментів Telegram-середовища, взаємодії з платформою щодо реагування на боти/канали, застосування офіційних каналів прийому повідомлень, цифрової криміналістики, телекомунікаційних даних і фінансової аналітики формує доказовий «ланцюг», який руйнує уявлення про повну анонімність і забезпечує притягнення до відповідальності. Отже, оптимальна траєкторія державної політики полягає у формуванні режиму контрольованого та регламентованого використання Telegram у секторі безпеки і оборони, який зберігає інструментальну корисність платформи для

комунікаційної стійкості й краудсорсингу, але мінімізує її руйнівний потенціал у вимірах кібербезпеки, інформаційної безпеки та контррозвідки.

ЛІТЕРАТУРА

1.Баловсяк Н. Комунікація державних органів України у телеграмі в умовах ризиків та обмежень. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/429 (дата звернення: 17.02.2026).
2.Анонімні та офіційні Telegram-канали в Україні: аналіз популярності під час гібридної війни. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://cimc.knu.ua/uk/article/view/3826 (дата звернення: 17.02.2026).
3.Запорожець В. Небезпека використання Telegram та його вплив на українське суспільство. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2024. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/648 (дата звернення: 17.02.2026).
4.Івкова В. OSINT-технології як загроза кібербезпеці держави. Кібербезпека: освіта, наука, техніка. 2025. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/749 (дата звернення: 17.02.2026).
5.Роль OSINT-досліджень у підвищенні рівня національної безпеки України: матеріали круглого столу (м. Львів, 7 травня 2025 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2025. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8875/1/07_05_2025.pdf (дата звернення: 17.02.2026).
6.Gordiienko T. The use of digital platforms in a crisis: the case of Telegram and the impact of war on media consumption (case of Ukraine after 2022). 2025. [Electronic resource]. — Available at: https://ekmair.ukma.edu.ua/items/cef6c95a-a2ae-4a1a-be0b-a0e4fb004cc5 (accessed: 17.02.2026).
7.Використання Telegram: доступ до інформації vs загроза нацбезпеці: аналітичний матеріал. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykorystannya-telegram-dostup-do-informatsiyi-vs-zahroza-natsbezpetsi (дата звернення: 17.02.2026).
8.Повідомлення РНБО/НКЦК про обмеження використання Telegram на службових пристроях (20.09.2024).
9.OCCRP. ‘Make a Molotov Cocktail’: How Europeans Are Recruited Through Telegram… (26.09.2024).
10.Офіційний сервіс «єВорог».
11.Bot STOP Russian War (@stop_russian_war_bot) та публічні повідомлення про його використання.
12.Додаткові матеріали про вербування/використання молоді у диверсіях (аналітика медіа).
13.Закон України «Про медіа» від 13.12.2022 № 2849-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text

_

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 15.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9:328.185]:355.02(477)
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-191-199
https://orcid.org/0009-0000-9591-0629
Добкіна К. Р.,
доктор юридичних наук, професор,
заступник директора Навчально-наукового інституту
управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м.Київ, Україна

СИСТЕМА АНТИКОРУПЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ТА КОМПЛАЄНСУ В ОБОРОННОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАЛІЗАЦІЇ У СФЕРІ ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Анотація. *У статті здійснено теоретико-правовий аналіз системи антикорупційних заходів та комплаєнсу в оборонному секторі України крізь призму їх реалізації у сфері оборонних закупівель в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів. Автором обґрунтовано, що сучасна трансформація оборонного сектору, зумовлена повномасштабною збройною агресією та необхідністю адаптації до стандартів НАТО і ЄС, формує нові вимоги до правового забезпечення антикорупційної політики держави.*

Визначено, що основною проблемою у досліджуваній сфері є наявність структурної суперечності між режимом секретності оборонної інформації та імперативом транспарентності використання публічних фінансів, що об'єктивно ускладнює впровадження ефективних антикорупційних механізмів. Доведено, що традиційні інструменти протидії корупції є недостатніми в умовах закритих процедур закупівель озброєння, що обумовлює необхідність переходу до превентивної моделі антикорупційного комплаєнсу.

У роботі запропоновано концепцію багаторівневої системи антикорупційного контролю, що охоплює всі етапи оборонного контракту, включаючи етапи планування, відбору контрагентів, укладення та виконання договорів, а також аудит. Особливу увагу автора приділено інституціоналізації процедур належної перевірки контрагентів, впровадженню ризик-орієнтованих підходів до оцінки закупівельних операцій та використанню цифрових технологій як інструменту забезпечення прозорості та підзвітності.

Разом із тим обґрунтовано доцільність закріплення антикорупційних застережень у змісті оборонних контрактів як імперативного елементу правового регулювання, що трансформує принцип доброчесності у сферу юридичної відповідальності. Окремо наголошено на необхідності створення механізму верифікації бенефіціарних власників та запровадження інституту «debarment» (відсторонення) як засобу недопущення недоброчесних суб'єктів до участі у закупівлях.

Наприкінці зроблено висновок, що ефективність антикорупційного комплаєнсу в оборонному секторі України прямо залежить від рівня його інституційної автономії, цифровізації процедур та інтеграції міжнародних стандартів контролю. Запропонована у дослідженні модель має прикладне значення для вдосконалення національного законодавства, його гармонізації з acquis communautaire ЄС та підвищення рівня довіри до системи оборонних закупівель як з боку міжнародних партнерів, так і суспільства загалом.

Ключові слова: *антикорупційна політика; оборонні закупівлі; антикорупційний комплаєнс; оборонний сектор; євроінтеграція; цифровізація закупівель; оборонний контракт; міжнародні стандарти; запобігання корупції; корупційні ризики.*

DOBKINA K. THE SYSTEM OF ANTI-CORRUPTION MEASURES AND COMPLIANCE IN UKRAINE'S DEFENCE SECTOR: INSTITUTIONAL AND LEGAL CHARACTERISTICS AND THE EFFECTIVENESS IMPLEMENTATION IN THE FIELD OF DEFENCE PROCUREMENT IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. *This article provides a theoretical and legal analysis of the system of anti-corruption measures and compliance in Ukraine's defense sector, focusing on their implementation in the field of defense procurement under martial law and in the context of European integration processes. The author argues that the current transformation of the defense sector, driven by full-scale armed aggression and the need to adapt to NATO and EU standards, is creating new requirements for the legal framework of the state's anti-corruption policy.*

It is determined that the main problem in the studied area is the existence of a structural contradiction between the secrecy regime of defense information and the imperative of transparency in the use of public finances, which objectively complicates the implementation of effective anti-corruption mechanisms. It is demonstrated that traditional anti-corruption tools are insufficient under conditions of closed arms procurement procedures, which necessitates a transition to a preventive model of anti-corruption compliance.

The paper proposes a concept for a multi-level anti-corruption control system covering all stages of a defense contract, including planning, contractor selection, contract conclusion and execution, as well as auditing. The author pays particular attention to the institutionalization of due diligence procedures for contractors, the implementation of risk-based approaches to evaluating procurement operations, and the use of digital technologies as a tool for ensuring transparency and accountability.

At the same time, the author justifies the feasibility of incorporating anti-corruption provisions into the text of defense contracts as a mandatory element of legal regulation, thereby transforming the principle of integrity into a matter of legal liability. Separately, the paper emphasizes the need to create a mechanism for verifying beneficial owners and to introduce the institution of «debarment» as a means of preventing unethical entities from participating in procurement.

In conclusion, it is noted that the effectiveness of anti-corruption compliance in Ukraine's defense sector directly depends on the level of its institutional autonomy, the digitization of procedures, and the integration of international control standards. The model proposed in this study has practical significance for improving national legislation, harmonizing it with the EU acquis communautaire, and increasing trust in the defense procurement system among both international partners and society at large.

Key words: *anti-corruption policy; defense procurement; anti-corruption compliance; defense sector; European integration; digitalization of procurement; defense contract; international standards; corruption prevention; corruption risks.*

Постановка проблеми. Динаміка зміни оборонного сектору України в умовах повномасштабної збройної агресії та одночасного виконання вимог щодо членства в ЄС та НАТО детермінує принципово нові параметри правового регулювання антикорупційної діяльності. Так, сьогодні сфера оборонних закупівель перебуває в центрі уваги як національного координатора, так і міжнародних інституцій, оскільки обсяг фінансування досліджуваного сектору сягає безпрецедентних показників. Згідно з даними Державного бюджету України, видатки на національну безпеку та оборону у 2024-2025 роках становлять понад 21% ВВП, що об'єктивно генерує високі корупціогенні ризики в процесі розподілу та використання

публічних фінансів [1; 2]. Беручи до уваги звіти Національного антикорупційного бюро України, протягом другого півріччя 2025 року було виявлено низку резонансних схем у стратегічних галузях, зокрема в межах операції «Мідас», а також при закупівлях безпілотних літальних апаратів (БПЛА) та засобів РЕБ для Сил оборони, де суми збитків лише за окремими епізодами перевищують 90 та 102 мільйони гривень відповідно. Отримання підозр рекордною кількістю вищих посадових осіб держави – 12 осіб за півріччя [3] – вказує на критичну потребу імплементації дієвого антикорупційного комплаєнсу.

У світлі наведеного, юридична характеристика системи антикорупційних заходів вимагає відмови від декларативних гасел на користь інституційних превентивних заходів, передбачених стандартами НАТО «Building Integrity» [4]. Принагідно зауважимо, що згідно з Індексом сприйняття корупції за 2023-2024 роки, Україна продемонструвала один із найкращих результатів росту серед країн-кандидатів на вступ до ЄС [5], проте оборонний сектор залишається найбільш вразливим сегментом правопорядку. На противагу закритим циклам минулих років, нині понад 80% закупівель тилового майна здійснюється через цифрові інструменти, що, втім, не нівелює загрозу маніпуляцій із технічними специфікаціями на етапі планування.

Безумовно, у відповідь на виклики сьогодення, інституційно-правова структура комплаєнсу в Міністерстві оборони України станом натепер інтегрує досвід провідних країн Альянсу, де понад 90% великих оборонних контрактів підлягають багатоступеневому антикорупційному аудиту. Відтак, коли ми говоримо про ефективність реалізації цих заходів, слід вказати на пряму кореляцію між прозорістю закупівельних процедур та обсягами міжнародної військової допомоги. Зосереджуючись на статистичних даних моніторингу Громадської ради при НАЗК, вбачається очевидним, що рівень імплементації антикорупційних програм у державних підприємствах ОПК наразі не перевищує 65% [6], що свідчить про наявність значного дефіциту регуляторних механізмів. Зрештою, окреслена проблематика вимагає юридичного аналізу механізмів, які б дозволили забезпечити баланс між оперативністю постачання зброї та безкомпромісною доброчесністю, оскільки ціна корупційної похибки в умовах воєнного стану вимірюється не лише фінансовими втратами, а й національною безпекою загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження стану наукової розробки обраної проблематики свідчить про стійкий інтерес вітчизняної юридичної думки до питань антикорупційного комплаєнсу в безпековому секторі, що особливо актуалізувалося в умовах правового режиму воєнного стану та інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Доктринальне підґрунтя дослідження становлять праці науковців, які фокусуються на детермінації корупційних ризиків, інституційних трансформаціях та адміністративно-правових інструментах мінімізації протиправних проявів у стратегічних галузях. Зокрема, А. Бейкун у своїх розвідках крізь призму державних антикорупційних програм висвітлює «класичні» проблеми сектора безпеки та оборони, акцентуючи увагу на організаційно-правових аспектах, які залишаються інертними попри зміну політичних та безпекових циклів [7]. На противагу загальним підходам, А. Волошенко ще на етапі становлення сучасних оборонних викликів досліджував природу та чинники корупційних ризиків, пропонуючи шляхи їх мінімізації через структурні зміни в управлінні державними ресурсами [8].

Сучасний етап наукового дискурсу, представлений роботами 2024-2025 років, демонструє зміщення фокусу на адаптацію правових інститутів до умов повномасштабного вторгнення. Зокрема, О. Легка безпосередньо пов’язує трансформацію оборонних закупівель із подоланням системних ризиків [9], тоді як Г. Малахов здійснює ґрунтовну детермінацію корупції в наведеній сфері саме в умовах воєнного стану, вказуючи на специфічні прогалини в законодавстві, що виникають через необхідність оперативних поставок [10]. Питання запобігання правопорушенням з боку юридичних осіб у сфері економіки та безпеки аналізують Ю. Луценко

та А. Тарасюк, наголошуючи на складності притягнення до відповідальності корпоративних суб'єктів у закритих сегментах ринку [11]. Своєю чергою, адміністративно-правові аспекти подолання корупції через децентралізацію управлінських рішень є предметом вивчення Л. Мойсей [12], тоді як теоретико-правова основа та виклики трансформаційного періоду висвітлені у роботах І. Піскун [13], В. Левчук [13], а також у спільних розвідках Д. Мхеян та Т. Корнякової [14].

Однак попри наявність ґрунтовних напрацювань, залишається низка аспектів, що потребують подальшого розв'язання та яким присвячено дане дослідження. Вбачається, що досі не вирішеним є питання створення дієвого механізму інтеграції антикорупційного комплаєнсу безпосередньо у закриті процедури закупівель озброєння, де режим таємності часто вступає у протиріччя з вимогами транспарентності. Окремо варто зупинитися на проблемі неузгодженості процесуальної автономії антикорупційних уповноважених із вертикаллю військового управління, що породжує конфлікт інтересів. В той же час, відмітимо недостатність чіткої юридичної моделі адаптації стандартів НАТО «Building Integrity» [4] до вітчизняного законодавства в умовах воєнного часу. Крім того, нагальною є потреба у верифікації бенефіціарних власників нерезидентів у ланцюгах постачання товарів подвійного призначення. Тож сама спроба формування цілісної інституційно-правової характеристики системи антикорупційних заходів у сфері оборонних закупівель крізь призму євроінтеграції визначає оригінальність та прикладну значущість даної праці.

Мета дослідження полягає у здійсненні теоретико-правового аналізу та обґрунтуванні інституційно-правової характеристики системи антикорупційних заходів в оборонній сфері України під час дії правового режиму воєнного стану та інтенсифікації євроінтеграційних процесів. Своєю чергою, наукова новизна дослідження детермінована обґрунтуванням необхідності реконцептуалізації антикорупційної системи: відходу від декларативного нагляду на користь імплементації імперативних «комплаєнс-фільтрів», забезпечення повної процесуальної автономії суб'єктів антикорупційного моніторингу від вертикалі військового управління, а також інкорпорації інституту «debarment» (відсторонення) та цифрових алгоритмів у закриті цикли оборонних закупівель.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правова детермінація системи антикорупційних заходів оборонного сектору України на сучасному етапі розвитку диктується імперативом подолання суперечності між режимом секретності та принципом транспарентності, що прямо випливає із зобов'язань перед євроатлантичними партнерами. Так, інституційно-правова характеристика означеної системи ґрунтується на синергії загального антикорупційного законодавства та спеціальних норм, зокрема Закону України «Про оборонні закупівлі» від 17.07.2020 р. №808-IX [15]. Причому, в умовах воєнного стану має істотне значення правовий режим, встановлений постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану» від 11.11.2022 р. №1275 [16].

Утім, нагальною залишається проблема створення відповідного механізму інтеграції антикорупційного комплаєнсу безпосередньо у закриті процедури закупівель озброєння, де режим таємності, що не виключено, може використовуватися як обґрунтування причини уникнення публічного звітування. Зокрема, одним із перспективних шляхів вирішення вбачається запровадження автономних «комплаєнс-фільтрів» на етапі дотендерної підготовки специфікацій зброї, де незалежні офіцери з доброчесності володітимуть доступом до таємних відомостей без права їх розголошення, проте з прерогативою накладання вето на правочини з високим ступенем ризику. Апелюючи до доктринальних висновків Г. Малахова щодо детермінації корупції в умовах воєнного стану [10, с. 95], вбачається, що подолання ієрархічної залежності антикорупційних уповноважених від суб'єкта владних повноважень можливе лише за умови радикальної зміни

їхньої процесуальної підпорядкованості, що надасть реальну автономію у відносинах із вертикаллю військового управління та нівелює потенційний конфлікт інтересів.

Окрім цього, впровадження комплаєнс-процедур у діяльність суб'єктів оборонно-промислового комплексу має ґрунтуватися, передусім, на стандартах НАТО, зокрема концепції «Building Integrity». З огляду на раніше викладене, юридичний аналіз Директиви 2009/81/ЄС [17] дає змогу констатувати, що європейська модель оборонних закупівель базується на принципах недискримінації та пропорційності, навіть у випадках закупівлі летального озброєння через механізми відступу від загальних процедур. Станом натепер, вітчизняна практика часто апелює до «нагальної потреби» як легальної підстави для укладання прямих договорів на поставку зброї, що об'єктивно зумовлює корупціогенні ризики.

На противагу цьому, вбачається за потребу розробка чіткої юридичної моделі адаптації стандартів NATO «Building Integrity» до національного законодавства, яка б регламентувала поетапний перехід від прямих контрактів до рамкових угод із перевіреними постачальниками, що володіють бездоганною репутацією. Опираючись на правові позиції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема викладені у рішенні «Guja v. Moldova» [18], слід визнати, що обмеження прав викривачів у сфері оборони під приводом захисту державної таємниці не вбачається пропорційним у демократичному суспільстві. Відтак, законодавство має гарантувати абсолютний імунітет особам, що повідомляють про штучне завищення цін на озброєння, забезпечуючи життєво необхідний баланс між оборонною безпекою та публічним інтересом.

Безумовно, окремо варто зупинитися на інституційній ролі Національного агентства з питань запобігання корупції у процесі проведення антикорупційної експертизи актів, що специфікують ринок зброї. Принагідно зауважимо, що згідно зі ст. 53^1-53^9 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. №1700-VII [19], механізм захисту трудових прав викривачів потребує істотного покращення в частині верифікації бенефіціарних власників нерезидентів. Коли ми говоримо про ланцюги постачання товарів подвійного призначення, виникає очевидна потреба у створенні спеціалізованого реєстру кінцевих бенефіціарів іноземних контрагентів, інтегрованого з базами даних міжнародної фінансової розвідки. В той же час, беручи до уваги досвід країн-членів Організації економічного співробітництва та розвитку, доцільно вказати на необхідність імплементації інституту «відсторонення» («debarment»), що передбачає автоматичне позбавлення права на участь у державних закупівлях для компаній, причетних до корупції [20].

В даному аспекті доцільно зазначити, що інтеграція Реєстру корупціонерів із системою закупівель має функціонувати на рівні безумовного блокування тендерних пропозицій від структур-посередників, що не мають власних ліцензованих потужностей з виробництва чи обслуговування зброї.

Втім, аналізуючи наукові підходи до розуміння системної деліктності, цікаво звернутися до праць О. Костенка щодо принципу «соціального натуралізму», де стверджується, що юридичні норми є ефективними винятково за умови їхньої відповідності об'єктивним законам правопорядку [21, с. 131]. Зерно істини вбачається в тому, що корупція у сфері оборонних закупівель фактично є наслідком інституційної невпорядкованості та відсутності прозорої вертикалі контролю. Відтак, правове регулювання діяльності Агенції оборонних закупівель має бути позбавлене будь-яких ознак конфлікту інтересів через запровадження колегіальних наглядових рад із залученням незалежних міжнародних експертів. До слова, юридична конструкція ст. 209 Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. №2341-III [22] спільно з процедурами фінансового моніторингу за стандартами Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей [23] повинна слугувати інструментом щоквартального верифікування активів суб'єктів, залучених до реалізації державного оборонного замовлення.

Попри очевидну складність адаптації законодавства до стандартів Організації Північноатлантичного договору, зокрема до положень Стандартних угод НАТО («STANAG»), вказаний процес є безальтернативним для забезпечення національної стійкості.

Паралельно з цим, ефективність та реальна дієвість антикорупційних заходів корелює з рівнем діджиталізації оборонного сектору. За даними Міністерства оборони України, цифрова трансформація вже охоплює понад 80% тилових закупівель, що дає можливість створювати наскрізні «audit trail» для кожної транзакції [24]. У рамках партнерства з Німеччиною передбачено розробку спільних стандартів кіберзахисту та прозорості контрактів [25], що відповідає вимогам НАТО щодо інтеграції національних систем у загальноєвропейський безпековий простір.

Перспективним вектором розвитку вбачається використання ризик-орієнтованих алгоритмів, що автоматично ідентифікують аномальні поведінкові патерни у закупівельних операціях, забезпечуючи тим самим транспарентність прийняття управлінських рішень. Дослідження В. Коверги показало, що застосування алгоритмів машинного навчання у сфері оборонних закупівель дозволяє знизити витрати на 12-15% завдяки ранньому виявленню ризикових пропозицій [26, с. 162-166]. В той же час, згідно зі звітом «StateWatch», у пілотних закупівлях Міноборони вже тестуються модулі поведінкового аналізу, які автоматично сигналізують про «аномальні» тендерні заявки [27].

Не менш вагомим є імперативне закріплення антикорупційних застережень безпосередньо у змісті оборонних контрактів. Зокрема, в аспекті даної контрактної моделі обов'язковим є встановлення обов'язку «self-reporting» щодо виявлених правопорушень та надання замовнику безумовного права на одностороннє розірвання деліктних правочинів, що переводить антикорупційні вимоги з площини декларативних намірів у сферу юридичної відповідальності.

Водночас, стабільність досліджуваного сектору є неможливою без зовнішнього контролю, що при наявності євроінтеграційного вектора передбачає залучення незалежних аудиторських інституцій та представників держав-партнерів. Вочевидь, гармонізація вітчизняних процедур із acquis communautaire ЄС щодо підзвітності публічних фінансів виступає основним критерієм підвищення довіри до національної системи закупівель озброєння.

Сьогодні, підсумовуючи юридичну характеристику окресленої проблеми, слід вказати, що ефективність антикорупційного комплаєнсу прямо залежить від фундаментальної реформи системи класифікації інформації з обмеженим доступом. Іншими словами, прерогатива таємниці не може переважати над правом суспільства на контроль за використанням колосальних ресурсів, виділених на зброю, особливо в умовах зовнішньої агресії. Врешті-решт, суворе дотримання вимог ст. 17 Конституції України щодо забезпечення державної безпеки [28] вимагає створення правової системи, де антикорупційні заходи існують як невід'ємний елемент оборонного планування. Пропоноване формування цілісної інституційно-правової характеристики системи крізь призму євроінтеграції надасть можливість не тільки мінімізувати корупційну складову, але й в тому числі забезпечити прозорість ринку озброєнь, що виступає стратегічною умовою легітимності оборонних витрат держави у глобальному вимірі.

Висновки. Аналіз результатів проведеного дослідження дає змогу констатувати, що структура антикорупційного комплаєнсу в оборонній сфері України наразі інтенсивно змінюється, що, своєю чергою, зумовлено необхідністю подолання онтологічної суперечності між режимом таємності оборонної інформації та імперативом транспарентності публічних фінансів. Разом із тим, релевантність превентивних засобів у досліджуваному секторі прямо детермінується спроможністю національного законодавця імплементувати механізми «Building Integrity» як засадничі механізми контролю на всіх етапах оборонного контракту.

Більше того, запропонована у роботі парадигма децентралізації та процесуальної автономії антикорупційних уповноважених становить безпосередній інтерес для суб'єктів оборонно-

промислового комплексу, оскільки забезпечує юридичне підґрунтя для усунення ієрархічної детермінованості цих осіб від вертикалі військового управління. Окрім того, прикладний аспект дослідження виявляється у можливості безпосереднього включення сформульованих антикорупційних застережень у зміст правочинів, що переводить питання доброчесності з площини декларативних намірів у сферу імперативної юридичної відповідальності.

Обґрунтована доцільність синхронізації Реєстру корупціонерів із системами оборонного замовлення на рівні автоматизованого debarment-протоколу надасть можливість правозастосовним органам ефективно блокувати залучення недоброчесних посередників у ланцюги постачання озброєння.

Загалом, результати праці можуть бути використані у процесі гармонізації вітчизняного законодавства із acquis communautaire ЄС, зокрема в частині уточнення правового режиму закупівель за «нагальною потребою», що виступає стратегічною умовою легітимації оборонних витрат держави в межах євроатлантичного транзиту. Врешті-решт, сформована в дослідженні система антикорупційного контролю, в перспективі, видається важливим аспектом інституційної стійкості держави. Адже в умовах тривалої зовнішньої агресії найбільш важливими факторами є як збереження міжнародної військової допомоги, так і забезпечення національного суверенітету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Державний бюджет України на 2024 рік: Закон України від 09.11.2023 №3460-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-20#Text
2. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19.11.2024 №4059-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text
3. Звіт: друге півріччя 2025 року. Національне антикорупційне бюро України. URL: https://nabu.gov.ua/activity/reports/druge-pivrichchia-2025-roku/
4. Building Integrity. NATO. 2025. URL: https://www.nato.int/en/what-we-do/partnerships-and-cooperation/building-integrity
5. Corruption Perceptions Index – 2024. Transparency International Ukraine. URL: https://ti-ukraine.org/en/research/corruption-perceptions-index-2024/
6. Антикорупційні програми органів влади. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://antycorportal.nazk.gov.ua/antycorprogram/
7. Бейкун А.Л. «Класичні» проблеми корупції у секторі безпеки і оборони через призму державних антикорупційних програм (організаційно-правові питання). Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: 30 років незалежності: матер. Всеук. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 19 трав. 2021 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2021. С. 23-28.
8. Волошенко А.В. Корупційні ризики в оборонній сфері: природа, чинники та шляхи мінімізації. Актуальні проблеми економіки. 2015. №10 (172). С. 95-105.
9. Легка О.В. Вплив корупційних ризиків на трансформацію оборонних закупівель в Україні. Правова позиція. 2024. №1 (42). С. 64-68. DOI: https://doi.org/10.32782/2521-6473.2024-1.12
10. Малахов Г.Б. Детермінація корупції у сфері оборонних закупівель в умовах правового режиму воєнного стану. Нове українське право. 2024. Вип. 6. С. 91-98. DOI: https://doi.org/10.51989/nuL.2024.6.13
11. Луценко Ю.В., Тарасюк А.В. Проблеми запобігання корупційним правопорушенням юридичних осіб у сфері економіки, безпеки та оборони. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. 2025. Серія: юридичні науки. №1. Т. 36 (75). С. 139-147. DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.1/23

12. Мойсей Л.О. Децентралізація управлінських рішень як спосіб подолання корупції у сфері безпеки та оборони: адміністративно-правові аспекти. Наука і правоохорона. 2017. №1 (35). С. 70-75.
13. Піскун І.І., Левчук В.Д. Теоретико-правові проблеми корупції в оборонній сфері. Юридичний вісник. 2018. №3 (48). С. 52-57.
14. Мхеян Д.А., Корнякова Т.В. Запобігання корупції в сфері оборони. Період трансформаційних процесів в світовій науці: задачі та виклики: матеріали II Міжнародної наукової конференції, м. Кривий Ріг, 19 січня, 2024 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2024. С. 151-152.
15. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 №808-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text
16. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.11.2022 №1275. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text
17. Directive 2009/81/EC of the European Parliament and of the Council of 13 July 2009 on the coordination of procedures for the award of certain works contracts, supply contracts and service contracts by contracting authorities or entities in the fields of defence and security, and amending Directives 2004/17/EC and 2004/18/EC. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/81/oj/eng
18. Guja v. Moldova. App 14277/04. Judgement 12.02.2008. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85016
19. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 №1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18
20. Hjelmeng E., Søreide T. Debarment in Public Procurement: Rationales and Realization. Chapter in G.M. Racca and C. Yukins. 2014. Integrity and Efficiency in Sustainable Public Contracts. Bruylant. P. 1-15. DOI: https://doi.org/10.13140/2.1.4950.4645
21. Костенко О.М. Принцип соціального натуралізму та його значення для юриспруденції і кримінології. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2003. № 1. С. 129-133.
22. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
23. International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation. The FATF Recommendations. 2012. URL: https://surl.li/nbklds
24. Міноборони України представляє комплексне оновлення щодо зусиль з цифрової трансформації оборони. Міністерство оборони України. 2025. URL: https://mod.gov.ua/en/news/ukraine-s-mo-d-presents-comprehensive-update-on-defense-digital-transformation-efforts
25. Міністерства оборони України та Німеччини домовилися про довгострокове партнерство у сфері цифровізації. 2025. URL: https://armyinform.com.ua/en/2025/10/10/the-ministries-of-defense-of-ukraine-and-germany-have-agreed-on-a-long-term-partnership-in-the-field-of-digitalization/
26. Koverga V. Risk-Based Procurement Controls and Cost Efficiency in Public Defense Purchasing: Evidence from Ukraine. Ege Scholar Journal. 2025. Vol. 2 (3). P. 158-170. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18525743
27. NATO-Ukraine Strategic Defence Procurement Review: Implementation Monitoring. June-November 2025. URL: https://statewatch.org.ua/wp-content/uploads/2026/01/SW-SDPR-Monitoring-June-November-2025.pdf

28. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9.
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-200-206
Зінов'єв Н. Е.,
здобувач наукового ступеня PhD,
аспірант кафедри публічного та
міжнародного права Київського
національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

ДИСКРЕЦІЯ В АДМІНІТСРАТИВНОМУ ПРАВІ

Анотація: *у статті досліджено дискрецію в адміністративному праві як одну з ключових категорій сучасного публічного управління, що відображає межі свободи розсуду суб'єктів владних повноважень під час прийняття управлінських рішень. Обґрунтовано, що в умовах ускладнення адміністративних відносин, розширення сфери публічних послуг, цифровізації управлінських процесів та зростання значення людиноцентричного підходу проблема належного розуміння дискреції набуває особливої актуальності. Зазначено, що дискреційні повноваження є необхідним інструментом ефективної діяльності публічної адміністрації, оскільки дають змогу враховувати конкретні обставини справи, забезпечувати гнучкість адміністративного реагування та адаптувати правозастосування до динамічних суспільних потреб. Водночас наголошено, що дискреція не може розглядатися як свавільна свобода дії, а має здійснюватися виключно в межах закону, відповідно до принципів верховенства права, пропорційності, обґрунтованості, недискримінації, правової визначеності та належної адміністративної процедури.*

У роботі проаналізовано доктринальні підходи до визначення поняття дискреції, її ознак, функцій та місця в системі адміністративно-правових категорій. Розкрито співвідношення дискреції з компетенцією, адміністративним розсудом, оціночними поняттями та адміністративною процедурою. Особливу увагу приділено встановленню меж дискреційних повноважень, критеріям їх законного здійснення та формам судового контролю за рішеннями, прийнятими на основі розсуду суб'єкта публічної адміністрації. Доведено, що ефективність реалізації дискреції безпосередньо залежить від чіткості законодавчого регулювання, якості адміністративних процедур, належного мотивування адміністративних актів і наявності дієвих механізмів оскарження. Зроблено висновок, що дискреція в адміністративному праві повинна розглядатися не лише як інструмент владної діяльності, а і як правовий механізм досягнення балансу між публічним інтересом та захистом прав і свобод людини. Обґрунтовано потребу подальшого вдосконалення законодавства і правозастосовної практики у сфері реалізації дискреційних повноважень з метою запобігання зловживанням та посилення гарантій правомірного адміністрування.

Ключові слова: *дискреція, повноваження, органи публічної адміністрації, власний розсуд, адміністративне судочинство, адміністративне право.*

ZINOVIEV N. DISCRETION IN ADMINISTRATIVE LAW

Abstract. *The article examines discretion in administrative law as one of the key categories of modern public administration, reflecting the limits of the freedom of judgment exercised by subjects of public authority when making administrative decisions. It is substantiated that, in the context of*

increasingly complex administrative relations, the expansion of public services, the digitalization of administrative processes, and the growing importance of the human-centered approach, the problem of proper understanding of discretion becomes particularly relevant. It is noted that discretionary powers are a necessary instrument for the effective functioning of public administration, as they make it possible to take into account the specific circumstances of a case, ensure flexibility of administrative response, and adapt law enforcement to dynamic societal needs. At the same time, it is emphasized that discretion cannot be regarded as arbitrary freedom of action, but must be exercised exclusively within the limits of the law, in accordance with the principles of the rule of law, proportionality, reasonableness, non-discrimination, legal certainty, and proper administrative procedure.

The paper analyzes doctrinal approaches to defining the concept of discretion, its features, functions, and place in the system of administrative law categories. The relationship between discretion and competence, administrative judgment, evaluative concepts, and administrative procedure is revealed. Particular attention is paid to determining the limits of discretionary powers, the criteria for their lawful exercise, and the forms of judicial review of decisions adopted on the basis of the judgment of a public administration entity. It is proved that the effectiveness of the exercise of discretion directly depends on the clarity of legislative regulation, the quality of administrative procedures, the proper reasoning of administrative acts, and the availability of effective appeal mechanisms. It is concluded that discretion in administrative law should be regarded not only as an instrument of public authority activity, but also as a legal mechanism for achieving a balance between the public interest and the protection of human rights and freedoms. The need for further improvement of legislation and law enforcement practice in the field of exercising discretionary powers is substantiated in order to prevent abuses and strengthen the guarantees of lawful administration.

Keywords: *discretion, powers, public administration bodies, own judgment, administrative justice, administrative law.*

Постановка проблеми. Дискреція в адміністративному праві - це надане законом право (або можливість) органам публічної влади, їх посадовим особам чи службовцям самостійно приймати рішення, обираючи один із кількох передбачених законом варіантів дій, виходячи з конкретних фактичних обставин, суспільної доцільності, цілей адміністративного впливу та в інтересах публічного блага. Така дискреція має здійснюватися виключно у межах компетенції, визначеної законом, і не може суперечити принципам верховенства права, законності, справедливості, пропорційності, недискримінації та добросовісності.

Метою статті є розкриття дискреції органів публічної адміністрації в адміністративному праві.

Стан дослідження. Дослідження дискреції в адміністративному праві набуває особливої актуальності в умовах розширення повноважень органів публічної влади та зростання ролі управлінських рішень, що приймаються в умовах невизначеності. Окремі питання дискреції в адміністративному праві були предметом дослідження наступних науковців-адміністративістів: А. Коренєв розкривав поняття та зміст судової дискреції в адміністративному судочинстві; К. Колпаков досліджував процесуальну дискрецію в адміністративному судочинстві; Л. Остафійчук - судовий контроль в адміністративному судочинстві і дискреція судів першої інстанції щодо його встановлення; А. Барікова досліджувала питання дискреції в правозастосуванні у фінансовому праві; Н. Задирака досліджувала теоретичні та практичні аспекти дискреції в діяльності адміністративних судів України; А. Грінь наукову увагу приділяє дискреції як особливого елементу повноважень органів виконавчої влади та ін.

Виклад основного матеріалу. Етимологічно поняття «дискреція» походить від латинського слова “discretion”, що перекладається як «розподіл». Цікавим є також такий

французький еквівалент відповідного солова, як “discretionnarie”, що означає «той, що залежить від власного розсуду» [1, с. 195]. Ю.Г. Барабаш зазначає, що для сучасного розуміння відповідної категорії потрібно звернутися до її англомовного варіанта “discretion”, що перекладається як «здоровий глузд» або ж «свобода розсуду» [2, с. 50].

Правова природа дискреції полягає не в абсолютній свободі дій, а у виборі з-поміж кількох допустимих правом варіантів. Орган не має права ухвалювати довільне чи свавільне рішення - лише таке, що відповідає законодавчим межам і критеріям доцільності. Метою надання дискреційних повноважень є забезпечення гнучкості адміністративного управління, коли жорстке нормативне регулювання є неефективним або надмірно формалізованим. Це дозволяє органу враховувати конкретну ситуацію, соціально-економічні обставини, інтереси особи чи громади.

Адміністративне право, будучи однією з фундаментальних і системоутворювальних галузей правової системи України, володіє широким юридичним інструментарієм та охоплює всі типи правового регулювання. У цьому зв’язку, у правозастосовній практиці не повинно бути перекосів у бік виняткового дозвільного або загально-дозвільного підходу. При оцінці дискреційного акту, у тому числі на предмет його відповідності принципам права та критерію розумності, правозастосувач має передусім встановити тип правового регулювання, в межах якого був прийнятий і реалізований відповідний акт. Саме це дозволяє сформувати обґрунтований висновок щодо допустимості та правомірності перевірюваного рішення.

Особливості застосування дискреції в адміністративному праві значною мірою залежать від типу правового регулювання, в рамках якого здійснюється управлінське рішення. Існують два базових типи: загально-дозвільний («дозволено все, що не заборонено») та дозвільний («заборонено все, що не дозволено»).

У межах загально-дозвільного типу правового регулювання (наприклад, при регулюванні господарської діяльності, надання адміністративних послуг), дискреція органів публічної влади є ширшою. Держава дозволяє суб’єктам адміністративної юрисдикції обирати один із кількох законних варіантів поведінки, орієнтуючись на мету правового регулювання, публічні інтереси та конкретні обставини. Орган публічної влади повинен мати чітке уявлення про межі дозволеного та застосовувати заходи, які прямо не заборонені законом, але відповідають цілям політики, принципам законності, справедливості, пропорційності та розумності.

У межах дозвільного типу правового регулювання (наприклад, у сфері охорони публічного порядку, застосування заходів адміністративного примусу), дискреція значно звужена. Тут органи державної влади діють виключно на підставі закону, тобто тільки в межах чітко визначених правових норм. Усі дії, які не передбачені нормативно-правовими актами, вважаються забороненими. Дискреційні повноваження, якщо й надаються, мають бути обмежені суворими критеріями, а вибір із кількох варіантів рішення має ґрунтуватися виключно на оцінці фактичних обставин, дотриманні процедури, пропорційності заходів та їх правомірності.

Таким чином, в умовах загально-дозвільного підходу дискреція відіграє творчу й ініціативну роль, а в дозвільному – обмежувальну, забезпечуючи суворе дотримання закону та запобігання зловживанням. Розуміння цих особливостей є ключовим для правильного правозастосування, оцінки рішень публічної адміністрації та побудови ефективної системи публічного управління.

У випадку загально-дозвільного типу правового регулювання (дозволено все, що не заборонено), законодавець залишає органу публічної адміністрації значно ширший простір для дискреції. У цьому випадку дозволено все, що прямо не заборонено законом. Однак від суб’єкта владних повноважень вимагається чітке розуміння цілі правового регулювання та допустимих засобів її досягнення, які мають бути співвіднесені з ієрархією джерел права, зокрема — із Конституцією України як актом найвищої юридичної сили.

Дозвільний тип регулювання (заборонено все, окрім дозволеного), навпаки, передбачає, що адміністративний орган діє строго у межах визначених нормативних приписів. У цьому випадку цілі, засоби і межі дій встановлено заздалегідь, і суб'єкту залишається лише обрати один із кількох передбачених варіантів. Але й тут діє принцип розумності, що вимагає врахування фактичних обставин справи та балансу між публічними та приватними інтересами. Навіть при мінімальній дискреції правозастосувач має певну свободу дій, однак лише в межах дозволеного законом простору, із дотриманням вимог пропорційності, неупередженості та справедливості.

Дискреційність в адмінітсративному праві реалізується в багатьох сферах, зокрема: адміністративна процедура, накладення адміністративних стягнень (попередження або штраф); надання (або відмова в наданні) документів дозвільного характеру; регулювання порядку проведення мирних зібрань; встановлення індивідуальних умов у сфері соціального забезпечення чи державної допомоги та ін. Розглянемо окремі сфери застосування дискреційних повноважень.

Ст.19 Закону України «Про звернення громадян» визначено наступні обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, об'єднання громадян, медіа, їх керівники та інші посадові особи в межах своїх повноважень:

об'єктивно, всебічно і вчасно перевіряти заяви чи скарги;

у разі прийняття рішення про обмеження доступу громадянина до відповідної інформації при розгляді заяви чи скарги скласти про це мотивовану постанову;

на прохання громадянина запрошувати його на засідання відповідного органу, що розглядає його заяву чи скаргу;

скасовувати або змінювати оскаржувані рішення у випадках, передбачених законодавством України, якщо вони не відповідають закону або іншим нормативним актам, невідкладно вживати заходів до припинення неправомірних дій, виявляти, усувати причини та умови, які сприяли порушенням;

забезпечувати поновлення порушених прав, реальне виконання прийнятих у зв'язку з заявою чи скаргою рішень;

письмово повідомляти громадянина про результати перевірки заяви чи скарги і суть прийнятого рішення;

вживати заходів щодо відшкодування у встановленому законом порядку матеріальних збитків, якщо їх було завдано громадянину в результаті ущемлення його прав чи законних інтересів, вирішувати питання про відповідальність осіб, з вини яких було допущено порушення, а також на прохання громадянина не пізніш як у місячний термін довести прийняте рішення до відома органу місцевого самоврядування, трудового колективу чи об'єднання громадян за місцем проживання громадянина;

у разі визнання заяви чи скарги необгрунтованою роз'яснити порядок оскарження прийнятого за нею рішення;

не допускати безпідставної передачі розгляду заяв чи скарг іншим органам;

особисто організовувати та перевіряти стан розгляду заяв чи скарг громадян, вживати заходів до усунення причин, що їх породжують, систематично аналізувати та інформувати населення про хід цієї роботи [3, ст.19].

Як випливає з наведених положень, посадова особа органу державної влади або місцевого самоврядування, яка уповноважена розглядати звернення громадянина, має право і обов'язок запитувати, зокрема в електронній формі, необхідні для розгляду звернення документи та матеріали в інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування або у відповідних посадових осіб.

У цьому випадку закон встановлює загальне правило щодо необхідності й можливості збирання інформації, що має значення для вирішення конкретного питання. Такий підхід до реалізації первинного етапу публічного управління передбачає надання широких дискреційних повноважень службовцям органів державного та муніципального управління при розгляді звернень громадян.

У зв'язку з цим публічний службовець під час збору необхідної інформації зобов'язаний керуватися такими ключовими критеріями:

1) повнота - охоплення всієї інформації, що має значення для прийняття рішення;

2) достатність - забезпечення обсягу даних, необхідного для обґрунтованого висновку;

3) достовірність - перевіреність та відповідність зібраної інформації фактам;

4) релевантність (відносність) - безпосередній зв'язок інформації з предметом звернення.

Таким чином, збір інформації в рамках розгляду звернень є не лише технічною процедурою, а й відповідальною адміністративною дією, що потребує дотримання принципів належного управління та забезпечення прав заявників. Ці вимоги до отримання інформації є одним із механізмів обмеження адміністративної дискреції посадової особи при розгляді звернення громадянина та ухваленні за ним законного й обґрунтованого рішення. Водночас слід визнати, що повністю усунути елемент адміністративного розсуду в цьому процесі неможливо. У ході збору управлінської інформації службовець державного або органу місцевого самоврядування осамостійно визначає, яку саме інформацію слід отримати для конкретного адміністративного провадження, який обсяг цієї інформації є необхідним, яка інформація має відношення до справи, а також - оцінює достовірність зібраних даних на власний розсуд.

Збір інформації, що потрібна для прийняття управлінського рішення, тісно пов'язаний із процесом її обробки. Обробка передбачає виконання низки організаційних та технічних дій, які мають на меті підготувати інформацію до подальшого аналізу. Отже, дискреція на цьому етапі проявляється не лише у виборі джерел інформації, а й у способах її інтерпретації та подальшого використання для прийняття рішення в межах адміністративного провадження.

Адміністративна дискреція здебільшого застосовується саме на стадії ухвалення управлінського рішення. Інші організаційні дії, пов'язані з підготовкою проєкту рішення, його обговоренням, оформленням, узгодженням, наданням висновку та виданням, перебувають у площині обов'язкового виконання правових приписів, які чітко передбачають необхідність здійснення вказаних дій у певному порядку. Водночас варто визнати, що ухвалення рішення на другій стадії процесу публічного управління, як і прийняття рішення в межах адміністративного правозастосування на третій стадії, збігаються за своїм характером, змістом та значенням у загальній системі публічного адміністрування. Тобто, саме на етапі ухвалення рішення проявляється дискреційний розсуд посадової особи, тоді як інші етапи залишаються регламентованими та підлягають суворому дотриманню нормативно-правових вимог.

Отже, зазначимо, що адміністративна дискреція може виникати практично на всіх стадіях процесу державного управління, за винятком стадії узагальнення проведеної управлінської діяльності та оцінки нової (результуючої) управлінської ситуації. Водночас слід визнати, що на окремих стадіях управлінського процесу дискреція застосовується ширше, тоді як на інших – лише у певних сегментах.

Зокрема, найбільш вираженим є використання дискреції на стадії підготовки проєкту рішення та на етапі його ухвалення, включно з такими супровідними діями, як обговорення, погодження, оформлення та видання відповідного рішення. Крім того, елементи дискреційного розсуду можуть простежуватись також на етапі контролю за виконанням прийнятого рішення та в процесі оперативного інформування про результати його реалізації. Такий підхід обумовлений

необхідністю адаптації управлінських рішень до конкретної ситуації, що виникає у сфері публічного адміністрування.

Вперше у нормах ЗАП на законодавчому рівні було закріплено визначення дискреційних повноважень адміністративних органів, та окреслено чіткі умови законності здійснення цих повноважень, а саме: 1) дискреційне повноваження передбачено законом; 2) дискреційне повноваження здійснюється у межах та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законом; 3) правомірний вибір здійснено адміністративним органом для досягнення мети, з якою йому надано дискреційне повноваження, і відповідає принципам адміністративної процедури, визначеним цим Законом; 4) вибір рішення адміністративного органу здійснюється без відступлення від попередніх рішень, прийнятих тим самим адміністративним органом в однакових чи подібних справах, крім обґрунтованих випадків [4]. Важливою умовою законності дискреційних повноважень є вимога законодавця, відповідно до якої вибір рішення повинен здійснюватися без відступлення від попередніх рішень, прийнятих в однакових чи подібних справах та обов'язкова відповідність такого рішення принципам адміністративної процедури. Така норма суттєво обмежує адміністративний орган у здійсненні адміністративного розсуду. Однак саме ця вимога є реалізацією принципу юридичної визначеності, як елемента верховенства права та передбачає надання практиці адміністративного органу значення правозастосовного джерела. Адже дотримання принципу юридичної визначеності передбачає однакове застосування норми права, недопущення можливостей для її довільного трактування та дає можливість учасникам суспільних відносин бути впевненими у своїх легітимних очікуваннях. здійснення дискреційних повноважень дуже тісно пов'язані наступні принципи адміністративної процедури, такі як: рівність перед законом, обґрунтованість та безсторонність (неупередженість) адміністративного органу [5, с.51-52].

З огляду на вищевикладене, зазначимо, що проблема вседозволеності в системі публічного адміністрування тісно пов'язана з проявами корупції, масштаби якої безпосередньо залежать від обсягу дискреційних повноважень посадових осіб. Таким чином, негативною стороною дискреції є те, що широкий дискреційний розсуд може створювати умови для зловживання владою, коли рішення ухвалюються не на основі закону та об'єктивних обставин, а виходячи з особистої вигоди, упередженості чи політичної доцільності. Це, у свою чергу, підриває довіру громадян до органів публічної влади, ускладнює правозастосування та дискредитує принципи законності й справедливості у сфері державного управління.

Недаремно ще одним із ключових напрямів сучасної адміністративної реформи в Україні стало протидія корупційним проявам у сфері публічного управління. У цьому контексті дискреційні повноваження нерідко сприймаються у негативному ключі, зокрема в межах антикорупційного законодавства. Показовим прикладом є антикорупційна експертиза нормативно-правових актів та їхніх проєктів, призначення якої, відповідно до статті 55 Закону України «Про запобігання корупції», полягає в усуненні норм, що можуть створювати передумови для зловживання повноваженнями, а саме — невиправдано широкої дискреції. Так, ст.55 Закону України «Про запобігання корупції» визначено, що з метою виявлення в чинних нормативно-правових актах та проектах нормативно-правових актів факторів, що сприяють або можуть сприяти вчиненню корупційних правопорушень, розроблення рекомендацій стосовно їх усунення проводиться антикорупційна експертиза. Обов'язкова антикорупційна експертиза здійснюється Міністерством юстиції України, крім антикорупційної експертизи проектів нормативно-правових актів, внесених на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України, яка здійснюється комітетом Верховної Ради України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією. Антикорупційна експертиза нормативно-правових актів здійснюється Міністерством юстиції України згідно із затвердженим ним щорічним планом.

Вказана експертиза здійснюється щодо законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України у таких сферах: 1) прав та свобод людини і громадянина; 2) повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 3) надання адміністративних послуг; 4) розподілу та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; 5) конкурсних (тендерних) процедур [6, ст.55].

Переконаний, що така законодавча конструкція покликана запобігти можливості свавільного або суб'єктивного прийняття рішень з боку посадових осіб, однак водночас створює ризик надмірної формалізації управлінських процесів. Формулювання про «невиправдану широту дискреційних повноважень» залишає широкі можливості для довільного тлумачення, що в окремих випадках може перетворитися на бар'єр для ефективного управлінського реагування. У результаті принцип законності домінує у правозастосовній практиці, витісняючи принципи доцільності, ефективності, пропорційності та розумності, які також є важливими складовими адміністративної діяльності в умовах особливого періоду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Юридична енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 195.
2. Барабаш Ю.Г. Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. URL: http://www.univer.km.ua/visnyk/1414.pdf
3. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 47. Ст.256.
4.Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
5. Гречанюк Р. Принципи адміністративної процедури: юридичний зміст та практичне значення. Актуальні питання тлумачення та застосування Закону України «Про адміністративну процедуру» : збірник тез наукових доповідей учасників навчальної програми «Викладання адміністративної процедури в закладах вищої освіти України». Київ, 2025. 253 с. С.48-54.
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 49. Ст.2056.

Дата першого надходження рукопису до видання: 03.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9:069
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-207-213
https://orcid.org/0009-0003-3275-5619
Кікена П. І.,
адвокат, аспірант кафедри публічного та міжнародного права Київського національного економічного університету імені Вадиме Гетьмана,
м. Київ, Україна

МУЗЕЙНА СПРАВА ЯК ОБЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація: *у статті досліджено музейну справу як самостійний об'єкт адміністративно-правового дослідження. Обґрунтовано, що музейна справа є не лише складовою культурної політики держави, а й самостійною сферою публічного адміністрування, у межах якої реалізуються владно-управлінські, організаційні, контрольні, координаційні та сервісні функції держави й органів місцевого самоврядування. Її публічно-правова природа виявляється у визначенні стратегічних напрямів розвитку музейної діяльності, формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини, нормативному врегулюванні порядку створення, реєстрації, фінансування та функціонування музеїв, а також у забезпеченні обліку, збереження, використання й популяризації музейних предметів і колекцій. Водночас музейна справа охоплює значний масив адміністративно-правових відносин, пов'язаних із розмежуванням компетенції суб'єктів публічної адміністрації, здійсненням контролю за додержанням законодавства у сфері музейної діяльності, наданням публічних послуг, цифровізацією облікових та інформаційних процесів, а також впровадженням механізмів захисту музейного фонду в умовах сучасних безпекових викликів.*

З'ясовано, що адміністративно-правовий підхід до осмислення музейної справи дає змогу виявити особливості правового статусу музеїв, компетенцію суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони, обліку, збереження, використання та популяризації музейного фонду, а також визначити місце адміністративних процедур у забезпеченні належного функціонування музейної сфери.

Акцентовано увагу на тому, що музейна справа поєднує в собі публічно-управлінський, культуроохоронний, інформаційний і соціальний аспекти, а тому потребує комплексного адміністративно-правового аналізу. Встановлено, що сучасні виклики, пов'язані з воєнними загрозами, необхідністю евакуації та збереження музейних цінностей, цифровізацією музейної діяльності, а також адаптацією національного законодавства до європейських стандартів, посилюють значення ефективного адміністративно-правового регулювання цієї сфери.

Зроблено висновок, що музейна справа як об'єкт адміністративно-правового дослідження охоплює сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі організації, функціонування та державного управління музейною діяльністю, а її належне правове забезпечення є важливою передумовою збереження культурної спадщини та реалізації публічного інтересу.

Ключові слова: *музейна справа, адміністративно-правове дослідження, публічне адміністрування, культурна спадщина, музейний фонд, адміністративно-правове регулювання, суб'єкти публічної адміністрації, адміністративні процедури.*

KIKENA P. MUSEUM AFFAIRS AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL RESEARCH

Abstract. *The article examines museum affairs as an independent object of administrative and legal research. It is substantiated that museum affairs are not only a component of the state's cultural policy, but also an independent sphere of public administration within which governmental, organizational, control, coordination, and service functions of the state and local self-government bodies are exercised. Its public-law nature is manifested in determining the strategic directions of museum activity development, shaping and implementing state policy in the field of cultural heritage protection, normative regulation of the procedure for the establishment, registration, financing, and functioning of museums, as well as ensuring the accounting, preservation, use, and promotion of museum objects and collections. At the same time, museum affairs encompass a significant array of administrative-legal relations connected with the distribution of competence among public administration entities, supervision over compliance with legislation in the field of museum activity, provision of public services, digitalization of accounting and information processes, as well as the implementation of mechanisms for protecting the museum fund under current security challenges.*

It has been established that the administrative-legal approach to understanding museum affairs makes it possible to identify the peculiarities of the legal status of museums, the competence of public administration entities in the field of protection, accounting, preservation, use, and promotion of the museum fund, as well as to determine the place of administrative procedures in ensuring the proper functioning of the museum sphere.

Attention is focused on the fact that museum affairs combine public-administrative, cultural-protective, informational, and social aspects, and therefore require a comprehensive administrative-legal analysis. It has been established that current challenges related to military threats, the necessity of evacuation and preservation of museum valuables, the digitalization of museum activity, as well as the adaptation of national legislation to European standards, increase the importance of effective administrative-legal regulation in this sphere.

It is concluded that museum affairs as an object of administrative and legal research encompass the totality of social relations arising in the process of organization, functioning, and state administration of museum activity, and that their proper legal support is an important prerequisite for the preservation of cultural heritage and the realization of the public interest.

Keywords: *museum affairs, administrative and legal research, public administration, cultural heritage, museum fund, administrative and legal regulation, public administration entities, administrative procedures.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження музейної справи як об'єкта адміністративно-правового дослідження зумовлена зростанням ролі музеїв у збереженні культурної спадщини, формуванні національної ідентичності та забезпеченні культурних прав людини. В умовах воєнного стану, цифрової трансформації та євроінтеграційних процесів музейна справа набуває особливого значення як сфера, що потребує ефективного публічного адміністрування, належного правового регулювання, захисту музейних фондів і вдосконалення механізмів управління. Це зумовлює необхідність наукового осмислення музейної справи саме в площині адміністративного права, з урахуванням компетенції суб'єктів публічної адміністрації, адміністративних процедур, форм контролю та засобів забезпечення публічного інтересу.

Мета статті полягає у визначенні сутності музейної справи як об'єкта адміністративно-правового дослідження, а також у розкритті особливостей її адміністративно-правового регулювання в сучасних умовах.

Стан наукового дослідження. Для адміністративно-правового осмислення музейної справи важливими є й дослідження у сфері публічного адміністрування культури та культурних послуг. Так, А. В. Аксютіна у статті «Принципи адміністративно-правового забезпечення населення

культурними послугами», а також А. В. Аксютіна і Р. В. Карпенко у праці «Нормативно-правове забезпечення надання населенню культурних послуг» розкривають принципи, засоби та нормативні основи публічного забезпечення культурних прав. Сучасні управлінські тенденції у музейній сфері висвітлено у статті А. Кожиної «Сучасні тенденції розвитку публічного управління у сфері музейної справи в умовах цифрової трансформації», а цифровий вимір державної політики у цій галузі - у працях В. Орищука «State policy of digital development of the sphere of museum affairs of the French Republic: experience for Ukraine» та С. Гололобова і Л. Антонової «Реалізація державної політики цифрового розвитку у сфері музейної справи: виклики та перспективи». Попри наявність зазначених праць, у науці адміністративного права все ще відсутнє комплексне дослідження музейної справи саме як самостійного об'єкта адміністративно-правового дослідження, у якому були б системно поєднані питання правової природи музейної справи, суб'єктного складу публічного адміністрування, адміністративних процедур, контрольних механізмів і публічних послуг у цій сфері. Саме це й зумовлює доцільність подальшого наукового опрацювання обраної теми.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про музеї та музейну справу» визначено, що музейна справа - спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію [1]. Сутність наведеного визначення полягає в тому, що музейна справа розглядається не як окрема технічна чи організаційна діяльність музею, а як комплексний спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності**,** спрямований на збереження й актуалізацію культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України.

Переконаний, що в адміністративно-правовій науці музейна справа має розглядатися не вузько-інституційно, як діяльність із простого обліку та зберігання предметів, а як багаторівнева публічно значуща система**,** у межах якої культурна спадщина проходить повний цикл правового, наукового та соціокультурного опрацювання. Охоронна функція забезпечує фізичне збереження й правовий захист музейних цінностей, наукова - їх дослідження, систематизацію та встановлення історико-культурної цінності, освітня - передачу суспільству знань і формування історичної пам'яті, а комунікаційна - створює умови для суспільного діалогу між державою, музеєм і громадськістю. Саме в такому поєднанні музейна справа постає не лише як форма збереження минулого, а як активний інструмент впливу на культурну політику, національну ідентичність і суспільну свідомість. Отже, у межах авторського підходу музейна справа трактується як цілісний адміністративно, культурно та науково організований процес, спрямований не лише на охорону спадщини, а й на її суспільну актуалізацію.

У структурі музейної справи можна виокремити кілька взаємопов'язаних складових: комплектування музейних фондів, зберігання й охорону культурних цінностей, а також їх використання, що охоплює консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію. Кожен елемент музейної справи має власне функціональне призначення, але повноцінно працює лише у зв'язку з іншими.

Комплектування музейних фондів - це початковий етап, на якому музей формує свою предметну й смислову основу. У наукових публікаціях фондова робота названа «одним із важливих напрямків діяльності музеїв», а комплектування - організацією заходів, спрямованих на поповнення зібрання пам'ятками матеріальної та духовної культури. У сутнісному плані це не механічне збирання речей, а науково вмотивований відбір об'єктів, які мають музейну, історичну, художню або меморіальну цінність і відповідають профілю конкретного музею. З позицій адміністративного права комплектування музейних фондів слід розглядати не лише як фахову музейну діяльність, а як елемент публічного адміністрування у сфері охорони культурної

спадщини. Його публічна природа виявляється в тому, що формування музейного фонду здійснюється не довільно, а в межах нормативно визначених правил, процедур, компетенції уповноважених суб'єктів та під контролем держави. У цьому аспекті комплектування є формою реалізації владно-організаційних повноважень, спрямованих на виявлення, відбір, облік і включення культурних цінностей до музейного фонду з метою забезпечення публічного інтересу у збереженні національної культурної спадщини. Комплектування музейних фондів в адміністративно-правовому аспекті є процедурно врегульованою діяльністю з формування музейного фонду, що здійснюється в межах публічно встановлених правил відбору, обліку, експертної оцінки та включення культурних цінностей до відповідних фондів. Його зміст полягає у реалізації уповноваженими суб'єктами владно-організаційних повноважень щодо виявлення об'єктів, які мають історичну, художню, меморіальну чи наукову цінність, та прийняття рішення про доцільність їх інституційного закріплення за музеєм. Отже, комплектування є не просто науково-фондовою роботою, а юридично значущим механізмом публічного впливу на формування національного музейного фонду.

Публічна природа комплектування музейних фондів виражається у виникненні комплексу адміністративно-правових відносин між музеями, органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, власниками культурних цінностей, експертними установами та іншими учасниками відповідних процедур. Саме тому комплектування слід тлумачити як юридично врегульовану діяльність, що поєднує дискреційні повноваження уповноважених суб'єктів із вимогами законності, обґрунтованості, профільності, облікової визначеності та цільового використання культурних об'єктів. Отже, в адміністративно-правовому вимірі комплектування музейних фондів є не просто способом поповнення зібрання, а інструментом публічного впливу на формування, збереження та інституційне закріплення культурних цінностей як складової національного музейного фонду.

Зберігання як елемент музейної справи означає створення таких умов, за яких музейний предмет зберігає свою автентичність, фізичну цілісність і інформаційну цінність. У фахових текстах наголошено, що для предмета і його використання, і його збереження забезпечує єдиний комплекс заходів, а профілактична консервація передбачає «збереження музейного предмета в його актуальній ідентичності» [2]. З позиції адміністративного права зберігання є формою реалізації обов'язку держави та музеїв щодо забезпечення належного правового і фактичного режиму існування музейного предмета. Його адміністративно-правова природа полягає в установленні обов'язкових вимог до режиму утримання, обліку, переміщення, температурно-вологісних умов, освітлення, пакування та інших параметрів, що гарантують збереження автентичності й фізичної цілісності предмета. Таким чином, зберігання є не технічним процесом, а елементом правового порядку охорони музейного фонду.

Охорона культурних цінностей є близькою до зберігання, але має інший акцент: якщо зберігання спрямоване на підтримання фізичного стану предмета, то охорона - на запобігання його втраті, пошкодженню, незаконному переміщенню чи знищенню. У правничих і музеєзнавчих джерелах охорона послідовно фігурує поряд з обліком, зберіганням, консервацією та реставрацією як окремий напрям музейної діяльності. Таким чином, охорона культурних цінностей це, в тому числі, сукупність правових, організаційних, технічних і безпекових заходів, покликаних гарантувати недоторканність музейного фонду. Отже, охорона культурних цінностей у межах адміністративного права має виразний публічно-владний характер, оскільки передбачає застосування правових, організаційних, технічних і безпекових заходів для недопущення втрати, пошкодження, незаконного відчуження, вивезення чи знищення музейних предметів. Якщо зберігання орієнтоване на підтримання фізичного стану предмета, то охорона охоплює ширше

коло дій, пов'язаних із контролем, наглядом, відповідальністю та захистом музейних цінностей від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Використання музейних цінностей у музейній справі не означає їх господарське чи утилітарне споживання. Йдеться про наукове, експозиційне, освітнє та комунікаційне введення предмета у суспільний обіг. Саме тому в законодавчо-науковій традиції музей визначається як заклад, створений для «вивчення, збереження, використання та популяризації» музейних предметів. Використання музейних цінностей слід розуміти як правомірне, цільове та суспільно значуще включення музейного предмета в науковий, освітній, експозиційний та комунікаційний простір, а не як форму його споживання чи відчуження. Такий підхід зумовлений тим, що музейний предмет має не лише матеріальну, а передусім історико-культурну, інформаційну та меморіальну цінність, тому його використання завжди повинно бути підпорядковане завданню збереження автентичності, контексту та доказового значення. Саме тому використання є легітимним лише тоді, коли воно здійснюється в межах установленого правового режиму, відповідає профілю музею, не створює загрози фізичному стану предмета та спрямоване на реалізацію публічного інтересу - збереження культурної спадщини, поширення знань і формування історичної пам'яті. Отже, на нашу думку, використання музейних цінностей є не допоміжною технічною дією, а самостійною формою суспільної актуалізації культурної спадщини, у якій поєднуються правовий, науковий, освітній і комунікативний виміри.

Консервація є спеціальним комплексом заходів, спрямованих на стабілізацію стану предмета та недопущення його подальшого руйнування. Особливо показовим є наукове формулювання про те, що профілактична консервація полягає у «збереженні музейного предмета в його актуальній ідентичності без безпосереднього впливу на нього». Вона здійснюється в межах професійних стандартів, спеціальних процедур і компетенції уповноважених фахівців, а тому виступає не лише науково-практичним, а й правово значущим заходом охорони культурної спадщини. З точки зору публічного адміністрування, консервація є превентивним інструментом забезпечення довготривалого збереження музейного фонду.

Реставрація - це вже активніше професійне втручання, яке застосовується тоді, коли самих превентивних заходів недостатньо. Її сутність полягає у відновленні збереженості, читабельності та експозиційної придатності предмета з максимальною повагою до його автентичного матеріалу. Сам факт поєднання в наукових працях «дослідження та реставрації» показує, що реставрація не може бути суто технічною процедурою: їй передує науковий аналіз матеріалу, походження, пошкоджень і попередніх втручань. Реставрація має більш активний характер і в адміністративно-правовому вимірі постає як спеціальний вид діяльності, що здійснюється за наявності визначених законом підстав, професійної компетенції та, у відповідних випадках, дозвільних процедур. Її правова сутність полягає в допустимому втручанні у стан культурного об'єкта з метою відновлення його збереженості, читабельності та експозиційної придатності за умови збереження автентичності. Тому реставрація є прикладом поєднання наукової доцільності та адміністративно-правового контролю.

Законом України «Про музеї та музейну справу» визначено, що музеєфікація - сукупність науково обґрунтованих заходів щодо приведення об'єктів культурної спадщини до стану, придатного для екскурсійного відвідування [1]. Отже, музеєфікація означає приведення об'єкта культурної спадщини до стану, придатного для публічного сприйняття й включення в музейно-комунікаційний простір. У навчально-наукових джерелах вона визначається як «сукупність науково обґрунтованих заходів», а в дослідженнях просторових форм музеєфікації як «презентація архітектурно-етнографічного простору» з включенням елементів нематеріальної спадщини. Музеєфікація **з** позицій адміністративного права є особливим видом публічно врегульованої діяльності, спрямованої на приведення об'єкта культурної спадщини до стану,

придатного для екскурсійного відвідування, експонування та включення в музейно-комунікаційний простір. Її специфіка полягає в тому, що вона поєднує охоронну, організаційну, просторову та публічно-комунікаційну функції, а також нерідко потребує погоджувальних і дозвільних процедур. Отже, музеєфікація є не лише формою збереження, а й адміністративно-правовим механізмом суспільної актуалізації культурної спадщини.

З наукової точки зору, різниця між «реставрацією» та «музеєфікацією» полягає в тому, що реставрація спрямована передусім на відновлення і збереження самого предмета, тоді як музеєфікація - на пристосування об'єкта культурної спадщини до публічного сприйняття, експонування й включення в музейний простір без втрати його автентичності. Окремо, Закон України «Про охорону культурної спадщини» показує, що музеєфікація і реставрація розглядаються як самостійні види робіт щодо пам'яток культурної спадщини, які здійснюються за спеціальною дозвільною процедурою [3].

Пізнавальним ядром музейної справи є наукове вивчення. Науковці підкреслюють, що «пріоритетом музейної науково-дослідницької діяльності є вивчення музейного предмета» [4], а саме вивчення має значення для комплектування, обліку та експозиційної роботи. На нашу думку, через цей елемент музейний предмет перетворюється з речі на джерело знання - історичного, культурного, художнього або меморіального.

Експонування - це форма організованого представлення музейних предметів публіці. У спеціальній літературі експозиційну діяльність названо «одним з основних напрямів діяльності музею» та «основою музейної комунікації», а експозицію - «розміщенням експонатів в певній системі». Тобто експонування - це не просто показ, а концептуально вибудувана система смислів, у якій предмет стає носієм повідомлення для відвідувача. Музейна експозиція – основна форма музейної комунікації. Музейні експозиції прийнято підрозділяти на постійні (стаціонарні) і тимчасові; тимчасові експозиції називаються виставками, які бувають як стаціонарними, так і пересувними. Їх тимчасовий характер виявляється у складі експонатів. На виставках часто демонструються предмети з інших музеїв і приватних колекцій, а також предмети, які не можуть довго знаходитися за межами фондосховищ – акварелі, письмові джерела, унікальні речі [5; 6]. Експонування є адміністративно-правовою формою організованого представлення музейних предметів публіці, що здійснюється в межах установлених правил безпеки, обліку, тематичної відповідності та комунікаційної політики музею. Його сутність полягає не в простому показі речей, а в реалізації публічної функції музею як інституції, що забезпечує доступ суспільства до культурної спадщини. Саме тому експонування можна розглядати як одну з форм надання публічних культурних послуг.

З позицій адміністративного права всі перелічені елементи музейної справи утворюють цілісну систему адміністративно-правових відносин**,** у межах якої держава через уповноважених суб'єктів визначає порядок формування, збереження, охорони, використання та публічного представлення культурних цінностей. Їх об'єднує те, що кожен із цих елементів реалізується не довільно, а в межах компетенції суб'єктів публічної адміністрації, на основі нормативно встановлених процедур, підконтрольності, облікової визначеності та орієнтації на публічний інтерес. Саме тому музейна справа в адміністративно-правовому розумінні постає як особлива сфера публічного адміністрування, де поєднуються владно-організаційні, дозвільні, контрольні, координаційні та сервісні форми діяльності. У такому підході музейний предмет розглядається не лише як культурна цінність, а і як об'єкт спеціального правового режиму, щодо якого здійснюється публічне управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1995. № 25. Ст. 191.
2. Зосімович О. Правове регулювання діяльності музеїв в Україні. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матеріалами IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 19 травня 2016 р.). 2016. С. 186-189.
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 8 червня 2000 року № 1805-III. Відомості Верховної Ради України, 2000. № 39. Ст.333.
4. Soshnikov, A. O. (2019). Основні аспекти вивчення музейного джерела. Культура України, (64). https://doi.org/10.31516/2410-5325.064.04
5. Яковець І. О. Експозиційна діяльність та дизайн експозиції в музеях: особливості сучасного стану в Україні. Музейний альманах. Наукові матеріали: статті, есе. Черкаський обласний художній музей. Черкаси: Ю. А. Чабаненко, 2010. №1. С.12-15.
6. Яковець І.О. Музейна експозиція: основні поняття та методи побудови. Вісник ХДАДМ. С. 147-150.

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 351.72:314.1(4)
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-214-220
https://orcid.org/0000-0001-9309-0911
Кропивна К. О.,
PhD, доцент кафедри приватного права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ОСМИСЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СФЕРИ

Анотація. *У статті досліджено адміністративно-правову доктрину регулювання демографічної сфери як цілісну систему науково обґрунтованих положень, принципів і категорій, що визначають зміст, межі та інструменти державного впливу на демографічні процеси. Обґрунтовано, що в сучасних умовах демографічна сфера набуває значення одного з ключових об'єктів публічного адміністрування, оскільки пов'язана не лише з відтворенням населення, а й із забезпеченням національної безпеки, соціальної стабільності, трудового потенціалу держави та реалізацією основоположних прав людини. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах післявоєнного розвитку України, коли негативні демографічні наслідки збройної агресії, масова міграція, зниження народжуваності, погіршення стану здоров'я населення, втрати людського потенціалу та деформація вікової структури населення потребують системного правового осмислення і належного адміністративно-правового реагування.*

Визначено, що адміністративно-правова доктрина регулювання демографічної сфери має розглядатися як концептуальна основа формування та реалізації державної демографічної політики, орієнтованої на поєднання публічного інтересу з пріоритетом прав і свобод людини. Доведено, що така доктрина охоплює сукупність теоретичних підходів до розуміння демографічної сфери як об'єкта адміністративно-правового регулювання, принципів діяльності суб'єктів публічної адміністрації, адміністративно-правових засобів впливу на демографічні процеси, а також меж допустимого державного втручання у сферу приватного і сімейного життя. Акцентовано увагу на тому, що сучасна адміністративно-правова доктрина повинна ґрунтуватися на принципах людиноцентризму, пропорційності, правової визначеності, соціальної справедливості, міжсекторальної координації та демографічної стійкості.

Зроблено висновок, що формування цілісної адміністративно-правової доктрини регулювання демографічної сфери є необхідною передумовою вдосконалення законодавства, підвищення ефективності публічного адміністрування та вироблення довгострокової моделі демографічного відновлення держави. Її практичне значення полягає у створенні наукової основи для оновлення механізмів державного впливу на демографічні процеси з метою забезпечення демографічної безпеки, захисту прав людини та відновлення демографічної стійкості України в післявоєнний період.

Ключові слова: *демографічна політика, органи державної влади, публічне управління, адміністративно-правове регулювання, післявоєнне відновлення.*

KROPYVNA K. DOCTRINAL APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF THE DEMOGRAPHIC SPHERE

Abstract: *The article examines the administrative-legal doctrine of regulation of the demographic sphere as a holistic system of scientifically substantiated provisions, principles and categories that determine the content, boundaries and instruments of state influence on demographic processes. It is substantiated that in modern conditions the demographic sphere acquires the importance of one of the key objects of public administration, since it is associated not only with population reproduction, but also with ensuring national security, social stability, labor potential of the state and the implementation of fundamental human rights. This issue becomes particularly relevant in the conditions of post-war development of Ukraine, when the negative demographic consequences of armed aggression, mass migration, declining birth rates, deterioration of the health of the population, loss of human potential and deformation of the age structure of the population require systematic legal understanding and appropriate administrative-legal response.*

It is determined that the administrative-legal doctrine of demographic regulation should be considered as a conceptual basis for the formation and implementation of state demographic policy, focused on combining public interest with the priority of human rights and freedoms. It is proven that such a doctrine encompasses a set of theoretical approaches to understanding the demographic sphere as an object of administrative-legal regulation, the principles of activity of public administration entities, administrative-legal means of influencing demographic processes, as well as the limits of permissible state intervention in the sphere of private and family life. Attention is focused on the fact that modern administrative-legal doctrine should be based on the principles of anthropocentrism, proportionality, legal certainty, social justice, intersectoral coordination and demographic sustainability. It is concluded that the formation of a holistic administrative-legal doctrine of demographic regulation is a necessary prerequisite for improving legislation, increasing the efficiency of public administration and developing a long-term model of demographic restoration of the state. Its practical significance lies in creating a scientific basis for updating the mechanisms of state influence on demographic processes in order to ensure demographic security, protect human rights and restore the demographic stability of Ukraine in the post-war period.

Keywords: *demographic policy, state authorities, public administration, administrative and legal regulation, post-war recovery.*

Постановка проблеми. Адміністративно-правова доктрина регулювання демографічної сфери в умовах післявоєнного відновлення України виконує ключову методологічну та концептуальну функцію, оскільки забезпечує наукове осмислення публічно-правових засад державного впливу на демографічні процеси поза межами суто нормативного опису або прикладної управлінської практики. У доктринальному вимірі демографічна сфера розглядається не як сукупність соціально-статистичних показників, а як самостійний об’єкт публічного адміністрування, щодо якого держава здійснює владно-організаційний вплив із використанням інструментів адміністративного права.

Юридична доктрина в цьому контексті постає як інтелектуальний простір, у межах якого відбувається узагальнення, інтерпретація та систематизація наукових уявлень про природу, межі й способи адміністративно-правового регулювання демографічних процесів, особливо в умовах структурних демографічних втрат, масової міграції та трансформації функцій держави після збройної агресії. Саме доктринальний підхід дозволяє вийти за межі фрагментарного аналізу окремих правових норм і процедур та перейти до дослідження внутрішньої логіки адміністративно-правового регулювання, його ціннісних орієнтирів, цілей і концептуальних засад у контексті післявоєнного відновлення держави.

Важливим для доктринального осмислення є чітке відмежування адміністративно-правового підходу до регулювання демографічної сфери від соціально-економічних, демографічних та статистичних концепцій, що традиційно домінують у дослідженні відповідних

процесів. Якщо зазначені підходи зосереджуються переважно на кількісних показниках, динаміці відтворення населення та причинах демографічних змін, то адміністративно-правова доктрина спрямована на аналіз владно-організаційного впливу держави на ці процеси. У центрі такого аналізу перебувають не самі демографічні явища, а правові форми, адміністративні процедури, компетенції суб'єктів публічної влади, інструменти регулювання та межі допустимого державного втручання.

Аналіз наукових джерел. Проблематика адміністративно-правового регулювання демографічної сфери належить до міждисциплінарних напрямів наукового пізнання, оскільки охоплює питання адміністративного права, державного управління, демографії, соціальної політики та прав людини. У вітчизняній науці окремі аспекти цієї проблематики досліджувалися крізь призму державної демографічної політики, механізмів публічного управління у сферах охорони здоров'я, соціального захисту, міграції, сімейної політики, зайнятості населення та забезпечення прав окремих демографічних груп. Водночас більшість наукових праць зосереджена або на загальнотеоретичному аналізі демографічної політики держави, або на характеристиці окремих інструментів її реалізації, без належного узагальнення саме доктринальних підходів до осмислення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери як цілісного правового явища.

У сучасному науковому дискурсі простежуються кілька основних підходів до розуміння цієї проблематики. Перший пов'язаний із тлумаченням демографічної сфери як об'єкта державної політики, в межах якого увага акцентується на цілях, принципах, пріоритетах та інструментах впливу держави на демографічні процеси. Другий підхід зосереджується на адміністративно-правових механізмах реалізації такої політики, зокрема на компетенції органів публічної влади, адміністративних процедурах, формах і методах управлінської діяльності. Третій підхід ґрунтується на людиноцентричному баченні, за якого демографічна сфера розглядається через забезпечення та захист прав людини, сім'ї, дітей, осіб похилого віку, внутрішньо переміщених осіб, мігрантів та інших соціально вразливих категорій населення. Проте, попри наявність значної кількості наукових праць, у вітчизняній адміністративно-правовій доктрині й досі відсутнє комплексне дослідження, в якому було б системно узагальнено саме доктринальні підходи до осмислення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери, що і зумовлює актуальність обраної теми.

Метою даного дослідження є визначення доктринальних підходів до осмислення адміністративно-правового регулювання демографічної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе значення адміністративно-правової доктрини проявляється у формуванні категоріального апарату дослідження, без якого неможливий повноцінний юридичний аналіз демографічної сфери. Такі категорії, як «демографічна сфера», «демографічні процеси», «публічне адміністрування демографічних відносин», «адміністративно-правовий вплив», «межі державного втручання», не мають чіткого нормативного закріплення або ж використовуються у законодавстві фрагментарно. Саме доктрина надає цим поняттям змістовної визначеності, наповнює їх адміністративно-правовим значенням і забезпечує їх узгоджене застосування у межах наукового дослідження.

У цьому сенсі доктринальний аналіз виступає методологічною передумовою подальшого осмислення демографічної сфери як об'єкта адміністративно-правового регулювання, створюючи теоретичне підґрунтя для аналізу її змісту, структури та особливостей правового впливу.

Треба зазначити, що у межах сучасної адміністративно-правової доктрини сформувалося кілька підходів до осмислення демографічної сфери як об'єкта публічного адміністрування, кожен з яких відображає специфічний кут зору на характер, межі та способи державного впливу на демографічні процеси. Наявність таких підходів зумовлена складністю самої демографічної

сфери, її міждисциплінарною природою та різноманіттям управлінських завдань, які постають перед державою в умовах демографічної кризи та післявоєнного відновлення.

Першим у доктрині сформувався інституційно-управлінський підхід, у межах якого демографічна сфера розглядається передусім як напрям діяльності публічної адміністрації. Відповідно до цього підходу, ключовою ознакою демографічного регулювання є його реалізація через систему організаційно оформлених суб'єктів публічної влади, наділених відповідною компетенцією. Демографічні процеси в такій концепції осмислюються не автономно, а крізь призму управлінських функцій держави, таких як: планування, координації, контролю та організаційного забезпечення. Доктринальна цінність інституційного підходу полягає у тому, що він дозволяє обґрунтувати демографічну сферу як об'єкт владно-організаційного впливу. Разом з тим, зведення демографічної сфери виключно до обліково-статистичних практик істотно звужує адміністративно-правове бачення предмета регулювання. Так, В. С. Стешенко та В. П. Піскунов обґрунтовано підкреслюють, що емпірично-статистичний рівень демографічного пізнання фіксує передусім масові наслідки демографічних явищ, тоді як розкриття їх сутнісних характеристик потребує переходу до теоретичного осмислення демографічного як складної соціальної реальності [1, с. 35]. З позиції цього дослідження зазначене означає, що інституційна організація демографічного адміністрування, що передбачає переписні кампанії, систему державної реєстрації актів цивільного стану та функціонування демографічних реєстрів є необхідною, але недостатньою умовою ефективного адміністративно-правового регулювання, якщо вона не поєднується з концептуально визначеними цілями, межами та правовими засобами державного впливу на демографічні процеси.

Паралельно з інституційно-управлінським у науці адміністративного права сформувався нормативно-догматичний підхід до осмислення демографічної сфери, в межах якого вона розглядається передусім як сукупність адміністративно-правових норм, інститутів і процедур. У руслі цього підходу демографічне регулювання аналізується через формально-юридичні характеристики правових приписів, їх місце в системі джерел права, співвідношення законодавчого та підзаконного рівнів, а також через процедурні механізми реалізації управлінських рішень. Подібне розуміння є характерним для класичної адміністративно-правової догматики, орієнтованої на систематизацію нормативного матеріалу та забезпечення правової визначеності правового регулювання. У цьому сенсі І. С. Канзафарова та Є. М. Корнєєва обґрунтовують нормативно-догматичний підхід як такий, що зосереджується на аналізі структури адміністративно-правових норм, їх ієрархії, формально-юридичних ознак і процедур реалізації, розглядаючи правове регулювання насамперед крізь призму внутрішньої логіки правової системи та вимог юридичної техніки [2].

Нормативно-догматичний підхід є методологічно продуктивним для впорядкування адміністративно-правового масиву у демографічній сфері, однак у доктринальному вимірі він потребує істотного застереження. Зведення демографічного регулювання виключно до формальної структури норм і процедур створює ризик редукції складної соціально-правової реальності до «арифметики показників» та юридично нейтрального опису управлінських механізмів. У філософії науки наголошується, що теорія як форма наукового знання не може обмежуватися фіксацією емпіричних змін окремих параметрів, а повинна забезпечувати цілісне й системне уявлення про закономірності та сутнісні характеристики об'єкта пізнання [3, с. 633].

З цієї позиції тлумачення демографічного розвитку виключно як динаміки кількісних показників народжуваності, смертності чи міграції, навіть за умови їх детального нормативного закріплення, не дає змоги повною мірою розкрити зміст і спрямованість адміністративно-правового впливу на демографічну сферу. Адміністративно-правова доктрина виходить із того, що правова норма не є самодостатньою абстракцією: вона завжди зорієнтована на трансформацію

певної соціальної реальності, має визначені межі допустимого державного втручання та передбачає оцінку наслідків її застосування з погляду публічного інтересу й гарантій прав людини.

У доктринальному вимірі нормативно-догматичний підхід відіграє важливу роль у забезпеченні правової визначеності, систематизації адміністративно-правового матеріалу та уніфікації процедур регулювання. Водночас його внутрішнім обмеженням є схильність до фрагментарного сприйняття демографічної сфери як сукупності відокремлених норм і процедур без належного урахування їх функціональної взаємодії в межах цілісного механізму публічного адміністрування. Саме ця обставина зумовлює необхідність доповнення нормативно-догматичного аналізу іншими доктринальними підходами, здатними розкрити управлінську логіку та системний характер адміністративно-правового регулювання демографічних процесів.

З розвитком концепцій публічного адміністрування в адміністративно-правовій доктрині утвердився системний підхід, відповідно до якого демографічна сфера розглядається як цілісний об’єкт публічного управління, що складається з взаємопов’язаних елементів. У межах цього підходу демографічні процеси осмислюються як результат взаємодії різних напрямів державного впливу, що зумовлює необхідність узгодженості правових інструментів, управлінських рішень та адміністративних процедур. Системний підхід дозволяє подолати вузько нормативне бачення регулювання і перейти до комплексного розуміння демографічної сфери як єдиного адміністративно-правового об’єкта, однак у науковій доктрині він нерідко залишається на рівні загальних методологічних положень без достатнього наповнення конкретним юридичним змістом.

Доктринальне поглиблення системного підходу можливе за умови відмови від зведення демографічної сфери виключно до взаємодії народжуваності та смертності. Так, А. П. Хоменко, аналізуючи відтворення населення, наголошує, що реальне оновлення особового складу людності передбачає не лише народження і смерть, а й перебування індивідів у часі, тобто життя як тривалість, яке формує вікову структуру населення[1, с. 34]. У свою чергу В. С. Стешенко та В. П. Піскунов обґрунтовують тезу про необхідність включення міграції до мінімально конкретної моделі демографічної системи, оскільки без урахування просторової мобільності неможливо адекватно описати механізми відтворення населення в сучасних умовах[1, с. 44].

З позиції цього дослідження зазначені положення мають безпосереднє адміністративно-правове значення. Система правового регулювання демографічної сфери повинна орієнтуватися на комплексний об’єкт публічного адміністрування, у межах якого міграційний компонент не є факультативним або допоміжним, а виступає структурною складовою відтворення населення. Саме така системна постановка питання зумовлює вимоги до державного управління у сферах реінтеграції населення, соціального захисту, відновлення людського потенціалу та просторової організації публічної влади, що виходить за межі ізольованого регулювання окремих демографічних показників.

Окреме місце у сучасній адміністративно-правовій доктрині займає людиноцентричний підхід, який виходить із пріоритету прав і свобод людини у сфері демографічних відносин. У межах цього підходу демографічна сфера розглядається крізь призму правового статусу особи, її репродуктивної автономії та гарантій захисту від надмірного державного втручання. Адміністративно-правове регулювання в такій концепції має допоміжний, а не директивний характер і спрямоване насамперед на створення правових умов для реалізації демографічних прав, а не на безпосереднє управління демографічною поведінкою населення.

Доктринальним здобутком людиноцентричного підходу є чітке окреслення меж допустимого адміністративного впливу на демографічні процеси, що відповідає загальним принципам верховенства права та поваги до приватної автономії особи. Водночас слабкою

стороною цього підходу залишається недостатня увага до публічних інтересів держави в умовах демографічних загроз, коли відтворення населення та збереження людського потенціалу набувають стратегічного значення.

Подальше доктринальне уточнення людиноцентричного підходу можливе через категорію якості населення як юридично значущого орієнтира, що поєднує демографічні процеси з концепцією людського розвитку. Так, О. А. Грішнова обґрунтовує положення, відповідно до якого демографічний розвиток слід розуміти насамперед як зміну якісних характеристик населення, а його ключовим індикатором є розвиток людини, зміцнення фізичного і духовного здоров'я так званої «середньої людини», що зближує демографічний розвиток із людським розвитком[4, с. 106]. Аналогічний підхід закріплений у щорічних науково-аналітичних доповідях про людський розвиток в Україні, підготовлених за участю Інституту демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України та Програми розвитку ООН, де якість життя, доступ до базових соціальних послуг і соціальна включеність розглядаються як фундаментальні передумови позитивних демографічних змін[5].

У ширшому теоретичному контексті людиноцентричний підхід корелює з концепцією людського розвитку А. Сена, відповідно до якої розвиток суспільства визначається не зростанням формальних показників, а розширенням реальних можливостей людини жити повноцінним і гідним життям. З позиції цього дослідження це означає, що адміністративно-правове регулювання демографічної сфери має, з одного боку, поважати межі державного втручання у приватну сферу, а з іншого, повинно забезпечувати формування таких правових і інституційних умов, які підвищують якість життя, гарантують доступ до соціального захисту, охорони здоров'я та освіти як необхідну передумову довгострокового відтворення населення[6].

У новітніх дослідженнях адміністративного права простежується формування інтегративного підходу до осмислення демографічної сфери, який поєднує елементи інституційного, нормативно-догматичного, системного та людиноцентричного бачення. У межах цього підходу демографічна сфера розглядається як багатовимірний об'єкт публічного адміністрування, щодо якого адміністративно-правове регулювання має одночасно забезпечувати реалізацію публічних інтересів держави, захист прав і свобод людини та узгодженість управлінських механізмів. Інтегративний підхід дозволяє подолати однобічність окремих доктринальних концепцій і сформувати цілісне бачення адміністративно-правового впливу на демографічні процеси.

Змістовним підґрунтям інтегративного підходу є визнання того, що демографічні процеси мають не лише кількісний, а й якісний вимір і не можуть бути ефективно врегульовані ізольованими правовими або управлінськими рішеннями. Так, у Комплексному демографічному прогнозі України на період до 2050 року, підготовленому колективом авторів під керівництвом Е. М. Лібанової, демографічна динаміка розглядається як результат взаємодії відтворювальних процесів, міграційних потоків, стану здоров'я населення, соціально-економічних умов та інституційної спроможності держави[7]. Такий підхід фактично закладає наукові передумови для інтегративного розуміння демографічної сфери як об'єкта публічного управління, що потребує комплексного адміністративно-правового регулювання, зорієнтованого на довгострокову стабільність і відновлення людського потенціалу.

Філософсько-правове обґрунтування інтегративного підходу розвиває А. Буковинський, який розглядає демографічну безпеку України як результат осмислення і подолання демографічної кризи на основі інтегративної методології[8]. У його дослідженнях наголошується, що демографічна криза не є суто статистичним або соціально-економічним явищем, а виступає системною проблемою, яка потребує узгоджених рішень у правовій, управлінській, соціальній та ціннісній площинах. У цьому контексті інтегративний підхід дозволяє поєднати адміністративно-правові інструменти з цілями демографічної безпеки, не протиставляючи публічні інтереси держави правам людини, а розглядаючи їх у взаємозалежності.

З позиції цього дослідження саме інтегративний підхід створює доктринальні передумови для формування цілісної концепції адміністративно-правового регулювання демографічної сфери в умовах післявоєнного відновлення України. Він дозволяє розглядати демографічну сферу не як

сукупність розрізнених показників, норм або управлінських заходів, а як складний публічно-правовий об'єкт, щодо якого держава має здійснювати системний, правово обґрунтований і людиноорієнтований вплив, спрямований на збереження та відновлення людського потенціалу як стратегічного ресурсу розвитку.

Підводячи підсумок викладеному, вважаємо, що в умовах післявоєнного відновлення комплексність адміністративно-правової доктрини демографічної сфери зумовлюється якісною зміною самого об'єкта регулювання. Масові демографічні втрати, внутрішнє та зовнішнє переміщення населення, трансформація вікової структури, зростання кількості вразливих груп і необхідність реінтеграції населення перетворюють демографічну сферу на один із ключових чинників відновлення держави. За цих умов фрагментарні підходи до регулювання втрачають ефективність, а адміністративно-правова доктрина повинна забезпечувати комплексне поєднання інституційних, нормативних, системних і людиноцентричних елементів у єдину концепцію публічного адміністрування демографічних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Стешенко В. С., Піскунов В. П. Демографічне пізнання: сучасний стан і потенції розвитку. Демографія та соціальна економіка. 2012. № 2 (18). С. 33–44.
2. Канзафарова І. С., Корнєєва Є. М. Формально-юридичний метод у наукових правових дослідженнях (загальна характеристика та особливості застосування). Вісник Одеського національного університету. Серія юридична URL: https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2e868eb2-01d8-4b8c-bd12-466e83510f54/content
3. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 744 с.
4. Грішнова О. А. Людський розвиток : навчальний посібник. Київ : Київський національний економічний університет, 2006. 308 с.
5. Людський розвиток в Україні: 2003 рік : щорічна науково-аналітична доповідь. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень Національної академії наук України, Державний комітет статистики України, 2004. 194 с.
6. Sen A. Development as Freedom. New York : Alfred A. Knopf, 1999. 366 p.
7. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. (колектив авторів) / за ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. К.: Український центр соціальних реформ, 2006. 138 с.
8. Буковинський А. Демографічна безпека України як результат осмислення і подолання демографічної кризи: інтегративний методологічний підхід Філософія освіти. Philosophy of Education. 2024. №30 (2). URL: file:///C:/Users/VA/Downloads/854-Article%20Text1395-2-10-20250312.pdf

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 355.01:364-43
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-221-227
https://orcid.org/0000-0002-0830-766X
Кузьменко О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри публічного та
міжнародного права ННІ
«Юридичний інститут Київського
національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0001-9484-5781
Шевченко Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та
міжнародного права Юридичного
інституту Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0003-4100-9530
Кожура Л. О.,
доктор юридичних наук, професор,
директор ННІ «Юридичний
інститут Київського національного
економічного університету
імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. *У статті досліджується роль цифрових технологій у розвитку та трансформації волонтерської діяльності в Україні в умовах сучасних суспільних викликів. Обґрунтовано, що цифровізація стала ключовим чинником підвищення ефективності, прозорості та масштабованості волонтерських ініціатив, особливо в період воєнного стану. Проаналізовано основні напрями використання цифрових інструментів у волонтерській сфері, зокрема онлайн-платформи для збору коштів, соціальні мережі як засіб комунікації та мобілізації ресурсів, цифрові системи логістики, електронні реєстри, сервіси координації допомоги та інформаційно-аналітичні інструменти. Визначено, що впровадження цифрових рішень сприяє формуванню нових моделей взаємодії між громадянським суспільством, державою та бізнесом, які базуються на принципах відкритості, оперативності та горизонтальної комунікації. Окреслено переваги цифровізації волонтерської діяльності, серед яких – підвищення рівня довіри через прозору звітність, можливість швидкого реагування на кризові ситуації та розширення географії надання допомоги. Разом із тим, звернуто увагу на проблемні аспекти,*

пов'язані із захистом персональних даних, правовим забезпеченням цифрових процесів та необхідністю підвищення цифрової компетентності учасників волонтерської діяльності.

Наголошено на потребі удосконалення нормативно-правових механізмів регулювання цифрової волонтерської діяльності з урахуванням сучасних технологічних тенденцій. Зроблено висновок, що цифрові технології виступають не лише інструментом оптимізації волонтерської роботи, а й стратегічним ресурсом посилення соціальної згуртованості та стійкості держави. Цифрові технології забезпечують формування єдиного інформаційного простору взаємодії волонтерів, донорів, отримувачів допомоги та органів публічної влади.

Ключові слова: *волонтерство, волонтерська діяльність, цифрові технології, цифровізація, громадянське суспільство, онлайн-платформи.*

KUZMENKO O., SHEVCHENKO L., KOZHURA L. DIGITAL TRANSFORMATION OF VOLUNTEER ACTIVITIES

Abstract. *The article examines the role of digital technologies in the development and transformation of volunteering in Ukraine in the context of modern social challenges. It is substantiated that digitalization has become a key factor in increasing the efficiency, transparency and scalability of volunteer initiatives, especially during martial law. The main areas of use of digital tools in the volunteer sector are analyzed, in particular, online platforms for fundraising, social networks as a means of communication and resource mobilization, digital logistics systems, electronic registries, assistance coordination services and information and analytical tools. It is determined that the implementation of digital solutions contributes to the formation of new models of interaction between civil society, the state and business, which are based on the principles of openness, efficiency and horizontal communication. The advantages of digitalization of volunteering are outlined, including an increase in the level of trust through transparent reporting, the ability to quickly respond to crisis situations and expanding the geography of assistance. At the same time, attention is drawn to problematic aspects related to the protection of personal data, legal support for digital processes and the need to increase the digital competence of participants in volunteer activities.*

The need to improve regulatory mechanisms for regulating digital volunteer activities, taking into account modern technological trends, is emphasized. It is concluded that digital technologies are not only a tool for optimizing volunteer work, but also a strategic resource for strengthening social cohesion and the stability of the state. Digital technologies ensure the formation of a single information space for interaction between volunteers, donors, recipients of assistance and public authorities.

Keywords: *volunteering, volunteer activities, digital technologies, digitalization, civil society, online platforms.*

Актуальність теми. Стрімкий розвиток цифрових технологій та їх активне впровадження у різні сфери суспільного життя зумовлюють необхідність переосмислення традиційних форм організації громадянської активності, зокрема волонтерської діяльності. В умовах воєнного стану, масштабних гуманітарних викликів та підвищеної потреби в оперативній мобілізації ресурсів волонтерський рух в Україні набув системоутворюючого значення. Саме цифрові інструменти забезпечили швидку координацію дій, прозорий збір і розподіл фінансової допомоги, ефективну логістику та комунікацію між волонтерами, державними органами й громадянами. Водночас цифровізація волонтерства породжує нові правові, організаційні та безпекові виклики, пов'язані із захистом персональних даних, правовим статусом цифрових платформ та необхідністю нормативного врегулювання нових форм взаємодії. У зв'язку з цим наукове осмислення ролі цифрових технологій у волонтерській діяльності, визначення їх потенціалу та

ризиків, а також обґрунтування напрямів удосконалення правового забезпечення цифрової трансформації волонтерського сектору є своєчасним і суспільно значущим завданням.

Мета цієї статті полягає у дослідженні ролі та значення цифрових технологій у розвитку волонтерської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти розвитку волонтерства, інституційні засади функціонування волонтерського руху, його соціальну природу та роль у становленні громадянського суспільства досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Зокрема, вагомий внесок у розроблення проблематики волонтерської діяльності здійснили О. Безпалько, І. Грига, Н. Заверико, І. Звєрєва, В. Кратінова, Г. Лактіонова, Т. Лях, В. Назарук, І. Пінчук, Ю. Поліщук, М. Тименко, С. Толстоухова та інші дослідники. Серед зарубіжних учених слід відзначити праці Г. Каскеллі, Р. Кроу, Р. Лінча, С. Маккарлі, М. Нуланда та інших, у яких волонтерство аналізується як складова соціального капіталу, інструмент громадянської участі та механізм розвитку демократичних інституцій. Проте, попри наявність значної кількості наукових праць, проблематика впровадження цифрових технологій саме у волонтерську діяльність, особливо в умовах воєнного стану, залишається недостатньо дослідженою.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1 Закону України «Про волонтерську діяльність» (2011 р., № 3236-VI), волонтерська діяльність визначається як добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги [1]. Прийняття цього нормативно-правового акта стало важливим етапом інституційного оформлення волонтерства як складової громадянського суспільства, оскільки ним було закріплено правовий статус волонтерів, визначено їхні права та обов'язки, а також окреслено загальні засади організації волонтерської діяльності в Україні. Водночас, із початком збройної агресії з боку Російської Федерації проти України, а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 році, волонтерський рух набув безпрецедентного масштабу та нових форм реалізації. Істотно розширилися напрями діяльності, зросла інтенсивність взаємодії між громадянами і державними структурами, з'явилися нові організаційні моделі та механізми координації. У нинішніх умовах волонтерська діяльність стала надзвичайно динамічним, багаторівневим і високотехнологічним процесом, який часто виходить за межі тих правових рамок, що були закладені ще понад десятиліття тому. Вона демонструє нові моделі взаємодії між владою та громадянами, які ґрунтуються на довірі, швидкому реагуванні та горизонтальній комунікації [2]. За таких трансформаційних процесів закономірно, що розвиток волонтерської діяльності не можливий без активного використання цифрових технологій, які забезпечують підвищення ефективності, прозорості та доступності волонтерських послуг. Цифрова трансформація суттєво модернізувала волонтерську діяльність в Україні, перетворила її на ефективний, прозорий та масштабний механізм. Інструменти цифрової комунікації - зокрема соціальні мережі, спеціалізовані мобільні додатки, онлайн-платформи для збору допомоги та управління волонтерськими ресурсами дозволили оперативно координувати великі обсяги інформації, залучати нових волонтерів та організовувати логістичні процеси.

Особливого значення ці інструменти набули в умовах воєнного стану, коли швидкість реагування та координація зусиль стали визначальними чинниками результативності. Зокрема, в період з 2014 по 2016 роки - громадська самоорганізація переросла в потужний волонтерський рух в умовах збройного конфлікту на Донбасі, проведення антитерористичної операції (АТО). Волонтерські структури значною мірою взяли на себе функції держави із гуманітарного забезпечення силових структур та постраждалих громадян, ВПО, що суттєво компенсувало негативні наслідки розбалансованості системи державного управління та браку ресурсних можливостей в умовах збройного конфлікту. В цей період пріоритетними напрямами

волонтерства були: забезпечення базових потреб ВПО, бійців, військовослужбовців (харчі, одяг, взуття, засоби захисту); надання необхідного медзабезпечення потерпілим; допомога у перевезенні тіл загиблих, пошук зниклих безвісті, допомога в обміні полоненими тощо.

У 2022 році досвід самоорганізованої волонтерської діяльності українських громадян, переріс у потужний волонтерський рух в умовах повномасштабної збройної російської агресії проти України. Суттєво зріс рівень скоординованості й співпраці волонтерських організацій з державними органами для надання необхідної допомоги цільовим групам. Зокрема, дослідження Ігнатенко К. та Садзаглішвілі Ш. показують, що цифровізація соціальних сервісів під час війни суттєво покращила координацію допомоги та взаємодію між громадським сектором і тими, хто потребує підтримки [3]. Також, значно розширилось використання цифрових, ІКТ, мережевих технологій. Завдяки цьому утворилася системна координаційна структура волонтерської допомоги в регіонах України, за видами надання допомоги. Активно створюються спільні веб-платформи, портали у форматі держава-волонтерські структури для зміцнення обороноздатності, надання допомоги як ЗСУ, так і постраждалому населенню. Значно зросла спроможність волонтерських структур постачати високотехнологічне обладнання для ЗСУ [4].

Про потужні позитивні зрушення у розвитку громадянського суспільства в Україні, зокрема волонтерства, благодійництва, свідчать результати дослідження Світового індексу благодійності [5]. Так, з 2017 по 2021 р. Україна піднялася з 81-го на 20-те місце в Світовому індексі благодійності. Всі три показника (грошові пожертвування, допомога незнайомим людям та волонтерство) покращилися, і сукупний індекс склав 43% (для порівняння в 2018 р. – 29%). Рейтинг відображає стан приватної благодійності за 2021 р., коли в усьому світі вирувала пандемія коронавірусу Covid-19. Дослідження проводилося в 114 країнах, що становить близько 90% дорослого населення планети Земля. Таким чином, згідно з даними міжнародних досліджень, Україна демонструє стабільне зростання рівня громадянської активності, що проявляється у збільшенні кількості осіб, залучених до волонтерської діяльності, благодійних пожертв та допомоги незнайомим людям.

Важливо зазначити, що за 2022–2025 рр. тенденція до зростання громадянської активності не лише збереглася, а й набула безпрецедентних масштабів у зв’язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України. В умовах воєнного стану волонтерський і благодійний рух трансформувався у системоутворюючий елемент суспільної стійкості, який забезпечує оперативну підтримку Збройних Сил України, внутрішньо переміщених осіб, постраждалого цивільного населення та об’єктів критичної інфраструктури. Зокрема, в організації волонтерської діяльності щодо допомоги (як ЗСУ, так і цивільному населенню) з’явились наступні потужні інструменти: великі сайти/платформи національного рівня із надання комплексної допомоги всім цільовим групам; інформаційно-комунікативні волонтерські платформи-накопичувачі інформації; модернізовані соціальні мережі, в тому числі їх мобільні версії (FaceBook, Instagram, Twitter та ін.; заборона російських соцмереж); радикально зросли можливості месенджерів (Viber, Telegram, WhatsApp та ін.); мобільний зв’язок нового покоління із значно більшими потужностями Інтернет; спеціалізовані мобільні застосунки (доступ до державних послуг – «Дія», мобільний банкінг, платіжні системи, інтерактивні геолокаційні сервіси тощо).

Таким чином, стрімке розширення технологічних можливостей цифрового інструментарію, яке особливо активізувалося з 2022 року, створило передумови для якісно нового рівня організації допомоги Збройним Силам України як у районах ведення активних бойових дій, так і в тилових регіонах. Зокрема, такі цифрові можливості дозволили реалізовувати наступні функції: просування в мережі Інтернет проєктів, спрямованих на підтримку ЗСУ за різними напрямами, а також публічне звітування про хід і результати їх реалізації; створення та

адміністрування профільних волонтерських спільнот у соціальних мережах, ведення офіційних сторінок організацій, поширення актуальної інформації, надання інструкцій і консультацій, здійснення різних форм нематеріальної онлайн-допомоги; організацію збору коштів із використанням сервісів інтернет-банкінгу та цифрових платіжних платформ; забезпечення оперативної комунікації через голосовий зв'язок і обмін повідомленнями з активним використанням функціоналу месенджерів (тематичні групи, канали, розсилки, чат-боти), що поступово витісняє традиційні засоби мобільного зв'язку; інформування через спеціалізовані чат-боти про пересування ворожих військ і техніки, виникнення надзвичайних ситуацій, факти колаборації чи воєнних злочинів; здійснення тематичних розсилок, поширення пам'яток і рекомендацій щодо дій у кризових умовах; координацію збору речей, медикаментів та іншої допомоги для ЗСУ, територіальної оборони, військових шпиталів і родин військовослужбовців; вирішення організаційних питань (закупівля, логістика, транспортне забезпечення, юридичний супровід, налагодження партнерських домовленостей); формування та ведення онлайн-баз даних щодо потреб різних цільових груп, обліку зниклих безвісти, загиблих і поранених; застосування цифрових технологій у кіберпросторі та в інформаційній протидії шляхом поширення достовірної інформації й спростування дезінформації, зокрема через ініціативи на кшталт Інтернет Війська України (URL:https://t.me/ivukr), IT Army of Ukraine: (URL:https://t.me/itarmyofukraine2022) та ін.; використання спеціалізованого програмного забезпечення для онлайн-ідентифікації осіб, у тому числі за технологіями розпізнавання облич. Вказані напрями засвідчують, що цифрові технології стали невід'ємним елементом інституційної спроможності волонтерської діяльності, забезпечують її оперативність і стратегічну результативність.

Особлива ефективність залучення цифрових, ІКТ, мережевих технологій проявилася у пошуку зниклих без вісті, причому цей напрям є надзвичайно актуальним для всіх цільових груп волонтерської допомоги – як для ЗСУ, так і для цивільного населення всіх категорій (і ВПО, і тих, хто залишився на тимчасово окупованих територіях та територіях активних бойових дій, і тих, хто повернувся до деокупованих населених пунктів). Відповідно, було створено велику кількість інформаційно-комунікаційних мережевих інструментів для пошуку зниклих (профільні групи в соціальних мережах – наприклад, Пошуково-Рятувальна Волонтерська Асоціація SARVA https://www.facebook.com/ SarvaUa, канали в месенджерах, чат-боти, відповідні мобільні застосунки та ін.). Так, Мінцифри опублікувало підбірку онлайн-сервісів, які допомагають віднайти зниклих під час війни родичів та близьких (https://t.me/mintsyfra/2898): пошук зниклих – один із найпотужніших ресурсів, створений для пошуку дітей та дорослих, зниклих під час повномасштабного російського вторгнення. Пошук здійснюється через Telegram-канал https://t.me/poshuk_znyklyh за допомогою хештегів із назвами міст; пошук Україна 2022 – Telegram-канал для пошуку людей по всій Україні. Щоб подати заявку на пошук, треба заповнити Google-форму, яка надійде волонтерам та бійцям ТрО (https://t.me/poshukukraina2022); знайди рідних – бот, створений за ініціативи «Міжнародної асоціації кібербезпеки» та інших громадських організацій (https://t.me/Family_Search_bot); розшук за даними Національного інформаційного бюро надає інформацію про зниклих військових і цивільних — як загиблих, так і полонених або депортованих з України (https://t.me/nib_uncp_bot). Волонтерська діяльність щодо пошуку зниклих осіб на принципово новому технологічному рівні реалізовується через розділ «Шукаю того, хто зник» на порталі ВзаємоДія (https://viyna.net/poshuk-zniklikh-ukrayincziv), а також через Фейсбук-сторінку «Служба розшуку дітей» (@detipoisk та ін.). Важливо, що така діяльність здійснюється у тісній/обов'язковій, взаємодії з відповідними державними органами, оскільки питання обміну полоненими, надання правового статусу особам, зниклим безвісти, а також інші юридично значущі процедури можуть вирішуватись виключно за участі відповідних органів державної влади.

Також, існують чатботи для пошуку людей в окремих регіонах. Зокрема: Пошук зниклих людей у Харкові (https://t.me/Nadiia_Kharkiv_bot); Для пошуку зниклих у передмісті Києва та Київській області нещодавно створили окремий бот (https://t.me/findme_kyivobl_bot). До слова, вперше така практика була успішно запроваджена в Гостомельській громаді та вже дає позитивні результати. Важливо зазначити, що у сфері пошуку зниклих без вісті та полонених, ідентифікації загиблих широко використовується і моніторинг соціальних мереж та технології ідентифікації людей через обличчя (фотографії та відео), зразки ДНК (саме ця технологія використовується також і при ідентифікації військових злочинців). Отже, сучасні месенджери забезпечують не лише текстову, аудіо- та відеокомунікацію, а й можливість створення великих тематичних спільнот, інтеграцію чат-ботів, автоматизованих систем сповіщення, проведення онлайн-нарад, опитувань, трансляцій та швидкого поширення документів і мультимедійних матеріалів, що дозволяє оперативно координувати дії між різними регіонами, забезпечувати горизонтальну взаємодію між волонтерами, військовими підрозділами та громадськістю, а також здійснювати постійний моніторинг потреб і результатів допомоги.

Слід також сказати, що в Україні створюються і активно працюють великі портали та платформи національного рівня із надання комплексної гуманітарної допомоги всім цільовим групам за регіонами країни, до прикладу, Волонтерська Платформа (веб-сайт https://platforma.volunteer.country/) - це веб-портал, який синтезує ресурси волонтерства по всій Україні і є інформаційно-комунікативним майданчиком взаємодії волонтерів, громадян, що потребують допомоги, з неприбутковими громадськими та благодійними організаціями; платформа дає можливості здійснювати волонтерську діяльність українським та міжнародним організаціям. Прикладом об’єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги в Україні під час війни є створена у березні 2022 р. офіційна волонтерська P2P-платформа «СпівДія» (https://spivdiia.org.ua/), що об'єднує зусилля волонтерів, бізнесу, міжнародних фондів і держави. Її створено за ініціативою волонтерів разом із Координаційним штабом з гуманітарних і соціальних питань для ефективної організації допомоги населенню України. Також, запрацювала національна платформа (портал) «Діти війни» (веб-сайт https://childrenofwar.gov.ua/), яку було створено як інструмент пошуку дітей, їх порятунку та визволення з місць примусового переміщення чи депортації. Це – універсальний канал зв’язку з правоохоронними органами: Національною поліцією України, Офісом Генерального прокурора, а також з Національним інформаційним бюро та волонтерськими організаціями. Волонтери, що займаються пошуком зниклих, виступають активними користувачами й учасниками подібних мережевих інструментів. Таких прикладів безліч.

Важливим елементом формування сприятливого середовища для розвитку волонтерської діяльності в умовах воєнного стану є послідовна державна підтримка волонтерських ініціатив, що проявляється у розширенні обсягу прав волонтерів і членів їхніх сімей, посиленні механізмів правового захисту та запровадженні додаткових соціальних гарантій. Підтвердженням цього є розміщення на порталі Кабінету Міністрів України [6], веб-сторінки «Державні послуги для волонтерів – на Гіді» з інтегрованими посиланнями на електронні сервіси порталу Дія. Серед доступних інструментів передбачено, зокрема: державну реєстрацію організацій та установ, що залучають волонтерів до своєї діяльності; можливість подання декларації про ввезення гуманітарної допомоги; а також механізми соціальної підтримки, включаючи виплату одноразової грошової допомоги членам сім’ї загиблого волонтера та одноразової грошової допомоги у разі встановлення інвалідності волонтера.

Отже, трансформація волонтерської діяльності в Україні відбувається у напрямку цифрової інтеграції та інституційної взаємодії з державою. Вона поступово переходить від переважно стихійних та ситуативних форм громадянської активності до системно організованої,

професіоналізованої та технологічно забезпеченої діяльності, яка виконує важливі соціальні, гуманітарні й безпекові функції [7], що дає підстави стверджувати, що цифрова трансформація волонтерської діяльності виступає не допоміжним, а системоутворюючим чинником її розвитку. Цифрові технології забезпечують формування єдиного інформаційного простору взаємодії волонтерів, донорів, отримувачів допомоги та органів публічної влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про волонтерську діяльність: Закону України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text.
2. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України URL:https://www.msp.gov.ua.
3. Ігнатенко К., Садзаглішвілі Ш. The digitalization of social services in response to the war in Ukraine. Social Work and Education. 2023. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.2
4. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. Скільки українців стали волонтерами після вторгнення РФ: результати соцопитування. УНІАН. URL: https://www.unian.ua/society/skilki-ukrajinciv-stali-volonterami-pislyavtorgnennya-rf-rezultati-socopituvannya-12735249.html.
5. Caf world giving index 2021 A global pandemic special report June 2021 // Charities Aid Foundation. 2021. URL:https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/cafworldgivingindex2021_report_web2_100621.pdf.
6. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavniposluhy-dlia-volonteriv-na-hidi.
7. Панькова О. В., Касперович О. Ю. Український волонтерський рух в умовах збройної російської агресії в контексті національних та глобальних викликів і можливостей повоєнного відновлення країни. Журнал європейської економіки. 2022. Т. 21. №3. С. 277-290. URL: http://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1605.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.1
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-228-237
https://orcid.org/0000-0003-2991-3236
Матвійчук А. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правосуддя
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

ІНФОРМАЦІЯ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ, ЯК ІНСТРУМЕНТ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. *Стаття присвячена дослідженню ролі інформації з відкритих джерел як ефективного інструменту антикорупційної політики в умовах цифровізації державного управління, розвитку електронних сервісів та зростання суспільного запиту на прозорість діяльності органів публічної влади. Актуальність теми зумовлена тим, що відкриті дані, офіційні реєстри, електронні декларації, судові рішення, публічні закупівлі, медіаматеріали та інші масиви публічно доступної інформації створюють нові можливості для виявлення корупційних ризиків, здійснення громадського контролю та посилення інституційної спроможності держави у сфері запобігання корупції.*

Досліджено сутність інформації з відкритих джерел, як окремого аналітичного ресурсу, що забезпечує формування доказової бази для оцінювання доброчесності публічних службовців, виявлення конфлікту інтересів, аналізу незаконного збагачення, моніторингу стилю життя та перевірки достовірності відомостей, поданих у межах процедур фінансового контролю. Окрему увагу приділено функціональному значенню відкритих джерел у діяльності антикорупційних органів, журналістських розслідувань, громадських організацій та інших суб'єктів антикорупційної політики, які використовують публічну інформацію для виявлення прихованих зв'язків, сумнівних активів та непрозорих управлінських рішень.

Обґрунтовано, що системне використання інформації з відкритих джерел сприяє підвищенню ефективності антикорупційної політики завдяки оперативності отримання відомостей, можливості їх верифікації, міжреєстровому зіставленню та формуванню об'єктивних аналітичних висновків. Водночас наголошено, що результативність такого інструменту залежить від якості нормативно-правового забезпечення доступу до інформації, технічної сумісності державних ресурсів, рівня цифрової компетентності уповноважених суб'єктів, а також від дотримання балансу між відкритістю даних і захистом прав людини, приватності та інформаційної безпеки.

Виявлено, що інформація з відкритих джерел має значний потенціал як превентивний, контрольний та аналітичний інструмент антикорупційної політики, оскільки дозволяє не лише фіксувати вже вчинені порушення, а й прогнозувати корупційні ризики, удосконалювати механізми державного моніторингу та формувати культуру публічної підзвітності. Зроблено висновок, що подальший розвиток антикорупційної політики вимагає інституціоналізації сучасних підходів до збору, обробки та аналізу відкритої інформації як складової ефективного публічного управління.

Ключові слова: *інформація з відкритих джерел, антикорупційна політика, відкриті дані, правове регулювання, публічне управління, прозорість, громадський контроль, корупційні ризики, фінансовий контроль, цифровізація, доброчесність.*

MATVIICHUK A. INFORMATION FROM OPEN SOURCES AS A TOOL OF ANTI-CORRUPTION POLICY

Abstract. *The article is devoted to the study of information from open sources as an effective tool of anti-corruption policy in the context of the digitalization of public administration, the development of electronic services, and the growing public demand for transparency in the activities of public authorities. The relevance of the topic is determined by the fact that open data, official registers, electronic declarations, court decisions, public procurement data, media materials, and other arrays of publicly available information create new opportunities for identifying corruption risks, exercising public oversight, and strengthening the institutional capacity of the state in the field of corruption prevention.*

The study examines the essence of information from open sources as a distinct analytical resource that ensures the formation of an evidence base for assessing the integrity of public officials, identifying conflicts of interest, analyzing illicit enrichment, monitoring lifestyles, and verifying the reliability of data submitted within financial control procedures. Particular attention is paid to the functional significance of open sources in the activities of anti-corruption bodies, investigative journalism, civil society organizations, and other actors of anti-corruption policy that use public information to identify hidden connections, questionable assets, and non-transparent managerial decisions.

It is substantiated that the systematic use of information from open sources contributes to increasing the effectiveness of anti-corruption policy due to the promptness of obtaining information, the possibility of its verification, cross-register comparison, and the formation of objective analytical conclusions. At the same time, it is emphasized that the effectiveness of this instrument depends on the quality of the legal framework for access to information, the technical compatibility of state resources, the level of digital competence of authorized actors, as well as on maintaining a balance between data openness and the protection of human rights, privacy, and information security.

It is revealed that information from open sources has significant potential as a preventive, control, and analytical instrument of anti-corruption policy, since it allows not only the detection of already committed violations, but also the forecasting of corruption risks, the improvement of state monitoring mechanisms, and the formation of a culture of public accountability. It is concluded that the further development of anti-corruption policy requires the institutionalization of modern approaches to the collection, processing, and analysis of open information as a component of effective public governance.

Keywords: *information from open sources, anti-corruption policy, open data, legal regulation, public administration, transparency, public oversight, corruption risks, financial control, digitalization, integrity.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації публічного управління, цифровізації державних процесів та посилення суспільного запиту на прозорість і підзвітність влади особливого значення набуває пошук дієвих інструментів запобігання та протидії корупції. Корупція продовжує залишатися одним із найбільш деструктивних чинників, що негативно впливають на ефективність функціонування державних інституцій, рівень довіри громадян до органів влади, інвестиційну привабливість держави та реалізацію принципів верховенства права. За таких умов особливої актуальності набуває використання інформації з відкритих джерел як ресурсу, що дає змогу виявляти корупційні

ризики, аналізувати діяльність публічних службовців, перевіряти відомості щодо активів, доходів, майнових зв'язків і рішень, пов'язаних із реалізацією владних повноважень.

Суттєве зростання обсягів відкритих даних, функціонування електронних державних реєстрів, системи електронного декларування, ресурсів публічних закупівель, судових реєстрів, офіційних порталів органів влади та інших цифрових платформ створило нові можливості для аналітичного супроводу антикорупційної політики. Водночас наявність значного масиву відкритої інформації сама по собі не гарантує її ефективного використання. На практиці залишаються проблеми фрагментарності інформаційних ресурсів, неоднакового рівня доступу до даних, недостатньої сумісності між окремими реєстрами, складнощів у перевірці достовірності відомостей, а також відсутності єдиного підходу до використання інформації з відкритих джерел у діяльності суб'єктів антикорупційної політики.

Додаткової наукової уваги потребує також питання визначення місця інформації з відкритих джерел у системі інструментів антикорупційної політики, з'ясування її функціонального призначення, меж застосування та значення для формування доказової бази, здійснення превентивного моніторингу й забезпечення громадського контролю. Незважаючи на активний розвиток цифрових механізмів відкритості, у науковому дискурсі все ще недостатньо комплексно розкрито потенціал відкритої інформації саме як інструменту антикорупційної політики, що поєднує аналітичний, контрольний, превентивний та управлінський аспекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти антикорупційної політики, прозорості публічного управління, функціонування спеціалізованих антикорупційних інституцій, врегулювання конфлікту інтересів, доброчесності та використання відкритих даних у механізмах запобігання корупції досліджували Ю. М. Комарова, І. Д. Пастух, К. Ростовська, І. В. Валюшко, Н. П. Демчик, А. Б. Фодчук, М. Бурак, а також зарубіжні науковці Tatiana M. Martinez, Edgar A. Whitley, M. Mendes.

У сучасних умовах цифровізації публічного управління, розвитку електронних реєстрів, відкритих даних та посилення суспільного контролю особливого значення набуває використання інформації з відкритих джерел як інструменту антикорупційної політики. Корупція продовжує залишатися одним із найбільш деструктивних чинників, що негативно впливають на ефективність державного управління, рівень довіри до органів влади, інвестиційну привабливість держави та реалізацію принципу верховенства права. У цьому контексті інформація з відкритих джерел набуває значення не лише як джерело відомостей, а і як дієвий аналітичний інструмент виявлення корупційних ризиків, перевірки доброчесності посадових осіб, аналізу публічних рішень і контролю за використанням публічних ресурсів.

Метою дослідження є визначення сутності, функціонального призначення та практичного значення інформації з відкритих джерел як інструменту антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу. У сучасній моделі публічного управління інформація з відкритих джерел посідає дедалі вагоміше місце не лише як допоміжний масив відомостей, а як повноцінний інструмент антикорупційної політики, який поєднує превентивну, контрольну, аналітичну та комунікативну функції. Її значення зумовлене тим, що корупційні практики зазвичай виникають не в умовах повної відсутності інформації, а в середовищі фрагментарної видимості, коли окремі відомості про посадову особу, рішення, активи, закупівлю, договір чи адміністративну дію існують у різних джерелах, але довгий час не зводяться в єдину аналітичну картину. Саме відкриті джерела забезпечують можливість такого зіставлення, оскільки дозволяють порівнювати декларації, дані реєстрів, судові рішення, відомості про підприємства, інформацію про закупівлі, публічні фінансові транзакції, медійні повідомлення та інші цифрові сліди, що відображають реальну поведінку суб'єктів владних повноважень. У цьому контексті інформація з відкритих джерел перестає бути лише технічно доступним інформаційним ресурсом і трансформується у

спосіб виявлення невідповідностей між формально задекларованим і фактично наявним, між встановленими правовими стандартами та реальною управлінською практикою. Законодавча основа для такого використання формується насамперед через норми, що визначають систему запобігання корупції, коло уповноважених суб'єктів, механізми фінансового контролю, моніторинг способу життя та вимоги до прозорості публічної служби, а тому правова природа відкритої інформації в антикорупційній сфері не може розглядатися ізольовано від загальної архітектури антикорупційного законодавства [1]. Водночас сутність цього інструменту полягає не в простому накопиченні даних, а в здатності забезпечити виявлення корупційних ризиків ще до моменту завершення корупційного правопорушення, коли ознаки потенційного зловживання простежуються у поведінці посадовця, у нехарактерному майновому прирості, у повторюваності комерційних зв'язків, у систематичному залученні пов'язаних осіб до розподілу ресурсів або в ухваленні рішень на користь окремих суб'єктів господарювання. Саме тому для сучасної антикорупційної політики відкриті джерела мають значення як засіб раннього реагування, а не лише постфактум фіксації порушень. Такий підхід прямо випливає із загальної логіки чинного українського антикорупційного законодавства, яке орієнтує державу не тільки на покарання за корупцію, а й на створення системи запобіжників, у межах якої прозорість, доброчесність та підзвітність виступають базовими адміністративно-правовими принципами.

Ефективність використання інформації з відкритих джерел безпосередньо залежить від нормативного закріплення права на доступ до публічної інформації та від визначення правового режиму інформації як такої. Саме завдяки нормам інформаційного законодавства відкритість стає не декларативною політичною цінністю, а юридично забезпеченим механізмом, що зобов'язує розпорядників інформації створювати, зберігати, оновлювати й оприлюднювати суспільно значущі відомості. Для антикорупційної політики це має особливе значення, оскільки доступ до публічної інформації дозволяє верифікувати управлінські рішення, з'ясовувати логіку розподілу бюджетних ресурсів, відстежувати кадрові призначення, аналізувати дії суб'єктів владних повноважень і виявляти невідповідності між службовим статусом особи та її приватними інтересами. Право на інформацію у цьому випадку виступає не лише елементом забезпечення свободи слова чи громадянської участі, а складовою інституційного захисту публічного інтересу, оскільки саме через відкритість відомостей створюються передумови для контролю за державою з боку суспільства, журналістського середовища, громадських організацій, аналітичних центрів і самих антикорупційних органів [2]. Разом із цим норми про інформацію формують загальні критерії її відкритості, достовірності, повноти, законності поширення та співвідношення між суспільною необхідністю доступу і необхідністю охорони персональних даних, службової таємниці чи іншої захищеної інформації [3]. Для антикорупційної політики ця межа є особливо чутливою, адже надмірне обмеження доступу часто унеможливлює виявлення корупційних схем, тоді як безконтрольне розкриття даних здатне порушувати права людини та дискредитувати законні цілі інформаційної відкритості. Саме тому у сфері боротьби з корупцією важливим є не будь-яке поширення відомостей, а правомірне, пропорційне й функціонально виправдане оприлюднення таких даних, які дають можливість суспільству та компетентним органам здійснювати контроль за використанням публічного ресурсу. У такому розумінні інформація з відкритих джерел є правовою категорією, пов'язаною з реалізацією принципів демократичної держави, а не лише сукупністю цифрових слідів у мережі. Її роль у механізмі антикорупційної політики полягає в тому, що вона переводить абстрактну вимогу прозорості у практичний режим постійної перевірюваності дій влади, а отже знижує простір для прихованих домовленостей, непрозорих рішень і конфлікту інтересів.

Окрему роль у цьому процесі відіграє розвиток публічних електронних реєстрів, які перетворилися на інфраструктурну основу антикорупційного аналізу. Якщо раніше значна

частина відомостей існувала в розрізнених паперових обліках, то сучасна цифрова архітектура держави забезпечує можливість машинного зчитування, автоматизованого порівняння та перехресної перевірки даних із різних масивів. Саме тому Закон України про публічні електронні реєстри має для антикорупційної політики не суто технічне, а стратегічне значення, оскільки він закладає правові засади системності, сумісності й інтегрованості державних інформаційних ресурсів [4]. Для виявлення корупційних ризиків це означає, що дослідник, журналіст, аналітик чи уповноважений працівник антикорупційного органу може співвіднести дані про доходи, нерухомість, корпоративні права, судові спори, державні закупівлі, участь у юридичних особах, адміністративні акти чи наявність санкційних та дисциплінарних обмежень. Чим вищий рівень технічної сумісності між реєстрами, тим більшою стає спроможність держави виявляти невідповідності без надмірного ручного втручання, а отже тим ефективнішою є система запобігання корупції. Це особливо важливо в умовах великого обсягу декларацій і високої інтенсивності управлінських рішень, коли традиційні методи контролю стають повільними й ресурсно затратними. У межах сучасної антикорупційної політики реєстровий підхід дозволяє перейти від вибіркового реагування на окремі сигнали до системного аналізу ризикових патернів. Саме тут інформація з відкритих джерел набуває нової якості: вона стає не просто відкритою, а придатною для алгоритмізованого аналізу. Це створює можливість для формування ризик-орієнтованих моделей державного контролю, у яких увага концентрується не на випадкових суб'єктах, а на тих посадових особах, рішеннях або правочинах, які демонструють аномальні чи статистично нетипові ознаки. Відтак розвиток електронних реєстрів слід розглядати як одну з передумов переходу української антикорупційної політики від реактивного до проактивного типу.

Найбільш показовою сферою використання відкритої інформації в антикорупційній політиці є фінансовий контроль, насамперед електронне декларування активів і доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Система електронного декларування дозволила створити публічно доступний масив відомостей, у якому відображаються майновий стан, корпоративні права, фінансові зобов'язання, цінні активи, доходи та інші обставини, що мають значення для оцінки доброчесності публічного службовця. Саме завдяки відкритості декларацій стало можливим не лише формальне подання звітності, а й суспільне та інституційне співставлення цих даних з інформацією з інших джерел. Практика функціонування Реєстру декларацій і відкритого API НАЗК демонструє, що антикорупційний потенціал декларацій значно зростає тоді, коли вони не замкнені в межах внутрішньовідомчого обігу, а доступні для перевірки, пошуку, фільтрації та порівняння [5]. Саме в такій конфігурації декларування стає джерелом аналітичної роботи, а не лише формальним обов'язком декларанта. Наукові дослідження українських правників обґрунтовують, що електронне декларування є одним із ключових превентивних механізмів антикорупційної системи, оскільки воно забезпечує легалізований канал отримання відомостей про приватну майнову сферу посадовця в тій мірі, у якій вона пов'язана з публічним інтересом [6]. У свою чергу практика НАЗК засвідчує, що поєднання декларацій із іншими державними реєстрами створює підстави для автоматизованої перевірки та для формування ризикових профілів, здатних виявляти потенційні ознаки незаконного збагачення, необґрунтованості активів або декларування недостовірних відомостей. Цінність відкритих джерел у цьому процесі полягає в тому, що вони дозволяють вийти за межі декларативної самозвітності та поставити під сумнів формально правильні, але фактично недостовірні дані. Іншими словами, відкриті джерела виконують роль зовнішнього дзеркала для деклараційної інформації, дозволяючи побачити не лише те, що службовець задекларував, а й те, що може бути приховане шляхом використання пов'язаних осіб, підконтрольних юридичних осіб або складних схем володіння активами.

У межах цього ж фінансового контролю особливого значення набуває моніторинг способу життя як інструмент зіставлення задекларованого майнового стану з фактичним рівнем життя посадової особи. Його цінність полягає в тому, що корупційні ризики часто проявляються не лише у документах, а у видимих публічних поведінкових ознаках: користуванні майном, яке не відображене у декларації, демонстрації розкішного способу життя, здійсненні витрат, що очевидно перевищують законні доходи, наявності непрямих економічних зв'язків із приватними структурами. Саме тут інформація з відкритих джерел має особливо високу аналітичну вагу, оскільки може включати відомості з реєстрів, публічних фото- та відеоматеріалів, журналістських розслідувань, офіційних оголошень, даних про транспорт, нерухомість, корпоративні права або використання об'єктів через довірених осіб. У науковій літературі підкреслюється, що моніторинг способу життя має розглядатися як складова системи фінансового контролю, спрямована не лише на виявлення вже допущених порушень, а й на забезпечення невідворотності перевірки доброчесності суб'єкта декларування [7]. У цьому сенсі відкриті джерела не замінюють процесуальні засоби доказування, але вони створюють підстави для ініціювання перевірки, для уточнення напрямів контролю та для виявлення таких обставин, які не були б очевидними при аналізі лише однієї декларації. Водночас ефективність моніторингу способу життя прямо залежить від методологічної коректності роботи з відкритою інформацією. Неприпустимими є довільні висновки, побудовані на чутках, неперевірених повідомленнях чи фрагментарних матеріалах без належної верифікації. Саме тому в системі антикорупційної політики відкриті джерела повинні використовуватися не як простір для медійних спекуляцій, а як аналітична основа для формування обґрунтованої підозри, що далі підлягає правовій перевірці уповноваженими суб'єктами. Такий підхід дозволяє поєднати суспільний інтерес до прозорості з вимогою правової визначеності, а відтак сприяє підвищенню легітимності антикорупційних заходів.

Не менш важливим виміром використання інформації з відкритих джерел є виявлення та врегулювання конфлікту інтересів. Саме в цій сфері антикорупційна політика стикається з особливо складними формами латентності, оскільки приватний інтерес нерідко маскується під формально законне службове рішення. Для встановлення конфлікту інтересів недостатньо знати лише посадовий статус особи чи її офіційні повноваження; необхідно також встановити мережу її зв'язків, приватних інтересів, участі в бізнес-структурах, відносин з родичами, наближеними особами, колишніми партнерами або підконтрольними суб'єктами. Саме тому відкриті джерела стають вирішальним інструментом, який дозволяє реконструювати контекст ухвалення рішення та виявити, чи не спрямоване воно на одержання неправомірної вигоди або створення переваг для пов'язаної сторони. У дисертаційному дослідженні І. Д. Пастуха переконливо обґрунтовано, що запобігання та врегулювання конфлікту інтересів вимагає системності, належної правової процедури, прогнозування та адміністративного контролю, а отже потребує достовірного інформаційного підґрунтя [8]. Без доступу до відкритих даних встановлення реального приватного інтересу часто стає надмірно складним або взагалі неможливим. У практичному вимірі це означає, що реєстри юридичних осіб, відомості про бенефіціарів, публікації про службові рішення, деклараційна інформація, дані про закупівлі й контрагентів, а також судові матеріали дозволяють побачити, чи не отримує певне підприємство систематичну перевагу через службове становище пов'язаної особи. Відкриті джерела у цій сфері мають не лише викривальний, а й профілактичний ефект, оскільки сама наявність високої ймовірності виявлення прихованих зв'язків змушує публічних службовців більш відповідально ставитися до врегулювання конфлікту інтересів. Таким чином, антикорупційна політика, що спирається на відкриту інформацію, посилює не тільки контроль, а й дисципліну правомірної поведінки в публічній службі.

Відкриті джерела мають істотне значення і для аналізу інституційної спроможності органів, що реалізують антикорупційну політику, зокрема НАЗК, НАБУ, а також інших суб'єктів, які здійснюють виявлення, попередження чи документування корупційних проявів. Наукові праці, присвячені адміністративно-правовому статусу антикорупційних органів, демонструють, що їх ефективність залежить не лише від обсягу формальних повноважень, а й від інформаційної інфраструктури, в межах якої ці повноваження реалізуються [9]. Іншими словами, антикорупційний орган, який має право проводити перевірку, але не має доступу до структурованої, інтегрованої та верифікованої інформації, неминуче працює менш результативно, ніж орган, який функціонує в середовищі відкритих даних і налагоджених електронних взаємодій. У цьому аспекті відкриті джерела є елементом інституційної потужності антикорупційної держави. Вони скорочують час на первинний збір відомостей, розширюють можливості аналітичного профілювання, дозволяють виявляти ризикові сегменти ще до надходження заяв чи повідомлень, а також підвищують якість комунікації між державою та суспільством. Водночас значення відкритої інформації слід розглядати ширше, ніж інструмент роботи спеціалізованих антикорупційних органів. Вона є підґрунтям для діяльності громадянського суспільства, журналістських проєктів, незалежних експертних груп та окремих дослідників, які часто першими виявляють корупційну аномалію, публічно артикулюють проблему й тим самим запускають механізм державної реакції. Саме тому антикорупційна політика, що спирається на відкриті джерела, є за своєю природою політикою мережевого типу, де держава перестає бути єдиним суб'єктом контролю, а взаємодіє з суспільством на основі інформаційної відкритості. Це підсилює демократичну легітимність антикорупційної діяльності й водночас робить її менш залежною від політичної кон'юнктури, оскільки суспільство отримує інструмент самостійного спостереження за владою.

Поряд із цим вагоме місце в антикорупційній політиці займає захист осіб, які повідомляють про можливі порушення антикорупційного законодавства. Хоча інститут викривачів зазвичай асоціюється із внутрішніми каналами повідомлень та гарантіями безпеки для заявника, у практиці його функціонування інформація з відкритих джерел також відіграє істотну роль. По-перше, саме відкриті джерела часто дозволяють потенційному викривачу або особі, що надає допомогу у протидії корупції, переконатися в наявності об'єктивних ознак порушення і співвіднести власні відомості з уже доступними даними. По-друге, відкриті джерела можуть виконувати захисну функцію, коли публічне оприлюднення загальновідомих фактів унеможливлює повне приховування корупційної поведінки та зменшує ризик локального тиску на окрему особу, яка про неї повідомляє. По-третє, належне використання відкритих джерел у перевірці повідомлень дозволяє уповноваженим органам швидше відмежовувати добросовісні сигнали від безпідставних тверджень. У дисертації А. Б. Фодчука питання захисту осіб, які надають допомогу у протидії корупції, розкривається в контексті адміністративно-правових гарантій, що мають забезпечити реальну, а не декларативну спроможність громадянина сприяти виявленню корупції [10]. У цьому аспекті відкриті джерела не підміняють інститут викривачів, але створюють середовище, у якому викривальна інформація легше співвідноситься з об'єктивними даними, а отже краще піддається перевірці. Разом із тим антикорупційна політика має уникати небезпечної тенденції до ототожнення публічного розголосу з доведеністю правопорушення. Відкрита інформація повинна працювати як привід до перевірки, а не як заміна юридичної процедури. Інакше замість інструмента протидії корупції вона може перетворитися на механізм інформаційного тиску або дискредитації. Тому баланс між публічністю, захистом викривачів і правами осіб, щодо яких поширюються відомості, є одним із ключових викликів правового регулювання цієї сфери.

Суттєвим напрямом використання відкритих джерел є також виявлення корупційних ризиків у сфері публічних закупівель, управління державним майном, надання адміністративних послуг і кадрових процедур. Хоча кожна з цих сфер має власну специфіку, їх об'єднує те, що корупційне зловживання рідко проявляється у формі прямого визнання незаконної мети, натомість воно виявляється через непрямі ознаки: повторюваність перемог певних контрагентів, нетипові зміни умов договорів, концентрацію рішень у вузькому колі осіб, формальну конкуренцію за фактичної відсутності альтернатив, конфігурацію зв'язків між посадовими особами та бізнесом. Усі ці явища можуть бути виявлені або принаймні запідозрені саме шляхом аналізу відкритих даних. Такий підхід відповідає сучасному розумінню антикорупційної політики як системи управління ризиками, а не лише як системи реагування на завершений делікт. Дослідження українських авторів у сфері державного управління підкреслюють, що розвиток національної антикорупційної політики передбачає поєднання правових механізмів із сучасними управлінськими інструментами, включно з аналітикою даних, прозорістю процедур і суспільною підзвітністю. Саме тому інформація з відкритих джерел у цій сфері має виконувати не тільки роль джерела доказових сигналів, а й функцію проектування антикорупційних рішень. Якщо аналіз відкритих даних показує, що в певній сфері систематично виникає конфігурація ризику, антикорупційна політика повинна відповідати на це не лише окремими перевірками, а й зміною регуляторного дизайну, цифрових процедур, способів контролю та обов'язкових стандартів відкритості. Отже, відкриті джерела мають значення не лише для виявлення конкретного порушення, а й для переосмислення архітектури публічного адміністрування там, де така архітектура сприяє відтворенню корупційних практик.

Попри значний потенціал використання інформації з відкритих джерел, цей інструмент має й низку обмежень, які повинні враховуватися в межах відповідальної антикорупційної політики. Насамперед йдеться про проблему якості даних. Відкритість сама по собі не гарантує повноти, актуальності, технічної сумісності чи достовірності відомостей. Частина реєстрів оновлюється із затримками, окремі дані можуть бути неповними або структурованими таким чином, що їх складно аналізувати автоматизовано. Другою проблемою є ризик хибних висновків, коли аналітик робить категоричне твердження на підставі зовнішньо переконливої, але юридично недостатньої інформації. Третя проблема полягає у фрагментації цифрових слідів: навіть за наявності численних джерел інформація про одну й ту саму особу чи подію може бути розпорошена між різними масивами, що потребує високої кваліфікації для її об'єднання. Четвертий блок проблем пов'язаний із балансом між прозорістю та захистом прав людини, оскільки антикорупційний інтерес держави не скасовує вимог законності, пропорційності й належної процедури. Саме тому подальший розвиток антикорупційної політики має передбачати вдосконалення правового режиму відкритих даних, розширення електронної взаємодії між реєстрами, розвиток автоматизованих інструментів перевірки, підготовку фахівців з аналітики відкритої інформації та чіткі стандарти верифікації даних перед їх використанням у контрольній чи процесуальній діяльності. Досвід НАЗК із розбудови відкритих даних, автоматизованої перевірки декларацій та взаємодії з державними реєстрами свідчить, що рух у цьому напрямі вже відбувається, однак він потребує подальшої інституціоналізації й науково обґрунтованого супроводу. Отже, інформація з відкритих джерел є одним із найперспективніших інструментів сучасної антикорупційної політики, але її ефективність прямо залежить від того, наскільки держава спроможна перетворити відкритість на керовану, правомірну та аналітично придатну систему профілактики корупції, де дані працюють не хаотично, а в межах цілісного механізму публічного контролю, фінансового моніторингу, виявлення конфлікту інтересів, захисту викривачів та оцінки доброчесності публічної служби.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У ході дослідження встановлено, що інформація з відкритих джерел має комплексний характер використання, оскільки виконує одночасно превентивну, контрольну, аналітичну та комунікативну функції. Її застосування дає можливість здійснювати перехресну перевірку даних, виявляти невідповідності між задекларованими та фактичними відомостями, фіксувати ознаки конфлікту інтересів, аналізувати спосіб життя суб'єктів декларування, а також підвищувати рівень прозорості діяльності органів публічної влади. Обґрунтовано, що саме поєднання правового режиму відкритості інформації з інструментами цифрового аналізу створює нові можливості для підвищення ефективності антикорупційної політики та зміцнення інституційної спроможності держави у сфері запобігання корупції.

Разом із тим доведено, що результативність використання інформації з відкритих джерел залежить не лише від формального доступу до даних, а й від їх достовірності, повноти, актуальності, технічної сумісності та належної правової верифікації. Виявлено, що серед основних проблем залишаються фрагментарність інформаційних ресурсів, недостатня інтеграція реєстрів, ризик помилкової інтерпретації відкритих даних, а також необхідність дотримання балансу між публічністю, захистом персональних даних і гарантіями прав людини.

Подальший розвиток антикорупційної політики має бути пов'язаний із удосконаленням правового регулювання інформаційної відкритості, розширенням електронної взаємодії між державними ресурсами, розвитком методів аналітичної обробки даних та підвищенням професійної компетентності суб'єктів, які використовують відкриту інформацію у контрольній та правозастосовній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1700-18 (дата звернення: 09.03.2026).
2. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2939-17 (дата звернення: 09.03.2026).
3. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12 (дата звернення: 09.03.2026).
4. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18.11.2021 № 1907-IX // База даних Законодавство України / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1907-20 (дата звернення: 09.03.2026).
5. Як відкриті дані допомагають боротися з корупцією? / Національне агентство з питань запобігання корупції. 20.01.2021. URL: https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyyavlennya-koruptsiyi/yak-velyki-dani-dopomagayut-borotysya-z-koruptsiyeyu/ (дата звернення: 09.03.2026).
6. Комарова Ю. М. Адміністративно-правовий статус Національного антикорупційного бюро України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2018. 229 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/6710/1/dysertatsiia_komarova.pdf (дата звернення: 09.03.2026).
7. Пастух І. Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2021. 518 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/18584/1/dysertatsiya_Pastukh.pdf (дата звернення: 09.03.2026).

8. Фодчук А. Б. Адміністративно-правові засади захисту осіб, які надають допомогу в протидії корупції : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2020. 276 с. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/17886/1/dysert_fodchuk.pdf (дата звернення: 09.03.2026).
9. Стеблянко А. В. Електронне декларування як форма контролю за доходами публічних службовців: досвід країн Європи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2017. Вип. 44, ч. 2. С. 160–164. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/opac/search.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fnvuzhpr_2017_44%282%29__39.pdf&P21DBN=UJRN (дата звернення: 09.03.2026).
10. Сметаніна Н. В., Таволжанський О. В. Моніторинг способу життя суб'єктів декларування у системі заходів фінансового контролю // Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 3. С. 210–214. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/39.pdf (дата звернення: 09.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.951:351.862:355.244
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-238-245
https://orcid.org/0000-0001-9520-4732
Островський С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри
державної безпеки інституту НГУ
м. Київ, Україна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ РЕЖИМ МОБІЛІЗАЦІЙНИХ ПОТУЖНОСТЕЙ В УКРАЇНІ

Анотація. *У статті здійснено ґрунтовний доктринальний аналіз правової природи мобілізаційних потужностей як структурно значущого елемента системи оборони та мобілізаційного забезпечення держави. Обґрунтовано, що мобілізаційні потужності становлять специфічний об'єкт адміністративно-правового регулювання, оскільки створюються у мирний час із чітко визначеною метою забезпечення функціонування держави, її економіки та об'єктів критичної інфраструктури в умовах особливого періоду. Їх правовий статус визначається не лише виробничо-господарськими характеристиками, а насамперед публічно-правовою функцією, спрямованою на гарантування національної безпеки та обороноздатності.*

Проаналізовано нормативно-правові засади формування, обліку, збереження, передачі та використання мобілізаційних потужностей. Особливу увагу приділено встановленим законодавством обмеженням щодо їх відчуження та приватизації, у тому числі в разі ліквідації підприємств. Доведено, що такі обмеження відображають пріоритет публічного інтересу над приватноправовими засадами розпорядження майном у сфері забезпечення оборони держави та реалізуються через централізований механізм публічного управління.

Розкрито зміст адміністративно-правового режиму мобілізаційних потужностей, який характеризується імперативністю правового регулювання, підвищеним рівнем державного контролю та чітким розмежуванням компетенції органів виконавчої влади й інших державних органів. Підкреслено, що рішення щодо передачі або перерозподілу мобілізаційних потужностей приймаються виключно у межах визначеної Кабінетом Міністрів України процедури, що свідчить про їх особливий правовий статус та підпорядкованість режиму посиленого публічного контролю.

На підставі проведеного дослідження обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення законодавства у сфері мобілізаційного планування шляхом конкретизації адміністративних процедур, узгодження норм мобілізаційного та господарського законодавства, цифровізації системи обліку мобілізаційних потужностей та посилення інституційних гарантій законності й прозорості управлінських рішень. Удосконалення адміністративно-правового механізму у цій сфері розглядається як необхідна передумова підвищення ефективності мобілізаційної готовності держави в умовах тривалого особливого періоду.

Ключові слова: *мобілізаційні потужності, мобілізаційна підготовка, особливий період, адміністративно-правове регулювання, публічне адміністрування, національна безпека, обороноздатність.*

OSTROVSKYI S. ADMINISTRATIVE-LEGAL REGIME OF MOBILIZATION CAPACITIES IN UKRAINE

Abstract. *The article presents a comprehensive doctrinal analysis of the legal nature of mobilization capacities as a structurally significant component of the state's defense and mobilization system. It substantiates that mobilization capacities constitute a specific object of administrative and legal regulation, as they are established in peacetime with the explicit purpose of ensuring the functioning of the state, its economy, and critical infrastructure during a special period. Their legal status is determined not solely by their economic or production characteristics, but primarily by their public-law function aimed at safeguarding national security and defense capability.*

The study examines the regulatory framework governing the establishment, accounting, preservation, transfer, and use of mobilization capacities. Particular attention is paid to the specific legal restrictions imposed on such capacities, including the prohibition of privatization and the limitations on their disposal, even in cases of liquidation of enterprises. It is argued that these restrictions reflect the priority of public interest over private property rights in the sphere of national security and are implemented through a centralized system of public administration.

The administrative and legal regime of mobilization capacities is characterized by imperative regulation, enhanced state supervision, and a clearly defined distribution of powers among executive authorities and other state bodies. The article emphasizes that decisions concerning the transfer or reallocation of mobilization capacities must be adopted within a strictly regulated procedural framework determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine. This confirms the special legal status of mobilization capacities as objects subject to a regime of heightened public control.

*On the basis of the conducted analysis, the necessity of further improvement of mobilization legislation is substantiated. In particular, attention is drawn to the need for clearer procedural standards, improved coordination between mobilization and commercial law norms, digitalization of accounting systems, and strengthening institutional guarantees of legality and transparency in the management of mobilization capacities. The enhancement of the administrative and legal framework in this sphere is considered a prerequisite for increasing the overall effectiveness of the state's mobilization preparedness in conditions of armed aggression and prolonged special legal regimes***.**

Keywords: *mobilization capacities, mobilization preparedness, special period, administrative and legal regulation, public administration, national security, defense capability.*

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії та дії правового режиму воєнного стану особливого значення набуває належне функціонування системи мобілізаційної підготовки держави. Важливим її елементом є мобілізаційні потужності підприємств, установ і організацій, які створюються у мирний час для забезпечення потреб держави в особливий період. Разом із тим чинне законодавство не забезпечує достатньої системності та узгодженості адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Практика управління мобілізаційними потужностями виявляє проблеми, пов'язані з визначенням їх правового статусу, порядку передачі, збереження та обмежень щодо приватизації. Наявні колізії між нормами мобілізаційного та господарського законодавства ускладнюють реалізацію публічного інтересу у сфері оборони. Це зумовлює необхідність комплексного дослідження адміністративно-правового режиму мобілізаційних потужностей та вдосконалення відповідного нормативного забезпечення.

Метою статті є комплексний аналіз адміністративно-правового режиму мобілізаційних потужностей як особливого об'єкта публічного адміністрування, визначення їх правової природи, особливостей нормативного регулювання, порядку створення, збереження та передачі в умовах особливого періоду, а також обґрунтування напрямів удосконалення законодавства у сфері мобілізаційної підготовки з урахуванням сучасних викликів національній безпеці та обороноздатності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мобілізаційної підготовки та мобілізації як складової системи національної безпеки розглядалися у працях С. Булеци, О. Гриненка, О. Кутового, О. Савинець, Ю. Шевчука, Є. Яковчука та інших дослідників, які аналізували компетенцію органів публічної влади, організаційні механізми мобілізаційного планування та процедурні аспекти реалізації мобілізаційних заходів. Окрему увагу адміністративно-деліктним засобам забезпечення виконання мобілізаційних обов'язків приділяли В. Бабич, О. Володавська, М. Іншин, Р. Калюжний, І. Качан, А. Комзюк, О. Кривенко, С. Морозов, С. Пєтков, О. Погрібний, І. Шопіна та інші науковці. Також правовий режим особливого періоду та його вплив на діяльність державних інституцій досліджували М. Прохоренко, В. Мехеда, Д. Олейніков.

Водночас у науковій літературі мобілізаційні потужності переважно розглядаються фрагментарно, і тільки як елемент мобілізаційної системи без комплексного аналізу їх адміністративно-правового режиму. Недостатньо систематизовано питання їх правової природи, особливостей управління, обмежень щодо відчуження та специфіки владних повноважень органів виконавчої влади у сфері їх передачі й використання. Відсутність цілісного підходу до осмислення мобілізаційних потужностей як самостійного об'єкта публічного адміністрування зумовлює необхідність подальшого наукового дослідження у межах адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія проти України та тривале функціонування правового режиму воєнного стану зумовили переосмислення ролі мобілізаційної підготовки як ключового елемента системи національної безпеки. У сучасних умовах мобілізація перестає бути виключно військовою категорією та набуває комплексного адміністративно-правового змісту, що охоплює діяльність органів державної влади, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Ефективність мобілізаційних заходів безпосередньо залежить від завчасної підготовленості економіки, наявності ресурсної бази та здатності держави оперативно перевести відповідні сектори на функціонування в умовах особливого періоду.

Мобілізаційна підготовка спрямована на створення організаційних, правових, матеріальних і виробничих передумов для забезпечення потреб оборони. Одним із її центральних елементів виступають мобілізаційні потужності, які становлять матеріально-виробничу основу реалізації мобілізаційних планів. Саме через них держава забезпечує виробництво необхідної продукції, виконання робіт і надання послуг для Збройних Сил України та інших складових сектору безпеки і оборони.

Мобілізаційні потужності в Україні - це виробничі спроможності підприємств, установ і організацій, включаючи суб'єктів оборонно-промислового комплексу, які створюються або зберігаються у мирний час для забезпечення потреб держави в особливий період[1].Таке визначення відображає функціональну природу цього інституту як елементу воєнно-економічної системи держави, що поєднує матеріально-технічні ресурси, технологічні процеси та кадровий потенціал у межах спеціального адміністративно-правового режиму.

Розглянемо послідовно структурні елементи зазначеного поняття, що дає можливість комплексно розкрити його юридичну сутність, функціональне призначення та місце у системі мобілізаційної підготовки держави

По-перше, йдеться саме про виробничі спроможності, тобто сукупність технологічного обладнання, виробничих ліній, інфраструктури, кваліфікованого персоналу та інших ресурсів, що забезпечують можливість виготовлення визначеної продукції або виконання спеціалізованих робіт. Це не абстрактні економічні можливості, а конкретно визначені об'єкти та ресурси, які підлягають обліку, плануванню та державному контролю. До складу таких потужностей входить виробниче обладнання: верстати, автоматизовані комплекси, роботизовані системи, технологічні установки, пресове, зварювальне, ливарне, складальне устаткування, обладнання з числовим програмним управлінням, випробувальні стенди, вимірювальна та діагностична апаратура.

Особливістю цього обладнання є його функціональне призначення для виготовлення конкретних видів продукції, у тому числі військового або подвійного використання, а також відповідність технічним стандартам і вимогам державного оборонного замовлення.

Окремі одиниці обладнання не існують ізольовано, а функціонують у межах технологічно організованих виробничих процесів. Саме тому мобілізаційні потужності включають сформовані виробничі комплекси, у яких технічні засоби поєднані єдиним технологічним циклом. Такий цикл передбачає послідовність операцій, а саме: від підготовки сировини і первинної обробки матеріалів до складання, налаштування, випробування та контролю якості готової продукції. У цьому сенсі мобілізаційна потужність охоплює не лише фізичні засоби виробництва, а й технологічні схеми, нормативно-технічну документацію, стандарти, інструкції та систему внутрішнього контролю.

Важливою складовою є матеріально-технічні ресурси, які забезпечують безперервність функціонування виробництва. До них належать запаси сировини, комплектуючих виробів, напівфабрикатів, спеціальних матеріалів, паливно-енергетичних ресурсів, а також інженерні мережі, енергетичні потужності, складські приміщення, транспортні засоби та інша виробнича інфраструктура. Без наявності таких ресурсів навіть технічно оснащене підприємство не може виконувати мобілізаційні завдання.

По-друге, мобілізаційні потужності формуються на базі підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності. Правові засади їх створення, обліку та використання визначені Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» Саме цей акт встановлює обов’язок підприємств забезпечувати виконання мобілізаційних завдань, а також передбачає, що мобілізаційні потужності не підлягають приватизації.

Порядок реалізації окремих положень мобілізаційного законодавства конкретизується підзаконними актами Кабінету Міністрів України. Зокрема, механізм бронювання військовозобов’язаних працівників підприємств, які виконують мобілізаційні завдання, визначено Порядком бронювання військовозобов’язаних за списком військовозобов’язаних під час дії воєнного стану, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 року № 76 [2]. Зазначений акт має безпосереднє значення для функціонування мобілізаційних потужностей, оскільки забезпечує кадрову стабільність підприємств, залучених до виконання оборонних контрактів.

Крім того, питання організації та здійснення державного оборонного замовлення, в межах якого фактично реалізуються мобілізаційні потужності, врегульовано Законом України «Про оборонні закупівлі» № 808 IX від 17 липня 2020 року, який визначає правові та організаційні засади планування, формування, розміщення та виконання оборонних закупівель для гарантованого забезпечення потреб сектору безпеки і оборони[3]. Саме через механізм оборонних закупівель держава формує контрактну основу функціонування мобілізаційних виробничих ресурсів у воєнний період.

По-третє, визначальною рисою мобілізаційних потужностей є їх стратегічна функціональна спрямованість, яка зумовлює підпорядкування виробничої діяльності публічним оборонним інтересам. Йдеться не просто про забезпечення потреб держави, а про включення відповідних виробничих ресурсів до системи воєнно-економічного забезпечення, у межах якої вони стають інструментом реалізації державної політики у сфері оборони.

На відміну від звичайної господарської діяльності, що здійснюється з метою отримання прибутку та самостійного визначення економічної стратегії, діяльність мобілізаційних потужностей у період мобілізації характеризується імперативністю правового регулювання. Обсяги виробництва, номенклатура продукції, строки виконання, технічні характеристики виробів та порядок їх постачання визначаються не суб’єктом господарювання, а уповноваженими

органами державної влади в межах мобілізаційних завдань або державного оборонного замовлення.

Інтеграція мобілізаційних потужностей до системи мобілізаційного планування означає їх попереднє включення до мобілізаційних планів, визначення ролі у загальній структурі оборонного виробництва, а також встановлення готовності до переходу на спеціальний режим функціонування.

По-четверте, мобілізаційні потужності органічно пов'язані з правовим режимом особливого періоду, який є юридичною передумовою їх фактичного введення в дію. Відповідно до статті 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1], особливий період - це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України та інших військових формувань, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію або введення воєнного стану в Україні чи в окремих її місцевостях і охоплює час мобілізації, воєнний час та частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Таким чином, особливий період означає не лише військову активізацію держави, а й перехід економіки та системи публічного управління на спеціальний режим функціонування. Саме в межах цього режиму мобілізаційні потужності переходять зі стану потенційної готовності до стану фактичного використання для забезпечення оборонних потреб. Якщо в мирний час вони перебувають у режимі планування, обліку та збереження, то в умовах особливого періоду активується їх виробнича функція відповідно до мобілізаційних завдань.

Відповідно, правовий режим особливого періоду передбачає суттєве розширення повноважень органів виконавчої влади. Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, військові адміністрації отримують право визначати обсяги виробництва, номенклатуру продукції, строки виконання замовлень, режим роботи підприємств, порядок використання матеріально-технічних ресурсів. У такий спосіб відбувається посилення централізованого управління економічними процесами оборонного значення.

Особливістю цього режиму є також тимчасове обмеження окремих майнових і господарських прав суб'єктів підприємницької діяльності. В умовах воєнного стану, запровадженого відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4], можуть встановлюватися додаткові обов'язки щодо використання виробничих ресурсів для потреб оборони, змінюватися профіль виробництва, здійснюватися примусове залучення майна у встановленому законом порядку. Отже, диспозитивність приватного власника у сфері управління майном звужується на користь публічного інтересу, що полягає у забезпеченні обороноздатності держави.

У цьому контексті мобілізаційні потужності виступають не просто виробничим ресурсом, а елементом воєнно-економічного механізму держави, який активізується виключно в умовах особливого періоду та функціонує на основі імперативних адміністративно-правових приписів. Їх введення в дію здійснюється через мобілізаційні плани, державні замовлення та управлінські рішення уповноважених органів, що надає їм статус інструмента реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Щодо цього треба відмітити, що мобілізаційні плани - це оперативно-організаційні документи, що визначають обсяги мобілізаційних заходів, конкретні потреби у ресурсах, включаючи людський, матеріальний і технічний потенціал, строки та послідовність виконання мобілізаційних завдань. Вони розробляються на підставі оцінки реальних потреб Збройних Сил та інших військових формувань, зокрема втрат, стану забезпечення та прогнозованих сценаріїв розвитку воєнних дій, і формуються на різних рівнях управління: від загальнодержавного до регіонального. Зокрема, Генеральний штаб Збройних Сил України визначає ключові мобілізаційні завдання, а територіальні центри комплектування та

соціальної підтримки (ТЦК і СП) на їх основі складають та реалізують мобілізаційні плани відповідно до поставлених завдань [5;6].

Під державними замовленнями у контексті мобілізаційних потужностей розуміються контрактні зобов'язання органів державної влади щодо забезпечення потреб Збройних Сил України та інших військових формувань у визначеній продукції, роботах та послугах. Такий механізм реалізується через систему оборонних закупівель, що передбачає планування потреб, визначення обсягу матеріально-технічного забезпечення, укладання державних контрактів та контроль їх виконання. Основний правовий механізм реалізації державних оборонних замовлень встановлює Закон України «Про оборонні закупівлі» № 808 IX від 17 липня 2020 року, який визначає процедури розміщення та виконання замовлень для потреб сектору безпеки і оборони [3].

Державне замовлення у мобілізаційному контексті має особливий адміністративно-правовий режим. Воно включає не лише бюджетне фінансування, а й довгострокову координацію між центром публічної влади та підприємствами, на базі яких сформовано мобілізаційні потужності. Замовлення може передбачати не лише виробництво кінцевої продукції, а й поставку комплектуючих, модернізацію обладнання, технічне обслуговування, постачання матеріалів, що мають критичне значення для безперервного виконання мобілізаційних програм.

Управлінські рішення уповноважених органів - це нормативно-адміністративні акти, розпорядження, накази, постанови та інші акти публічної влади, що визначають конкретні умови, строки, обсяги виконання мобілізаційних заходів, включно з мобілізаційними планами та державними замовленнями[7]. Такі рішення можуть прийматися Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, військовими адміністраціями та іншими уповноваженими структурами. Вони забезпечують реалізацію стратегічних завдань мобілізації через деталізовані управлінські заходи щодо розподілу ресурсів, контролю за виконанням планів та санкцій за невиконання. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України № 76 від 27 січня 2023 року «Про затвердження Порядку бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану» є одним із нормативних актів, що конкретизують порядок кадрового забезпечення реалізації мобілізаційних заходів у межах мобілізаційного планування [2].

Окремою складовою спеціального адміністративно-правового режиму мобілізаційних потужностей є встановлене законодавством обмеження щодо їх приватизації та відчуження. Відповідно до Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [1], мобілізаційні потужності не підлягають приватизації, у тому числі в разі ліквідації підприємства, а рішення щодо їх передачі приймаються виключно у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Така імперативна норма свідчить про закріплення публічно-правового обмеження права власності, що обумовлено пріоритетом оборонного інтересу держави над диспозитивністю приватного розпорядження майном. У цьому аспекті мобілізаційні потужності набувають статусу об'єктів з особливим функціональним призначенням, що перебувають під постійним державним контролем.

Водночас адміністративно-правовий режим мобілізаційних потужностей охоплює не лише матеріально-технічну складову, а й кадровий компонент. Забезпечення їх безперервного функціонування в особливий період потребує збереження ключового персоналу, без якого виконання мобілізаційних завдань стає неможливим. Саме з цією метою Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану [2], який визначає механізм надання відстрочки від призову працівникам органів державної влади, підприємств та організацій, що виконують мобілізаційні завдання або є критично важливими для функціонування економіки.

Згідно з цим Порядком, право на бронювання мають, зокрема, військовозобов'язані працівники підприємств, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), а також суб'єктів господарювання, що виробляють товари, виконують роботи або надають послуги для забезпечення потреб Збройних Сил України та інших військових формувань. Бронювання здійснюється за рішенням Міністерства економіки України на підставі погоджених Генеральним штабом Збройних Сил України списків. У такий спосіб законодавець формує багаторівневий механізм контролю, що поєднує економічну доцільність із воєнною необхідністю.

Важливим елементом є встановлення кількісних обмежень щодо бронювання. Загальне правило передбачає можливість бронювання до п'ятдесяти відсотків військовозобов'язаних працівників підприємства, однак у разі обґрунтованої потреби цей показник може бути перевищений. Для підприємств паливно-енергетичного комплексу такі обмеження не застосовуються. Отже, кадрове забезпечення мобілізаційних потужностей диференціюється залежно від їх стратегічного значення.

Таким чином, бронювання персоналу виступає функціональним продовженням режиму мобілізаційних потужностей. Якщо заборона приватизації забезпечує збереження матеріальної бази, то механізм бронювання гарантує збереження професійного кадрового ресурсу. У сукупності ці елементи формують комплексний адміністративно-правовий режим, спрямований на підтримання оборонної спроможності держави в умовах особливого періоду.

Ще однією ознакою є їх функціонування на підставі контрактів із органами державної влади. Виробництво продукції або виконання робіт здійснюється в межах державного оборонного замовлення або інших мобілізаційних завдань. Таким чином, мобілізаційні потужності інтегровані в систему публічного адміністрування та підпорядковані адміністративним рішенням компетентних органів.

У сукупності зазначені складові дозволяють розглядати мобілізаційні потужності як об'єкт спеціального адміністративно-правового режиму, який характеризується імперативністю регулювання, централізованим управлінням, підвищеним рівнем державного контролю та встановленням публічно-правових обмежень щодо розпорядження відповідними ресурсами. Саме через цей режим забезпечується стабільність мобілізаційної системи держави та її здатність оперативно реагувати на загрози в умовах особливого періоду.

З урахуванням викладеного вважаємо, що адміністративно-правовий режим мобілізаційних потужностей - *це встановлений нормами публічного права спеціальний порядок організації, функціонування, збереження та використання виробничих спроможностей підприємств, установ і організацій, що створюються або підтримуються для забезпечення потреб держави в особливий період, який передбачає імперативне регулювання, централізоване управління, обов'язковість виконання мобілізаційних завдань, укладення державних контрактів, застосування механізмів бронювання персоналу та встановлення обмежень щодо розпорядження майном.*

Таким чином, адміністративно-правовий режим мобілізаційних потужностей виступає інструментом трансформації приватних виробничих ресурсів у складову воєнно-економічного потенціалу держави, що функціонує в межах пріоритету публічного інтересу над диспозитивністю приватного права власності.

Висновки та пропозиції. Мобілізаційні потужності в системі публічного адміністрування України слід розглядати не як звичайні виробничі ресурси, а як складову воєнно-економічного потенціалу держави, що функціонує в умовах спеціального правового режиму. Їх правова природа визначається поєднанням майнових, організаційних, кадрових і контрактних елементів, які підпорядковуються централізованому управлінню в період мобілізації та воєнного стану.

В умовах особливого періоду відбувається трансформація статусу відповідних виробничих спроможностей: вони переходять із режиму потенційної готовності до режиму фактичного виконання оборонних завдань, інтегруючись у механізм реалізації державної політики у сфері національної безпеки та оборони. При цьому держава здійснює нормативне, організаційне та контрольне забезпечення їх функціонування, встановлюючи обов'язковість виконання мобілізаційних завдань, особливий порядок укладення контрактів, кадрове закріплення ключових працівників та обмеження щодо розпорядження відповідним майном

ЛІТЕРАТУРА

1. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію:Закон України № 3543 XII від 21 жовтня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 7. Ст. 47.
2. Про правовий режим воєнного стану:Закон України № 389 VIII від 12 травня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
3. Про оборонні закупівлі:Закон України № 808 IX від 17 липня 2020 року // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 35. Ст. 269.
4. Про затвердження Порядку бронювання військовозобов'язаних за списком військовозобов'язаних під час дії воєнного стану:Постанова Кабінету Міністрів України № 76 від 27 січня 2023 року // Офіційний вісник України. 2023. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-п
5. Шамрай Б. М. Мобілізація, військовий облік, призов: загальні питання; нормативно-правове регулювання. Київ: Професіонал. 2025. 554 с.
6. У Збройних Силах України пояснили, як визначаються мобілізаційні плани: інформація від Генерального штабу Збройних Сил України // Українська правда. 16 червня 2025 року. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/06/16/7517317/
7. Повністю виконати не вдається: в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки відповіли, хто складає мобілізаційні плани // Focus.ua. 16 листопада 2025 року. URL: https://focus.ua/uk/voennye-novosti/733119-mobilizaciyni-plani-dlya-tck-viznachaye-genshtab-vin-ne-vikonuyetsya-na-100-vidsotki

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 17.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 327.323
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-246-253
https://orcid.org/0000-0001-7052-3729
Скрипнюк О. В.,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
віце-президент НАПрН України,
директор Інституту
держави і права імені В. М. Корецького
Національної академія наук України
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0001-7183-5206
Беззубов Д. О.,
доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник
відділу проблем державного управління
та адміністративного права,
Інститут держави і права
імені В.М. Корецького НАН України
м. *Київ, Україна*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРАНСКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СТІЙКОСТІ ТА ЗГУРТОВАНОСТІ

Анотація. *У статті обґрунтовується підхід, за яким політика згуртованості Європейського Союзу має розглядатися інституційний інструмент забезпечення демократичної стійкості та європейської безпеки. Показано, що сучасні виклики війна та гібридні впливи, кіберзагрози, вразливість критичної інфраструктури, енергетичні й логістичні шоки, демографічні та соціальні асиметрії переводять безпеку у площину комплексної резильєнтності територій та інституцій. У такому контексті згуртованість набуває безпекового змісту, оскільки зменшення територіальної і соціальної нерівності виконує профілактичну функцію щодо внутрішньої дестабілізації, політичної поляризації й уразливості до зовнішніх впливів. Доведено, що ефективність політики згуртованості не може зводитися до освоєння коштів; вона має трактуватися як нормативно обмежена керованість інвестиційної політики, яка поєднує соціально-територіальний результат із якістю управлінського механізму. Акцентовано, що безпекова переорієнтація пріоритетів ЄС підсилює вимоги до прозорості, підзвітності, доброчесності й узгодженості багаторівневого врядування, оскільки інфраструктурні, технологічні та соціальні інвестиції в умовах ризиків повинні бути контрольованими та відтворюваними. Запропоновано розуміти політику згуртованості як «інвестиційну конституцію солідарності», яка перетворює солідарність на правовий режим стійкого розвитку та спільної європейської безпеки. Окреслено індикатори ефективності, що фіксують стійкість безпекового та соціально-економічного результату діяльності із забезпечення безпеки ЄС.*

Ключові слова: *політика згуртованості ЄС, європейська безпека, демократична стійкість, сталий розвиток, адміністративне законодавство, критична інфраструктура, національна безпека, good governance, прозорість, підзвітність, інституційна доброчесність, індикатори ефективності.*

SKRYPNYUK O., BEZZUBOV D. ORGANIZATIONAL AND LEGAL SUPPORT OF CROSS-BORDER SECURITY IN THE SYSTEM OF EUROPEAN RESILIENCE AND COHESION

Abstract. *The article substantiates a perspective according to which EU Cohesion Policy should be understood not merely as an investment tool for reducing regional disparities, but as an institutional mechanism supporting democratic resilience and European security. It is argued that contemporary challenges war and hybrid interference, cyber threats, critical infrastructure vulnerabilities, energy and logistics shocks, as well as demographic and social asymmetries shift security toward a comprehensive notion of territorial and institutional resilience. Within this framework, cohesion acquires a security dimension because mitigating territorial and social inequalities performs a preventive function against internal destabilization, political polarization, and exposure to external influence. The paper demonstrates that cohesion effectiveness cannot be reduced to absorption rates; it should be conceptualized as normatively bounded governance of investment policy, combining tangible socio-territorial outcomes with the quality of the governing mechanism. The analysis highlights that the ongoing strategic reorientation of EU priorities increases the importance of transparency, accountability, integrity, and coordinated multi-level governance, since infrastructure, technological, and social investments under high-risk conditions must remain controllable, auditable, and sustainable over time. The article proposes to treat Cohesion Policy as an «investment constitution of solidarity» that translates solidarity into a legal and institutional regime of sustainable development and shared security. Finally, the study outlines effectiveness indicators focused on the durability of security and democratic outcomes rather than on the mere intensity of spending.*

Keywords: *EU Cohesion Policy, European security, democratic resilience, sustainable development, resilience, critical infrastructure, multi-level governance, good governance, transparency, accountability, public integrity, effectiveness indicators.*

Постановка проблеми. Транскордонна безпека в сучасних умовах перестала бути лише питанням охорони державного кордону у вузькому, прикладному значенні. Вона дедалі виразніше постає як складова європейської стійкості, що охоплює здатність держави та наднаціональних інституцій забезпечувати безпечний рух осіб, товарів, послуг і даних, протидіяти гібридним загрозам, транснаціональній злочинності, нелегальній міграції, інформаційним і кіберризикам, а також підтримувати належний баланс між свободою пересування, безпекою та правами людини. У сучасному європейському безпековому порядку денному ця проблематика набуває особливої ваги, оскільки Європейська Комісія у Стратегії Preparedness Union 2025 прямо пов'язує готовність до криз, координацію, ефективність та культуру стійкості з необхідністю посилення спроможності публічної влади діяти швидко і узгоджено.

Для України ця тематика має не лише теоретичне, а й виразне державотворче та практичне значення. У сучасній доктрині безпеки справедливо обґрунтовано, що національна безпека у XXI столітті вийшла за межі державних кордонів і перетворилася на систему взаємозалежностей, у якій міжнародна координація та імплементація стандартів good governance визначають нову якість державного управління як правову, моральну й фінансову цінність. Водночас сама адміністративна складова безпеки розглядається як ядро, що поєднує управлінську ефективність і правову легітимність дій органів виконавчої влади. Саме ця методологічна основа дозволяє розглядати транскордонну безпеку як один із проявів ширшої доктрини європейської стійкості, у якій безпекове адміністрування має ґрунтуватися на праві, координації, контролі та довірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку адміністративного права проблеми забезпечення європейської безпеки з позицій адміністративного права

досліджували такі науковці як: В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Н. О. Армаш, О. М. Бандурка, Д.О. Беззубов, Н. П. Бортник, М. І. Козюбра , В. М. Князєв, В. К. Колпаков, З. Р. Кісіль, А. В. Кубаєнко, В. І. Луговий, В. Л. Ортинський, О. В. Скрипнюк, Ю. П. Сурмін, Ю. С. Шемчушенко, В. В. Цвєтков та ін.

Мета та завдання статті. Метою статті є доктринальне обґрунтування політики згуртованості Європейського Союзу як інституційно-правового механізму забезпечення демократичної стійкості та європейської безпеки в координатах сталого розвитку, а також формування підходу до оцінювання її ефективності як нормативно обмеженої керованості інвестиційної політики, через поєднання соціально-територіального результату з якістю управлінського механізму, а саме прозорістю, підзвітністю, доброчесністю, багаторівневою координацією.

Виклад основного матеріалу. У праві Європейського Союзу транскордонна безпека інституційно вибудовується через концепцію європейського інтегрованого управління кордонами. Регламент (ЄС) 2019/1896 прямо встановив Європейську прикордонну та берегову охорону саме для забезпечення integrated border management на зовнішніх кордонах ЄС. Подальший розвиток цієї моделі пов'язаний із техніко-операційною стратегією Frontex 2023–2027, новими правилами скринінгу на зовнішніх кордонах за Регламентом (ЄС) 2024/1356 та цифровізацією прикордонних процедур через Entry/Exit System, яка стала операційною з 12 жовтня 2025 року з поступовим запуском у європейських країнах. Отже, сучасна модель транскордонної безпеки в ЄС базується на поєднанні правових процедур, цифрових інструментів, багаторівневої координації та оцінювання ризиків.

З адміністративно-правового погляду це означає, що транскордонна безпека не може бути зведена до прикордонного контролю як суто силової або технічної функції. Її сутність полягає у належній організації публічної влади у просторі перетину юрисдикцій, компетенцій і ризиків. У цьому аспекті вирішального значення набувають ті елементи, які у наших розробках визначені як концепція «3К» - компетенції, координація і контроль. [1,с. 122] Саме вони дають можливість розглядати транскордонну безпеку як результат не окремого адміністративного акту, а системної діяльності держави, що передбачає чітке розмежування повноважень, сталі канали взаємодії між національними та європейськими інституціями, процедурну впорядкованість рішень та їх підконтрольність праву і суспільству.

Як зазначав В.Б. Авер'янов, проблема реформування виконавчої влади є частиною розвитку держави та «існує нагальна потреба у запровадженні якісно нового рівня законодавчої регламентації процедур». [2, с.178]

Особливої уваги в цьому контексті потребує категорія ефективності забезпечення національної безпеки з позицій науки адміністративного права та державного управління, яка і становить методологічну основу запропонованого підходу. Ефективність є ключовим показником діяльності органів виконавчої влади та становить організаційну основу для оцінки діяльності всього державного апарату управління. [3]

З цих позицій, ефективність у сфері транскордонної безпеки, на наш погляд, не може тлумачитися лише як швидкість реагування, щільність контролю або кількість виявлених порушень. Такий технократичний підхід є недостатнім і навіть небезпечним, оскільки здатен легітимувати надмірну дискрецію, процедурне спрощення та звуження прав людини в ім'я безпекової доцільності. Науково більш обґрунтованим є розуміння ефективності як правової категорії, що поєднує результативність, законність, пропорційність, підзвітність і моральну легітимність управлінських рішень. Саме такий підхід послідовно проведено в наших розробках, де ефективність визначається як характеристика правової зрілості держави та правова ефективність як спроможність досягати цілей безпеки виключно правовими засобами.

У сфері транскордонної безпеки такий підхід має особливе значення, оскільки саме на кордоні найбільш гостро стикаються інтереси безпеки, свободи пересування, міграційної політики, захисту персональних даних, гуманітарних стандартів і цифрового адміністрування. Тому правова ефективність адміністративно-правового механізму у цій сфері повинна оцінюватися за сукупністю критеріїв: здатністю держави і наднаціональних структур своєчасно ідентифікувати загрози; забезпечувати безперервність та законність прикордонних процедур, підтримувати міжвідомчу і транскордонну координацію, використовувати цифрові інструменти без руйнування гарантій прав і свобод людини та громадянина й належної процедури та зберігати баланс між безпекою суспільства та гідністю особи. У такому розумінні ефективність стає не тільки зовнішнім додатком до правового механізму забезпечення безпеки, а його внутрішньою якісною ознакою.

Для України, яка одночасно є державою-кандидатом на вступ до ЄС, державою фронтиру та державою, що перебуває в умовах зовнішньої воєнної агресії, проблема транскордонної безпеки має подвійний вимір. З одного боку, вона вимагає адаптації до acquis ЄС у частині integrated border management, цифрового прикордонного адміністрування, скринінгових процедур, стандартів міжвідомчої взаємодії та контролю. З іншого боку, вона потребує вироблення власної адміністративно-правової моделі, здатної поєднати європейські стандарти з реаліями воєнного стану, підвищеної мобільності ризиків, гуманітарних потоків, прикордонної інфраструктурної вразливості та загроз гібридного характеру. Саме тому імплементація європейських підходів не повинна бути механічним копіюванням. Вона має спиратися на національну доктрину стійкості, де транскордонна безпека розуміється як елемент цілісної системи публічного адміністрування безпекою.

Особливою частиною є забезпечення демократії та збереження цінностей демократичного суспільства в діяльності апарату державного управління. [4, с.28]

У зв’язку з цим доцільно виокремити кілька пріоритетних напрямів розвитку адміністративно-правового забезпечення транскордонної безпеки України в контексті інтеграції до ЄС. По-перше, потребує подальшого нормативного посилення процедурний компонент управління кордонами, включно з прозорими правилами координації між прикордонними, митними, правоохоронними, міграційними та безпековими органами. По-друге, необхідним є інституційне зміцнення аналітичного та оціночно-ризикового сегмента транскордонної безпеки, що відповідає європейській логіці політики «preparedness» та доктрині національної стійкості. По-третє, особливого значення набуває цифрова модернізація прикордонного адміністрування на засадах законності, пропорційності та захисту прав людини. По-четверте, стратегічною передумовою правової ефективності є формування культури безпеки і довіри як між інституціями, так і між владою та суспільством.

У контексті європейської стійкості ефективність забезпечення безпеки доцільно розглядати як характеристику функціонування окремих інституцій та одночасно інтегральний індикатор загального рівня безпеки Європейського Союзу. Такий підхід узгоджується як із логікою забезпечення безпеки в адміністративному праві, де ефективність трактується як правова та технічна категорія, так і з сучасними документами ЄС, у яких безпека розглядається через готовність до криз, координацію, інформаційний обмін, інституційну підзвітність, стійкість та довіру.

У Стратегії «Preparedness Union» Європейська Комісія прямо пов’язує готовність і спроможність Союзу реагувати швидко та ефективно з посиленням координації, ефективності та культури «resilience», а проект ProtectEU акцентує «stronger legal framework, better information sharing and closer cooperation» як умови гарантування безпеки громадян, це прямо передбачено в директиві ЄС European Commission. ProtectEU: «European Internal Security Strategy. Brussels»,

прийняту у 2025 році. Водночас наші дослідження переконливо доводять, що ефективність у сфері забезпечення безпеки оцінка проводиться індикаторами верховенства права, процедурної впорядкованості, контролю та можливості ефективного захисту від дій публічної влади.

Звідси випливає, що критеріями ефективності забезпечення безпеки як індикатора загального рівня безпеки ЄС мають бути, по-перше, нормативна визначеність і відповідність безпекової діяльності стандартам верховенства права, оскільки Європейська Комісія у Rule of Law Report оцінює стан правосуддя, антикорупційної системи, checks and balances та інші інституційні аспекти саме як базові умови стійкості Союзу. По-друге, рівень стратегічної готовності та кризової спроможності, який у документах Preparedness Union пов'язаний із «all-hazards approach, whole-of-government approach і whole-of-society approach». По-третє, якість міждержавної, міжвідомчої та транскордонної координації, без якої неможливе інтегроване управління зовнішніми кордонами ЄС. По-четверте, операційна результативність протидії транскордонним загрозам, зокрема організованій злочинності, гібридним атакам, фінансовому шахрайству та іншим викликам, які Frontex і Europol фіксують як актуальні для зовнішніх кордонів Союзу. По-п'яте, інституційна підконтрольність і наявність механізмів оцінювання та моніторингу, що прямо вбудовані у Schengen evaluation and monitoring. По-шосте, суспільне сприйняття безпеки і довіра до інституцій, оскільки Eurostat у межах SDG 16 моніторить особисту безпеку, доступ до правосуддя і trust in institutions як показники стану правової стійкості ЄС. Саме сукупність цих критеріїв дозволяє оцінити безпеку Союзу як єдність правової, інституційної, операційної та соціальної спроможності ЄС забезпечувати захист особи, суспільства і спільного європейського простору.

Із доктринального погляду це дає підстави стверджувати, що загальний рівень безпеки ЄС вимірюється не лише кількістю нейтралізованих загроз або щільністю прикордонного контролю. Його реальним змістом є спроможність Союзу діяти в правовому полі, узгоджено, превентивно і результативно, зберігаючи баланс між безпекою, свободою пересування, правами людини та довірою до публічної влади. Саме тому критерії ефективності забезпечення безпеки мають розглядатися як універсальний індикатор якості європейського врядування у сфері безпеки, а для України ще й як орієнтир адаптації власної адміністративно-правової моделі до стандартів ЄС.

Політика згуртованості Європейського Союзу традиційно сприймається як інвестиційний інструмент вирівнювання регіональних диспропорцій та підтримання економічної, соціальної й територіальної інтегрованості Європейського Союзу. Однак у сучасних умовах вона набуває іншого, більш глибокого змісту: стає механізмом, через який демократія організує власну стійкість матеріальними, інституційними та соціальними ресурсами. Європейська безпека нині є не лише питанням оборонних спроможностей, а питанням життєздатності системи: здатності територій витримувати потрясіння, зберігати критичні функції, не руйнувати довіру до інституцій і не продукувати внутрішні «червоні лінії» дестабілізації. У цьому контексті політика згуртованості дедалі виразніше з'єднується з проблематикою безпеки, бо саме нерівність розвитку, «периферійність» територій, інфраструктурні розриви, демографічні й соціальні асиметрії створюють умови для політичної радикалізації, зниження якості врядування та уразливості до зовнішніх впливів. Відтак згуртованість виступає не просто «соціальною» політикою, а інструментом профілактики внутрішніх ризиків європейського простору.

Правова архітектура політики згуртованості ЄС у бюджетному циклі 2021–2027 років вибудувана навколо спільних правил для фондів, які становлять основу її фінансового механізму. Зокрема, Регламент про спільні положення задає єдині рамки програмування, управління, моніторингу, контролю й аудиту для ключових фондів, у тому числі Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду плюс, Фонду згуртованості та інших інструментів. Це означає, що згуртованість у праві ЄС мислиться як інституційно впорядкована

система реалізації публічного інтересу, де бюджетні ресурси чітко відповідають цілям, процедурам і режиму підзвітності. У такій конструкції ефективність не може тлумачитися як суто фінансовий показник освоєння коштів; вона має правовий і соціальний вимір: чи забезпечено передбачувану і контрольовану реалізацію цілей, чи досягнуто відчутного ефекту для територій, чи зменшено розриви, які створюють структурні ризики для цілісності Союзу.

Проблематика європейської безпеки в останні роки змістила фокус з «традиційного розуміння» безпеки до комплексної стійкості до зовнішніх загроз. Безпекові виклики мають багатошаровий характер: це війна як фактор геополітичної нестабільності, гібридні впливи, кібератаки, загрози критичній інфраструктурі, енергетична та логістична вразливість, соціальні наслідки криз, демографічний спад у багатьох регіонах, ризики нерівності та маргіналізації. Сукупно ці чинники створюють нові організаційні засади «внутрішньої безпеки» ЄС: безпека залежить від того, чи здатні регіони тримати критичні сервіси, підтримувати зайнятість, забезпечувати доступ до базових публічних благ і не втрачати інституційну довіру. Саме тому дедалі природнішою стає логіка, за якої згуртованість розглядається як «інвестиція у безпекову стійкість» через інфраструктуру, соціальну інтеграцію, цифровізацію, енергоефективність, підвищення конкурентоспроможності та технологічної автономності.

Цю трансформацію прямо відображає сучасний перегляд пріоритетів політики згуртованості на рівні Єврокомісії. У 2025 році Комісія представила комунікацію про середньостроковий перегляд (mid-term review) та супровідну ініціативу щодо коригування політики з метою кращої підтримки стратегічних пріоритетів Союзу. У публічному дискурсі ЄС чітко проговорюється, що політика згуртованості має бути більш гнучкою і здатною швидше спрямовувати ресурси на нові виклики, серед яких прямо називаються оборона, безпека, конкурентоспроможність і декарбонізація (екологічна безпека). З погляду доктринального аналізу це означає появу нового питання ефективності: чи не призведе «безпекова переорієнтація» до втрати первинної місії згуртованості, і чи можна поєднати стратегічні пріоритети з базовою логікою зменшення диспропорцій без втрати демократичної легітимності політики.

Ефективність політики згуртованості в умовах безпекового тиску доцільно трактувати як нормативно обмежену керованість інвестиційної політики. Сама по собі мобілізація ресурсів або прискорення процедур не є ефективністю, якщо вони руйнують режим підзвітності, породжують нерівність доступу до інструментів підтримки або створюють «інвестиційний фаворитизм». Демократична якість згуртованості полягає в тому, що вона переводить солідарність у форму правового режиму: з цілями, критеріями, процедурами, контролем і можливістю корекції. Відтак ефективність є похідною від двох площин: по-перше, від реального соціально-територіального ефекту (зменшення розривів, підвищення спроможності територій до розвитку, доступності послуг і можливостей); по-друге, від якості управлінського механізму (програмування, прозорість, можливість оперативного аудиту коштів, узгодженість багаторівневого врядування). Якщо одна з цих площин слабшає, політика починає втрачати сенс як інструмент демократії і перетворюється на технічний розподіл коштів.

Позиція пріоритету безпеки суспільства визначена нами як соціоцентризм встановлює правові межі із інтересами особи. В цьому аспекті безпеки визначається як фінансова, соціальна та юридична цінність демократичного суспільства. [5]

У зв’язку з цим важливо відрізняти «безпеку як предмет фінансування» від «безпеки як логіки згуртованості». Перше означає спрямування коштів на проєкти, які прямо підсилюють стійкість критичної інфраструктури, енергетичну автономність, кіберстійкість, логістичні мережі, а також соціальну стійкість уразливих територій. Друге означає, що сама політика згуртованості повинна бути організована як механізм зниження вразливостей: мінімізувати структурні ризики

відставання регіонів, соціального розшарування і територіальної фрагментації. Саме другий підхід є ключовим для зв'язку з демократією: згуртованість як політика знижує «внутрішні загрози» демократичному ладу через інклюзивний розвиток, який підсилює довіру до інституцій та зменшує відчуття соціальної та економічної несправедливості.

В цьому аспекті з позицій адміністративного права наголосити на інституційному моменті, який часто випадає з поля уваги: ефективність згуртованості неможлива без доброго врядування, бо саме воно забезпечує підзвітність розподілу публічних ресурсів. У безпековому контексті це набуває особливої ваги: кожна корупційна деформація, кожна бюрократична затримка, кожен дефективний або недоопрацьований інфраструктурний проєкт є економічною втратою та безпековою уразливістю. Тому сучасні тенденції ЄС в аспекті формування безпекового простору це посилення прозорості, результативності, контрольованості програм є політико-правовими запобіжниками стійкості Європейського Союзу. В цьому сенсі згуртованість виступає школою інституційної дисципліни: підзвітність і контроль є умовою довіри, а довіра є головним ресурсом демократичної політики забезпечення безпеки.

Окремий пласт проблем забезпечення європейської безпеки пов'язаний із тим, що безпека потребує не лише інвестицій, а й здатності системи адаптуватися. Саме тому на рівні ЄС виникають інструменти, які визначають нові пріоритети розвитку під стратегічні технології та автономність. Зокрема, платформа STEP спрямована на підтримку критичних технологій і зміцнення ланцюгів створення вартості в ЄС, а її запровадження супроводжується змінами в низці програм і регламентів. У логіці безпеки це означає: згуртованість уже не тільки «про території», а й про технологічну спроможність ЄСяк фактор конкретності і стратегічної стійкості. Для демократичної легітимності важливо, щоб така переорієнтація не поглиблювала територіальні розриви, а навпаки створювала механізми включення менш розвинених територій у нові технологічні ланцюги. Інакше «стратегічна автономія» може мати соціальну ціну у вигляді нової периферійності.

Ефективність політики згуртованості у безпековому вимірі доцільно фіксувати через індикатори, що відображають стійкість суспільного та територіального результату. До таких індикаторів належать реальне зменшення територіальних диспропорцій у доступі до базових послуг і можливостей розвитку, підвищення стійкості критичної інфраструктури та швидкості відновлення після екстремальних (актів незаконного втручання або природних катаклізмів) подій, зниження вразливостей територій до енергетичних і цифрових загроз; стабілізація зайнятості й людського капіталу у регіонах підвищеної небезпеки, де соціальна деградація стає чинником дестабілізації; зростання інноваційної спроможності регіонів і зменшення інноваційного розриву між центром та периферією, узгодженість багаторівневого врядування, коли програми не дублюються і не конфліктують, а виконання рішень є контрольованим, прозорість і підзвітність реалізації програм, що зменшує корупційні втрати та підтримує довіру, довгострокова відтворюваність ефекту, коли інвестиції створюють стійкі спроможності.

Для України дані нормативні та регуляторні акти є особливо продуктивним з огляду на наукову новизну і прикладний потенціал. Український дискурс відбудови, безпеки та євроінтеграції поки недостатньо осмислює згуртованість як правовий і інституційний механізм, здатний поєднати розвиток, солідарність і національну безпеку. Тут відкривається перспектива доктринального дослідження: як інтегрувати принципи згуртованості у відбудову і регіональну політику України так, щоб вони працювали як механізм запобігання диспропорціям, забезпечення інституційної доброчесності, прозорості та результативності. Саме в цьому полягає практична цінність для європейської демократії: згуртованість може бути мовою інституційної інтеграції України у простір стійкого розвитку і спільної безпеки, якщо її розуміти як модель підзвітного програмування розвитку.

Висновки. У підсумку політика згуртованості ЄС у сучасних умовах виступає не другорядною соціально-економічною політикою, а інституційним механізмом демократичної стійкості та безпекової резильєнтності. Її ефективність залежить від здатності поєднати первинну місію зменшення диспропорцій із новими стратегічними пріоритетами ЄС, не руйнуючи підзвітність, прозорість і справедливість, які є умовами довіри. Проблеми європейської безпеки лише підсилюють значення згуртованості: без територіальної та соціальної інтегрованості безпека стає дорогим і нестійким проектом, а демократія уразливою. Саме тому когезійна політика, осмислена через категорію ефективності, дає один із найпереконливіших прикладів того, як ЄС намагається перетворити солідарність на правовий режим стійкого розвитку й спільної безпеки.

Транскордонна безпека у сучасному європейському правовому просторі є системоутворюючим елементом стійкості, готовності та належного врядування. Для України її адміністративно-правове забезпечення має розглядатися як одна з ключових ділянок європейської інтеграції, де перевіряється реальна спроможність держави діяти одночасно ефективно, правомірно і ціннісно виважено. Саме тому подальший розвиток цієї сфери доцільно пов’язувати із формуванням такої моделі публічного адміністрування, у якій ефективність забезпечення транскордонної безпеки набуває змісту правової ефективності як результативної дії влади в межах права, у режимі координації, контролю та поваги до прав і свобод людини і громадянина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беззубов Д. О. Адміністративне право і національна безпека: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : «7bc», 2026. 312 с.
2. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Ін-Юре, 2002. С. 668
3. Скрипнюк О.В., Беззубов Д.О. Забезпечення ефективності державного управління як соціальна цінність адміністративного права Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Журавель та ін. – Харків : Право, 2025. – Т. 32, № 3. – 164-179 с. DOI: https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-164
4. Цвєтков В. В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика : монографія. Київ : Юридична думка, 2007. 336 с.
5. Беззубов Д.О. Соціоцентризм як методологія оновлення доктрини адміністративного права// Ерліхівський журнал № 13/ 2025 , 2025 с. 11-19. DOI https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2025-13.02

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9:614.3:641.5.
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-254-261
https://orcid.org/0009-0002-1768-5889
Стріяшко Г. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та публічного управління Національної академії статистики, обліку та аудиту
м.Київ, Україна

https://orcid.org/0000-0003-2843-3353
Брода А. Ю.,
доцент кафедри правознавства і гуманітарних дисциплін Вінницького навчально-наукового інституту економіки Західно-українського національного університету,
м. Вінниця, Україна

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ КЕЙТЕРИНГОВИХ ПОСЛУГ У ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЛЯХ

Анотація. *У статті досліджено сучасний стан фінансового контролю у сфері організації кейтерингових послуг у системі публічних закупівель України в умовах воєнного стану. Наголошено на особливій актуальності забезпечення прозорості, ефективності та цільового використання бюджетних коштів у сфері закупівлі послуг харчування, оскільки такі закупівлі охоплюють значні обсяги державних фінансів та пов'язані із забезпеченням харчування військовослужбовців, працівників публічного сектору, учасників освітнього процесу та інших категорій осіб, що фінансуються за рахунок бюджету. Визначено ключові проблеми фінансового контролю у зазначеній сфері, зокрема відсутність єдиної інтегрованої системи моніторингу закупівель кейтерингових послуг, недостатню узгодженість між інструментами фінансового контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, обмеженість аналітичних механізмів оцінки ризиків, а також збереження окремих проявів корупційних практик під час організації та проведення відповідних процедур закупівель. Підкреслено, що запровадження правового режиму воєнного стану спричинило суттєве зростання обсягів публічних закупівель у сфері забезпечення харчування, зокрема для потреб оборони, гуманітарного забезпечення та функціонування установ публічного сектору, що значно посилило навантаження на органи державного фінансового контролю. Аналіз динаміки закупівель у 2020–2024 роках засвідчив тенденцію до їх зростання та розширення кола постачальників кейтерингових послуг, що водночас актуалізувало потребу у вдосконаленні процедур фінансового контролю, підвищенні прозорості закупівельних процесів та запровадженні сучасних інструментів аналітичного моніторингу. Запропоновано алгоритм здійснення фінансового контролю у сфері організації кейтерингових послуг у публічних закупівлях, який ґрунтується на принципах системності, безперервності та ризик-орієнтованого підходу. Зроблено висновок про необхідність подальшої цифровізації контрольних процедур, посилення аналітичних інструментів оцінювання ефективності витрачання бюджетних коштів, а також формування єдиної інформаційної бази для моніторингу закупівель кейтерингових послуг у системі публічних закупівель України.*

Ключові слова: *фінансовий контроль; публічні закупівлі; кейтерингові послуги; державний фінансовий контроль; система публічних фінансів; електронна система закупівель ProZorro; організація харчування у публічному секторі.*

STRIIASHKO G., BRODA A. FINANCIAL CONTROL IN THE FIELD OF ORGANIZATION OF CATERING SERVICES IN PUBLIC PROCUREMENT

Abstract .*The article examines the current state of financial control in the field of organizing catering services within the public procurement system of Ukraine under martial law. Particular attention is paid to the importance of ensuring transparency, efficiency, and targeted use of budget funds in the procurement of food services, as such procurements involve significant volumes of public finances and are related to providing meals for military personnel, public sector employees, participants of the educational process, and other categories of persons financed from the budget.*

The key problems of financial control in this area are identified, including the absence of a unified integrated monitoring system for the procurement of catering services, insufficient coordination between financial control instruments, accounting and auditing mechanisms, limited analytical tools for risk assessment, as well as the persistence of certain manifestations of corrupt practices during the organization and conduct of the relevant procurement procedures.

It is emphasized that the introduction of the legal regime of martial law has led to a significant increase in the volume of public procurement in the field of food supply, particularly for the needs of the defense sector, humanitarian support, and the functioning of public sector institutions, which has considerably increased the workload on state financial control bodies. An analysis of procurement dynamics during 2020–2024 demonstrates a tendency toward growth and an expansion of the range of catering service providers, which simultaneously highlights the need to improve financial control procedures, enhance the transparency of procurement processes, and introduce modern analytical monitoring tools.

The article proposes an algorithm for implementing financial control in the field of organizing catering services in public procurement, which is based on the principles of systematicity, continuity, and a risk-oriented approach. It is concluded that further digitalization of control procedures, strengthening analytical tools for assessing the efficiency of public expenditure, and the creation of a unified information database for monitoring catering service procurements within the public procurement system of Ukraine are necessary.

Keywords: *financial control; public procurement; catering services; state financial control; public finance system; ProZorro electronic procurement system; organization of catering in the public sector.*

Метою даного дослідження є комплексний аналіз правових засад та механізмів фінансового контролю у сфері організації кейтерингових послуг у системі публічних закупівель України, а також визначення особливостей його здійснення на різних стадіях закупівельного процесу. У межах дослідження передбачається розкрити зміст та значення фінансового контролю за використанням бюджетних коштів, що спрямовуються на закупівлю послуг харчування, визначити коло суб'єктів контролю та їх повноваження, а також з'ясувати специфіку контролю за дотриманням вимог законодавства під час планування, проведення та виконання договорів про закупівлю кейтерингових послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансового контролю у сфері публічних закупівель, яка безпосередньо пов'язана і з контролем закупівель послуг, зокрема кейтерингових, досліджувалася низкою українських науковців у галузі фінансового права, адміністративного права, державного управління та економіки. У науковій літературі питання

правового регулювання публічних закупівель і механізмів контролю за використанням бюджетних коштів аналізували такі дослідники, як Н. Галіцина, О. Музичук, О.Мельник, та В. Тимощук, які аналізують інституційні механізми функціонування системи публічних закупівель та правові інструменти забезпечення їх відкритості і підзвітності.

Водночас у сучасній юридичній науці більшість досліджень зосереджена на загальних питаннях фінансового контролю, бюджетного процесу та правового регулювання публічних закупівель. Спеціальні наукові роботи, присвячені безпосередньо фінансовому контролю у сфері організації кейтерингових послуг у публічних закупівлях, практично відсутні, що свідчить про недостатній рівень доктринального опрацювання цієї проблематики та зумовлює необхідність подальших комплексних досліджень у межах науки фінансового права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах індустрія громадського харчування виступає однією з динамічних та економічно значущих сфер господарської діяльності, що характеризується високим рівнем розвитку, впровадженням інноваційних підходів до організації обслуговування та постійним удосконаленням форм надання відповідних послуг. Інноваційні процеси у цій галузі проявляються у запровадженні нових моделей ведення бізнесу, модернізації сервісних технологій, формуванні нових стандартів обслуговування та підвищенні загального рівня культури дозвілля.

Однією з найбільш перспективних і динамічних форм надання послуг у сфері громадського харчування є кейтеринг. У сучасному розумінні кейтеринг розглядається як комплексна послуга з організації харчування поза межами стаціонарних закладів ресторанного господарства, що передбачає забезпечення замовника готовими стравами та супутніми сервісними елементами.

Діяльність суб’єктів господарювання у сфері кейтерингу охоплює широкий спектр організаційних та сервісних функцій. Зокрема, кейтерингова компанія здійснює формування меню відповідно до потреб замовника, організовує приготування та доставку страв і напоїв, забезпечує сервування столів, надає у тимчасове користування меблі та необхідний інвентар, здійснює підбір текстильного оформлення, забезпечує обслуговування заходу відповідним персоналом, а також може брати участь в організації та оформленні простору проведення заходу.

У правовому вимірі кейтеринг доцільно розглядати як різновид господарської діяльності з надання послуг у сфері громадського харчування, що здійснюється на договірних засадах та може бути предметом цивільно-правових і господарсько-правових зобов’язань. У контексті публічного сектору така діяльність нерідко стає предметом процедур публічних закупівель, у межах яких суб’єкти господарювання надають послуги з організації харчування для державних і комунальних установ, що зумовлює необхідність належного правового регулювання та фінансового контролю за використанням бюджетних коштів у відповідній сфері.

Мету дослідження доцільно розкрити через теоретичне осмислення категорії фінансового контролю, її співвідношення з бюджетним контролем та специфіку застосування у сфері закупівель послуг харчування, що в сучасних умовах набуває особливої суспільної та правової актуальності.

У юридичній науці фінансовий контроль традиційно розглядається як один із ключових інструментів забезпечення законності у сфері формування, розподілу та використання публічних фінансів. Зокрема, представники української фінансово-правової доктрини підкреслюють, що фінансовий контроль є складовою системи публічного управління фінансами та спрямований на забезпечення законності, ефективності та доцільності використання державних і муніципальних ресурсів.

Фінансовий контроль публічних закупівель є особливо вразливим до корупційних ризиків, тому ефективний фінансовий контроль тут має вирішальне значення. Б. Р. Мілих [1] акцентує на

необхідності постійного моніторингу та аудиту процедур закупівель для забезпечення прозорості, відкритості та конкурентності, що підвищує довіру громадськості до державних інституцій.

У свою чергу, Л. Воронова [2, 3] розглядала фінансовий контроль як правовий механізм перевірки дотримання фінансової дисципліни суб'єктами публічних фінансів, що здійснюється уповноваженими органами держави в установлених законом формах. Подібної позиції дотримується й Микола Кучерявенко [2, 3] , який наголошує, що фінансовий контроль має комплексний характер і охоплює систему заходів, спрямованих на забезпечення законності та ефективності використання публічних фінансових ресурсів .

У межах фінансового контролю важливе місце посідає бюджетний контроль. У науковій літературі він розглядається як спеціалізований різновид фінансового контролю, що безпосередньо пов'язаний із перевіркою процесів формування та виконання бюджетів. На відміну від ширшої категорії фінансового контролю, який охоплює усю сферу публічних фінансів, бюджетний контроль зосереджується на законності та ефективності використання бюджетних коштів, дотриманні бюджетного законодавства, а також контролі за бюджетними програмами та видатками. Таким чином, у дослідженні сфери закупівлі кейтерингових послуг фактично поєднуються два виміри контролю: загальнофінансовий, що пов'язаний із використанням публічних ресурсів, та бюджетний, що безпосередньо стосується витрачання коштів державного або місцевих бюджетів у межах процедур публічних закупівель.

Окремого аналізу потребує галузевий аспект дослідженн, а саме, сфера організації харчування. У контексті публічних закупівель кейтеринг розглядається не лише як комерційна послуга ресторанного бізнесу, а як особливий різновид господарської діяльності, що полягає у забезпеченні організованого харчування певних категорій осіб на підставі договорів, укладених із суб'єктами публічного сектору. У державній сфері кейтеринг зазвичай означає надання послуг із приготування, постачання та організації харчування для військовослужбовців, учнів і студентів закладів освіти, пацієнтів закладів охорони здоров'я, осіб, які перебувають у соціальних установах, а також працівників окремих державних структур. У таких випадках послуги харчування оплачуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів і закуповуються відповідно до вимог законодавства про публічні закупівлі.

Суспільна увага до цієї проблематики в Україні істотно посилилася у період повномасштабної війни. По-перше, суттєво зросли обсяги закупівель харчування для потреб сектору безпеки і оборони, гуманітарних програм та функціонування державних установ. По-друге, у публічному просторі неодноразово порушувалися питання щодо ефективності використання бюджетних коштів у сфері забезпечення харчування, зокрема через резонансні дискусії про завищення цін на продукти харчування у державних закупівлях. У результаті питання фінансового контролю за закупівлями у сфері харчування стало предметом активного суспільного та наукового обговорення, а також посилило увагу до прозорості процедур закупівель і підзвітності органів публічного управління [4, 5, 6] .

У цьому контексті дослідження правових засад та механізмів фінансового контролю у сфері організації кейтерингових послуг у системі публічних закупівель набуває особливого значення. Воно спрямоване на з'ясування того, як саме здійснюється контроль за використанням бюджетних коштів під час планування закупівель, проведення тендерних процедур та виконання договорів про закупівлю послуг харчування, які органи держави здійснюють відповідні контрольні повноваження та які правові інструменти забезпечують законність і ефективність таких витрат. Таким чином, реалізація поставленої мети дозволяє комплексно поєднати теоретичні підходи до розуміння фінансового контролю з аналізом практичних механізмів його здійснення у конкретній галузевій сфері публічних закупівель.

У сфері організації кейтерингових послуг у публічних закупівлях правовий механізм фінансового контролю має ряд специфічних проблем і недоліків, які потребують наукового та практичного осмислення.

По-перше, існує відсутність єдиної інтегрованої системи контролю за закупівлями кейтерингових послуг, яка об'єднувала б інформацію про планування, проведення процедур закупівель, укладання договорів та їх виконання. Це призводить до дублювання контролю, «сліпих зон» і ризику неефективного використання бюджетних коштів.

По-друге, недостатньо чітко визначені повноваження різних суб'єктів фінансового контролю, зокрема органів державної аудиторської служби, казначейських структур, внутрішніх контролерів замовників, що ускладнює координацію перевірок та аналізу фінансових ризиків.

По-третє, відсутні стандартизовані інструменти оцінки ризиків, пов'язаних із корупційними практиками, недобросовісними постачальниками та порушенням процедур закупівель, що ускладнює превентивний контроль.

По-четверте, цифровізація та аналітичне забезпечення контролю залишаються фрагментарними, що обмежує можливості швидкого моніторингу, аудиту та звітності.

Правовий механізм фінансового контролю у сфері кейтерингових закупівель регулюється законодавством України про публічні закупівлі, Бюджетним кодексом, законами про державний фінансовий контроль та державну аудиторську діяльність. Основними суб'єктами контролю є Рахункова палата України [7], яка здійснює зовнішній фінансовий контроль за законністю та ефективністю використання бюджетних коштів, Державна аудиторська служба України, що проводить державний фінансовий аудит, перевірки та моніторинг процедур закупівель, Державна казначейська служба України, яка контролює цільове використання бюджетних коштів через перевірку правових підстав реєстрації договорів і здійснення платежів, та Антимонопольний комітет України, який відповідає за дотримання конкурентного середовища у сфері закупівель. Юридичне поле включає перевірку дотримання законів, підзаконних актів, контрактних зобов'язань та застосування фінансово-правових санкцій у разі порушень. Водночас існують прогалини, пов'язані з відсутністю чітких спеціалізованих норм щодо кейтерингових закупівель, фрагментарністю повноважень контролюючих органів та обмеженою юридичною визначеністю щодо превентивних заходів контролю, що ускладнює застосування фінансово-правових механізмів.

У сучасних умовах функціонування системи публічних фінансів особливого значення набуває забезпечення ефективного та прозорого використання бюджетних коштів, що передбачає належне нормативно-правове регулювання та функціонування дієвих механізмів фінансового контролю. Це особливо актуально у сфері публічних закупівель, де здійснюється значний обсяг бюджетних видатків, зокрема на забезпечення харчування різних категорій осіб у державному та комунальному секторі.

Правові засади фінансового контролю у сфері закупівель формуються на основі комплексу нормативно-правових актів. Базовим актом, що регулює порядок здійснення закупівель товарів, робіт і послуг за бюджетні кошти, є Закон України «Про публічні закупівлі» [8], який визначає принципи відкритості, добросовісної конкуренції, недискримінації учасників та ефективного використання бюджетних ресурсів. Водночас загальні засади використання бюджетних коштів та бюджетної дисципліни встановлює Бюджетний кодекс України, що регламентує порядок формування та виконання бюджетів, а також відповідальність за порушення бюджетного законодавства. Важливе значення для організації контрольної діяльності має також Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [9], який визначає систему державного фінансового контролю, форми контрольних заходів та повноваження відповідних органів.

Інституційна структура фінансового контролю у сфері публічних закупівель представлена низкою спеціально уповноважених органів. Одним із ключових суб'єктів зовнішнього державного фінансового контролю є Рахункова палата, яка здійснює аудит ефективності використання коштів державного бюджету, аналізує результати бюджетних програм та оцінює ефективність використання публічних фінансових ресурсів. Водночас безпосередній контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель покладено на Державна аудиторська служба України, яка реалізує повноваження щодо проведення моніторингу процедур закупівель, державного фінансового аудиту, інспектування та перевірок. Важливим елементом сучасної системи контролю виступає електронна система ProZorro, що забезпечує відкритість інформації про закупівлі та створює можливості для громадського контролю за використанням бюджетних коштів.

Фінансовий контроль у сфері публічних закупівель доцільно розглядати з урахуванням стадій закупівельного процесу. На стадії планування контроль спрямований на перевірку обґрунтованості потреби у закупівлі, відповідності запланованих витрат бюджетним призначенням та правильності формування річного плану закупівель. На етапі проведення процедури закупівлі основна увага приділяється дотриманню принципів конкурентності, прозорості та недискримінації учасників, а також законності визначення переможця торгів. Завершальним етапом є контроль за виконанням договору про закупівлю, що передбачає перевірку фактичного надання послуг, відповідності їх якості встановленим вимогам та правомірності здійснення бюджетних платежів.

Особливу специфіку має фінансовий контроль у сфері закупівель послуг харчування, зокрема кейтерингових послуг, що здійснюються для забезпечення харчування військовослужбовців, учнів закладів освіти, пацієнтів медичних установ та інших категорій осіб. У системі публічних закупівель такі послуги здебільшого здійснюються за кодом ДК 021:2015 «55520000-1 — Кейтерингові послуги». Практика проведення відповідних закупівель свідчить про наявність низки ризиків, серед яких можна виокремити недостатній рівень конкуренції між учасниками, можливі випадки завищення очікуваної вартості закупівель, недосконаліть технічних специфікацій, а також порушення умов виконання укладених договорів.

У зв'язку з цим актуальним завданням є вдосконалення правового механізму фінансового контролю у сфері організації кейтерингових послуг у системі публічних закупівель. До перспективних напрямів такого вдосконалення можна віднести подальшу цифровізацію контрольних процедур, інтеграцію інформаційних ресурсів органів фінансового контролю з електронною системою закупівель, впровадження ризик-орієнтованих підходів до відбору процедур для проведення моніторингу, а також розширення обсягу відкритих даних щодо виконання договорів про закупівлю. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню прозорості закупівельних процесів, посиленню підзвітності органів публічного управління та забезпеченню більш ефективного використання бюджетних коштів у сфері організації харчування.

Висновки та пропозиції. Проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що фінансовий контроль у сфері організації кейтерингових послуг у системі публічних закупівель України є важливим елементом забезпечення законності, прозорості та ефективності використання бюджетних коштів. Сфера закупівель послуг харчування охоплює значні обсяги публічних фінансових ресурсів і пов'язана із забезпеченням потреб сектору безпеки і оборони, закладів освіти, охорони здоров'я та інших установ публічного сектору, що зумовлює підвищені вимоги до ефективності контрольних механізмів.

У ході дослідження встановлено, що правове регулювання фінансового контролю у сфері закупівель кейтерингових послуг базується на комплексі нормативно-правових актів, які

визначають порядок здійснення публічних закупівель, використання бюджетних коштів та діяльність органів державного фінансового контролю. Водночас аналіз чинної нормативної бази та практики її застосування свідчить про наявність низки проблем, пов'язаних із недостатньою узгодженістю контрольних процедур, обмеженими можливостями аналітичного моніторингу закупівель та збереженням ризиків неефективного використання бюджетних ресурсів.

З'ясовано, що фінансовий контроль у сфері організації кейтерингових послуг реалізується на різних стадіях закупівельного процесу, під час планування закупівель, проведення тендерних процедур та виконання договорів про закупівлю. Кожна із зазначених стадій передбачає застосування окремих контрольних інструментів, спрямованих на перевірку обґрунтованості витрат, дотримання принципів конкурентності та прозорості, а також належного виконання договірних зобов'язань.

Особливу увагу привертає той факт, що у сучасних умовах, зокрема в період воєнного стану, спостерігається зростання обсягів закупівель послуг харчування для потреб держави, що посилює навантаження на систему фінансового контролю та актуалізує питання вдосконалення контрольних механізмів. У зв'язку з цим підвищується значення цифрових інструментів моніторингу закупівель, розвитку аналітичних механізмів оцінювання ризиків та посилення прозорості закупівельних процедур.

Враховуючи викладене, подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на поглиблене вивчення механізмів цифровізації фінансового контролю у сфері публічних закупівель, удосконалення правового регулювання контролю за виконанням договорів про закупівлю послуг харчування, а також розроблення ризик-орієнтованих підходів до моніторингу закупівель у системі публічних фінансів. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності державного фінансового контролю та забезпеченню раціонального використання бюджетних коштів у сфері організації кейтерингових послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мілих Б. Р. Фінансовий контроль у сфері публічних закупівель: проблеми та перспективи: кваліфікаційна бакалаврська робота. КНЕУ, 2023. С. 74–85. URL: https://ir.kneu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a027ddd-33b0- 431d-b728-2605b80
2. Воронова Л. К. Фінансове право України : навч. посібник. К. : Правова єдність, 2009. 395 с.
3. Кучерявенко М. П. Фінансове право : навч. посібник. Х. : «Право», 2010. 288 с.
4. НАБУ повідомила про підозру фігурантам справи про «яйця по 17 грн» для Міноборони. URL: https://investigator.org.ua/ua/news-2/corruption/274903/?utm_source=chatgpt.com
5. Скандал із закупівлями Міноборони: фаховий аналіз проблеми. URL: https://texty.org.ua/fragments/108784/skandal-iz-zakupivlyamy-minoborony-fahovyj-analiz-problemy/
6. Схема "яєць по 17 гривень": НАБУ і САП викрили у Міноборони розкрадання понад 733 млн грн. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2025/04/02/7505672/?utm_source=chatgpt.com
7. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. № 576-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19/en/ed20211124#Text
8. Про публічні закупівлі: Закон України від 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text
9. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26 січня 1993 р. № 2939-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text
10. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2456-17

11. Уткіна М.С. Ретроспективний аналіз розвитку інституту фінансового моніторингу в Україні. Наукові інновації та передові технології. 2023. №13(27). С.377–387. doi: 10.52058/2786-5274-2023-13(27)-377-38

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 342.9:349.6(477)
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-262-270
https://orcid.org/0009-0000-9591-0629
Цибенко О. В.*,*
кандидат юридичних наук,
адвокат, керівник Адвокатського об'єднання
«Юридична консультація № 2
Шевченківського району міста Києва»
м.Київ, Україна

СИСТЕМА ПРАВОВИХ ЗАСАД ПРОТИДІЇ ЕКОЛОГІЧНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УКРАЇНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Анотація. *У статті досліджено систему правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні та розкрито функціональне значення адміністративно-правового регулювання у відповідному механізмі. Обґрунтовано, що ця система не зводиться до сукупності окремих заборон, санкцій чи контрольних повноважень, а становить внутрішньо пов'язану нормативно-організаційну конструкцію, у межах якої поєднуються правові принципи, матеріальні та процедурні норми, режими охорони природних об'єктів, компетенція уповноважених органів, інструменти державного екологічного контролю та засоби юридичної відповідальності. Встановлено, що її структурними блоками виступають матеріально-правові, контрольно-наглядові, процедурні, юрисдикційні та інформаційні засади, а системоутворюючу роль у їх функціонуванні відіграють адміністративно-правова охорона і державний екологічний контроль. Показано, що адміністративно-правове регулювання посідає центральне місце у механізмі протидії екологічним правопорушенням, оскільки саме через нього загальні приписи екологічного законодавства трансформуються у конкретні управлінські рішення, форми контролю, процедури фіксації порушень, адміністративні акти, координаційні дії та юрисдикційне реагування. Окрему увагу приділено проблемам нормативного закріплення та практичної реалізації правових засад протидії екологічним правопорушенням. Доведено, що чинний механізм характеризується неповною системністю, фрагментарністю правового регулювання, слабкою узгодженістю між суб'єктами реагування, недостатньою якістю екологічних даних, нерівномірністю правозастосування та недостатньою ефективністю виявлення і притягнення до відповідальності осіб, винних у заподіянні шкоди довкіллю. На цій основі обґрунтовано напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання, пов'язані із систематизацією природоохоронних і деліктних норм, процедурним упорядкуванням адміністративного провадження, інституційним посиленням державного екологічного контролю, переходом до превентивної та ризик-орієнтованої моделі реагування, цифровізацією екологічного моніторингу, гармонізацією національних підходів із європейськими стандартами та виробленням спеціальних процедур документування шкоди довкіллю, заподіяної внаслідок збройної агресії. Зроблено висновок, що лише комплексне оновлення нормативної, інституційної та інформаційної складових може забезпечити перехід від фрагментарного реагування на окремі порушення до цілісної системи правового забезпечення екологічного правопорядку.*

Ключові слова: *система правових засад, екологічні правопорушення, адміністративно-правове регулювання, державний екологічний контроль, правове забезпечення, екологічна безпека, адміністративно-правова охорона, екологічний правопорядок.*

TSYBENKO O. THE SYSTEM OF LEGAL GROUNDS FOR COUNTERING ENVIRONMENTAL OFFENSES IN UKRAINE AND THE FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION

Abstract. *The article examines the system of legal principles for combating environmental offenses in Ukraine and reveals the functional significance of administrative and legal regulation in the relevant mechanism. It is substantiated that this system is not reduced to a set of individual prohibitions, sanctions or control powers, but constitutes an internally related regulatory and organizational structure, within which legal principles, material and procedural norms, regimes for the protection of natural objects, the competence of authorized bodies, instruments of state environmental control and means of legal liability are combined. It is established that its structural blocks are material and legal, control and supervisory, procedural, jurisdictional and informational principles, and the system-forming role in their functioning is played by administrative and legal protection and state environmental control. It is shown that administrative and legal regulation occupies a central place in the mechanism of combating environmental offenses, since it is through it that the general provisions of environmental legislation are transformed into specific management decisions, forms of control, procedures for recording violations, administrative acts, coordination actions and jurisdictional response. Special attention is paid to the problems of regulatory consolidation and practical implementation of the legal principles of combating environmental offenses. It is proven that the current mechanism is characterized by incomplete systematicity, fragmentation of legal regulation, weak coordination between response entities, insufficient quality of environmental data, uneven law enforcement and insufficient efficiency in identifying and holding accountable persons guilty of causing environmental damage. On this basis, the directions for improving administrative and legal regulation related to the systematization of environmental and tort norms, procedural streamlining of administrative proceedings, institutional strengthening of state environmental control, transition to a preventive and risk-oriented response model, digitalization of environmental monitoring, harmonization of national approaches with European standards, and development of special procedures for documenting environmental damage caused as a result of armed aggression are substantiated. It is concluded that only a comprehensive update of the regulatory, institutional, and informational components can ensure the transition from a fragmented response to individual violations to a holistic system of legal support for environmental law and order.*

Keywords: *system of legal principles, environmental offenses, administrative and legal regulation, state environmental control, legal support, environmental safety, administrative and legal protection, environmental law and order.*

Постановка проблеми. Система правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні має багаторівневий характер і формується на перетині конституційних, екологічних, адміністративно-деліктних, кримінально-правових та процедурних норм. Її вихідною основою є ст. 16 Конституції України, яка покладає на державу обов'язок забезпечувати екологічну безпеку і підтримувати екологічну рівновагу, а також ст. 50, що закріплює право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування шкоди та на доступ до екологічної інформації. На галузевому рівні ці положення конкретизовано у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», тоді як Кодекс України про адміністративні правопорушення встановлює систему адміністративних проступків у сфері охорони природи та використання природних ресурсів, а Кримінальний кодекс України відносить охорону довкілля до завдань кримінального закону і тим самим включає протидію екологічним правопорушенням до загальної системи публічно-правового захисту. Така нормативна конструкція свідчить, що екологічне правопорушення в Україні розглядається не як локальне

порушення спеціальних правил, а як посягання на публічний інтерес, екологічну безпеку, здоров'я населення і конституційно захищене право людини на безпечне довкілля.

Функціональне значення адміністративно-правового регулювання в цій системі полягає в тому, що саме через нього забезпечується практична трансформація загальних екологічних приписів у реальний механізм запобігання, виявлення, припинення, документування та процесуального реагування на правопорушення. Адміністративно-правовий вимір охоплює діяльність органів контролю та нагляду, видання індивідуальних адміністративних актів, проведення перевірок, застосування приписів, обмежень і санкцій, а також процедурне оформлення рішень і їх оскарження. У цьому контексті особливого значення набуває Закон України «Про адміністративну процедуру», чинна редакція якого встановлює загальні правила розгляду і вирішення адміністративних справ публічною адміністрацією, а отже, формує процесуальну основу для уніфікації природоохоронних проваджень. Саме тому адміністративно-правове регулювання слід розглядати як центральний функціональний елемент усієї системи протидії екологічним правопорушенням, оскільки без належної процедурної організації, чіткої компетенції органів і передбачуваного порядку правозастосування навіть розвинена матеріально-правова база не забезпечує належного рівня екологічного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан дослідження проблематики свідчить, що в українській юридичній науці вже сформовано кілька відносно самостійних напрямів її осмислення, однак вони ще не утворюють повністю завершеної концепції системи правових засад протидії екологічним правопорушенням. Передусім увага науковців була зосереджена на адміністративно-правових засадах екологічної безпеки як ширшої категорії, в межах якої протидія правопорушенням розглядається як один із функціональних елементів. Л. Остапенко та Д. Хомин [2] досліджують адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави, акцентуючи на управлінській природі правового регулювання, а І. Личенко та М. Сірант [2] розкривають поняття, ознаки й інструментальну основу адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки, показуючи, що саме адміністративне право формує статус суб'єктів, режими охорони природних об'єктів, систему засобів охорони та відповідальності за екологічні правопорушення. Отже, теоретичні основи поставленої проблеми закладено, проте вони переважно подаються через категорію «екологічна безпека», а не через спеціально виокремлену систему правових засад протидії екологічним правопорушенням.

Л. Ємець [3] аналізує систему та склад адміністративних правопорушень у сфері екологічної безпеки, зосереджуючись на їх об'єкті, ознаках і структурі, тоді як С. Кідалов і В. Сніжна [4] вивчають адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього природного середовища, включаючи заходи адміністративного примусу, систему стягнень, причини вчинення порушень і механізми їх попередження. У цьому ж руслі перебувають праці, присвячені окремим видам екологічних деліктів, що свідчить про достатньо глибоке опрацювання саме санкційного та кваліфікаційного сегмента. Проте навіть за наявності таких напрацювань дослідження найчастіше концентруються на складі правопорушення або відповідальності за нього, тоді як функціональне значення адміністративно-правового регулювання як зв'язуючої ланки між превенцією, контролем, процедурою й відповідальністю залишається менш розробленим.

Окремий напрям формують праці, присвячені адміністративним процедурам і суб'єктній взаємодії. Г. Манько, досліджуючи стадії здійснення адміністративної процедури у сфері захисту довкілля та природних ресурсів [5], показує, що природоохоронне реагування має спиратися на чітку послідовність стадій – від прийняття заяви до виконання рішення та його оскарження, а також на належну регламентацію строків, доказів і участі заінтересованих осіб. Натомість О. Яра,

О. Улютіна та О. Калмикова [6] акцентують на взаємодії правоохоронних і контролюючих органів у сфері забезпечення екологічної безпеки та підкреслюють значення раннього процесуального залучення органів державного екологічного контролю, форм обміну даними і використання результатів екологічного моніторингу у правоохоронній діяльності. Тож наведені дослідження наближають проблему до її практичного виміру і переконливо доводять, що адміністративно-правове регулювання виконує не лише охоронну, а й організуючу функцію, оскільки від якості процедур і міжвідомчої координації залежить реальність подальшого правового реагування.

Сучасний етап дослідження проблеми дедалі виразніше пов'язується з правозахисним і воєнним виміром. Д. Запольський [7], аналізуючи нормативну систему адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, прямо ставить питання про внутрішню узгодженість норм внутрішньодержавного та міжнародного права у цій сфері, фактично переводячи дискусію від окремих норм до системи правових засад загалом. Н. Макаренко та О. Макаренко [8], досліджуючи правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану, акцентують на нових проблемах фіксації шкоди довкіллю, встановлення збитків і притягнення до відповідальності за правопорушення, пов'язані з воєнними діями. Отже, у новітніх роботах простежується перехід від опису традиційних екологічних проступків до ширшого бачення системи правового реагування, однак цей підхід ще не повністю інтегрований із напрацюваннями в галузі адміністративної відповідальності, адміністративної процедури й інституційної взаємодії.

Нерозкритими проблемами і питаннями залишаються:

– відсутність цілісної доктринальної моделі саме системи правових засад протидії екологічним правопорушенням, у якій були б синхронізовані матеріально-правові, процедурні, інституційні та інформаційні елементи;

– недостатньо дослідженим є функціональне значення адміністративно-правового регулювання як механізму, що не лише встановлює заборони й санкції, а координує взаємодію контролю, моніторингу, досудового реагування, адміністративної процедури та захисту екологічних прав;

– потребують окремого теоретико-прикладного опрацювання цифрове доказування екологічної шкоди, використання даних моніторингу у провадженнях, процедурні стандарти фіксації воєнної шкоди довкіллю та гармонізація національної системи з європейськими підходами до забезпечення дотримання екологічних норм.

Отже, зазначені недоліки дають підстави стверджувати, що ця проблема вже стала предметом наукових досліджень, однак не дістала вичерпного опрацювання, а тому її подальший аналіз має здійснюватися на стику адміністративного, екологічного, деліктного та інформаційного права.

Метою дослідження є з'ясування системи правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні, визначення місця й функціонального значення адміністративно-правового регулювання у механізмі попередження, виявлення, припинення та правового реагування на такі правопорушення, а також обґрунтування напрямів удосконалення відповідного правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Система правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні не зводиться до переліку заборон і санкцій, а становить внутрішньо пов'язану сукупність правових принципів, норм, режимів охорони, компетенцій уповноважених органів і процедур реагування. Такий підхід узгоджується з позицією Ю. Пустовіта [9], який обґрунтовує, що адміністративно-правова охорона має самостійну правову природу, базується на чинному законодавстві та охоплює не лише захист від уже вчиненого посягання, а й ширшу систему організаційно-правового впливу на суспільні відносини. Особливо важливим є висновок

автора про необхідність розмежування понять «охорона» і «захист», оскільки саме через категорію охорони розкривається превентивний, режимний і системний характер правового впливу у природоохоронній сфері. З огляду на наведене, систему правових засад протидії екологічним правопорушенням доцільно визначати як багаторівневу конструкцію, що поєднує нормативно встановлені правила екологічно безпечної поведінки, механізми попередження порушень, інструменти державного контролю, засоби примусу та процедури юридичної відповідальності.

Структурно окреслена система включає щонайменше кілька взаємопов'язаних блоків:

1. Матеріально-правові засади, які закріплюють обов'язкові екологічні вимоги, режими використання природних ресурсів, заборони та обмеження для суб'єктів господарювання і громадян [10].

2. Контрольно-наглядові засади, через які держава перевіряє дотримання цих вимог, фіксує порушення і формує доказову основу для подальшого реагування.

Саме на цьому аспекті акцентує М. Сірант [11], охарактеризуючи державний екологічний контроль як комплекс взаємопов'язаних контрольно-наглядових та інших дій, що здійснюються за участю контролюючих, контрольованих і залучених суб'єктів у межах спеціального провадження з метою оцінки дотримання обов'язкових вимог у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Отже, у наведеному розумінні державний екологічний контроль виступає не допоміжним елементом, а функціональним ядром усієї системи правових засад протидії екологічним правопорушенням, оскільки саме через нього матеріальні приписи переходять у площину практичного виявлення, документування і процесуального супроводу порушень.

Отже, сутність системи правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні полягає в поєднанні нормативного, охоронного, контрольного і юрисдикційного компонентів у межах єдиного механізму публічно-правового реагування. Конкретизований аналіз нових наукових джерел дає підстави стверджувати, що її визначальною рисою є орієнтація не лише на покарання за порушення екологічного законодавства, а насамперед на підтримання такого правового режиму, за якого екологічний ризик виявляється та нейтралізується на ранніх стадіях. Саме тому система правових засад протидії екологічним правопорушенням повинна розглядатися як цілісна нормативно-організаційна основа екологічного правопорядку, в якій адміністративно-правова охорона і державний екологічний контроль виконують системоутворювальну роль.

При цьому, слід виходити з того, що адміністративно-правове регулювання посідає центральне місце у механізмі протидії екологічним правопорушенням, оскільки саме воно переводить загальні приписи екологічного законодавства у площину конкретної управлінської, контрольної та юрисдикційної діяльності. Окреслений підхід переконливо обґрунтовано Х. Марич [12], яка адміністративно-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки характеризує як важливу гарантію реалізації державної політики у відповідній сфері, а його мету пов'язує з поліпшенням екологічної ситуації, підвищенням рівня безпеки, упорядкуванням діяльності органів влади та попередженням загроз для довкілля і здоров'я людини. Звідси випливає, що функціональне значення адміністративно-правового регулювання полягає не лише у встановленні правил поведінки, а й у формуванні цілісного механізму, через який здійснюються

управління, контроль, прийняття адміністративних актів, застосування процедурних форм реагування та забезпечення виконання екологічних обов'язків. Саме у цьому контексті адміністративно-правове регулювання є системоутворюючою ланкою між матеріальними екологічними нормами і практикою протидії правопорушенням.

Не менш важливим є змістовий бік цього регулювання, який охоплює інституційні, процедурні, інформаційні та координаційні елементи. О. Білан [13] наголошує на тому, що ефективність екологічної політики та державного екологічного контролю безпосередньо залежить від комплексного адміністративно-правового підходу, який повинен усувати фрагментарність стратегічних документів, долати міжвідомчу неузгодженість, посилювати ресурсне забезпечення Державної екологічної інспекції та інтегрувати цифрові інструменти моніторингу й аналітики. О. Білан прямо пов'язує слабкість правозастосування з розрізненістю екологічних даних, технічною відсталістю моніторингових систем і неповною імплементацією міжнародних зобов'язань. Окреслене свідчить, що функціональне значення адміністративно-правового регулювання полягає також у координації всієї системи реагування на екологічні правопорушення, а саме, від стратегічного планування і державного контролю до цифрового обігу екологічної інформації, міжвідомчої взаємодії та вироблення управлінських рішень, спрямованих на зниження екологічних ризиків. Отже, місце адміністративно-правового регулювання у механізмі протидії екологічним правопорушенням слід визначати як центральне, а його зміст – як такий, що об'єднує правотворчий, процедурний, контрольний, координаційний і превентивний компоненти в єдиній системі публічно-правового впливу.

Також слід констатувати, що однією з головних проблем нормативного закріплення правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні є неповна системність і внутрішня узгодженість чинного регулювання, що простежується у статті Т. Мінки [14], присвяченій удосконаленню адміністративно-правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища. Вчена наголошує, що сучасний стан цієї сфери характеризується недостатньою ефективністю моніторингу і контролю, неповним охопленням та недостатньою точністю даних щодо стану природних об'єктів, а також слабкою координацією між органами влади. Окремо підкреслюється відсутність чіткої відповідальності та належного розмежування повноважень між різними суб'єктами нагляду і контролю, що спричиняє дублювання функцій і, як наслідок, зниження ефективності всього механізму реагування. Зазначене означає, що проблема полягає не лише у наявності окремих прогалин у законодавстві, а в тому, що сама система правових засад протидії екологічним правопорушенням ще не набула належної функціональної цілісності, коли матеріальні приписи, контрольні інструменти, інформаційні ресурси та компетенція органів працювали б як узгоджений механізм.

Не менш істотні труднощі виявляються на рівні практичної реалізації цих правових засад. У статті О. Байік, Н. Стецюк, С. Єсімова, С. Цебенка та І. Андрусяка [15] зазначано, що чинне екологічне законодавство України містить суттєві недоліки у виявленні та притягненні до відповідальності осіб, винних у порушенні екологічних норм. О. Байік та інші підкреслюють, що зі зростанням розміру шкоди, завданої довкіллю, одночасно зростає і ступінь невстановлення осіб, відповідальних за таку шкоду, а регіональний аналіз екологічної відповідальності демонструє значні відмінності між адміністративними регіонами щодо дисципліни правового реагування. Крім того, дослідники обґрунтовують потребу у зміні базових підходів до відповідальності за порушення екологічного законодавства в напрямі переважання превентивних функцій над суто каральними, а також у гармонізації санкцій та інших інструментів із європейськими підходами. Отже, основні проблеми практичної реалізації правових засад протидії екологічним правопорушенням концентруються слабкою ідентифікацією порушників, недостатньою дієвістю чинних механізмів притягнення до відповідальності, нерівномірністю

правозастосування та перевагами постфактумного реагування над системним попередженням екологічної шкоди.

Обґрунтування напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання у системі правового забезпечення протидії екологічним правопорушенням в Україні свідчить, що першочергового значення набуває комплексне оновлення нормативної, процедурної, інституційної та інформаційної складових відповідного механізму [16, 17]. Насамперед йдеться про систематизацію розпорошених природоохоронних і деліктних норм та їх приведення у внутрішньо узгоджену модель адміністративного провадження, засновану на чітко визначених стадіях реагування, стандартах фіксації доказів, вимогах до мотивування адміністративних актів, належному інформуванні заінтересованих осіб і впорядкованому механізмі оскарження. Не менш важливим є інституційне посилення державного екологічного контролю через чітке розмежування компетенції між суб'єктами реагування, уніфікацію стандартів контрольної діяльності, зміцнення кадрової, аналітичної та лабораторної спроможності, а також перехід від переважно каральної моделі до превентивної та ризик-орієнтованої, за якої правовий вплив спрямований не лише на покарання після завдання шкоди, а передусім на раннє виявлення екологічного ризику і його нейтралізацію. Окремий напрям удосконалення пов'язаний із цифровізацією екологічного моніторингу, формуванням єдиних масивів екологічних даних, посиленням доказового забезпечення у справах про екологічні правопорушення, гармонізацією національного регулювання з європейськими стандартами та виробленням спеціальних процедур документування шкоди довкіллю, заподіяної внаслідок збройної агресії і процесів післявоєнного відновлення.

Таким чином, саме поєднання пропонованих напрямів формує основу для переходу від фрагментарного реагування на окремі порушення до системи правового забезпечення, зорієнтованої на реальний стан довкілля, ефективний екологічний контроль і належний рівень екологічної безпеки держави.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави дійти висновку, що система правових засад протидії екологічним правопорушенням в Україні являє собою не лише сукупність заборон, санкцій і контрольних повноважень, а внутрішньо пов'язаний нормативно-організаційний механізм, у якому поєднуються матеріально-правові, контрольно-наглядові, процедурні, юрисдикційні та інформаційні елементи. Установлено, що функціональне значення адміністративно-правового регулювання в цій системі є центральним, оскільки саме через нього загальні приписи екологічного законодавства трансформуються у конкретні управлінські рішення, процедури контролю, форми реагування, механізми фіксації порушень і правове переслідування винних осіб. Водночас з'ясовано, що результативність чинної моделі істотно послаблюється через нормативну фрагментарність, неповну узгодженість компетенцій між суб'єктами реагування, недостатню якість екологічних даних, нерівномірність правозастосування та слабку інтегрованість превентивних і каральних інструментів, що особливо виразно проявляється в умовах воєнного стану та необхідності документування масштабної шкоди довкіллю.

Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язувати з поглибленим опрацюванням цілісної моделі системи правових засад протидії екологічним правопорушенням, у якій були б узгоджені матеріальні екологічні норми, адміністративні процедури, механізми державного екологічного контролю, інструменти цифрового моніторингу та юрисдикційні форми реагування. Окремої уваги потребують проблеми міжвідомчої координації органів екологічного контролю, правоохоронних і судових інституцій, питання доказування екологічної шкоди, гармонізації національного регулювання з європейськими стандартами environmental compliance assurance, а також розроблення спеціальних процедур правового реагування на правопорушення,

пов'язані з наслідками збройної агресії та післявоєнного відновлення. Саме ці напрями формують наукову основу для подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання як системоутворюючого елемента всієї моделі протидії екологічним правопорушенням в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Остапенко Л., Хомин Д. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 10, № 1 (37). С. 174–179. DOI: 10.23939/law2023.37.174.
2. Личенко І. Поняття та ознаки адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 163–169.
3. Сірант М. М. Інструментальна основа механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення екологічної безпеки. Публічне право. 2020. № 3 (39). С. 113–122.
4. Ємець Л. О. Система та склад адміністративних правопорушень в сфері екологічної безпеки. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2018. Вип. 1. С. 34–48.
5. Кідалов С. О., Сніжна В. М. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони навколишнього природнього середовища. Право. Людина. Довкілля. 2021. Т. 12, № 3. С. 119–130. DOI: 10.31548/law2021.03.15.
6. Манько Г. В. Стадії здійснення адміністративної процедури у сфері захисту довкілля та природних ресурсів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 65. С. 242–247. DOI: 10.24144/2307-3322.2021.65.44.
7. Яра О. С., Улютіна О. А., Калмикова О. В. Взаємодія правоохоронних та контролюючих органів у сфері забезпечення екологічної безпеки. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 11. С. 352–355.
8. Запольський Д. Є. Нормативна система адміністративно-правового забезпечення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 34 (73), № 6. С. 199–206. DOI: 10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/32.
9. Макаренко Н. А., Макаренко О. Ю. Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Вип. 82, ч. 2. С. 201–209. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.82.2.32.
10. Пустовіт Ю. Ю. Природа та сутність адміністративно-правової охорони. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 6. С. 381–384. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-6/89.
11. Сірант М. М. Поняття та призначення державного екологічного контролю. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 4, ч. 2. С. 329–334. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.04.2.54.
12. Марич Х. Мета та завдання адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки в Україні. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 10. С. 118–121.
13. Білан О. В. Адміністративно-правові виклики реалізації екологічної політики України в умовах реформи публічного управління. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. № 6, ч. 2. С. 215–220. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.2.33.
14. Мінка Т. П. Шляхи удосконалення адміністративного правового регулювання нагляду та контролю у сфері навколишнього природного середовища. Правові новели. 2024. № 22, т. 2. С. 195–199. DOI: 10.32782/ln.2024.22.2.26.
15. Baik O. I., Stetsyuk N. V., Yesimov S. S., Tsebenko S. B., Andrusiak I. P. Problem issues regarding legal liability for environmental offenses in Ukraine. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. 2023. № 3. С. 104–110.

16. Теремецький В. І. Охорона навколишнього природного середовища в Україні: проблеми законодавчого забезпечення. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2014. № 3. С. 210–218.
17. Теремецький В. І., Шуст Г. П. Публічне управління у сфері використання та охорони земельних ресурсів: зарубіжний досвід та українські реалії. Право і безпека. 2020 № 2. С. 69–75. DOI: 10.32631/pb.2020.2.09.

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 17.04.2026

УДК 342.9:614.3:641.5.
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-271-277
https://orcid.org/0000-0002-6072-0283
Чорна В. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та
міжнародного права ННІ
«Юридичний інститут Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана»,
м.Київ, Україна

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ВИМОГ БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ У СФЕРІ КЕЙТЕРИНГОВОЇ ДІЛЬНОСТІ

Анотація. *Адміністративна відповідальність за порушення вимог безпечності харчових продуктів у сфері кейтерингової діяльності є одним із ключових інструментів державного впливу на забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення. В умовах розвитку ресторанного господарства, мобільних форматів обслуговування, доставки та виїзного харчування, питання контролю за дотриманням гігієнічних і технологічних стандартів набуває особливої актуальності, оскільки навіть одиничне порушення умов зберігання, транспортування чи приготування страв може спричинити масові харчові отруєння та значні суспільні ризики. Безпечність харчових продуктів розглядається не лише як виробнича чи комерційна категорія, а як елемент реалізації конституційного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля та належний рівень охорони здоров'я.*

Нормативною основою регулювання у цій сфері є положення Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», який імплементує підходи законодавства Європейського Союзу та закріплює ризик-орієнтовану модель державного контролю. Відповідно до цього закону ключовим суб'єктом відповідальності є оператор ринку харчових продуктів, юридична або фізична особа-підприємець, яка здійснює виробництво, зберігання, транспортування чи реалізацію харчових продуктів. У сфері кейтерингової діяльності оператором виступає власник ресторану, кафе або кейтерингової компанії, який несе первинну і повну відповідальність за безпечність продукції на всіх етапах обігу. Такий підхід відповідає європейській концепції "від лану до столу", згідно з якою саме бізнес несе основний обов'язок гарантувати безпечність харчових продуктів, а держава здійснює нагляд та контроль.

Таким чином, сфера адміністративної відповідальності у кейтерингові діяльності є складною та багаторівневою системою правового регулювання, що покликана забезпечити баланс між свободою підприємницької діяльності та необхідністю гарантування безпечності харчових продуктів. Її актуальність зумовлена не лише економічним значенням галузі, а передусім високим рівнем суспільної небезпеки можливих порушень та потребою у стабільному функціонуванні механізмів державного контролю.

Адміністративна відповідальність за порушення вимог безпечності харчових продуктів у сфері кейтерингової діяльності виступає важливим елементом механізму забезпечення продовольчої безпеки та захисту прав споживачів. Її реалізація ґрунтується на поєднанні принципу персональної відповідальності оператора ринку, державного ризик-орієнтованого

контролю та обов'язковості впровадження системи HACCP як сучасного інструменту управління небезпечними чинниками у харчовому ланцюгу.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність; безпечність харчових продуктів; кейтеринг; ринок харчових продуктів; державний контроль; кейтеринг-індустрія; нагляд та контроль.*

CHORNA V. ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATION OF FOOD SAFETY REQUIREMENTS IN THE FIELD OF CATERING ACTIVITIES

Abstract. *Administrative liability for violations of food safety requirements in the field of catering activities is one of the key instruments of state influence aimed at ensuring the sanitary and epidemiological well-being of the population. In the context of the development of the restaurant industry, mobile service formats, delivery services, and off-site catering, the issue of monitoring compliance with hygienic and technological standards becomes particularly relevant, since even a single violation of storage, transportation, or food preparation conditions may lead to mass food poisoning and significant public health risks. Food safety is regarded not merely as a production or commercial category, but as an element of the realization of the constitutional right to a safe environment and an adequate level of health protection. The regulatory framework in this area is based on the provisions of the Law of Ukraine "On Basic Principles and Requirements for Food Safety and Quality", which implements the approaches of European Union legislation and establishes a risk-based model of state control. According to this Law, the key subject of liability is the food business operator a legal entity or an individual entrepreneur engaged in the production, storage, transportation, or distribution of food products. In the field of catering, the operator is the owner of a restaurant, café, or catering company who bears primary and full responsibility for the safety of products at all stages of circulation. This approach corresponds to the European "farm-to-fork" concept, according to which the business operator assumes the main obligation to ensure food safety, while the state exercises supervision and control.*

Thus, administrative liability for violations of food safety requirements in the catering sector serves as an important element of the mechanism for ensuring food security and protecting consumer rights. Its implementation is based on the combination of the principle of personal responsibility of the food business operator, state risk-based control, and the mandatory implementation of the HACCP system as a modern tool for managing hazards within the food chain.

Keywords: *administrative liability; food safety; catering; food market; state control; catering industry; supervision and control.*

Метою дослідження є комплексний аналіз адміністративно-правових засад відповідальності за порушення вимог безпечності харчових продуктів у сфері кейтерингової діяльності, з'ясування особливостей правового статусу оператора ринку харчових продуктів як суб'єкта адміністративної відповідальності, а також виявлення проблем правозастосування та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого і організаційного забезпечення державного контролю у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми. Серед провідних науковців, чиї праці були залучені до дослідження теми безпечності харчових продуктів у контексті адміністративної відповідальності, варто відзначити роботи І.О. Мазуркевича, Б. О. Логвиненка, В.К. Колпакова, І. О. Мазуркевича, О. Г. Римара. Окремі публікації Ю.С. Шемшученка присвячені питанням адміністративно-правового регулювання у сфері охорони здоров'я та санітарного законодавства, що мають пряме відношення до безпечності харчових продуктів. Автор аналізує

проблеми правового регулювання санітарних вимог, процедур контролю та відповідальності за їх порушення, зокрема у частині застосування адміністративних стягнень проти порушників.

Таким чином, аналіз сучасної наукової літератури вказує на необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання у сфері безпечності харчових продуктів з урахуванням специфіки кейтерингової діяльності, інтеграції національних правових норм з міжнародними стандартами, розробки чітких процедур застосування адміністративних стягнень та посилення ролі превентивних механізмів правового впливу.

Виклад основного матеріалу. Сфера адміністративної відповідальності за порушення вимог безпечності харчових продуктів у кейтерінговій діяльності є міждисциплінарною, оскільки поєднує норми адміністративного, господарського, санітарного та харчового законодавства. Йдеться не просто про контроль за діяльністю суб'єктів ресторанного господарства, а про системний механізм захисту публічних інтересів здоров'я населення, продовольчої безпеки та прав споживачів. Актуальність тематики зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростанням популярності виїзного обслуговування, доставки їжі та організації харчування під час масових заходів. По-друге, підвищеними санітарними ризиками, які можуть призвести до масових харчових отруєнь. По-третє, інтеграцією України до європейського правового простору, що вимагає гармонізації національного законодавства з вимогами ЄС, зокрема впровадження ризик-орієнтованого підходу та процедур, заснованих на принципах HACCP. По-четверте, умовами воєнного стану, коли держава одночасно повинна підтримувати бізнес і забезпечувати належний рівень продовольчої безпеки.

Типові порушення у сфері кейтерингової діяльності пов'язані з недотриманням температурного режиму під час транспортування та зберігання продукції, відсутністю або формальним впровадженням системи HACCP, порушенням санітарно-гігієнічних вимог до персоналу, відсутністю належної простежуваності походження сировини, недотриманням правил маркування, а також невиконанням приписів контролюючих органів. Нерідко фіксуються випадки відсутності документального підтвердження безпечності продукції або неналежного ведення внутрішньої документації, що є підставою для притягнення до адміністративної відповідальності.

Серед ключових викликів цієї сфери можна виділити, недостатню правову визначеність у розмежуванні адміністративної та адміністративно-господарської відповідальності; складність доказування складу правопорушення; дисбаланс між каральною та превентивною функцією відповідальності; обмеження на проведення перевірок у період дерегуляції або воєнного стану; низький рівень правової культури окремих суб'єктів господарювання; а також потребу цифровізації контролю та прозорості процедур нагляду.

Основними учасниками правовідносин у цій сфері є оператори ринку харчових продуктів (власники кейтерингових компаній, ресторанів, фізичні особи-підприємці); працівники, відповідальні за виробництво та обіг продукції; споживачі; органи державного контролю (насамперед Держпродспоживслужба); органи охорони здоров'я у разі виникнення епідемічних загроз; акредитовані лабораторії; суди, які розглядають спори щодо оскарження постанов про накладення санкцій.

Історично світовий ринок кейтеринг-індустрії почав активно розвиватися у США на початку XX століття. Це було пов'язано з масштабним будівництвом хмарочосів, для організації харчування численних робітників. Згодом ця ідея швидко поширилася як спосіб забезпечення харчування співробітників великих промислових підприємств та офісних працівників у США та Європі з метою більш ефективної організації робочого дня. Поступово виїзні банкети набули поширення в інших державах. В Україні кейтеринг з'явився приблизно у 90-х роках минулого століття [1, 2].

Адміністративна відповідальність у цій сфері передбачена нормами Кодекс України про адміністративні правопорушення [4], зокрема статтями, що встановлюють санкції за порушення санітарних правил, виробництво або реалізацію небезпечної продукції, недопуск посадових осіб до перевірок, невиконання законних приписів контролюючих органів. Санкції можуть включати штрафи, тимчасове припинення діяльності, вилучення або знищення небезпечної продукції. Особливістю є те, що адміністративна відповідальність може застосовуватися як до посадових осіб підприємства, так і до фізичних осіб-підприємців. Водночас у разі спричинення тяжких наслідків можливе й притягнення до кримінальної відповідальності, що підкреслює комплексний характер правового механізму захисту споживачів.

Систему державного контролю у сфері безпечності харчових продуктів в Україні здійснює Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, яка реалізує повноваження щодо проведення планових і позапланових заходів державного нагляду, відбору зразків для лабораторних досліджень, видачі обов'язкових до виконання приписів та застосування адміністративно-господарських санкцій. У випадках виникнення епідеміологічних ускладнень або спалахів інфекційних захворювань до контролю залучаються також структурні підрозділи Міністерство охорони здоров'я України, які координують протиепідемічні заходи. Лабораторні дослідження проводяться акредитованими лабораторіями відповідно до міжнародного стандарту ISO/IEC 17025 [5], що забезпечує належний рівень достовірності та визнання результатів випробувань.

Ключовим превентивним інструментом у системі забезпечення безпечності є впровадження процедур, заснованих на принципах HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Points). Відповідно до Закону України №1602-VII від 2014 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів», система HACCP є обов'язковою для всіх галузей харчової промисловості України (підтверджується наявністю сертифіката ISO 22000). Законодавство України зобов'язує всіх операторів ринку харчових продуктів, у тому числі суб'єктів кейтерингової діяльності, розробляти, впроваджувати та підтримувати постійно діючі процедури, що ґрунтуються на принципах HACCP [6].

Ця система передбачає ідентифікацію потенційно небезпечних факторів (біологічних, хімічних, фізичних), визначення критичних контрольних точок, встановлення граничних показників, процедур моніторингу та коригувальних дій. На відміну від традиційної моделі реагування на вже виявлені порушення, HACCP орієнтована на попередження ризиків і мінімізацію ймовірності потрапляння небезпечної продукції до споживача.

У сфері кейтерингу специфіка діяльності полягає у мобільності процесів, тимчасових виробничих потужностях, транспортуванні готових страв та організації харчування на виїзних заходах, що підвищує ризики порушення температурного режиму, перехресного забруднення та недотримання санітарних норм. Саме тому адміністративно-правовий механізм у цій сфері має поєднувати санкційний компонент із превентивним, стимулюючи операторів ринку до належного документування процесів, навчання персоналу, впровадження внутрішнього контролю та взаємодії з контролюючими органами на засадах прозорості. Ефективність адміністративної відповідальності визначається не лише розміром штрафів, а й невідворотністю їх застосування, професійністю контролю та рівнем правової культури суб'єктів господарювання.

Розвиток харчової промисловості перебуває у прямій залежності від стану продовольчої безпеки держави, оскільки саме ця галузь забезпечує безперервність виробництва, переробки та постачання продукції, що становить основу споживчого кошика населення. В умовах сучасних соціально-політичних трансформацій, воєнних викликів та структурної перебудови економіки України реалізація потенціалу харчової галузі набуває стратегічного значення. Перед суб'єктами господарювання постає завдання не лише збереження виробничих потужностей, але й

впровадження інноваційних технологій, цифровізації процесів контролю якості, модернізації логістичних ланцюгів та адаптації до європейських стандартів безпечності харчових продуктів. У таких умовах харчова промисловість виступає не просто сектором економіки, а одним із ключових елементів національної стійкості.

Попри наявні економічні та інституційні труднощі, харчова промисловість залишається однією з найбільш конкурентоспроможних галузей української економіки. Її частка у структурі реалізованої промислової продукції стабільно перевищує п'яту частину загального обсягу, що свідчить про системоутворюючу роль галузі у формуванні валового внутрішнього продукту та наповненні бюджету. Динаміка доходів від виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів підтверджує її поступальний розвиток навіть в умовах кризових явищ, що підкреслює відносну стійкість до зовнішніх шоків та адаптивність до змін ринкової кон'юнктури.

Особливість харчової промисловості полягає насамперед у тому, що її продукція належить до товарів першої необхідності, на які зберігається стабільний і прогнозований попит. Значна частина сукупних витрат домогосподарств спрямовується саме на придбання продуктів харчування, що забезпечує постійну економічну активність у цьому секторі. Водночас галузь характеризується глибокою інтеграцією з аграрним сектором, оскільки сільське господарство є базовим постачальником сировини для переробних підприємств. Така взаємозалежність формує мультиплікативний ефект для національної економіки: підвищення ефективності агровиробництва стимулює розвиток переробки, а модернізація харчових підприємств, у свою чергу, сприяє зростанню доданої вартості сільськогосподарської продукції.

Крім економічного значення, харчова промисловість виконує важливу соціальну функцію, забезпечуючи зайнятість населення, підтримку регіонального розвитку та стабільність споживчого ринку. Водночас специфіка галузі зумовлює підвищені вимоги до державного регулювання, оскільки якість та безпечність харчових продуктів безпосередньо впливають на стан здоров'я населення. Саме тому розвиток харчової промисловості має супроводжуватися не лише економічними стимулами, але й удосконаленням правових механізмів контролю, відповідальності та впровадження сучасних систем управління безпечністю, що забезпечують баланс між економічною ефективністю та публічними інтересами.

Окремої уваги заслуговує аналіз судової практики щодо оскарження постанов контролюючих органів про притягнення операторів ринку до відповідальності. Саме судова практика дозволяє оцінити рівень обґрунтованості актів державного нагляду, дотримання процесуальних гарантій суб'єктів господарювання, а також сформувати уявлення про типові порушення з боку як бізнесу, так і контролюючих органів. Вивчення мотивувальних частин судових рішень дало б змогу виявити прогалини у нормативному регулюванні, суперечності у тлумаченні норм та проблеми доказування складу адміністративного правопорушення, зокрема щодо встановлення причинно-наслідкового зв'язку між порушенням вимог безпечності та потенційною загрозою для життя і здоров'я споживачів.

Важливо підкреслити, що санкційний механізм має бути співмірним із характером правопорушення та ступенем ризику для здоров'я населення. Розмір штрафів, передбачених законодавством, повинен виконувати не лише каральну, а й превентивну функцію, стимулюючи операторів ринку до належного впровадження систем внутрішнього контролю, зокрема процедур, заснованих на принципах аналізу небезпечних факторів і контролю у критичних точках. Водночас значна диференціація санкцій залежно від статусу суб'єкта (юридична особа, фізична особа-підприємець, посадова особа) свідчить про прагнення законодавця врахувати масштаби діяльності та економічні можливості правопорушника.

Типовими складами адміністративних правопорушень є порушення встановлених гігієнічних вимог до виробництва та обігу харчових продуктів, здійснення діяльності без

отримання відповідного експлуатаційного дозволу, недотримання умов зберігання і транспортування продукції, відсутність процедур простежуваності або невиконання законних приписів контролюючих органів. Науковий підхід до їх аналізу передбачає дослідження елементів складу правопорушення об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони з метою забезпечення належної кваліфікації та уникнення формального підходу у правозастосуванні.

Крім того, актуалізації потребує дослідження особливостей застосування адміністративних санкцій в умовах воєнного стану та запроваджених дерегуляційних обмежень на проведення перевірок. Тимчасове звуження контрольних повноважень державних органів, встановлення мораторіїв на окремі види перевірок, а також спрощення процедур ведення господарської діяльності вплинули на баланс між інтересами держави та бізнесу. З одного боку, такі заходи спрямовані на підтримку економічної активності, з іншого можуть створювати ризики послаблення контролю за дотриманням вимог безпечності харчових продуктів. Науковий аналіз має дати відповідь на питання, яким чином забезпечити належний рівень продовольчої безпеки за умов обмежених контрольних ресурсів та підвищених ризиків, характерних для кризового періоду.

Висновок. У результаті проведеного аналізу можна сформулювати такі узагальнені висновки. По-перше, адміністративна відповідальність у сфері безпечності харчових продуктів має комплексний характер і виступає важливим елементом механізму реалізації державної політики у сфері продовольчої безпеки та захисту прав споживачів. По-друге, у сфері кейтерингової діяльності ризики порушень є підвищеними через мобільність процесів, складність логістики та необхідність дотримання температурних режимів і санітарних вимог поза стаціонарними виробничими потужностями. По-третє, чинна нормативна база загалом відповідає європейським стандартам, однак ефективність адміністративної відповідальності значною мірою залежить від якості правозастосування, професійності контролюючих органів і правової культури суб'єктів господарювання. По-четверте, система HACCP виступає не лише технічним стандартом, а складовою адміністративно-правового механізму превентивного характеру, що змінює акценти з каральної моделі на модель управління ризиками.

Отже, адміністративна відповідальність у сфері безпечності харчових продуктів має розглядатися як комплексний інструмент публічного управління, що поєднує регулятивну, превентивну та каральну функції. Її ефективність залежить не лише від формального закріплення санкцій, а й від системності правового регулювання, узгодженості норм загального і спеціального законодавства, якості адміністративних процедур та рівня правової культури суб'єктів господарювання. Саме такий комплексний, системний підхід дозволяє забезпечити реальний, а не декларативний захист життя і здоров'я населення у сфері обігу харчових продуктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль А.Ю. Сучасні тренди на ринку громадського харчування. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2022. № 1. С. 17–25. DOI: https://doi.org/10.31388/2220-8674-2022-1-17
2. Головні тренди кейтерингу. Dzyga Catering. URL: https://dzyga-catering.com.ua/ua/stati/golovni-trendi-kejteringu/
3. Clarity Project: Платформа публічних закупівель. URL: https://clarityproject.info/
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. №8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text
5. Акредитація лабораторій на відповідність вимогам. ISO 17025. URL: https://labcomplex.com.ua/akreditaciya-laboratorij/akreditaciya-viprobuvalnih-i-kalibruvalnih-laboratorii-na-vidpovidnist-vimogam-iso-17025/

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів. Закону України від 2014 року №1602-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1602-18#Text
7. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів. Закон України від 23.12.1997 № 771/97-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80#Text
8. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text
9. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show
10. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show
11. Єдиний веб-портал використання публічних коштів. URL: https://spending.gov.ua/
12. Яровенко О.Ф. Сучасний стан кейтерингових послуг в Україні. Вісник Національного університету харчових технологій. 2022. № 1. С. 15–20. DOI: https://doi.org/10.37734/2409-6873-2022-1-15
13. Чорна І.В. Стан і перспективи розвитку кейтерингових послуг в Україні. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 55. С. 168–173. URL: DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-22
14. Мартинович, Н. О., & Сніжко, Ю. І. Проєктне управління як основа забезпечення резильєнтності готельно-ресторанного бізнесу: методичний, прикладний аспект. https://doi.org/10.5281/zenodo.14287854

Дата першого надходження рукопису до видання: 04.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 349.6:347.51:341.24
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-278-285
https://orcid.org/0000-0002-9383-4703
Чорний С. В.,
доцент кафедри приватного права
Навчально- наукового інституту «Юридичний інститут»
Київського національного університету імені Вадима Гетьмана,
PhD в галузі права,
м.Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ДОВКІЛЛЮ УКРАЇНИ: НАЦІОНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТИ

Анотація: *у статті досліджено актуальні питання відшкодування шкоди, завданої довкіллю України, крізь призму національно-правового та міжнародно-правового регулювання. Обґрунтовано, що екологічна шкода в Україні має системний, довготривалий і багатокомпонентний характер, оскільки охоплює забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, деградацію та хімічне ураження ґрунтів, знищення лісів, ураження природно-заповідного фонду, втрати біорізноманіття та негативний вплив на здоров'я населення. За даними ПРООН із посиланням на Міндовкілля, близько 30% природоохоронних територій України, тобто понад 1,2 млн гектарів, зазнали впливу бойових дій; водночас міжнародні оцінки фіксують значні екологічні наслідки пошкодження промислових, енергетичних і водогосподарських об'єктів, що спричинили численні епізоди забруднення повітря та потенційно серйозного забруднення ґрунтових і поверхневих вод.*

Особливу увагу приділено проблемам фіксації та доказування екологічної шкоди. Встановлено, що, попри створення цифрових і інституційних інструментів документування, зокрема ресурсу «ЕкоЗагроза» та координаційних механізмів за участю Міндовкілля, Держекоінспекції й міжнародних партнерів, зберігаються суттєві труднощі, пов'язані з доступом до місць ураження, нестачею єдиних методик оцінки, потребою в сертифікованому польовому обладнанні, а також необхідністю інтеграції зібраних даних у процедури національного та міжнародного відшкодування. Наголошено, що шкода довкіллю не вичерпується матеріальними збитками: вона має прямий вплив на безпеку життя і здоров'я населення через токсичні викиди, потрапляння небезпечних речовин у воду й ґрунт, погіршення санітарно-епідемічного стану територій і руйнування екосистемних послуг. Зроблено висновок, що ефективне відшкодування такої шкоди потребує узгодження внутрішніх процедур обліку, оцінки та стягнення збитків із міжнародними механізмами відповідальності, а також удосконалення доказової бази для майбутніх компенсаційних вимог.

Ключові слова: *довкілля; екологічна шкода; відшкодування шкоди; охорона навколишнього природного середовища; екологічні збитки; фіксація шкоди; ґрунти; водні ресурси; атмосферне повітря; міжнародно-правова відповідальність.*

CHORNYI S. CURRENT ISSUES OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO THE ENVIRONMENT OF UKRAINE: NATIONAL-LEGAL AND INTERNATIONAL-LEGAL ASPECTS

Abstract. *the article examines current issues of compensation for damage caused to the environment of Ukraine through the prism of national legal and international legal regulation. It is substantiated that environmental damage in Ukraine is systemic, long-term and multi-component in*

nature, as it includes pollution of atmospheric air, surface and groundwater, degradation and chemical damage to soils, destruction of forests, damage to the nature reserve fund, loss of biodiversity and negative impact on the health of the population. According to UNDP with reference to the Ministry of Environment, about 30% of protected areas of Ukraine, i.e. over 1.2 million hectares, have been affected by hostilities; At the same time, international assessments record significant environmental consequences of damage to industrial, energy and water facilities, which caused numerous episodes of air pollution and potentially serious contamination of groundwater and surface water.

Particular attention is paid to the problems of recording and proving environmental damage. It was found that, despite the creation of digital and institutional documentation tools, in particular the resource "EcoThreat" and coordination mechanisms with the participation of the Ministry of Environment, the State Environmental Inspectorate and international partners, significant difficulties remain associated with access to affected areas, the lack of unified assessment methods, the need for certified field equipment, as well as the need to integrate the collected data into national and international compensation procedures. It is emphasized that environmental damage is not limited to material losses: it has a direct impact on the safety of life and health of the population through toxic emissions, the entry of hazardous substances into water and soil, the deterioration of the sanitary and epidemiological condition of territories and the destruction of ecosystem services. It is concluded that effective compensation for such damage requires the coordination of internal procedures for accounting, assessment and recovery of damages with international liability mechanisms, as well as improving the evidentiary base for future compensation claims.

Keywords: *environment; environmental damage; compensation for damage; environmental protection; environmental damage; damage recording; soils; water resources; atmospheric air; international legal liability.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах для України особливої актуальності набуває проблема належної правової оцінки та відшкодування шкоди, завданої довкіллю, оскільки руйнування природних об’єктів, забруднення ґрунтів, води й атмосферного повітря, знищення об’єктів тваринного і рослинного світу, а також негативний вплив на здоров’я населення мають довгострокові та часто незворотні наслідки. Складність проблеми полягає не лише у значних масштабах екологічних втрат, а й у труднощах їх належної фіксації, обрахунку, доказування причинно-наслідкового зв’язку та подальшого стягнення компенсації в національному й міжнародному порядку. Чинні механізми відшкодування екологічної шкоди потребують комплексного переосмислення з урахуванням поєднання норм екологічного, адміністративного, цивільного, кримінального та міжнародного права. Саме тому наукового осмислення потребують питання вдосконалення правових інструментів документування, оцінки й компенсації шкоди, завданої об’єктам навколишнього природного середовища України.

Метою статті є комплексний аналіз актуальних питань відшкодування шкоди, завданої довкіллю України, у національно-правовому та міжнародно-правовому аспектах, а також виявлення основних проблем фіксації, обрахунку, доказування та компенсації екологічних збитків. Досягнення цієї мети передбачає з’ясування особливостей правового режиму відшкодування шкоди, завданої ґрунтам, водним ресурсам, атмосферному повітрю, об’єктам тваринного світу та здоров’ю населення, а також обґрунтування напрямів удосконалення національних і міжнародних механізмів правового захисту довкілля. Окремим завданням є визначення перспектив інтеграції українських процедур фіксації та оцінки екологічної шкоди у міжнародні компенсаційні та судові механізми.

Стан дослідження проблеми. Проблематика відшкодування шкоди, завданої довкіллю, є предметом дослідження представників екологічного, міжнародного, адміністративного та

цивільного права. У науковій літературі достатньо уваги приділено загальним питанням екологічної відповідальності, правовим формам охорони природних ресурсів, міжнародно-правовим засадам захисту довкілля та окремим аспектам компенсації екологічних збитків. Водночас комплексні дослідження, присвячені саме механізмам відшкодування масштабної шкоди, завданої природному середовищу України, залишаються недостатніми, особливо в частині узгодження національних методик фіксації та обрахунку збитків із міжнародними стандартами доказування. Недостатньо розробленими також є питання правової кваліфікації шкоди, завданої окремим компонентам довкілля, оцінки впливу екологічних втрат на здоров'я населення та формування ефективної моделі стягнення компенсації на міжнародному рівні. Саме це зумовлює потребу в подальшому науковому опрацюванні зазначеної тематики.

Виклад основного матеріалу. Екологічна шкода, завдана Україні, має розглядатися не як сукупність ізольованих епізодів руйнування, а як цілісне багатокомпонентне явище, що охоплює практично всі основні елементи навколишнього природного середовища. Такий висновок зумовлений тим, що негативний вплив фіксується одночасно щодо атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, ґрунтового покриву, лісових екосистем, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також біорізноманіття. За оцінками ПРООН із посиланням на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, близько 30% природоохоронних територій держави, тобто понад 1,2 млн гектарів, зазнали впливу; окремо наголошується, що пошкодження паливних та промислових об'єктів спричиняли потрапляння хімічних речовин до річок і ґрунтових вод, а масштабні лісові пожежі поглиблювали деградацію екосистем. За офіційною інформацією Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України наслідки воєнних дій та вплив на довкілля орієнтовно складають станом на 1 березня 2026 р. - 6,398трлн грн; зафіксовано працівниками Державної екологічної інспекції 10932 фактів заподіяння шкоди довкіллю внаслідок збройної агресії рф.

Також зазначимо, що у матеріалі UNEP The toxic legacy of the Ukraine war зазначено, що за даними UNEP і партнерів зафіксовано пошкодження енергетичної інфраструктури, зокрема нафтових резервуарів, нафтопереробних заводів, газових об'єктів і трубопроводів, шахт, промислових майданчиків та агропромислових об'єктів. Наслідком цього, за формулюванням UNEP, стали multiple air pollution incidents та potentially serious contamination of ground and surface waters. Окремо вказано, що значних пошкоджень зазнала водна інфраструктура - насосні станції, очисні споруди та каналізаційні об'єкти [1].У звіті The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review наголошено, що Україна зіткнулася з багатовимірною екологічною кризою, яка або загострила наявні проблеми, або створила нові. UNEP підкреслює, що для встановлення характеру, масштабу і значущості впливів потрібна широка польова верифікація, але вже початкові дані свідчать про істотні environmental and public health impacts та про ризик довготривалої "toxic legacy" [2].

У свою чергу, У Четвертій швидкій оцінці завданої шкоди та потреб на відновлення України (RDNA4), підготовленій Світовим банком, ЄС, ООН та Урядом України, прямо зазначено, що знищення інфраструктури, промислових об'єктів і будівель, відсутність безпечного поводження з небезпечними речовинами та лісові пожежі у зонах бойових дій release hazardous substances into the environment, contaminating soil, water, and air**.** У тому ж розділі сказано, що таке забруднення може зберігатися for decades і пов'язується з ризиками хронічних респіраторних, онкологічних і неврологічних захворювань. У примітці до екологічного розділу RDNA4 зазначено, що ширший обсяг оцінок Міндовкілля охоплює, зокрема, air pollution from oil/gas depot fires**,** pollution of soil and water resources та шкоду природоохоронним територіям. Це важливе підтвердження того, що міжнародна оцінка визнає саме такі види екологічних наслідків як окремі елементи завданої довкіллю шкоди. Отже, твердження про те, що міжнародні оцінки фіксують

значні екологічні наслідки пошкодження промислових, енергетичних і водогосподарських об'єктів, спирається щонайменше на три авторитетні міжнародні джерела: матеріали UNEP 2022–2023 років і RDNA4 2025 року. Вони узгоджено вказують на: пошкодження енергетичних і промислових об'єктів; викиди небезпечних речовин; численні епізоди забруднення повітря; потенційно серйозне забруднення поверхневих і підземних вод; а також тривалий ризик для ґрунтів і здоров'я населення.

Міжнародні оцінки справді фіксують істотні екологічні наслідки пошкодження промислових, енергетичних і водогосподарських об'єктів в Україні. Зокрема, Програма ООН з навколишнього середовища (UNEP) у матеріалі про токсичну спадщину конфлікту в Україні зазначає, що пошкодження енергетичної інфраструктури, включно з нафтосховищами, нафтопереробними заводами, газовими об'єктами та трубопроводами, а також шахтами, промисловими майданчиками й агропромисловими об'єктами, спричинило численні епізоди забруднення повітря та потенційно серйозне забруднення поверхневих і ґрунтових вод. У тому ж джерелі підкреслено, що суттєвих пошкоджень зазнала водна інфраструктура, зокрема насосні станції, очисні споруди та каналізаційні об'єкти, що підвищує ризики вторинного забруднення довкілля.

Такі висновки узгоджуються з Четвертою швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення України (RDNA4), підготовленою Світовим банком, Європейською комісією, ООН та Урядом України. У цьому документі прямо вказано, що руйнування інфраструктури, промислових об'єктів і будівель, а також неналежне поводження з небезпечними речовинами призводять до потрапляння шкідливих речовин у довкілля, забруднюючи ґрунт, воду і повітря. У звіті також наголошується, що таке забруднення може зберігатися протягом десятиліть, а його наслідками можуть бути хронічні респіраторні захворювання, онкологічні та неврологічні розлади, а також погіршення стану екосистем і біорізноманіття.

Додатково міжнародні та офіційно підтримані оцінки вказують на загальнодержавний масштаб екологічного ураження. За інформацією ПРООН із посиланням на Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України, близько 30% природоохоронних територій України, тобто понад 1,2 млн гектарів, зазнали впливу. Це свідчить, що йдеться не про поодинокі локальні епізоди, а про системний вплив на природні комплекси, водні ресурси, ґрунтовий покрив, атмосферне повітря та об'єкти живої природи.

У науковому й практичному вимірі це безпосередньо підводить до питання відшкодування шкоди, завданої довкіллю України, оскільки без належної фіксації, оцінки та правового оформлення таких втрат неможливо ані забезпечити повноцінне відновлення екосистем, ані сформувати належну доказову базу для національних і міжнародних компенсаційних механізмів. Актуальність цього питання зумовлена не лише масштабами вже завданої шкоди, а й її довготривалими наслідками для здоров'я населення, екологічної безпеки, продовольчої стабільності та відновлення природного ресурсу держави. Саме тому проблема відшкодування екологічних збитків є сьогодні не вузькоспеціальним питанням екологічного права, а одним із ключових напрямів забезпечення національної стійкості, відновлення справедливості та захисту публічного інтересу.

Системність цієї шкоди виявляється також у тому, що руйнування або пошкодження промислових, енергетичних і водогосподарських об'єктів породжує ланцюгові екологічні наслідки: забруднення повітря продуктами горіння та викидами, ураження ґрунтів токсичними речовинами, погіршення якості поверхневих і підземних вод, втрату середовищ існування тваринного світу та опосередкований негативний вплив на здоров'я населення через погіршення санітарно-екологічних умов життя. Саме поєднання територіальної масштабності, довготривалості наслідків, множинності уражених природних компонентів і прямого ризику для

людини дає підстави стверджувати, що екологічна шкода в Україні має не локальний, а системний, довготривалий і багатокомпонентний характер.

Ще однією проблемою є складність фіксації та доказування екологічної шкоди насамперед пояснюється тим, що для довкіллєвих збитків саме дані є базовою передумовою як майбутньої компенсації, так і планування відновлення. У спеціальному аналітичному звіті CEOBS Assessing Environmental Damage in Ukraine прямо зазначено, що environmental data is foundational for accountability і водночас є необхідною основою для recovery and reconstruction planning; однак, попри значний обсяг уже зібраної інформації, в Україні зберігаються substantial gaps in the country's capacity for data collection and analysis, які можуть зашкодити як відновленню, так і притягненню до відповідальності.

Міндовкілля створило платформу EcoZagroza для подання громадянами повідомлень про екологічну шкоду, а Держекоінспекція була уповноважена збирати польові дані та допомагати Офісу Генерального прокурора в роботі з доказами, однак ця інституційна система працює в умовах розширеного навантаження, дефіциту технічної спроможності та потреби в кращій стандартизації зібраних матеріалів.

Подальший аргумент полягає в тому, що навіть за наявності цифрових та інституційних інструментів документування їх ефективність обмежується об'єктивними умовами доступу до місць ураження. UNEP у попередньому огляді екологічного впливу для України підкреслює, що для встановлення характеру, масштабу та значущості екологічних наслідків потрібна extensive field assessment work, а наявні відомості поки дають лише неповну картину і мають слугувати основою для подальшої польової верифікації. CEOBS деталізує цю проблему: для багатьох локацій фізичний доступ залишається проблемним через близькість до лінії фронту, наявність нерозірваних боєприпасів, воєнні адміністративні обмеження та кадрові втрати; крім того, працівникам Держекоінспекції часто бракує навичок у використанні дистанційного зондування та іншого технічно складного інструментарію для пріоритезації польових обстежень [2]. Саме тому UNDP у 2025 році окремо передав регіональним підрозділам Держекоінспекції water and soil samplers, refrigerated containers та інше обладнання, а також організував навчання з безпечної роботи в зонах, уражених бойовими діями, включно з мінною безпекою та реагуванням у надзвичайних ситуаціях.

Не менш вагомою є проблема методологічної неоднорідності оцінки екологічної шкоди. А. Кучер визначає слабкі сторони чинних методик визначення збитків, завданих земельному фонду та ґрунтам, і прямо обґрунтовано потребу їх удосконалення. Інше наукове дослідження, опубліковане у журналі Law. Human. Environment, наголошує на відмінностях між українськими підходами до оцінки екологічної шкоди та американськими й європейськими підходами, а також на необхідності враховувати міжнародні рекомендації й новітні технології збору даних щодо довгострокових наслідків. У свою чергу CEOBS констатує, що в Україні досі немає standardised methodology для оцінювання ушкоджених об'єктів різних типів - зокрема промислових, водогосподарських чи енергетичних - а також немає загального міжнародного стандарту збирання й утримання екологічних доказів для ситуацій воєнного характеру. Саме ця методологічна фрагментарність пояснює, чому вже зібрані масиви інформації не завжди автоматично придатні для подальших компенсаційних процедур [3].

Окремого аргументування потребує теза, що екологічна шкода не зводиться до матеріальних збитків. UNEP прямо вказує, що Україна зіткнулася з compounded, multi-dimensional environmental crisis, яка породжує не лише екологічні, а й public health impacts, а також ризик токсичної спадщини на тривалий час. WHO, аналізуючи технологічні небезпеки в Україні, зазначає, що забруднення, пов'язане з горінням палива та промислових матеріалів, створює ризики впливу бензену, поліциклічних ароматичних вуглеводнів і токсичних металів; бензен є

канцерогеном, свинець є мультисистемним токсикантом, а випадіння компонентів шлейфу на ґрунт і відкриту воду створює додаткові шляхи дермального та харчового впливу на людину. Науковий огляд у Frontiers in Sustainable Resource Management також підкреслює, що наслідками вибухів, пожеж, спалювання матеріалів і руйнування інфраструктури є вивільнення токсичних речовин у повітря, воду та ґрунт, що безпосередньо пов'язує деградацію довкілля з ризиками для здоров'я населення, біорізноманіття та екосистемних послуг.

Звідси логічно випливає висновок, що ефективне відшкодування такої шкоди можливе лише за умови узгодження внутрішніх процедур обліку, оцінки і стягнення збитків із міжнародними механізмами відповідальності. CEOBS наголошує, що міжнародна відповідальність за екологічну шкоду в умовах збройного конфлікту все ще залишається недостатньо розвиненою, а тому важливо, щоб збирання, аналіз і зберігання доказів відповідали міжнародним стандартам, включно з чітким chain of custody, належною метаданою, захистом цілісності цифрових даних і defensible evidence. У звіті прямо зазначено, що чинні українські методики грошової оцінки шкоди самі по собі навряд чи істотно допоможуть у майбутній компенсаційній справі, якщо вони не будуть aligned with international best practice, а також що ці дані доцільно готувати з урахуванням їх можливої інтеграції до Hague Register of Damage [4]. Саме тому вдосконалення доказової бази, стандартизація методик, розширення польової та лабораторної спроможності, а також інтеграція національного екологічного моніторингу з міжнародними процедурами компенсації є не допоміжними, а ключовими умовами реального відшкодування шкоди, завданої довкіллю України.

Відшкодування шкоди, завданої довкіллю України, потребує переходу від фрагментарного реагування до цілісної багаторівневої моделі, в якій національні процедури фіксації, оцінки та стягнення збитків будуть узгоджені з міжнародними механізмами компенсації. Така рекомендація ґрунтується на тому, що в Україні вже діють базові інструменти документування й обрахунку шкоди, зокрема офіційний ресурс «ЕкоЗагроза» та урядовий Порядок визначення шкоди та збитків, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 326 [6], який зобов'язує уповноважені органи забезпечувати збір і збереження відповідної інформації, а місцевим адміністраціям і виконкомам надає право проводити стандартизовану оцінку збитків. Водночас міжнародний Register of Damage for Ukraine уже функціонує як документальний реєстр доказів і заяв про шкоду та визначений Радою Європи як перший крок до майбутнього міжнародного компенсаційного механізму, а отже національна доказова база має формуватися так, щоб бути придатною і для внутрішніх, і для міжнародних процедур.

У практичному вимірі доцільно: уніфікувати методики оцінки шкоди окремим компонентам довкілля; запровадити єдиний стандарт доказування з обов'язковою фіксацією джерела даних, часу, геолокації та ланцюга збереження доказів; посилити лабораторну й польову спроможність Держекоінспекції та громад; інтегрувати дані «ЕкоЗагрози», державних реєстрів, супутникового моніторингу й матеріалів кримінальних проваджень в одну міжвідомчу систему; а також нормативно передбачити окрему процедуру підготовки консолідованих екологічних претензій держави й територіальних громад. Не менш важливим є закріплення пріоритету відновлення екосистем поряд із грошовою компенсацією, оскільки екологічна шкода стосується не лише майнових втрат, а й безпеки життя і здоров'я населення, стану води, ґрунтів, атмосферного повітря та біорізноманіття. Отже, практична результативність механізму відшкодування залежатиме від поєднання чотирьох умов: стандартизованого обліку збитків, належної доказової бази, інституційної координації та інтеграції українських процедур із міжнародною компенсаційною архітектурою.

ЛІТЕРАТУРА

1. The toxic legacy of the Ukraine war. URL: https://www.unep.org/news-and-stories/story/toxic-legacy-ukraine-war

2.The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine: A Preliminary Review. URL: https://www.unep.org/resources/report/environmental-impact-conflict-ukraine-preliminary-review
3. Kucher, A. (2022). Methodology for assessing damages and losses caused by the armed aggression to the land fund and soils: problems and directions of improvement. Journal of Innovations and Sustainability, 6(2), 10. URL: https://doi.org/10.51599/is.2022.06.02.10
4.Assessing Environmental Damage in Ukrain. URL: https://ceobs.org/wp-content/uploads/2024/02/Assessing-Environmental-Damage-in-Ukraine.pdf
5.Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text

---

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.4
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-285-290
https://orcid.org/0000-0002-8180-0960
Киренко С. Г.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна

ШЛЯХИ ПОСИЛЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ БОРОТЬБИ З РОЗПАЛЮВАННЯМ У СУСПІЛЬСТВІ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ ТА ПОРУШЕННЯМ РІВНОПРАВНОСТІ ГРОМАДЯН

Анотація. *У статті розглядаються питання кримінально-правової боротьби з розпалюванням у суспільстві різного роду ворожнечі та ненависті та посяганнями на рівноправність громадян. Автор досліджує проблеми законодавчого та правозастосовного характеру, що виникають у цій сфері, та пропонує шляхи їх вирішення.*

Пропонується, зокрема, передбачити у новій статті 161-1 КК України розпалювання ворожнечі та ненависті у якості окремого кримінального правопорушення, залишивши при цьому у ст. 161 питання боротьби з порушенням рівноправності громадян. Нова редакція ст. 161 («Порушення рівноправності людини та громадянина»), як і запропонована ст. 161-1 («Розпалювання ворожнечі та ненависті»), враховують цілий ряд специфічних моментів, які притаманні відповідним суспільно небезпечним діянням, і яким зараз законодавець не приділяє належної уваги. Також у роботі вказується на необхідність запобігання подвійному інкримінуванню при кваліфікації випадків умисного заподіяння смерті людини як одного з тяжких наслідків як розпалювання ворожнечі та ненависті, так і порушення рівноправності людини та громадянина. Звертається увага на неприпустимість існування в законодавстві та правозастосовній практиці випадків дискримінації людини та громадянина, які прямо суперечать нормам Конституції та Кримінального кодексу України.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, ворожнеча, ненависть, рівноправність, кваліфікація.*

KYRENKO S. WAYS TO ENHANCE THE EFFECTIVENESS OF CRIMINAL LAW ENFORCEMENT AGAINST INCITEMENT OF ENMITY AND HATRED IN SOCIETY AND VIOLATION OF CITIZENS' EQUALITY

Abstract. *The article examines the issues of criminal law in the fight against incitement of various kinds of enmity and hatred in society and encroachments on the equality of citizens. The author examines the problems of a legislative and law enforcement nature that arise in this area and suggests ways to solve them. In particular, the paper proposes: 1) to change the name of Article 161 of the Criminal Code of Ukraine on "Violation of the equality of man and citizen", setting it out in the following wording: "1. Direct or indirect restriction of rights or establishment of direct or indirect privileges of a man and citizen on the grounds of race, skin color, political, religious and other beliefs, status, disability, ethnic and social origin, property status, place of residence, language or other persons (including – on the biographical grounds of the person's parents or family members) – are punishable.. 2. The same actions committed. by an official, against two or more persons or which have caused serious consequences -*

shall be punished..."; 2) to supplement the Criminal Code of Ukraine with Article 161-1 "Incitement of enmity and hatred", setting it out in the following wording: "1. Incitement of racial, national, regional or religious enmity and hatred, humiliation of national or racial honor and dignity or insult to the feelings of people in connection with their religious beliefs, as well as propaganda of racial, national, regional or religious beliefs or intolerance, - shall be punished... committed repeatedly, by an official, using the media or information and telecommunications network, including the Internet network, - shall be punished... 3. Actions provided for in parts one or two of this article, committed by an organized group or which have caused the death of people or other serious consequences, - shall be punished..."; 3) to qualify cases of causing the death of a person as serious as a result of inciting enmity and hatred only in the presence of a negligent form of guilt on the part of the perpetrator, in other cases, the qualification should follow the totality. 1 or 2 of the proposed article. 161-1 and p. 14 part 2 of article. 115 of the Criminal Code of Ukraine; 4) to prevent conflicts between the norms of the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts, to carry out work on eliminating in the last position, which corresponds to the signs of acts provided for by the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *criminal offense, enmity, hatred, equality, qualification.*

Постановка проблеми. Кримінально-правова охорона прав і свобод людини має величезне значення з точку зору всебічного забезпечення демократичного розвитку держави. Конституція України (статті 3, 11 та ін.) гарантує всебічне забезпечення та захист прав людини незалежно від належності її до тієї чи іншої етнічної, расової або релігійної спільноти, мовних чи інших ознак. Таким чином, кримінально-правова боротьба з розпалюванням у суспільстві ворожнечі та ненависті за різники ознаками, різноманітними посяганнями на рівноправність громадян набуває особливого значення в сучасних умовах. Це, у свою чергу, вимагає наявності відповідної законодавчої бази, проте, аналіз чинного кримінального законодавства, зокрема, ст. 161 Кримінального кодексу (далі - КК) України («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками»), свідчить про наявність ряду проблем у цій сфері. По-перше, назва статті не зовсім відповідає її змісту, оскільки у ній йде мова не тільки про порушення рівноправності громадян, а й, зокрема, про розпалювання расової, національної чи іншої ворожнечі та ненависті, а також про ряд інших діянь, що становлять, по суті, склад окремого кримінального правопорушення. По-друге, об'єднання в одній статті у якості одного кримінального правопорушення різних за своїм характером діянь здатне призвести до помилок при їх кваліфікації. По-третє, існуючий у правозастосовній практиці підхід при кваліфікації відповідних діянь за ознаками настання тяжких наслідків (зокрема, загибелі людини), створює загрозу подвійного інкримінування, що є неприпустимим. Все це вимагає свого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової боротьби з різноманітними посяганнями на права та свободи людини розглядали у своїх працях М.І. Бажанов, І.О. Зінченко, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та ін., проте, як вже зазначалося, існує цілий ряд моментів, які потребують подальшого вирішення.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України у сфері боротьби з розпалюванням у суспільстві ворожнечі та ненависті та посяганнями на рівноправність громадян.

Виклад основного матеріалу. Диспозиція ч. 1 ст. 161 КК України передбачає відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності, або образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та

соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Як вже зазначалося вище, назва статті («Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками») не зовсім відповідає її змісту, оскільки в ній йде мова не тільки про такого роду випадки, а також і про дії, спрямовані на розпалювання різного роду ворожнечі та ненависті, які фактично утворюють окремий, самостійний склад кримінального правопорушення, який за своїми ознаками відрізняється саме від посягань на рівноправність громадян. Таким чином, назва статті є значно вужчою її змісту, який об'єднує в одному складі фактично різні за своїми ознаками кримінальні правопорушення, що навряд чи можна визнати правильним як з точки зору коректності кримінально-правової термінології, так і з точки зору забезпечення належної законодавчої бази для боротьби з відповідними суспільно небезпечними діяннями. З.А. Тростюк справедливо зазначала: «Кримінально-правовий термін має бути однозначним. Одному кримінально-правовому поняттю повинен присвоюватися один кримінально-правовий термін і, навпаки, різні поняття та категорії повинні позначатися відмінними кримінально-правовими термінами» [1, с. 16]. До речі, з приводу таких моментів автор вже звертав увагу у своїх попередніх публікаціях на необхідність законодавчого розмежування випадків розпалювання різного роду ворожнечі від порушення рівноправності громадян шляхом розведення таких дій по різних статтях, залишивши питання порушення рівноправності громадян у ст. 161 КК України, а випадкам розпалювання ворожнечі та ненависті присвятити окрему статтю [2, с. 14-15]. Слід також звернути увагу, що законодавча вказівка (як у самій назві ст. 161, так і у диспозиції її частини першої) саме на «громадян» з формально-юридичної точки зору залишає відкритим питання щодо можливості поширення цієї статті на випадки вчинення передбачених у неї дій відносно осіб, які не належать ані до громадян України, ані до іноземних громадян – тобто, є особами без громадянства. Поширений у правозастосовній практиці підхід, згідно з яким потерпілими від такого роду дій можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни або особи без громадянства є правильним по суті, але який термінологічно не відповідає вимогам закону, тому краще термін «громадян» замінити на термін «людини та громадянина».

Характеризуючи диспозицію ч. 1 ст. 161 КК України, М.І. Хавронюк, зокрема, зазначає: «Під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності слід розуміти будь-які дії, метою яких є посилення серед певних груп населення настроїв неприязні, почуття сильної ворожнечі та огиди до інших етнічних або расових груп чи конфесій, приниження позитивних якостей тієї чи іншої нації порівняно з іншими. Це можуть бути: публічні підбурювання до вигнання за межі України або переселення в інші її представників відповідних етнічних чи расових груп, розповсюдження матеріалів із завідомо неправдивим вигадками щодо таких груп, пропаганда расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, наруга над певними історичними та культурними реліквіями національних меншин або титульної нації, заборона відзначення національних свят чи відправлення релігійних культів, знищення або пошкодження пам'ятників чи споруд, які являють собою релігійну або культурну цінність якої небудь групи населення, примушування до відмови від своєї національності тощо… Образа почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями передбачає скривдження, приниження гідності та інших почуттів представників окремих релігійних конфесій, церков, груп, напрямків і течій (православних, католицьких. протестантських, старообрядницьких, іудейських тощо) або глум над такими, що належать їм, місцями богослужінь чи релігійних зібрань, місцями паломництва, шанованими у тій чи іншій релігії… Образа почуттів громадян у зв'язку з їх прихильністю до релігійних течій, які заборонені в Україні у зв'язку з тим, що їх діяльність порушує права і свободи інших людей та створює напругу в суспільстві (наприклад, так звані сатаністи, «Біле братство»), не може розглядатися як злочин [3, с.520]. Варто зазначити, що П.С. Матишевський, характеризуючи

аналогічні дії, відповідальність за які була передбачена ст. 66 КК України 1960 р., зазначав «Для складу цього злочину немає значення, чи стверджує винний про риси, які непритаманні даній расі (нації), чи про властиві їй особливості, які спотворюються та подаються, наприклад, як ознаки агресивності, обмеженості, неповноцінності і тому подібне» [4, с. 216]. Поділяючи, в цілому, вищезазначені підходи до цього питання, потрібно зазначити, що диспозиція ч. 1 ст. 161 КК України з точки зору ефективності боротьби з розпалюванням різного роду ворожнечі та ненависті має певні проблеми. Вказівка в статті саме на умисний характер відповідних дій створює можливості для значного кола осіб уникати кримінальної відповідальності, оскільки доводиться вишукувати докази того, що винний не тільки вчинив ті чи інші дії, а й вчинив їх саме з умислом розпалити, наприклад, національну ворожнечу та ненависть. Проте, необхідно мати на увазі, що окрім відкритих проявів расової, національної, регіональної чи релігійної нетерпимості, коли не приховується реальне спрямування таких дій, існують і її завуальовані прояви. Наприклад, особа напише нібито наукову (чи художню) працю, де у вкрай негативному вигляді буде представлена якась расова, національна, регіональна чи релігійна спільнота, при цьому жодних прямих звинувачень або образ на адресу такої спільноти зроблено не буде. Мета досягається іншим шляхом: узагальненням або перенесенням негативних характеристик конкретних осіб, які належать, зокрема, до якоїсь раси, нації на всю расу чи націю в цілому. У роботі може йти мова про негативні вчинки певних осіб (історичних або сучасників), але з обов'язковим акцентуванням уваги на їх походженні або належності до конкретної релігійної спільноти. Відтак, у свідомості читача формується прямий зв'язок між негативною поведінкою особи та її расовою, національною, регіональною чи релігійною належністю і в кінцевому підсумку формується стереотип: такі риси чи поведінка особи зумовлені, зокрема, її походженням, а, отже, вони притаманні й іншим представникам тієї раси, нації чи ін. спільноти, до якої вона належить. Таким чином, якщо особа, наприклад, вчинила кримінально протиправне діяння, то це є підставою для відповідного ставлення не тільки до неї, а й до інших представників її спільноти. В даному випадку перед нами приклад маніпулятивного впливу на психіку людини, коли її наводять на потрібні висновки, хоча вона, звичайно, вважає їх своїми, зробленими на підставі ознайомлення з матеріалом. Перед нами, по суті, приховане управління особою з боку інших суб'єктів, факт якого вона не усвідомлює – на такі моменти впливу на психіку людини автор вже звертав увагу раніше [5]. В цілому, відверто людиноневасницькі погляди можуть подаватися під привабливим виглядом необхідності захисту прав титульної нації або національних меншин, захисту рідної мови і т.п., а оскільки умисел на розпалювання міжрасової, міжетнічної чи міжконфесійної ворожнечі та ненависті на практиці довести дуже важко, то автори та провідники таких поглядів в ряді випадків не будуть притягнені до відповідальності. З метою усунення такого становища, необхідно виключити з тексту закону вказівку на умисний характер відповідних дій (просто вказавши на розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті), а також окремо вказати на пропаганду расової, національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості. Також слід звернути увагу на те, що вказівка в ч. 1 статті на приниження тільки національної честі та гідності не дозволяє давати адекватну оцінку випадкам приниження расової честі та гідності, адже такі дії не підпадають під ст. 161 КК України. Цю прогалину у законі необхідно усунути, вказавши і на приниження расової честі та гідності. Як вже зазначалося, враховуючи специфічні ознаки дій, спрямованих на розпалювання негативних настроїв в суспільстві щодо представників різних спільнот, відповідній поведінці доцільніше присвятити окрему статтю КК України (наприклад 161-1). Нову статтю можна назвати просто «Розпалювання ворожнечі та ненависті», а диспозицію ч. 1 цієї статті викласти наступним чином: «Розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної чи расової честі та гідності або образа почуттів людей у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а так само пропаганда расової,

національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості». У якості кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак запропонованого складу кримінального правопорушення визнати: ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, вчинені повторно, службовою особою, з використанням засобів масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі «Інтернет» (ч. 2 статті) та, відповідно, дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч. 3 статті); Примітку до нині діючої ст. 161 слід перенести до запропонованої нової статті. Також слід зазначити, що з метою уникнення подвійного інкримінування, смерть потерпілого має кваліфікуватися за ч. 3 статті, якщо вона не охоплювалася умислом винного. Якщо ж мало місце умисне вбивство в ході відповідних дій, то має бути кваліфікація за сукупністю ч. 1 або 2 запропонованої статті (в залежності від конкретної ситуації) та п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України, де передбачена відповідальність за умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (оскільки при кваліфікації відповідних дій за ч. 3 статті та п. 14 ч. 2 ст. 115 смерть потерпілого буде двічі інкримінуватися винному).

Відносно порушення рівноправності громадян за різними ознаками, необхідно звернути увагу на наступні моменти. По-перше: як вже зазначалося вище, з урахуванням необхідності дотримання коректності законодавчої термінології, ст. 161 КК України краще назвати «Порушення рівноправності людини та громадянина». По-друге: диспозиція ч.1 ст. 161 КК України, передбачаючи відповідальність за різноманітні обмеження прав або встановлення привілеїв громадян, окремо вказує на вчинення відповідних дій за ознаками майнового стану. Це положення, яке враховує, зокрема, вимоги ст. 24 Конституції України, звичайно, заслуговує на підтримку, проте, незрозуміло, як ця норма співвідноситься з існуванням грошової застави у виборчому законодавстві України. Виходить, що претендувати на обрання, наприклад, народним депутатом чи Президентом України можуть лише ті особи, які так чи інакше мають у своєму розпорядженні потужні фінансові джерела, але ж таких осіб у нашій державі меншість. Це, по суті, дискримінація за ознаками майнового стану (оскільки має місце обмеження права великої кількості громадян України бути обраними до органів державної влади та встановлення привілеїв у громадсько-політичній діяльності для більш заможних громадян), тобто діяння, передбачене, зокрема, ст. 161 КК України. Для усунення цієї колізії потрібно або виключити з ч.1 ст. 161 вказівку на майновий стан громадян (що буде суперечити тій же ст. 24 Конституції України), або скасувати грошову заставу, передбачену у відповідних законах (виходячи з принципу верховенства Конституції, доцільніше обрати саме другий варіант). По-третє, як відомо, при вирішенні питання про прийняття на посаду в ряді державних структур велике значення мають не тільки особисті якості претендента та його біографічні данні (освіта, відсутність судимості та ін.), а й, зокрема, відомості про близьких родичів. Останній фактор може зіграти важливу роль при вирішенні долі особи і якщо в когось з її родичів були, наприклад, проблеми з законом – негативну роль, а, отже, вона не зможе працювати там, де бажала. З приводу цього слід зазначити, що навіть при вчиненні кримінального правопорушення особа має відповідати лише за свої вчинки – особистий характер кримінальної відповідальності є одним з фундаментальних принципів кримінального права, а у вищевказаному випадку особа може зазнати негативних наслідків не власної поведінки, а вчинків інших осіб. Якщо таке має місце, то це ніщо інше як дискримінація за ознаками біографічних даних родичів особи, що є, по суті, діянням, яке має підпадати під дію ст. 161 КК України. Для недопущення такого роду випадків на такі моменти слід окремо звернути увагу в статті. Таким чином, з урахуванням всього вищевказаного, диспозицію ч. 1 ст. 161 КК України можна викласти наступним чином: «Пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини та громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (у тому числі – за біографічними характеристиками родичів чи членів сім'ї особи)». Диспозицію ч. 2 статті можна викласти в наступній редакції: «Ті самі дії, вчинені службовою особою, щодо двох чи більше осіб або що спричинили тяжкі наслідки».

Висновки. Таким чином, з метою посилення ефективності кримінально-правової боротьби з розпалюванням у суспільстві різного роду ворожнечі та ненависті, а також з посяганнями на рівноправність людей за різними ознаками, необхідно: 1) змінити назву ст. 161 КК України на

«Порушення рівноправності людини та громадянина», виклавши її у наступній редакції: «1. Пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв людини та громадянина за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (у тому числі – за біографічними характеристиками родичів чи членів сім'ї особи) -караються.. 2. Ті самі дії, вчинені службовою особою, щодо двох чи більше осіб або що спричинили тяжкі наслідки - караються…»; 2) доповнити КК України ст. 161-1 «Розпалювання ворожнечі та ненависті», виклавши її у наступній редакції: «1. Розпалювання расової, національної, регіональної чи релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної чи расової честі та гідності або образа почуттів людей у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а так само пропаганда расової, національної, регіональної чи релігійної винятковості або нетерпимості, - караються… 2. Ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, вчинені повторно, службовою особою, з використанням засобів масової інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж, у тому числі мережі «Інтернет», - караються… 3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки, - караються...»; 3) кваліфікувати випадки заподіяння смерті особі як тяжкий наслідок розпалювання ворожнечі та ненависті лише за наявності необережної форми вини з боку винного, в інших випадках кваліфікація має наставати за сукупністю ч. 1 або 2 запропонованої ст. 161-1 та п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України; 4) для недопущення колізій між нормами КК України та інших нормативно-правових актів провести роботу по усуненню в останніх положень, що містять ознаки діянь, передбачених КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144 с.
2. Киренко С.Г. Кримінально-правовий аспект боротьби з проявами нетерпимості та дискримінації в суспільстві. Юриспруденція: теорія і практика. 2006. № 10 (24). С. 13-19.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: В.І. Шакун та С.С. Яценко. К.: Фіта, 1995. 864 с.
5. Киренко С. Проблеми кримінально-правової оцінки психічного насильства. Слово Національної школи суддів України. 2021. № 1 (34). С. 128-139. DOI 10.37566/2707-6849-2021-1(34)-11

Дата першого надходження рукопису до видання: 13.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 31.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.13
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-291-297
https://orcid.org/0000-0002-0939-7353
Карпенко М. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРОКУРОРА У ПРОЦЕДУРІ СКАСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ЗА ПРИЗОВОМ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ, НА ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД ТА/АБО ВІЙСЬКОВОЇ СДУЖБИ ЗА КОНТРАКТОМ ОСІБ РЯДОВОГО, СЕРЖАНТСЬКОГО І СТАРШИНСЬКОГО ТА ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ

Анотація. *Статтею 65 Конституції України встановлено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.*

Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан, який неодноразово продовжувався. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України стала викликом для всіх громадян нашої країни, державних інституцій, які мають забезпечити її стале функціонування та боротьбу з ворогом у цей складний період. Суспільство зіштовхнулося з потребою формування значного людського ресурсу задля захисту Вітчизни, зокрема мобілізаційного.

Реагуючи на відповідні запити, законодавець постійно трансформує чинне законодавство з метою створення комплексного дієвого механізму протидії збройної агресії. Не є виключенням і кримінальне процесуальне. Одним з таких кроків стало запровадження в Кримінальному процесуальному кодексі України процедури скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу. Проте, у цій процедурі підлягає науковій оцінці правомірність наявності у прокурора імперативних повноважень ініціювати перед слідчим суддею або судом питання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою підозрюваному, обвинуваченому для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу згідно ч. 1 ст. 616 Кримінального процесуального кодексу України.

У статті аналізується відповідність нововведень гарантіям дотримання прав, свобод та інтересів особи в кримінальному провадженні.

Ключові слова: *кримінальне провадження, запобіжний захід, воєнний стан, прокурор, повноваження, презумпція невинуватості, рівність перед законом і судом.*

KARPENKO M. POWERS OF THE PROSECUTOR IN THE PROCEDURE OF CANCELLATION OF A PREVENTIVE MEASURE FOR MILITARY SERVICE BY CONSCRIPTION DURING MOBILIZATION, IN A SPECIAL PERIOD AND/OR MILITARY SERVICE UNDER CONTRACT FOR PERSONS OF THE RANK AND FILE, SERGEANT AND MASTER SERGEANT, AND OFFICER CORPS

Abstract. *Article 65 of the Constitution of Ukraine establishes that the protection of the Fatherland, independence and territorial integrity of Ukraine, and respect for its state symbols are the duty of citizens of Ukraine. Citizens perform military service in accordance with the law.*

By Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of February 24, 2022, martial law was introduced in Ukraine, which was repeatedly extended. Full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has become a challenge for all citizens of our country, state institutions that must ensure its sustainable functioning and fight against the enemy in this difficult period. Society is faced with the need to form a significant human resource to defend the Fatherland, in particular mobilization.

Responding to relevant requests, the legislator is constantly transforming current legislation in order to create a comprehensive effective mechanism for countering armed aggression. Criminal procedural law is no exception. However, in this procedure, the legality of the prosecutor's imperative powers to initiate before the investigating judge or court the issue of canceling the preventive measure in the form of detention of the suspect, accused for the continuation and/or completion of military service by conscription during mobilization, for a special period and/or military service under a contract for privates, sergeants, non-commissioned officers and officers in accordance with Part 1 of Article 616 of the Criminal Procedure Code of Ukraine is subject to scientific assessment.

The article analyzes the compliance of innovations with guarantees of observance of the rights, freedoms and interests of the individual in criminal proceedings.

Key words: *criminal proceedings, preventive measure, martial law, prosecutor, powers, presumption of innocence, equality before the law and the court.*

Постановка проблеми. Інститут запобіжних заходів у межах кримінального провадження постійно привертає увагу науковців. Особливо актуальним цей напрямок юридичної науки став під час дії воєнного стану. Виважений підхід до його законодавчого опрацювання та реалізації на практиці дозволяє державі утримувати розумний баланс між громадянським обов'язком підозрюваного, обвинуваченого захищати Вітчизну та завданнями кримінального провадження. Одним з таких дієвих механізмів є скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу. Проте, підстави та порядок його реалізації мають узгоджуватися з конституційними, конвенційними правами, свободами та інтересами особи. У цьому сенсі підлягає науковій оцінці правомірність існування у прокурора імперативних повноважень ініціювати перед слідчим суддею або судом питання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою підозрюваному, обвинуваченому для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу згідно ч. 1 ст. 616 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика обрання, продовження та скасування запобіжних заходів під час дії воєнного стану була предметом дослідження таких вчених, як: І. В. Гловюк, В. А. Завтура, С. О. Касапоглу, О. О. Кравчук, В. В. Михайленко, В. В. Рогальська, Т. Г. Фоміна та багатьох інших юристів, які аналізували її в різних аспектах науки та практики. Зокрема, робота відбувався в ракурсі оцінки дотримання принципу юридичної визначеності у відповідній процедурі, строків застосування запобіжних заходів, підстав та умов скасування тощо. Проте, як і в будь-якій науці залишаються невирішеними або є спірними окремі питання, що потребують свого додаткового вивчення.

Виклад основного матеріалу. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 в Україні було введено воєнний стан, який неодноразово продовжувався. Повномасштабна

збройна агресія Російської Федерації проти України стала викликом для всіх громадян нашої країни, державних інституцій, які мають забезпечити її стале функціонування та боротьбу з ворогом у цей складний період. Суспільство зіштовхнулося з потребою формування значного людського ресурсу задля захисту Вітчизни, зокрема мобілізаційного.

Реагуючи на відповідні запити, законодавець постійно трансформує чинне законодавство з метою створення комплексного дієвого механізму протидії збройної агресії. Не є виключенням і кримінальне процесуальне. Так Законом України від 15 березня 2022 року № 2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» [1], розділ IX-1 КПК України доповнено статтею 616, яка унормовувала порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або зміну запобіжного заходу з інших підстав. Основна філософія таких змін полягала в тому, щоб особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження, змогла реалізовувати свій обов'язок щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, передбачений ст. 65 Конституції України.

У подальшому ст. 616 КПК України зазнала редакцій, пов'язаних з узгодженням кримінального процесуального, мобілізаційного та законодавства про військовий облік, а також з переліком кримінальних правопорушень, що є перепоною для реалізації механізму, передбаченого ч. 1-3 цієї статті.

Наразі ст. 616 КПК України регламентує порядок скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу або зміну запобіжного заходу з інших підстав.

Як зазначалося вище проблематикою, що є темою статті, займалися й інші юристи. А тому ми розглянемо її лише в окремому аспекті, а саме, оцінимо з наукової точки зору правомірність існування у прокурора імперативних повноважень ініціювати перед слідчим суддею або судом питання про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою підозрюваному, обвинуваченому для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу в порядку ч. 1 ст. 616 КПК України.

Звертає на себе увагу й той факт, що повноваження, передбачені ч. 1 ст. 616 КПК України, закріплені за прокурорам й відносно правил скасування інших, ніж тримання під вартою, запобіжних заходів для проходження військової служби за призовом на під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу (див. ч. 4 ст. 616 КПК України). А тому за логікою й ці положення закону потребують аналізу на предмет відповідності Конституції України та основним положенням КПК України.

Вбачається, що повноваження прокурора «бути проміжною ланкою» між підозрюваним, обвинуваченим та слідчим суддею, суддею у процедурі, передбаченої ч. 1 ст. 616 КПК України, потрібно розглядати в аспекті розуміння ч. 2, 3 ст. 8 Конституції України, якими встановлено, що вона має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Відповідно до ч. 2 ст. 22 Основного закону конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

посадових і службових осіб (ч. 1-2 ст. 55). Частиною 1 ст. 129 Конституції України закріплено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а п. 1, 3 ч. 2 цієї статті встановлено, що основними засадами судочинства є, зокрема: рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Розв'язуючи окреслене коло питань, виокремимо три складові, що з нашою точки зору стануть основою остаточного висновку.

1. В аспекті конституційної свободи особи у формі презумпції невинуватості.

Статтею 62 Конституції України визначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину.

Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Наведена конституційна норма конкретизується та деталізується в КПК України (ст. 17), де заначено, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом.

Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом.

Поводження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поводженню з невинуватою особою.

Отже, до встановленням обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, винуватості особи у вчинені кримінального правопорушення, вона є невинуватою, а поводження з нею має відповідати поводженню з невинуватою особою.

Висловимо дотичну думку, що до набрання обвинувальним вироком законної сили особа не може бути обмежена в правах, свободах та виконанні обов'язків, передбачених Конституцією України, якщо це не пов'язано з досягненням мети та реалізацією завдань кримінального провадження. В іншому випадку має бути знайдений розумний баланс між конституційними приписами та положеннями кримінального процесуального законодавства. Таким чином, право підозрюваного, обвинуваченого на скасування запобіжного заходу в порядку ч. 1 ст. 616 КПК України має розглядатися в розрізі презумпції невинуватості, конституційного обов'язку захистити Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України та метою застосування запобіжного заходу - забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам (ризикам), передбаченим ст. 177 КПК України.

2. В аспекті конституційного обов'язку, передбаченого ст. 65 Конституції України.

Статтею 65 Конституції України встановлено, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону.

У ч. 1 ст. 129 Конституції України закріплено, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права, а п. 1 ч. 2 цієї статті визначено, що основними засадами судочинства є, зокрема, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом.

Частина 1 ст. 10 КПК України (засада «рівності перед законом і судом»), яка співвідноситься з аналогічним конституційним приписом, встановлює, що не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених цим Кодексом, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками.

У теорії кримінального процесу в загальному вигляді під «рівністю перед законом» розуміють єдиний правовий режим кримінального провадження (процесуальна форма), який забезпечує реалізацію процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження (рівні права, обов'язки щодо участі в процесі та відстоюванні власної позиції), а під «рівністю перед судом» - імперативний обов'язок суду не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, комусь із учасників кримінального провадження.

Право особи на скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу не є правом процесуальним в аспекті можливості його реалізації для захисту своїх інтересів у кримінальному провадженні. Це право, що виникає через усвідомлену громадянську позицію захистити Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, і випливає з конституційного обов'язку громадян України , закріпленого в ст. 65 Конституції України.

Таким чином, процедура скасування запобіжного заходу в порядку ч. 1 ст. 616 КПК України не є складовою позиції сторони захисту, спрямованою на досягнення власних інтересів у кримінальному провадженні, не може розглядатися в контексті засади рівності перед законом і судом.

3. В аспекті функцій та повноважень прокурора.

Статтею 131-1 Конституції України унормовано, що в Україні діє прокуратура, яка здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

Організація та порядок діяльності прокуратури визначаються законом.

Тотожні функції прокуратури закріплює й ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», яка визначає, що ними є: 1) підтримання державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

З метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво.

На прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією України.

КПК України не виділяє в окремій нормі функції прокуратури в межах кримінального провадження. Проте, аналіз ч. 3 ст. 22 та ч. 2 ст. 36 КПК України дає право зробити висновок, що ними є: під час досудового розслідування - нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням; під час судового розгляду – підтримання державного обвинувачення.

Змістовний аналіз функцій прокурора та його повноважень, зокрема в рамках кримінального провадження, дає підстави зробити такі висновки:

1) відповідно до чинного законодавства України прокурор не наділений повноваженнями щодо обмеження прав, свобод особи, контролю за їх дотриманням та виконанням особою обов'язків поза межами виконуваних ним функцій, що закріплені ст. 131-1 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про прокуратуру», КПК України. У нього відсутні повноваження, пов'язані з наглядом за виконанням особою конституційного обов'язку, передбаченого ст. 65 Конституції України;

2) оцінка статусу прокурора в кримінальному проваджені дає право говорити, що в окремих випадках він опосередковано контролює законність обмеження прав та свобод особи, наприклад, погоджує чи відмовляє в погоджені клопотань про проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів кримінального провадження. Проте, така діяльність здійснюється виключно в контексті нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування слідчим, дізнавачем, функціонуванням оперативних підрозділів. У прокурора відсутні повноваження безпосереднього контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, в порядку передбаченому КПК України. Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає попереднього прокурорського контролю перед реалізацією інституту судового контролю у кримінальному проваджені;

3) звертає на себе увагу той факт, що відповідно до концепції, закладеної у КПК України, позиція прокурора має виключне (вирішальне), без якої не може бути прийняте рішення, значення, лише у випадках, пов'язаних з реалізацією обвинувачення (притягнення до кримінальної відповідальності) в кримінальному проваджені. Зокрема:

а) письмове повідомлення про підозру складається прокурором або слідчим за погодженням з прокурором (ч. 1 ст. 276 КПК України);

б) слідчий, дізнавач приймає постанову про закриття кримінального провадження лише з підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4-1, 9, 9-1 ч. 1ст. 284 КПК України, якщо в цьому кримінальному провадженні жодній особі не повідомлялося про підозру. Прокурор приймає постанову про закриття кримінального провадження, у тому числі щодо підозрюваного, з підстав, передбачених ч. 1 ст. 284 КПК України, крім випадку, передбаченого абз. 4-5 або п'ятим ч. 4 ст. 284 КПК України (абз. 2 ч. 4 ст. 284 КПК України);

в) виключно прокурор складає клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 286, 497 КПК України);

г) обвинувальний акт складається слідчим, дізнавачем, після чого затверджується прокурором. Обвинувальний акт може бути складений прокурором, зокрема, якщо він не погодиться з обвинувальним актом, що був складений слідчим, дізнавачем (ч. 1 ст. 291 КПК України);

д) лише прокурор має право відмовитися від обвинувачення, змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення в порядку ст. 338-341 КПК України;

е) винятково прокурор має право укласти угоду про визнання винуватості з підозрюваним, обвинуваченим (глава 35 КПК України).

Висновок. Таким чином, крізь призму трьох складових, що виокремлені у статті, можемо зробити остаточний висновок, що повноваження прокурора, передбачені ч. 1 ст. 616 КПК України, а саме, попередній розгляд клопотанням сторони захисту про ініціювання перед слідчим суддею або судом питання про скасування цього запобіжного заходу для продовження та/або проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період та/або військової служби за контрактом осіб рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу, не узгоджуються з нормативними положеннями, що визначають презумпцію невинуватості, функції прокуратури та конституційним обов'язком особи, передбаченим ст. 65 Основного закону. Отже, ст. 616 КПК України має зазнати змін в цій частині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 15 березня 2022 року № 2125-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо порядку скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період або його зміни з інших підстав» // Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2125-20/ed20240516#n8 Text (дата звернення: 03.02.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 06.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 02.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.98
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-298-305
https://orcid.org/0000-0002-7002-4070
Кравчук О. В.,
доктор наук з державного управління,
кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри
кримінального права та процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна

https://orcid.org/0000-0002-0892-1694
Михайлов В. О.,
доктор філософії, доцент кафедри правосуддя
Навчально-наукового інституту управління технологій та правових наук,
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна.

https://orcid.org/0009-0000-7106-7809
Остапчук М. О.,
головний судовий експерт відділу криміналістичних
видів досліджень Хмельницького науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України
м. Хмельницький, Україна

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ УКРАЇНИ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Анотація. *У статті досліджуються основні засади та напрями державної політики України у сфері судової експертизи. Розглядається проблема реформування механізмів державного управління судово-експертною діяльністю в Україні. Автори підкреслюють, що від часу здобуття незалежності ця сфера стала предметом особливої уваги держави, що зумовило прийняття низки нормативно-правових актів програмно-концептуального характеру. Судова експертиза визнається важливою, самостійною та незалежною інституцією, яка забезпечує доказову базу правосуддя.*

Розглянуто аспекти становлення експертних інституцій, нормативно-правове забезпечення, сучасні виклики та перспективи розвитку. Особливу увагу приділено питанням незалежності експертів, науково-технічної модернізації та інтеграції у європейський правовий простір.

Ключові слова: *судова експертиза, державна політика, правосуддя, нормативно-правове забезпечення, незалежність експертів, міжнародна інтеграція.*

KRAVCHUK O., MYKHAILOV V., OSTAPCHUK M. STATE POLICY IN THE FIELD OF FORENSIC EXPERTISE OF UKRAINE: CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Abstract. *The article examines the main principles and directions of the state policy of Ukraine in the field of forensic expertise. The problem of reforming the mechanisms of state management of*

forensic expertise in Ukraine is considered. The author emphasizes that since independence this area has become the subject of special attention of the state, which led to the adoption of a number of regulatory and legal acts of a programmatic and conceptual nature. Forensic expertise is recognized as an important, independent and independent institution that provides the evidentiary basis of justice.

The aspects of the formation of expert institutions, regulatory and legal support, modern challenges and prospects for development are considered. Special attention is paid to the issues of independence of experts, scientific and technical modernization and integration into the European legal space.

Forensic expertise is an important tool for ensuring the objectivity of the judicial process. It allows for scientifically sound conclusions that have evidentiary value. State policy in this area is aimed at creating an effective system of expert institutions, improving legislation and introducing modern technologies.

Since the declaration of independence of Ukraine, considerable attention has been paid to the problems of reforming state administration mechanisms in the field of forensic expertise. This has led to the adoption of a number of regulatory and legal acts of a programmatic and conceptual nature, which recognize forensic expertise as an important, independent and independent institution.

The tasks facing forensic experts in the context of reform require identifying ways to increase the efficiency of state regulation of forensic expertise, optimizing organizational and regulatory and legal principles, as well as improving management mechanisms in this area.

The multifaceted nature and scale of the problem necessitated its comprehensive study, taking into account the multi-vector nature of scientific research.

The authors emphasize that forensic expert activity is becoming an integral part of judicial proceedings and requires state regulation. The effectiveness of management depends on the combination of legal, organizational, and scientific-methodological foundations. Reforming the system of expert examinations will contribute to increasing public trust in justice and strengthening the rule of law.

Keywords: *forensic examination, state policy, justice, regulatory and legal support, independence of experts, international integration.*

Постановка проблеми. Судова експертиза є невід'ємним елементом системи правосуддя та важливим інструментом забезпечення об'єктивності судового процесу. Завдяки якісній судовій експертизі надаються науково обґрунтовані висновки, що мають доказове значення. Державна політика у цій сфері спрямована на створення ефективної системи експертних установ, удосконалення законодавства та впровадження сучасних технологій.

Від часу проголошення незалежності України проблемам реформування механізмів державного управління у сфері судово-експертної діяльності приділяється значна увага. Це зумовило прийняття низки нормативно-правових актів програмно-концептуального характеру, якими судова експертиза визнається важливою, самостійною та незалежною інституцією. Завдання, що постають перед судовими експертами в умовах реформування, потребують визначення шляхів підвищення ефективності державного регулювання судово-експертної діяльності, оптимізації організаційних та нормативно-правових засад, а також удосконалення механізмів управління у цій сфері.

Особливої актуальності питання формування ефективної державної політики в сфері судово-експертного забезпечення набуло після повномасштабного вторгнення. Будучи не першочерговою у масштабах національної безпеки, судова експертиза зазнала негативного впливу війни, що вимагало системних рішень з боку органів державного управління. Багатогранність і масштабність проблеми зумовили необхідність її комплексного дослідження з урахуванням різновекторності наукового пошуку**.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими дослідниками детально вивчаються питання нормативно-правового забезпечення судово-експертної діяльності. Зокрема, цьому питанню присвячені праці Форіс Ю. [1], Беззубова Д. О. [2], Романюк І. С. [3]. У дослідженнях Хомутенко В. П. [4], Лебеденко А. Ю. [5] розглядалися проблеми фінансування, а у працях Кононенко Л. [6] та Петрова І. [7] – фінансового забезпечення судової експертизи. Значна кількість публікацій присвячена дослідженню впливу воєнних дій та цифровізації на судово-експертну діяльність (статті Купчак М. Я. [8], Курінного Є. В. [9], Гайченко А. [10], Мисковець Н. О. [11], Савченко. І. [12], Кішко Д. [13], Овсянникової І. М. [14], Абрамова В. [15] та інших. Окремі дослідження присвячені проблемам інституційного розвитку та нормативного забезпечення судової експертизи, зокрема питанням незалежності експертів, реформування державного управління та розвитку приватного сектору.

Попри значний доробок, комплексні дослідження державної політики у цій сфері залишаються обмеженими, що обумовлює необхідність подальших наукових розвідок.

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – аналіз сучасного стану та перспектив розвитку державної політики в сфері судової експертизи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державна політика у сфері судової експертизи – складна система заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування інституту судової експертизи як складової правосуддя. До неї включаються правові, організаційні, економічні та науково-технічні складові. З точки зору теорії, судова експертиза виступає спеціалізованим видом діяльності, спрямованим на дослідження об’єктів із використанням спеціальних знань. Державна політика у цій сфері має забезпечити: доступність експертних послуг; їхню об’єктивність та незалежність; відповідність міжнародним стандартам; належний рівень науково-технічного забезпечення.

Інституційна база судової експертизи в Україні формувалася поступово. Від моменту здобуття Україною незалежності питання формування та удосконалення механізмів державного управління у сфері судово-експертної діяльності посідають важливе місце у державній політиці. Наразі в державі сформована система судово-експертного забезпечення, ключова роль в якій відведена Міністерству юстиції України (МЮ). Саме МЮ формує державну політику у сфері судової експертизи, координує діяльність державних експертних установ, забезпечує нормативно-правове регулювання їхньої діяльності та організовує атестацію судових експертів. Це визначено Законом України «Про судову експертизу» 25.02.1994 року № 4038-XII, який є основним нормативно-правовим актом в галузі судово-експертного забезпечення. Накази й інструкції МЮ деталізують процедури проведення експертиз, визначають порядок ведення реєстрів, атестації, кваліфікаційного оцінювання, підвищення кваліфікації та науково-дослідної роботи у сфері судової експертизи [3, с. 763].

Закон № 4038-XII, будучи прийнятим ще на старті формування системи судово-експертного забезпечення, потребував змін, щоб відповідати наявним викликам експертного забезпечення правосуддя. Особливо гостро це почало відчуватися після судової реформи у 2016 році. Вже тоді робилися спроби зміни законодавчої бази судової експертизи. У 2021 році було сформовано аж чотири проєкти нового закону «Про судово-експертну діяльність», однак через повномасштабне вторгнення усі вони так і залишилися існувати лише на папері [16, с. 41].

В перший рік після повномасштабного вторгнення державна політика в сфері судової експертизи була спрямована на забезпечення життєздатності системи судово-експертного забезпечення: тимчасово було продовжено дію свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта фахівцям, які до введення воєнного стану в Україні подали заяви та документи для проходження атестації в Центральній експертно-кваліфікаційній комісії при МЮ з метою продовження строку дії свідоцтв, а також свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта, строк дії яких закінчується у період дії воєнного стану, або протягом одного місяця

після припинення чи скасування воєнного стану [17, с. 289]. Згодом було розроблено процедури, які зробили можливим продовжувати отримання/підтвердження кваліфікації судового експерта в умовах воєнного стану.

Через нові виклики перед судовими експертами постали нові завдання, які потребували пошуку ефективних шляхів удосконалення державного регулювання судово-експертної діяльності. Йдеться про оптимізацію організаційних та нормативно-правових засад, модернізацію механізмів управління та підвищення результативності функціонування всієї системи.

Основні напрями удосконалення державної політики повинні були стати: організаційний розвиток (оптимізація структури експертних установ), науково-технічна модернізація (використання цифрових технологій та криміналістичних баз даних), підготовка кадрів (формування професійної спільноти експертів, міжнародні стажування), міжнародна інтеграція (співпраця з європейськими асоціаціями судових експертів) та забезпечення незалежності експертів (мінімізація адміністративного та політичного впливу).

В процесі здійснення кроків до удосконалення державної політики в сфері судової експертизи, було виявлено ряд проблемних моментів, а саме: недостатнє фінансування експертних установ; перевантаженість експертів; потреба у вдосконаленні законодавства; необхідність підвищення довіри суспільства до експертних висновків. Особливо гостро постала проблема кадрового забезпечення судово-експертних установ, у зв'язку із масовим виїздом фахівців у безпечні області держави та за межі України через військові дії.

Багатогранність і масштабність проблематики зумовили необхідність її комплексного дослідження. Такий підхід передбачає врахування різновекторності наукового пошуку, інтеграцію теоретичних напрацювань і практичного досвіду, а також орієнтацію на сучасні виклики розвитку правової системи України.

Важливо зазначити, що значний вплив на формування державної політики в сфері судово-експертного забезпечення відіграє те, що Україна інтегрується в європейську систему (ENFSI), що вимагає гармонізації законодавства та практики проведення експертиз із нормами ЄС. При цьому можна теоретично розглядати можливість створення різних моделей розвитку системи судово-експертного забезпечення – від збереження традиційної моделі до створення єдиного центрального органу (Державної експертної служби) чи змішаної моделі з елементами централізації.

Розвиток державної політики у сфері судової експертизи слід проводити за такою орієнтовною стратегічною дорожньою картою:

1. Короткострокові кроки (1–2 роки):

– аналіз та систематизація законодавства: створення комплексного закону про судово-експертну діяльність;

– демонополізація: внесення змін до законодавства для офіційного визнання приватних експертних установ;

– стандартизація термінології: розробка єдиного словника термінів для експертної діяльності;

– підвищення кваліфікації кадрів: запуск програм навчання та сертифікації експертів (внутрішнє міжвідомче та міжособове, очне стажування за експертними спеціальностями, що включатиме за потреби різні види занять – лекція, практична робота, дискусія, практичні кейси; стажування у закордонних експертних установах – обмін досвідом із закордонними фахівцями; проходження періодичного навчання та вдосконалення знань вмінь та навичок щодо застосування спеціалізованих програмних продуктів та програмно-апаратних комплексів) [11, с. 337].

2. Середньострокові кроки (3–5 років):

– цифровізація процесів: створення єдиної електронної бази даних експертних висновків, доступної для судів та правоохоронних органів (у рамках реалізації зазначеного кроку

прогнозується створення цифрового простору, що забезпечить об'єднання інформації з наявних реєстрів та даних щодо завантаженості судових експертів, інструментів комунікації тощо. В перспективі впровадження автоматизованої системи призначення експертиз сприятиме забезпеченню транспарентності судово-експертної діяльності) [10, с. 9];

– інтеграція інституту спеціаліста: розширення його повноважень у процесі доказування, врегулювання правових колізій;

– фінансова реформа: впровадження змішаної моделі фінансування (державне + приватне);

– міжнародна співпраця: укладання угод з європейськими експертними організаціями, обмін досвідом та методиками.

3. Довгострокові кроки (5–10 років):

– гармонізація з правом ЄС: повне узгодження української системи з європейськими стандартами (реалізація цього процесу потребує високого рівня мовної компетентності для аналізу складних документів для їх правильного тлумачення і адаптації норм до національної правової системи);

– інновації та технології: впровадження штучного інтелекту та автоматизованих систем для аналізу доказів;

– незалежність експертів: створення механізмів захисту від політичного чи адміністративного впливу;

– розвиток конкурентного середовища: формування ринку експертних послуг, що забезпечує якість через конкуренцію.

Разом із тим варто зазначити, що в умовах довгострокового удосконалення державної політики в галузі судової експертизи та євроінтеграції слід врахувати низку суттєвих факторів, на яких зосереджують увагу міжнародні партнери. Серед таких факторів – проблеми забезпечення самоуправління в галузі експертного забезпечення правосуддя, і необхідність консолідації представників української сфери експертного забезпечення правосуддя задля розроблення єдиного стратегічного бачення розвитку судової експертизи.

Тобто, удосконалення державної політики в галузі судової експертизи має рухатися від усунення монополії та оновлення законодавства до цифровізації та міжнародної інтеграції, а у довгостроковій перспективі – до повної гармонізації з європейськими стандартами та впровадження інноваційних технологій.

Для результативної реалізації такого важливого напряму, як адаптація до вимог ЄС українського законодавства у сфері судової експертизи, слід провести комплекс заходів (здійснити аналіз нормативно-правових актів, якими регулюється судово-експертна діяльність у країнах ЄС, провести їхню адаптацію згідно з національними пріоритетами та забезпечити належний рівень мовної компетентності працівників сфери експертного забезпечення правосуддя для правильного тлумачення та імплементації зазначених норм). Якщо порівнювати сучасний стан державної політики в галузі судової експертизи з аналогічними позиціями інших європейських країн, то можна вже прослідкувати суттєві відмінності, які потрібно враховувати при адаптації нормативно-правових актів (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння української моделі державної політики у сфері судово-експертної діяльності та європейської практики:

Критерій	Україна	Європейські країни (загальні тенденції)
Організаційна структура	Домінування державних експертних установ, обмежена роль приватних	Поєднання державних і приватних установ, конкуренція

Критерій	Україна	Європейські країни (загальні тенденції)
Незалежність експерта	Формально гарантується, але існує залежність від державних органів	Високий рівень незалежності, чіткі механізми захисту
Фінансування	Переважно державне, обмежені альтернативні джерела	Змішане: державне + приватне фінансування
Нормативна база	Фрагментарна, потребує систематизації та оновлення	Уніфіковані стандарти, гармонізація з правом ЄС
Інститут спеціаліста	Має обмежені повноваження, часто дублює функції експерта	Ширше застосування, інтеграція у процес доказування
Технології та інновації	Цифровізація на початковому етапі, відсутність єдиних електронних баз	Розвинені електронні системи, стандартизовані бази даних
Міжнародна інтеграція	Поступове наближення до європейських стандартів	Вже діє гармонізована система у межах ЄС

Примітка. Систематизовано автором.

Отже, українська модель державної політики в галузі судової експертизи потребує реформування у напрямі демонополізації, цифровізації та гармонізації з європейськими стандартами, щоб забезпечити незалежність експертів і підвищити довіру до судової системи.

Висновки і перспективи подальших досліджень**.** Автори підкреслюють, що судово-експертна діяльність стає невід'ємною частиною судочинства та потребує державного регулювання. Ефективність управління залежить від поєднання правових, організаційних та науково-методичних засад. Реформування системи експертиз сприятиме підвищенню довіри до правосуддя та зміцненню правової держави.

Розвиток державної політики в галузі судової експертизи залежить від ефективного фінансування, удосконалення законодавства та впровадження інноваційних технологій. Подальша інтеграція у європейський правовий простір сприятиме підвищенню авторитету українських експертних установ. Наразі державна політика у сфері судової експертизи України перебуває у стані активного реформування. Сучасні тенденції свідчать про поступову трансформацію системи у напрямі відкритості, цифровізації та інтеграції з європейським правовим простором. Разом із тим, ефективність реалізації державної політики залежить від вирішення низки системних проблем, зокрема забезпечення незалежності експертів, удосконалення законодавства та розвитку матеріально-технічної бази. Перспективи розвитку пов'язані з комплексним реформуванням системи, впровадженням інноваційних технологій та посиленням міжнародної співпраці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Форіс Ю., Виноградова В., Гаврилюк Н. До питання взаємодії судових експертів державних спеціалізованих судово-експертних установ України з мережею Інтернет. Судова експертиза, (2), 2025. С. 102 – 112. https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.2.15
2. Беззубов Д. О., Алієв Р. В., Возник М. В. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні в Умовах війни. DICTUM FACTUM. № 2(16). 2024. С. 325 – 340. URL : https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/371 (дата звернення: 25.02.2026).
3. Романюк І. С. Нормативно-правові основи експертної діяльності в Україні. Право і Суспільство. №2. 2025. С. 758 – 765. URL : https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/2_2025/104.pdf (дата звернення: 28.02.2026).
4. Хомутенко В. П., Хомутенко А. В. Проблематика фінансового забезпечення судово-експертних установ Міністерства юстиції України. Актуальні питання судово-експертної

діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (Одеса-Львів, 28 вересня 2022 року). 2022. С. 166 – 170. URL : http://expertise.odessa.ua/wp-content/uploads/2025/02/%D0%A5%D0%BE%D0%BC%D1%83%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE12_2022.pdf (дата звернення: 04.03.2026).

5. Лебеденко А. Ю. Бюджетне фінансування як основа фінансового забезпечення судово-експертної діяльності. Галицький економічний вісник. 2023. Том 85. № 6. С. 122–131. URL : https://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/44101 (дата звернення: 01.03.2026).
6. Кононенко Л., Маліновська І., Коротков І. Кадрове забезпечення судово-експертної діяльності в умовах цифровізації: проблеми та шляхи вирішення. Судова експертиза: європейська інтеграція та цифрова трансформація: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, Кишинів, Київ, Одеса, 5 листопада 2025 року) : тези доповідей. Львів : Видавництво «Растр 7», 2025. С. 179 – 181. URL : https://dspace.ksaeu.kherson.ua/handle/123456789/11701 (дата звернення: 01.03.2026).
7. Петрова І., Давиденко Д. Характеристика форм і методів управління кадрами в судово-експертних установах України. Право та інноваційне суспільство. № 2 (25). (2025). С. 96 – 110. URL : https://apir.org.ua/lais/uk/article/view/489/405 (дата звернення: 28.02.2026).
8. Купчак М. Я. Підвищення ефективності судово-експертної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану : IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 205 – 208. URL : https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
9. Курінний Є. В. Судово-експертна модель України: поняття та основні характеристики. Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану : IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 209 – 212. URL : https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
10. Гайченко А. Сфера експертного забезпечення правосуддя в умовах європейської інтеграції. Forensic Science, № 1. 2025. С. 7 – 12. URL : https://share.google/WxJbZwCLmxvgHJV7Y (дата звернення: 10.03.2026).
11. Мисковець Н. О. Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі аспекти можливих змін. Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін : V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 335 – 338. URL : https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf (дата звернення: 10.03.2026).
12 Савченко. І., Сидоренко. О. Штучний інтелект як інструмент у вирішенні завдань судової експертизи. Судова експертиза, (2), 2025. С. 89–96. https://doi.org/10.32782/forensic.science.2025.2.13.
13. Кішко Д. Цифровізація судово-експертної діяльності в умовах війни як шлях забезпечення безперервної роботи експертних установ. Досвід і проблеми судово-експертної діяльностів умовах воєнного стану в Україні : матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф., Львів, Київ, Одеса 28 вересня 2023 р., 2023. С. 23–28. URL: http://ndekc.lviv.ua/pdf/a05122023.pdf (дата звернення: 28.02.2026).
14. Овсянникова І. М., Степанова О. В. Цифрова трансформація судової експертизи в умовах інформаційного суспільства. Судова експертиза: перспективи розвитку та окремі вектори змін : V Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 6 червня 2025 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. С. 346 – 349. URL : https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf (дата звернення: 11.03.2026).

15. Абрамов В., Арнаут Т. Діджиталізація в судовій експертизі України: нові можливості та історичний розвиток. Діджиталізація судово-експертної науки в умовах воєнного стану : зб. мат-лів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 8 листоп. 2024 р.). Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 41–43.
16. Кравчук О. В., Копанчук В. О., Остапчук М. О. Законодавче регулювання судово-експертної діяльності в Україні. Університетські наукові записки, 2023, № 5 (95), С. 37-48. URL : https://share.google/xe1Qs2XPxAfkXntXB (дата звернення: 10.03.2026).
17. Паламарчук Г. В. Щодо проблемних питань судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану. Судово-експертна діяльність: збереження наукового та кадрового потенціалу в умовах воєнного стану : IV Всеукраїнський форум судових експертів (м. Львів, 7 червня 2024 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. С. 288 – 290. URL : https://ndekc.lviv.ua/pdf/law.pdf (дата звернення: 10.03.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 12.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.9:341.48(477)
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-306-311
https://orcid.org/0000-0001-8752-7371
Красій М. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного управління,
адміністрування і національної безпеки
Івано-Франківського національного технічного університету
нафти і газу
м. Івано-Франківськ, Україна

ЗОВНІШНЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ЦІЛІ, ЗАВДАННЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З МІЖНАРОДНОЮ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ПОЛІТИКОЮ

Анотація. *У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз зовнішньої кримінально-правової політики України як самостійного напряму державної політики в умовах повномасштабної збройної агресії рф, євроінтеграційних процесів та трансформації міжнародного кримінального права. Обґрунтовано, що активізація участі України в діяльності Міжнародного кримінального суду, створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії та посилення міжнародного кримінально-правового співробітництва актуалізують потребу у чіткому теоретичному осмисленні цілей і завдань зовнішньої кримінально-правової політики та їх співвідношення з міжнародною кримінально-правовою політикою.*

Проаналізовано доктринальні підходи до розуміння категорій «мета», «ціль» і «завдання» кримінально-правової політики та доведено необхідність їх концептуального розмежування. Запропоновано авторське бачення співвідношення цих категорій.

Обґрунтовано, що зовнішня кримінально-правова політика України не зводиться до похідної від міжнародної кримінально-правової політики, а виступає її національною проекцією, сформованою з урахуванням державних інтересів, зовнішньополітичних пріоритетів та особливостей національної правової системи. Визначено основні завдання зовнішньої кримінально-правової політики України, зокрема гармонізацію кримінального законодавства з міжнародними стандартами, виконання міжнародно-правових зобов'язань, забезпечення невідворотності відповідальності за міжнародні злочини та активну участь у міжнародних механізмах кримінальної юстиції.

Зроблено висновок, що чітке розмежування цілей і завдань дозволяє розкрити внутрішню логіку зовнішньої кримінально-правової політики України, підвищити ефективність її реалізації та забезпечити баланс між імплементацією міжнародних зобов'язань і збереженням кримінально-правового суверенітету держави.

Ключові слова: *зовнішня кримінально-правова політика, міжнародна кримінально-правова політика, цілі кримінально-правової політики, завдання кримінально-правової політики, міжнародне кримінальне право, гармонізація законодавства, міжнародне співробітництво.*

KRASII M. EXTERNAL CRIMINAL LAW POLICY OF UKRAINE: GOALS, OBJECTIVES AND THEIR CORRELATION WITH INTERNATIONAL CRIMINAL LAW POLICY

Abstract. *The article provides a theoretical and methodological analysis of Ukraine's foreign criminal-legal policy as an independent direction of state policy in the context of full-scale armed*

aggression by the rf, European integration processes and the transformation of international criminal law. It is substantiated that the increased participation of Ukraine in the activities of the International Criminal Court, the creation of the Special Tribunal for the Crime of Aggression and the strengthening of international criminal-legal cooperation actualize the need for a clear theoretical understanding of the goals and objectives of foreign criminal-legal policy and their correlation with international criminal-legal policy.

The doctrinal approaches to understanding the categories of «goal», «objective» and «task» of criminal-legal policy are analyzed and the need for their conceptual distinction is proven. The author's vision of the correlation of these categories is proposed.

It is substantiated that the foreign criminal legal policy of Ukraine is not reduced to a derivative of the international criminal legal policy, but is its national projection, formed taking into account state interests, foreign policy priorities and the peculiarities of the national legal system. The main tasks of the foreign criminal legal policy of Ukraine are determined, in particular, the harmonization of criminal legislation with international standards, the implementation of international legal obligations, ensuring the inevitability of responsibility for international crimes and active participation in international criminal justice mechanisms.

It is concluded that a clear distinction between goals and objectives allows revealing the internal logic of the foreign criminal legal policy of Ukraine, increasing the effectiveness of its implementation and ensuring a balance between the implementation of international obligations and the preservation of the criminal legal sovereignty of the state.

Keywords: *foreign criminal law policy, international criminal law policy, goals of criminal law policy, tasks of criminal law policy, international criminal law, harmonization of legislation, international cooperation.*

Постановка проблеми. Сучасна правова система України переживає глибокі трансформації, зумовлені повномасштабною збройною агресією рф, інтенсивною євроінтеграцією та посиленням транснаціональної злочинності. У цих умовах ключове значення набуває формування та реалізація зовнішньої кримінально-правової політики держави – стратегічного напряму, що визначає участь України в міжнародних механізмах боротьби зі злочинністю, виконання зобов’язань перед Міжнародним кримінальним судом, Радою Європи, Організацією Об'єднаних Націй, гармонізацію національного кримінального законодавства з міжнародними стандартами та захист національних інтересів у сфері кримінальної юстиції.

Особливо актуальними стали події 2024-2025 років: ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду [1], підписання та ратифікація Угоди про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України [2], а також активізація співпраці з Інтерполом, ЄС та регіональними структурами. Ці кроки безпосередньо формують зовнішню кримінально-правову політику, але водночас висвітлюють її теоретичну неопрацьованість.

У вітчизняній доктрині кримінального права відсутній усталений концептуальний підхід до визначення цілей і завдань саме зовнішньої кримінально-правової політики України та їх співвідношення з міжнародною кримінально-правовою політикою. Більшість досліджень обмежується внутрішньою політикою або розглядає міжнародну політику як автономне явище, що не дозволяє цілісно осмислити механізми взаємодії національного та міжнародного рівнів регулювання в умовах гібридної війни та трансформації міжнародного кримінального права.

Окремою методологічною проблемою залишається невизначеність категоріального апарату: поняття «мета», «ціль» і «завдання» часто вживаються як синоніми, що призводить до концептуальної розмитості та ускладнює побудову послідовної теоретичної моделі. Це вимагає філософсько-методологічного переосмислення цілепокладання як вихідної основи політики та завдань як інструментів її реалізації.

Таким чином, наукова проблема полягає в комплексному дослідженні цілей і завдань зовнішньої кримінально-правової політики України, їх методологічному обґрунтуванні та з'ясуванні співвідношення з міжнародною кримінально-правовою політикою. Розв'язання цієї проблеми має як теоретичне (розвиток доктрини), так і практичне значення (вдосконалення кримінального законодавства, підвищення ефективності міжнародного співробітництва та зміцнення позицій України в системі глобальної кримінальної юстиції).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової політики традиційно досліджуються у вітчизняній доктрині. Теоретичні засади, функції, принципи та співвідношення цілей і завдань у межах внутрішньої кримінально-правової політики ґрунтовно проаналізовані у працях В. І. Борисова, І. В. Козича, О. М. Литвака, В. В. Сокуренка, Є. Л. Стрельцова, П. Л. Фріса та ін.

Окремі аспекти міжнародної кримінально-правової політики (поняття, цілі, напрями реалізації) розглянуто в роботах А. Б. Антонюк, А. А. Музики, Є. В. Лещука та ін.

Водночас комплексні дослідження зовнішньої кримінально-правової політики України як самостійного напряму державної політики, зокрема визначення її цілей, завдань та співвідношення з міжнародною кримінально-правовою політикою, залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – визначити цілі та завдання зовнішньої кримінально-правової політики України як самостійного напряму державної політики та з'ясувати їх співвідношення з міжнародною кримінально-правовою політикою.

Виклад основного матеріалу. Неоднозначність і багаторівневість кримінально-правової політики як предмета наукового пізнання зумовлюють наявність внутрішніх концептуальних суперечностей у її теоретичному осмисленні. У цьому контексті слушною є позиція О. М. Литвака, згідно з якою «теорія кримінальної політики, навіть якщо й звільнити її від ідеологічних нашарувань, має внутрішні логічні протиріччя. Адже всяка політика, як мистецтво управлінні державними справами, стосується масових явищ, в даному разі сотень тисяч людей, які потрапили до тенет кримінальної юстиції» [3, с. 56]. Зазначене повною мірою стосується й зовнішньої кримінально-правової політики, цілі та завдання якої формуються на перетині національних і міжнародних правових орієнтирів.

У філософському значенні термін «завдання» тлумачиться як необхідність для суб'єкта (суспільства, соціальної спільноти, особи) здійснити в майбутньому відповідну діяльність [4].

Завдання трактується також як мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити [5]. Під метою розуміється те, до чого хтось прагне; ціль [6, с. 472]. У філософській та юридичній літературі поняття «мета», «ціль» і «завдання» часто вживаються як синоніми, що призводить до концептуальної розмитості. Водночас у межах цього дослідження пропонується чітке розмежування (табл.1).

Табл. 1

Поняття	**Визначення**	**Рівень у політиці**
Мета	Узагальнений стратегічний орієнтир, що відображає кінцевий бажаний стан	Найвищий, декларативний
Ціль	Конкретизована модель очікуваного результату, стратегічний напрям	Середній, операційний
Завдання	Проміжні кроки для досягнення цілі, інструменти реалізації	Найнижчий, тактичний

Як слушно зауважує В. В. Сокуренко, цілі і завдання розглядаються як різні категорії, але без пояснення їх відмінностей [7, с. 68]. Співвідношення між ціллю та завданням полягає в тому, що ціль відображає узагальнену модель очікуваного результату та визначає стратегічний орієнтир діяльності, тоді як завдання має більш конкретний характер і забезпечує поступовий рух до досягнення цілі в межах окремих етапів або напрямів діяльності. Завдання виступає формою конкретизації та матеріалізації цілі, фіксуючи проміжні результати її реалізації. Таким чином, завдання співвідноситься з ціллю як особливе із загальним і слугує інструментом наближення до її повного досягнення.

Держава, за Є. Л. Стрельцовим, визначає основні цілі та завдання законодавства, у тому числі кримінального, розмежовуючи «первісні» (дозвільні) норми та «вторинні» (заборонні) норми [8, с. 40-41]. Ця позиція має принципове методологічне значення для зовнішньої кримінально-правової політики: її цілі виступають не як декларативні наміри, а як ціннісно та інституційно зумовлений орієнтир, що задає вектор правотворчості, визначає межі криміналізації та декриміналізації діянь, а також допустимість державного примусу в міжнародній взаємодії.

Не винятком у цьому аспекті є кримінально-правова політика загалом. Як зазначає І. В. Козич, дослідники по-різному акцентують увагу на ролі, значенні та необхідності визначення цілей і завдань кримінально-правової політики (у тому числі з позиції завдань кримінального права як галузі права) [9, с. 43]. Такий підхід підкреслює, що цілепокладання є ключовим елементом формування політики, незалежно від її внутрішнього чи зовнішнього спрямування, і вимагає чіткого розмежування стратегічних орієнтирів (цілей) та конкретних інструментів їх реалізації (завдань).

В. І. Борисов і П. Л. Фріс диференціюють цілі кримінально-правової політики на матеріальні (економічні, ідеологічні) та юридичні, серед яких: зниження злочинності, охорона ключових відносин, превенція, індивідуалізація відповідальності, формування правосвідомості [10, с. 36]. Ці положення стосуються внутрішньої кримінально-правової політики політики, спрямованої на національну юрисдикцію.

Зовнішня кримінально-правова політика має інший фокус: забезпечення взаємодії з суб’єктами міжнародного права, виконання зобов’язань, участь у міжнародному кримінальному правосудді, гармонізація законодавства з міжнародними стандартами.

А. А Музика та Є. В. Лещук визначають головну мету міжнародної кримінально-правової політики як запобігання та мінімізацію міжнародної злочинності [11, с. 85]. Різниця підходів методологічна: мета – узагальнення, цілі – конкретизація. Позиції В. І. Борисова, П. Л. Фріса та А. А. Музики, Є. В. Лещука доповнюють одна одну на різних рівнях узагальнення.

Зовнішня кримінально-правова політика держави – це її позиція в міжнародному співробітництві з питань боротьби зі злочинністю (участь в угодах, екстрадиція, правова допомога), визначена національними інтересами та зовнішньополітичними пріоритетами.

Міжнародна кримінально-правова політика – ширше поняття, що охоплює діяльність Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, держав та міждержавних об’єднань з вироблення спільних підходів, гармонізації законодавства, створення юрисдикцій та універсальних стандартів.

Зовнішня кримінально-правова політика є складовою міжнародної, але не вичерпує її: вона відображає участь конкретної держави, тоді як міжнародна – глобальну координацію.

Рекомендації Ради Європи № R/96/8 від 1999 року наголошують «жодне суспільство не збагачується за рахунок злочинності, тому мета політики – не повне викорінення, а тримання її на мінімальному рівні» [12].

Цілі міжнародної кримінальної політики динамічні та ієрархічні: вони не зводяться до переліку актів, а залежать від актуальних загроз і об’єктів охорони [13, с. 321].

Стратегічні завдання міжнародної кримінально-правової політики висвітлено в Декларації тисячоліття ООН [14] «усунення загроз зброї масового знищення, зміцнення верховенства права, підвищення ефективності ООН у запобіганні конфліктам».

Тактичні завдання за А. А. Музикою та Є. В. Лещуком [11, с. 85-86] «приєднання до конвенцій і Римського статуту, імплементація норм у національне законодавство, розвиток теорії міжнародного кримінального права, уніфікація термінології та класифікації правопорушень тощо».

Завдання зовнішньої кримінально-правової політики України конкретизують ці орієнтири в національному контексті:

- гармонізація КК України з міжнародними договорами та рекомендаціями;
- виконання зобов'язань у кримінальному правосудді;
- забезпечення невідворотності відповідальності за міжнародні злочини (агресія, воєнні злочини, злочини проти людяності);
- активна участь у МКС, трибуналах та механізмах універсальної юрисдикції;
- розвиток договірної бази (екстрадиція, передача засуджених, правова допомога);
- формування іміджу України як держави, що дотримується верховенства права та стандартів прав людини.

Реалізація цих завдань підвищує ефективність національної кримінальної юстиції та сприяє зміцненню міжнародного правопорядку, підтверджується ратифікацією Римського статуту, створенням Спеціального трибуналу щодо агресії, внесенням змін до ст. 438 КК України щодо воєнних злочинів проти дітей.

Висновки. Зовнішня кримінально-правова політика України є самостійним напрямом державної політики, що формується на перетині національних інтересів та міжнародних правових зобов'язань. Вона не зводиться до простої похідної від міжнародної кримінально-правової політики, а виступає її національною проекцією, що відображає специфіку зовнішньополітичних пріоритетів України в умовах повномасштабної агресії, євроінтеграції та зростання транснаціональної злочинності.

Через категорії «ціль» і «завдання» розкривається внутрішня логіка цієї політики: цілі визначають її стратегічну спрямованість і ціннісні орієнтири (забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини, зміцнення позицій України в глобальній системі кримінальної юстиції, захист національного суверенітету в умовах гібридних загроз), тоді як завдання виступають інструментами конкретизації та реалізації цих цілей (гармонізація законодавства, виконання зобов'язань, активна участь у міжнародних юрисдикціях, розвиток договірної бази тощо).

Ігнорування чіткого розмежування між цими поняттями призводить до концептуальної розмитості, ускладнює теоретичний аналіз та практичну оцінку ефективності політики. Водночас міжнародна кримінально-правова політика задає рамкові стандарти та орієнтири, але не нівелює самостійності зовнішньої кримінально-правової політики України: баланс між імплементацією міжнародних зобов'язань і збереженням національного кримінально-правового суверенітету простежується саме в площині співвідношення цілей і завдань.

Події 2024-2025 років підтверджують, що зовнішня кримінально-правова політика України набуває адаптивного, динамічного характеру та безпосередньо впливає на формування національного кримінального законодавства в умовах війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 р.

№ 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text (дата звернення 03.01.2026).
2. Про ратифікацію Угоди між Україною та Радою Європи про створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України: Закон України від 15.07.2025 р. № 4518-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4518-20#n2 (дата звернення 13.01.2026).
3. Литвак О.М. Держава і злочинність: монографія. Київ: Атіка, 2004. 304 с.
4. Шинкарук В. І. Філософський словник. Київ: УРЕ, 1986. 800 с.
5. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда, А.А. Бурячок та ін. Т. 3. «З». Київ: Наукова думка, 1972. 741 с.
6. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / за заг. ред. доктора філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «ШКОЛА», 2009. 1008 с.
7. Сокуренко В. В. Новітні вимоги до правового регулювання протидії злочинності. Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 12-13 жовтня 2017 р.). м. Харків, 2017. С. 66-69.
8. Стрельцов Є. Л. До концептуальних засад нової редакції кримінального кодексу України: принципове положення. Концептуальні засади нової редакції кримінального кодексу України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р.). м. Харків, 2019. С. 38-41.
9. Козич І. В. Співвідношення функцій кримінально-правової політики з її цілями та завданнями. Право та суспільство. 2020. Т. 1. С. 42-51.
10. Борисов В. І., Фріс П. Л. Засади сучасної кримінально-правової політики України. Питання боротьби зі злочинністю. 2014. Вип. 27. С. 30-38.
11. Музика А., Лящук Є. Міжнародна кримінально-правова політика, як новий науковий напрямок. Право України. Київ. 2010. № 9. С. 81-89.
12. Politique criminelle et droit penal dans one Europe en transformation. Conseil del'Europe. Mars 1999. PP. 7-38.
13. Антонюк А. Б., Русецька В. А. Міжнародна кримінальна політика: її поняття та цілі. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 9. С. 319-322. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-9/78
14. Декларація тисячоліття ООН, затверджена Резолюцією 55/2 від 8.09.2000 р. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/summitdecl.shtml (дата звернення: 13.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 12.02.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.13
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-312-317
Охріменко В. В.,
аспірант кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
м. Харків, Україна

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

Анотація. *Інститут кримінального провадження щодо юридичної особи є інноваційним впровадженням кримінального процесуального законодавства. Попри широку когорту опонентів його існування в кримінальному процесі, намагання нашої держави стати рівноправним членом європейської спільноти та інтереси суспільства зумовили його появу в чинному правовому полі України.*

Наразі кримінальне-процесуальне законодавство передбачає реалізацію двох порядків початку досудового розслідування у такому виді проваджень, а саме:

1) кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, що передбачає обов'язкове встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України;

2) кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в спеціальному порядку, який не потребує обов'язкового встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України.

У статті зроблений аналіз початку досудового розслідування в другому різновиді провадження. Аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України свідчить про її суттєву диференціацію у порівнянні із загальним порядком. Простежується особливості підстав та умов прийняття відповідного рішення, кола суб'єктів, які уповноважені на це. Викликає науковий інтерес й оцінка спроможності прокурора без отримання попередніх відомостей про наявність підстав та умов до початку кримінального провадження розпочинати досудове розслідування у кримінальному провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку. У сукупності все це підштовхує до наукового пошуку та розв'язання проблематики, пов'язаної з початком досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку.

За наслідком опрацювання відповідного напряму дослідження зроблені пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство України.

Ключові слова: *кримінальне провадження, юридична особа, досудове розслідування, підстави та умови початку досудового розслідування, заходи кримінально-правового характеру, стандарт доказування*

OKHRIMENKO V. SOME ISSUES OF THE BEGINNING OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING THE APPLICATION OF CRIMINAL-LEGAL MEASURES TO A LEGAL ENTITY

Abstract. *The institute of criminal proceedings against a legal entity is an innovative implementation of criminal procedural legislation. Despite a wide cohort of opponents of its existence in criminal proceedings, the efforts of our state to become an equal member of the European community and the interests of society have led to its appearance in the current legal field of Ukraine.*

Currently, criminal procedural legislation provides for the implementation of two procedures for initiating a pre-trial investigation in this type of proceedings, namely:

1) criminal proceedings regarding the application of criminal law measures to a legal entity, which requires the mandatory identification of an individual whose actions or inaction fall under the characteristics of an act provided for by the Criminal Code of Ukraine;

2) criminal proceedings regarding the application of criminal law measures to a legal entity in a special procedure, which does not require the mandatory identification of an individual whose actions or inaction fall under the characteristics of an act provided for by the Criminal Code of Ukraine.

The article analyses the beginning of a pre-trial investigation in the second type of proceedings. The analysis of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine indicates its significant differentiation in comparison with the general procedure. The peculiarities of the grounds and conditions for making the appropriate decision, the circle of subjects authorised to do so are traced. Of scientific interest is also the assessment of the ability of the prosecutor, without receiving prior information about the presence of grounds and conditions before the commencement of criminal proceedings, to begin a pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the application of the Criminal Procedure Code to a legal entity in a special procedure. Taken together, all this encourages scientific research and resolution of the issues related to the beginning of a pre-trial investigation in criminal proceedings regarding the application of criminal-legal measures to a legal entity in a special procedure.

As a result of the development of the relevant direction of research, proposals were made to amend the current legislation of Ukraine.

Key words: *criminal proceedings, legal entity, pre-trial investigation, grounds and conditions for initiating a pre-trial investigation, criminal law measures, standard of proof*

Постановка проблеми. Інститут кримінального провадження щодо юридичної особи є інноваційним впровадженням кримінального процесуального законодавства. Попри широку когорту опонентів його існування в кримінальному праві та процесі, намагання нашої держави стати рівноправним членом європейської спільноти, сучасні інтереси суспільства зумовили його появу в правовому полі України.

Аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) свідчить про суттєву диференціацію процедури початку досудового розслідування щодо юридичної особи у порівнянні із загальним порядком. Простежується особливості підстав та умов прийняття відповідного рішення, кола суб'єктів, які уповноважені на це. Викликає науковий інтерес й оцінка спроможності прокурора без отримання попередніх відомостей про наявність підстав та умов до початку кримінального провадження розпочинати досудове розслідування. У сукупності все це підштовхує до наукового пошуку та розв'язання питань теоретичного та практичного характеру, пов'язаних з початком досудового розслідування у такому виді проваджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінального провадження щодо юридичної особи була предметом дослідження таких вчених, як: М. В. Крижановський, О. О. Михайлов, М. Є. Панько, О. В. Панченко, В. С. Сотніченко, А. М. Ященко та багатьох інших науковців, які вели відповідні дослідження в різних напрямках. Проте, новизна зазначеного інституту, виникнення численних питань у практиці його застосування, дають можливість здійснювати подальшу наукову розвідку в цій сфері знань.

Виклад основного матеріалу. На початку викладення матеріалу статті слід зауважити, що наразі кримінальне процесуальне законодавство передбачає існування двох порядків початку досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо юридичної особи, а саме:

1) кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру (далі ЗКПХ), що передбачає обов'язкове встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України (далі КК України);

2) кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи ЗКПХ у спеціальному порядку, який не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого КК України.

Предметом нашого вивчення буде остання процедура, оскільки перший порядок вже достатньо досліджений у наукових працях вчених-процесуалістів. Для зручності викладення матеріалу статті поняття «кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи ЗКПХ у спеціальному порядку» замінимо абревіатурою КПЮОСП.

Із системного аналізу ч. 2 ст. 96-3 КК України, ч. 2 ст. 483-1 та ч. 2-3 ст. 483-3 КПК України випливає, що КПЮОСП не може відбуватися без існування взаємопов'язаного кримінального провадження щодо фізичної особи. Вони можуть здійснюватися в одному проваджені (єдиний номер) чи окремо, при цьому законом не виключена можливість застосування до юридичної особи ЗКПХ за наслідками кримінального провадження щодо неї без попереднього або паралельного притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи.

Оцінка положень глави 37-1 КПК України свідчить, що в ній йдеться не тільки про пов'язану з юридичною особою її уповноважену особу, суспільно небезпечне діяння якої є передумовою проведення КПЮОСП, але й про іншу фізичну особу, яка може набути статусу підозрюваного, обвинуваченого. Справа в тім, що закон про кримінальну відповідальність передбачає можливість застосування ЗКПХ до юридичної особи також за неправомірні дії її засновників (учасників), кінцевих бенефіціарних власників, членів наглядової ради, які не є уповноваженими особами юридичної особи в контексті розуміння цього поняття (ч. 2 ст. 96-3 КК України).

Треба відмітити, що відносно КПЮОСП законодавцем чітко виокремлені матеріальні та процесуальні підстави його початку, а також визначені умови. Так, відповідно до ч. 2 ст. 483-1 КПК України КПЮОСП здійснюється окремо стосовно юридичної особи за наявності:

1) процесуальної підстави - постанови прокурора або ухвали суду;

2) матеріальної підстави – наявність обставин, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України;

3) та умов:

а) якщо здійснення такого кримінального провадження окремо стосовно юридичної особи не може негативно вплинути на повноту досудового розслідування та судового розгляду стосовно фізичної особи;

б) наявності обвинувального вироку суду, рішення про закриття кримінального провадження, застосування заходів медичного або виховного характеру стосовно уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, що набрали законної сили;

в) смерті підозрюваного, обвинуваченого або уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю;

г) якщо здійснення досудового розслідування та/або судового розгляду неможливе через наявність обставин, які фактично унеможливлюють провадження (зокрема, ухилення підозрюваного, обвинуваченого або уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, від слідства або суду, тяжка хвороба такої особи, дипломатичний імунітет або спеціальний правовий статус такої особи, або відмова іноземної держави у видачі чи екстрадиції

такої особи тощо), за умови що це не вплине негативно на повноту та об'єктивність досудового розслідування та судового розгляду стосовно фізичної особи (ч. 2 ст. 483-1 КПК України).

Закон чітко встановлює, що процесуальною підставою початку досудового розслідування в КПЮОСП є постанова прокурора або ухвала суду. Відповідно до абз. 2 ч. 1 ст. 483-3 КПК України обов'язковими складовими змісту постанови мають бути стислий виклад фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 209, 369, 369-2 КК України стосовно службових осіб, зазначених у ч. 4 ст. 18 КК України, у зв'язку із яким передбачається застосування до юридичної особи ЗКПХ у спеціальному порядку, в тому числі зазначено час, місце його вчинення, а також інші суттєві обставини, відомі на момент винесення постанови.

Зауважимо, що відповідна постанова прокурора фактично знаменує початок кримінального переслідування юридичної особи, за своєю суттю схожа на повідомлення про підозру фізичній особі, з моменту її винесення до юридичної особи можуть бути застосовані кримінальні процесуальні заходи примусу, а тому, на наш погляд, цей документ має бути більш конкретизованим. Такий висновок напрошується ще й тому, що у разі вирішення питання про застосування до юридичної особи заходів забезпечення кримінального провадження (наприклад, арешту майна, обмеження) постанова про початок досудового розслідування стане основою позиції прокурора щодо існування зв'язку юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ст. 209, 369, 369-2 КК України, вчиненим її уповноваженою особою та необхідності застосування до юридичної особи кримінальних процесуальних санкцій. Крім цього, відповідна постанова, згідно ст. 483-4 КПК України, є відправним моментом для обчислення строків досудового розслідування щодо юридичної особи в КПЮОСП.

Наведене вище обґрунтування дозволяє висловити пропозицію щодо доцільності закріплення в окремій нормі Кодексу або її частині детальних (більш докладних) вимог до постанови про початок кримінального провадження щодо юридичної особи в КПЮОСП, зокрема:

«Зміст постанови про початок кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку»

1. Постанова про початок кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку виноситься прокурором.

2. Постанова має містити такі відомості:

1) прізвище та посаду прокурора, який виносить постанову;

2) найменування (номер) кримінального провадження, в межах якого виноситься постанова, дату винесення постанови;

3) відомості про юридичну особу, відносно якої розпочинається провадження, що мають містити: найменування юридичної особи, її юридичну адресу, розрахунковий рахунок, ідентифікаційний код, організаційно-правову форму, дату і місце державної реєстрації;

4) стислий виклад фактичних обставин суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 Кримінального кодексу України, у зв'язку із яким передбачається застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, у тому числі зазначено час, місце його вчинення, а також інші суттєві обставини, відомі на момент винесення постанови;

5) обґрунтування наявності однієї або декількох умов, передбачених п. 1-4 ч. 2 ст. 483-1 цього Кодексу;

6) виклад обставин, що свідчать про зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, вчинений її уповноваженою особою, що підпадає під ознаки кримінального правопорушення;

7) права юридичної особи;

8) підпис прокурора, який виніс постанову.

Положення глави 37-1 КПК України не дають чіткого уявлення відносно стандарту доказування існування обставин, що є передумовою для початку здійснення КПЮОСП. У законі просто констатується, що прокурор за наявності підстав та умов, передбачених ст. 483-1 КПК України, виносить постанову про здійснення КПЮОСП, відомості про що підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Тобто кодекс залишає відкритим питання з приводу ступеня внутрішнього переконання прокурора відносно правомірності початку досудового розслідування щодо юридичної особи, який базується на існуючих на цей момент об'єктивних даних.

Відзначимо, що сутністю поняття «стандарт доказування» в різних видах провадження займалося чимало вчених [1, 2, 3, 4, 5]. Висловлюючи власну точку зору з цієї теми, вбачаємо, що під «стандартом доказування у кримінальному провадженні» доцільно розуміти мінімальний граничний обсяг обставин, підтверджених об'єктивними даними (доказами), що необхідні та достатні для прийняття особою свідомого, впевненого (без вагань) рішення на певному етапі досудового розслідування чи судового провадження. До процесу доведення (доказування) відповідних обставин можуть долучатися всі учасники кримінального провадження, проте, стандарт доказування реалізується («відіграє свою роль») лише на момент прийняття рішення у кримінальному провадженні, яке може ухвалити виключно дізнавач, слідчий прокурор, слідчий суддя, суд.

Повертаючись до вирішення піднятого питання, зазначимо наступне. По-перше, починаючи досудове розслідування у КПЮОСП, в арсеналі прокурора може не бути доказів, що свідчать про вчинення фізичною особою злочину, оскільки такий порядок, на відміну від загального порядку кримінального провадження щодо юридичної особи, не потребує попереднього встановлення фізичної особи, дії або бездіяльність якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого КК України, та повідомлення їй про підозру. Отже, будуть відсутні докази, отримані за результатами проведення процесуальних дій після початку досудового розслідування щодо фізичної особи.

По-друге, досудове розслідування в КПЮОСП розпочинається не просто за наявності обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, як це перебачено ст. 214 КПК України (фактове провадження), а одразу щодо конкретної юридичної особи.

По-третє, на момент винесення постанови про початок досудового розслідування в КПЮОСП у прокурора обов'язково має бути наявна інформація про вчинення пов'язаної з юридичною особою фізичною особою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 96-3 КК України (матеріальні підстави). В іншому випадку відповідне рішення виглядало б як свавілля з боку прокурора, як безпідставний початок кримінального переслідування щодо юридичної особи.

Четверте, сумнівним виглядає можливість ініціації відповідної процедури шляхом реалізації таких приводів, як заява чи повідомлення про існування підстав до початку досудового розслідування в КПЮОСП, оскільки вони природньо притаманні провадженню щодо фізичної особи. Заявнику важко оцінити такі причини тому, що це потребує попередньої правової оцінки дій фізичної особи та усвідомлення інших супутніх факторів, як-то: кваліфікації, розуміння статусу службових осіб, зазначених у ч. 4 ст. 18 КК України тощо.

З огляду на наведене вище, здається правильним вивести у КПК України наступну формулу активації прокурором початку досудового розслідування у КПЮОСП: «Після виявлення з будь-якого джерела достатніх даних, що можуть свідчити про наявність підстав, передбачених

частиною 2 статті 96-3 Кримінального кодексу України, та з урахуванням умов, зазначених у ч. 2 ст. 483-1 цього Кодексу, прокурор виносить постанову про здійснення кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку, відомості про що підлягають внесенню до Єдиного реєстру досудових розслідувань».

Окремої наукової уваги потребує оцінка спроможності прокурора без отримання первинних відомостей про наявність підстав та умов до початку КПЮОСП прийняти таке рішення у випадку, коли попередньо або паралельно не здійснювалося(ються) провадження щодо пов'язаної фізичної особи. Проілюструємо.

Для винесення відповідної постанови у прокурора має бути інформація про:

а) існування матеріальних підстав, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України, зокрема, відомості про: уповноважену особу юридичної особи, її засновників (учасників), кінцевих бенефіціарних власників, членів наглядової ради; те, що імовірно такі особи від імені та/або в інтересах юридичної особи вчинили суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого ст. 209, 369, 369-2 КК України; такі злочини вчинені стосовно службових осіб, передбачених ч. 4 ст. 18 КК України тощо;

б) обставини, що є умовами здійснення кримінального провадження відносно юридичної особи в КПЮОСП, що передбачені ч. 2 ст. 483-1 КПК України (наприклад, що існує обвинувальний вирок суду, рішення про закриття кримінального провадження, застосування заходів медичного або виховного характеру стосовно уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, що набрали законної сили; сталась смерть підозрюваного, обвинуваченого або уповноваженої особи, яка діяла від імені та/або в інтересах юридичної особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю тощо).

Таким чином, з об'єктивної точки зору видається сумнівною здатність прокурора ухвалити небезпідставне рішення про початок КПЮОСП без надання йому відповідного процесуального інструментарію. На наш погляд, для з'ясування обставин, що є підставами та умовами до початку такого виду провадження, прокурором до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань з урахуванням специфіки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 209, 369, 369-2 КК України, можуть бути проведені наступні процесуальні дії:

1) відібрано пояснення;

2) витребувано та отримано від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок.

Висновок. Аналіз проблематики початку досудового розслідування у КПЮОСП свідчить про численні питання, що виникають у теорії та практиці реалізації відповідного інституту кримінального процесу. І це не випадковість, оскільки він є новацією кримінального процесуального законодавства, потребує подальшого наукового опрацювання. Моніторинг практики здійснення КПЮОСП, прогностичний підхід до його вивчення, зокрема до початку досудового розслідування, дозволить у подальшому генерувати наукові пропозиції з метою його удосконалення та підвищення дієвості.

ЛІТЕРАТУРА

1.Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків. Юрайт, 2017. 408с.

2.Гловюк І.В., Степаненко А.С. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у кримінальному провадженні. Правова позиція. 2018. № 1(20). С. 13-20. URL https://www.academia.edu/37933623/

3.Городецька М.С. Застосування стандартів доказування у кримінальному проваджені. Українська поліцеїстика: теорія, законодавство, практика. 2021. № 2(2). С. 67-74.

4.Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2017. 23с.
5.Сокалюк В. П. Існуючи стандарти доказування та внутрішнє переконання судді при ухваленні рішень по справі. Південноукраїнський правничий часовий правопис. 2024. № 1. С. 182-189

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.13
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-319-325
https://orcid.org/0000-0002-8569-5723
Романов В. О.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри спеціальних поліцейських дисциплін та базової загальновійськової підготовки
Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, Україна
м. Суми, Україна

АУДІО-, ВІДЕОКОНТРОЛЬ МІСЦЯ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕЖІ ТА ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ

Анотація. *Статтю присвячено аналізу статті 270 Кримінального процесуального кодексу України, яка регулює аудіо-, відеоконтроль місця як різновид негласних слідчих (розшукових) дій. У статті зосереджено увагу на трьох взаємопов'язаних питаннях: сутності цієї дії, її розмежуванні з близькими за змістом процесуальними інструментами та передумовах використання результатів негласної фіксації як допустимих доказів. Початковою тезою взято те, що публічно доступне місце не виключає приватності автоматично. Тому судовий дозвіл за статтею 270 КПК України не може бути формальним: слідчий суддя має перевірити тяжкість злочину, зв'язок обраного місця з предметом доказування, неможливість одержати потрібні відомості іншим способом і відповідність такого втручання меті кримінального провадження. Окремо показано, що статтю 270 КПК України не варто змішувати зі статтями 260, 267 і 269 КПК України, оскільки вони відрізняються за об'єктом спостереження, просторовими межами та процесуальною метою. Проаналізовано порядок фіксації результатів, їх передання прокурору, відкриття стороні захисту та оцінку судом допустимості. Доведено, що слабкими місцями практики залишаються надто широкі формулювання в клопотаннях, нечітке визначення статусу місця, підміна однієї негласної дії іншою та несвоєчасне розкриття процесуальних документів, які стали підставою для втручання. Зроблено висновок, що аудіо- відеоконтроль місця є допустимим процесуальним засобом лише тоді, коли його межі чітко окреслено ще на стадії звернення до слідчого судді, а сторона захисту згодом отримує реальну можливість перевірити законність і надійність одержаних матеріалів. Правову основу становлять положення Конституції України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, КПК України, міжвідомча Інструкція 2012 року, праці українських і англомовних дослідників та узагальнення Верховного Суду.*

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії; аудіо-, відеоконтроль місця; публічно доступне місце; допустимість доказів; судовий контроль; право на приватність; сторона захисту.*

ROMANOV V. AUDIO AND VIDEO CONTROL OF A PLACE: PROCEDURAL LIMITS AND GUARANTEES OF PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS

Abstract. *The article examines Article 270 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates audio and video monitoring of a place as a type of covert investigative (search) action. Three issues are central to the analysis: the legal content of this action, its distinction from adjacent covert measures, and the conditions under which the recorded materials may be used as admissible evidence. The key premise is that a publicly accessible place does not automatically eliminate privacy expectations.*

For that reason, judicial authorization under Article 270 of the CPC of Ukraine cannot be reduced to a routine procedural step. The investigating judge has to verify the gravity of the offence, the link between the chosen place and the subject matter of proof, the impossibility of obtaining the same information by a less intrusive method, and the proportionality of interference. The paper argues that Article 270 should not be merged in practice with Articles 260, 267, or 269 of the CPC, because these measures differ in their object, spatial scope, and procedural purpose. Separate attention is given to the recording of results, their transfer to the prosecutor, disclosure to the defence, and judicial assessment of admissibility. The study shows that the weakest points in practice are overly broad motions, vague characterisation of the place, substitution of one covert action for another, and delayed disclosure of the documents that formed the legal basis of the interference. It is concluded that audio and video monitoring of a place remains a lawful evidentiary tool only where its limits are clearly defined at the stage of judicial authorization and the defence later receives a genuine opportunity to challenge the legality and reliability of the collected materials. The source base includes the Constitution of Ukraine, the European Convention on Human Rights, the CPC of Ukraine, the 2012 interagency Instruction, scholarly publications, and Supreme Court practice materials.

Keywords: *covert investigative (search) actions; audio and video monitoring of a place; publicly accessible place; admissibility of evidence; judicial control; right to privacy; defence*

Постановка проблеми. Стаття 270 Кримінального процесуального кодексу України належить до тих норм, які на перший погляд видаються достатньо простими, але на практиці створюють багато складних питань. Закон дозволяє приховано фіксувати відомості за допомогою аудіо- та відеозапису всередині публічно доступних місць під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину. Уже з цього формулювання видно, що йдеться не про універсальний інструмент для будь-якого кримінального провадження, а про винятковий засіб, застосування якого має бути чітко обмеженим і за предметом, і за простором, і за метою.

Проблема полягає в тому, що публічно доступне місце саме по собі ще не означає повної відсутності приватності. Те, що людина перебуває не у власному житлі, не дає підстав автоматично вважати будь-яку її поведінку або розмову відкритою для негласної фіксації. Саме тому аналіз статті 270 не можна звести лише до технічного опису негласної слідчої дії. Тут перетинаються питання процесуальної форми, доказового значення отриманих матеріалів, пропорційності втручання та реальності права на захист.

Практичний вимір цієї проблеми теж очевидний. У правозастосуванні аудіо-, відеоконтроль місця нерідко змішують з іншими негласними слідчими діями: аудіо-, відеоконтролем особи, спостереженням за особою, річчю або місцем, а інколи навіть з обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Наслідком стають надто широкі клопотання, розмиті судові дозволи та подальші сумніви щодо допустимості зібраних матеріалів. На це зверталася увага і в коментарях судової практики, і в спеціальних публікаціях з проблем НСРД [1; 2; 3].

Ще одна важлива обставина полягає в тому, що результат аудіо-, відеоконтролю місця не існує сам по собі. Він повинен бути вбудований у повний процесуальний ланцюг: від належно мотивованого клопотання і судової ухвали до протоколювання, передання прокурору, відкриття стороні захисту та подальшої оцінки судом. Відірваний від цього ланцюга запис може мати зовнішню переконливість, але не обов'язково буде процесуально надійним доказом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика негласних слідчих (розшукових) дій у вітчизняній літературі висвітлена досить широко, однак саме стаття 270 Кримінального процесуального кодексу України зазвичай залишається в тіні ширших досліджень. Найчастіше її аналізують не як самостійний інститут, а як одну з кількох форм негласного отримання

інформації. Через це в доктрині достатньо добре окреслено загальні питання допустимості результатів НСРД, але не до кінця з'ясовано, де саме проходять межі аудіо-, відеоконтролю місця.

Б. Д. Леонов, Ю. В. Челпан та В. А. Степанов слушно звертають увагу на те, що аудіо-, відеоконтроль місця має власні ознаки і не повинен розчинятися в суміжних формах спостереження [2, с. 258-264]. Саме ця думка видається вихідною для подальшого аналізу: поки у практиці не буде чіткого розуміння, що саме є об'єктом контролю - особа, простір чи подія в конкретному місці, - питання допустимості таких матеріалів і далі залишатиметься конфліктним.

В. В. Кікінчук, досліджуючи судову практику щодо НСРД, підкреслює, що відомості, отримані внаслідок їх проведення, набувають доказового значення лише за умови дотримання критеріїв належності, допустимості, достовірності та достатності [3, с. 714-718]. Для теми цього дослідження це важливо, оскільки сама наявність аудіо- чи відеозапису ще не розв'язує питання його доказової сили.

М. А. Погорецький та Е. Ф. Іскендеров акцентують увагу на ролі прокурора при проведенні негласних слідчих дій і на значенні належного процесуального рішення для подальшої оцінки отриманих результатів [4, с. 47-58]. Цей підхід безпосередньо стосується й аналізованої теми, адже аудіо-, відеоконтроль місця не можна розглядати поза межами вимог до клопотання, змісту ухвали слідчого судді та строку дії дозволу.

У новіших публікаціях дедалі більше уваги приділяється стандартам правомірності втручання у права людини. І. Гловюк, В. Завтур, І. Зіньковський та Л. Павлик пропонують оцінювати обмеження прав під час досудового розслідування крізь призму передбаченості втручання законом, його легітимної мети та необхідності у демократичному суспільстві [5, с. 130-139]. А. Скрипник і І. Тітко розвивають цю лінію, підкреслюючи значення пропорційності втручання та балансу публічного і приватного інтересів [6, с. 161-181].

Для оцінки доказового боку проблеми важливою є й позиція О. Бабікова, який пов'язує допустимість результатів НСРД з тим, наскільки обрана процесуальна форма відповідає її фактичній меті та межам досудового розслідування [7, с. 47-51]. Саме тут і знаходиться наукова ніша цієї статті: зосередити увагу саме на статті 270 Кримінального процесуального кодексу України та показати її реальні межі в аспекті судового дозволу, доказового значення і гарантій права на приватність.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні процесуального змісту аудіо-, відеоконтролю місця, визначення умов правомірного судового дозволу на його проведення, відмежування цієї дії від суміжних негласних слідчих (розшукових) дій, а також встановлення тих вимог, від яких залежить допустимість одержаних результатів у доказуванні.

Виклад основного матеріалу. Стаття 270 Кримінального процесуального кодексу України є лаконічною за формою, але доволі насиченою за змістом. Із неї випливає кілька принципових положень.

- Закон іде не від особи, а від місця. Це означає, що об'єктом контролю є події, розмови та поведінка осіб у межах конкретного публічно доступного простору, а не приховане спостереження за конкретною людиною незалежно від того, де саме вона перебуває.
- Така негласна дія допускається лише у провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів. Отже, законодавець закладає логіку винятковості: чим більше таке втручання зачіпає приватне життя людини, тим більш обмеженим має бути його застосування.
- Проведення цієї дії можливе лише на підставі ухвали слідчого судді. Проте судовий дозвіл у такому випадку не повинен бути формальним рішенням без реальної перевірки підстав. Його зміст має відображати реальну перевірку того, чи є достатні дані вважати, що саме у визначеному місці можуть бути одержані відомості, важливі для конкретного кримінального провадження.

Окремої уваги потребує словосполучення «всередині публічно доступних місць». Воно задає просторову межу дії і вказує, що йдеться не про будь-яке приховане спостереження, а саме про отримання інформації у межах конкретного відкритого для доступу простору. Водночас Кодекс не дає детального визначення публічно доступного місця, а тому в правозастосуванні доводиться звертатися до функціонального тлумачення: враховувати реальний режим користування місцем, коло осіб, які можуть туди потрапити, і той рівень приватності, на який там може розраховувати людина [2, с. 258-264; 6, с. 161-181].

Найскладніше питання в цій сфері полягає не у формальному існуванні судової ухвали, а в тому, що саме слід вважати публічно доступним місцем і чи означає його публічність відсутність приватного виміру поведінки особи. Очевидно, що до таких місць можуть належати магазини, кафе, вокзали, відкриті частини лікарень або державних установ. Проте сама відкритість простору ще не означає, що все, що в ньому відбувається, автоматично втрачає захист.

Людина, яка перебуває у кафе, холі медичного закладу чи коридорі банку, нерідко не розраховує на абсолютну ізольованість, але це ще не означає її згоду на приховану безперервну фіксацію з боку держави. Саме тому оцінювати правомірність аудіо-, відеоконтролю місця лише через категорію «публічності» було б надто спрощено.

Більш переконливим видається підхід, за яким потрібно враховувати одразу два критерії: фактичну відкритість простору і рівень обмеження прав особи. Якщо фіксація триває довго, охоплює широке коло сторонніх осіб, дозволяє відтворити чутливі аспекти життя або фактично перетворюється на масове спостереження, вимоги до обґрунтування такої дії мають бути значно вищими. Саме в цьому полягає практичне значення тесту правомірності обмеження прав, про який пишуть І. Гловюк, В. Завтур, І. Зіньковський та Л. Павлик [5, с. 130-139].

Не менш важливою є й ідея пропорційності, яку розвивають А. Скрипник та І. Тітко [6, с. 161-181]. Для аудіо-, відеоконтролю місця вона означає цілком конкретну річ: судовий дозвіл повинен бути максимально предметним. У ньому мають бути окреслені місце, часові межі, зв’язок очікуваної інформації з предметом доказування та причина, з якої менш інтенсивні засоби не дають результату. Без цього контроль місця ризикує перетворитися на надто широке і слабо контрольоване втручання.

Практика показує, що однією з головних проблем статті 270 є її надто широке тлумачення. Іноді її намагаються використати як універсальну підставу для різних форм прихованого спостереження. Проте зміст цієї норми значно вужчий.

Насамперед аудіо-, відеоконтроль місця слід відмежовувати від аудіо-, відеоконтролю особи. У першому випадку центральним є простір, у межах якого можуть бути зафіксовані події, важливі для кримінального провадження; у другому - конкретна людина як об’єкт контролю. Якщо фактична мета полягає саме у тривалому прихованому відстеженні поведінки певної особи, посилання на статтю 270 навряд чи буде коректною процесуальною основою [2, с. 258-264; 7, с. 47-51].

Схожа проблема виникає при розмежуванні зі спостереженням за особою, річчю або місцем. Зовні ці дії можуть виглядати близькими, але вони не збігаються. Спостереження охоплює ширший спектр прихованого візуального чи технічного стеження, тоді як стаття 270 концентрується саме на фіксації відомостей усередині публічно доступного місця за допомогою аудіо- та відеозапису [2, с. 258-264].

Ще більш принциповим є відмежування від обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Тут уже йдеться про інший рівень втручання у приватну сферу, а тому підміна однієї процесуальної форми іншою є неприпустимою. Якщо простір не є відкритим для вільного доступу, застосування статті 270 втрачає належну правову основу. У такому разі питання стосується не лише формальної помилки в назві дії, а й допустимості всього отриманого масиву відомостей.

У цьому контексті слушною є позиція О. Бабікова: допустимість доказів, одержаних унаслідок НСРД, прямо пов'язана з тим, наскільки фактичний зміст дії відповідає її процесуальній моделі [7, с. 47-51]. Якщо орган досудового розслідування формально просить дозвіл на контроль місця, а фактично здійснює приховане стеження за конкретною особою або збирає інформацію в просторі, який не є публічно доступним, це ставить під сумнів законність усього втручання.

Оскільки аудіо-, відеоконтроль місця проводиться лише на підставі ухвали слідчого судді, ключове значення має не тільки сама наявність дозволу, а й його зміст. На цьому етапі прокурор не повинен виконувати роль механічного передавача клопотання слідчого. Як слушно наголошують М. А. Погорецький та Е. Ф. Іскендеров, прокурор у такій процедурі виступає процесуальним фільтром, який має перевірити обґрунтованість майбутнього втручання [4, с. 47-58].

Слідчий суддя, у свою чергу, повинен перевірити щонайменше кілька обставин:

- чи справді йдеться про тяжкий або особливо тяжкий злочин;
- чи доведено зв'язок конкретного місця з подією, що підлягає доказуванню;
- чи є достатні підстави вважати, що саме у цьому просторі можна отримати релевантні відомості;
- чи неможливо здобути їх менш інтенсивним способом;
- чи є пропонований обсяг втручання співмірним із метою провадження [4, с. 47-58; 5, с. 130-139; 6, с. 161-181].

На практиці типовою помилкою є ситуація, коли клопотання обмежується загальним описом злочину та посиланням на неможливість отримати інформацію іншим шляхом. Для статті 270 цього недостатньо. Необхідне конкретне пояснення, чому саме фіксація подій усередині визначеного публічного місця є дійсно потрібною і чому інші процесуальні засоби не забезпечують досягнення мети.

Саме в цьому виявляється змістовність судового контролю. Якщо дозвіл надто абстрактний, він не стримує втручання, а лише легалізує його в загальних рисах. У підсумку розмитість початкового дозволу майже автоматично розширює і коло осіб, чиї розмови або дії можуть бути зафіксовані.

Навіть належний судовий дозвіл не гарантує автоматичної допустимості результатів аудіо-, відеоконтролю місця. Після проведення дії її результати мають бути належно оформлені, а сам результат - вбудований у процесуальну форму. Йдеться не лише про сам носій інформації, а й про протокол, час створення запису, спосіб його зберігання, безперервність ланцюга передання та можливість перевірити його справжність.

Це має принципове значення, оскільки на стадії судового розгляду сторона захисту оспорює не просто зміст файлу, а весь шлях його появи у матеріалах провадження. Від того, наскільки точно відображено процес створення й передання запису, залежить реальна можливість перевірити його достовірність. Тут знову доречно згадати позицію В. В. Кікінчука: наочність не скасовує вимог до допустимості та достовірності [3, с. 714-718].

Не можна ігнорувати й значення міжвідомчої інструкції, яка деталізує організаційний бік проведення НСРД. Хоча вона не підміняє Кодекс, саме через такі акти на практиці оформлюється зберігання носіїв, взаємодія між уповноваженими підрозділами та передання результатів прокурору. Якщо цей ланцюг розірвано або оформлено неналежно, це послаблює довіру до доказу навіть тоді, коли початковий дозвіл був законним.

Оцінювати доказове значення результатів аудіо-, відеоконтролю місця неможливо без урахування права сторони захисту на доступ до документів, які стали правовою підставою для обмеження прав. Якщо захист бачить лише запис, але не має можливості ознайомитися з клопотанням прокурора, ухвалою слідчого судді, межами дозволу та строками його дії, перевірка законності втручання стає фактично неможливою.

Узагальнення Верховного Суду щодо відкриття матеріалів іншій стороні показує, що результати НСРД повинні бути відкриті захисту в порядку статті 290 Кримінального процесуального кодексу України, а процесуальні документи, які були правовою підставою їх

проведення, у певних випадках можуть бути відкриті і на стадії судового розгляду, якщо стороні захисту забезпечено достатній час для реалізації права на заперечення [9, с. 3-5, 14-15].

Цей підхід виглядає збалансованим, але лише за однієї умови: документи дійсно мають бути доступними для перевірки. Інакше прихований характер отримання інформації, допустимий на стадії розслідування, починає невиправдано переважати над правом на захист уже в суді. Саме тому Д. Б. Сергєєва та С. Т. Корильчук цілком обґрунтовано пов'язують проблему НСРД із реальним, а не декларативним забезпеченням процесуальних гарантій учасників провадження [10, с. 148-167].

Коли справа доходить до судової оцінки, аудіо- чи відеозапис із публічно доступного місця не стає доказом автоматично. Його допустимість залежить від сукупності обставин: чи була належна правова підстава для втручання, чи відповідало місце ознакам публічно доступного, чи не вийшли фактичні дії за межі дозволу, чи було забезпечено належне оформлення результатів і чи мав захист реальну можливість перевірити їх походження.

Практика дає підстави виділити кілька найбільш поширених ризиків.

- Надмірна широта клопотань. Іноді місце описують настільки загально, що незрозуміло, про який саме простір ідеться та чому саме там очікується отримання важливої інформації. У такому разі слідчий суддя фактично позбавлений можливості перевірити відповідність майбутнього втручання меті кримінального провадження [4, с. 47-58; 6, с. 161-181].

- Нечітке визначення статусу місця. У практиці трапляються простори, які формально відкриті для відвідування, але мають окремі зони з підвищеним очікуванням приватності. Якщо ці нюанси не враховані ще на стадії звернення по дозвіл, аудіо-, відеоконтроль місця може бути застосований там, де потрібна інша правова підстава або де втручання взагалі є непропорційним [2, с. 258-264; 5, с. 130-139].

- Підміна однієї негласної дії іншою. Формально обирається контроль місця, але фактично здійснюється тривале приховане стеження за певною особою, її контактами або переміщеннями. Це ставить під сумнів не тільки правильність правової кваліфікації дії, а й допустимість усього отриманого масиву інформації [2, с. 258-264; 7, с. 47-51].

- Формальне ставлення до права на захист. Якщо матеріали відкриваються із запізненням, без належного комплекту процесуальних документів або в такий момент, коли сторона захисту вже не має реальної можливості підготувати заперечення, баланс процесуальних прав порушується [9, с. 3-5, 14-15; 10, с. 148-167].

- Переоцінка наочності запису. Аудіо- чи відеофрагмент може виглядати переконливо, але це не усуває питань щодо контексту, цілісності, повноти відображення подій і відповідності запису межам дозволу. У цьому аспекті слушною є позиція В. В. Коваленка, який наголошує, що навіть у провадженнях слідчого судді доказова інформація має залишатися перевірюваною і якісною [8, с. 108-114].

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній аудіо-, відеоконтроль місця розглянуто не як технічний різновид негласних дій, а як окремий процесуальний інструмент із власними просторовими, доказовими та гарантійними межами. Обґрунтовано, що публічна доступність місця не усуває приватності автоматично, а тому правомірність втручання має оцінюватися через співмірність обмеження прав, чіткість судового дозволу та забезпечення реального захисту особи в подальшому. Також запропоновано підхід, за яким допустимість результатів аудіо-, відеоконтролю місця залежить не від одного формального критерію, а від цілісності всього процесуального ланцюга - від клопотання до відкриття матеріалів стороні захисту.

Висновки: Аудіо-, відеоконтроль місця є самостійним видом негласної слідчої дії, об'єктом якої виступає прихована фіксація подій, розмов і поведінки осіб у межах публічно доступного простору.

Публічна доступність місця не означає автоматичного зникнення приватного виміру поведінки особи. Тому правомірність застосування цієї дії слід оцінювати не лише з огляду на статус місця, а й з урахуванням того, наскільки таке втручання зачіпає приватне життя, якою є його мета та чи є воно виправданим.

Судовий дозвіл на проведення аудіо-, відеоконтролю місця повинен ґрунтуватися на перевірці тяжкості злочину, зв'язку конкретного місця з предметом доказування, реальної потреби саме в такому способі отримання інформації та чітких меж майбутнього втручання.

Допустимість результатів цієї негласної дії залежить від цілісності всього процесуального ланцюга: належного клопотання, обґрунтованої ухвали, правильного проведення дії, належної фіксації результатів, своєчасного відкриття матеріалів захисту, а також реальної можливості їх судової перевірки.

Найбільші практичні ризики пов'язані з надто широкими клопотаннями, нечітким визначенням статусу місця, підміною контролю місця іншими негласними діями та формальним ставленням до права на захист, через що виникають сумніви щодо правомірності такої дії та допустимості її результатів у доказуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Баришніков В. В. та ін. Коментар судової практики у кримінальному судочинстві / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, О. В. Капліної. Київ, 2020.
2. Леонов Б. Д., Челпан Ю. В., Степанов В. А. Поняття та ознаки аудіо-, відеоконтролю місця. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 6. С. 258-264.
3. Кікінчук В. В. Огляд судової практики з питань проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2024. Т. 32. № 2. С. 710-724. https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.60
4. Погорецький М. А., Іскендеров Е. Ф. Роль прокурора при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2022. № 3-4. С. 47-58.
5. Гловюк І., Завтур В., Зіньковський І., Павлик Л. Обґрунтування правомірності обмеження прав людини в Україні під час досудового розслідування. Social and Legal Studios. 2024. Т. 7. № 2. С. 130-139.
6. Скрипник А., Тітко І. Пропорційність втручання та баланс публічного і приватного інтересів при таємному збиранні доказів у кримінальному провадженні. Теорія і практика правознавства. 2024. № 2 (26). С. 161-181. https://doi.org/10.21564/2225-6555.2024.26.313485
7. Бабіков О. Допустимість доказів, отриманих під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, поза межами досудового розслідування у кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство і право. 2022. № 12. С. 47-51.
8. Коваленко В. В. Кримінально-процесуальні засоби дослідження доказів у провадженнях слідчого судді. Visegrad Journal on Human Rights. 2024. № 3. С. 108-114. DOI 10.32782/2786-9156.109.1.174-182
9. Верховний Суд. Огляд судової практики Верховного Суду про відкриття матеріалів іншій стороні. 2025.
10. Сергєєва Д. Б., Корильчук С. Т. Проблеми реалізації засади верховенства права під час проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2025. № 3-4. С. 148-167. https://doi.org/10.59835/2413-5372.2025.3-4/148-167

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 16.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК: 343.541:343.226:343.97
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-326-335
https://orcid.org/0000-0003-4697-3767
Ботнаренко І. А.,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту поліцейської діяльності Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук,
майор поліції
м. Київ, Україна

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ФОРМА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

«У нашому світі все перекинулося з ніг на голову. Люди спокійно ставляться до насильства, яке чиниться на їхніх очах, але кожен, не схожий на них, викликає у них огиду» (Бернар Вебер)

Анотація. *Стаття присвячена аналізу змісту сексуального насильства як однієї з найбільш латентних і суспільно небезпечних форм домашнього насильства. Актуальність теми підсилюється зростанням рівня домашнього насильства в умовах воєнного стану, що пов'язано з підвищеним рівнем стресу, соціально-економічною нестабільністю, вимушеним переміщенням населення та тривалим перебуванням членів сім'ї в обмеженому просторі. Розглянуто наукові та законодавчі підходи щодо розуміння поняття сексуального насильства. В результаті детального аналізу наукових дефініцій, дістали свій подальший розвиток основні його ознаки, які визначають юридичну, соціальну та психологічну сутність цього явища. Зроблено спробу опису спільних та відмінних ознак сексуального та психологічного насильства, які, на переконання автора, можна назвати розмежувальними кваліфікаційними ознаками. Сформульовано авторське визначення поняття «сексуальне насильство» в контексті домашнього насильства, що створює основу для подальших досліджень, розроблення ефективних механізмів запобігання та протидії сексуальному насильству в сім'ї і забезпечення комплексного захисту прав потерпілих осіб.*

Ключові слова*: сексуальне насильство, домашнє насильство, статева свобода, статева недоторканність, сексуальні домагання, кримінальна відповідальність, кваліфікація кримінальних правопорушень.*

BOTNARENKO I. SEXUAL VIOLENCE AS A FORM OF DOMESTIC VIOLENCE

Abstract. *The article is devoted to the analysis of sexual violence as one of the most latent and persistent forms of domestic violence. The relevance of this is reinforced by the growing level of domestic violence in the minds of the military camp, which is associated with increased stress, socio-economic instability, induced displacement of the population and travails the movements of family members in an enclosed space. The scientific and legislative approaches to the understanding of sexual violence are reviewed. As a result of a detailed analysis of scientific definitions, the further development of its main signs has been revealed, which indicate the legal, social and psychological essence of this phenomenon. An attempt has been made to describe the common and significant signs of sexual and psychological violence, which, according to the author's interpretation, can be called inter-qualifying signs. The author has formulated an important concept of "sexual violence" in the context of domestic violence, which creates the basis for further investigation, disaggregation of effective mechanisms for preventing and countering sexual violence in the family and ensuring comprehensive protection of rights suffered people. It has been established that sexual violence in the context of domestic violence can come in all kinds and*

forms, it is covered by a wide range of acts that encroach on the freedom of the state and the lack of freedom of the individual, zokrema: like not associated with penetration into the body of another individual; associated with vaginal, anal or oral penetration into the body of another person with the genitals or any other object, without the voluntary consent of the patient (grabbing); encouragement of an individual to engage in an act of a sexual nature with another individual; dissolute events.

Key words: *sexual violence, domestic violence, statutory freedom, statutory deficiency, sexual harassment, criminal record, qualification of criminal offenses.*

Постановка проблеми. Сексуальне насильство з боку інтимного партнера є значною соціальною проблемою, яка впливає на мільйони підлітків та дорослих жінок у всьому світі. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), приблизно кожна третя жінка у світі (35%) протягом життя стикалася з фізичним та/або сексуальним насильством з боку супутника життя або з сексуальним насильством з боку іншої особи; при цьому в більшості цих випадків таке насильство вчиняли інтимні партнери [1]. Зважаючи на ту обставину, що така форма насильства сприймається його жертвами як особливо принизлива, образлива та ганебна, оприлюднення останніми інформації про факт вчинення та звернення за допомогою у цьому випадку є набагато менш поширеним, ніж у випадку скоєння інших видів насильства (фізичного, психологічного). І це, доречі, є першим наслідком від насильницьких дій – несприйняття його як насильства, особливо у випадку, якщо цим діям не передувало фізичне насильство або погрози.

Сексуальне насильство – це одна з форм гендерно зумовленого насильства, оскільки аб'юзивні дії спрямовані на особу на основі її біологічної статі, гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації. Як одну з форм домашнього насильства визначає ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», що є вужчим поняттям, оскільки домашнє насильство має свої особливості в контексті суб'єкта кривдника та суб'єкта жертви [2].

Сексуальне насильство в домашньому середовищі є чи не найдраматичнішим видом насильства, адже в місці, яке справедливо отримало назву місця захисту і безпеки, особа отримує чи не найтяжчу психотравму – руйнується довіра до найближчих осіб, виникає сильне потрясіння від перебування в небезпечному просторі власного дому. На жаль, непоодинокі випадки сексуального насильства фіксують правоохоронні органи щодо дітей. Саме щодо цієї категорії осіб такий вид насильства виявити найтяжче, оскільки діти внаслідок сорому та страху приховують факти учинення щодо них посягань сексуального характеру, особливо випадки інцесту, коли сексуальні домагання здійснюють батьки, вітчими, старші брати, інші родичі. Важливо: сексуальне насильство, як явище, є грубим порушенням основоположних прав кожної людини, зокрема її репродуктивних прав, що стосуються репродуктивного (сексуальних стосунків та можливості народження дітей) здоров'я.

Отже, проблема існує. Проблема прихованого характеру, складна і багатогранна. Науковці (В. І. Дядічко, І. А. Коваленко) одноголосно стверджують: в Україні сексуальне насильство, як і домашнє насильство загалом, особливо загострилось після повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України. «Війна не лише призводить до страждань, але й змінює соціальну поведінку», – зауважила начальниця Департаменту захисту інтересів дітей та протидії насильству Офісу генпрокурора Юлія Усенко. Експертка також зазначила, що «Україні варто готуватися до того, що тенденції зростання девіантної поведінки триватимуть і після закінчення війни» [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена проблематика стала об'єктом уваги значної кількості дослідників-правників (І. П. Андрусяк, А. Б. Благи, А. А. Вознюка, О. О. Дудорова, О. І. Зінсу, Н. О. Ліщук, О. В. Піддубної, А. В. Савченка, О. В. Степаненко, Д. М. Тичини, Ю. Б. Чорномаза, М. І. Хавронюка, А. Я. Шугало та багатьох інших). Однак, не дивлячись на вагомі у кількісному і якісному вимірах наукові здобутки, зауважимо, саме характеристика

сексуальних посягань в розрізі домашнього насильства була і залишається як суперечливою, так і досить специфічною тематикою, зокрема через інтимну природу та відносну закритість. Крім того, дослідження теоретичних і практичних аспектів цього питання є важливим і необхідним напрямом наукової діяльності. Додаткову актуальність цій темі надає те, що у практичній площині часто виникають численні питання, пов'язані із забезпеченням захисту особи саме за допомогою кримінально-правових інструментів. Ці питання потребують як глибшого теоретичного аналізу, так і чіткого законодавчого врегулювання. Тому у цьому дослідженні ми зробимо спробу окреслити межі розуміння цього поняття, надавши йому змістовне наповнення з опором на правову нормативність.

Постановка мети. *Метою статті* є юридичний аналіз змісту поняття «сексуальне насильство», визначення і дослідження його ознак та особливостей, з урахуванням викликів, що постали в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності (п. 15 ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству») [2].

Сексуальне насильство – форми умисної поведінки, а саме: a) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета; b) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою; c) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою (ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами) [4].

В ст. 18 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р. (Лансаротській конвенції) «Сексуальне насильство» йде мова про різні види сексуального насильства над дітьми, власне: «a) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку для заняття діяльністю сексуального характеру; b) заняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, коли: – використовується примус, сила чи погрози або – насильство здійснюється зі свідомим використанням довіри, авторитету чи впливу на дитину, зокрема в сім'ї, або – насильство здійснюється в особливо вразливій для дитини ситуації, зокрема з причини розумової чи фізичної неспроможності або залежного становища» [5].

Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» містить поняття «сексуальне домагання» (ст. 1), яке визначається як «дії сексуального характеру (що не посягають на статеву свободу чи статеву недоторканість особи), виражені вербально, невербально або фізично (слова, жести, рухи тіла, доторкування, поплескування або інші аналогічні дії), які ображають чи принижують гідність особи та можуть супроводжуватися створенням щодо неї залякувального, ворожого або образливого, принизливого середовища (ситуації)» [6]. Сексуальні домагання, зазначає О. Перунова, включають поведінку, яка спрямована на отримання сексуальної уваги без відповідної згоди особи. Сексуальні домагання необов'язково включають фізичне насильство або загрози. Вони можуть бути більш тонкими і психологічними за своєю природою і характеризуються відсутністю згоди потерпілого на небажану сексуальну увагу [7]. Сексуальні домагання кваліфікуються як адміністративне правопорушення (ст. 173-7 КУпАП).

Міжнародні організації з охорони здоров'я до форм сексуального насильства відносять: «1) зґвалтування і спробу зґвалтування; 2) небажані сексуальні дотики або примушування торкатися до іншої людини; 3) підглядання або фотографування людини в інтимній ситуації без

її згоди»; «4) сексуальні домагання і сталкінг (сексуальне переслідування); 5) ексгібіціонізм, примусова демонстрація людині порнографії; 6) будь-які інші сексуальні дії з людиною, яка не дає на них згоди або не в змозі відмовити ґвалтівнику чи чинити йому опір» [8].

Не можемо обійти увагою і прийнятий в 2025 р. Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій», в якому знайшло відображення поняття «сексуальне насильство, пов'язане із збройною агресією Російської Федерації проти України», а саме сексуальне насильство, скоєне проти будь-якої особи у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України починаючи з 20 лютого 2014 року, включаючи зґвалтування, примусову вагітність, примусову стерилізацію, примусовий аборт, примушування до зайняття проституцією, сексуальну експлуатацію, примушування до статевого акту з третьою особою, примушування до споглядання статевого акту, сексуальне рабство, торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примусове обрізання, примусову кастрацію, каліцтво або вчинення насильницьких дій над статевими органами, примусове оголення сексуального характеру, будь-яку іншу форму сексуального насильства, а також погрози та спроби його вчинення [9]. Як ми бачимо, в закріпленому визначенні міститься перелік діянь, якими охоплюються насильницькі дії сексуального характеру.

Чинне кримінальне законодавство (Розділ IV КК України «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості») містить п'ять статей, що містять ознаки кримінальних правопорушень, пов'язаних з сексуальним насильством, і можуть бути кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з домашнім насильством): зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України); статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) [10]. І, що важливо: в ст. 152 КК законодавцем встановлено презумпцію незгоди потерпілого – тобто, необхідною умовою кваліфікації діяння як сексуального насильства є відсутність добровільної згоди потерпілої особи на вчинення щодо неї відповідного діяння.

Як наголошує А. Я. Шугало, ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство» не охоплено сексуальне насильство, тому такі посягання мають кваліфікуватися за нормами Розділу IV Особливої частини КК України. Такий підхід на законодавчому рівні авторка вважає слушним, оскільки за характером суспільної небезпеки інші прояви домашнього насильства (фізичне, психічне та економічне), що передбачені зазначеною нормою, за ступенем суспільної небезпеки «поступаються» сексуальному насильству. Тобто, якщо таке насильство матиме «домашній» елемент, то дії особи мають кваліфікуватися за ст. ст. 152, 153 КК України із посиланням на відповідну кваліфікуючу ознаку (вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) [11, с. 67]. А тому небезпідставно стверджують О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк, що «домашнє насильство не обмежується тими його формами, що передбачені ст. 126-1 КК України» [12, с. 75]. З зазначеними положеннями варто погодитись.

Розглянемо наукові бачення правників щодо розуміння окресленого в нашому дослідженні поняття. Так, С. С. Косенко під сексуальним насильством розуміє протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканність іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру щодо дитини, яка є членом цієї сім'ї [13, с. 165]. Сексуальне насильство – це примус жінки до сексуальних зносин із чоловіком та іншими людьми проти її волі; примус до болісних або садистських статевих зносин та застосування предметів для цієї мети; применшення значення почуттів партнера в сексуальному відношенні; застосування погрози насильством для примусу партнера (найчастіше жінки) до згоди на сексуальний зв'язок; демонстрація дитині (підлітку) статевих органів (ексгібіціонізм); демонстрація акту онанізму; залучення до заняття дитячою

проституцією, у тому числі з використанням порнографічної літератури, фотографій, кінофільмів тощо з метою одержання прибутку [14, с. 16–17]. З даною характеристикою сексуального домашнього насильства А. Л. Грищенко погоджується частково в силу тієї обставини. що не тільки жінки можуть бути потерпілими від примусу до сексуального насильства [15, с. 72]. За міркуваннями А. К. Виноградова, до сексуального насильства слід відносити такі дії: нав'язування сексуальної близькості проти волі партнера; нав'язування фізичного контакту з ерогенними зонами, іншими частинами тіла партнера; нав'язування особливих видів сексуальних контактів проти волі; поводження з партнером лише як з сексуальним об'єктом; примушення роздягатися проти волі; статеві акти з особливою жорстокістю; примушення дивитись та / чи повторювати порнографічні дії; прояви виключних ревнощів тощо [16, с. 52].

Сексуальне насильство в сім'ї, зазначають Д. М. Величко та В. В. Шевченко, – це змушування до будь-якого виду статевих контактів у родині, якщо вони здійснюються без згоди одного із членів сім'ї. Сексуальні дії щодо члена сім'ї, який не досяг повноліття, незалежно, бажав він їх чи ні, вчені також трактують як сексуальне насильство [17, с. 264]. Сексуальне насильство, наголошують автори монографії «Актуальні проблеми сімейного насильства» (2021), передбачає здійснення статевого акту без бажання другої сторони (сексуальним об'єктом може бути також дитина), із застосуванням залякування, побиття та насильства. Цей вид насильства дуже часто може відбуватися у збоченій, неприпустимій формі [18, с. 15].

О. М. Мусієнко пише, що сексуальне насильство в сім'ї може проявлятися не тільки у вигляді злочинів, а й у сексуальній поведінці, яка не суперечить нормам КК України, проте порушує сексуальну недоторканність і статеву свободу жінки чи чоловіка, наприклад, нав'язування сексуальної близькості [18, с. 16–17].

Як комбінований (поєднаний) вид насильства розглядає сексуальне насильство О. М. Гумін, пропонуючи розрізняти: «1) сексуальне насильство без фізичної взаємодії (ексгібіціонізм (демонстрація оголених геніталій); вуайєризм (підглядання за сексуальними діями або роздяганням); дитяча порнографія (використання дітей як моделей порнографічних матеріалів; словесні образи і непристойні зауваження сексуального змісту, в тому числі телефоном або через мережу «Інтернет»); 2) за фізичною взаємодією (розпусні діяння (насильницький петтінг – «мацання», будь-які маніпуляції зі статевими органами або примушування до них жертви); інцест – сексуальні діяння з родичами; зґвалтування – примусові статеві зносини із застосуванням фізичної сили або погрози її застосування)» [19, с. 14].

На думку, В. Ю. Омецинської, до дій сексуального характеру як ознаки об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 153 КК України, потрібно відносити різноманітні дії (акти), спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом іншої (потерпілої) особи, але не означають проникнення в це тіло [20, с. 123]. До того ж, авторка погоджується з позицією О. О. Дудорова, що у визначенні складу кримінального правопорушення «сексуальне насильство» вирішальне значення має не стільки факт застосування фізичного чи психічного насильства, як це можна припустити з назви відповідної статті КК та формулювання в ч. 1 ст. 153 «вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру», скільки відсутність добровільної згоди потерпілої особи на здійснення щодо неї дій сексуального характеру. Це виключає випадки, в яких відбувається проникнення до одного з природних отворів тіла. З огляду на те, що насильницькі дії несумісні з добровільною згодою, а саме насильство є лише одним із чинників, які можуть зумовлювати її відсутність, формулювання про «насильницький характер» цих дій потребує виключення з частини першої статті 153 КК [21, с. 52].

Діями сексуального характеру, не пов'язаними із проникненням в тіло іншої особи, за міркуваннями О. О. Дудорова, можуть бути: сім'явипорскування на зовнішні геніталії жінки навіть із наступним запліднення (якщо це не поєднується з проникненням статевого члена

чоловіка в піхву жінки); тертя по зовнішніх геніталіях жінки, її губах і сідницях язиком, руками, статевим членом, штучним фалосом чи іншим предметом (за умови, що органи «насильника» чи предмети навколиш-нього світу не вводяться в піхву, рот чи анальний отвір потерпілої особи); мацання геніталій руками; фроттаж (тертя тілом чоловіка об тіло жінки задля отримання сексуального збудження і задоволення); кунілінгус – оральна стимуляція жіночих геніталій; анілінгус – оральна стимуляція входу в анальний отвір; вестибулярний коїтус – притуляння чоловічого статевого члену до входу в піхву жінки; введення статевого органу чоловіка між молочними залозами жінки; міжстегновий коїтус; орогенітальний контакт жінки з чоловіком; лесбійство – форма задоволення статевої пристрасті жінки шляхом вчинення нею різноманітних дій сексуального характеру з іншою жінкою (орогенітальні контакти, у т. ч. двосторонні і кунілінгус, вплив на ерогенні зони за допомогою різних предметів, тертя геніталіями однієї жінки об геніталії іншої жінки тощо; гомосексуальні контакти між жінками можна поділити на орогенітальні, ороанальні, мануальні і фалозамінювальні). Ідеться, таким чином, про різноманітні дії (акти) сексуального характеру, спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом іншої (потерпілої) особи, але не означають проникнення в це тіло [21, с. 53].

Домашнє сексуальне насильство над дитиною, на переконання Н. С. Сушик, – це втягнення дитини без її згоди чи без такого, усвідомлене чи неусвідомлене в силу функціональної незрілості або інших причин, у сексуальні дії з дорослими, з метою отримання останніми задоволення чи вигоди [22, с. 385–386]. Таке визначення, зауважує Д. М. Тичина, не є прийнятним, оскільки незалежно від мети чи мотиву, перераховані дії утворюють склад сексуального насильства над дитиною [23, с. 97]. Не підтримує вчений і віднесення науковицею до сексуального насильства не лише статевого акту, а й широкого спектру інших сексуальних дій [23, с. 97]. З цього приводу висловимо думку, що, на наш погляд, дійсно, наведене визначення не є достатньо конкретизованим, має більше абстрактний характер і лише побічно окреслює межі розуміння поняття. Крім того, неточно визначеним є і суб'єкт вчинення такого насильства – дорослий, а, як ми знаємо, в ст. 3 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» закріплено деталізований перелік суб'єктів домашнього насильства.

Основними ознаками сексуального насильства є: 1) проникнення в тіло іншої людини, з використанням геніталій чи сторонніх предметів, без її добровільної згоди; 2) настирливі та непристойні словесні зауваження, доторкання, зокрема й поплескування, пощипування, інші протиправні посягання на статеву свободу і статеву недоторканість особи; 3) примусове оголення; 4) примусова вагітність; 5) примусова стерилізація [24]; 6) використання важелів економічного чи психологічного впливу, щоб примусити жертву до статевого акту; 7) примусові пестощі без проникнення в тіло; 8) примушування до перегляду порнографії, актів онанізму, демонстрація статевого акту (перелік не є вичерпним) [25, с. 8].

Таким чином, сексуальне насильство в розрізі домашнього насильства може мати різні види і форми, охоплюється широким колом діянь, що посягають на статеву свободу і статеву недоторканість особи, зокрема: які не пов'язані з проникненням в тіло іншої особи (ст. 153 КК України); пов'язані із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (згвалтування) (ст. 152 КК України); примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою (ст. 154 КК України); розпусні дії (ст. 156 КК України). В будь-якому випадку сексуальний харасмент порушує фізичні та психологічні кордони особи.

Термін «сексуальне насильство», зазначає В. І. Дядічко, за своїм змістом є міжродовим поняттям, під ознаки якого, згідно з вітчизняним КК, можуть підпадати не лише посягання проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, але й, зокрема, деякі суспільно небезпечні діяння проти волі, честі та гідності особи, а також проти моральності. А тому, і в цьому ми

погоджуємось з науковцем, «звуження його змісту лише до сексуального насильства, не пов'язаного з інтимним проникненням в тіло іншої особи, тобто визнання діянням, передбаченим лише у ст. 153 КК, виглядає невиправданим» [26, с. 476].

Разом з тим, оскільки в даному дослідженні ми звертаємо увагу на сексуальне насильство як форму домашнього насильства, не зайвим буде окреслити характерні риси (особливості), які притаманні саме цьому виду насильницької поведінки, і саме в межах родинних стосунків:

- дії здійснюються між особами, які перебувають у шлюбі, сімейних, родинних або близьких відносинах, чи спільно проживають або проживали однією сім'єю;
- замовчування проблеми, що напряму впливає на латентність цього кримінального правопорушення. Постраждалі часто бояться осуду, не вірять у підтримку або економічно залежать від кривдника;
- тривалий або систематичний характер. На відміну від багатьох інших сексуальних кримінальних правопорушень, у сімейному середовищі такі дії можуть мати повторюваний або систематичний характер;
- сексуальне домашнє насильство безпосередньо порушує право людини самостійно вирішувати питання щодо власного статевого життя та тілесної автономії;
- психологічний тиск. Особа, яка вчиняє насильство, може маніпулювати почуттям провини, сорому або обов'язку.
- поєднання з іншими формами насильства. Сексуальне насильство нерідко супроводжується фізичним чи психологічним тиском, утворюючи комплексну систему контролю над потерпілою особою;
- ізоляція жертви. Обмеження спілкування з родичами та друзями ускладнює звернення за допомогою;
- загрози сексуального насильства над дівчинкою збільшується в сім'ях з вітчимом, особливо якщо він веде асоціальний спосіб життя, не має твердих моральних настанов [27].

Зважаючи на окреслені особливості, звернемо увагу на питання відмежування сексуального насильства від психологічного. Зазначені форми насильства мають як спільні, так і відмінні ознаки, що важливо враховувати під час правової кваліфікації діяння.

Спільними ознаками сексуального і психологічного насильства можна визначити:

порушення прав і свобод людини (обидві форми насильства посягають на гідність, честь, свободу та недоторканність особи);

заподіяння шкоди психічному здоров'ю (навіть у випадку сексуального насильства, наслідки часто мають психологічний характер: страх, тривожність, депресію, посттравматичний стрес);

наявність примусу або тиску (і сексуальне, і психологічне насильство передбачають використання сили, погроз, шантажу, маніпуляцій або інших форм впливу;

можливість систематичного характеру (обидва види можуть проявлятися не одноразово, а у вигляді тривалого або повторюваного впливу;

негативні соціальні наслідки (вони призводять до соціальної ізоляції потерпілої особи, втрати впевненості у собі, порушення нормального способу життя);

кримінально-правова відповідальність (обидва види насильства передбачають юридичну відповідальність відповідно до кримінального законодавства).

Відмінні ознаки сексуального і психологічного насильства зазначимо у таблиці, виокремивши такі критерії, як сутність впливу, форми прояву, об'єкти посягання, наслідки, доказування і способи впливу.

Таблиця 1.

Критерій	Сексуальне насильство	Психологічне насильство

Сутність впливу	Посягання на статеву свободу та статеву недоторканність особи	Вплив на психіку, емоційний стан і самооцінку
Форма прояву	Примус до статевих дій, домагання, сексуальні дії без згоди	Образи, приниження, погрози, шантаж, контроль, ізоляція
Об'єкт посягання	Статева свобода і тілесна недоторканність	Психічне здоров'я та емоційний стан
Наслідки	Фізична та психологічна травма, іноді тілесні ушкодження	Психологічна травма, страх, депресія, втрата самооцінки
Доказування	Часто використовуються медичні експертизи, біологічні сліди	Переважно свідчення потерпілих, психологічні експертизи, поведінкові ознаки
Спосіб впливу	Фізичний примус або використання безпорадного стану	Вербальний, емоційний або психологічний тиск

Висновки. Отже, сексуальне насильство є проявом неповаги до людської гідності та порушенням особистих прав, що супроводжується примусом до статевих актів та (або) задоволення інтимних потреб (фізичних, емоційних та психологічних бажань, спрямованих на отримання насолоди, близькості та сексуального задоволення) кривдника. Цей вид насильства не є чимось випадковим, це – усвідомлений інструмент реалізації викривлених уявлень про статеві стосунки. Сексуальне насильство – це будь-яка дія сексуального характеру, яка: а) порушує особистісну цілісність, сексуальне та тілесне сприйняття особи, її статеву свободу та недоторканість; б) завдає шкоди психічному, фізичному, емоційному та духовному самопочуттю особи; в) викликає в особи відчуття небезпеки.

Як форму домашнього насильства пропонуємо зміст поняття «сексуальне насильство» звести до розуміння суспільно небезпечної насильницької поведінки, яка зачіпає інтимну сферу стосунків членів сім'ї, виявляється у свідомому примушуванні повнолітньої особи без її згоди або дитини незалежно від її згоди іншим членом сім'ї чи близькою особою до статевих контактів, небажаних сексуальних дій, сексуальних домагань або інших дій сексуального характеру, що порушує її статеву свободу, статеву недоторканність, гідність та може спричиняти фізичні або психологічні наслідки.

Отже, сексуальне насильство як форма домашнього насильства – це грубе порушення прав людини, яке не можна виправдати ні шлюбом, ні традиціями, ні особистими переконаннями. Важливо руйнувати стереотипи, підтримувати постраждалих і формувати в суспільстві культуру поваги до особистих меж і гідності кожної людини.

Насамкінець відмітимо: проблема викорінення як сексуального, так і домашнього насильства в цілому, потребує комплексного підходу: чіткого розуміння змісту та сутності явища, правового захисту, освітніх програм, психологічної підтримки та нульової толерантності до будь-яких проявів насильницьких проявів. Лише спільними зусиллями (консолідацією) усіх суб'єктів суспільних відносин можна створити безпечне середовище для кожного члена суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. Підвищення ефективності реагування систем охорони здоров'я на потреби жінок, які зазнали домашнього насильства, насильства за ознакою статі, в тому числі сексуального насильства: посібник для керівників органів і закладів охорони

здоров'я. Копенгаген: Європейське регіональне бюро ВООЗ; 2025. Ліцензія: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
2. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/ed20200101#Text.
3. Ребрик О. За час великої війни в Україні зросла кількість випадків сексуального та домашнього насильства, особливо проти дітей. URL: https://hromadske.radio/news/2024/11/11/za-chas-velykoi-viyny-v-ukraini-zrosla-kilkist-vypadkiv-seksualnoho-ta-domashnoho-nasylstva-osoblyvo-proty-ditey
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007 р.: ратиф. з заявами Законом № 4988-VI від 20.06.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text.
7. Перунова О. Відмінність сексуальних домагань від інших правопорушень сексуального характеру у контексті адміністративного законодавства. Адміністративне право і процес. 2024. № 3. С. 21–31. DOI https://doi.org/10.17721/2227-796X.2024.3.02.
8. Injury Center: Violence Prevention. U.S. Centers for Disease Control and Prevention. URL: http://www.cdc.gov/ violenceprevention/sexualviolence/ definitions.html.
9. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України від 20 листопада 2024 року № 4067-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4067-20#Text.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.
11. Шугало А. Я. Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні. Дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2025. 229 с.
12. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. К. : Ваіте, 2019. 288 с.
13. Косенко С. С. Насильство в сім'ї, його види та мотиви. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. 2015. Вип. 28. С. 164–167.
14. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навчально-методичний посібник / Уклад. : А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко. Київ, 2012. 246 с.
15. Грищенко А. Л. Проблемні питання кваліфікації сексуального насильства як форми домашнього насильства. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2022. № 1. Том 33 (72). С. 70–74. DOI https://doi.org/10.32838/TNU-2707-0581/2022.1/13.
16. Виноградов А. К. Поняття та види насильства в сім'ї в Україні. Південноукраїнський правничий часопис. 2016. № 1. С. 50–53.
17. Величко Д. М., Шевченко В. В. Домашнє насильство та способи його запобігання. Часопис Київського університету права. 2021. № 2. С. 263–266. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2021.53.
18. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т. О., Огоренко В. В., Кожина Г. М., Зеленська К. О., Носов С. Г., Терьошина І. Ф., Гненна О. М., Мамчур О. Й.,

Тимофєєв Р. М., Шорніков А. В.; за заг. ред. проф. Т. О. Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро, 2021. – 188 с.
19. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка проти особи : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2009. 360 с.
20. Омецинська В. Ю. Кримінально-правова охорона статевої свободи та статевої недоторканості дитини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2019. 265 с.
21. Дудоров О.О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2018. 92 с.
23. Сушик Н. Сутність, види, фактори виникнення насильства над дітьми в сім'ї. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Тернопіль, 29–30 квіт. 2014 р.). / ТНПУ; за заг. ред. О. Кікінежді. Тернопіль: Стереоарт, 2014. 802 с. С. 385–388. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/153579867.pdf.
24. Тичина Д. М. Запобігання домашньому насильству в Україні: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 612 с.
24. Декларація громадянського суспільства про сексуальне насильство від 2019 р.. URL: https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2019/11/EnglishCivil-Society-Declaration-on-Sexual Violence.pdf.
25. Організаційно-правові засади протидії домашньому насильству: метод. рек. / І. А. Ботнаренко, О. В. Максименко, Д. М. Тичина. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. 40 с.
26. Дядічко В. І. Дискусійні аспекти регламентації поняття «сексуальне насильство» за кримінальним законодавством України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 4. С. 475–477. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/115.
27. Козирєв М. П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна проблема. Соціально-правові студії. 2020. Випуск 3 (9). С. 202–207. DOI 10.32518/2617-4162-2020-3-202-207.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 343.13:004
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-336-342
https://orcid.org/0000-0003-2636-0509
Муляр Г. В.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри правосуддя
Національного транспортного університету,
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0009-0002-7791-0101.
Бабич В. А.,
кандидат юридичних наук,
доцент Київського професійно-педагогічного фахового коледжу
імені Антона Макаренка, адвокат,
м. Київ, Україна

https://orcid.org/0009-0007-3957-4190.
Ханов А. О.,
адвокат
м. Київ, Україна

ВПЛИВ ЦИФРОВІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ІНСТИТУТУ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПОТЕРПІЛОГО

Анотація. *У статті здійснено комплексний аналіз впливу цифровізації кримінального провадження на реалізацію інституту представництва потерпілого. Досліджено теоретико-правові засади цифровізації кримінального процесу, процесуальний статус потерпілого та його представника, а також особливості використання електронних інструментів у кримінальному судочинстві. Визначено основні переваги цифровізації, зокрема підвищення доступності правосуддя та ефективності процесуальної діяльності, а також окреслено проблеми її впровадження, пов'язані з нормативною неврегульованістю, технічними обмеженнями та ризиками порушення прав учасників провадження. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України.*

Ключові слова: *цифровізація кримінального провадження, представництво потерпілого, електронний суд, електронні докази, відеоконференція, кримінальний процес, доступ до правосуддя.*

MULYAR G., BABICH V., KHANOV A. THE IMPACT OF DIGITALIZATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS ON THE IMPLEMENTATION OF THE INSTITUTE OF VICTIM REPRESENTATION

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the impact of digitalization of criminal proceedings on the implementation of the institution of victim representation. The study examines the theoretical and legal foundations of digital transformation in criminal procedure, as well as the procedural status of the victim and their representative within the framework of modern criminal justice.*

Particular attention is paid to the role of digital technologies, including electronic court systems, remote participation in procedural actions, electronic document circulation, and digital evidence. It is established that the integration of such technologies contributes to increasing the accessibility and efficiency of justice, ensures оперативв communication between participants in criminal proceedings, and enhances the practical implementation of procedural rights.

At the same time, the study identifies a number of significant challenges related to digitalization, including the lack of a unified regulatory framework, insufficient legal regulation of electronic identification procedures, technical and infrastructural limitations, and risks to confidentiality and information security. It is emphasized that these issues directly affect the effectiveness of the victim's representative in performing their procedural functions.

The author substantiates the need to reconsider the functional role of the victim's representative in the context of digital transformation, viewing them as an active subject of digital legal activity who ensures the adaptation of the victim to new forms of procedural interaction. The article proposes directions for improving criminal procedural legislation in Ukraine, including the development of a comprehensive legal framework for electronic criminal proceedings, strengthening guarantees for the protection of participants' rights, and introducing unified standards for digital procedural tools.

Key words*:digitalization of criminal proceedings, victim representation, electronic court, electronic evidence, videoconferencing, criminal procedure, access to justice.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку кримінального процесу України характеризується активним впровадженням цифрових технологій у сферу здійснення правосуддя, що зумовлено як загальносвітовими тенденціями диджиталізації, так і об'єктивними викликами, пов'язаними з воєнним станом та необхідністю забезпечення безперервності судочинства. Цифровізація кримінального провадження, яка включає використання електронного суду, дистанційної участі у процесуальних діях, електронного документообігу та цифрових доказів, істотно трансформує механізми реалізації процесуальних прав учасників кримінального провадження.

Особливого значення в цих умовах набуває інститут представництва потерпілого, який є ключовим інструментом забезпечення реалізації права особи на доступ до правосуддя, ефективний захист її прав та законних інтересів. Представник потерпілого, виступаючи професійним суб'єктом правозастосування, відіграє важливу роль у формуванні доказової бази, участі у процесуальних діях та забезпеченні належного процесуального балансу сторін.

Водночас цифровізація кримінального провадження створює як нові можливості, так і суттєві виклики для реалізації представницьких повноважень. З одного боку, використання цифрових інструментів сприяє оперативності комунікації, спрощенню доступу до матеріалів справи та підвищенню ефективності процесуальної діяльності представника потерпілого. З іншого боку, виникають проблеми, пов'язані з ідентифікацією учасників процесу, забезпеченням конфіденційності інформації, технічними обмеженнями, а також нерівністю доступу до цифрових ресурсів.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю комплексного аналізу впливу цифровізації на реалізацію інституту представництва потерпілого в кримінальному провадженні, виявлення існуючих проблем правозастосування та формування пропозицій щодо вдосконалення нормативного регулювання та практики його застосування в умовах сучасних викликів.

Основною метою дослідження є комплексний аналіз впливу цифровізації кримінального провадження на реалізацію інституту представництва потерпілого, зокрема в частині забезпечення ефективного доступу до правосуддя, здійснення процесуальних прав та виконання представницьких повноважень в умовах використання електронних технологій.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація кримінального провадження є складовою загальної трансформації системи правосуддя, що передбачає впровадження інформаційно-

комунікаційних технологій у процес здійснення досудового розслідування та судового розгляду. У науковій літературі цифровізація розглядається як процес інтеграції електронних інструментів у правозастосовну діяльність, спрямований на підвищення ефективності, доступності та прозорості судочинства [1, с. 154].

В умовах України цифровізація кримінального провадження набула особливої актуальності у зв'язку з воєнним станом, що обумовив необхідність дистанційної взаємодії учасників процесу та забезпечення безперервності здійснення правосуддя. Як зазначає Т.В. Волошанівська, сучасний кримінальний процес зазнає суттєвих змін під впливом цифрових технологій, які трансформують традиційні форми процесуальної діяльності та вимагають переосмислення її правової природи [2, с. 694].

Нормативно-правове регулювання цифровізації кримінального провадження в Україні здійснюється, насамперед, положеннями Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України). Зокрема, важливе значення мають положення щодо можливості здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України), що дозволяє забезпечити участь сторін та інших учасників кримінального провадження незалежно від їх фізичного місцезнаходження [3]. Крім того, стаття 107 КПК України передбачає обов'язкову фіксацію кримінального провадження за допомогою технічних засобів, що є одним із проявів цифровізації процесуальної діяльності [3].

Окрему роль відіграє впровадження електронного документообігу та електронного суду, що дозволяє учасникам кримінального провадження подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати доступ до матеріалів справи та здійснювати комунікацію із судом дистанційно. Як підкреслює І. Каланча, електронізація кримінального процесу є важливим інструментом реалізації принципу доступу до правосуддя, оскільки сприяє зменшенню часових і фінансових витрат учасників провадження [4, с. 70].

Водночас цифровізація кримінального провадження охоплює не лише процесуальні форми, але й зміст доказової діяльності, зокрема використання електронних доказів. Відповідно до положень ст. 84 КПК України, доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, що відкриває можливість використання цифрової інформації як джерела доказів [3]. У цьому контексті О.В. Нікішев зазначає, що цифрові докази стають невід'ємною складовою сучасного кримінального процесу, однак їх використання потребує чіткої регламентації процедур збору, фіксації та оцінки [5, с. 366].

Таким чином, цифровізація кримінального провадження в Україні виступає комплексним явищем, що поєднує нормативно закріплені процесуальні механізми (відеоконференції, технічна фіксація, електронний документообіг) із новими підходами до здійснення доказової діяльності. Її впровадження сприяє підвищенню ефективності кримінального судочинства, однак одночасно потребує належного правового забезпечення та врахування прав і гарантій усіх учасників процесу, зокрема потерпілого та його представника.

Інститут потерпілого у кримінальному провадженні є одним із ключових механізмів забезпечення реалізації права особи на захист, відновлення порушених прав та доступ до правосуддя. Відповідно до ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України потерпілим визнається фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди [3]. Такий підхід відображає сучасну тенденцію посилення ролі потерпілого як активного учасника кримінального процесу.

Процесуальний статус потерпілого характеризується широким колом прав, передбачених ст. 56 КПК України, серед яких особливе значення мають право подавати докази, заявляти клопотання, брати участь у слідчих (розшукових) діях, підтримувати обвинувачення в суді, а також користуватися правовою допомогою представника [3]. Як зазначає Р.А. Попович,

розширення процесуальних прав потерпілого свідчить про поступову еволюцію кримінального процесу від моделі державного обвинувачення до більш збалансованої моделі, що враховує інтереси всіх учасників провадження [6, с. 107].

Важливим елементом забезпечення ефективної реалізації прав потерпілого є інститут представництва. Згідно зі ст. 58 КПК України потерпілий має право мати представника, який здійснює захист його прав та законних інтересів у кримінальному провадженні [3]. Представником потерпілого може бути адвокат або інша особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Це положення відповідає європейським стандартам забезпечення права на правову допомогу та гарантує належний рівень професійного представництва.

Представник потерпілого наділяється процесуальними правами, похідними від прав самого потерпілого, за винятком тих, що можуть бути реалізовані виключно особисто. Він має право брати участь у процесуальних діях, подавати докази, заявляти клопотання та відводи, оскаржувати процесуальні рішення, а також здійснювати інші дії в інтересах потерпілого. Як підкреслюють Р.А. Попович та В.В. Семенов, представництво потерпілого виступає важливим гарантійним інститутом, що забезпечує реальність, а не декларативність процесуальних прав особи [7, с. 195].

Особливого значення інститут представництва набуває у складних кримінальних провадженнях, зокрема в умовах воєнного стану, коли потерпілий може бути обмежений у можливості особистої участі у процесуальних діях. У таких випадках представник фактично виконує функцію процесуального посередника між потерпілим та органами досудового розслідування і судом. О.П. Герасимчук наголошує, що ефективність реалізації прав потерпілого значною мірою залежить від професійного рівня його представника та можливості повноцінного доступу до процесуальних інструментів [8, с. 298].

Водночас процесуальний статус представника потерпілого має певні обмеження, зумовлені необхідністю дотримання балансу між сторонами кримінального провадження. Зокрема, представник не може здійснювати повноваження, які мають суто особистий характер, такі як відмова від обвинувачення або укладення угод без згоди потерпілого. Це свідчить про те, що представництво має допоміжний, але водночас надзвичайно важливий характер у системі кримінального процесу.

Таким чином, інститут представництва потерпілого є невід'ємною складовою механізму забезпечення його процесуальних прав, що поєднує в собі елементи правової допомоги, процесуального захисту та гарантії доступу до правосуддя. В умовах цифровізації кримінального провадження значення цього інституту лише зростає, оскільки саме представник виступає ключовим суб'єктом адаптації потерпілого до нових форм здійснення процесуальної діяльності.

Цифровізація кримінального провадження суттєво трансформує механізми реалізації процесуальних прав учасників, зокрема представника потерпілого, змінюючи як форму, так і зміст його процесуальної діяльності. Впровадження електронних інструментів у кримінальне судочинство сприяє підвищенню оперативності, доступності та ефективності участі представника у провадженні, водночас породжуючи нові правові та практичні виклики.

Одним із ключових елементів цифровізації є використання підсистеми «Електронний суд», яка забезпечує можливість подання процесуальних документів в електронній формі, отримання судових рішень та доступу до матеріалів справи дистанційно. Для представника потерпілого це означає значне розширення можливостей оперативної участі у кримінальному провадженні, зокрема у випадках територіальної віддаленості або обмежень, пов'язаних із воєнним станом. Як зазначає І. Варивода, електронізація процесу сприяє підвищенню ефективності процесуальної комунікації та забезпеченню принципу доступу до правосуддя [9, с. 5].

Важливим інструментом цифровізації є також проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції. Відповідно до положень ст. 232 КПК України, судове провадження може

здійснюватися з використанням технічних засобів відеозв'язку [3]. Для представника потерпілого це створює можливість брати участь у судових засіданнях, допитах та інших процесуальних діях без необхідності фізичної присутності. Така форма участі є особливо актуальною в умовах воєнного стану, коли безпекові ризики або логістичні обмеження ускладнюють доступ до суду.

Разом із тим використання відеоконференцій має подвійний характер. З одного боку, воно забезпечує безперервність процесуальної діяльності, з іншого – може впливати на якість реалізації представницьких повноважень. Зокрема, обмежується можливість безпосереднього сприйняття доказів, оцінки поведінки інших учасників процесу, а також ефективної комунікації з потерпілим. У цьому контексті Н. Слотвінська та Н. Слобода наголошують, що дистанційні форми участі у кримінальному провадженні змінюють традиційні уявлення про принцип безпосередності та усності судового розгляду [10, с. 215].

Окремої уваги заслуговує питання використання електронних доказів, що набуває все більшого значення в умовах цифровізації. Відповідно до ст. 84 КПК України, доказами є фактичні дані, які можуть бути представлені, зокрема, у цифровій формі [3]. Представник потерпілого відіграє активну роль у збиранні, поданні та дослідженні таких доказів, що потребує від нього не лише правових знань, але й розуміння технічних аспектів їх отримання та оцінки. Як підкреслює В.М. Фігурський, цифрові докази характеризуються високим рівнем динамічності та вразливості, що зумовлює необхідність чітких процесуальних гарантій їх допустимості [11, с. 98].

Цифровізація також змінює характер взаємодії представника потерпілого з іншими учасниками кримінального провадження. Використання електронних засобів комунікації дозволяє швидко обмінюватися інформацією, подавати клопотання та отримувати процесуальні документи. Водночас виникають ризики, пов'язані з технічними збоями, кібербезпекою та забезпеченням конфіденційності інформації. О. Метелев зазначає, що цифровізація кримінального процесу повинна супроводжуватися належним рівнем захисту персональних даних та інформаційної безпеки учасників провадження [12, с. 93].

Особливу увагу слід звернути на проблему ідентифікації особи в умовах дистанційної участі. Для представника потерпілого важливо забезпечити належне підтвердження своїх повноважень та особи потерпілого, що може ускладнюватися при використанні електронних засобів зв'язку. Відсутність уніфікованих процедур електронної ідентифікації у кримінальному провадженні створює потенційні ризики порушення процесуальних прав.

Таким чином, цифровізація кримінального провадження відкриває нові можливості для реалізації прав та повноважень представника потерпілого, забезпечуючи більш ефективний доступ до правосуддя та підвищення оперативності процесуальної діяльності. Водночас вона породжує низку проблем, пов'язаних із технічними, правовими та організаційними аспектами, що потребують подальшого наукового осмислення та нормативного врегулювання.

Попри очевидні переваги цифровізації кримінального провадження, її впровадження супроводжується низкою системних проблем, які безпосередньо впливають на ефективність реалізації інституту представництва потерпілого. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування дозволяє виокремити правові, технічні та організаційні виклики, що потребують комплексного наукового осмислення.

Однією з ключових проблем є фрагментарність нормативно-правового регулювання цифрових процесуальних механізмів. Хоча Кримінальний процесуальний кодекс України містить окремі положення щодо використання технічних засобів (зокрема ст. 107, 232 КПК України), він не формує цілісної концепції електронного кримінального провадження. Відсутність чітко визначеного правового статусу електронного судочинства у кримінальному процесі призводить до неоднакової практики застосування цифрових інструментів та обмежує можливості представника потерпілого повноцінно реалізовувати свої повноваження.

Суттєвою проблемою є також недостатня врегульованість процедури електронної ідентифікації учасників кримінального провадження. Участь представника потерпілого в режимі відеоконференції або через електронні сервіси потребує належного підтвердження його особи та повноважень. Водночас відсутність єдиного механізму електронної ідентифікації створює ризики процесуальних зловживань, підробки документів або оскарження законності проведених процесуальних дій.

Окрему групу проблем становлять технічні та інфраструктурні обмеження. Нестабільність інтернет-з'єднання, недостатнє технічне забезпечення судів та органів досудового розслідування, а також різний рівень цифрової грамотності учасників процесу можуть істотно ускладнювати участь представника потерпілого у процесуальних діях. Це, у свою чергу, негативно впливає на реалізацію принципів змагальності та рівності сторін.

Не менш важливим є питання забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних. Використання електронних каналів комунікації підвищує ризики несанкціонованого доступу до інформації, що міститься в матеріалах кримінального провадження. Для представника потерпілого це має особливе значення, оскільки він працює з чутливою інформацією, пов'язаною з особистими даними потерпілого та обставинами кримінального правопорушення.

Крім того, слід звернути увагу на зниження рівня процесуальної взаємодії та комунікації в умовах дистанційного формату. Відсутність безпосереднього контакту з потерпілим, судом та іншими учасниками процесу може ускладнювати ефективне здійснення представницьких функцій, зокрема у частині формування правової позиції та реагування на процесуальні дії в режимі реального часу.

Висновки. У результаті проведеного дослідження досягнуто поставлену мету, що полягала у комплексному аналізі впливу цифровізації кримінального провадження на реалізацію інституту представництва потерпілого, зокрема в частині забезпечення ефективного доступу до правосуддя, здійснення процесуальних прав та реалізації представницьких повноважень в умовах використання електронних технологій.

Встановлено, що цифровізація кримінального провадження є системним процесом, який охоплює впровадження електронного документообігу, дистанційних форм участі та використання електронних доказів, що загалом сприяє підвищенню оперативності та доступності кримінального судочинства. Водночас визначено, що ці трансформації безпосередньо впливають на механізми реалізації процесуальних прав потерпілого та його представника.

Обґрунтовано, що інститут представництва потерпілого в умовах цифровізації зазнає функціональної трансформації, яка проявляється у зміні способів реалізації представницьких повноважень, розширенні форм процесуальної взаємодії та підвищенні ролі представника як суб'єкта забезпечення доступу потерпілого до правосуддя в цифровому середовищі. Наукова новизна дослідження полягає у визначенні трансформаційної ролі представника потерпілого як активного учасника цифрової правозастосовної діяльності, що поєднує традиційні правозахисні функції з новими компетенціями, пов'язаними із використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Виявлено, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України має фрагментарний характер у частині регулювання цифрових процесуальних механізмів, що зумовлює наявність прогалин у правозастосовній практиці, зокрема щодо електронної ідентифікації учасників, забезпечення конфіденційності інформації та реалізації прав представника потерпілого в дистанційному форматі.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання сформульованих висновків і пропозицій для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, зокрема шляхом нормативного закріплення електронних форм кримінального провадження, визначення правового статусу цифрових процесуальних дій та забезпечення належних гарантій реалізації прав потерпілого і його представника.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку пов'язані з розробкою концепції електронного кримінального провадження, дослідженням міжнародного досвіду цифровізації правосуддя, а також поглибленим аналізом процесуальних гарантій використання електронних доказів і захисту прав учасників кримінального провадження в умовах цифрової трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Котлярова І. Ю. Цифрова ера правової діяльності: виклики, перспективи та правові межі трансформації правничої праці. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2025. № 49. С. 154–170. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461/2025-49-1-154-170 (дата звернення: 22.03.2026).
2. Волошанівська Т. В. Цифровізація кримінального провадження як дієвий інструмент відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження. Juridical scientific and electronic journal. 2025. № 3. С. 693–697. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/168 (дата звернення: 22.03.2026).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 4 берез. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 22.03.2026).
4. Каланча І. Алгоритм електронного кримінального провадження. Law. State. Technology. 2024. № 4. С. 69–74. URL: https://doi.org/10.32782/lst/2024-4-13 (дата звернення: 22.03.2026).
5. Нікішев О. В. Цифрові (електронні) докази у кримінальному провадженні в умовах надзвичайних правових режимів. Право.UA. 2025. № 1. С. 365–371. URL: https://doi.org/10.71404/law.ua.2025.1.54 (дата звернення: 22.03.2026).
6. Попович Р. А. Правові гарантії реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії судового розгляду. Європейський правничий часопис. 2024. С. 107–113. URL: https://doi.org/10.36919/3041-1149(print).3.2024.107-113 (дата звернення: 22.03.2026).
7. Попович Р. А., Семенов В. В. Представництво інтересів потерпілого в кримінальному процесі. Європейський правничий часопис. 2025. С. 194–200. URL: https://doi.org/10.36919/3041-1149(print).8.2025.194-200 (дата звернення: 22.03.2026).
8. Герасимчук О. П. Професійний захист прав потерпілого. Адвокат. 2008. № 2. С. 44–48.
9. Варивода І. Впровадження ідеї електронного суду в кримінальному судочинстві. International journal «law & society». 2024. № 10. С. 3–6.
10. Слотвінська Н., Слобода Н. Особливості дистанційного кримінального провадження в умовах воєнного стану. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки". 2023. № 3. С. 213–220.
11. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. Galician studies law sciences. 2023. № 4. С. 97–105. URL: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-14 (дата звернення: 22.03.2026).
12. Метелев О. Окремі проблеми цифровізації у кримінальному процесі. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. № 3. С. 90–94.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 341.4:341.6
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-343-348
https://orcid.org/0000-0002-0336-0023
Задерейко С. Ю.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та
міжнародного права Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна

МІЖНАРОДНЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕХАНІЗМ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. *У статті досліджено міжнародне правосуддя як один із ключових механізмів притягнення до відповідальності за воєнні злочини в умовах сучасних збройних конфліктів. Обґрунтовано, що міжнародне правосуддя виконує не лише каральну, а й превентивну, компенсаційну та стабілізаційну функції, оскільки сприяє відновленню справедливості, захисту прав потерпілих, утвердженню принципу невідворотності покарання та зміцненню міжнародного правопорядку. Проаналізовано інституційні та нормативні засади діяльності міжнародних судових установ, насамперед Міжнародного кримінального суду, спеціальних та змішаних трибуналів, а також окремі механізми універсальної юрисдикції держав у справах про міжнародні злочини.*

Особливу увагу приділено сучасним викликам, що ускладнюють ефективність міжнародного правосуддя, серед яких: обмеженість юрисдикції міжнародних судових інституцій, політична залежність процесів міжнародного переслідування, складність збору та фіксації доказів у зоні бойових дій, тривалість судових процедур, проблеми виконання рішень міжнародних судів, а також недостатня узгодженість між національними та міжнародними механізмами кримінального переслідування. Встановлено, що в умовах зростання кількості збройних конфліктів і масових порушень міжнародного гуманітарного права особливого значення набуває потреба вдосконалення інституційної архітектури міжнародного кримінального правосуддя та посилення співпраці держав із міжнародними судовими органами.

Зроблено висновок, що перспективи розвитку міжнародного правосуддя пов'язані з розширенням можливостей міжнародних і гібридних трибуналів, удосконаленням процедур документування воєнних злочинів, забезпеченням реальної участі потерпілих у судових процесах, посиленням ролі національних судів у реалізації принципу комплементарності, а також створенням спеціальних міжнародних механізмів для розгляду злочину агресії. Доведено, що ефективне міжнародне правосуддя є необхідною передумовою не лише покарання винних, а й довгострокового миру, відновлення довіри до права та недопущення повторення найтяжчих міжнародних злочинів.

Ключові слова: *міжнародне правосуддя, воєнні злочини, міжнародна кримінальна відповідальність, Міжнародний кримінальний суд, злочин агресії, міжнародне гуманітарне право, спеціальний трибунал, притягнення до відповідальності, юрисдикція міжнародних судів, принцип невідворотності покарання.*

ZADEREIKO S. INTERNATIONAL JUSTICE AS A MECHANISM OF PROCUREMENT OF WAR CRIMES: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. *The article examines international justice as one of the key mechanisms of prosecution of war crimes in the context of modern armed conflicts. It is argued that international justice performs not only a punitive, but also a preventive, compensatory and stabilizing function, as it contributes to the restoration of justice, the protection of the rights of victims, the establishment of the principle of the inevitability of punishment and the strengthening of international law. The institutional and regulatory principles of the activities of international judicial institutions, primarily the International Criminal Court, ad hoc and mixed tribunals, as well as individual mechanisms of universal jurisdiction of states in cases of international crimes, are analyzed.*

Particular attention is paid to modern challenges that complicate the effectiveness of international justice, including: limited jurisdiction of international judicial institutions, political dependence of international prosecution processes, complexity of collecting and recording evidence in the war zone, length of judicial procedures, problems of implementing decisions of international courts, as well as insufficient coordination between national and international mechanisms of criminal prosecution. It is established that in the conditions of increasing number of armed conflicts and mass violations of international humanitarian law, the need to improve the institutional architecture of international criminal justice and strengthen cooperation of states with international judicial bodies is of particular importance.

It is concluded that the prospects for the development of international justice are associated with expanding the capabilities of international and hybrid tribunals, improving procedures for documenting war crimes, ensuring the real participation of victims in trials, strengthening the role of national courts in implementing the principle of complementarity, as well as creating special international mechanisms for considering the crime of aggression. It has been proven that effective international justice is a necessary prerequisite not only for punishing the guilty, but also for long-term peace, restoring trust in the law and preventing the recurrence of the most serious international crimes.

Keywords: *international justice, war crimes, international criminal responsibility, International Criminal Court, crime of aggression, international humanitarian law, special tribunal, prosecution, jurisdiction of international courts, principle of inevitability of punishment.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройних конфліктів, що супроводжуються масовими порушеннями міжнародного гуманітарного права, особливого значення набуває ефективність міжнародного правосуддя як механізму притягнення винних осіб до відповідальності за воєнні злочини. Актуальність проблеми зумовлена тим, що наявні міжнародно-правові інструменти не завжди забезпечують оперативне, повне та невідворотне покарання винних, а також стикаються з юрисдикційними, політичними й процедурними труднощами. У зв’язку з цим постає необхідність комплексного наукового осмислення ролі міжнародного правосуддя у системі міжнародної кримінальної відповідальності, виявлення його сучасних викликів та визначення перспектив удосконалення.

Метою статті є комплексний аналіз міжнародного правосуддя як механізму притягнення до відповідальності за воєнні злочини, визначення його ролі у забезпеченні принципу невідворотності покарання, виявлення сучасних проблем функціонування міжнародних судових інституцій та обґрунтування перспектив удосконалення міжнародно-правових механізмів реагування на воєнні злочини.

Стан дослідження. Питання міжнародного правосуддя, міжнародної кримінальної відповідальності, кваліфікації воєнних злочинів та діяльності міжнародних судових інституцій були предметом дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Значний внесок у розроблення цієї проблематики зробили Г.Гроцій, Х. Кельзен, А. Кассезе, А. Клайнам, В. Шабас, А. Бассіоні, а також українські дослідники, які аналізують юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, спеціальних трибуналів і механізми притягнення до відповідальності за міжнародні злочини. Водночас у сучасних умовах потребують подальшого наукового осмислення

питання ефективності міжнародного правосуддя в умовах новітніх воєнних конфліктів, співвідношення міжнародних і національних механізмів переслідування, а також перспектив інституційного розвитку міжнародних судових механізмів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці доцільно виокремлювати кілька взаємодоповнювальних підходів до вивчення міжнародного правосуддя як механізму притягнення до відповідальності за воєнні злочини. Базовим є нормативно-догматичний (доктринальний) підхід, у межах якого міжнародне правосуддя аналізується через норми Римського статуту, міжнародного гуманітарного права, практику міжнародних судів і трибуналів. Саме цей підхід дає змогу з'ясувати, які діяння охоплюються поняттям воєнних злочинів, якою є юрисдикція МКС, як співвідносяться міжнародна і національна юрисдикції та які межі кримінальної відповідальності фізичних осіб. Римський статут прямо визначає МКС як постійну інституцію, комплементарну національним кримінальним юрисдикціям, а до злочинів його юрисдикції відносить, зокрема, воєнні злочини. Це зумовлює центральність доктринального підходу для будь-якого дослідження міжнародного правосуддя [1].

Другим є інституційно-юрисдикційний підхід, який зосереджується на архітектурі міжнародного кримінального правосуддя: ролі МКС, спеціальних і гібридних трибуналів, органів розслідування, а також на проблемі комплементарності. У межах цього підходу дослідники аналізують не лише формальні повноваження судових органів, а й їхню спроможність реально забезпечувати переслідування воєнних злочинів. Особливе місце тут посідає ідея positive complementarity — взаємодії МКС і національних систем правосуддя, за якої міжнародне переслідування може стимулювати внутрішньодержавні провадження. Саме такий підхід дозволяє оцінити, коли міжнародне правосуддя має діяти автономно, а коли — каталізувати національні механізми відповідальності.

Третім є емпіричний та соціально-правовий підхід, що вивчає міжнародне правосуддя не лише як систему норм, а як реальну практику функціонування судів, прокурорів, реєстрів, адвокатів, потерпілих і бюрократичних процедур. Цей підхід виходить із того, що «правосуддя» не говорить одним голосом, а формується через взаємодію багатьох акторів, інституційні рутини та владні відносини. У такій перспективі предметом аналізу стають не лише вироки, а й процеси збирання доказів, побудови справи, організації участі потерпілих, а також політичний і соціальний ефект судового провадження. Для теми воєнних злочинів цей підхід особливо важливий, бо дозволяє оцінити не лише юридичну правильність рішень, а й їхню фактичну ефективність [2].

Четвертим є потерпіло-орієнтований (victim-centred) підхід. У сучасній літературі він пов'язаний із переосмисленням ролі потерпілих у міжнародному кримінальному процесі: від "джерела доказів" до самостійного носія права голосу, участі та репарацій. Водночас науковці показують, що міжнародне кримінальне правосуддя часто конструює так званого "ідеального потерпілого", а реальна участь потерпілих у провадженнях МКС звужується через процесуальні, демографічні та інституційні бар'єри. Для дослідження відповідальності за воєнні злочини цей підхід є принциповим, бо зміщує фокус із абстрактного покарання на доступ до правосуддя, включення різних груп потерпілих та практичне відновлення справедливості [3]. З огляду на зазначене, існує нагальна потреба спеціальних міжнародних механізмів для розгляду злочину агресії. Хоча Римський статут і подальші Кампальські поправки включили злочин агресії до системи міжнародної кримінальної відповідальності, механізм його переслідування залишається значно вужчим і складнішим, ніж щодо інших міжнародних злочинів, зокрема через особливі юрисдикційні умови та політичну чутливість цього складу. Саме тому в доктрині послідовно обстоюється ідея створення спеціальних або спеціалізованих механізмів, здатних подолати наявні обмеження. У підсумку ефективне міжнародне правосуддя постає як необхідна умова не лише покарання винних, а й довгострокового миру, відновлення довіри до права та недопущення

повторення найтяжчих міжнародних злочинів, оскільки без реальної відповідальності масове насильство ризикує стати політично толерованою практикою.

П'ятим є експресивний (communicative / expressive) підхід, за яким міжнародне правосуддя розглядається не тільки як інструмент покарання, а і як механізм вироблення публічного смислу. У цій логіці міжнародні кримінальні суди не просто карають винних за воєнні злочини, а формують міжнародне повідомлення про неприйнятність певних практик, підтверджують цінність людської гідності та впливають на легітимність міжнародного правопорядку. У науці вже розроблено типологію експресивізму - інструментального, інтерпретативного, критичного і стратегічного, - що дозволяє аналізувати, як міжнародне правосуддя створює символічний ефект і водночас де проходять межі цієї виражальної функції [4].

Шостим є критичний підхід, який охоплює TWAIL-перспективу, феміністичний, постколоніальний, інтерсекційний і ширший критико-правовий аналіз. У межах цього напряму міжнародне правосуддя вивчається не лише як механізм боротьби з безкарністю, а й як інституція, що може відтворювати глобальні ієрархії, колоніальні асиметрії, вибірковість переслідування та нерівність доступу до правосуддя. Феміністичні й інтерсекційні студії додатково показують, що право і практика міжнародних судів можуть залишатися гендерно, расово або соціально "сліпими", якщо не враховують перехресні форми дискримінації. Для теми воєнних злочинів це означає потребу оцінювати не лише формальну законність, а й структурні ефекти міжнародного правосуддя [5].

Сьомим є відновний та транснаціонально-управлінський підходи. Перший пропонує доповнювати класичну каральну модель міжнародного кримінального правосуддя елементами restorative justice - ширшою участю потерпілих, репараціями та гарантіями неповторення. Другий розглядає сучасну систему відповідальності за воєнні злочини як мережевий, децентралізований порядок, у якому взаємодіють міжнародні суди, національні органи, слідчі механізми, правозахисні інституції та громадянське суспільство. Саме в цій логіці сучасне міжнародне правосуддя дедалі частіше постає не як одна судова інституція, а як ecosystem of accountability [6].

Отже, найбільш продуктивним для дослідження цієї теми є комплексний підхід, що поєднує доктринальний, інституційний, емпіричний, потерпіло-орієнтований, критичний та відновний виміри. Лише так можна повноцінно оцінити міжнародне правосуддя як механізм притягнення до відповідальності за воєнні злочини - одночасно як систему норм, інституцій, практик, смислів і владних відносин.

Міжнародне правосуддя має багатовимірну природу впливу на міжнародні відносини та національні правопорядки та виконує не лише каральну, а й превентивну, компенсаційну та стабілізаційну функції, ґрунтується. Каральна функція полягає у притягненні винних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності за воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та інші найтяжчі порушення міжнародного права, що забезпечує реалізацію принципу невідворотності покарання. Міжнародне правосуддя давно перестало сприйматися лише як каральний інструмент і розглядається як багаторівневий механізм впливу на постконфліктний порядок. У сучасній доктрині підкреслюється його експресивна та нормоутверджувальна функція: міжнародні кримінальні процеси не лише карають конкретних винних, а й публічно фіксують неправомірність масових звірств, формують стандарти допустимої поведінки та зміцнюють легітимність міжнародного правопорядку. Саме тому ефективність міжнародного правосуддя оцінюється не тільки за кількістю вироків, а й за його здатністю впливати на довіру до права, стримування майбутніх злочинів і відновлення соціального порядку після конфлікту.

Водночас превентивна функція виявляється у стримувальному ефекті міжнародного судового переслідування, оскільки сама наявність міжнародних механізмів відповідальності формує для потенційних правопорушників усвідомлення реальної загрози покарання за вчинення міжнародних злочинів. Компенсаційна функція міжнародного правосуддя пов'язана із визнанням

прав потерпілих, забезпеченням їх участі у провадженні, можливістю отримання репарацій, відшкодування шкоди та символічного відновлення справедливості через офіційне встановлення факту злочину. Стабілізаційна функція проявляється у тому, що міжнародне правосуддя сприяє відновленню довіри до права, делегітимації практики безкарності, зниженню конфліктного потенціалу в постконфліктний період та зміцненню міжнародного правопорядку загалом.

Більш широке розкриття положення про інституційні та нормативні засади діяльності міжнародних судових установ передбачає аналіз як універсальних, так і спеціалізованих механізмів міжнародного кримінального правосуддя. Центральне місце в цій системі посідає Міжнародний кримінальний суд, юрисдикція якого ґрунтується на положеннях Римського статуту і поширюється на найтяжчі міжнародні злочини, якщо національні правопорядки не бажають або не спроможні здійснювати ефективне переслідування. Поряд із ним важливу роль відіграють спеціальні та змішані трибунали, створені для розгляду злочинів, учинених у конкретних конфліктах або державах, що дозволяє адаптувати модель правосуддя до особливостей певної ситуації та поєднати міжнародний і національний елементи судочинства. Окреме значення мають і механізми універсальної юрисдикції, за допомогою яких національні суди окремих держав можуть розглядати справи про міжнародні злочини незалежно від місця їх учинення чи громадянства винного, якщо такі злочини зачіпають основоположні інтереси всього міжнародного співтовариства. Саме сукупність цих інституційних форм забезпечує багаторівневу модель міжнародного правосуддя, у межах якої поєднуються міжнародні та національні засоби реагування на воєнні злочини, а отже - посилюється загальна ефективність механізму міжнародної кримінальної відповідальності.

Сучасні виклики ефективності міжнародного правосуддя мають комплексний характер і зумовлені як інституційними, так і політико-правовими чинниками. Насамперед ідеться про обмеженість юрисдикції міжнародних судових інституцій, оскільки їх повноваження залежать від ратифікації відповідних міжнародних договорів, спеціальних заяв держав, рішень міжнародних органів або встановлених статутних меж, що унеможливлює універсальне й автоматичне переслідування всіх осіб, винних у воєнних злочинах. Не менш суттєвою є політична залежність міжнародного кримінального переслідування, яка проявляється у вибірковості підтримки окремих проваджень, впливі геополітичних інтересів держав на запуск або блокування міжнародних механізмів, а також у небажанні окремих держав співпрацювати з міжнародними судовими органами. У результаті міжнародне правосуддя нерідко стикається з ризиком фрагментарного застосування, що негативно впливає на його авторитет, легітимність і сприйняття як універсального механізму захисту міжнародного правопорядку.

Окрему групу проблем становлять процесуально-доказові труднощі, що особливо загострюються в умовах активних бойових дій. Збір, фіксація та збереження доказів воєнних злочинів часто ускладнюються недоступністю територій, руйнуванням інфраструктури, загрозою для слідчих і свідків, переміщенням населення, а також швидкою зміною фактичної обстановки. До цього додається тривалість міжнародних судових процедур, яка зумовлена складністю справ, великим обсягом доказового матеріалу, необхідністю дотримання високих стандартів справедливого судового розгляду та багаторівневістю міжнародних процесуальних механізмів. Унаслідок цього між моментом вчинення злочину та ухваленням рішення може минути значний час, що послаблює як превентивний, так і відновний потенціал міжнародного правосуддя. Не менш важливою є і проблема виконання рішень міжнародних судів, адже міжнародні інституції зазвичай не мають власного примусового апарату, а отже залежать від доброї волі держав у питаннях арешту підозрюваних, передачі обвинувачених, виконання вироків і забезпечення репарацій потерпілим.

Водночас однією з ключових системних проблем залишається недостатня узгодженість між міжнародними та національними механізмами кримінального переслідування. Попри існування принципу комплементарності, на практиці нерідко спостерігаються прогалини в координації слідчих дій, відмінності у кваліфікації міжнародних злочинів, проблеми обміну доказами, а також різний рівень інституційної спроможності національних органів правосуддя. Саме тому в умовах зростання кількості збройних конфліктів та масових порушень міжнародного гуманітарного права особливого значення набуває вдосконалення інституційної архітектури

міжнародного кримінального правосуддя. Йдеться про необхідність розширення механізмів юрисдикційного охоплення, підвищення ефективності взаємодії між міжнародними судами та національними органами, розвитку спеціальних і гібридних форм правосуддя, удосконалення процедур документування злочинів, цифрового обігу доказів, захисту потерпілих і свідків, а також посилення обов'язку держав співпрацювати з міжнародними судовими інституціями. Лише за умови такої системної модернізації міжнародне правосуддя зможе повною мірою виконувати свою каральну, превентивну, компенсаційну і стабілізаційну функції. Важливим є удосконалення процедур документування воєнних злочинів і забезпечення реальної участі потерпілих. Римський статут прямо передбачає участь потерпілих у провадженні та їхній захист, а практика і наукові дослідження показують, що без цього міжнародне правосуддя втрачає значну частину своєї відновної та легітимаційної функції. Водночас академічні праці наголошують, що участь потерпілих повинна бути не декларативною, а фактично доступною, інакше судовий процес відтворює символічне правосуддя без реального відновлення справедливості [1]. Тому вдосконалення доказових процедур, захисту свідків, цифрової фіксації злочинів і механізмів участі потерпілих є науково обґрунтованою умовою підвищення результативності міжнародного кримінального правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rome Statute of the International Criminal Court. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/rome-statute-international-criminal-court
2. Sharon Weill, Kim Thuy Seelinger and Kerstin Bree Carlson Theorizing empirical court research: The test case of the trial of Hissène Habré. International Review of the Red Cross , Vol. 103. Pp. 1073 – 1081. DOI: https://doi.org/10.1017/S1816383122000182
3. Christine Schwöbel-Patel The 'Ideal' Victim of International Criminal Law Free. European Journal of International Law, Vol. 29, Issue 3. Pp. 703–724. DOI: https://doi.org/10.1093/ejil/chy056
4. Barrie Sander The expressive turn of international criminal justice: A field in search of meaning. Leiden Journal of International Law. Vol. 32, Issue 4. Pp. 851 – 872. DOI: https://doi.org/10.1017/S0922156519000335
5. Richard Clements, Christine Schwöbel-Patel and Leila Ullrich Introduction to the Symposium on International Criminal Law's Critical Aftermaths. AJIL Unbound. Vol. 119, 2025. Pp. 42 – 47. DOI: https://doi.org/10.1017/aju.2025.12
6. Jeremy Julian Sarkin, Author Notes Why the International Criminal Court Should Apply Restorative Justice and Transitional Justice Principles to Improve the Impact of Its Criminal Trials on Societies around the World. International Journal of Transitional Justice. Vol. 19, Issue 2. Pp. 260–278. DOI: https://doi.org/10.1093/ijtj/ijaf005

Дата першого надходження рукопису до видання: 01.03.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК 341.1/.8
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-349-353
https://orcid.org/0000-0003-4306-9959
Klyuyeva Y. M.,
Doctor of Law, Professor
Head of the Department of Economic and Transport Law
Educational and Scientific Institute of Management,
Technologies and Legal Sciences National Transport University

Vilkhivska A. O.
Graduate of the Bachelor's degree programme in Law
Educational and Scientific Institute of Management,
Technologies and Legal Sciences National Transport University

MARITIME AUTONOMOUS SURFACE SHIPS AS A NEW CHALLENGE FOR THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL MARITIME LAW

Abstract*. The article is devoted to the study of Maritime Autonomous Surface Ships (MASS) as a new challenge for the development of international maritime law in the context of digitalization and the implementation of artificial intelligence technologies. The prerequisites for the emergence and active implementation of MASS in the field of international maritime transport, as well as their potential economic and operational advantages, are analyzed. It is established that the automation of shipping is accompanied by significant transformations of traditional legal approaches, particularly regarding the role of the crew, maritime safety requirements, and vessel management functions. Special attention is paid to the activities of the International Maritime Organization (IMO) in the development of a regulatory framework for MASS, including the Regulatory Scoping Exercise and the development of the MASS Code. The classification of levels of vessel autonomy and their impact on the formation of the legal regime of operation is examined.*

Key legal challenges in the regulation of autonomous shipping are identified, including the uncertainty of the legal status of the crew and the remote operator, the absence of clear rules on liability for the actions of autonomous systems, and the need to adapt international conventions to new realities. Attention is also given to cybersecurity issues, as autonomous vessels become complex cyber-physical systems vulnerable to cyber threats.

It is substantiated that the implementation of autonomous shipping requires a comprehensive revision of international legal norms, the development of new approaches to the allocation of liability among operational actors, and the creation of a unified international regulatory regime. It is concluded that harmonization at the global level is necessary to ensure maritime safety, environmental protection, and the efficient functioning of international maritime transport.

Keywords: *maritime law, shipping, International Maritime Organization, convention, liability, shipowner, legal regulation, international standards.*

Relevance of study. According to general trends, one of the most promising areas for the application of artificial intelligence in the near future will be its widespread use in national and international unmanned transport systems. The rapid development of digital technologies, artificial intelligence, and automated control systems has led to significant transformations in the maritime sector. One of the most innovative aspects of these changes is the emergence and gradual implementation of Maritime Autonomous Surface Ships in commercial shipping, capable of navigation and operation without direct crew involvement or with minimal human intervention.

The use of autonomous vessels can bring significant economic benefits, for example by reducing labor costs, as such vessels do not require living quarters, workplaces, or common areas for crew members. As a result, their design and construction may be considerably less expensive, along with other operational advantages.

At the same time, despite their potential, the practical implementation of autonomous maritime transport faces several challenges, which are not limited to technical or financial issues. Equally important is the question of whether the existing legal framework is capable of adequately regulating relations involving artificial intelligence as a "digital captain," and whether autonomous vessels comply with the requirements of modern international maritime law.

Additionally, further analysis is required regarding the mechanisms for the distribution of liability among the shipowner, the operator of autonomous systems, and software developers, as well as the prospects for modernizing international legal norms considering the development of autonomous shipping.

Main Body. One of the key regulatory bodies in international maritime governance, the International Maritime Organization (IMO), has initiated the study of safety and environmental issues related to Maritime Autonomous Surface Ships (MASS), as well as the development of rules for their safe operation. As rightly noted by Veremchuk V.S., the IMO's interest in developing a legal framework for autonomous vessels is driven by its intention to integrate advanced technologies into its regulatory system while balancing the benefits of innovation with safety, environmental protection, and trade facilitation concerns. [1]

In light of the technological novelty and the numerous legal uncertainties surrounding the regulation of Maritime Autonomous Surface Ships (MASS), the International Maritime Organization (IMO) initiated a Regulatory Scoping Exercise (RSE) in 2017, which was actively carried out by 2021. The purpose of this exercise was to determine how existing IMO regulatory instruments could address the safe operation of maritime autonomous surface ships with different levels of automation [2].

Maritime Autonomous Surface Ships (MASS) is a concept developed by the International Maritime Organization (IMO) to describe commercial vessels that operate with minimal or no human involvement. Their operation relies on software, sensors, and communication systems used for navigation, collision avoidance, and the performance of essential ship functions. [3].

According to the IMO, a Maritime Autonomous Surface Ship refers to a vessel that, to a certain extent, is capable of operating independently of human interaction. Such vessels represent a significant advancement in maritime transport and have the potential to fundamentally transform the shipping industry in several respects. In order to better understand and develop an appropriate regulatory framework, the IMO has not only provided a definition of MASS but has also introduced a classification system based on different degrees of autonomy, ranging from Degree 1 to Degree 4, where a higher degree corresponds to a greater level of automation. Degree 1: refers to a ship with automated processes and decision-support systems, where the crew remains on board to operate and control the ship's systems and functions. Certain operations may be carried out automatically and, at times, without direct supervision; however, the crew is present and ready to take control at any moment**.** Degree 2: describes a remotely controlled ship with crew on board. The vessel is operated from a remote location (a shore-based control centre), while the crew remains on board to assume control and directly operate ship systems if necessary. Degree 3: refers to a remotely controlled ship without crew on board. In this case, the vessel is fully controlled and operated from a remote location, and no crew is present on board. Degree 4**:** represents a fully autonomous ship, where the ship's control system can make decisions and determine actions independently, without human intervention. [4].

The use of Maritime Autonomous Surface Ships in international maritime transport gives rise to a few specific legal challenges. Accordingly, the introduction of such vessels necessitates both the

revision of existing international standards and the development of new ones to regulate the lawful use of technologies that replace human presence on board.

Among the key issues are concerns related to maritime safety in the context of autonomous navigation; the unresolved legal status of the crew of MASS; the need to amend the International Regulations for Preventing Collisions at Sea (COLREGs); the absence of clear rules governing cargo operations; and the allocation of liability for actions arising from the use of autonomous vessels.

For example, Rule 5 of the Convention on the International Regulations for Preventing Collisions at Sea (COLREGs) provides that "every vessel shall at all times maintain a proper lookout by sight and hearing… as well as by all available means appropriate in the prevailing circumstances and conditions, so as to make a full appraisal of the situation and of the risk of collision." This wording is clearly human-oriented; however, it may be interpreted more broadly as referring to situational awareness on the part of whoever is responsible for the operation of the vessel, as well as their ability to make informed decisions in order to avoid collisions and other incidents. At the same time, there remains a need for greater clarity as to how this function is to be fulfilled in the absence of human presence on board. Moreover, the allocation of responsibility for maintaining a proper lookout becomes less evident when there are no human operators physically present to monitor the navigation of the vessel.

The absence of a crew on board a Maritime Autonomous Surface Ship (MASS) may significantly complicate, or even render impossible, situations in which international maritime law requires the physical inspection of a vessel, verification of its documentation, submission of requests and receipt of authorization for refuge, as well as the performance of mooring or pilotage operations within the waters of another state. It may also affect the ability to ensure compliance with obligations related to collision avoidance and the prevention of environmental pollution.

It is therefore evident that the resolution of these issues at the international level should be achieved through the adoption of new international legal instruments or, at a minimum, through amendments to existing norms of international maritime law. The current standards established by the STCW, COLREGs, and SOLAS Conventions have provided a solid foundation for maritime safety and vessel operation. However, the introduction of MASS requires careful reassessment and expansion of these frameworks in order to address the specific challenges and requirements associated with autonomy.

In 2021, the International Maritime Organization (IMO) conducted a regulatory review of Maritime Autonomous Surface Ships, within which existing IMO legal instruments were analyzed in terms of their applicability to vessels operating at different levels of automation. The IMO's activities for the period 2024–2025 are focused on the development of the IMO MASS Code, a unified instrument intended to reflect contemporary practices in the operation of autonomous vessels, including issues related to remote control, operator qualifications, and navigational safety. The Joint Working Group of the Maritime Safety Committee, the Legal Committee, and the Facilitation Committee is expected to finalize the development of a non-mandatory Code by May 2026. Based on this instrument, the development of a mandatory MASS Code is planned to commence in 2028, which is expected to be incorporated as a new chapter of the International Convention for the Safety of Life at Sea (SOLAS), 1974. [5].

As part of the IMO's work to ensure that the regulatory framework for Maritime Autonomous Surface Ships keeps pace with rapidly evolving technological developments, the Joint MSC-LEG-FAL Working Group on MASS (MASS-JWG) held its second session from 17 to 21 April 2023 at IMO Headquarters. This session was preceded by a workshop dedicated to the discussion of legal issues related to MASS. The Working Group was established to address key high-priority issues concerning safety, legal regulation, and facilitation, following the completion of the Regulatory Scoping Exercise aimed at assessing how existing IMO instruments apply to MASS and identifying regulatory gaps.

The Joint Working Group reached several important conclusions. It was agreed that a person (the master) must bear responsibility for a MASS, regardless of its operational mode or level of autonomy.

At the same time, the master does not necessarily have to be physically present on board, as this depends on the technologies used. Irrespective of the level of autonomy, the shipowner must retain the ability to intervene when necessary. It was also recognized that, under certain conditions, one master may be responsible for multiple MASS simultaneously.

In addition, the need to define key concepts was emphasized. In particular, a Remote Operation Centre was described as a location, separate from the vessel, from which some or all aspects of MASS functions may be controlled. A remote operator was defined as a qualified individual employed or engaged to control certain or all aspects of MASS functions from such a center. The specific requirements applicable to remote operators are to be further considered by the Maritime Safety Committee (MSC) in the course of developing the MASS Code. Furthermore, an updated work plan was agreed upon, subject to approval by the three committees [6].

According to the conclusions of the International Maritime Organization's working group, a key role is assigned to the MASS master, defined as the person bearing overall responsibility for the operation of a Maritime Autonomous Surface Ship, regardless of whether they are physically present on board the vessel or located within a remote operation center. In other words, in situations where no crew is present on board, the role of the master may be performed by an individual situated ashore. At the same time, as in traditional maritime practice, the shipowner formally appoints the master. At present, however, the concepts of both the remote operator and the MASS master remain insufficiently defined. [7]. The autonomous nature of Maritime Autonomous Surface Ships does not imply the absence of liability for incidents arising from their operation. The fact that no physical person is directly controlling the vessel does not eliminate legal consequences, particularly in terms of responsibility and accountability under applicable legal regimes.

Ensuring cybersecurity, particularly in connection with the operation of Maritime Autonomous Surface Ships, represents another key challenge for contemporary international maritime law. The increasing level of automation and digitalization in shipping leads to the emergence of new vulnerabilities associated with the use of navigational, communication, and control systems, all of which may become targets of cyberattacks. Among the most likely risks to cyber resilience is the infection of interconnected computerized systems — integrated into a single information environment — by malicious software. Given the constantly evolving nature of cyber threats, it is impossible to guarantee absolute protection of a vessel against such risks. Nevertheless, the implementation of cybersecurity and cyber resilience measures, along with the continued development of regulatory and technical requirements in this area, can significantly reduce both the likelihood of cyber incidents and their potential consequences, thereby contributing to the maintenance of an adequate level of maritime safety. At the same time, the development of autonomous shipping, including the implementation of cybersecurity measures in accordance with the International Maritime Organization's Resolution MSC.428(98) on Maritime Cyber Risk Management in Safety Management Systems, expands the scope of responsibility of the remote operator, as they directly interact with the vessel's digital control systems. However, it should be noted that autonomous vessels are not explicitly addressed in this instrument. Delays in developing and adopting the appropriate regulatory framework could render autonomous vessels highly vulnerable to hacker attacks during the initial stages of their practical deployment.

Conclusion. Undoubtedly, the emergence of autonomous vessels at all levels will necessitate a revision of the norms establishing requirements for the crew, including both its quantitative and qualitative composition. It will be necessary to develop appropriate systems for the training and certification of crew members of such vessels, as well as shore-based personnel capable of operating and maintaining autonomous ships.

In this regard, we agree with the position of O. Krasnikova, who argues that new maritime roles will emerge, such as an external (remote) master, shore-based crew members, and specialists in maritime security and cybersecurity. Furthermore, the scholar notes that the introduction of unmanned vessels will

lead to changes in the legal regulation of labor relations in shipping, as the need to ensure the daily living conditions of personnel on board will no longer be required [8].

The introduction of autonomous shipping into the maritime transport market is an objectively inevitable process, which necessitates the adaptation of existing international maritime law to modern technological realities. Current developments have placed before the International Maritime Organization a key task-bringing existing international legal norms and standards into line with the latest technological advancements in the field of autonomous shipping.

Further development of international maritime law should therefore be directed toward the establishment of unified approaches to determining the legal status of autonomous vessels, the allocation of liability among the entities involved in their operation and ensuring an adequate level of safety and protection of the marine environment.

Maritime Autonomous Surface Ships are transforming the classical paradigm of maritime law from an anthropocentric model to a technology-oriented one, in which the central element is no longer human behavior, but the functioning of complex cyber-physical systems.

REFERENCES

1. Veremchuk V. S., Mizhnarodno-pravovi aspekty ekspluatatsii avtonomnoho morskoho sudna: postanovka pytannia. Prava derzhava. №50, 2023. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2023.50.280272
2. Argyro Kepesedi. Maritime Autonomous Surface Ships: A critical 'MASS' for legislative review. URL: https://unctad.org/news/transport-newsletter-article-no-97-fourth-quarter-2022 (Date of access: 15.03.2026)
3. Roly McKie. Maritime Autonomous Surface Ships (MASS) and SAR/ URL: https://www.international-maritime-rescue.org/news/maritime-autonomous-surface-ships-mass-and-sar (Date of access: 16.03.2026)
4. Press release: MSC 109 makes progress on development of MASS Code. URL: https://safety4sea.com/msc-109-makes-progress-on-development-of-mass-code/ (Date of access: 15.03.2026)
5. Press release. Autonomous Shipping. URL: https://www.imo.org/ru/mediacentre/hottopics/pages/autonomous-shipping.aspx (Date of access: 16.03.2026)
6. Press release. Joint MSC-LEG-FAL Working Group on Maritime Autonomous Surface Ships (MASS-JWG) 2nd session. URL: https://www.imo.org/ru/mediacentre/meetingsummaries/pages/joint-msc-leg-fal-working-group-on-maritime-autonomous-surface-ships-%28mass%29-.aspx (Date of access: 17.03.2026)
7. Krasnikova O. Trends in the Transformation of International Maritime Law as a Consequence of the Introduction of Autonomous Ships. Yurydychnyi Visnyk. №6. 2020. DOI https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2054

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації: 17.04.2026

УДК: 346.5
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-354-363
https://orcid.org/0000-0003-2492-231X
Бутнік-Сіверський О.Б.,
д.е.н., професор., головний науковий співробітник
відділу комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності
НДІ ІВ НАПрН України,
м. Київ, Україна

Литвин С.Й.,
https://orcid.org/0000-0003-4449-8720
к.ю.н., доцент, Ужгородський національний університет
м. Ужгород, Україна

Дорожко Г.К.,
https://orcid.org/0000-0001-6506-3203
к.т.н., доцент, заступник директора НДІ ІВ НАПрН України,
м. Київ, Україна

Ромашко А.С.,
https://orcid.org/0000-0001-8325-8880
к.т.н., доцент Національного
технічного університету України
«Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського»
м. Київ, Україна

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ПРОЕКТУВАННЯ З ПОЗИЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ФАКТОРУ ВПЛИВУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ВИКЛИКИ

Анотація. *Розглянуто економіко-правову природу створення інтелектуального продукту, як результат трансформації майнових прав інтелектуальної власності в інноваційний продукт. Визначено головний контент у трансформаційному процесі — інвестиційне проектування з позиції інноваційного фактору впливу, який включає три складові: стосовно оцінки реального рівня і ефективності інвестиційного проектування; обрання якісних експертів; визначення компетентного суб'єкта/тів інноваційної діяльності, спроможного/них реалізувати поставлену задачу. Рекомендовано новий підхід до правового визначення інновацій в сучасному середовищі, як результат трансформації майнових прав інтелектуальної власності в інноваційний продукт.*

Обґрунтовано головне завдання інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору впливу. Провідна роль у цьому процесі надається науковій та науково-технічній експертизі, яка згідно Закону України визначає правові, організаційні та фінансові основи цієї діяльності та регулює суспільні відносини з метою забезпечення наукового обґрунтування структури та змісту наданого проекту та надає об'єктивний підхід до залучених об'єктів права інтелектуальної власності. Визначена головна роль суб'єкта господарювання в системі інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору впливу, питання ефективності якого вирішується наявністю в роботі системи інноваційного менеджменту, як раціонального об'єднання всіх елементів структури організації, що відповідає суті та якості інноваційного проекту. Рекомендовано впровадження в систему діяльності суб'єкта господарювання стандартів системи управління якістю та управління інноваціями. Визначено, що особливу роль

*при впровадженні інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору, як стратегії відповідного рівня, відіграє вирішення проблеми фінансування. Розглянуто проблеми фінансування інноваційної діяльності та джерела інвестиційного проектування у формі залучення бюджетних коштів, ініційованих або створених державою інвестиційні фонди, іноземні інвестиції, а також джерела н**аціональних** та міжнародних грантових програм та венчурні фонди.*

Ключові слова: трансформація інтелектуальної власності, інноваційне проектування, експертиза, стратегія фінансування.

BUTNIK-SIVERSKYI O., LYTVYN S., DOROZHKO G., ROMASHKO A. INVESTMENT DESIGN FROM THE POSITION OF AN INNOVATION INFLUENCE FACTOR: ECONOMIC AND LEGAL CHALLENGES

Abstract*. The article examines the economic and legal nature of the creation of an intellectual product as a result of the transformation of intellectual property rights into an innovative product. It identifies investment project design as the core element of this transformation process, viewed through the prism of the innovation impact factor. This process encompasses three interrelated components: assessment of the actual level and effectiveness of investment project design; selection of qualified experts; and determination of competent subjects of innovation activity capable of implementing the designated objectives.*

A refined approach to the legal definition of innovation in the contemporary environment is proposed, conceptualizing innovation as the outcome of transforming intellectual property rights into an innovative product. The principal objective of investment project design, considered from the standpoint of innovation-driven development, is substantiated.

Particular emphasis is placed on the leading role of scientific and scientific and technical expertise. In accordance with the Law of Ukraine, such expertise establishes the legal, organizational, and financial foundations of the relevant activities and regulates the associated social relations. It ensures a scientifically grounded assessment of the structure and substance of the proposed project and provides an objective evaluation of the intellectual property objects involved.

The pivotal role of the business entity within the system of investment project design is defined in light of innovation-oriented development. The effectiveness of such activity depends on the existence of an innovation management system understood as a rational integration of organizational elements consistent with the nature and quality of the innovation project. The implementation of quality management and innovation management standards within the operational framework of the business entity is recommended.

Special attention is devoted to financing as a decisive factor in implementing investment project design as a strategy of innovation-oriented development. The article analyzes the challenges associated with financing innovation activities and identifies potential sources of funding, including budgetary resources, state-initiated or state-established investment funds, foreign investment, national and international grant programs, and bill-based financing instruments.

Keywords*: intellectual property transformation, innovative design, expertise, financing strategy.*

Постановка проблеми. Чотирьохрічна війна призвела до критичного стану вітчизняну економіку. Процес відновлення її до сталого рівня неможливий без переводу її на інноваційні рейки і в цьому велику роль надається впровадженню інноваційній інтелектуальній власності, як головного каталізатора інтенсивної діяльності. Незважаючи на ситуацію сьогодні, цей процес повинен активно впроваджуватись. Для цього повинні застосовуватися ефективні форми її впровадження, враховуючи генеральну стратегію розвитку України – незворотній шлях до Європейського Союзу.

Слід зважити на те, що в нормативно-правових актах Україні законодавцем обґрунтовано зміст інновацій та інноваційної діяльності. Процес організації такої діяльності почав реалізовуватись з прийняттям у 2002 році Закону України «Про інноваційну діяльність» [1], який і сьогодні «*визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом»*. Україна посіла 66-те місце в Глобальному інноваційному індексі (Global Innovation Index, GII) 2025 року, опублікованому Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (WIPO). Згідно з дослідженням, Україна залишається в групі країн-«інноваційних наддосягників» (innovation overperformers), демонструючи результати вище очікуваних для свого рівня економічного розвитку. Вона утримує цей статус протягом 13 років поспіль, починаючи з 2012 року [2], скоріше за рахунок патентної активності та кількості науковців та творців. У той же час, суттєвих досягнень інноваційного розвитку на цьому напрямку можна було би очікувати більше, але з'явилась інерційність, недостатнє фінансування науки, техніки та інноваційної діяльності, ще залишається низький рівень виробничої бази та технологічних можливостей, які не відповідають сучасним вимогам та європейським стандартам, посилилась економічна криза у зв'язку з війною рашистів проти незалежної України. Тому, проблема структури інноваційного процесу, управління якістю та інноваціями, а також впровадження інноваційної інтелектуальної власності набуло актуальності в Україні, що заважає визначенню реальної оцінки інвестиційної привабливості суб'єктів господарської діяльності та їх об'єднань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку теоретичних та організаційних засад з управління інноваційною діяльністю з використанням об'єктів права інтелектуальної власності знайшли відображення у ряді наукових праць: О.П. Орлюк, О.Б Бутнік–Сіверський, С.Ф. Ревуцький [3], Г.О Андрощук, С.А. Давимук, Л.І. Федулова [4], М. В. Дубина, Д. С. Пілевич [5], І. О.Хоменко, Л. М. Волинець, А. О. Чубикіна [6], І. І. Кичко, М. М. Панченко [7], В.В. Волошина-Сідей, К.С. Новак, А.С. Яковенко [8] та інші. Інноваційний погляд домінує в наукових розробках, як основа інвестиційної привабливості. На цьому напрямку науки ще залишаються ряд проблем, які потребують подальшого поглибленого дослідження.

Мета дослідження. Дослідження проблем інвестиційного проектування та фінансування інноваційної діяльності з використанням об'єктів права інтелектуальної власності з позиції інноваційного фактору впливу, як складової стратегії інноваційного процесу відповідного рівня в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу.Сучасний розвиток наукового, інноваційно-інвестиційного підходу до управління інноваційною діяльністю підтверджують аксіому, що без інтелектуального продукту сьогодні не обійтись, Сам термін *«інновація»* з'явився ще на початку XX століття і загалом означає матеріалізований результат впровадження нових об'єктів та технологій, форм організації виробництва, як результат *інноваційної діяльності*, що є кінцевим результатом *інтелектуальної діяльності людини*, творчого процесу, відкриттів, винаходів і раціоналізації у вигляді нових або відмінних від попередніх об'єктів.

Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність» [1] в економічний та інвестиційний оборот увійшли такі відомі визначення:

- *інновації* - новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери»;

- *інноваційна діяльність* - діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг;

- *інноваційний продукт* - результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом;

- *інноваційна продукція* - нові конкурентоздатні товари чи послуги, що відповідають вимогам, встановленим цим Законом;

- *інноваційний проект* - комплекс заходів і процедур, необхідних для розроблення, створення та реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції, що відображені у комплекті документів, складених відповідно до вимог законодавства.

При цьому слід враховувати, що зазначені в цьому Законі визначення сьогодні потребують оновлення під кутом зору *інноваційного фактору впливу*, як результат *трансформації майнових прав інтелектуальної власності в інноваційний продукт*, як результат *трансформації активів людського капіталу в інтелектуальні активи*. Передує цьому інтелектуальні ресурси, які ідентифікуються шляхом описання на матеріальному носії, оформлення прав власності і можуть бути присутні на ринку у формі об'єктів права інтелектуальної власності з метою їх комерціалізації, що знайшло своє теоретичне обґрунтування ще у 2006 році та актуальне і сьогодні. [3]

В умовах господарської діяльності суб'єкта господарювання економічна природа створення інтелектуального продукту враховує послідовність – *авансує кошти* (інвестиції) для придбання (використання) необхідних *факторів виробництва* (*інноваційна діяльність*), тобто елементів постійного та змінного капіталу. Капітал (або інвестиції) тут виступають як виробничий капітал, функцією якого є створення інтелектуального продукту і додаткової вартості. Для одержання вартості і додаткової вартості у грошовій формі треба продати продукт капіталу. При цьому, капітал набуває форми товарного капіталу, головною функцією якого є реалізація інтелектуального продукту і одержання додаткової вартості у грошовій формі (*комерціалізація інтелектуального продукту*). При використанні створеного інтелектуального продукту безпосередньо на самому підприємстві, додаткова вартість складається з двох складових, а саме: з частини додаткової вартості, яка входить до складу інтелектуального капіталу, отриманого в чистому вигляді; і з решти додаткової вартості, яка отримана при реалізації продукції з використанням інтелектуального капіталу в чистому вигляді, тобто на умовах використання вже оновлених або удосконалених засобів і предметів праці, що науково обумовлює інноваційність.

Процес трансформації за змістом набуває ознаки *інноваційного фактору впливу*, який слід розглядати:

по-перше, з позиції трансформації майнових прав інтелектуальної власності в інноваційний продукт;

по-друге, з позиції трансформації техніки та технології в інноваційну (оновлену) техніку та технологію;

по-третє, з позиції залучення навчених, технічно підготовлених, більш зрілих інтелектуальних людських ресурсів.

Такий процес трансформації, в кінцевому результаті, забезпечує формування нової (оновленої) техніко-технологічної виробничої системи нового покоління, яка забезпечує виробництво та реалізацію сучасної інноваційної продукції (виробів) та має достатньо високий попит на ринку, що потребує побудови ефективного та дієвого механізму інтенсифікації.

Не зупиняючись в цілому на означеній структурі впровадження інвестицій за цільовим призначенням формування нової (оновленої) техніко-технологічної виробничої системи нового покоління, як інноваційна стратегія відповідного рівня, акцентуємо увагу на головному надважливому контенті – *інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору впливу*.

Аналізуючи інноваційний процес з позиції інноваційного фактору впливу, виділимо головне в його структурі – *три складові*, які суттєво впливають на його якість, це

по-перше, оцінка реального рівня і ефективності інноваційного проектування;

по-друге, обрання якісних експертів та отримання додаткових консультацій;

по-третє, визначення компетентного суб'єкта/тів інноваційної діяльності, спроможного/них реалізувати поставлену задачу.

Завданням інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору впливу є виявлення інноваційної привабливості, попередження інвестиційного марнотратства, економічної доцільності технічної пропозиції. Важливість таких дій на початковому етапі впровадження інтелектуального продукту очевидна, так як важливо попередити недобросовісну конкуренцію при використанні набору інноваційних майнових прав інтелектуальної власності.

Перша складова може бути реалізована проведенням експертизи наданого інноваційного проєкта з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетного напряму.

В Україні правове регулювання цього питання визначається Законом України «Про наукову та науково-технічну експертизу» [9], який «*визначає правові, організаційні і фінансові основи експертної діяльності в науково-технічній сфері, а також загальні основи і принципи регулювання суспільних відносин у галузі організації та проведення наукової та науково-технічної експертизи з метою забезпечення наукового обґрунтування структури і змісту пріоритетних напрямів…»,* що дозволяє отримати об'єктивну інформацію цільової цінності пріоритетного напряму та залучених інноваційних об'єктів права інтелектуальної власності.

Головними завданнями експертизи науково-технічних проектів є:

- об'єктивне, комплексне дослідження наданих проектів до експертизи;
- перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам та нормам сучасного законодавства;
- оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню наукових та технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічній доцільності;
- аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідницьких робіт та дослідно-конструкторських розробок;
- прогнозування науково-технічних, соціально-економічних та екологічних наслідків реалізації або діяльності об'єкта експертизи;
- підготовка науково обґрунтованих експертних висновків.

Зазначений Закон України [9] передбачає широкий спектр видів експертизи, зокрема проведення повторної експертизи, за вимогою замовника (інвестора) при наявності певних претензій або неузгоджень.

Науково-технічна експертиза інноваційного проекту розглядає в першу чергу такі аспекти:

- відповідність мети проекту пріоритетним напрямкам розвитку науки і техніки та пріоритетним напрямкам інноваційної діяльності в Україні;
- особливості об'єкта інвестування, характеристика інвестиційного фінансування та терміни виконання проекту;
- головна спрямованість проекту та рівень його інноваційності;
- актуальність мети проекту;
- науково-технічний рівень розробки та конкурентоспроможність інноваційної продукції;
- наявність авторських прав на розробку;
- оцінка можливості реалізації проекту.

Слід зазначити, що на сьогодні відомі науково-методичні розробки проведення експертизи та обґрунтування отриманих висновків [10]. Крім того, відповідно до ст. 28 Закону України [9] така експертиза є одним із головних чинників державного регулювання та управління науково-технічною діяльністю в країні. Це обумовлює важливість цього процесу та його вплив на ефективність інноваційної діяльності.

Треба відзначити необхідність залучати до цієї роботи автоматизовані системи обґрунтування та прийняття рішення. Відомі сьогодні системи управління проектами (Project Management System, PMS) у сучасному бізнесі, які відіграють ключову роль, даючи змогу ефективно організовувати робочі процеси, розподіляти завдання між членами команди та контролювати використання ресурсів. PMS допомагає не тільки поліпшити контроль завдань, коли йдеться про глобальні проєкти, а й мінімізувати ризики, пов'язані з людським фактором [11]. Перевагами автоматизації управління проектами слід відмітити такі:

менше документації, яку потрібно готувати власноруч – IT-системи автоматизують рутинні, повторювані завдання, такі як ручна підготовка зведень та звітів;

швидше приймати рішення – ви маєте доступ до даних у реальному часі;

краща комунікація – всі співробітники в команді завжди в курсі проектної інформації;

більша ефективність – менше часу витрачається на повторювані завдання;

постійний контроль витрат – завдяки автоматизації ви точно знаєте, скільки коштує виконання кожного процесу, і можете легше проаналізувати, на чому дійсно можна зекономити, щоб оптимізувати бюджет компанії.

Не останню роль в цій діяльності може відіграти і штучний інтелект.

Друга складова спрямована на обрання якісних експертів та отримання додаткових консультацій. В ході вибору інноваційного проєкта є потреба обрати якісних експертів та отримати додаткові консультації від науковців та технічних спеціалістів. Особливо, при проведенні експертизи обов'язково необхідно враховувати вплив пропонуючого проекта на соціальне та екологічне середовище, шо відповідає європейським та світовим суспільним вимогам. Однак, цей аспект діяльності наразі залишається проблемним. Адже в цьому процесі ключова роль належить тільки експерту. Саме він зобов'язаний своєчасно та якісно провести науково-технічну експертизу. Експерт згідно зазначеного Закону України [9] має вільний доступ до будь якої інформації з питань пов'язаними з об'єктом досліджень, та держава гарантує реалізацію прав експерта. Однак вибір експерта або експертної групи є складним та невизначеним процесом. Наразі залишається не визначеним механізм надання державної акредитацій юридичним та фізичним особам на проведення експертної діяльності, що ускладнює процес системної діяльності та вирішення проблеми. Враховуючи ситуацію в країні та її стан є потреба залучати до цієї роботи іноземних фахівців, що дозволить максимально об'єктивно отримати результати, які будуть мати для інвестора певний захист та гарантію інвестиційної привабливості проекту.

Третя складова включає вибір суб'єкта підприємницької діяльності, що на сьогодні також залишається проблемним. Один із широко вживаємих шляхів є аналіз показників підприємства з точки зору вірогідності його ефективності. Заслуговує оцінка суб'єкта інноваційної діяльності з позиції аналізу його інтелектуального капіталу, яка запропонована авторами ще у 2006 р. [3]. Аналізуючи інтелектуальний потенціал сьогодні, як ресурс інтелектуального капіталу, автори надають його ознаки які мають важливе значення при оцінці стану установи та її реальних можливостей. Однак така фундаментальна оцінка установи завжди буде статичною і не зможе надати впевненості щодо розвитку подій у випадку різноманітних соціально-економічних ускладненнях, які можуть мати місце у подальшому періоді. Наразі треба обґрунтований підхід до оцінки можливості організації виконувати управління інноваційним проектом. Для організації ефективне управління інноваційною діяльністю, відмічають науковці [4], означає наявність управління ринковими можливостями, де інновації будуть виступати у якості джерела розвитку, а інвестиції матимуть характер ресурсного забезпечення, яке достатньо успішно може бути використане. Для оцінки інвестиційної стратегії суб'єкта діяльності використовують відповідні критерії, які не втратили своєї корисності і сьогодні:

- відповідність інвестиційної стратегії загальноекономічній стратегії інноваційного розвитку;
- відповідність обраних джерел інвестування напрямам інвестування і прийнятій послідовності реалізації інвестиційної стратегії її стратегічним цілям;
- можливості реалізації інвестиційної стратегії в існуючих економічних, політичних і т.і. умовах з урахуванням тенденцій їх змін;
- привабливість обраного напрямку розвитку суб'єкта господарювання і розробленої інвестиційної стратегії для потенціальних інвесторів;
- прийнятність ризику, пов'язаного з реалізацією інвестиційної стратегії, як для інвесторів, так і для одержувача інвестицій;
- результативність інвестування для інвесторів і одержувачів інвестицій (досягнення поставлених цілей інвестування). [12, с.191]

Стратегія інвестування надалі буде основою для прийняття рішення про впровадження інноваційного проекту.

У той же час такий підхід є достатньо складним та довготривалим, що суттєво збільшує тривалість інноваційної діяльності щодо обраного інвестиційного проекту. На наш погляд, такі питання повинні вирішуватися наявністю достатньо ефективної системи *інноваційного менеджменту*, як системи раціонального об'єднання всіх елементів структури організації в єдиному процесі діяльності. І ця задача повинна бути діалектично по'єднана з першою, яка стосується суті та якості інноваційного проекту.

Проблему *інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору впливу* реально вирішується суб'єктом господарювання, який в своїй діяльності націлений на впровадження стандартів: стандарт ISO 9001 прийнятий як Державний стандарт України (ДСТУ ISO 9001:2015 Системи управління якістю – Вимоги) [13], за яким запроваджується система управління якістю-стратегічне рішення організації, яке може допомогти поліпшити її загальну дієвість та забезпечити міцну основу для ініціатив щодо сталого розвитку, та ISO 56001:2024 Innovation management system — Requirements / ISO 56001:2024 «Система інноваційного менеджменту - Вимоги» [14] (наразі не прийнятий в Україні), який містить вимоги та системи управління інноваціями. Цей стандарт спрямований на підвищення здатності організації послідовно та успішно впроваджувати інновації. Він застосовується до всіх типів організацій, незалежно від типу, розміру або продуктів та послуг, які вони надають, пропонуючи системний підхід до стимулювання інновацій та управління ними.

Активна робота в країні з цього напрямку ще не почалася. На нашу думку, робота організації по впровадженню в свою діяльність зазначених стандартів значно спростила б оцінку інвестора при виборі суб'єкта господарювання та в цілому оптимізувала процес інноваційної діяльності.

Особливу роль при впровадженні інноваційної діяльності та інвестицій за цільовим призначенням інвестиційного проектування з позиції інноваційного фактору, як стратегії відповідного рівня, відіграє вирішення проблеми фінансування такої інноваційної діяльності. Враховуючи ситуацію в країні, фінансування може бути з наступних джерел:

- інвестиційні бюджетні кошти за рішенням державного органу - замовника інвестиційного проєктування відповідного рівня;
- ініційовані або створені державою інвестиційні фонди для фінансування, інноваційної стратегії відповідного рівня;
- іноземні інвестиції у вигляді венчурних фондів або фінансових ресурсів спільних підприємств, спрямованих на проєктування та реалізацію інноваційної стратегії відповідного рівня.

На цьому напрямку суттєвий кроком може стати Закон України «Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні» [15], який «*визначає організаційні,*

правові та фінансові засади державної підтримки інвестиційних проектів з метою створення сприятливих умов для залучення в Україну значних інвестицій (внутрішніх і зовнішніх), створення нових робочих місць, стимулювання економічного розвитку регіонів та зростання конкурентоспроможності економіки України».

В якості джерел фінансування, зокрема можуть бути залучені і інвестиції *н***аціональних та міжнародних грантових програм, зокрема:**

- **Ukrainian Startup Fund_**— державна грантова програма для підтримки інноваційних стартапів.
- **Програма «Технології для України»** — гранти для розробки та впровадження нових технологій в Україні.
- Horizon Europe — програма ЄС для фінансування науково-дослідницьких та інноваційних проектів.
- **Eureka** — міжнародна програма для підтримки транснаціональних дослідницьких і інноваційних проектів.
- **International Development Research Centre (IDRC)** — програма для фінансування досліджень і проектів, що сприяють розвитку та соціальному прогресу.
- **UNDP Innovation Challenge** — гранти для інноваційних рішень у сфері сталого розвитку та покращення якості життя, та **інші.**

Венчурні фонди, які інвестують в перспективні стартапи на ранніх стадіях їх розвитку. Серед відомих фондів:

- **AVentures Capital** — український венчурний фонд, що спеціалізується на IT та технологічних стартапах.
- **Digital Future** — український венчурний фонд, що спеціалізується на інвестиціях у технологічні та інноваційні стартапи.
- **Horizon Capital** — український венчурний фонд, що інвестує в середні та великі підприємства, включаючи технологічні стартапи.
- **Genuine Ventures** — фонд, що інвестує в стартапи на ранніх стадіях розвитку, орієнтуючи увагу на технології та інновації.
- **K Fund** — венчурний фонд, що підтримує стартапи в Україні, зокрема в сфері IT та технологій, та інші. [16]

Потребує на цьому напрямку вивчення міжнародного досвіду інвестиційного проєктування. Привертає уваги процес розвитку інноваційної діяльності розбудований в Ізраїлі. Як приклад, можна розглянути досвід Ізраїлю з розвитку інновацій та туризму в умовах воєнних дій, систему асиміляції, передачі передових розробок, що виконуються на замовлення військового відомства, у цивільну сферу, інструменти, які використовує Ізраїль для активного просування безпеки більшості своїх територій. [17] Головним принципом державної участі в розвитку національної інноваційної системи було використання бюджетних коштів як каталізатора процесів самоорганізації потенційних агентів інноваційних процесів. З метою ефективності цієї роботи в Ізраїлі створені урядові програми. Така політика призвела до того, що за короткий термін вдалося досягти поліпшення структури ВВП – більшість якого формує продукція галузей високих технологій. На наш погляд такий приклад в цілому був би прийнятний і в Україні.

Висновки.

1. В сучасних умовах стратегічний підхід на відповідному рівні інноваційної діяльності повинен будуватись з використанням інноваційних об’єктів права інтелектуальної власності, що відтворює інноваційний фактор впливу, як складової стратегії інноваційного процесу, який в кінцевому результаті, забезпечує формування нової (оновленої) техніко-технологічної виробничої системи нового покоління, яка забезпечує виробництво та реалізацію сучасної інноваційної продукції (виробів).

2. Головним у трансформаційному процесі є інвестиційне проектування з позиції інноваційного фактору впливу, який враховує оцінку реального рівня і ефективності інноваційного проєктування, обрання якісних експертів та визначення відповідних суб'єктів інноваційної діяльності. Для гарантії пропонується в експертні групи залучати іноземних фахівців високої кваліфікації, вибір яких повинен визначати інвестор.

3. Для прискорення впровадження ефективної інноваційної діяльності потрібно активізувати впровадження стандартів ДСТУ ISO 9001:2015 та ISO 56001:2024 9001, які спрямовані на реалізацію стратегії національного інноваційного розвитку.

4. Вирішенню проблеми фінансування інноваційної діяльності та її складової інвестиційних проектів сприятиме активне виділення інвестиційних бюджетних коштів, ініційовані або створені державою інвестиційні фонди, іноземні інвестиції у вигляді венчурних фондів або фінансових ресурсів спільних підприємств після незалежної та кваліфікованої експертизи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про інноваційну діяльність. Закон України № 40-IV від 4 липня 2002 року. - — Редакція від 31.03.2023,-URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text. (дата звернення 10.02.2026 р.)
2. Україна посіла 66-те місце в Глобальному інноваційному індексі / Business news from Ukraine. 17 Вересня , 2025 / URL: https://open4business.com.ua/ukrayina-posila-66-te-miscze-v-globalnomu-innovaczijnomu-indeksi/ (дата звернення 10.02.2026 р.).
3. Економіко-правові проблеми в сфері інтелектуальної власності: Монографія / кол. авторів Орлюк О.П., Бутнік–Сіверський О.Б., Ревуцький С.Ф. та ін.; кер. авт. колективу, наук. ред. д.е.н., проф. Бутнік–Сіверський О.Б.– К.: НДІ інтелектуальної власності АПрН України, 2006.-364 с.
4. Андрощук Г.О., Давимука С.А., Федулова Л.І. Національні інноваційні системи: еволюція, детермінанти результативності: монографія – К.: Парлам. Видавництво, 2015.-512 с.
5. Дубина М. В., Пілевич Д. С. Рейтинговий аналіз дослідження інвестиційного клімату в Україні. Науковий вісник Чернігівського державного інституту економіки та управління. Серія 1 : Економіка: збірник наукових праць. Чернігів : ЧДІЕУ, 2014. № 2(22). С. 54–60 (148 с.). URL: https://journals.uran.ua/nvgeci/article/view/27384 (дата звернення 10.02.2026 р.)
6. Хоменко І. О., Волинець Л. М., Чубикіна А. О. Стратегічні засади інвестування в людський капітал для забезпечення розвитку національної економіки України. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2020. № 1(21). С. 38–45. URL: http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/211367 (дата звернення 10.02.2026 р.)
7. Кичко І. І., Панченко М. М. Управління інноваційною інфраструктурою в контексті стимулювання розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу в Україні./ Економічний простір № 177, 2022. С. 40-46. DOI: https://doi.org/10.32782/2224-6282/177-7 (дата звернення 10.02.2026 р.)
8. Волошина-Сідей В. В. Сутність та роль розвитку інноваційної діяльності в сучасних реаліях / Волошина-Сідей Вікторія Вадимівна, Новак Катерина Сергіївна, Яковенко Анастасія Вікторівна //ЕКОНОМІКА ТА СУСПІЛЬСТВО, Випуск № 32 / 2021. – DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-32-33 (дата звернення 10.02.2026 р.)
9. Про наукову і науково-технічну експертизу. Закон Укоаїни № 51/95-ВР від 10 лютого 1995 року. — Редакція від 15.11.2024. – URL: https://zakon. rada.gov.ua/laws/show/51/95-%D0%B2%D1%80#Text. (дата звернення 10.02.2026 р.)
10. Експертиза і моніторинг інноваційних процесів. Методологічні та правові аспекти./ За редакцією д.е.н. Б.А Малицького, к.е.н. В.П. Соловйова. – К.: Укр.вид.центр, 2006.-178с.

11. Розробка системи управління проектами (PMS) під ключ. PandaTeam. – URL: https://pandateam.net.ua/project-management-system/ (дата звернення 10 02.2026 р.)
12. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: навчальний посібник. - Суми: ВТД "Університетська книга"; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. - 324 с.
13. ДСТУ EN ISO 9001:2018. Системи управління якістю. Вимоги (EN ISO 9001:2015, IDT; ISO 9001:2015, IDT). [Чинний від 2019-01-01]. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2019. 32 с. (Національний стандарт України).
14. ISO 56001:2024 https://www.iso.org/standard/84436.html. ISO. URL: https://www.iso.org/standard/79278.html (date of access: 21.01.2026)
15. Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні. Закон України № 1116-IX від 17 грудня 2020 року. — Редакція від 31.10.2025. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text (дата звернення 10.02.2026 р.)
16. Від ідеї до реалізації: корисні ресурси та можливості, щоб отримати фінансування для своїх проектів. –URL: https://itcollege.lviv.ua/vid-ideyi-do-realizatsiyi-korisni-resursy-ta-mozhlyvosti-shchob-otrymaty-finansuvannya-dlya-svoyikh-proektiv/ (дата звернення 10.02.2026 р.)
17. Буднікевич І.М., Крупенна І.А., Баранюк Д.С. Досвід Ізраїлюз розвитку інновацій та туризму в умовах воєнних дій. Економіка та право. 2023. № 4. С. 68—78. https://doi.org/10.15407/econlaw.2023.04.068 (дата звернення 10.02.2026 р.)

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування:05.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

УДК 343.98
https://doi.org/10.32703/2663-6352/2026-1-19-364-371
https://orcid.org/0000-0002-1842-1810
Кобилянський О. Л.*,*
кандидат юридичних наук, доцент,
доктор філософії, доцент кафедри цивільного
та кримінального права Навчально-наукового
інституту управління технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. *Стаття присвячена концептуальному переосмисленню загальної теорії криміналістики в умовах повномасштабної війни в Україні. Автор обґрунтовує, що традиційні підходи до розуміння предмета, об'єкта та функцій науки виявляються недостатніми для ефективного розслідування масових воєнних злочинів, які мають колективну та ієрархічну природу. У дослідженні доводиться необхідність розширення предмета криміналістики, який тепер має охоплювати закономірності формування інформаційних масивів про масові злочини та фіксацію подій поза межами класичного кримінального провадження.*

Особлива увага приділяється трансформації функцій криміналістики: від суто прикладного забезпечення розслідування до ролі самостійного інструмента пізнання, первинного документування та збереження доказів для майбутнього національного та міжнародного правосуддя. Розглянуто специфіку криміналістичного осмислення воєнних злочинів як складних, просторово розосереджених подій, що потребують врахування військової обстановки та ланцюгів командування.

Визначено перспективні напрями розвитку науки, зокрема її інтеграцію з цифровою криміналістикою, OSINT-технологіями та міжнародним гуманітарним правом. Автор робить висновок, що криміналістика переходить у нову фазу розвитку, яка характеризується міждисциплінарністю та адаптивністю до екстремальних умов, що є стратегічно важливим для реалізації принципів перехідного правосуддя та відновлення справедливості.

Ключові слова: *загальна теорія криміналістики, воєнні злочини, предмет криміналістики, перехідне правосуддя, цифрова криміналістика, міжнародне гуманітарне право.*

KOBYLIANSKYI O. GENERAL THEORY OF CRIMINALISTICS: A CONCEPTUAL RE-EVALUATION IN THE CONTEXT OF WAR

Abstract. *The article explores the systematic transformation and conceptual reimagining of the general theory of criminalistics under the conditions of full-scale war in Ukraine. The author emphasizes that the current stage of scientific development is marked by a profound mismatch between traditional theoretical constructs and the realities of modern warfare, which involves mass crimes, hierarchical organizational structures, and significant spatial and temporal dispersion. The research highlights that traditional peace-time criminalistics focuses on individual acts with clear boundaries, whereas war crimes require a shift toward documenting complex criminal practices and «delayed» criminalistic cognition.*

A central thesis of the work is the expansion of the subject and object of criminalistics. The subject now encompasses the regularities of forming, accumulating, and preserving criminalistically significant

information arrays, even those gathered outside formal criminal proceedings by civilians, NGOs, or international bodies. The object of study has become increasingly complex, integrating multi-layered data from OSINT, aerospace imagery, and 3D scanning, which necessitates new scientific approaches to ensure the integrity, reliability, and future admissibility of such evidence in both national and international courts.

Furthermore, the article analyzes the transformation of criminalistic functions. Beyond its traditional «service» role to the investigation, the science now plays an integrative and methodological role, merging knowledge from international humanitarian law, military sciences, and digital forensics to provide a conceptual framework for war-time justice. The author argues that the classical system of criminalistics-comprising general theory, technique, tactics, and methodology - must evolve into a more flexible and adaptive model.

Finally, the research outlines the prospects for criminalistics within the context of transitional justice. It suggests that the science must provide macro-level models for documenting the state aggressor's criminal policy and command chains. This conceptual evolution is presented as a strategic necessity for restoring justice, ensuring accountability for international crimes, and upholding the rule of law in the post-war period.

Keywords: *general theory of criminalistics, war crimes, subject of criminalistics, transitional justice, digital forensics, international humanitarian law, evidence preservation, OSINT technologies, delayed criminalistic cognition, post-war justice.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку криміналістичної науки характеризується суттєвими змінами умов її функціонування, зумовленими трансформацією характеру злочинності, ускладненням процесів доказування та розширенням сфер застосування криміналістичних знань. Особливого значення ці зміни набувають в умовах повномасштабної війни, коли традиційні підходи до розуміння предмета, об'єкта та функцій криміналістики виявляються недостатніми для ефективного виконання завдань правосуддя.

Повномасштабна збройна агресія призвела до появи якісно нових викликів для криміналістики, пов'язаних із масовим характером злочинів, їх колективною та ієрархічною природою, значною територіальною протяжністю, а також із необхідністю документування подій, що мають ознаки воєнних злочинів і злочинів проти людяності. У таких умовах криміналістика дедалі частіше виходить за межі класичної моделі забезпечення досудового розслідування та набуває рис самостійного інструмента пізнання й фіксації кримінально значущої інформації, орієнтованого не лише на національне, а й на міжнародне правосуддя.

Водночас загальна теорія криміналістики, як фундаментальний рівень наукового знання, у своїй переважній частині формувалася в умовах відносної процесуальної стабільності та мирного часу. Це зумовлює наявність теоретичних обмежень щодо пояснення закономірностей злочинної діяльності та доказування в екстремальних умовах війни, коли збирання, фіксація та оцінка доказової інформації відбуваються за відсутності повного контролю над місцем події, у ситуації підвищеної небезпеки, а нерідко – із суттєвим часовим розривом між подією та її процесуальним оформленням.

У науковій доктрині дедалі очевиднішою стає необхідність переосмислення базових положень загальної теорії криміналістики, зокрема у частині визначення її предмета, об'єкта, системи та функцій. Йдеться не про заперечення класичних криміналістичних концепцій, а про їх адаптацію до нових соціально-правових реалій, у яких криміналістичне знання виконує не лише прикладну, а й концептуально-методологічну роль у формуванні доказової основи воєнного та післявоєнного правосуддя.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна криміналістична доктрина в Україні зазнає суттєвої трансформації через необхідність розв'язання специфічних завдань в

екстремальних умовах збройного конфлікту. В.М. Шевчук обґрунтовує концепцію «перезавантаження» криміналістики, вказуючи на потребу адаптації наукових знань до реалій бойових дій та формування теоретико-методологічних основ розслідування воєнних злочинів [1, с. 43]. У межах цих процесів предмет та об'єкт науки суттєво розширюються, охоплюючи закономірності формування інформаційних масивів про масові злочини та специфіку «відкладеного» криміналістичного пізнання.

Важливий внесок у розробку стратегії інтеграції вітчизняної криміналістики в єдиний європейський простір та її гармонізації зі стандартами міжнародного правосуддя зроблено В.Ю. Шепітьком та М.В. Шепітьком [2; 3]. Проблематика ідентифікації жертв війни у складних умовах, зокрема пріоритетність ДНК-аналізу та використання новітніх технологій «швидкого ДНК», детально висвітлена у працях В.О. Заросила, О.Г. Бондаренко та Р.Л. Степанюка [4; 5].

Цифрова трансформація криміналістики та використання OSINT-технологій і засобів аерокосмічної криміналістики (дрони, супутникові знімки, 3D-сканування) для фіксації воєнних злочинів стали предметом активних досліджень В.М. Шевчука, Р.Л. Степанюка та А.В. Білої [5-7]. Водночас, незважаючи на значну кількість прикладних розробок, цілісне концептуальне переосмислення загальної теорії криміналістики в умовах війни та формування її інтегративної моделі потребують подальшого поглибленого аналізу.

Наукова проблема, що зумовлює **актуальність цього дослідження**, полягає у невідповідності традиційних теоретичних конструкцій загальної теорії криміналістики сучасним умовам функціонування правосуддя в ситуації повномасштабної війни, а також у відсутності цілісної концептуальної моделі криміналістики, здатної забезпечити ефективне пізнання, фіксацію та збереження доказової інформації про воєнні злочини та інші тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права.

Метою статті є концептуальне переосмислення основних положень загальної теорії криміналістики з урахуванням умов повномасштабної війни, а також визначення ключових напрямів її подальшого розвитку в контексті воєнного та післявоєнного правосуддя.

Для досягнення поставленої мети у статті передбачається вирішення таких завдань: аналіз сучасного стану загальної теорії криміналістики в умовах трансформації злочинності та доказування; визначення змін у предметі та об'єкті криміналістичного пізнання, зумовлених воєнними умовами; обґрунтування необхідності перегляду системи та функцій криміналістики; розкриття специфіки криміналістичного осмислення воєнних злочинів як окремого концептуального феномена; окреслення перспективних напрямів розвитку загальної теорії криміналістики в умовах воєнного та післявоєнного правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Зазначені обставини зумовлюють необхідність звернення до базових категорій загальної теорії криміналістики, насамперед до понять її предмета та об'єкта. Саме на цьому рівні найбільш виразно проявляється невідповідність класичних теоретичних конструкцій сучасним умовам функціонування криміналістики в ситуації повномасштабної війни.

У традиційному розумінні предмет криміналістики охоплює закономірності механізму злочинної діяльності та закономірності відображення цієї діяльності у слідах з метою їх використання у процесі розслідування та судового розгляду. Такий підхід формувався в умовах відносної стабільності суспільних відносин, коли злочин, як правило, мав індивідуальний характер, чітко окреслені часові та просторові межі, а процес збирання та фіксації доказів відбувався без суттєвих зовнішніх загроз.

Натомість у воєнних умовах зазначена модель виявляється обмеженою. Воєнні злочини та інші тяжкі порушення міжнародного гуманітарного права характеризуються масовістю, повторюваністю, колективною та ієрархічною організацією, а також розтягнутістю у часі та просторі. У таких ситуаціях криміналістика має справу не з окремим злочинним діянням, а з

комплексом взаємопов'язаних подій, що утворюють цілісну злочинну практику.

Це об'єктивно зумовлює розширення предмета криміналістики, який у сучасних умовах охоплює не лише закономірності окремого механізму злочину, а й закономірності формування, накопичення та збереження кримінально значущої інформації про масові злочини, у тому числі поза межами безпосереднього кримінального провадження. Йдеться про фіксацію подій, що згодом можуть набути процесуального значення, але на момент їх документування ще не включені до формалізованої системи доказування.

Аналогічних змін зазнає й об'єкт криміналістичного пізнання. Якщо у класичній доктрині об'єктом криміналістики були злочин, сліди злочину та діяльність уповноважених суб'єктів з їх виявлення і дослідження, то в умовах війни цей об'єкт істотно ускладнюється. До нього належать також інформаційні масиви, сформовані різними суб'єктами – цивільними особами, громадськими організаціями, міжнародними інституціями, а також матеріали, отримані з відкритих і дистанційних джерел.

Особливістю такого об'єкта є його багаторівневість та різний ступінь формалізації інформації, що потребує від криміналістичної науки вироблення нових підходів до оцінки достовірності, збереження цілісності та подальшого використання відповідних даних у процесі доказування. У цьому контексті криміналістика фактично стикається з феноменом відкладеного криміналістичного пізнання, коли встановлення причинно-наслідкових зв'язків та юридично значущих обставин здійснюється через значний проміжок часу після події.

Таким чином, трансформація предмета та об'єкта криміналістики в умовах війни свідчить про необхідність переосмислення її фундаментальних категорій на рівні загальної теорії. Без такого переосмислення криміналістика ризикує залишитися прив'язаною до моделей, які не відображають реальні процеси формування доказової інформації в екстремальних умовах та не відповідають завданням воєнного і післявоєнного правосуддя.

Визначені зміни предмета та об'єкта криміналістичного пізнання неминуче зумовлюють перегляд уявлень про системність криміналістики та її функціональне призначення. За умов війни питання структури криміналістичної науки перестає бути суто теоретичним і набуває прикладного значення, оскільки від узгодженості її елементів безпосередньо залежить ефективність формування доказової основи для воєнного та післявоєнного правосуддя.

Класична система криміналістики, що включає загальну теорію, криміналістичну техніку, криміналістичну тактику та криміналістичну методику, формувалася в контексті стабільного кримінального процесу та чітко визначених процесуальних ролей. У такій системі загальна теорія виконувала методологічну функцію, забезпечуючи концептуальну єдність інших розділів, тоді як техніка, тактика і методика орієнтувалися переважно на потреби досудового розслідування конкретних кримінальних правопорушень.

В умовах повномасштабної війни зазначена модель виявляє обмеженість, оскільки реальні процеси фіксації та збереження кримінально значущої інформації часто відбуваються поза межами класичної кримінально-процесуальної діяльності. Документування подій, що мають ознаки воєнних злочинів, здійснюється у ситуації відсутності повного доступу до місця події, за умов підвищеної небезпеки, а нерідко – суб'єктами, які не є учасниками кримінального провадження. Це призводить до розмивання меж між окремими розділами криміналістики та актуалізує потребу їх системного переосмислення.

У таких умовах загальна теорія криміналістики набуває не лише методологічної, а й інтегративної функції, покликаної поєднати різнорідні елементи криміналістичного знання в єдину концептуальну систему. Вона має забезпечити узгодженість підходів до розуміння доказової інформації незалежно від способу її отримання, ступеня формалізації та часу включення до процесу доказування. Фактично йдеться про перехід від жорстко ієрархічної моделі системи криміналістики до більш гнучкої, адаптивної структури, здатної функціонувати в

екстремальних умовах.

Зміна системності криміналістики тісно пов'язана з трансформацією її функцій. Поряд із традиційними функціями забезпечення розслідування та судового розгляду, у воєнних умовах криміналістика дедалі частіше виконує функцію первинного документування та збереження кримінально значущої інформації для майбутнього правосуддя. Це особливо характерно для ситуацій, коли між подією та її процесуальним оформленням існує значний часовий розрив, а ризик втрати або викривлення інформації є надзвичайно високим.

Крім того, криміналістика в умовах війни виконує функцію наукового забезпечення міждисциплінарної взаємодії, поєднуючи знання з кримінального процесу, міжнародного гуманітарного права, судової медицини, інформаційних технологій та інших галузей. Така функція виходить за межі класичного уявлення про криміналістику як допоміжну прикладну науку і підкреслює її роль як самостійного елементу системи наукового забезпечення правосуддя.

Таким чином, системність криміналістики та її функції в умовах війни зазнають суттєвої трансформації, що потребує теоретичного осмислення на рівні загальної теорії. Без перегляду системних зв'язків між її розділами та без уточнення функціонального призначення криміналістики неможливо забезпечити адекватне реагування науки на виклики, пов'язані з розслідуванням воєнних злочинів і формуванням доказової бази для післявоєнного правосуддя.

Трансформація системності та функцій криміналістики в умовах війни неминуче актуалізує питання криміналістичного осмислення воєнного злочину як специфічного об'єкта пізнання. Йдеться не лише про розширення переліку кримінально караних діянь, а про принципово інший характер криміналістично значущої діяльності, що супроводжує фіксацію, збирання та оцінку доказової інформації.

У межах загальної теорії криміналістики злочин традиційно розглядається як подія, що має чіткі просторово-часові межі, визначене коло суб'єктів і підлягає розслідуванню в межах національної юрисдикції. Воєнний злочин, навпаки, характеризується множинністю епізодів, тривалістю в часі, територіальною розосередженістю та складною ієрархією суб'єктів, що включає як безпосередніх виконавців, так і осіб, які ухвалюють управлінські або політичні рішення.

Ця специфіка ставить під сумнів можливість механічного застосування класичних криміналістичних моделей до розслідування воєнних злочинів. Загальна теорія криміналістики змушена виходити за межі уявлення про злочин як ізольований акт і формувати концепцію злочинної діяльності, що реалізується в умовах збройного конфлікту та супроводжується системними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Особливої уваги потребує питання криміналістичної характеристики воєнного злочину. У класичному розумінні вона є інструментом побудови версій і визначення напрямів розслідування. В умовах війни така характеристика набуває іншого змісту: вона має враховувати не лише типові способи вчинення діянь, а й військову обстановку, ланцюги командування, стандарти застосування озброєння, а також особливості поведінки цивільного населення в зоні бойових дій.

Загальна теорія криміналістики стикається також із проблемою доказової інформації, отриманої в умовах, коли традиційні процесуальні гарантії не можуть бути забезпечені в повному обсязі. Воєнний злочин часто фіксується за допомогою цифрових засобів, супутникових знімків, матеріалів відкритих джерел, свідчень осіб, які не мають процесуального статусу. Це потребує переосмислення базових криміналістичних уявлень про допустимість, надійність та відтворюваність доказової інформації.

У цьому контексті загальна теорія криміналістики має виконувати концептуалізуючу функцію, формуючи наукові підходи до оцінки доказів, отриманих у нестандартних умовах. Йдеться не про зниження стандартів доказування, а про розробку теоретичних моделей, які дозволяють забезпечити баланс між вимогами справедливого суду та об'єктивними

обмеженнями, зумовленими війною.

Крім того, воєнний злочин як об'єкт криміналістичного пізнання виходить за межі національного кримінального провадження і безпосередньо пов'язаний із міжнародними механізмами правосуддя. Це зумовлює необхідність гармонізації криміналістичних підходів із вимогами міжнародних судових інституцій, що, своєю чергою, впливає на розвиток загальної теорії криміналістики як науки, здатної забезпечувати універсальність та сумісність доказових стандартів.

Таким чином, формування криміналістичної концепції воєнного злочину є одним із ключових теоретичних викликів сучасної криміналістики. Її вирішення потребує не фрагментарних змін у техніці чи методиці розслідування, а саме концептуального переосмислення базових положень загальної теорії криміналістики з урахуванням реалій війни та потреб післявоєнного правосуддя.

Логічним продовженням концептуального аналізу трансформації загальної теорії криміналістики в умовах війни є окреслення перспектив її подальшого розвитку з урахуванням воєнного та післявоєнного правосуддя. Саме на цьому етапі загальна теорія криміналістики остаточно виходить за межі традиційної «обслуговуючої» ролі щодо досудового розслідування та набуває значення самостійної наукової платформи, здатної формувати методологічні орієнтири для всієї системи кримінального судочинства.

Передусім перспективність розвитку загальної теорії криміналістики пов'язується з необхідністю переосмислення її методологічного ядра. Воєнні та пов'язані з ними міжнародні злочини демонструють обмеженість класичних уявлень про механізм злочинної діяльності, структуру слідчої ситуації, типологію доказової інформації. У цих умовах загальна теорія криміналістики має еволюціонувати у напрямі відкритої, гнучкої методологічної системи, що інтегрує положення міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, цифрової криміналістики, судової медицини, військових наук та соціальних досліджень. Така міждисциплінарність перестає бути декларативною і перетворюється на необхідну умову адекватного наукового пояснення сучасних криміналістичних явищ.

Не менш важливою перспективою є формування у межах загальної теорії криміналістики нових концепцій доказування, релевантних для воєнного та післявоєнного правосуддя. Йдеться не лише про розширення уявлень щодо джерел доказів, а й про перегляд критеріїв їх допустимості, достовірності та достатності в умовах зруйнованої інфраструктури, втрати первинних носіїв інформації, масового використання відкритих цифрових джерел. Загальна теорія криміналістики має виробити універсальні підходи до оцінки доказової інформації, здобутої в екстремальних умовах, забезпечуючи баланс між процесуальними гарантіями та реальними можливостями їх дотримання.

У контексті післявоєнного правосуддя особливого значення набуває перспектива концептуалізації криміналістичного забезпечення встановлення істини у справах про масові та системні злочини. Загальна теорія криміналістики повинна запропонувати узагальнені моделі криміналістичної діяльності, орієнтовані не лише на індивідуалізоване розслідування окремих епізодів, а й на комплексне документування злочинної політики держави-агресора, ланцюгів командування, причинно-наслідкових зв'язків між рішеннями та їх кримінальними наслідками. Це вимагає розвитку теоретичних положень про криміналістичні версії, планування та аналіз доказової діяльності на макрорівні.

Перспективним напрямом розвитку загальної теорії криміналістики є також осмислення її ролі у системі перехідного правосуддя. Післявоєнний період характеризується поєднанням кримінального переслідування, відновлення справедливості, документування історичної правди та забезпечення суспільної довіри до правосуддя. У цьому контексті загальна теорія криміналістики має сформувати концептуальні засади використання криміналістичних знань не

лише у процесуальному, а й у позапроцесуальному вимірах – зокрема, для створення національних архівів воєнних злочинів, підготовки матеріалів для міжнародних судових інституцій, меморіалізації та наукового осмислення збройного конфлікту.

Зрештою, перспективи розвитку загальної теорії криміналістики нерозривно пов'язані з її здатністю до самооновлення та рефлексії. Війна оголила низку теоретичних аспектів, які раніше залишалися поза увагою науки або розглядалися фрагментарно. Їх подолання можливе лише за умови цілеспрямованого формування нової наукової парадигми криміналістики, у центрі якої перебуває не окремий слідчий інструментарій, а цілісне розуміння криміналістичної діяльності як складної, багаторівневої системи пізнання злочинної реальності в умовах воєнних і поствоєнних трансформацій.

Саме в такому вимірі загальна теорія криміналістики має потенціал стати ключовим інтелектуальним ресурсом для воєнного та післявоєнного правосуддя, забезпечуючи не лише наукове осмислення сучасних викликів, а й формування стійких концептуальних основ для відновлення справедливості та верховенства права.

Висновки. Проведений у статті аналіз засвідчує, що загальна теорія криміналістики в умовах повномасштабної війни зазнає не ситуативних, а системних трансформацій, які мають концептуальний характер і визначатимуть подальший розвиток криміналістичної науки у післявоєнний період. Війна стала не лише зовнішнім викликом для криміналістики, а й каталізатором глибинного переосмислення її предмета, методології та функціонального призначення.

По-перше, обґрунтовано, що сучасний стан криміналістики потребує відмови від вузького інструментального розуміння загальної теорії як сукупності абстрактних положень, відірваних від практики. В умовах війни загальна теорія криміналістики набуває ролі методологічного каркасу, який забезпечує наукову єдність криміналістичної діяльності в екстремальних, нестандартних та складних ситуаціях, пов'язаних із розслідуванням воєнних злочинів, злочинів проти людяності та масових порушень прав людини.

По-друге, встановлено, що цифровізація, міждисциплінарна інтеграція та використання нетрадиційних джерел доказової інформації змінюють базові уявлення загальної теорії криміналістики про механізм злочину, доказування та пізнавальну діяльність у кримінальному провадженні. Це зумовлює необхідність формування нових теоретичних моделей, здатних пояснити криміналістичні явища в умовах збройного конфлікту, зруйнованої інфраструктури та транснаціонального характеру злочинної діяльності.

По-третє, доведено, що воєнне та післявоєнне правосуддя висувають до загальної теорії криміналістики якісно нові вимоги. Йдеться про розширення її предметного поля за рахунок осмислення криміналістичного забезпечення встановлення істини у справах про системні та масові злочини, а також про формування теоретичних засад використання криміналістичних знань у контексті міжнародного кримінального правосуддя та перехідних правових механізмів.

По-четверте, перспективи розвитку загальної теорії криміналістики пов'язуються з її здатністю виробляти універсальні методологічні орієнтири для оцінки доказів, отриманих у воєнних умовах, забезпечуючи баланс між процесуальними стандартами та реальними можливостями їх дотримання. Саме в цьому аспекті загальна теорія криміналістики може відігравати ключову роль у відновленні довіри до правосуддя та забезпеченні його легітимності у післявоєнний період.

Узагальнюючи викладене, необхідно констатувати, що загальна теорія криміналістики в умовах війни переходить у нову фазу свого розвитку, для якої характерні концептуальна відкритість, міждисциплінарність та орієнтація на вирішення складних завдань воєнного і післявоєнного правосуддя. Її подальше наукове осмислення є не лише теоретично значущим, а й стратегічно необхідним для формування ефективної системи притягнення винних до

відповідальності, відновлення справедливості та утвердження верховенства права в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевчук В.М. Перезавантаження криміналістики в умовах війни: проблеми, завдання, перспективи. Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії Російської Федерації: тези наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 40-47.
2. Шепітько В.Ю. Формування доктрини криміналістики та судової експертизи в Україні – шлях до єдиного європейського криміналістичного простору. Право України. 2022. № 2. С. 76-90.
3. Шепітько М.В., Шепітько В.Ю. Роль криміналістики та судової експертизи у міжнародному співробітництві при розслідуванні злочинів. Вісник Національної академії правових наук України. 2021. Т. 28. № 1. С. 179-186.
4. Заросило В.О., Бондаренко О.Г., Шлапак А.Ю. Особливості ідентифікації трупів загиблих осіб та військовослужбовців в умовах воєнного стану. Юридичний вісник. 2025. № 2 (75). С. 176-182.
5. Степанюк Р.Л. Новітні криміналістичні технології у вирішенні завдань судочинства в умовах війни. Трансформація завдань криміналістики в умовах воєнного стану та євроінтеграційних процесів: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 березня 2024 р.). Харків: Право, 2024. С. 135-139.
6. Шевчук В.М. Розвиток цифрової криміналістики в умовах війни в Україні. Diversity and Inclusion in Scientific Area: Proc. of Scientific and Practical Conf. (January 26-28, 2023). Warsaw, 2023. № 140. С. 442-450.
7. Біла А.В. Сучасні проблемні аспекти криміналістики в умовах воєнного стану в Україні та глобальних загроз. Alfred Nobel University Journal of Law. 2024. № 2 (9). С. 108-115.

Дата першого надходження рукопису до видання: 17.02.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації:17.04.2026

Виготовлювач: «Константа»
ISSN 2663-6352 (print)
На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1643 від 29.06.2021 р. журнал внесений до переліку фахових видань категорії "Б" у галузі юридичних наук
Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів.
Журнал рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Національного транспортного університету
(Протокол № 3 від 26.03.2026р.)
Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення №2835 від 10.10.2024р. Ідентифікатор медіа: R30-05542
Сторінка журналу: www.df.duit.edu.ua

Формат 70×108 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 9,9
(формат 70х108 1/16) Тираж 100
Виготовлювач - «Константа» Україна, м. Харків, вул. Космічна, 26
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 376 від 22.01.200